

André Morua

Žorž Sand gyvenimas

ANDRĖ MORUA

Žorž Sand gyvenimas

André Morua

Žorž Sand gyvenimas

Iš prancūzų kalbos vertė
ONA KATINSKAITĖ-DOVEIKIENĖ

VILNIUS 1979

8U (Pr)
Mo-217

ANDRÉ MAUROIS
LÉLIA OU LA VIE DE GEORGE SAND
Hachette, 1952

M $\frac{70803-239}{M\ 852(10)-79}$ 263—79

ŽIULJENUI KENUI

reiškiu simpatiją ir dėkingumą

PRATARMĖ

Kodėl pasirinkau Žorž Sand? Tik bendraudamas su kitu žmogumi pasidarai jam artimas mintimis ir širdimi. Per draugą, kuriuo žavimės, pažįstame jo draugus, ir mums patinka tie jų bruožai, kurie būdingi ir jam. Su Žorž Sand mane suartino Marselis Prustas ir Alenas. Žorž Sand romanai buvo pirmos rimtos knygos, kurias motina ir senelė davė Marseliui Prustui. Kai jis sirgdavo, jos balsiai skaitydavo jam „Mažąją Fadetę" arba „Fransua Rastinuką". Vėliau, pats išmokęs vertinti stilių, jis irgi pamėgo tą sklandžiai tekančią prozą, kuri, kaip Tolstojaus romanai, „visada dvelkia gerumu ir moraliniu orumu". Alenas kalbėdavo apie Sand su pagarba. „Ta didi moteris", sakydavo jis, ir iš jo balso galėdavai suprasti, kad jo akyse ta didi moteris buvo labai didis žmogus. Pridėkite prie šių dviejų laiduotojų jos amžininkus — įžymius meistrus. Prisiminkite, kad ji įkvėpė Šopeną ir Miusė, kad Delakrua turėjo jos namuose dirbtuvę, kad Balzakas atvyko pas „draugę Žorž Sand" siužeto vienai iš gražiausių savo knygų „Beatričei", kad Floberas ją vadino „Mano brangusis mokytojau" ir verkė, sužinojęs apie jos mirtį, kad Dostojevskis matė joje rašytoją, „beveik vienintelę tokio stipraus proto ir talento", ir jūs suprasite, kodėl panorau išstudijuoti moterį, kuri ilgą savo gyvenimo dalį buvo dvasios galiūnė, o šiandien per mažai skaitoma.

„Per mažai skaitoma?— sako kai kurie.— Kad jos neįmanoma skaityti!" Kaip jie klysta! Keletas romanų, kuriuos ji rašė, „norėdama sumokėti sąskaitas kepėjui", nedaug ko verti? Tai tiesa. Bet atverskite „Mano gyvenimo istoriją", „Korespondenciją", „Keliautojo laiškus", „Dienoraštį". Ten ji prilygsta geriausiems rašytojams. O kuris autorius buvo produktyvesnis

ir išradingesnis? Ji buvo „moters balsas tais laikais, kai moteris tylėjo". Ji kalbėjo apie muziką taip pat gerai, kaip Stendalis, ir daug geriau, negu Balzakas ar Hugo. Ji vaizdavo prancūzų valstiečių gyvenimą čia idilišką, čia epiškai didingą. Ji jautė ir reiškė nuoširdžią meilę liaudžiai daug anksčiau, negu visuotinis balsavimas primetė tą pažiūrą. „Aš nesu,— sakė ji,— iš tų kantrių sielų, kurios ramiai žiūri į neteisybę." „Lelijoje" ji pirmoji išdrįso prabilti apie seksualines problemas, kurias tik šiandien pradedama atvirai kelti. Pagaliau savo žydėjimo metais ji pati buvo įsikūnijęs romanas, ir „Konsuelos" pradžia tebėra vienas geriausių mūsų literatūros pasakojimų.

Tikiuosi, visa tai ir atsako į klausimą: „Kodėl pasirinkau Sand?" Ne taip lengva naujai pateikti jos gyvenimo istoriją, nes manoma, kad ji taip gerai žinoma. Kam dar kartą ją aprašinėti, kai jau tiek daug kas apie tai pasakojo? Čia yra du atsakymai. Pirma, man pasisekė surasti daug dokumentų, kuriais remdamasis galėjau deramai nušviesti Žorž Sand jaunystę ir brandos amžių, ir tokiu būdu žinomi epizodai buvo parodyti teisingesnėje plotmėje.

Antra, dauguma autorių, rašiusių apie Sand, buvo aiškiai nusistatę prieš ją pačią ir jos pažiūras. Ilgą laiką buvo madinga kalbėti apie ją ironiškai ir griežtai. Mano laimė ar silpnybė, kad aš ją myliu. Kartą ji parašė apie kitą moterį, Mari Dorval: „Tai nuostabiai graži, kilni ir švelni siela, reto proto moteris, bet jos gyvenimas pilnas nuodėmių ir negandų... Už tai juo labiau tave myliu ir gerbiu, o Mari Dorval!.." Šie žodžiai tinka ir tai, kuri juos parašė. Žorž Sand taip pat buvo kilnios sielos, jos gyvenimas taip pat buvo pilnas nuodėmių ir negandų. Talentas, reiklus ir pavojingas palydovas visiems, moteriai yra dar pavojingesnis, o dviejų talentų susidūrimas meilėje skelia deginančias kibirkštis. Aš neslėpsiu jos paklydimų. Kam meluoti? Bet tikiuosi, kad man pavyks palenkti skaitytoją pripažinti jos talentą, kad skaitytojas, kaip ir aš pats, ims gerbti „tą didžią moterį" ir paskirs literatūros istorijoje jai garbingą vietą, kuri jai teisėtai priklauso.

Esu be galo dėkingas poniai Ororai Lauth-Sand, kuri mielai atvėrė man savo archyvus, papasakojo prisiminimus ir leido man visiškai laisvai traktuoti temą taip, kaip aš ją suprantu. Marselis Buteronas, Spelberšo de Lovanžulio kolekcijos konservatorius, man draugiškai leido išstudijuoti visus jo dokumentus, o ypač Dorval ir Sand, Balzako ir Sand, ponios d'Agu ir Sand korespondencijas, iki šiol mažai žinomas arba visai nežinomas. Nacionalinės bibliotekos generalinis administratorius p. Žiuljenas Kenas, rankraščių skyriaus konservatorius p. Žanas Poršė, p. Žakas Siufelis ir p. Marselis Toma leido man naudotis vertingais neskelbtais dokumentais: Žorž Sand užrašų knygelėmis nuo 1852 metų ligi jos mirties, jos korespondencija su Diuma—sūnumi ir svarbiais laiškais daktarui Emiliui Renjo, kurių tik dalį buvo panaudojusi ponia Mari Luiza Pajeron ir Mis Meibela Silver. P. Anri Gujenas man patikėjo labai įdomią ponios Sand korespondenciją su jos seneliu, Eduaru Rodrigu; ponia Bonjė de la Šapel — neskelbtus laiškus leidėjui Heceliui. Naudingų dokumentų man davė p. Anri Martino ir p. Alfredas Diuponas. Ponia Žak Lion supažindino mane su grafu de Gransaniu, kuris negalėjo man perduoti Žorž Sand laiškų jo senelio broliui (pastarojo vienintelis sūnus juos sunaikino), bet grafas man papasakojo, kaip apie tą korespondenciją ir tą meilės ryšį kalbėta jo šeimoje. Pagaliau ponia Žak Siufel sudarė šiame ilgame veikale cituojamų autorių rodyklę.

Jau nuo seniai jaučiu malonią pareigą kiekvieno savo istorinio ar biografinio veikalo pradžioje padėkoti savo žmonai už jos didžiulį darbą renkant ir perrašinėjant medžiagą. Niekados aš nebuvau jai tiek daug skolingas, kaip šį kartą. Ji peržiūrėjo ir sutvarkė kalnus laiškų, archyvų ir dokumentų. Penkis kartus perrašė šį ilgą rankraštį, jo vieną po kito sekusius variantus. Ji parengė leidimą iš Žorž Sand ir Mari Dorval korespondencijos, taip pat publikaciją Sand laiškų (kurių originalai yra jos nuosavybė) Ogiustinai Bro, Šarliui Maršaliui ir kai kuriems kitiems asmenims. Aš jai dėkoju už šį su užsidegimu bendrai atliktą darbą.

Jeigu skaitytojas dar ras kokį nesklandumą, nors buvo dirbama kruopščiai, stropiai padedant bičiuliams, teatleidžia

jis autoriui klaidas. Mėginau, kiek sugebėjau, nustatyti tai, kas šiandien yra žinomą apie tą didelį gyvenimą. Bet mokslas visada paruošia kokią staigmeną; galbūt rytoj mokslininkai suras šaltinius, kurių aš nepastebėjau. Jeigu kas nors iš jų parašys geresnį darbą, negu aš, pirmas tuo pasidžiaugsiu.

A. M.

PIRMOJI DALIS

Orora Diupen

Moteris, tai bent padaras! Žiūrėkit, ponai, ko tik joje nėra: ir šio, ir to, ir dar nežinia ko — net suminėti viską sunku.

POLIS KLODELIS

Žorž Sand gyvenimo istorija — tai istorija moters, kuri pagal savo kilmę stovėjo ant dviejų visuomenės klasių ribos, o pagal išsiauklėjimą — ant XVIII amžiaus racionalizmo ir XIX amžiaus romantizmo ribos. Vaikystėje netekusi tėvo, panoro atstoti jį savo garbinamai motinai ir dėl to perėmė vyrišką elgesį, kurio išmoko itin lengvai, nes keistuolis mokytojas auklėjo ją kaip berniuką ir liepė vilkėti vyriškais drabužiais. Septyniolikos metų ji pasidarė nepriklausoma Noano dvaro ir namų šeimininkė ir vėliau visą gyvenimą nesąmoningai stengėsi atkurti tą laisvą savo jaunystės rojų. Niekados negalėjo pakęsti, kad vyras būtų jos valdovas, ir iš meilės reikalavo to, ką paskui rado motinystėj: galimybę globoti silpnesniuosius. Nepripažino jokios vyrų valdžios, stengėsi išvaduoti iš jos moteris, kad būtų jos nepriklausomos ir kūnu, ir jausmais. Taigi turėjo didelės teigiamos įtakos savo meto papročiams. Jaunystėje katalikė, ji visada buvo krikščionė ir tikėjo mistinį bendravimą su dievu. Vėliau tapo socialiste, bet visada liko krikščionė dėl širdies kilnumo. 1848 metais įsitraukė į revoliucinį judėjimą, o jam sužlugus, sugebėjo išsaugoti prestižą, neišsižadėdama savo įsitikinimų. Nors pažeidė visus konvencionalumus tiek asmeniniame, tiek ir visuomeniniame gyvenime, tačiau pelnė visų pagarbą talentu, atkakliu darbu ir ryžtu. Aistroms nurimus, sugebėjo atkurti savo vai-

kystės namuose prarastąjį rojų ir pagaliau, sulaukusi giedrios, veiklios matriarchalinės senatvės, surado laimę, kurios veltui ieškojo aistroje.

I

KARALIAI, KARIAI, VIENUOLĖS, AKTORĖS

Visada rizikinga aiškinti charakterį paveldimumu. Kažkoks tolimo protėvio bruožas staiga pasireiškia penkioliktoje kartoje. Talentingo žmogaus vaikai kartais esti vidutinių gabumų. Notaro šeimoje ima ir gimsta Volteras. Tačiau Žorž Sand protėvių istorijos tyrinėtojas išsyk pastebės, kad jos laukia nepaprastas ir garsus likimas. Kitos šeimos turėjo vieną, dvi, tris nuostabias asmenybes. O Žorž Sand visi protėviai — neeilinės asmenybės. Karaliai ir vienuolės, įžymūs kariai ir aktorės pramaišiui. Visų moterų vardas Aurora kaip pasakose; visos turi sūnus ir meilužius, bet pirmenybę atiduoda sūnums. Pavainikiai byra kaip iš gausybės rago, bet jie pripažįstami šeimos nariais, gerbiami, karališkai auklėjami. Visi žavūs, visi anarchistai, švelnūs ir žiaurūs. ,Iš šitos storžievių ir stipruolių padermės,— sako Morasas,— Žorž paveldėjo kai kuriuos ryškius savo fizinės struktūros bruožus, brutalumą gyvenime, begėdišką nesivaržymą ir kažkokį nepasotinamą meilės godulį." Ši šeimos kronika panaši į galantišką komediją, epopėją ir „Tūkstančio ir vienos nakties" pasaką.

Kenigsmarkai, vokiečių—švedų šeima, iškilo tais laikais, kai karininkas, pakilęs iš eilinių, galėjo pereiti iš vieno karaliaus dvaro į kitą ir vadovauti kariuomenėms, prieš kurias vakar kovėsi. Kenigsmarkai pasirodė Europos arenoje nuo Trisdešimties metų karo. Dinastijos įkūrėjas buvo klastingas ir žiaurus feldmaršalas Jonas Kristofas de Kenigsmarkas, storžievis, grobuonis, valiūkas. Po jo visi šios genties vyrai garsėjo kaip didvyriai, avantiūristai ir suvedžiotojai; moterys — kaip šventosios arba žavingos nusidėjėlės. Aurora de Kenigsmark, sesuo garsiojo Filipo de Kenigsmarko, kurį Hanoverio

elektorius[1], būsimasis Anglijos karalius Jurgis I, iš pavydo įsakė nužudyti 1694 metais, XVII amžiaus pabaigoje buvo graži kaip saulė. Tirdama brolio mirties priežastis, Aurora suėjo į pažintį su Fridrichu Augustu, Saksonijos elektoriumi, vėliau Lenkijos karaliumi. Tamsių, didelių švelnių akių, grynai prancūziško sąmojo, linksma guvi mergina buvo nepaprastai patraukli. Augustas Saksonietis mylėjo ją taip, kaip sugebėjo — gana šiurkščiai. Ta ar kita moteris, jam buvo vis tiek, kad tik būtų graži ir paslaugi. Jis nesuprato subtilios, net prakilnios Auroros sielos, bet 1696 metais jam gimė nuo jos sūnus, kuris buvo pakrikštytas Mauricijaus (prancūziškai Moriso) vardu ir gavo Saksonijos grafo titulą.

Santykiai tarp meilužių nutrūko dar prieš sūnaus gimimą ir nebeatsinaujino. Pamesta Aurora įžūliai ir prašmatniai įsikūrė Kvedlinburgo protestantų vienuolyne, kurį, pamaldžių vienuolių siaubui, pavertė Rambujė rūmais ir meilės dvaru. Ten Petro Didžiojo garbei ji surengė pagarsėjusias priimtuves, kurių metu pasirodė mūzos apdaru ir deklamavo savo sukurtus prancūziškus eilėraščius; tą dieną ji sužavėjo ne tik carą, bet ir vienuolyno viršininkę; ši, būdama labai sena ir kurčia, palaikė ją šventąja. Akompanuodama sau klavesinu, Aurora dainavo itališkas arijas, ir Švedijos karalienė ją vadino „mano švediškoji lakštingala". Ji važinėjo pašto arkliais iš Drezdeno į Vieną ir iš Berlyno į Stokholmą. Mirė 1728 metais — ją nuskurdino juvelyrai, siuvėjos, vaistininkai ir švelniai mylimas sūnus, į kurį ji dėjo dideles viltis.

Tas sūnus, Morisas Saksonietis, labai panėšėjo į motiną: toks pat gražus veidas ir aukšta kakta. Sąžiningas, nuoširdus, švelnaus charakterio, jis, kaip ir daugelis nesantuokinių vaikų, liūdėdavo, bučiuodamas medalionus su tėvo ir motinos atvaizdais. Nuo pat ankstyvos jaunystės pasireiškė dideli jo gabumai karo tarnybai. Tėvas liepė jį auklėti griežtai. Jo įsakymu Morisas, maitindamasis vien sriuba ir duona, turėjo pėsčias apkeliauti Europą, su pilna kario apranga ant pečių. Trylikos metų mūšio lauke jis buvo pakeltas vėliavininku ir suviliojo savo amžiaus mergaitę, kuri nuo jo pastojo. Ištvirkimą paveldėjo iš tėvo. Apie Moriso meilės nuotykius su ku-

---

[1] Elektoriai — viduramžių Vokietijoje — kunigaikščiai, turėję teisę rinkti imperatorių.

nigaikštiene de Konti, su Adriena Lekuvrer, su ponia Favar ir hercogiene de Bujon kalbėjo visas Paryžius. Jį, karaliaus sūnų, liguistai trokštantį, kad visi užmirštų, jog jis pavainikis, seniai persekiojo įkyri mintis — pasiekti aukščiausią valdžią. Todėl jis stengėsi būti išrinktas Kuršo kunigaikščiu. Motina, Aurora (prancūziškai Orora) de Kenigsmark, ir meilužė, Adriena Lekuvrer, norėdamos jam padėti, pardavė savo brangenybes. Jis ketino vesti paskutinio Kuršo kunigaikščio našlę, Aną Ivanovną, būsimąją Rusijos carienę, ir jau buvo bepasiekiąs tikslą, bet padarė kvailystę: įsivedė į rūmus jauną meilužę. Jis buvo demaskuotas ir turėjo liautis vaikęsis neįvykdomų svajonių. Per meilę neteko karūnos.

Bet tais laikais meilė ir šlovė buvo suderinamos. Galiausiai Morisas Saksonietis įstojo į Prancūzijos karaliaus kariuomenę, o netrukus su juo susigiminiavo, ištekinęs už dofino savo dukterėčią Saksonijos Mariją Žozefą. Vėliau ji pagimdė Liudviką XVI, Liudviką XVIII ir Karolį X. Karalių brelanas.[1] Kaip protestantui, Saksonijos kunigaikščiui tos vedybos buvo reikalingos savo padėčiai katalikiškoje karalystėje sustiprinti. Derybas tuo reikalu jis vedė taip, kaip ir kautynes,— energingai, iškilmingai ir, siekdamas sėkmingai užbaigti sandėrį, rašė žavingiausius laiškus su baisiausiomis rašybos klaidomis. Tas neraštingas kareivis buvo linkęs į apmąstymus. Parašė gyvus ir nuoširdžius „Apmąstymus, arba atsiminimus apie karybą".

„Aksioma: daugiau lavonų — mažiau priešų. Išvada: žudyti ir pačiam vengti mirties..."

„Dvylika karių nesvarbiam postui užimti? Nebent tai būtų dvylika generolų leitenantų..."

„Reikia didesnio sumanumo, negu atrodo, blogai išdėstyti kariuomenę, tačiau būtina mokėti laiku pakeisti tą išdėstymą geru; niekas taip nedezorganizuoja priešininko: jis jau dėjo vilčių į kažką; pasiruošė; kai pradėjo atakuoti, viskas ne taip, kaip tikėjosi..."

Tai kautynių prie Toreso Vedraso prefigūracija. „Apmąstymuose" jis pasirodė kaip geras savo amžiaus filosofas, besidomįs reformomis; išdėstęs žmonių giminės naikinimo me-

---

[1] Brelanas — prancūzų kortų lošimas; trys vienodos figūros rankose vienu metu. *(Vert. past.)*

ną, stengėsi nurodyti būdus jai padauginti: „Santuokos turėtų trukti ne ilgiau kaip penkerius metus ir galėtų būti atnaujintos tik tuo atvejų, jei sutuoktiniams per tą laiką nebūtų gimęs vaikas." Įsidėmėtina, kad tokia mintis atėjo į galvą Žorž Sand proseneliui.

Sumanus karvedys susilaukė laimės — Morisas Saksonietis greitai tapo Prancūzijos maršalu. Tas nugalėtojas nesiliovė mylėjęs moteris ir buvo jų mylimas. „Yra žinoma,— rašo Marmontelis,— kad didžiadvasis ir išdidus Saksonijos maršalas nepasižymėjo dorovingumu. Tiek dėl savo polinkių, tiek dėl įsitikinimų jis norėjo, kad jo kariuomenėje viešpatautų linksmybė, pareikšdamas, jog prancūzams geriausiai sekąsi tada, kai į mūšį jie žengia linksmai, ir kad labiausiai kare jie biją nuobodulio..." Prie kariuomenės jis laikė trupę aktorių, kurios klusniai tenkino jo įgeidžius. Kiekvieną vakarą vykdavo spektakliai, ir iš scenos būdavo pranešama apie rytdienos kautynes:

Rytoj lai pertraukėlė bus,
Nors ir direktorius įsius.
Matyti jus — mes trokštame karštai.
Reik visko dėl šlovės išsižadėti.
Mes geidžiam jus palinksminti tiktai,
Jūs geidžiat nugalėti.

„Moriso Saksoniečio, kaip mergininko, reputacija buvo visiems žinoma", ir būtent apie jį pagalvojo du smulkūs Paryžiaus buržua, ponas ir ponia Rento, ponų Kardinalų[1] protėviai, kai 1745 metais nusprendė pasinaudoti nuostabiu dviejų savo dukterų — Mari ir Ženevjevos — grožiu. Vyresnioji, Mari, buvo septyniolikos metų. Ženevjeva — beveik penkiolikos. Uolios tų pavyzdingų tėvų pastangos buvo atlygintos. Maršalas keletą metų reiškė Mari savo palankumą. Jis padovanojo jai rūmus Paryžiuje; čia seserys ėmė vadintis „panelėmis de Verjer", ir 1748 metais Mari pagimdė jam dukterį Mari Ororą, kuri paveldėjo savo tėvų grožį. Tai buvo vienintelis jos paveldas.

[1] Ponai Kardinalai — L. Halevi satyrinių apysakų herojai; prekiavo dukterų grožiu, „oficialiai" nieko nežinodami. *(Vert. past.)*

Mari de Verjer, nė kiek ne dorybingesnė už to meto kilmingas damas, paeiliui puolė į glėbį vyriausiojo mokesčių rinkėjo d'Epinė sūnui ir rašytojui Marmonteliui, kuriam buvo pavesta mokyti ją taisyklingos tarties. Grįžęs iš kelionės po Saksoniją, maršalas „vienu metu sužinojo apie savo globotinės dramatinius užsiėmimus ir apie tai, kaip ji taikė savo žinias praktikoje". Maršalas buvo savimyla: jam mirus, 1750 metais, paaiškėjo, kad motina ir duktė išbrauktos iš jo testamento. Mari de Verjer tegalėjo įteikti dukteriai kaip šeimos relikviją tabakinę, kurią karalius padovanojo maršalui po pergalės ties Fontenua, antspaudą laiškams ir Ororos de Kenigsmark portretą.

„Panelė Orora, nesantuokinė ir vienintelė Saksonijos maršalo duktė", puolė į kojas didvyrio dukterėčiai, dofino žmonai, prašydama pensijos. Šio prašymo paraštėje skaitoma: „Karalius suteikia panelei Ororai aštuonių šimtų livrų gratifikaciją, kol ji gyvens sosto įpėdinės nurodytame vienuolyne". Buvo parinktas Sen Siro moterų vienuolynas, kur panelė Orora buvo auklėjama kaip kilminga mergina. 1766 metais dofino žmona, negalėdama jos grąžinti motinai, norėjo išleisti ją už vyro, bet žodžiai „nesantuokinė duktė, tėvas ir motina nežinomi" gąsdino pageidaujamus jaunikius. Mergina labai kentėjo dėl šito pažeminimo ir dar kartą kreipėsi į parlamentą, prašydama, kad prie jos vardo būtų pridurta: „Saksonijos kunigaikščio Moriso, vyriausiojo Prancūzijos kariuomenės maršalo, ir Mari Rento nesantuokinė duktė."

Parlamentas patvirtino tą pomirtinį tėvystės pripažinimą, ir tinkamas jaunikis buvo surastas. Viskas, ką Žorž Sand parašė „Mano gyvenimo istorijoje" dėl savo senolės pirmųjų vedybų ir ką vienas po kito pakartojo jos biografai, yra romanas, kuris gerokai skiriasi nuo tikrovės. Žorž Sand vaizduoja jaunikį grafą de Orną Liudviko XV pavainikiu; santuoka buvusi fiktyvi ir pasibaigusi po trijų savaičių, dvikovoje žuvus vyrui. Čia nėra nė žodžio teisybės. Jaunikis buvo keturiasdešimt ketverių metų pėstininkų kapitonas, vardu Antuanas de Ornas. Dukters vestuvių proga Mari de Verjer savo „pasilinksminimų namelyje" Otejo kaime suruošė prabangų pokylį. Šiame vakare Orora susipažino su savo netikru broliu, riteriu de Bomonu; jis buvo sūnus kunigaikščio de Bujono, Mari de Verjer meilužio po Moriso Saksoniečio.

Vedybų proga Ornas buvo paskirtas į Selestą karaliaus vietininku, tai yra, tos mažos tvirtovės komendantu, bet prabėgo penki mėnesiai, kol janavedžiai iškeliavo į Elzasą. Atvykę į Selestą, karaliaus vietininkas ir jo žmona nebuvo sutikti, kaip pasakoja Žorž Sand, saliutu iš patrankų; niekas jiems neįteikė miesto raktų ant auksinio padėklo, „bet jiedu buvo džiaugsmo ir vilčių kupini". Atvažiavo jie pirmadienį; antradienį ponas de Ornas „pasijuto blogai, jį ėmė smaugti dusulys"; nors jam buvo nuleista kraujo, penktadienį jis mirė. Jaunoji našlė dar kartą puolė Liudvikui XV į kojas, prašydama leisti jai pasilikti vyro vietą, bet prašymas, žinoma, buvo beprasmiškas. Kaip galėjo moteris būti tvirtovės komendantu? Be to, Orora tada netekc savo globėjos, dofino žmonos, kuri mirė 1767 metais. Ji apsigyveno vienuolyne ir vėl ėmė rašinėti prašymus:

Orora de Orn kunigaikščiui de Šuazeliui, karo ministrui: „Aš — Saksonijos maršalo duktė, pripažinta tokia Paryžiaus parlamento nuosprendžiu, netekau tėvo ankstyvoje vaikystėje... Esu įsitikinusi, kad ministras, kuris taip išmintingai, labdaringai ir garbingai vadovauja karo reikalams . neleis, kad Saksonijos maršalo duktė skurstų. ."

Kunigaikščio tas prašymas nesujaudino Po ketverių metų, kai Šuazelis pateko į nemalonę, Orora kreipėsi į naują karo ministrą: „Aš — Saksonijos maršalo duktė, pripažinta Paryžiaus parlamento nuosprendžiu... negalėdama susimokėti už išlaikymą vienuolyne, kur gavau prieglaudą, buvau priversta iš jo išeiti". Ir tikrai ji rado prieglobstį pas savo motiną, Mari de Verjer, kuri su seseria Ženevjeva gyveno puikiuose rūmuose, d'Anteno plente, turtingų globėjų dosniai išlaikoma. Panelės de Verjer turėjo labai smagų namą, kur lankydavosi aukštuomenė ir buvo statomi spektakliai. Ponas d'Epinė, duodamas gražų „neteisėtos meilės pastovumo' pavyzdį, buvo vienas ištikimiausių jo lankytojų. Ororos motina, nors ir ne pirmos jaunystės, tebebuvo graži; kadangi turėjo išsilavinusius meilužius — Marmontelį, poetą Kolardo — rašė laiškus, kurie dar ir šiandien stebina stiliaus ir minties tikslumu.

Ponas d'Epinė, vyriausiasis mokesčių rinkėjas, turėjo pagrindo skųstis savo žmona, įžymiąja ponia d'Epinė, ta pačia, kurią išgarsino Didro, Ruso ir Grimas; ji mylėjo kitą finansininką — Klodą Diupeną de Frankejį. Pastarasis, puikus

muzikas, pasisiūlęs poniai d'Epinė duoti kompozicijos pamokas, pavertė jas meilės pamokomis. Ponas d'Epinė atsikeršijo tik tuo, kad atsivedė pas paneles de Verjer savo varžovą, kuris pasidarė jaunesniosios sesers Ženevjevos meilužis. Tą bausmę atlikti buvo malonu. Pas seseris de Verjer Diupenas de Frankejis dažnai sutikdavo savo meilužės seserėčią Ororą de Orn ir susižavėjo jos gabumais bei išsilavinimu. Jaunoji našlė, išauklėta Sen Sire ponios Mentenon dvasia, laikėsi kaip aukštuomenės dama, buvo talentinga aktorė ir puiki muzikantė. Privačiame d'Anteno plento teatre, kuriam vadovavo kritikas La Harpas, ji suvaidino Koletę „Kaimo burtininke"[1]; vėliau dainavo Gretri ir Sedeno operose. Turėjo gerą ir subtilų muzikinį skonį, ypač mėgo Porporos, Hasės, Pergolezio muziką. Suprantama, apie ją sukosi daug gerbėjų, bet, vadovaudamasi daugiau sveiku protu, negu jausmais, ji nepasidavė tos labai laisvos aplinkos pagundoms. Tačiau giliai ji neišpažino jokio tikėjimo: vienintelė jos religija buvo Voltero deizmas.

„Tai buvo ryžtinga, įžvalgi moteris, ypač susižavėjusi išdidumo ir pagarbos sau pačiai idealu. Nemokėjo koketuoti; jai to nė nereikėjo — buvo pernelyg talentinga, o toks provokavimo būdas žeidė jos pažiūras ir įprastinį orumo jausmą. Ji pergyveno laisvų, nevaržomų papročių laikus ir pažino labai ištvirkusią diduomenę, bet pati išliko sveikutėlė; keisto likimo pasmerkta nepažinti meilės santuokoje, ji išsprendė didžią problemą: gyveno ramiai ir išvengė priešiškumo ir šmeižtų..."

Artimi jos bičiuliai buvo Biufonas, dažnai lankydavęs panelių Verjer saloną, ir malonusis Diupenas de Frankejis, kurį ji vadino tėčiu. Vyriausiojo mokesčių rinkėjo atstovas Beri provincijai ponas Diupenas (arba diu Penas) dar buvo ir Šatoru gelumbės fabriko pajininkas, žodžiu, labai turtingas žmogus.

Orora de Orn buvo viena iš nuostabiausių moterų tais laikais, kai daugelis jų pasižymėjo išsilavinimu. Štai jos laiškas vienam gerbėjui, iš kurio galima suprasti, kokia ji buvo žavi:

„Pone, jūs norite taip pat mane mokyti filosofijos, lyg nuo gimimo nebūčiau Platono šalininkė... Jeigu mano išvaizda ir

[1] Ž. Ž. Ruso opera. *(Vert. past.)*

amžius kelia jums nepasitikėjimą mano žodžiais, pasistenkite jį nugalėti, kaip aš nugalėjau savimeilę, jums prisipažindama. Esu be galo jautri bičiulystei ir atsiduodu jai visa, nes kaip toli nubrėžčiau jos ribas, mano akis visada gali jas pastebėti, bet bijau visko, kas galėtų mane apakinti ir dėl ko nuolat būgštaučiau, kad padariau tuo požiūriu per daug ar per mažai... Visada gyvenau su daug vyresniais už save žmonėmis ir nejučiom susilyginau su jais. Neilgai tebuvau jauna, galbūt dėl to kai ką praradau, bet užtat esu protingesnė..."

1775 metais, būdama keturiasdešimt septynerių metų, Mari de Verjer mirė taip pat tyliai, kaip ir gyveno. Ir nedorovingas elgesys dera su laime. Ponas d'Epinė, kuris dvidešimt penkerius metus buvo jos meilužis, nuoširdžiai ją apraudojo, o paskui ėmė gyventi su jos seseria. Ororai pasidarė sunku tetos namuose, ir ji dar kartą sugrįžo į vienuolyną. Senas jos bičiulis Diupenas de Frankejis dažnai ją lankydavo ir, nors buvo senyvo amžiaus, sugebėjo jai patikti. 1778 metais jis paprašė jos rankos ir gavo sutikimą. Mari Orora buvo trisdešimties metų, Diupenas de Frankejis — šešiasdešimt dvejų. Penkiolika metų ji buvo dorai našlavusi.

Jie buvo labai laimingi. Vėliau, jau senutė, ponia Diupen kalbėjo savo anūkei Ororai, mūsų Žorž Sand:

„Senis myli stipriau už jaunuolį, ir negalima nemylėti to, kas taip labai myli. Vadinau jį savo senu vyru, arba tėte. Jis taip norėjo, o mane net viešai vadino savo dukra. Be to, argi anais laikais kas nors buvo senas? Tai revoliucija susendino pasaulį. Tavo senelis, dukrele, buvo gražus, elegantiškas, tvarkingas, žavus, išsikvėpinęs, linksmas, malonus, meilus ir visada gerai nusiteikęs ligi pat mirties. Jaunystėje jis buvo perdaug žavus ir nebūtų galėjęs taip ramiai gyventi, o aš galbūt nebūčiau buvusi su juo tokia laiminga, būčiau turėjusi per daug varžovių. Esu įsitikinusi, kad man teko geriausi jo gyvenimo metai ir kad nė viena jauna moteris nėra buvusi tokia laiminga su jaunuoliu, kaip aš su juo. Mudu nė valandėlės nesiskyrėme, ir aš niekad su juo nenuobodžiavau. Jis buvo gyva enciklopedija, visapusiškai išsilavinęs ir viską sugebantis žmogus, niekad neišsenkantis šaltinis. Turėjo įgimtą gabumą visada užsiiminėti kuo nors maloniu tiek kitiems, tiek sau pačiam. Dieną jis su manim grodavo; gražiai

smuikavo ir pats gaminosi smuikus, nes buvo muzikos instrumentų meistras, be to, dar ir laikrodininkas, architektas, tekintojas, dailininkas, šaltkalvis, dekoratorius, virėjas, poetas, kompozitorius, stalius ir puikiai siuvinėjo. Nežinau, ko jis nemokėjo. Visa bėda, kad išleido savo turtą, tenkindamas visus tuos įvairiapusiškus potraukius ir viską bandydamas, bet aš buvau apakinta, ir mes kuo maloniausiai nusigyvenome. Vakarais, jei kur nors nesisvečiuodavome, jis piešdavo, o aš, sėdėdama šalia, pešiodavau siūlus, ir mudu paeiliui skaitydavome balsu, arba pas mus ateidavo keletas mielų bičiulių, ir smagiame pokalbyje jis be paliovos laidydavo sąmojų. Kai kurios mano jaunos draugės buvo puikiau ištekėjusios, tačiau sakėsi man pavydinčios seno mano vyro.

Taip, mūsų laikais žmonės mokėjo gyventi ir mirti!.. Niekas nesirgo varginančiomis chroniškomis ligomis. Ir turėdamas podagrą, žmogus stengėsi vaikščioti, nerodė kankinio veido, o būdamas gerai išauklėtas, slėpė negalę. Nebuvo tarnybinių rūpesčių, kurie apkartina šeimos gyvenimą ir bukina protą. Žmonės mokėjo nusigyventi, neatkreipdami į save kitų dėmesio, kaip geri lošėjai, kurie pralošia, neparodydami jaudinimosi ir apmaudo. Kad ir vos bepakrutėdami, nepraleisdavo medžioklės. Verčiau mirti baliuje arba teatre, sakydavo, negu lovoj prie keturių žvakių ir bjaurių, juodai apsirengusių žmonių. Į gyvenimą jie žiūrėjo filosofiškai, nesidėjo griežtais puritonais, nors kartais ir turėjo puritoniškumo, viešai jo nedemonstravo. Jei kas buvo doras, tai iš polinkio ir nesidėjo nei pedantais, nei manieringom jautruolėm. Žmonės džiaugėsi gyvenimu, o, atėjus laikui su juo skirtis, nesistengė kitų atgrasinti nuo jo. Mano senas vyras mirdamas linkėjo gerokai jį pragyventi ir džiaugtis gyvenimu. Tai buvo teisingiausias būdas: matydama tokį kilniaširdiškumą, negalėjau jo negedėti..."

Ponas ir ponia Diupenai buvo atsidėję literatūrai ir muzikai. Abu žavėjosi Ruso ir kviesdavosi jį pas save. Didelę metų dalį jie praleisdavo Šatoru, kur vyras ėjo oficialias pareigas. Ten jie gyveno senoje Raulio pilyje, apsupti karališkos prabangos. Muzikai, veltėdžiams ir labdarybei jie iššvaistė septynis aštuonis ano meto milijonus. Todėl, kai 1788 metais ponas Diupenas mirė, paliko nesutvarkytus tiek savo

tarnybinius, tiek asmeninius reikalus. Sumokėjus visas skolas, poniai Diupen liko septyniasdešimt penki tūkstančiai livrų rentos. Tai ji ir pavadino nusigyvenimu.

II

REVOLIUCIJA IR IMPERIJA

Bet kokia revoliucija šalies gyventojus padalija į tris grupes: į tuos, kurie tegali būti revoliucionieriais, į tuos, kurie tegali būti priešiški revoliucijai, ir į tuos, kurie yra susiskaidę arba nesutarimų draskomi, nes, nors susiję su klase, kuriai gresia pavojus, jie turi jai pretenzijų. Kaip tik tai trečiai grupei priklausė ponia Diupen de Frankej. Savo karališka giminyste, savo išsiauklėjimu ir turtu ji buvo aristokratė; bet, liguistai pergyvendama nesantuokinę dviejų kartų kilmę, jautėsi pažeminta, įžeista ir manė, kad karaliaus dvaras pasielgė su ja nekilniadvasiškai. Tiek motinos, tiek vyro namuose susitikdavo su filosofais ir enciklopedistais; garbino Volterą ir Ruso, neapkentė karalienės klikos. Pirmosios revoliucijos dienos jai atrodė esąs revanšas jos priešams ir jos idėjų triumfas.

Likusi našlė, ji 1789 metais persikėlė į Paryžių, į Rua de Sisilės gatvę, su vienuolikamečiu sūnumi Morisu ir jo auklėtoju, „abatu" Dešartru. Dešartras niekad nebuvo įšventintas į kunigus, o kai tik pasirodė, kad taip bus protingiau, liovėsi dėvėjęs kunigišką apykaklaitę ir tapo piliečiu Dešartru. Tai buvo keista asmenybė. Labai išsimokslinęs, gerų manierų, bet pedantas, puristas ir baisiai patenkintas savimi. Be to, pašėlusiai narsus, nuostabiai nesavanaudiškas, „jis turėjo visas kilnios sielos savybes, bet nepakenčiamą charakterį". Jo mokinys, Morisas Diupenas, tokios pat taurios prigimties, švelniai prisirišo prie juokingo ir kilniadvasio mokytojo. Morisas buvo gražus kaip mergaitė, pražūtingo Kenigsmarkų grožio: turėjo aksomines tamsias Kenigsmarkų akis, jų polinkį į muziką ir poeziją, įgimtą jų skonį. Motina ir sūnus dievino vienas kitą.

Kai Mirabo revoliucija virto Dantono revoliucija, ponia Diupen ėmė jai nebepritarti. Ji net pasielgė neprotingai, paaukodama septyniasdešimt penkis tūkstančius livrų emigravusių kunigaikščių pagalbos fondui. Ketino išvažiuoti iš Paryžiaus, ir Beri provincija, kur buvo laiminga su savo vyru, jai pasirodė gana saugus prieglobstis. 1793 metų rugpjūčio 23 d. ji už du šimtus trisdešimt tūkstančių livrų nupirko iš grafo de Sereno, kurio nuosavybė nebuvo konfiskuota, Noano dvarą, tarp Šatoru ir La Šatro. Kitados Noane stovėjo feodalinė pilis, kurią XIV amžiuje buvo įsigijęs „kilmingasis Šarlis de Vilaluminis, ginklanešys". Šios pilies dabar stūksojo tik vienas bokštas, kuriame burkavo balandžiai. Naujieji rūmai buvo didelis Liudviko XVI stiliaus namas, paprastas ir patogus, „prie kaimo aikštės kaimiška troba, be jokios prabangos". Paradinės durys buvo į mažą, šimtamečių guobų apsuptą miestelio aikštę. Ponia Diupen jau buvo beišvykstanti į tą dar ramią provinciją, bet dėl netikėto įvykio atsidūrė dideliame pavojuje.

„Vildamasi dingti nepastebėta audroje", ji pakeitė savo butą Paryžiuj ir persikėlė į Bondi gatvę. Čia, namo savininko senio Amoneno, buvusio grafo d'Artua kamerdinerio, padedama, ji paslėpė „prausykloj, už paukščių narvo, paneliu apkaltoj plytų sienoj" sidabrinius indus ir brangenybes. Frimero 5 d. (1793 metų lapkričio 25 d.) žmogus, pavarde Vilaras, pranešė apie tą įstatymo uždraustą slėpyklą Revoliuciniam komitetui (Bonkonsejo sekcijai). Padarius kratą, pilietė Diupen buvo suimta ir įkalinta Anglių augustiniečių vienuolyne, kuris virto „Anglių dabokle Fose Sen Viktoro gatvėje". Tai buvo baisus smūgis jos sūnui ir Dešartrui ne tik dėl to, kad buvo atskirti nuo jos, bet svarbiausia dėl to, kad drebėjo dėl jos gyvybės. Teroras buvo pačiame įkarštyje, o Dešartras žinojo, kad slėpykloje, kurią užantspaudavo Visuotinio saugumo komitetas, esama labai kompromituojančių dokumentų, tarp jų grafui d'Artua duotos paskolos kvitas. Dešartras ryžosi naktį su Morisu įsigauti į butą, sulaužyti antspaudus ir sudeginti pavojingus dokumentus. Tokie poelgiai nustelbia visus juokinguosius. Panašūs įvykiai greitai brandino Morisą. Sunki jaunystė suformavo „neprilygstamo nuoširdumo, drąsos ir gerumo žmogų".

Pilietis Dešartras, o ypač jaunasis pilietis Diupenas stengėsi, ir gana sėkmingai, patraukti Bonkonsejo sekcijos narius pilietės Diupen byloje į savo pusę. Pati suimtoji, prityrusi prašymų rašinėtoja, siuntinėjo Visuotinio saugumo komitetui puikiai parašytus pareiškimus:

„Piliečiai respublikonai, atjauskite skausmą motinos, kuri buvo atplėšta nuo sūnaus, nuo vaiko, kurį išaugino, su kuriuo ligi pat šiol nesiskyrė ir kurį pati auklėja tėvynei... Tironui gėdingai pabėgus, pilietis, gyvenantis tame pačiame name, paklausė mane, ar aš nebūgštaujanti dėl savo vertingų daiktų, ir pasisiūlė, jei pasitikėčiau juo, paslėpti mano sidabrinius indus saugioje vietoje. Aš jam juos padaviau. Nuo to laiko jų nebevartojau, nenorėdama tokiu sunkiu metu afišuotis smerktina prabanga... Mano elgesys visokiomis aplinkybėmis, nuo pirmos Revoliucijos dienos, nuoširdus troškimas visuotinės gerovės neduoda jokio pagrindo mane įtarti. Be to, nė vienas mano nei artimas, nei tolimas giminaitis nėra emigravęs. Prieš trejus metus galėjau išvykti į užsienį su visu savo turtu, kuriuo tuomet visiškai laisvai disponavau, bet mano nepriklausoma dvasia šlykštėjosi kvėpuoti vergijos apnuodytu oru..."

Pagaliau atėjo termidoras. Pilietė Diupen buvo paleista iš kalėjimo ir net gavo liudijimą apie ištikimybę tėvynei, parekomendavus jos senam tarnui Antuanui, dalyvavusiam paimant Bastiliją. 1794 metų spalio mėnesį ji pagaliau įsikūrė su sūnum Noane. Iš didelio turto, kuris sumažėjo dėl asignatų vertės kritimo ir priverstinių paskolų, jai liko penkiolikos tūkstančių livrų renta. Ketverius metus, Dešartro padedama, ji stengėsi gilinti Moriso išmokslinimą. Kokią profesiją jam parinkti? Jis svajojo apie karinę tarnybą; ji atkalbinėjo. Nuo Teroro laikų ponia Diupen priešiškai žiūrėjo į revoliucijos piktnaudžiavimus valdžia, nors nepeikė jos principų. Ji neišsižadėjo nei Voltero, nei Ruso, tačiau meilijo matyti Morisą, tarnaujantį nuosaikiai monarchijai, kuri gerbtų įsigytą padėtį. Paryžiuje karaliavo Barasas; kaip ir kitados padorūs žmonės vaikščiojo pėsti, o niekšai buvo nešiojami neštuvais. „Tik niekšai buvo kiti, štai ir viskas!"

Tokią skeptišką mintį pareiškė Morisas (tai natūralu pereinamajam laikotarpiui), šaipydamasis iš gerai įsitaisiusių revoliucionierių, kurie būtų įmanę tartis su rojalistais, kad tik

išsaugotų savo šiltą vietą. O pats jis guosdavosi smuiku ir tuo, kad nepriklauso tiems, kurie moka pasinaudoti režimu. Jis pasižymėjo La Šatro mėgėjų orkestre. 1798 metais, artimai susibičiuliavęs su trisdešimčia abiejų lyčių jaunuolių iš Diuvernė, Latušų, Papė, Fleri šeimų, ėmė vaidinti komedijose, parodęs „savitą ir įtaigų talentą". Bet gyventi nieko neveikiant jam buvo sunku. Veltui motina kalbėjo, kad, tapęs respublikos kareiviu, tarnautų blogam tikslui; jis galvojo, kad tikslas ginti savo tėvynę visada geras, ir suprato, kad jo motina — didesnė patriotė, negu prisipažįsta, puikiausiai žinojo prancūzų pergales prie Džemapo ir Valmi lygiai kaip ir prie Fontenua, Roku ir Laufeldo. „Ką? Eiti į paprastus kareivius!"— kalbėjo ji. Kai Morisas buvo pristatytas La Turui d'Overnė, narsiausiam Prancūzijos kariui, tas paklausė: „Nejaugi Saksonijos maršalo vaikaitis bijo dalyvauti karo žygyje? — Žinoma, ne!" Ir Morisas savanoriu įstojo į kariuomenę.

Tai buvo metas, kai prancūzai tarėsi vaduoją Europą ir esą visų mylimi. Kelne Morisas Diupenas užkariavo keleto moterų širdis ir pasipasakojo motinai savo meilės nuotykius. Nors ponia Diupen buvo dorybinga greičiau dėl šalto temperamento, o ne dėl moralinių principų, bet ji buvo XVIII amžiaus moteris ir lengvai atleisdavo bet kokį gero tono ištvirkimą. Morisas, ištikimas protėvių moralei, prieš išvykdamas iš Noano, įtaisė vaiką jaunai moteriai, tarnavusiai jų namuose. Ponia Diupen pasirūpino tuo nesantuokiniu anūku, Ipolitu, kuris nebuvo pripažintas ir dėl to turėjo savo motinos pavardę: Šatironas. Jis buvo atiduotas žindyvei, valstietei, gyvenančiai Noano kaimynystėje. Ponia Diupen rašydavo apie jį Morisui.

Noanas, VIII metų briumero 6 d. ...„Mažasis namelis" laikosi gerai. Mažylis — milžinas. Žavingai juokiasi. Žaidžiu su juo ištisas dienas, jis mane puikiai pažįsta..."

Moriso laiškai buvo žvalūs ir poetiški. Nuėjęs į teatrą ir išgirdęs ariją, kurią dainuodavo jo motina, jis rašo:

„Staiga tartum atsidūriau prie tavęs, Rua de Sisilės gatvėje, tavo perlų spalvos buduare! Nuostabu, kaip muzika panardina žmogų į prisiminimus! Lygiai kaip kvapai. Kai įkvepiu tavo laiškų aromatą, atrodo, kad esu tavo kambaryje, Noane, ir širdis šokinėja, pagalvojus, kad pamatysiu tave

atidarant tą inkrustuotą staliuką, iš kurio sklinda toks malonus kvapas..."

Ponia Diupen troško taikos, jos sūnus — karo, nes norėjo tapti karininku: „Pasižymėjus kautynėse, galima gauti laipsnį mūšio lauke. Kokia laimė! Kokia šlovė!"

1800 metais Milane adjutantas Morisas Diupenas su geltonu sultonu prie šalmo, persijuosęs raudona juosta auksiniais kutais, sutiko savo generolo kambaryje labai gražią, linksmą, iš pažiūros malonią merginą, kuri, matyt, puošė to seno kario rudenį. Ji buvo vardu Antuanetė Sofi Viktorija Delabord:

„Vadinu ją visais trimis jos krikšto vardais, kadangi audringame savo gyvenime juos turėjo paeiliui... Vaikystėje buvo meilijama ją vadinti Antuanete, Prancūzijos karalienės vardu. Imperijos pergalių metu, žinoma, nugalėjo Viktorijos vardas. O mano tėvas po vedybų visada ją vadino Sofi..."

Sofi Viktorijos Delabord tėvas buvo paukščių pardavėjas, kuris iš pradžių laikė kavinukę su biliardu, paskui ėmė pardavinėti dagilėlius ir alksninukus Paryžiaus krantinėse. Jos jaunystė buvo audringa kaip daugelio neturtingų merginų sąmyšio laikais.

„Mano motina,— vėliau rašys Žorž Sand,— buvo kilusi iš šio pasaulio niekinamos klajoklių čigonų genties. Ji buvo šokėja, mažiau negu šokėja — paprasčiausio Paryžiaus bulvaro teatriuko statistė, kai turtuolio meilė ištraukė ją iš tos šlykščios aplinkos, bet dėl to jai teko patirti dar didesnį pažeminimą. Mano tėvas ją pažino, kai ji jau buvo trisdešimties metų, ir kokioj ištvirkusioj draugijoj! Jis turėjo kilnią širdį ir suprato, kad ši graži būtybė dar gali mylėti..."

Nuo ankstesnio meilužio Sofi Viktorija turėjo dukterį Karoliną, kuri lydėjo ją Italijos armijoje. Nepaisydama jokios hierarchijos, ji pametė generolą dėl leitenanto, sužavėjusi jį aistringu meilumu. Sukdamasis apie La Šatro damas ir Vokietijos vienuoles, Morisas pažino lengvą meilę; ši įžūli ir žavi moteris atskleidė jam romantišką meilę. Motinai jis papasakojo apie savo laimę: „Kaip malonu būti mylimam, turėti gerą motiną, ištikimų bičiulių, gražią meilužę, truputį šlovės, puikius žirgus ir priešus mūšio lauke!" Tarsi girdi Stendalio Fabricijų.

Ta meilė pasirodė abipusiškai patvari ir sukėlė poniai Diupen didelį nerimą. Nors ji buvo Ruso pasekėja, labiau toleravo *Pavojingų meilės ryšių* cinizmą, negu *Naujosios Eloizos* aistrą. Dėl dorybės atsisakiusi malonumų, ji perkėlė į sūnų pavydžią ir karštą meilę. Kai 1801 metais Morisas atvyko į Noaną, jis apgyvendino savo meilužę „Juodosios Galvos" užeigos namuose, La Šatre. Dešartras, niekados nepažinęs meilės, nesuprato šito jausmo jėgos; būdamas karštai atsidavęs motinai, nutarė išvyti sūnaus meilužę. Užeigos namuose neišvengta audringų scenų. Sofi Viktorijai netrūko nei temperamento, nei aštraus liežuvio, ji sukirto įkyruolį, kurį Morisas būtų užmušęs, jei nebūtų prisiminęs, kaip drąsiai ir ištikimai Dešartras elgėsi teroro metu. Bet tas žygis parodė, kad ponia Diupen bijo santuokos, apie kurią įsimylėjėliai ligi tol nė svajoti nedrįso ir, „kaip visada atsitinka, pavojai išprovokuojami, kai imama pernelyg jais rūpintis; grėsmė tapo pranašyste."

Morisas Diupenas motinai, 1802 metų gegužė: „Pasakyk Dešartrui, kad dėl jo pedantiško būdo, vaistininko samprotavimų ir eunucho moralės jį galima drąsiai vadinti ponu de Pursonjaku, tiek psichine, tiek fizine prasme..."

Po staiga prasiveržusio teisėto pykčio Morisas puolė į glėbį motinai ir net savo mokytojui; tos trys būtybės per daug mylėjo viena kitą ir negalėjo ilgai pūstis; bet meilužei jis liko ištikimas. Nors ponia Diupen de Frankej sakėsi nepaisanti aristokratiškų prietarų, vis tiek tvirtino, kad nelygi santuoka sukelianti nesutarimus. Sūnus paprastu sveiku kareivio protu negalėjo suprasti, kur čia toji nelygi santuoka.

Morisas Diupenas motinai, IX metų prerialis (1801 metų gegužė—birželis): „Mama, pasvarstykime truputį. Kodėl mano polinkis į tą ar kitą moterį turėtų tave įžeisti ir kuo jis pavojingas man? Kodėl tu dėl jo nerimauji ir lieji ašaras?.. Aš jau nebe vaikas ir labai gerai sugebu įvertinti žmones, kurie kelia man simpatiją. Sutinku, kai kurios moterys, naudojantis Dešartro žodynu, tikrai yra mergšės ir niekingi padarai... Aš jų nemyliu ir nesivaikau... Tačiau tų bjaurių žodžių niekados negalima taikyti mylinčiai moteriai. Meilė viską apvalo. Meilė taurina niekingiausias būtybes, juoba tas, kurių visa kaltė, kad likimas jas bloškė į pasaulį be paramos, be pinigų ir be vadovo. Kuo gi kalta tokia beďalė moteris?.."

Tuo tarpu Prancūzija keitėsi. „Napoleonas jau švietėsi po Bonapartu." Morisas buvo Šarlevilyje su generolu Diuponu, o tuodu respublikonai nemylėjo „Valdovo". Diuponas sakydavo, jog nežinia, iš katro šono prie jo prieiti; kartais jam užeinanti tokia bloga nuotaika, kad negalima su juo susikalbėti. Karjeros buvo daromos prieškambariuose. Pergalė prie Marengo jau praeitis. „Štai kas atsitinka, kai valdo vienas žmogus... Neišmokei manęs būti keliaklupsčiautoju, mama, ir aš nemoku varstyti globėjų durų..." Ji nemokė jo būti nei keliaklupsčiautoju, nei suviliotoju, bet jai būtų malonu, kad jis gautų paaukštinimą ir nebūtų perdaug ištikimas meilėje. Logika nebuvo stiprioji tos mielos moters savybė.

1804 metais Sofi Viktorija aplankė kapitoną Diupeną Bulonės stovykloje. Buvo nėščia ir, artėjant gimdymo laikui, norėjo grįžti į Paryžių. Morisas nuvažiavo su ja drauge, ir 1804 metų birželio 5 d. jiedu slaptai susituokė II rajono merijoje, kad būtų įteisintas vaikas. Jaunavedė virpėjo iš laimės, ji seniai troško tos santuokos, bet nesitikėjo. Iki paskutinės akimirkos siūlė Morisui jos atsisakyti, nes matė, kad jos mylimąjį graužia sąžinė ir baimė ir jis nedrįsta pranešti apie tas vedybas motinai. Tuoj po ceremonijos Morisas išvažiavo į Noaną, „tikėdamasis prisipažinti", tačiau neįstengė. Nuo pat pirmųjų žodžių ponia Diupen apsipylė ašaromis ir „su švelniu vylium" tarė: „Tu myli kitą moterį labiau, negu mane, vadinasi, manęs jau nebemyli!.. Ak, kodėl aš, kaip daugelis kitų, nenumiriau devyniasdešimt trečiaisiais! Nebūčiau turėjusi varžovės tavo širdyje!" Ir Morisas nutylėjo.

1804 metų liepos 1 d., pirmaisiais Imperijos metais, Paryžiuje Sofi Viktorija, apsivilkusi gražia rožine suknele, šoko vakare kadrilį, pritariant Kremono smuikui, kuriuo improvizavo Morisas; ją surėmė skausmai, ir ji išėjo į gretimą kambarį. Po valandėlės jos sesuo Liusi sušuko: „Morisai, greičiau čionai! Jums gimė duktė!" — „Pavadinsime ją Orora,— pasakė Morisas,— mano vargšės motinos vardu... Jos dabar čia nėra, ir ji negali naujagimės palaiminti, bet kada nors ji tai padarys." Teta Liusi, patyrusi moteriškė, paskelbė: „Ji gimė muzikos ir rožinės spalvos dermėj — bus laiminga."

Žmonės viską sužino. Ponia Diupen de Frankej sužinojo apie vedybas ir mėgino paskelbti jas negaliojančiomis, bet šįsyk susidūrė su nepalaužiama sūnaus valia. Puikiausiu Ruso

stiliumi jis jai pasakė: „Neprikaišiok man, kad esu toks, kokį mane padarei." O Sofi Viktorija nelaikė savęs sutuokta, nes nebuvo religinių jungtuvių. Tad nesijautė dalyvaujanti savo vyro maište prieš motiną ir nesuprato, kodėl „toji išdidi, kilminga dama" ant jos pyksta. Reikia pripažinti, kad ponios Diupen de Frankej užsispyrimas, santuokai jau įvykus, buvo beprasmiškas ir žiaurus, bet karštai prisirišusi prie to vienturčio sūnaus, kuriam tikėjosi puikios ateities, ji negalėjo pakęsti, kad Morisas susidėjo su kažkokia „šliundra" ir gyvena palėpėje. Ji uždraudė sūnui kalbėti apie žmoną ir nenorėjo jos matyti. Teko griebtis scenos, vertos Grezo teptuko, ir apgaule pasodinti anūkę jai ant kelių. Tada ji pažino tamsias ir švelnias Kenigsmarkų akis ir buvo nugalėta: „Vargšas vaikelis! Tai ne jos kaltė! Kas ją čionai atnešė?"—„Jūsų sūnus, ponia. Jis apačioj." Morisas galvotrūkčiais užlėkė laiptais, apkabino motiną ir pravirko. Susigraudinimas — savotiška politika: leidžia pripažinti klaidą, neprarandant orumo.

Netrukus įvyko religinės jungtuvės, ir ponia Diupen jose dalyvavo. Bet santykiai tarp jos ir marčios liko įtempti. Geriausia Sofi Viktorijos savybė buvo jos išdidumas: „Jausdamasi tikra plebėjė, ji laikė save kilnesne už visus pasaulio patricijus ir aristokratus." Neapkęsdama intrigų, ji vengė atvirumo ir net šaltų santykių su anyta. Ji buvo laiminga tik savo namuose, o jos vyras šiuo atžvilgiu jautė tą patį. „Iš jų paveldėjau,— sako Sand,— tą slaptą laukinumą, dėl kurio aukštuomenė man visada buvo nepakenčiama, o savo *home*[1] būtini..." Iš tėvų ji dar paveldėjo neapykantą visuomenei, kurios prietarai buvo jų nelaimės priežastis.

III

ORORОS VAIKYSTĖ

„Motinai išvažiavus į Italiją, buvau apgyvendinta Šajo, pas moteriškę, kuri nujunkė mane nuo krūties. Mudvi su Klotilda išbuvome pas tą moterį iki dvejų ar trejų metų. Sekmadieniais

[1] Namai *(angl.)*.

mus atveždavo į Paryžių asiliuku, kiekvieną atskiroje pintinėje, drauge su kopūstų galvomis ir morkomis, kurias parduodavo turguj..."

Klotilda Marešal buvo tikra mažosios Ororos Diupen pusseserė, tetos Liusi duktė. Tėvo šeimai atsisakius priimti Ororą, ji ligi ketverių metų tepažinojo gimines iš motinos pusės ir labai prie jų prisirišo. Tėvas, Imperijos karys, buvo jai tarsi auksu spindinti vizija: jis pasirodydavo tarp dviejų karo žygių, pabučiuodavo ją ir vėl dingdavo. Jau gerokai vėliau, kai ji galėjo perskaityti Moriso Diupeno laiškus, suprato, kiek daug iš jo yra paveldėjusi. Tada ji apsidžiaugė atskleidusi, kad tas žuvęs tėvas buvo menininkas, karys ir maištininkas, kuris kilmingąją aristokratiją laikė kvailu prasimanymu, o neturtą — naudinga pamoka; tada ji ėmė didžiuotis, kad yra į jį panaši.

„Savo esybe esu tėvo atspindys, žinoma, silpnesnis, bet gana pilnas... Jei būčiau buvusi berniukas ir gyvenusi prieš dvidešimt metų, žinau ir jaučiu, kad visais atvejais būčiau elgusis, kaip mano tėvas."

O motiną Orora tiesiogine prasme įsimylėjo iš pat mažens. Sofi Viktorija turėjo aštrų liežuvį ir duodavo rankoms valią, bet jos žavumas, linksmumas ir kažkoks įgimtas poetiškumas viską atpirkdavo. Nors buvo nemokyta, turėjo „stebuklingą raktą" dukrelės sielai atverti ir sugebėjo įdiegti jai primityvią, bet karštą grožio meilę. „Žiūrėk, koks gražus mėlis!"— sakydavo ir, turėdama įgimtą Paryžiaus grizetės skonį, retai teapsirikdavo. Visą dieną ji virdavo, megzdavo, siūdavo savo palėpėj, Granž Bateljer gatvėj. Pasodinusi Ororą tarp keturių kėdžių ant neuždegtos gorės, duodavo jai pasižiūrėti paveiksluotų knygų: ten buvo mitologinių dievų atvaizdai ir scenos iš evangelijos. Naiviai ir išradingai motina aiškindavo juos mergaitei, pasakodavo stebuklines pasakas, liepdavo deklamuoti pasakėčias, o vakarais kalbėti poterius. Mažylę nesunku buvo sudominti. Valandų valandas išsėdėdavo ji nejudančiomis akimis, pravira burna ant gorės, tarsi ant trikojo, ir klausydavosi įvairių istorijų arba muzikos, sklindančios iš gretimos mansardos, kur kaimynas grojo fleita. Vėliau ji visada su ilgesiu prisimins tą skurdų gyvenimą, nuskaidrintą švelnumo ir žavesio.

1808 metais pulkininkas Diupenas buvo Miurato adjutantas Madride. Širdyje jis jau susitaikė su Napoleonu; po senovei tebeprikaišiojo imperatoriui meilę pataikūnams — bruožą, netinkamą didžiam žmogui,— bet, nepaisant visko, mylėjo jį. „Aš jo visai nebijau,— kalbėjo pulkininkas Diupenas,— jaučiu, kad jis geresnis, negu dedasi." Beprotiškai pavydi Sofi Viktorija bijojo, kad jos vyrui neimtų meilintis gražuolės ispanės, ir, būdama nėščia, aštuntame mėnesyje, ryžosi su dukrele nuvykti pas vyrą. Tai buvo sunki kelionė per priešo kraštą. Ororos atmintyje teišliko Godojo rūmai Madride ir vaikiška adjutanto uniforma, kurią dėvėjo Miuratui palinksminti.

Morisas Diupenas motinai, Madridas, 1808 metų birželio 12 d.: „Šįryt Sofi pagimdė stambų berniuką... Orora jaučiasi labai gerai. Sukrausiu visus į brikelę, kurią ką tik įsigijau, ir patrauksime į Noaną... Apie tai pagalvojęs, motule, nesitveriu džiaugsmu!.."

Jis tikėjosi didžiulės laimės iš to pirmo visų savo myliausių žmonių susitikimo gimtojoj pastogėj. Bet kelias į Noaną buvo sunkus. Brikelė važiavo per lavonais nuklotus kautynių laukus, vaikai sirgo drugiu ir kentė alkį, nešvariose užeigose jie užsikrėtė niežais ir apteko utėlėmis. Karščiu degdama Orora gulėjo be gyvybės ir atgavo sąmonę tik brikelei įvažiavus į Noano kiemą. Ją sutiko senelė, kurios mergaitė beveik nepažinojo; ji nustebusi žvelgė į baltai rausvą veidą, šviesų garbanotą peruką ir apvalų gaubtelį, papuoštą nėrinių kokarda. Ponia Diupen de Frankej, valdinga ir nuoširdi moteris, pasiuntė marčią ilsėtis, o mergaitę nusinešė į savo miegamąjį ir paguldė ant savo lovos. Senelės lova panėšėjo į laidotuvių vežimą su plunksnų sultonais keturiuose kampuose ir nėriniuotais priegalviais. Mažylė, niekados nemačiusi tokio grožio, tarėsi patekusi į rojų.

Senelė išutinėjo ir išprausė vaikus; Dešartras, apsimovęs trumpomis kelnėmis ir baltomis kojinėmis, apžiūrėjo juos mediciniškai. Orora greitai pasitaisė, bet naujagimis mirė. Po kelių dienų Morisas, kuris iš Ispanijos buvo parsigabenęs puikų nesuvaldomą žirgą Leopardą, užsimušė, atsitrenkęs į akmenų krūvą, jodamas naktį iš La Šatro. Koks sielvartas! Ir štai atsitiktinai priverstos gyventi drauge dvi visai skirtingų charakterių ir įpročių moterys; „viena (senelė) — baltaveidė

blondinė, rimta, rami ir ori, gražios laisvos laikysenos, globėjiškai gera; antroji (motina) — blyški brunetė, ūmi, nerangi ir drovi su aukštuomenės žmonėmis, bet visada pasiruošusi užsiplieksti, pavydi, aistringa, vaidinga ir silpnabūdė, pikta ir kartu gera..."

Senelė smalsiai stebėjo motiną ir klausė save, kodėl sūnus ją taip mylėjo. Veikiai tai suprato. Sofi Viktorija iš prigimties buvo menininkė: gebėjo parašyti gražų laišką, nors nemokėjo rašybos taisyklių, tiksliai padainuoti, nors nemokėjo solfedžio, piešti, nors nežinojo pagrindinių piešimo dėsnių; be to, turėjo auksines rankas: pati sukirpdavo skoningas sukneles, siuvo skrybėlaites, taisė išsiderinusį klavesiną. „Imdavosi visko, ir viskas jai sekėsi... Tik nekentė niekam nereikalingų daiktų ir patyliukais sakydavo, jog tai senosios grafienės žaislai..." Puikiai mokėjo kritikuoti aštriu Paryžiaus vaikėzo liežuviu, ir nesunku įsivaizduoti, kaip smagu būdavo jos dukrelei Ororai klausytis tos „kandžios ir spalvingos" kalbos.

Iš tolo motina ir senelė viena kitos nemylėjo, iš arti negalėjo viena kitai nepatikti, nes kiekviena turėjo daug žavesio. Kilus ginčui, Orora stodavo motinos pusėn, nors ši ją bardavo ir mušdavo. Iš senelės nebūtų pakentusi nė šimtosios tokio grubumo dalies. Ji jautė, kad kaimynystėje gyvenančios „senosios grafienės" žiūri į jos motiną iš aukšto, ir troško drąsiai ją ginti. Matydama, į kokią neviltį jaunoji našlė įpuolė po vyro mirties, mergaitė stengėsi ją paguosti savo beprotiška meile. Veikiai Orora išmoko skaityti ir pasinėrė į Pero ir ponios d'Onua pasakų pasaulį. Žaisdavo ji su savo netikru broliu Ipolitu Šatironu,— tai buvo vaikas iš „mažojo namelio", storas, paniuręs, bet įdomus berniukas, kuris teigė ankstesniame gyvenime buvęs šuneliu, dėl to tebesąs šiurkštus,— ir kaimo vaikais: Ursule, Pjeru, Rozete, Silvenu. Su jais laisvai bėgiojo po gražųjį parką ir aistringai pamėgo tą žemę, kuriai liko ištikima visą gyvenimą.

„Jau tada karštai mylėjau,— sako ji,— visada mylėjau kaimo gyvenimo poeziją." Jai patiko didžiuliai, nuleistomis galvomis iš lėto žingsniuojantys jaučiai, šieno vežimai, kaimo sueigos, valstiečių vestuvės, vakaronės, kuriose kanapių mynėjas pasakodavo senovines legendas. Ji kišdavo savo snapelį į visus ūkio darbus, prižiūrėjo ėriukus, lesino vištas. Mo-

tina ją skatino tai daryti, žaisdavo su ja sodelyje, statydavo jai grotas iš kriauklių, įrengdavo krioklius. Senelė kentėjo, matydama, kad anūkė perima „kaimietės manieras". Ji prisirišo prie mergaitės, įžvelgusi jos nepaprastą protą. Nejučiom vadindavo ją *Morisu* ir, kalbėdama apie ją, sakydavo „mano sūnus". Taigi motina ir senelė vertė ją apgailestauti, kad ji ne berniukas: Orora troško apginti motiną, ponia Diupen norėjo prikelti iš mirusiųjų sūnų.

Siekdama padaryti anūkę verta Noano paveldėtoja, ponia Diupen de Frankej troško išplėšti ją iš „paukštgaudžio šeimos". Orora žinojo, kad „senosios grafienės" į ją žiūri kritišku žvilgsniu. Viena iš jų, ponia de Pardajan, visada vadindavo ją „vargše mažyte!" ir sakydavo: „Būk gerutė, nes tau teks daug ką atleisti..." Ji girdėjo aplinkinius kalbant, kad dėl tėvo mezalianso jos laukia sunki dalia. Senelė norėjo ją padaryti „grakštaus stoto, rūpestinga menkiausiose tualeto smulkmenose ir elegantiškų manierų" panele.

„Mano senelės nuomone, egzistuojąs įgytas žavingumas, mokėjimas vaikščioti, sėstis, sveikintis, pakelti pirštinaitę, laikyti šakutę, paduoti daiktą, pagaliau visa mimika, kurią vaikams reikią diegti labai anksti, kad tai iš įpratimo virstų jų antrąja prigimtimi. Mano motinai visa tai atrodė labai juokinga, ir manau, ji buvo teisi..."

Konfliktas tarp abiejų moterų įsiliepsnojo ir religijos srityje. Motina nuoširdžiai ir karštai tikėjo dievą. Kaip savo meto prancūzė, ji į religinius jausmus nesąmoningai įmaišydavo jau romantinę poeziją. Senelė, praėjusio šimtmečio moteris, tepripažino abstrakčią filosofų religiją. „Jėzų Kristų,— sakydavo,— labai gerbiu"; jos liepiamas, anūkas Ipolitas priėjo prie pirmosios komunijos, bet parengė jį senas geras Sen Šartjė klebonas, abatas Monpeiru, kurio tikėjimas buvo grynai formalus. Orora, ištroškusi kažko stebuklingo, žavėjosi karštu motinos tikėjimu ir nusimindavo, kai senelė proto vardan pašiepdavo jai taip brangius stebuklus.

„Lygiai mielai skaičiau apie žydų ir pagonių senovės stebuklus. Tenorėjau jais tikėti, ir nieko daugiau. Senelė kartkartėm trumpai ir šiurkščiai kreipdavosi į mano sveiką protą ir pakirsdavo mano tikėjimą, bet aš atsikeršydavau už patiriamą sielvartą tuo, kad širdyje nieko neišsigindavau..."

Dvi ponios Diupen neišvengiamai turėjo išsiskirti. Senelė nenorėjo priimti pas save netikros Ororos sesers Karolinos Delabord, gimusios prieš Sofi ryšį su Morisu; motina nesutiko pamesti vaiko, kuris pasauly teturėjo ją vieną. Sofi Viktorijai iškilo sunki problema: „Kur Orora bus laimingesnė — Noane ar su manim?" Mergaitė maldavo ją pasiimti, bet motinai atrodė, kad tada Orora netektų tokio puikaus auklėjimo ir penkiolikos tūkstančių livrų rentos, ir Sofi Viktorija jautėsi neturinti teisės iš jos to atimti. Be to, jiedvi kiekvieną žiemą galėsiančios matytis Paryžiuje. Orora skaudžiai kentėjo: „Motina ir senelė draskė į gabalus mano širdį". Jausmas motinai įgavo skausmingą uždraustos meilės jėgą. Orora jautėsi atiduota pasaulin, kurio Sofi Viktorija išmokė ją neapkęsti. Mergaitė ilgai verkė.

Tačiau, motinai išvažiavus, Orora Noane turėjo visišką laisvę. Dešartras ją mokė gamtos mokslų ir lotynų kalbos, senelė padarė ją puikia muzikante ir įskiepijo savo literatūrinį skonį. Orora perskaitė „Iliadą", „Išvaduotąją Jeruzalę". Rašė kūrinėlius apie kaimo gyvenimą — juose jau žymu pirmieji literatūrinio talento daigai. Bet, kaip visi žmonės, ypač ieškojo tikėjimo, tačiau niekas jos nemokė jokios religijos. Perskaitytose knygose aptikdavo Jupiterį ir Jehovą. Troško žmoniškesnio dievo. Nors jai buvo liepta eiti prie pirmosios komunijos, niekas su ja niekad nekalbėjo apie Kristų. O ji troško mylėti, troško suprasti: „Kam esu čia? Kam Noanas? Kam šis pasaulis? Kodėl yra piktų žmonių? Kodėl egzistuoja senos grafienės?" Žmogus projektuoja savo klausimus pasaulio ekrane, o šis juos atspindi mitų pavidalu. Vaikui reikia jausti, kad jį palaiko kažkokia stebuklinga galybė. Ir Orora susikūrė savo dievą, be galo švelnų ir be galo gerą. Pavadino jį *Korambė*. Pastatė jam krūmų tankynėj altorių iš samanų ir kriauklių, ant kurio nešdavo paukštelius ir vabalus ne aukoti, o paleisti į laisvę. Bet norint paleisti, pirma reikėjo juos pagauti, vadinasi, ir kankinti. Iš to matyti, kad korambeizmas, kaip visos religijos, turėjo savo paslapčių.

Imperija žengė į pražūtį. Marija Orora Saksonietė dėl to nesisielojo, bet Sofi Viktorija Delabord išsaugojo senosios

gvardijos kareivių ištikimybę Napoleonui. Nauja dingstis dviem moterim susikirsti. Orora, atvažiavusi su senele į Paryžių, džiaugdavosi motinos butuke vėl matydama savo vaikystės aplinką — vazas su popierinėmis gėlėmis, gorę, ant kurios sėdėdama svajojo pirmąsias savo svajones. Bet senelė retai ją tesiveždavo, drausdavo žaisti su netikra seseria Karolina. Kiekvieną syk būdavo scenų ir ašarų. „Turėk kantrybės,— sakydavo motina,— netrukus atidarysiu skrybėlių parduotuvę, tuomet atsiimsiu tave, ir tu man padėsi." Ši neįvykdoma svajonė, kuria Sofi Viktorija pati netikėjo, taip uždegė Ororą, kad ji ėmė slėpti kuklias savo brangenybes, ketindama jas kada nors parduoti ir pabėgti. Senelės kambarinė, panelė Žiuli, šiurkšti, vaiko nemylinti moteriškė, atskleidė tą naivų sumanymą. „Vadinas, norite grįžti į skurdžią savo palėpę?"— su panieka pasakė ji ir pranešė poniai Diupen de Frankej, kurią neseniai buvo ištikęs lengvas priepuolis.

Įvyko slogi scena. Senoji ponia paklupdė anūkę prie lovos ir papasakojo jai savo ir sūnaus gyvenimą, paskui marčios gyvenimą, be jokio gailesčio ir atlaidumo iškeldama aikštėn jos nedorovingumą dabar ir praeityje. Norėdama būti bešališka Ororos motinos atžvilgiu, ji būtų turėjusi kalbėti „apie jos nelaimių priežastis: apie jos vienatvę ir skurdą nuo keturiolikos metų, apie morališkai sugedusius, ištvirkusius turtuolius, kurie tyko nuplėšti garbę neturtingoms nekaltoms merginoms, apie negailestingai griežtą viešąją nuomonę". Ji taip pat būtų turėjusi pasakyti, kad Sofi Viktorija ištikimai mylėjo Morisą Diupeną aštuonerius metus. Bet vargšė senelė iš neapykantos ir to, ką laikė savo pareiga, griebėsi skambių frazių: Sofi Viktorija —„žuvusi moteris", o Orora —„aklas vaikas, pasiryžęs grimzti į pragarmę".

Tas atviras išsipasakojimas smarkiai sukrėtė Ororą. Ji apleido mokslą, ėmė maištauti. „Dukrele,— pasakė jai senelė,— netekai sveiko proto... Tad nutariau atiduoti tave į vienuolyną, ir tuo tikslu važiuosim į Paryžių." Orora buvo patenkinta: Paryžiuje tikėjosi pamatyti motiną, o vienuolyne pradėti naują gyvenimą. Ji atvyko į vienuolyną nesiskųsdama ir nesišlykštėdama.

IV

VELNIAS KRIKŠTYKLOJE

Tikėjimas kaip meilė. Jį surandi, kai mažiausiai jo lauki.

ŽORŽ SAND

Anglių augustiniečių vienuolynas, britų įkurtas Paryžiuje tais laikais, kai Kromvelis persekiojo katalikus, pamažu nugludino karštą, žvitrią berniukišką mergaitę, kurią buvo suformavęs Noane laisvas kaimo gyvenimas ir šeimos konfliktai. Paryžiuje ji vėl pasimatė su motina. Atėjo pas „mamytę", kaip paprastai, entuziastingai nusiteikusi, aistringai trokšdama rasti joje visas dorybes, kurių jai nepripažino neteisinga aukštuomenė. Rado abejingą moteriškę, kuri vėl buvo pradėjusi laisvą gyvenimą kažkur kitur. Motina pritarė minčiai stoti į vienuolyną, bet tokiais žodžiais, kurie giliai įskaudino paauglę.

Reikšmingas įvykis. Lemiamaisiais vaikystės metais Orora taip prisirišo prie savo lengvabūdės ir patrauklios motinos, kad joks kitas jausmas neįstengė jo pakeisti. Vėliau ji rašys: „O motin mano! Kodėl manęs nemyli? Juk aš taip tave myliu!" Jai teks ir ji išmoks apsieiti be tos abejingos motinos, su ja nebesitars, bet niekados jos neišsižadės. Visada ją trauks jos vulgarokas temperamentas. Jeigu Sand visą gyvenimą su malonumu šokiravo „visuomenę", jei kiekvienos revoliucijos metu iš pradžių visada stodavo liaudies pusėn, tai dėl to, kad su meile prisimindavo Sofi Viktorijos palėpę. Žinoma, ji savo poelgius aiškins racionaliau, bet kančia, kad buvo atplėšta nuo mylimiausio pasauly žmogaus, liks giliai širdyje ir ilgai lems jos nusistatymą.

Keturiolikmetei mergaitei įgriso būti „nesantaikos obuoliu" tarp dviejų moterų, kurias ji norėjo vienodai mylėti. Vienuolynas jai pasirodė stebuklinga oazė žiauriame pasaulyje. Jame išliko labai angliška dvasia; visos vienuolės buvo anglės, ir Orora įprato (tas įprotis išliko ir ateityje) kalbėti angliškai, gerti arbatą ir net kartais mąstyti angliškai. Vienuolės buvo labai mandagių, nors šaltokų manierų. Jų įstaiga buvo taip pat gerbiama Sen Žermeno priemiestyje, kaip Sakrė Ker vienuolynas ar Abatija, ir Ororos draugės buvo kilmin-

giausių Prancūzijos šeimų mergaitės. Kaip ir vyresniosios, mažosios auklėtinės vilkėjo avietinės vilnos suknelėmis. Vienuolynas panėšėjo į didelį kaimą, apaugusį vynuogienojais ir jazminais. Išskyrus du kapelionus, abatą de Vilelį ir abatą de Premorą, mergaitės niekad nematydavo nė vieno vyro. Štai abato de Premoro joms sukurti ir Ororos Diupen perrašyti „pasižadėjimai":

„Kasdien kelsiuosi nustatytą valandą... miegui teskirdama tiek laiko, kiek reikia sveikatai, niekada negulėsiu lovoj iš tingumo... Vengsiu tuščių svaičiojimų, beprasmiškų minčių ir niekados nesižavėsiu fantazijomis, dėl kurių turėčiau rausti, jei kas pamatytų, kas dedasi mano širdyje... Stengsiuosi nebūti viena su kitos lyties asmenimis; neleisiu jiems nė mažiausio familiarumo, kad ir koks būtų jų amžius ir padėtis. Jeigu man kas pasipirš, nors ir turėdamas garbingiausius ketinimus, tuojau pat pranešiu savo tėvams. Stengsiuosi būti gera ir atlaidi tiems, kurie man patarnaus, bet niekad neleisiu jiems elgtis su manimi familiariai ir niekad nepatikėsiu jiems nei savo rūpesčių, nei džiaugsmų..."

Nurodymai dėl „kitos lyties asmenų" Ororai buvo visai nereikalingi. Ji apie vyrus negalvojo. Vienuolyne mergaitės buvo pasidalijusios į tris grupes: pirmajai grupei priklausė paklusniosios, pamaldžiosios ir romiosios, antrajai — velniūkščiai, neklaužados ir išdykėlės; tarp tų dviejų grupių buvo kvailutės, inertiška, liumpsinti masė, it stovinti bala. Pirmaisiais metais Diupen buvo velniūkštis, dalyvaudavo visuose beprotiškuose žygiuose ant stogų ir į rūsius. Draugės ją pravardžiavo *Užrašų knygute*, nes nuolat kažką užsirašinėjo užrašų knygutėj, arba *Somebread*[1], o vienuolės — *Madcap*[2], arba *Mischievous*[3], kadangi nuolatos prasimanydavo kokią išdaigą. Draugės ją mylėjo. Iš pradžių ji buvo laikoma apatiška tylene, „stovinčia bala". Kartais kai susimąstydavo apie keistą savo šeimos padėtį, ji būdavo niūri ir išsiblaškiusi. Bet ilgainiui jos pamatė, kad Orora moka būti linksma, kaip kitos, ir kad bėdoje ji ištikima ir net didvyriška. Su ja galėjai

[1] Žodžių žaismas: *somebread (angl.)* taip pat ir prancūziškas Diupen *(du pain)* reiškia „duonos". *(Vert. past.)*
[2] Padūkėlė *(angl.)*.
[3] Išdykėlė *(angl.)*.

eiti „ieškoti aukos", uždarytos kur nors požemyje,— tai buvo mėgiamas romantiškas vienuolyno auklėtinių žaidimas.

Velniūkščiai užrašinėdavo ant savo knygų, tokių, kaip: *Spelling Book*[1], *The Garden of the Soul*[2], kartoninių viršelių mylimų draugių inicialus (ISFA buvo magiškas „Diupen" žodis ir reiškė: Izabelė, Sofi, Faneli, Ana) arba išpažinčių parodijas: „Deja! Mielas mano tėve Vileli, ne kartą esu susirašalavusi rankas ir sąsiuvinius, nugnybusi žvakės dagtį pirštais, sutrikdžiusi skrandį pupomis, kaip sakoma aukštuomenėje, kurioje buvau auklėjama; papiktinau jaunąsias mūsų klasės *ladies* savo nešvara... Miegojau per katekizmo pamokas ir knarkiau per mišias; sakiau, kad nesate gražus... Šią savaitę padariau mažiausiai penkiolika grubių klaidų iš prancūzų kalbos ir trisdešimt iš anglų kalbos; sudeginau batukus krosnyje ir užteršiau klasę. Mano kaltybė, mano kaltybė, mano didžiausia kaltybė..."

Vienos angliškos knygos priešlapyje Orora įrašė šį keistą, vaikišką ir įžūlų tekstą:

„Ši gerbtina ir įdomi knyga priklauso mano garbingai asmenybei: Diupen, kitaip sakant, garsiajam markizui de Sent Liusi, vienuolyno prancūzų armijos generalisimui, įžymiam kovotojui, prityrusiam karvedžiui, drąsiam kariui, mūšiuose vainikuotam ąžuolo ir lauro lapų vainiku, oriflamos gynėjui.

Ana de Vim — meilutė. Izabelė Kliford *is charming.*[3]

Šalin anglus! Mirtis visiems šunims anglams! Tegyvuoja Prancūzija! Man nepatinka Velingtonas.[4]

Žaviosios avelės, brangiosios snargliukės, man be galo jūsų gaila, tačiau pašėlusiai džiaugiuosi, kad nebesu žemesnėj klasėj. Labanakt.

Anglių moterų vienuolynas, 1818."

Pirmieji metai internate Ororai buvo naivumo, drąsos ir maištavimo metai. Ji buvo velniūkštis, kuri „nusivylusi mylimais žmonėmis, ėmė svaigintis savo išdaigomis". Nelaimingi

---

[1] Rašybos vadovėlis *(angl.)*.
[2] Sielos sodas *(angl.)*.
[3] Žavinga *(angl.)*.
[4] Velingtonas, Arturas Velslis (1769—1852) — anglų karo vadas ir valstybės veikėjas, buržuazinės Anglijos garbinamas kaip Napoleono nugalėtojas. *(Vert. past.)*

vaikai iš apmaudo ir pagiežos dažnai esti nutrūktgalviai. Anuomet Orora nebuvo ir negalėjo būti tikra katalikė, nes ją auklėjo mokytojas ekskunigas ir senelė volterininkė. Religines pareigas ji atlikdavo iš padorumo ir priedermės; priėjusi pirmosios komunijos, nenorėjo priimti švenčiausiojo sakramento. Tikėjo dievą ir amžiną gyvenimą, tačiau baimės nejautė, būdama įsitikinusi, kad paskutinę akimirką visada galima susilaukti pasigailėjimo ir būti išganytam. Ji turėjo kilnių jausmų — buvo švelniai ištikima draugėms ir tikrai mylėjo meną: skambino arfa, skoningai piešė ir savo užrašų knygutėje rašinėjo čia baltosiomis eilėmis, čia proza. Perėjusi į aukštesnę klasę ir gavusi atskirą celę, talentingai ją aprašė: „Leidžiantis iš padangių, antrame aukšte yra kambarys, nei apvalus, nei ketvirtainis, bet jame galima žengti šešis žingsnius, jeigu tik jie labai maži. Kaimynystėje — laštakas ir kasnakt kačių koncertai. Mano lova be užuolaidų stovi plačiausioje kambario vietoje, tai yra, prie sienos... Sakydama „be užuolaidų", veltui skundžiuosi, nes jos man nereikalingos. Medinė sija ir nuožulnus stogas susikerta tiesiai virš mano galvos, taigi, keldamasi iš guolio, kiekvieną rytą daužau sau kaktą... Langas, sudarytas iš keturių mažų stiklų, žvelgia į čerpėmis dengtus stogus... Mano celės apmušalai, matyt, yra buvę geltoni. Kad ir kokia būtų jų spalva, jie labai įdomūs, nes išrašinėti skersai ir išilgai vardais, aforizmais, eilėmis, visokiais paistalais, mintimis, datomis, kurias čia paliko visos buvusios šio kambario gyventojos. Ta, kuri gyvens čia po manęs, galės linksmai leisti laiką, nes paliksiu jai ant sienos ištisus romanus ir poemas ir labai įdomius piešinius, išraižytus peiliu ant akmeninės palangės, iš lauko..."

Kai kurios vienuolės išsirinkdavo iš auklėtinių tarpo „dukrą" ir motiniškai ja rūpindavosi. Antraisiais metais Orora įsigeidė, kad ją „įdukrintų" geriausia, maloniausia ir protingiausia iš vienuolių — Marija Alisija. Sesuo Alisija buvo labai graži. Didelėse mėlynose akyse juodomis blakstienomis, tuose „tyrumo veidrodžiuose", atsispindėjo kilni jos siela. Po abitu ir gaubtu su antkrūtiniu jos figūra buvo nepaprastai grakšti, balsas — labai malonus. Orora vaikiškai ją įsimylėjo ir drąsiai paprašė, kad ją įdukrintų. „Tave? — pasakė vienuolė Alisija.— Didžiausią velniūkštį vienuolyne?" Auklėtinė primygtinai prašė: „Vis dėlto pamėginkite. Kas žino? Galbūt

aš pasitaisysiu, norėdama padaryti jums malonumo." Sesuo Alisija pagaliau sutiko. Orora, trokšdama šioje nuostabioje moteryje rasti motiną, o tokia jai nebuvo nei tikra motina, nei senelė, stipriai ir skausmingai prisirišo prie sesers Alisijos. Draugės pastebėjo, kad ji labai pasikeitė. *„You are low-spirited today, Dupin? What is the matter with you?"*[1]. Iš tikrųjų ji ieškojo tobulos būtybės, kurią galėtų uoliai garbinti, kaip garbino Korambė. Ši būtybė įgavo rimtus ir ramius Marijos Alisijos veido bruožus.

Orora pradėjo skaityti *Šventųjų gyvenimą*. Kankinių drąsa ir stoiškas tvirtumas atliepė jos širdyje slypintiems jausmams. Vienuolyno koplyčios chore kabojo Ticiano paveikslas, vaizduojantis Kristų alyvų sode.

„Sklaidydama *Šventųjų gyvenimą*, vis dažniau nukreipdavau žvilgsnį į tą paveikslą. Buvo vasara, nusileidžianti saulė, mums besimeldžiant, jau nebeapšvietė jo, bet man nebereikėjo matyti stebimo objekto, nes aš apie jį mąsčiau. Nesąmoningai žvelgdama į didingą ir sumišusią minią, stengiausi suvokti Kristaus agonijos prasmę, tos savanoriškos skausmingos kančios paslaptį, ir ėmiau nujausti kažką didesnio ir gilesnio, negu tai, kas man buvo aiškinta; mane pačią apėmė skaudus liūdesys, nepažįstamas gailestis ir kančia..."

Kitame, ne tokiame gražiame paveiksle buvo pavaizduotas šventasis Augustinas po figmedžiu; stebuklingame spindulyje buvo įrašyti garsūs žodžiai: *Tolle, lege*[2], kuriuos Monikos sūnus išgirdęs iš medžio lapų.

Tas *Tolle, lege* paskatino Ororą Diupen iš naujo perskaityti evangeliją, bet prisiminusi volterininkų patyčias, ji pasiruošė užimti gynimosi padėtį: „Abejingai skaičiau apie Jėzaus agoniją ir mirtį". Nejaugi visą gyvenimą liks velniūkščiu? Jai buvo penkiolika metų, laukinį vaiko veržlumą pakeitė neaiškus ir rimtas merginos lūkestis. Kartą jai liūdnai beslankiojant po vienuolyno galeriją, pro ją tarsi vaiduokliai „šmėkščiojo uolios vienuolės, skubėdamos atverti savo širdis prie meilės ir atgailos dievo kojų." Ir ji staiga panoro iš arčiau į jas pasižiūrėti. Įėjo į bažnyčią, kuri naktį ją sujaudino ir sužavėjo. Navą teapšvietė sidabrinė altoriaus lempelė.

---

[1] Tu šiandien nusiminusi, Diupen? Kas tau? *(angl.)*.
[2] Imk, skaityk *(lot.)*.

Pro didelį atvirą langą į vidų sklido sausmedžio ir jazmino kvapai.

„Žvaigždė, pasimetusi neaprėpiamoje erdvėje, tartum įrėminta lange, rodės, atidžiai mane stebi. Čiulbėjo paukščiai, tvyrojo tyla, žavesys, susikaupimas, paslaptingumas, aš niekados nė neįsivaizdavau, kad taip gali būti... Nežinau, kas taip sukrėtė visą mano esybę... Man apsvaigo galva... Rodės, kad girdžiu balsą, šnabždantį man į ausį: *„Tolle, lege..."* Ašaros pasruvo iš akių. Pajutau, kad myliu dievą... Tartum sugriuvo pertvara tarp šito begalinės meilės židinio ir mano sieloje rusenusios liepsnos..."

Misticizmas, betarpiškas ryšys su dieviškąja valia, kurią suranda savyje, tokia bus visada jos religija. Tikėjimo ar meilės reikaluose moteris mėgsta „vergiškai kaupti savo širdyje iš aukščiau krintančias meilės bangas". Nuo tos dienos jos protas liovėsi priešinęsis.

„Kai širdis buvo užkariauta, protas buvo išvarytas ryžtingai, kažkaip fanatiškai džiaugsmingai. Su viskuo sutikau, viskuo patikėjau be kovos, be kančios, be apgailestavimo, be melagingos gėdos. Raudonuoti dėl to, ką garbini? Na ką jūs!"

Linkusi į kraštutinumus, ji palaikė tą atsivertimą pašaukimu ir baudėsi stoti į vienuolyną. Bet — ir tai jai būdinga — svajojo ten įstoti sesele patarnautoja, kuri atlieka pačius juodžiausius darbus: šluoja klases, slaugo ligonius. Ororos Diupen sieloj jungėsi šventosios ir nusidėjėlės pradai, ji buvo šventoji namų darbininkė. „Tarp prikaistuvių vaikšto viešpats", — yra pasakiusi šventoji Teresė. „Būsiu tarnaitė, kuri dirba, kol krinta iš nuovargio, — galvojo Orora, — šluosiu kapus, išnešinėsiu šiukšles, dirbsiu viską, ką man paliepš... tegu tik dievas būna mano kančios liudininkas, ir jo meilė — atpildas už viską..."

Jos nuodėmklausys, abatas de Premoras, senas, labai išmintingas jėzuitas, mokė taurios ir sveikos moralės. Jis susijaudino, kai Orora atėjo pas jį atlikti visuotinės išpažinties ir susitaikyti su dievu, bet nepritarė jaunosios atgailautojos misticizmui, kuriame žmogus turėtų susilieti su dievu. Protingasis abatas nenorėjo, kad žmogus pirma laiko pasinertų svajonėse apie geresnį pasaulį ir užmirštų pareigą dorai elgtis šiame pasaulyje. „Jeigu ne jis, — rašys Sand, sulaukusi penkiasdešimties metų, — tikriausiai dabar būčiau arba beprotė, arba

atsiskyrėlė vienuolė." Mat, mergaitės maldingumas virto aistra. „Tą visišką susiliejimą su dievybe suvokiau kaip stebuklą. Tiesiogine žodžio prasme degiau, kaip šventoji Teresė; nebemiegojau, nebevalgiau, vaikščiojau, nepastebėdama, kad mano kūnas juda..." Abatas de Premoras ją barė, kad tirpstanti kaip žvakė, susižavėjusi misticizmu, užuot prisiėmusi įsipareigojimus žmonėms.

„Daraisi liūdna, paniurusi ir kažkokios ekstazės apimta,— pasakė jai.— Draugės tavęs nebepažįsta... Saugokis, jeigu ir toliau taip elgsies, žmonės ims nekęsti ir bijoti pamaldumo... Senelė rašo, kad mes ugdom tavo fanatizmą... Tu net nepastebi, kad po nusižeminimu tavo atgailoj daug išdidumo. Kaip bausmę liepiu tau grįžti prie žaidimų ir nekaltų tavo amžiaus pramogų..."

Ji pakluso. Jos mintys aprimo. Šešis mėnesius marinusi kūną ir skendėjusi mistinėse svajonėse, ji staiga vėl nusileido į žemę, sukūrė kelias komedijas, vaidino jose, iš atminties atkūrė „Miestelėną bajorą", kurį buvo skaičiusi Noane, linksmino vienuolyno gyventojas savo išmonėmis, nepaprastai žavėdama tiek vienuoles, tiek savo drauges, bet širdies gilumoj tvirtai tebetikėjo savo pašaukimu ir, kaip vėliau parašys, tikriausiai būtų tapusi vienuole, jeigu senelė, labai susilpnėjus sveikatai, nerimastaudama dėl egzaltuotos anūkės, nebūtų jos parsikvietusi į Noaną: „Dukrele, turiu tave greitai ištekinti, nes iškeliausiu į amžinastį." Senoji dama kalbėjo apie artėjančią mirtį su tikra filosofine rimtimi, bet sakėsi, jog mirtų beviltiškai nusiminusi, jei paliktų Ororą be apgynėjo, kuris galėtų ją apsaugoti nuo nevertos motinos globos. Taigi Ororai teko mesti vienuolyną, kuris jai buvo tikras rojus.

Ji grįžo į pasaulietišką gyvenimą su baime, tvirtai pasiryžusi užsidaryti vienuolyne, kai tik senelės gyvybė nebebus pavojuj. Anglių moterų vienuolynui buvo dėkinga, kad ją žymiai pakeitė į gera. Aristokratiškas vienuolių mandagumas, gero elgesio pamokos įdiegė jai gražias manieras, kurios visą gyvenimą net keisčiausiems išsišokimams teikė gero išauklėjimo toną. Bet svarbiausia — ji surimtėjo ir išmoko giliau mąstyti. Senelė kitados papuošė jos protą XVIII amžiaus grakštumu; Noanas padėjo suprasti gamtos poeziją; naujasis tikėjimas mokė mylėti kitus, ne tik save. „Egzaltuotas pamaldumas teigiamai veikia sielą tuo, kad visiškai sunaikina sa-

vimeilę, ir nors kai kuriais atžvilgiais atbukina protą, užtat apvalo sielą nuo daugelio silpnybių ir smulkių rūpesčių..." Kaip kai kurie anglų poetai už rytietišką savo vaizdų jėgą turi būti dėkingi nuolatiniam Senojo testamento skaitymui, taip ir Orora Diupen nesąmoningai į savo prozą perkėlė sesers Alisijos gerumą ir kilnų evangelijos paprastumą.

V

NOANO PAVELDĖTOJA

Išėjusi iš vienuolyno, Orora keletą dienų praleido su senele Paryžiuje. Vedybos per prievartą kėlė jai siaubą. Nejaugi jai, kaip naivioms Moljero herojėms, pristatys kokį senioką ir pasakys: „Dukrele, sakyk „taip", o jei ne, bus man mirtinas smūgis." Bet netrukus ji nusiramino. Sena senelės bičiulė, ponia Ponkarė, turėjo atsargai kandidatą. Orora, nė nepažvelgusi į jaunikį, pasakė, kad esąs negražus: ponia de Ponkarė jai atrėžė, kad ji esanti kvailutė, nes jis esąs gražus. Bet daugiau niekas apie tai nebeužsiminė. Netrukus panelė Žiuli jau suruošė jas kelionei į Noaną, ir Orora išgirdo senelę sakant: „Ji dar tokia jaunutė — tegu metus atsikvepia."

Mergaitė vylėsi, kad ir motina važiuos į Noaną atšvęsti jos sugrįžimo, tačiau Sofi Viktorija sutiko ją įtariai ir šiurkščiai. „Ne, jokiu būdu! Į Noaną grįšiu tik po mano anytos mirties!" Pilna krikščioniško gailestingumo, Orora įtikinėjo, kad jiedvi turinčios viena kitai atleisti, tačiau nieko nepešė. Tada nuolankiai pasisiūlė likti su motina Paryžiuje, bet buvo šiurkščiai atstumta: „Pasimatysime anksčiau, negu kai kas mano",— atsakė baisioji Sofi Viktorija. Ororai buvo labai skaudu klausytis užuominų į artimą senelės mirtį. „Tavo motina tokia netašyta,— savo ruožtu kalbėjo ponia Diupen de Frankej,— ji myli savo vaikus panašiai, kaip paukščiai savo jaunikliu... Kai jiems užauga sparnai, ji skrenda ant kito medžio ir varo juos šalin, kapodama snapu." Šventoji Orora pasijuto bejėgė prieš abipusę neapykantą ir išvažiavo į Beri su senele.

Jiedvi atvyko į Noaną 1820 metų pavasarį didele mėlyna brika. Žydėjo medžiai, suokė lakštingalos, ir iš tolo sklido

iškilminga senovinė artojų daina. Orora susijaudino, vėl išvydusi senuosius namus, bet su gėla širdyje prisiminė vienuolyno varpą ir seselę Alisiją. Ant savo kambario lango pieštuku angliškai užrašė elegiją, kurią dar ir šiandien galima ten perskaityti:

Written at Nohant, upon my window, at the setting of the sun, 1820. „Go, fading sun! Hide thy pale beams behind the distant trees. Nightly Vesperus is coming to announce the close of the day. Evening descends to bring melancholy on the landscape. With thy return, beautiful light, Nature will find again mirth and beauty, but joy will never comfort my soul"...[1]

Toks liūdesys buvo madingas; iš tikrųjų Orora be galo džiaugėsi beveik visišku nepriklausomumu. Po priepuolio senosios dvarininkės sveikata labai susilpnėjo. Ji tebesėdėdavo už pietų stalo tiesi ir elegantiška su violetine dygsniuota suknia, truputį pasidažiusi skruostus, su deimantais ausyse, bet pamažu jau geso. Retkarčiais jai dar prasiveržsaid senatviškas pyktis, bet šiaip ji beveik nebesikišo į Noano gyvenimą. Restauracija ir amžius kiek sušvelnino ponios Diupen volterystę. Bet ji liko ištikima XVIII amžiaus filosofijai ir draugiškai ginčydavosi su anūke, kuri, pati to nežinodama, buvo Šatobriano pasekėja.

Orora nustebo, kad visos jos vaikystės draugės — Fanšona, Ursulė Žos, Mari Okant — vadina ją „panele". Tada ji pirmąkart patyrė ponų vienišumą ir su gailesčiu prisiminė draugiškus santykius vienuolyne. Net atostogų parvažiavęs jos brolis Ipolitas varžėsi gražios merginos rausva vasarine suknele. Jis dabar buvo husarų puskarininkis ir, užsodinęs Ororą ant arklio, paaiškino nesudėtingas jojimo taisykles: „Trumpai tariant, svarbiausia — du dalykai: nukristi ar nenukristi... Laikykis tvirtai! Įsikibk į karčius, jei nori, bet nepaleisk pavadžių ir nekrisk..." Orora pradėjo jodinėti ant Koletės, stambios, romios eigasties kumelės, kuri įspėdavo viską, ko iš jos pageidaujama. Orora ir Koletė pasidarė neperskiriamos. Po sa-

---

[1] *Parašyta Noane, ant mano lango, besileidžiant saulei, 1820.* Keliauk, blėstanti saule! Paslėpk blyškius savo spindulius po tolimais medžiais. Pasirodė vakarė žvaigždė ir skelbia dienos pabaigą. Ateina vakaras ir teikia peizažui liūdesio. Tau grįžus, nuostabioji šviesa, gamta vėl atgaus linksmumą ir grožį, bet džiaugsmas nebepaguos mano sielos. *(angl.)*

vaitės jiedvi jau šokinėjo per tvoras ir griovius. Vienuolyno „stovinti bala" pasirodė esanti drąsesnė už husarą.

Vienuolyno draugei, Anžero prefekto dukrai, Emilei de Vim, jau įžengusiai į aukštuomenės sluoksnius, Orora aprašinėjo gyvenimą kaime: „*Kas gali man rašyti?*.. Emilė nepaprastai suintriguota. Na, brangioji, prisimink savo vienuolyno draugę..." Orora jai neparašė, kad gražusis raitininkas iš Somiuro — jos netikras brolis; jis virto Ipolitu *de* Šatironu ir mokė ją jodinėti angliškų stiliumi. Su ponia de Ponkarė ir jos dukra Polina ji mokėsi italų kalbos ir grojo:

„Ant fortepijono visada guli trys ar keturios atskleistos partitūros, ant kiekvienos kėdės mėtosi duetai ir romansai. Prisimename tave ir tavęs pasigendame — galėtum pakeisti ponią de Ponkarė, kuri taip talentingai mums akompanuoja. Statėme komediją: aš vaidinau Koleną, Polina — Liusetę. Gerokai sentimentalu, ir mus ėmė juokas. Pagaliau labai gerai pavyko. Šokame *burė*...[1]"

Kažkoks ponas de Laku, „kaime neįkainojamas žmogus", paskolino joms arfą ir skaitė su jomis *Gerusalemme liberata*[2]:

„Leidžiu dienas, išsipleikusi krėsle, su kokiu nors rankdarbiu, arba piešiu, o Ipolitas man skaito, arba viską sujaukia, sudaužo mano kambaryje, kas jam pakliūva po ranka. Aš jį smarkiai išbaru, o paskui imu kvailioti, kaip ir jis. Senelė bamba, sako, kad mes jai galvą išbelsime, o paskui juokiasi drauge su mumis... *Addio, cara amica; io ti abbracio teneramente e ti amo con sincerità*...[3]"

1821 metų sausis: „Ipolitas išvažiavo, taigi vėl likom visai vienos. Diena ne taip prailgsta, kai vėlai keliuosi, pusryčiauju, pasišneku su senele kartais valandą ar dvi, paskui vėl kopiu į savo kambarį ir kuo nors užsiiminėju: skambinu arfa, gitara, skaitau, sėdžiu ir šildausi prie židinio... Mintimis perkratinėju prisiminimus, rašinėju židinio žnyplėmis ant pelenų, nusileidžiu pietų ir, kai senelė sėdasi lošti kortomis su ponu Dešartru, kuris buvo mano tėvo, o paskui Ipolito mokytojas,

---

[1] Burė — senovinis prancūzų kaimiečių ratelinis šokis. *(Vert. past.)*

[2] Išvaduotąją Jeruzalę *(it.)*. Italų poeto Torkvato Taso (1544—1595) poema. *(Vert. past.)*

[3] Sudie, brangioji drauge, švelniai tave apkabinu ir nuoširdžiai myliu... *(It.)*

vėl grįžtu į savo kambarį ir keverzoju šiokias tokias minteles žalioje užrašų knygutėje, kuri dabar jau gerokai prirašyta..."

Jos pašnekesiai su senele darėsi švelnūs ir intymūs. Nors ligos pasekmės reiškėsi, ponia Diupen de Frankej prašviesėjimo akimirkomis tebebuvo nuostabi moteris savo išsimokslinimu, tiesumu ir drąsa dideliuose darbuose. Kasdieniniame gyvenime būdavo lepi, užgaidi ir dėdavosi didžia, bet Orora nekreipė į tai dėmesio. Jiedvi tartum susikeitė vietomis. Anūkė buvo motiniškai rūpestinga ir atlaidi. Senelė, žinodama, kad Orora netrukus eis už vyro, jai atvirai išsipasakodavo. Nors gyvenusi lengvų papročių laikais, niekados neturėjusi meilužio:

„Dažnai prisipažindavau moterims, kurios mane ragino išsirinkti meilužį, kad vyrų nedėkingumas, egoizmas ir brutalumas man kelia antipatiją. Jos juokdavosi man į akis, kai taip kalbėdavau, ir įtikinėdavo, kad ne visi esą panašūs į mano seną vyrą ir kad turį paslapčių, kurios verčia atleisti jiems trūkumus ir ydas... Girdėdama kitas moteris reiškiant tokias nešvankias nuomones, gėdijausi, kad esu moteris...

...Visai nemanau, kad būčiau nulipdyta iš kitokio molio, negu visi kiti žmonės. Dabar, kai jau nebepriklausau jokiai lyčiai, galvoju, kad tada buvau tokia pat moteris, kaip kitos, tik savo gabumams išvystyti nesutikau vyriškio, kurį būčiau galėjusi taip pamilti, kad būčiau galėjusi įžiūrėti bent truputį poezijos gyvuliško gyvenimo reiškiniuose..."

Klausydamasi šių iliuzijas išsklaidančių žodžių apie „gyvulišką gyvenimą", mergina negalėjo susitaikyti su mintimi, kad jai reikės tekėti. Iš senų grafienių pokalbių suprato esanti turtinga paveldėtoja, bet ne per puikiausia nuotaka jaunuoliui, kurio laukia didelė ateitis, dėl to, kad turi netikusią motiną, ir dėl visų pavainikių jų šeimoje. Vyrai, kurie jai piršosi, buvo nebejauni: penkiasdešimtmetis Imperijos generolas su didžiuliu randu per visą veidą; baronas de Labordas, brigados generolas, keturiasdešimtmetis našlys. Labordo paprašytas, jo giminaitis parašė netoli Noano gyvenančiai vikontienei de Monlevik:

„Ponia, jūs man sakėte, kad šalia jūsų dvaro esanti puiki nuotaka: panelė Diupen, kuriai atiteksianti, kiek prisimenu, nuo dvidešimties iki dvidešimt penkių tūkstančių livrų renta... Mano pusbrolis, ponas baronas de Labordas šiuo metu turi

nuo aštuonių iki devynių tūkstančių livrų... Jis užsirekomendavo kaip geras vyras, visais atžvilgiais yra puikus žmogus. Nors jam jau keturiasdešimt, jo išvaizda negalėtų atstumti jaunos merginos... Pamiršau pridurti, kad iš pirmųjų vedybų vaikų jis neturi..."

Ororai širdis būtų pykusi, jeigu ji būtų žinojusi apie tą atvirą sandėrį. Ponia de Monlevik jam atsakė, duodama „jaunosios kaimynėlės", kilusios iš netinkamos santuokos", genealogiją, pranešdama „apie jos gimimą ir turtą":

„Orora, kurią šįmet esu mačiusi daug kartų,— gražiai nuaugusi, malonios išvaizdos brunetė, sąmojinga, labai išsimokslinusi, muzikali, dainuoja, moka groti arfa ir fortepijonu, piešia, gerai šoka, jodinėja, medžioja, be viso to, labai mandagi ir puikiai išauklėta... Jos turtas skaičiuojamas maždaug aštuoniolika iki dvidešimties tūkstančių livrų rentos, kuri gali jai atitekti netrukus..."

Tos vedybos neįvyko, neįvyko nė jokios kitos. Ororos Diupen padėtis buvo kitokia, negu daugumos ano meto merginų, kurios, kentėdamos dėl pabudusių jausmų, norėdamos ištrūkti iš šeimos vergijos ir bijodamos gyvenimo, karštai šaukdavosi pasakų karalaičio, kad jas išvaduotų, šeimininko, kad jas valdytų. Orora karaliavo Noane, gyveno laisva ir laiminga prie senelės, be to, tebesijautė esanti pašaukta būti vienuole. Senasis Dešartras, tapęs Noano meru, imdavo ją į medžioklę ir patarė rengtis vyriškai, kad būtų patogiau vytis kiškius. Ji tai mielai darė. Su palaidiniu arba redingotu ir kelnėmis jautėsi stipresnė, tartum suvyriškėdavo. Ji manė, kad tai ypač pakeldavo jos autoritetą draugių akyse:

Orora Diupen Emilei de Vim, 1821 metų gegužė: „Tu nesibastai, apsivilkusi plačiu vyrišku redingotu, su vyriška kepure ant galvos, su šautuvu ant peties, po laukus, kaip aš, trikdydama nelaimingo kiškio ramybę, o dažnai nerandu nieko ir teparnešu iš medžioklės menkų žvirblių, ir jautrioji mano kambarinė lieja ašaras dėl liūdno jų likimo!.. Tavęs nemokė husarų amato Ipolitas! Kai tu jam per jojimo pamoką sakaisi bijanti arklio, jis, norėdamas tave padrąsinti, taip uždrožia rimbu tavo arkliui, kad tas, anot mano senelės, bematant piestu stojasi..."

Dešartras ją supažindino su dvaro reikalų tvarkymu. Vėliau, politiniais sumetimais, ji teigė nesidomėjusi savo nuosavybe. Iš tikrųjų ji visada buvo Beri sodietė, kuri, net švaistydama pinigus, mokėjo juos skaičiuoti. Apie kitą romantiką, Baironą, žmonės šnekėjo, kad vyraujantis jo bruožas buvęs tvirtas sveikas protas. Ororai Diupen peržengus aistrų amžių, žmonės pamatys, kad tas bruožas buvo būdingas ir jai. Ji visada trokš susigrąžinti vyrišką nepriklausomybę, kurią jai įskiepijo Noanas ir Dešartras. Taip pat visada išsaugos tą sveiką protą, kurį išugdo sąlytis su žeme ir darbas. Pernelyg laisva mintis, nepaisant pastangų, neskrenda pirmyn. Jai, kaip paukščiui, reikalingas aplinkos pasipriešinimas. Veikla nurodo ribas, kurias turi sau nubrėžti protas.

Kai po antro priepuolio ponia Diupen de Frankej jau nebesikėlė iš patalo. Dešartras perdavė jaunai merginai visus įgaliojimus, pareikalavo, kad ji vestų namų sąskaitybą, ir ėmė elgtis su ja kaip su suaugusia. Tai buvo geriausias būdas pasiekti, kad ji iš tikrųjų greitai suaugtų. „Didis žmogus" (taip ji su meilia ironija vadino Dešartrą) buvo kaimo vaistininkas ir gydytojas, net chirurgas. Jis panoro, kad Orora išmoktų jam padėti. Tad ji priprato matyti kraują ir skausmą. Jos gailestingumas pasidarė veiksmingas. Nuo to laiko ji niekados nebesišlykštės žmogaus kūnu, visada kalbės apie jį laisvai, drąsiai, profesionaliai. Jos meilužiai vėliau prikaišios, kad jai trūksta drovumo; slaugės ramumas suklaidina ir apvilia ištvirkėlį.

Be Dešartro, ji susitikdavo su keliais La Šatro jaunuoliais. Dažnai nušuoliuodavo į tą miesčiuką, kurio siauros gatvelės „vinguriuoja tarp nelygių, samanomis apaugusių stogų". Žemi namukai, vinutėmis papuoštomis durimis, rūmai su kaltos geležies pinučiais, čia ji sutikdavo savo tėvo draugų sūnus: Šarlį Diuvernė, milžiną Fleri, mažiuką Giustavą Papė — šis buvo jaunesnis už ją. Ypač dažnai ji matydavosi su vaikinu, besirengiančiu tapti gydytoju,— Stefanu Ažasonu de Gransaniu. Jis buvo gražus, truputį panašus į tuos vidine liepsna degančius didikus, kokius tapė El Grekas; buvo kilęs iš kilmingos ir labai senos giminės, bet neturtingas, nes turėjo devynetą brolių ir seserų ir ateityje galėjo paveldėti tik nedidelę protėvių palikimo dalį. Dešartras domėjosi šiuo kilmingu stu-

dentu ir pristatė jį Ororai, patardamas imti pas Gransanį anatomijos ir osteologijos pamokas.

Savo kambaryje ji pasikabino griaučius, ir jaunuolis mielai ateidavo mokyti tos žavios merginos. Orora turėjo vešlius juodus plaukus, andalūzietės akis, „Ispanijos tabako veido spalvą" ir nepaprastai lanksčią figūrą. Suprantama, mokytojas netrukus įsimylėjo; ji numalšino jo įkarštį, sakydama, kad tokie protai, kaip jųdviejų, turį domėtis „Malbranšu[1] ir jo bendrininkais", o ne banaliu flirtu. Tiesą sakant, Orora būtų mielai už jo ištekėjusi, bet žinojo, kad nei grafas de Gransanis, nei ponia Diupen de Frankej to neleis: pirmasis — iš luominės puikybės ir baimės susigiminiuoti su Sofi Viktorijos dukterimi, antroji dėl to, kad Stefanas buvo beturtis ir laikomas „maištininku". Orora buvo nepilnametė ir turėjo skaitytis su šeimos nuomone. Veikiai Stefanas jai ėmė rašyti tik „šaltai ir negailestingai atvirai". Ji tebesirengdavo vyriškai, tuo sukeldama juokingų nesusipratimų. Kartais, jai sustojus priešais senovinę gotišką pilį ir pradėjus ją piešti, iš ten išeidavo žvitri panelė ir imdavo šaudyti akimis į „tą jauną ponaitį".

Orora Diupen Emilei de Vim, 1821 metų liepa: „Ji šaudė į mane akimis, o aš, nutaisiusi koketišką miną, iš kailio nėriausi jai linkčiodama — ir ją tas mandagumas labai sujaudino..."

Naktiniai pasijodinėjimai, kepurė su snapu, vyriškos kelnės ir mėlynas palaidinis, griaučių dalys ant baldų,— toks neįprastas elgesys piktino konservatyviuosius berijiečius. La Šatro klebonas, Ororos nuodėmklausys, išgirdęs sklindančias apkalbas, ją paklausė, ar nesanti įsimylėjusi? Pripratusi prie švelnaus ir subtilaus abato de Premoro, kuris iš principo per išpažintį niekados nieko neklausinėjo, ji, būdama išdidi, įsižeidė ir nuėjo nuo klausyklos. Ką apie ją pagalvos La Šatro miesčionys, jai buvo nesvarbu. „Kvailiai laido gerklę",— tiek tepasakė ji. Motina, Paryžiuj išgirdusi tas paskalas, ją griežtai išbarė. Orora atsakė laišku, kuris rodo įgimtą rašytojos talentą: viskas jame pasakyta labai stipriai ir kartu santūriai.

Orora Sofi poniai Viktorijai Diupen, 1821 metų lapkričio 18 d.: „Atidžiai ir pagarbiai perskaičiau laišką, kurį teikėtės

---

[1] Malbranšas (Nikola) — prancūzų oratorius ir metafizikas (1638—1715). *(Vert. past.)*

man parašyti, ir nebūčiau drįsusi atsakyti į jūsų priekaištus, jeigu nebūtumėt man paliepusi nedelsiant tai padaryti... Anot jūsų, mama, ponas Dešartras peiktinas už tai, kad davęs man visišką laisvę; visų pirma drįstu atkreipti jūsų dėmesį į tai, kad ponas Dešartras neturi ir negali turėti man jokios galios ir kad vienintelė jo teisė — duoti man draugiškus patarimus... Ponas de Gransanis jums pasakė, jog aš esanti karingo būdo; norėdama patikėti tokiu teigimu, jūs, brangi mama, turėjote manyti, kad ponas de Gransanis iš pagrindų pažįsta mano būdą, bet aš nemanau esanti tiek *intymiai* su juo *susijusi*, kad jis galėtų spręsti apie mano teigiamybes ar trūkumus... Jis jums nemelavo sakydamas davęs man pamokas mano kambaryje: kurgi, jūsų nuomone, turėčiau priiminėti manęs aplankyti ateinančius asmenis? Man atrodo, kad sergančią arba miegančią senelę labai vargintų lankytojai... Jūs norėtumėt, kad eičiau pasivaikščioti, įsikibusi savo kambarinei arba auklei į parankę. Turbūt tam, kad nepargriūčiau; vaikystėje mane, žinoma, reikėjo už rankelės vedžioti... bet dabar man septyniolika metų, ir aš moku vaikščioti..."

Ji tebemylėjo savo motiną, bet nejautė jai jokios pagarbos, gerbė tik formaliai.

Nors buvo ryžtinga, kartais ji jausdavosi vieniša ir pasimetusi. Nebeturėjo nuodėmklausio, kuris rodytų jai kelią,— į seną, gerą Sen Šartjė kleboną, abatą de Monpeiru, ji negalėjo kreiptis: „Buvau su juo pernelyg artimai pažįstama." Kiekvieną sekmadienį, tarp mišių ir mišparų, pas jį pietaudavo, paskui, užsisodinęs ant arklio, jis parjodindavo ją į Noaną, kur likdavo vakarieniauti ir praleisdavo visą vakarą. „Tą vaiką visada mylėjau",— kalbėjo jis apie Ororą. O ji: „Jeigu jis būtų šešiasdešimčia metų jaunesnis, priversčiau jį šokti, jeigu panorėčiau." Senas bičiulis, kurį laikai ant pavadžio, negali būti vadovu. Todėl jai teko vienai pačiai ieškoti tiesos prie paralyžiuotos senelės lovos. Dešartru nusivylė: „Prieštaringas nuo galvos ligi kulnų, labai išsimokslinęs, bet nė trupučio sveiko proto." Abatas de Premoras buvo toli. Vienuolyne „Sekimas"[1] buvo jos mėgstamoji knyga, bet „Sekimas"—„vienuolynui skirtas veikalas, pragaištingas tiems,

---

[1] Jėzaus Kristaus sekimas — anoniminis, lotynų kalba parašytas veikalas, priskiriamas Žersonui (žr. past. 50 p.), o ypač vienuoliui Tomui iš Kempio. *(Vert. past.)*

kurie nepajėgė nutraukti ryšių su žmonių visuomene". O jaunąją Noano savininkę likimas bloškė į pasaulietišką gyvenimą. Ji turėjo visuomeninių pareigų: tvarstė votis ir trynė grūstuvėlėje vaistus; su gražiuoju Ažasonu de Gransaniu stengėsi pažinti naujus mokslus. Ieškojo krikščionybės, pritaikytos jos laikų gyvenimui, ir surado Šatobrianą. „Krikščionybės genijaus" dėka jos pamaldumas vėl nušvito visu romantinės poezijos žavesiu.

Žersonas[1]? Šatobrianas? Vadinasi, bažnyčios viduje egzistuoja dvi prieštaringos tiesos? Ir dar viena dingstis abejonėms ir nerimui: senelė prie mirties. Ar reikia jai išaiškinti jos padėtį, mėginti atversti ją į tikėjimą, ar leisti ramiai numirti? Orora parašė abatui de Premorui; jis patarė tylėti: „Pasakyti senelei, kad jos gyvybė pavojuje, tolygu ją nužudyti... Širdis teisingai patarė — tylėti ir melsti dievą, kad pats jai padėtų. Niekados nebijok klausyti savo širdies. *Širdis negali apgauti...*" Sand pabraukia tą frazę — ilgus metus ji bus jai dorovės kriterijum. „Skaityk poetus,— dar rašė tolerantingasis jėzuitas,— visi jie religingi. Nebijok filosofų, visi bejėgiai prieš tikėjimą." Nusiraminusi ji sušuko savo nerimstančiai sielai: „Pirmyn! Pirmyn!"

Tada prasidėjo didysis šuoliavimas po idėjas. Dešimtą valandą vakaro eidavo į savo kambarį ir skaitydavo dažnai iki trečios valandos nakties. Ororą kamavo prieštaravimai, dėl kurių nesutaria didieji žmonijos protai, ir „ji stengėsi sutaikyti tas įvairiaspalves šviesas, kurios plaikstėsi aplink ją, kaip plaikstėsi jos kambaryje židinio liepsna ir mėnulio atspindžiai... Apsvaiginta poetinio maldingumo, iš pradžių tikėjosi lengvai paneigsianti filosofus, bet juos pamilo, ir dievas pasirodė jai didingesnis, negu bet kada anksčiau." Šatobrianas, užuot sutvirtinęs, kaip ji tikėjosi, jos katalikybę, atvėrė jai „tyrinėjimo bedugnę". Po „Krikščionybės genijaus" dar kartą skaitydama „Sekimą", tą patį egzempliorių, kurį jai padovanojo sesuo Marija Alisija ir ant kurio miela, gerbiama ranka buvo užrašiusi „Ororai Diupen", ji išsigando. Arba teisus Žersonas, ir ji turi išsižadėti gamtos, šeimos, proto, arba tarp dangaus ir žemės reikia rinktis žemę. Į tai Šatobrianas atsa-

---

[1] Žersonas Žanas Šarljė (Gerson) (1362—1428), teologas, Paryžiaus universiteto kancleris, vienas įtakingiausių savo amžiaus asmenų bažnyčios istorijoje. *(Vert. past.)*

kė: „Tik žemės, gamtos ir meilės grožyje rasite dievui šlovinti reikalingus jėgos ir gyvybės elementus..." Žersonas patarinėjo: „Būkime purvu ir dulkėmis", Šatobrianas: „Būkime liepsna ir šviesa". „Sekimas" įsakinėjo nieko netyrinėti, „Krikščionybės genijus"— viską ištirti.

„Buvau labai sugluminta. Šuoliuodama ant Koletės, visiškai sutikdavau su Šatobrianu. Lempos šviesoje — su Žersonu ir vakare sau priekaištaudavau už rytmetines mintis..."

Šatobrianas, kuris krikščionybei paremti šaukėsi „proto kerų ir širdies palinkimo", nugalėjo. Paskui ji ėmė studijuoti Mablį, Loką, Kondijaką, Monteskjė, Bekoną, Bosiuė, Aristotelį, Leibnicą, Paskalį, Montenį ir poetus: Dantę, Vergilijų, Šekspyrą. Be jokios sistemos. Leibnicas jai pasirodė didžiausias iš visų, kadangi jo filosofijos visai nesuprato. Kas jai monados, iš anksto nustatyta harmonija ir visos kitos subtilybės? Jos tikėjimas dar labiau sutvirtėjo, supratus, kad šis kilnus protas taip pat garbina dieviškąją išmintį: „Stengtis mylėti dievą, jį suprantant, ir stengtis suprasti dievą, jį mylint; stengtis tikėti tuo, ko nesupranti, bet stengtis suprasti, kad tvirčiau tikėtum,— štai visas Leibnicas..." Dešartrui, kuris duodavo jai filosofijos pamokas, ji metė knygą į veidą ir sušuko: „Didis žmogau, nekankinkit manęs! Čia per daug ištęsta. Aš skubu mylėti dievą."

Troškimas pažinti? Taip, bet visų pirma poreikis mylėti. Tuo metu ji užtiko Ruso veikalą —„Emilis", Savojos vikaro tikėjimo išpažintis. Tai buvo tartum apreiškimas! Pagaliau surado tinkamą dvasios peną. Ruso kalba užvaldė ją kaip puiki muzika: „Lyginau jį su Mocartu, viską supratau!" Su Ruso ją siejo jausmingumas, nuoširdumo troškimas, gamtos meilė. Jis ją išmokė, kad reikia gyventi pagal gamtos dėsnius, paklusti aistroms, ypač meilei. Tai Ruso ją išmokė įterpti dorybės žodžius, kalbant apie širdies potraukius. Leibnicas ir Ruso, veiklus filosofas ir mylimas draugas, visiems laikams liko jos mokytojais. Bet norint ją gerai suprasti, prie jų dar reikia pridėti trečią ir įsidėmėti, kad jau tuo metu ji dažnai skaitė Frankliną.[1] Verta pažymėti, kad filisteriškas tos praktiškos išminties pobūdis jos nė kiek neatgrasino, o netgi jai patiko.

---

[1] Franklinas Bendžaminas (1706—1790) — amerikiečių valstybės veikėjas, fizikas ir publicistas. *(Vert. past.)*

Ar ji tebebuvo katalikė? Vėliau, rašydama savo gyvenimo istoriją, ji atsakė: „Nemanau". Tai pasiteisinimas nebejaunos moters, kuri, nutraukusi ryšius su bažnyčia, nori save įtikinti, kad liko ištikima savo jaunystei. 1821 metais Orora pripažino savo ištikimybės jausmus vienuolei Alisijai ir abatui de Premorui. Tačiau jai atrodė, kad tikrąją krikščionybę, kuri reikalauja absoliučios lygybės ir brolybės, ji surado Ruso veikaluose. Mylėt ir aukotis — šito, jos nuomone, mokė Jėzus Kristus. Ji tikėjo dievą, tikėjo sielos nemirtingumą, apvaizdą, o ypač meilę. Bet, pati to aiškiai nesuvokdama, buvo imanentinės filosofijos šalininkė. Nebetikėjo asmeninio, transcendentinio dievo, iš šalies stebinčio žmonių kovas: „Geriau esu linkusi manyti, kad dievo nėra, negu tikėti, kad jis yra abejingas." Ši nerami siela kartais parai tapdavo ateiste, bet tai trukdavo neilgai, nes visur jautė dievo buvimą:

„Jei viskas yra dieviška, net materija, jeigu viskas antžmogiška, net žmogus, vadinas, dievas yra visur, aš jį matau ir liečiu; jaučiu, kad jis vienintelis, nes jį myliu, nes visada jį pažinojau ir jaučiau, nes jis yra manyje tiek, kiek nereikšminga aš pati esu. Tai nereiškia, kad aš dievas, bet esu iš jo ir turiu grįžti į jį..."

Taigi, kaip *tolle, lege* dienomis, ji vėl ėmė tikėti antžmogišką ryšį tarp savo sielos ir dievo. Ruso ją žavėjo, kadangi teikė „neišsenkamo peno vidiniam virpuliui, nuolatiniam dieviškam jausmų pakilimui".

Pamėginkime įsivaizduoti tą aistringą ir svajingą mergaitę, mėgdžiojančią berniuką ir mistiškai pamaldžią, kai šuoliuoja per lankas, grožėdamasi besikeičiančiu peizažu, gyvulių bandomis, po arklių kojomis tyliai pliuškenančiu vandeniu, arba kai vakare savo kambaryje, žabais užkūrusi židinį (nes ji opi šalčiui), žvelgia pro langą į tvirtas išlakias pušis ir mėnulio pilnatį vaiskiame danguje. Ji labai įdomi asmenybė, poetė, nors pati to nesuvokia, filosofė, nes nori ja būti, „ją kamuoja dieviški klausimai", ji trokšta heroizmo ir aukojimosi. Po priegalviu slepia rankraščius, nes pradeda rašyti. Pavyzdžiui, *Teisuolio* portretą:

„Teisuolis moraliniu atžvilgiu neturi lyties: pagal dievo valią jis yra vyras ar moteris, bet jo moralinis kodeksas toks pat, ar jis būtų armijos generolas ar šeimos motina..." Įsidėmėkime tą lyčių lygybės troškimą.

„Teisuolis neturi nei turto, nei namų, nei vergų. Tarnai yra jo bičiuliai, jei to verti. Jo pastogė priklauso benamiui valkatai, piniginė ir drabužiai — visiems varguoliams, laikas ir žinios — visiems, kurie jų prašo... Teisuolis visų pirma nuoširdus, o tai reikalauja iš jo taurios jėgos, kadangi pasaulis tėra melas, klasta ar tuštybė, išdavystė ar prietarai..."

Ji taip pat rašė: „Teisuolis išdidus, bet ne tuščiagarbis." Tai gana tikslus portretas to, kokia ji pati norėjo būti. Išdidi? Be abejo. Jautėsi stipri, niekino minios nuomonę, džiaugdavosi atpažindama širdyje savo tėvo panieką konvencionalumams, prote — tvirtą senelės inteligenciją. Dešartras mokė ją atsargumo ir primindavo šventus žodžius: *„Bėda tam, per kurį papiktinimas ateina."* Veltui. Tai, ką žmonės vadina papiktinimu, sakė ji, nėra tai, ką būtų pavadinęs papiktinimu Kristus. Atsargumas? „Sąžinė — vienintelis teisėjas, todėl jaučiuosi turinti visišką teisę nepaisyti atsargumo, jeigu man patinka būti peikiamai ir persekiojamai, vykdant pavojingas ir sunkias pareigas..." Išauklėta berniuku, ji turėjo vyriškų potroškių, išauklėta krikščione, tikėjosi tapti *teisuole*.

„Šioje savotiškoje mano *žmogaus teisių* deklaracijoje, kaip ją tada mokiniškai vadinau, naiviame erezijų ir religinių banalybių mišinyje, vis dėlto esama tvirtų pažiūrų sistemos, gyvenimo plano sprendimų pasirinkimo, siekimo išsiugdyti sąžiningai pasirinktą charakterį. Iš to tau maždaug paaiškės, kokios buvo mano jaunystės iliuzijos; šalia neseniai evangelijos padiktuotų jausmų — kažkokios maištingos kylančio išdidumo, įgimto užsispyrimo diktuojamos išlygos, neaiškios svajonės apie žmogaus didybę, sumišusios su rimtesniais krikščionio potroškiais..."[1]

VI

MERGINA PAŽĮSTA PASAULĮ

Stebinanti Ororos Diupen laisvė, tokia neįprasta 1821 metų „jaunai ypatai", ir iš to kyląs negirdėtas pasitikėjimas savim buvo susijęs su aplinkybėmis, kurios kiekvieną akimirką galėjo pasikeisti. Orora priklausė nuo senelės, kuri dabar jau

nebebuvo jai autoritetas. Orora priklausė vien tik nuo De-šartro, o geraširdis žmogelis beprotiškai ją mylėjo. Deja, ponios Diupen de Frankej sveikata į metų galą pablogėjo. Ji neteko atminties, visą laiką snaudė, bet nemiegojo. Orora kas antrą naktį budėdavo prie jos — skaitydavo „Renė" ir „Lara"[2]. Iš to — niūri nuotaika. Ji galvojo čia apie savižudybę, čia apie vienuolyną, tik ne apie vedybas. Stefanas, vienintelis ją dominęs vaikinas, krypo į ateizmą ir materializmą. „Tarp mudviejų atsivėrė bedugnė." Kaip prisimename, abatas de Premoras atkalbėjo Ororą primygtinai prašyti senelę atlikti savo religinę pareigą:

„Be paliovos melskis, tikėk ir, kad ir koks būtų tavo vargšės senelės galas, pasikliauk begaline išmintimi ir begaliniu gailestingumu. Privalai ir toliau kuo švelniausiai ja rūpintis — štai ir viskas. Matydama tavo meilę, kuklumą ir, jei galiu taip išsireikšti, *diskretišką* tikėjimą, galbūt norėdama tau atsilyginti, ji įvykdys slaptą tavo troškimą ir pati sutiks atlikti išpažintį ir priimti švenčiausiąjį..."

Tai, ko tikėjosi mielas ir išmintingas dvasinis vadovas, įvyko. Arlio arkivyskupas, šeimos giminaitis, nesantuokinis senelio Diupeno ir ponios d'Epinė sūnus, atsidėkodamas poniai Diupen už tai, kad kitados jam, savo vyro pavainikiui, buvo maloninga, atėjo pas mirštančiąją jos sielos išganyti. „Žinau, kad jums tai atrodo juokinga,— pasakė jis.— Jūs netikite, jog būsite pasmerkta, jei neįvykdysite mano prašymo, bet aš tuo tikiu, ir jūs galite padaryti man tą malonę."

Anūkė didžiai nustebo, kad senoji sutiko: „Tebūnie taip, man regis, tikrai veikiai mirsiu. Na ką gi! Suprantu tavo susirūpinimą. Žinau, jei mirsiu, nesusitaikiusi su tais žmonėmis, tu arba kaltinsi save, arba jie tau prikaišios. Nenoriu, kad tavo širdis būtų nesantaikoj su tavo sąžine arba kad tau tektų vaidytis su draugais. Esu įsitikinusi, jog nesielgiu nei bailiai, nei melagingai, sutikdama atlikti religines priedermes, kurios, išsiskiriant su mylimais žmonėmis, nėra blogas pavyzdys. Būk rami, aš žinau, ką darau." Ji išsikvietė gerąjį Sen Šartjė kleboną ir panorėjo, kad Orora dalyvautų per jos

---

[1] Renė — prancūzų rašytojo romantiko Šatobriano (1768—1848) romanas. *(Vert. past.)*

[2] Lara — anglų poeto romantiko Bairono (1788—1824) poema. *(Vert. past.)*

išpažintį, kurią atliko kilniai ir nuoširdžiai. Senasis abatas savo valstietiška šnekta jai pasakė: „Brangioji sese, mums visiems bus atleista, nes maloningasis viešpats mus myli ir gerai žino, kad, jei atgailaujame, vadinas, jį mylime." Arkivyskupas, tarnai ir visi dvaro darbininkai dalyvavo, jai priimant paskutinius sakramentus.

Ji mirė 1821 metų pirmąją kalėdų dieną. Paskutiniai jos žodžiai buvo skirti Ororai: „Tu netenki geriausios savo bičiulės." Mirties patale apveidi ir skaisti, su nėriniuotu gaubteliu ant galvos, ji atrodė labai graži, didingai rami ir valdinga; labiau negu bet kada buvo Saksonijos maršalo duktė. Dešartrui, į kurio sielvartą skaudu buvo žiūrėti, atėjo į galvą romantiška ir makabriška mintis. Turėdamas paruošti šeimos kape vietą naujam karstui, atidengė Ororos tėvo karstą ir šaltą naktį atsivedė ją į kapinaites parko gilumoj. Moriso Diupeno galva buvo atsiskyrusi nuo griaučių. Dešartras ją pakėlė ir liepė Ororai pabučiuoti. Susijaudinusiai ir lyg apdujusiai mergaitei tai pasirodė natūralu.

„Tu netenki geriausios savo bičiulės",— pasakė senelė. Orora taip pat neteko vienintelės savo gynėjos nuo piktų ir gobšių žmonių. Septyniolikmetė mergina, didelio turto paveldėtoja — Paryžiuje jai priklausė Narbonos rūmai, Beri provincijoje — Noano dvaras ir renta,— galėjo masinti jaunikius. Senelė labai išmintingai paskyrė globėju grafą Renė de Vilnevą, savo vyro anūką[1]; su juo Orora gyvensianti Šenonso dvare, ponia de Vilnev ją įvesdinsianti su savo dukra Ema (būsimąją grafiene de la Roš Emon) į tinkamą draugiją; Orora liktų kaime, juk ji sakydavo: „Ne, negalėčiau gyventi mieste. Numirčiau iš nuobodulio. Karštai myliu savo vienatvę..." Tas planas buvo priimtinas Vilnevams, jei tik jų giminaitė visiškai nutrauks ryšius su motinos „šlykščia aplinka" ir užmirš, kad jos tėvas „vedė, būdamas kariuomenėj". Ponas de Vilnevas, kuris tuojau pat atvažiavo į Noaną, sužavėjo Ororą: buvo malonus, linksmas, mokėjo atmintinai daugybę eilėraščių; ji džiaugėsi, turėdama tokį globėją.

Bet velionė senelė visai nepagalvojo apie siautulingą Sofi Viktorijos būdą. Sužinojusi apie anytos mirtį, Sofi bematant

[1] Tuokdamasis su Orora Saksoniete, Diupenas de Frankejis buvo našlys. Iš pirmųjų vedybų turėjo vienintelę dukterį, ištekėjusią už grafo de Vilnevo, Šenonso dvaro savininko.

leidosi į kelią su savo seseria, teta Liusi Marešal. Pagaliau Noanas jai atviras! Orora priėmė motiną meiliai, ir iš pradžių jiedvi susijaudinusios glamonėjosi ir mylavosi. Bet paskui blogi prisiminimai nugalėjo, ir ponia Moris Diupen išliejo visą neapykantą mirusiajai. Ji nešvankiai plūdosi, ir duktė net pasibaisėjo, bet, tvirtai pasiryžusi siekti šventumo, į tą keiksmų srautą reagavo ramiai ir pagarbiai. „Tu neteisingai elgiesi,— mokė ją teta.— Reikia rėkti ir plūsti, kaip ji." Bet Ororos principai tam priešinosi. Atplėšus voką su testamentu, senstanti furija visiškai įtūžo. Tik ji viena esanti tikra ir teisėta dukters globėja, pareiškė ji, ir niekados tos teisės neatsisakysianti.

Orora pakluso neprotestuodama. Ne dėl to, kad būtų kaip anksčiau karštai mylėjusi motiną, baisi jos neapykanta kėlė Ororai pasibjaurėjimą; ji pakluso iš pareigos. Tikėjosi, kad Sofi Viktorija vėl atiduos ją į Anglių vienuolyną arba paliks Noane, bet ją išsivežė į Paryžių. Prieš tai Orora išdavė Dešartrui dvaro valdymo pakvitavimą, nes vargšas „didis žmogus", labai prastas administratorius, nebuvo surinkęs aštuoniolikos tūkstančių frankų nuompinigių. Orora prisiekė tuos pinigus gavusi, jos motina ir globėja buvo baisiai pasipiktinusi, o mergaitė tikėjosi, kad dievas jai atleis tą melą.

Paryžiuje Vilnevai ją paliko. Jie manė priklausą kitam pasauliui, negu „avantiūristė", ir nenorėjo nei klausytis jos plūdimų, nei dalintis Orora su ja. Orora verkė dėl jų abejingumo; buvo juos pamilusi. Bet argi galėjo „sutrypti dukterišką pagarbą" ir duoti pagrindo manyti, kad ji pripažįstanti „kastas ir įgimtą nelygybę"? Dėl to kilniadvasiškumo atsidūrė niekieno neginama, motinos tironijoje. O Sofi Viktorija, pergyvendama klimakterinį periodą, buvo pusiau pamišusi, be galo įtari, patrakusi. Negalėjo susitaikyti su senatve ir ieškojo audringų emocijų. Prisiekinėjo „palaušianti dukters apsimetinėjimą", plėšė jai knygas iš rankų, prikaišiojo, kad esanti sugadinta, ištvirkusi. Kai būdavo gerai nusiteikusi, Sofi vėl pasidarydavo žavi, bet tos prošvaistės būdavo retos. „Tiesa,— kalbėdavo tuomet,— aš siutinu visus, kai supykstu... Kitaip negaliu... Mano galva per daug dirba."

1822 metų pavasarį Sofi įniršo iki pamišimo. Norėjo priversti Ororą tekėti, o mergaitei net pagalvoti apie vedybas buvo bjauru.

Ororos dienoraštis: „Ligi galo išlaikiau šaltakraujiškumą ir savo pranašumą. Išėjau iš veido, sunykau... bet nepraradau tvirtos valios, buvau kieta kaip uola... Jau seniai man buvo grasinama laisvės atėmimu. Į tai neatsakydavau: „Širdis neleis jums to daryti!" Mėginta mane įbauginti, nusivedus iki kalėjimo slenksčio... Vienuolės atidarė mums grotas ir, pravedusios siaurais tamsiais vienuolyno koridoriais, atvėrė duris į vienutę, kurią galėčiau palyginti su Gresė „Vienuolyne" aprašytąja cele."[1]

„Juk norėjai būti vienuolyne,— pasakė man.— Tikėjaisi, kad, grįžusi ten, kur buvai auklėjama ir kur įsigijai tuos visus netikusius moralinius principus, turėsi didesnę laisvę. Žinoma, būtum buvusi ten priimta. Tau būtų atleidę visus tavo nusižengimus, pakentę visas ydas ir nuslėpę tavo elgesį. Čia tau bus daug geriau. Vienuolės įspėtos ir saugosis tavo gražbylystės. Pasiruošk praleisti šioje celėje pusketvirtų metų ligi pilnametystės. Nesitikėk įstatymų paramos. Niekas neišgirs tavo skundų, ir nei tavo gynėjai, nei tu pati nežinosi, kur esi..."

Bet paskui — ar susigėdusi tokio despotiško veiksmo, ar pabūgusi įstatymų keršto, ar tiesiog norėdama mane pagąsdinti, to sumanymo atsisakė..."

Kokia pamoka naiviai merginai, kuri, karaliaudama Noane, tarėsi esanti tokia stipri ir galinga! Dabar ji suprato, kad nepilnametė yra vergė, tiesiogine prasme. Ji sirgo; nuo slopinamo pykčio skrandis nebepriėmė maisto — tikėjosi numirsianti nuo išsekimo. Laimė, Sofi Viktorija pavargo bekovodama. 1822 metų balandžio mėnesį ji nusivežė Ororą kelioms dienoms pas buvusį šaulių pulkininką, kitados Moriso Diupeno ginklo draugą, Džeimsą Retjė diu Plesi.

Keturiasdešimtmetis Džeimsas ir dvidešimt septynerių metų Anželė Retjė diu Plesi gyveno diu Plesi dvare, netoli Meleno. Jiedu buvo geri ir nuoširdūs žmonės. Augino penketą vaikų. Didžiuliame parke Orora, kuri negalėjo apsieiti be žalumos ir gėlių, surado jei ne poetišką Noano gamtą, tai bent gražią augmeniją ir kaimo darbų reginį. Po vienos dienos Sofi Viktorijai nusibodo, ir ji nusprendė išvažiuoti. Gyvenamąsias vie-

---

[1] Prancūzų poetas Gresė Lui (1709—1777) eiliuotoje poemoje *Vienuolynas* aprašo savo kambarėlį Liudviko Didžiojo kolеžе. *(Vert. past.)*

tas ji keisdavo taip pat greitai ir lengvai kaip plaukų spalvą. Ponia diu Plesi, matydama, kad Orora nusiminė, jog reikia grįžti į Paryžių, pasiūlė jai pasilikti savaitę. Motina sutiko, galbūt turėdama slaptą mintį sukompromituoti nepalenkiamą dukrą. Ji pastebėjo, kad į Plesi dvarą atvažiuoja daug karininkų, ir gyvenimas čia jai atrodė labai laisvas.

Diu Plesi šeima pamilo Ororą, ji susibičiuliavo su jų vaikais ir tapo namų džiaugsmu. Atrodė, kad motina ją visiškai pamiršo. Diu Plesi priglobė mergaitę keletą mėnesių, aprengė (nes ji jau nebeturėjo drabužių) ir elgėsi su ja kaip su savo dukra. Orora garbino „tėvelį Džeimsą" ir „mamą *Angel*"[1]. Laukų oras grąžino jai apetitą. Žvelgdama į tą laimingą šeimą, ji susitaikė su mintimi apie vedybas. Buvo dar viena priežastis, kuri pažadino troškimą turėti gynėją. Kaip minėjome, Plesi dvare buvojo daug jaunų kariškių, kuriems motina neužmiršo apibūdinti savo dukrą „kaip originalią, nenuoseklią merginą, nenorint pasakyti daugiau". Todėl tie vyriškiai ėmė jai įkyriai ir akiplėšiškai asistuoti. „Gera ir kilni ponia *Angel* nebuvo pakankamai protinga, kad apsaugotų mane nuo supančių pavojų..." Pati Orora, gyva, lengvabūdiška, vėjavaikiška, tartum skatino tą jų rodomą norą suartėti, nors jų elgesys, priešingai, ją erzino.

Ji liūdnai mąstė apie tai, kokia yra sunki moters padėtis visuomenėje, kada jos negina joks vyras. Vieną vakarą Paryžiuje, valgydama ledus su diu Plesi šeima Tortonio kavinės terasoje, išgirdo, kaip Anželė tarė savo vyrui: „Žiūrėk! Štai Kazimiras!" Lieknas, elegantiškas, linksmo veido ir kariškos laikysenos jaunuolis priėjo, paspaudė jiems rankas ir atsakė į mandagius klausimus apie tėvą, pulkininką baroną Diudevaną, diu Plesi šeimos labai mylimą ir gerbiamą. Jis pašnibždomis paklausė, kas toji mergina, ir prisiminė, kad jo tėvas kitados buvęs pulkininko Diupeno bičiulis. Orora savo ruožtu pasiteiravo apie tą jaunuolį. Jis buvo Imperijos laikų barono ir tarnaitės Ogiustinos Sule nesantuokinis sūnus, bet baronas prisipažino esąs vaiko tėvas. Jo šeima turėjo nuo septyniasdešimt iki aštuoniasdešimt tūkstančių livrų rentos ir Gijeri dvarą Gaskonėje. Po kelių dienų Kazimiras Diudevanas atsirado Plesi dvare ir draugiškai įsijungė į vaikų žaidimus. Jis

[1] Angel (tariama Eindžel) — angelas *(angl.)*.

atrodė ypatingai susidomėjęs Ororos reikalais ir davinėjo jai naudingų patarimų.

„Buvai globėjas, geras, doras, nesavanaudiškas, kuris man nekalbėjo apie meilę, negalvojo apie mano turtą ir protingais patarimais stengėsi mane įspėti apie man gresiančius pavojus. Buvau tau dėkinga už tą draugystę; veikiau ėmiau žiūrėti į tave kaip į brolį; vaikščiodavau, ištisas valandas praleisdavau su tavim, mudu žaisdavom kaip vaikai, ir nė karto mintis apie meilę ar vedybas nesudrumstė tyrų mūsų santykių. Tuo metu parašiau broliui: „Turiu čia draugą, kurį labai myliu, su kuriuo šokinėju ir juokiuosi, kaip su tavim." Tu žinai, kaip mūsų bendri bičiuliai pakišo mums mintį susituokti. Tarp tų, kuriuos man piršo, P... negalėjau pakęsti, K... buvo šlykštus, keletas kitų buvo turtingesni už tave. Tu buvai geras, o mano akyse tai buvo vienintelis tikras nuopelnas. Susitikdama su tavim kasdien, vis geriau tave pažinau, įvertinau visas gerąsias tavo savybes, ir niekas tavęs švelniau nemyli, kaip aš..."

Ji buvo nuoširdi. Žalioje užrašų knygutėje įrašė: „Neįtikėtina laimė", ir „Neapsakomas džiaugsmas". Kaip gera pagaliau turėti ištikimą draugą. Kazimiras jai neatrodė gražus, jo nosis buvo ilgoka, bet ji mielai praleisdavo su juo ištisas valandas. Kaip visos jaunos vienišos, užtarėjo neturinčios merginos, ji žiūrėjo į jį, kaip į „vyriškumo įsikūnijimą". Šis naujasis gerbėjas jai ypač patiko, kad, prieš oficialiai kreipdamasis į tėvus, pasipiršo jai pačiai, prašydamas jos rankos. Be to, buvo įsitikinusi, kad jis veda ją ne dėl pinigų. Kada nors tikriausiai bus turtingesnis už ją. Iš tiesų finansiniai Kazimiro reikalai nebuvo tokie paprasti. Būdamas vienintelis sūnus, bet nesantuokinis vaikas, neturėjo *teisės* į tėvo palikimą. Baronas jam tedavė šešiasdešimt tūkstančių frankų kraičio, o visą turtą užrašė žmonai, baronienei Diudevan, įpareigodamas ją ateityje perduoti šeimos turtą Kazimirui. Tačiau, kol buvo viengungis, Kazimiras Diudevanas tėvo dvare jautėsi kaip namie; vesdamas turėtų susitaikyti su kuklesniu gyvenimu Noane. Negalima buvo jo kaltinti, kad tuokiasi su Orora dėl išskaičiavimo.

Tačiau įtarioji Sofi Viktorija nepraleido tokios puikios progos parodyti savo galią. Ją sužavėjo senojo pulkininko, Kazimiro tėvo, graži išvaizda, geros manieros ir meilumas. „Aš pasakiau „taip",— pareiškė ji dukrai,— bet galiu ir atsiimti

savo žodį. Dar nežinau, ar man patinka sūnus. Jis negražus. O man labiau patiktų, kad mane vestųsi už parankės gražus žentas." Po dviejų savaičių ji kaip bomba nukrito į Plesi dvarą. Neva susekusi, kad Kazimiras esąs avantiūristas ir tarnavęs kavinėje padavėju! Kas jai pripaistė tokių nesąmonių? Orora spėjo, kad visa tai ji išsigalvojo. Paskui motina pareikalavo atskiro turto valdymo, bet Orora manė, kad tai įžeidžia Kazimirą. Vedybos buvo atidėtos, paskui vėl sutartos, paskui vėl nutrauktos. Taip iki vasaros pabaigos. Ponia Diupen niekaip negalėjo priprasti prie Kazimiro nosies ir koneveikė jį dukrai. Pagaliau 1822 metų rugsėjo 10 d. įvyko jungtuvės, ir jaunavedžiai išvažiavo į Noaną, kur juos džiaugsmingai sutiko Dešartras.

ANTROJI DALIS

Ponia Diudevan

Geismas, žinoma, yra žemesnis už meilę ir galbūt net nėra kelias, vedantis į meilę.

ALENAS

I

VEDYBINIS GYVENIMAS

Tai buvo keistas jausmas — vėl atsidurti Noane ir dalintis su vyriškiu didžiule, į katafalką panašia lova, papuošta plunksnų sultonais keturiuose kampuose, ponios Diupen de Frankej lova. Bet Orora norėjo rasti laimę santuokoje. „Buvau tada skaisti",— pasakė ji vėliau. Taip, ji buvo skaisti ir dar visa persiėmusi vienuolyno moralės.

Orora Diudevan Emilei de Vim: „Manau, kad vienas iš sutuoktinių turi visiškai pasiaukoti ir išsižadėti ne tik savo valios, bet ir savo nuomonės; jis turi į viską žiūrėti kito akimis, mėgti tai, ką mėgsta kitas, ir t. t. Kokia kančia, koks kartus gyvenimas, jeigu susituoki su žmogum, kurio nekenti!.. Bet taip pat koks neišsemiamas laimės šaltinis, kai paklūsti tam, kurį myli. Kiekvienas išsižadėjimas — naujas malonumas; aukoji tuo pačiu metu dievui ir santuokinei meilei, atlieki pareigą ir gauni laimę... Kad šito pasiektum ir kad medaus mėnuo niekad nesibaigtų, reikia mylėti, labai mylėti savo vyrą. Kol nebuvau susirišusi su Kazimiru, aš, kaip ir tu, buvau prastos nuomonės apie vedybas ir tą nuomonę pakeičiau tik savo vedybų dėka..."[1]

Ar ji buvo visiškai nuoširdi? Argi jauna moteris netekėjusiai draugei prisipažįsta esanti nusivylusi? Iš tikrųjų Orora pati aiškiai nesusigaudė. Ištekėjusi rugsėjo mėnesį, jau spa-

lio pradžioj suprato esanti nėščia, ir ją apėmė palaimingas stingulys, kuris lydi normalų nėštumą. Vyrą, jei jis ne išsigimėlis, išdidumas daro paslaugų ir gerą moteriai, belaukiančiai nuo jo vaiko. Tą 1822—1823 metų žiemą Kazimiras buvo nepaprastai rūpestingas. Karonui, savo patikėtiniui Paryžiuje, prisakydavo nupirkti devynias galybes pirkinių Ororai. Ji norėjo turėti Beranžė dainas: „Neužmirškite tinkamai atlikti šį pavedimą, nes to įsigeidė nėščia moteris, ir vargas jums, jeigu mano žmona nebus patenkinta!" Orora reikalavo saldainių: „Ji dabar turi pašėlusį apetitą ir, jeigu nepatenkinsite jos rajumo, ji gali jus patį suėsti, todėl patariu jums, kad lieptumėt save išvirti cukruje kaip citroną..."

Pono Diudevano humoras, kaip matyti, buvo gana grubus ir vulgarokas. Tačiau žmona tuo nesiskundė. Nešvankių kalbų ji nemėgo, bet šiurkštūs juokai ją linksmino. Dėl nėštumo nusilpusi, ji be gailesčio atsisakė skaitymo ir bet kokio intelektualinio gyvenimo. Snigo. Kazimiras, aistringas medžiotojas, leido dienas laukuose ir miškuose. Orora, svajingai sekdama pirmuosius kūdikio judesius, siuvo naujagimiui kraitelį. Anksčiau jai niekados nebuvo tekę siūti. Ji karštai ėmėsi šio darbo, stebėdamasi, kaip tai lengva ir kiek su žirklėmis galima įdėti „meistriškumo ir išradingumo" į siuvinį. Ji paskui visą gyvenimą jautė nenugalimą potraukį siuvimui, kuris nuramindavo audringą jos dvasią.

Senasis Dešartras, vilkintis žydru fraku auksinėmis sagomis, gyveno su jaunavedžiais. Kazimiras didžiadvasiškai leido jam tvarkyti Noaną, bet nekantriai laukė, kada pagaliau „didis žmogus" pasitrauks iš pareigų. Buvusio auklėtojo valdomas dvaras ne kažin kiek teduodavo pajamų — jos neviršydavo penkiolikos tūkstančių frankų per metus. Iš tos sumos Orora kasmet dar siųsdavo tris tūkstančius motinai ir mokėdavo pensijas kai kuriems nusenusiems tarnams. Iš to, kas likdavo, jie tegalėjo kukliai pragyventi. Vis dėlto žiema „prabėgo kaip viena diena", išskyrus šešias savaites, kurias Orora, Dešartro nurodymu, turėjo išgulėti lovoje nieko neveikdama. Taip jai nutiko pirmą kartą. Lova buvo užklota žalia užlaidine, kampuose pritvirtinta didelių eglišakių, ir ji gyveno toje giraitėje, apsupta kikilių, raudongurklių ir žvirblių. Paukštgaudžio anūkei patiko ši poetiška draugija.

Gimdymo laikui artėjant, ji su vyru nuvažiavo į Paryžių ir įsikūrė „Florencijos" viešbutyje, Nev de Matiurenų gatvėje. Ten 1823 metų birželio 30 d. laimingai gimė Morisas Diudevanas, stambus, labai judrus kūdikis. Dešartras, pagaliau pasitraukęs iš pareigų, atvažiavo naujagimio pasižiūrėti. Perdėtai rimtai ir manieringai išvystė kūdikį ir apžiūrėjo nuo galvos ligi kojų, „norėdamas įsitikinti, ar nėra kokio nors defekto". Paskui atsisveikino su jam būdingu apsimestiniu šaltumu. Beprotiškai pamilusi sūnų, jaunoji motina nusprendė pati jį žindyti. Sofi Viktorija tam pritarė.

Ponia Moris Diupen poniai Diudevan: „Vadinas, nori pati maitinti. Labai gerai, tai natūralu ir pagirtina..." Bet ji skundėsi žentu, kuris, bijodamas tos įžūlios ir amoralios moteriškės poveikio, neprileisdavo jos prie dukters. „Kodėl manęs šalinasi? Jeigu nebūčiau pagimdžiusi motinos, jis nebūtų galėjęs jai padaryti sūnaus..."

Dešartrui atsisakius nuo pareigų, Kazimiras tapo Noano valdytoju, tad jaunavedžiai turėjo praleisti dvare rudenį ir žiemą. Naujasis šeimininkas, kaip visi nauji šeimininkai, ėmė viską keisti. Tvarkos buvo daugiau, tarnai mažiau apgaudinėjo, parko alėjos buvo geriau ravimos ir geriau prižiūrimos. Kazimiras pardavė senus arklius, iššaudė senus šunis. „Noanas buvo geriau sutvarkytas, bet apverstas aukštyn kojomis. Dvaro paveldėtojai visi tie pertvarkymai sukėlė keistą liūdesį. Šiame rūpestingai išgrandytame parke ji neberasdavo „tų ūksmingų, apleistų kampelių, kur ji vaikščiojo jaunystėje svajodama". Pagaliau Noanas buvo jos gimtieji namai, ir jai buvo skaudu, kad ji nebeturi teisės pareikšti savo nuomonę. Nejaugi išsivadavo iš šeimyninių varžtų tik tam, kad pasidarytų vyro vergė? Ji pamatė, kad žmonoms įstatymas labai griežtas. Menkiausiam jų veiksmui reikia vyro sutikimo. Žmonos neištikimybė buvo baudžiama kalėjimu, o vyro neištikimybė toleruojama. Mergaitė būdama, Orora vylėsi santuokoj rasianti tikrumą ir ramybę, kuriuos duoda tikėjimas. Girdėdama nešvankias Kazimiro ir jo draugų, kaimynų dvarininkėlių, kalbas, ji suprato, kad dvasinės meilės jie nepažįsta.

Pabudusi iš sustingimo, ji vėl mielai įniko į knygas.

Orora Diudevan Emilei de Vim: „Tebegyvenu vieniša, jeigu galima laikyti save vieniša, gyvenant su dievinamu vyru. Kai jis medžioja, aš dirbu, žaidžiu su savo mažuoju Morisu arba

skaitau. Šiuo metu iš naujo skaitau savo mėgstamo autoriaus Montenio „Esė"... Mano mielas Kazimiras — veikliausias iš visų vyrų. Vakarais man vos ne vos pavyksta rasti valandą kitą knygai. Bet kažkur esu skaičiusi, kad, norint tobulai mylėtis, reikia būti *panašių principų, bet priešingo skonio...*"

Jeigu priešingas skonis — laimės laidas, ji turėtų būti labai laiminga. Pamėgino duoti vyrui knygų; iš nuobodulio jis užsnūsdavo, ir knyga iškrisdavo jam iš rankų. Ji kalbėjo jam apie poeziją, apie moralines problemas; jis nežinojo jos minimų autorių ir laikė ją romantiška kvailele. Kai nupasakojo jam savo jaudinimąsi, virpulį, religinį užsidegimą, jis gūžtelėjo pečiais ir pasakė, kad tokia egzaltacija esanti „natūrali atsitiktinei neuralgiškai nuotaikai pasiduodančio irzlaus būdo pasekmė". Ji pabandė jį sudominti muzika; išgirdęs fortepijono garsus, pabėgdavo. Jam teikė malonumo tik medžioklė, išgertuvės ir vietinė politika.

Kartais patiriamas aistringas pasitenkinimas sutvirtina ryšius, kurie nesuprantami nei protui, nei širdžiai. *„Duodu joms naktis, kurios paguodžia po dienų."* Bet ir čia Orora skaudžiai nusivylė. Prisiskaičiusi knygų, ji buvo pasiruošusi sentimentaliai meilei; fizinė meilė ją nustebino, bet nepatenkino. Moteris pasitenkina, veikiant vaizduotei. Ji turi, ypač pirmą kartą atsiduodama, jaustis esanti mylima, taip pat žavėtis savo partneriu. Kazimiro tipo vyras, gašlus egoistas, laukia, kad nuolankioji žmona naktį miegamajame staiga pavirs susižavėjusia meiluže. To negalėjo būti ir nebuvo. „Vedybos malonios tik iki vedybų",— kalbėjo Orora. Kazimirui savo ruožtu ji atrodė labai šalta: „Tu, kuri atstumi mano glamones,— kalbėjo jis jai,— tu, kurios aistros, atrodo, neįmanoma sužadinti..."

Tokie kivirčai greitai praeidavo. Orora tebegyrė gerąsias savo vyro savybes. Jis buvo sąžiningas, jautrus, puikus tėvas. Kaip geri draugai, jie pasirašinėdavo savo laiškus drauge: „Du Kazimirai". Kai Diudevanas išvykdavo ir Orora negalėdavo važiuoti kartu, jis rašydavo jai švelnius laiškus. Iš tolo laiškai vėl paversdavo gašlų vyrą tuo bekūniu mylimuoju, apie kurį kitados svajojo nekalta mergaitė.

Kazimiras Ororai: „Atsikeliu iš lovos ir pirmiausia galvoju apie savo meilutę... Sudie, gerasis angelėli, glaudžiu tave prie

širdies ir tūkstantį kartų bučiuoju gražiuosius skruostelius, norėdamas nušluostyti ašarėles, kurios rieda iš dievinamų akių.

Smarkiai mane bari, brangioji, kad neparašiau iš Paryžiaus. Laiške iš Šatoru jau tau sakiau, kad neturėjau nė valandėlės laisvos. Mane labai jaudina, kad tu be manęs liūdi. Būk tikra, kad ir aš nuoširdžiai liūdžiu be tavęs, grįžęs būsiu tau labai švelnus ir atsidėkosiu už tavo kančias, taip, mano angelėli... Kodėl nesilinksmini, mielas mano angelėli?.. Skaičiuoju dienas ir akimirkas toli nuo tavęs. Sudie, mano meile. Glaudžiu tave prie širdies ir mielą mažylį taip pat."

Vakarais Noane abu Kazimirai lošdavo piketą, ir išloštoji suma būdavo skiriama kepenų paštetui pas Ševė nusipirkti. Arba Orora užsakydavo Karonui: „Keturias dėžutes koralų miltelių dantims, butelį rožių aliejaus, butelį romo Kazimirui, uolektį plačios levantinos prijuostei be siūlės pasisiūti, keletą stiklainių abrikosų antpilo..." ir gitarą.

Atrodytų, normalus jaunų dvarininkų gyvenimas. Bet 1824 metų pavasarį vieną rytą per pusryčius Orora „staiga užspringo ašaromis". Kazimiras supyko; jokios tiesioginės priežasties nepasitenkinimui nebuvo — tad kuo paaiškinti tą nevilties priepuolį? Orora atsiprašė, prisipažino, kad ją dažnai kamuojąs nerimas ir kad ji turbūt esanti silpno ar ne viso proto. Žinoma, šie namai, dar pilni prisiminimų apie senelę, ją slegia,— pareiškė Kazimiras. Beje, jam pačiam čia nelabai patiko. Jie susitarė su bičiuliais, kad važiuos kuriam laikui paviešėti į Plesi dvarą, bet sumokės už viešnagę.

Ten, toje jaunoje ir gyvoje aplinkoje, kur visi apsimetinėjo, kur gyveno daug jaunų merginų, Orora vėl pralinksmėjo. Ji skynė lauruś, vyrai žavėjosi Kazimiro žmona, ir jis ėmė pavyduliauti. Reikia pasakyti, kad Orora, būdama dorovinga, iš prigimties buvo koketė. Gražios akys, mokėjimas išjudinti draugiją ne vienam apsukdavo galvą; jai tas patiko. Kazimiras sunerimo ir ėmė priekabiauti. Kartą ji, vaikiškai išdykaudama, svaidėsi smėliu, ir keletas smiltelių pateko į kavos puodelius; Kazimiras įsakė jai liautis; ji nepaklausė ir sviedė dar saują. Toks viešas vyro autoriteto nepaisymas skaudžiai jį įžeidė. Jis pliaukštelėjo jai per skruostą. Tuo momentu, atrodo, tas incidentas nepadarė jai didesnio įspūdžio. Vyrui

išvažiavusiam į Noaną pažiūrėti, kas ten dedasi, ji rašė taip švelniai, kaip niekada.

Orora Kazimirui, 1824 m. rugpjūčio 1 d.: „Kaip liūdna, gerasis mano angelėli, mano meile, kad turiu tau rašyti, užuot kalbėjusi, kad nebesi šalia, o juk šiandien tik pirma išsiskyrimo diena. Kokia ji man atrodo ilga, ir kokia jaučiuosi vieniša! Tikiuosi, kad tu nedažnai paliksi mane vieną, nes labai sunku be tavęs, ir aš niekad prie to nepriprasiu. Nežinau, kas man šįvakar yra, tokia esu pavargusi ir apsvaigusi nuo ašarų. Bet per daug nesirūpink, mano angele; aš stengsiuosi nesusirgti ir nesusargdinti mūsų mažyčio. Bet nenorėčiau, kad tokios dienos dažnai kartotųsi! Negaliu susilaikyti neverkusi, kai prisimenu tą akimirką, kai mane palikai... Dieve mano! Kad jau greičiau ateitų šeštadienis, juk šeštadienį tu sugrįši!.. Labanakt, mano meile, mano mielas katinėli. Atsigulsiu ir verksiu viena savo lovoj..."

Plesi, ketvirtadienis, 1824 metų rugpjūčio 19 d.: „Dabar, kai nebeturiu savo angelo, kuris saugotų mano miegą, mane pažadina mažylis... Kai sugrįši, miegosiu tavo glėby kaip užmušta. Tavo sūnus aikštijasi... Dar niekad man nebuvo taip liūdna be tavęs, ir dar niekad taip netroškau vėl būti su tavim, tavo glėby! Labai norėčiau, kad sugrįžtum švento Liudviko dienos baliui; puikiai jam pasiruošiau, tai yra, pasisiuvau žavingą suknelę iš krepo, kurį man Karonas atsiuntė. Bet jei išvažiuosi pirmadienį, tai čionai atvyksi trečiadienį labai pavargęs ir kažin ar benusiteikęs baliui. Gal tau geriau išvažiuoti iš Noano tik antradienį? Žiūrėk, mano angele, pagalvok... Sudie, mano angele, mano meile, gyvenime mano. Myliu tave, dievinu, bučiuoju iš visos širdies, glaudžiu prie krūtinės tūkstantį kartų..."

1825 metų birželis: „Vienuolikta valanda vakaro. Guliu lovoj, viena, be tavęs... Praeitą naktį sušalau ir kone apsirgau. Nekantriai laukiu penktadienio..."

Nereikia raidiškai priimti visko, kas čia rašoma. Tuo tonu ponia Diudevan iš dalies norėjo prisimeilinti savo ponui ir valdovui. Iš tikrųjų abudu bijojo dabar likti Noane vieni. Vienas kitam to nesakė ir, abiem tyliai sutinkant, vengė pasiaiškinimų. Ji stengėsi į viską žiūrėti vyro akimis ir, to siekdama, save prievartavo. Iš to nepasitenkinimas savimi ir

viskuo kitu. Kur gyventi? Paryžiuje? Tam nebūtų užtekę pajamų. Jie išsinuomojo namelį Ormesone. Savitas melancholiškas peizažas su sodais ir aukštais medžiais. Ororai čia patiko, ir ji nenoromis paliko tą nuošalų kampelį po to, kai Kazimiras susivaidijo su sodininku. Kadangi ją vėl apimdavo slogus, nesuprantamas liūdesys, ji nuvyko pas savo buvusį nuodėmklausį, abatą de Premorą.

Jis buvo labai pasikeitęs. Kalbėjo tokiu silpnu balsu, kad Orora sunkiai jį tegirdėjo. Tačiau surado švelnių, nuoširdžių žodžių jai paguosti. „Jis man įrodė, kad melancholija, kuri mane slegia,— pavojingiausia sielos būsena: ji atverianti ją blogoms įtakoms ir bejėgiškai nuteikianti. Ak, kokia būčiau buvusi laiminga, jei būčiau galėjusi paklausyti jo patarimų ir vėl tapti linksma ir žvali!.." Abatui de Premorui nepavyko sugrąžinti Ororai nei linksmumo, nei žvalumo. Pernelyg supratingas, pernelyg tolerantiškas, pernelyg humaniškas senasis jėzuitas negalėjo išgydyti ligos, kurios priežastį labai gerai numanė. Orora troško absoliutaus tikėjimo. Žemiškasis gyvenimas nedavė jai to, ko laukė; mielai būtų ieškojusi prieglobsčio tvirtuose savo jaunystės įsitikinimuose. Abatas patarė grįžti į savo buvusį vienuolyną. Vienuolyno viršininkė, ponia Eženi, sutiko. Kazimiras pritarė. „Mano vyras nebuvo religingas, bet labai pritarė mano religingumui." Be abejo, jis vylėsi, kad tikėjimas, kurio pats neišpažino, nuramins žmoną ir jam suteiks ramybę. Vienuolės buvo motiniškai geros. Orora kasdien eidavo melstis į bažnyčią, kurioje kitados išgirdo dievo balsą. Ar nesuklydo, pasirinkdama pasaulietišką gyvenimą, kuris nedavė jai laimės? „Turite žavų vaiką,— pasakė jai geroji sesuo Alisija,— to visai užtenka laimei šiame pasaulyje. Gyvenimas trumpas." Orora pagalvojo, kad gyvenimas trumpas vienuolėms, bet jausmingiems ir aistringiems žmonėms, kuriems kiekviena diena kupina širdgėlos ir kančių, jis ilgas. Prisipažino nesanti tikra dėl savo tikėjimo. „Na ir kas! — pasakė apie ją sesuo Alisija,— iš esmės ji myli dievą, ir jis tai žino." Gana greitai Ororą Diudevan vėl užvaldė nuostabi vienuolyno ramybė, ir jai labai norėjosi ilgiau čia pabūti. Bet užėjo šalčiai, o ji buvo šaltmirė; susirgo jos kūdikis, ir ji turėjo grįžti namo. Kartais nereikšmingi dalykai nulemia svarbius posūkius gyvenime.

II

SENTIMENTALUS PLATONIZMAS

„Motinystė teikia neapsakomą laimę, bet ją reikia pirktis arba meile, arba santuoka, ir tokia kaina, kurios niekados niekam nepatarčiau mokėti.“ Už tą laimę ji sumokėjo savo kūnu. Orora šlykštėjosi kūnišku ryšiu. Vėliau išdrįso aprašyti, ką patyrė pirmaisiais vedybinio gyvenimo mėnesiais. Kai 1843 metais jos brolis Ipolitas leis už vyro savo dukterį Leontiną, Orora jį įspės apie jai pačiai gerai žinomą pavojų:

„Neleisk savo žentui šiurkščiai elgtis su savo dukra pirmąją vestuvių naktį. Jautrioms moterims dažnai tai būna vienintelė organizmo nusilpimo ir sunkaus gimdymo priežastis. Vyrai nesupranta, kad tas pasismaginimas mums kankynė. Pasakyk jam, kad bent kiek tramdytų savo geismus ir palauktų, kol žmona pamažu, jo padedama, pradės juos suprasti ir į juos atsakyti. Nieko nėra baisesnio, kaip išgąstis, kančia ir pasibjaurėjimas vargšės naivios mergaitės, kuri nieko nežino ir jaučiasi tarsi storžievio išprievartauta. *Auklėjam jas kaip šventąsias, o paskui kergiam kaip kumelaites...*“

Jauna būdama, Orora puoselėjo kilnias svajones apie meilę Ruso dvasia; ji nebegalėjo nusileisti iki šiurkščių geismų. Vedybinis guolis — grubi tiesos dirva, kur romantikė staiga pasijunta žūvanti. Kazimirui, primityviam žmogui, meilė buvo paprastas dalykas; viengungiškai gyvendamas, buvo pripratęs prie laisvų papročių; jis tikėjosi nesunkiai sužadinsiąs žmonai malonius pojūčius, panašius į tuos, kuriuos pats taip lengvai patirdavo. Jam nepavyko, bet jis ilgai to nežinojo. Ji sutiko teikti malonumą, kurio pati nepatirdavo, bet, jam nerūpestingai užmigus, dalį nakties praverkdavo.

„Troškimas patirti lytinį malonumą pavirsta jai Tantalo kančiomis. Tai tartum sveikas, gaivinantis vanduo, kuris ją supa iš visų pusių, bet negali numalšinti jos troškulio; tai tartum ant šakos kabantis sultingas vaisius, kurio jos rankos negali pasiekti ir nuraminti maudžiantį alkį. Tik meilė duoda tikrą gyvenimą; meilės ji nepatiria, o žūt būt norėtų ją patirti.“

Kitos moterys, atsidūrusios tokioje aklavietėje, ieškodavo meilužio. Orora buvo stipriai prisirišusi prie savo vyro; troš-

ko padaryti jį laimingą, jam tarnauti, sulieti jųdviejų gyvenimus į vieną. Bet jis, atrodo, visai nebrangino tų lobių, kuriuos ji dosniai dalijo.

„Man, devyniolikmetei, neturinčiai tikrų rūpesčių ir bėdų, ištekėjusiai už puikaus vyro, gražaus vaiko motinai, apsuptai visko, kas galėjo patenkinti mano polinkius, jau buvo įkyrėjęs gyvenimas! Ak! Tokią sielos būseną lengva paaiškinti. Ateina laikas, kai pajunti poreikį mylėti, tik mylėti. Viskas, ką darai, turi būti susiję su meilės objektu. Norisi būti gražiai ir gabiai jam vienam. Tu nepastebėdavai nei mano grožio, nei gabumų. Mano žinios buvo nereikalingos, tu jomis nesidomėjai. Pati sau to neprisipažindavau, bet jausdavau; glausdavau tave glėby, buvau mylima, bet mano laimei trūko kažko, ko nemokėjau paaiškinti..."

Štai ką ji norėjo pasakyti, bet išdrįso tai padaryti, tik įvykus nedidelei vedybinei dramai.

Iš pradžių buvo nėščia, paskui gimdė, kol atkuto po gimdymo, taip ir užsitęsė išsiaiškinimas; grįžus į Noaną 1825 metais, paaiškėjo, kad laimingo gyvenimo čia nebebus. Orora skundėsi smarkiu širdies plakimu, galvos skausmais, kosėjo ir buvo įsitikinusi, kad serga džiova. Įnirtęs Kazimiras, suprasdamas, kad tos ligos tariamos, vadino ją „kvaiša, idiote". Liūdna žinia iš Paryžiaus visiškai prislėgė ponią Diudevan. Ten mirė senasis Dešartras. Tas svaičiotojas, dogmatikas, pernelyg pasitikintis savimi, spekuliavo, skolino pinigų nepažįstamiems žmonėms. Nusigyvenęs, bet perdaug išdidus, nesiskundė, o pasirinko stoikų mirtį. Sofi Viktorija, kuri jo neapkentė, džiūgavo: „Pagaliau Dešartras pakratė kojas!" Orora, netekusi savo „didžio žmogaus", pasijuto dar didesnė našlaitė. Kas liko jai iš artimųjų? Brolis Ipolitas? Jis buvo Kazimiro padermės gyvulys, lėbautojas, besimėgaujantis tik vynu ir moterimis. Netikėtai vedė panelę Emilę de Vilnev ir apsigyveno Monživre pilyje, visai netoli Noano. Kaimynas jis buvo draugiškas, bet girtavimas galėjo „pražudyti šį žavų protą". O Sofi Viktorija rašydavo dukteriai, tik norėdama pasiskųsti ar kuo nors pasigirti.

Ponia Moris Diupen Ororai Diudevan: „Tu ištekėjai, mano dukra, savo tėvo laidotuvių dieną ir linksminaisi per jo vardines, švento Moriso dieną; manau, kad apie savo nelaimingą

motiną nė nepagalvojai. Pasistenk būti geresnė žmona, gera sesuo ir gera motina, jeigu nesi gera dukra...

Bjauri yda — pavydas! Laimė, aš jo nebejaučiu, bet nuo to man ne linksmiau, ir mielai susigrąžinčiau tuos gerus laikus, kai pavydėdavau. Nebent man užeitų kvaila užgaida — ak, dieve mano, ką aš kalbu? Mano amžiuje! Na, Orora, išbark savo motiną. Štai ką reiškia kalbėti apie vedybas..."

1824 metų sausio 6 d.: „Gavau trijų mėnesių pensiją ir keturis puslapius paistalų, kurie mane prajuokino, ir naujametinį pasveikinimą, kuris mane nudžiugino... Mano adresas: *Otel de la Majen*, Diufo gatvė, Nr. 6. Klauskite ponios de Noan Diupen..."

Prasčiokė pasisavino senosios grafienės pavardę! Su kokiu džiaugsmu šioje dvasinėje vienatvėje Orora priėmė Noane dvi vienuolyno drauges ir jų tėvą: Džeinę ir Emė Bazuen. Tos panelės birželio mėnesį turėjo vykti į Kotrė; Kazimiras norėjo praleisti vasarą pas savo tėvą, Gijeri dvare. Buvo sutarta, kad Diudevanai, prieš vykdami į Gaskonę, pabuvos Pirėnuose. „Sudie, Noane,— rašė Orora,— galbūt tavęs nebepamatysiu." Mat, ji įsivaizdavo mirštanti, o nesirgo jokia kita liga, kaip tik aštriu meilės troškimu. Kartais Kazimiras nevykusiai mėgindavo ją paguosti, bet ir jam užeidavo blogos nuotaikos ir nekantrumo akimirkos. Važiuojant pro Perigė, jis iškėlė žmonai neteisingą, audringą sceną; ji ilgai vaikščiojo senomis miesto gatvelėmis ir verkė. Pagaliau pasirodė juodi marmuro ir skalūno kalnai. Paskui atsivėrė praraja, kurios gelmėje šniokštė srautinga upė. „Visa tai man atrodė baisu ir gražu."

Atvykusi į Kotrė, ji susitiko Džeinę ir Emė. Jiedvi gyveno labai paprastame ir pašėlusiai brangiame viešbutyje. Rytojaus dieną Kazimiras iškeliavo į kalnus medžioti. „Jis šaudo kalnų ožkas ir erelius. Keliasi antrą valandą ryto ir grįžta naktį. Žmona tuo skundžiasi, o jam, matyt, neateina nė į galvą, jog gali sulaukti tokio laiko, kai ji tuo džiaugsis..." Kotrė pūtė frondos vėjas. Orora susidraugavo su jauna panele iš Bordo, Zoė Lerua, kuri tapo jos patikėtine, vadinasi, natūralia Kazimiro priešė. Ponia Diudevan įrašė savo dienoraštyje:

„Santuoka puiki įsimylėjėliams ir naudinga šventiesiems... Santuoka — aukščiausias meilės tikslas. Kai meilės nebėra arba kai jos nebuvo, lieka aukojimasis. Gerai, jei kas sutinka aukotis... Turbūt nėra vidurio kelio tarp galingos didžių sielų

jėgos, kuri gimdo šventumą, ir patogaus ribotų protų bukumo, kuris gimdo bejausmiškumą. Tačiau yra vidurio kelias: tai neviltis..."

Buvo dar vienas kelias — vaikiškumas. Ji tokia jaunutė. Bėgiojimas, laipiojimas, jodinėjimas — viskas ją smagino. „Taip mažai buvau lepinama nuo pat gimimo! Niekad neturėjau motinos, nei sesers, kurios nušluostytų man ašaras..." Kai jauna gražių akių moteris ieško giminiškos sielos, ją suranda. Ororos Diudevan giminiška siela buvo vardu Oreljenas de Sezas. Jaunas dvidešimt šešerių metų Bordo teismo prokuroro padėjėjas turėjo kilnią širdį ir mėgo poeziją. Į Pirėnus atvažiavo su savo sužadėtinės šeima, bet jį pavergė Ororos žavesys, jos čigoniškas grožis, didelės maldaujančios ir klausiančios akys, jos protas ir išsilavinimas, taip pat išoriniu jaudrumu dangstomas liūdesys. Jai buvo įsakyta vykti paskui savo kalnų ožkų ir erelių medžiotoją, ir ji kartkarčiais susitikdavo su juo čia Liuze, čia Banjere. Oreljenas de Sezas ją lydėdavo pro sniegynus, sraunius kalnų upelius, lokynes; ji atsiremdavo į jį, laipiodama stačiais skardžiais, kyšančiais virš bedugnių. Emė Bazuen ją barė už tuos pasivaikščiojimus be savo vyro. „Nematau, kas čia bloga,— juk jis išvyksta pirmas, ir aš einu ten, kur jis nori... Emė nesupranta, kad reikia išsiblaškyti ir užmiršti... Ką užmiršti? — paklausė ji.— Ar aš žinau?.. Užmiršti viską, ypač užmiršti, kad egzistuoji..."

Oreljenas de Sezas įsimylėjo nuo pat pirmų dienų. Kas nebūtų įsimylėjęs? Kai atvėrė jai širdį, Orora paliepė jam grįžti pas sužadėtinę. Jis pareiškė „nejaučiąs jokio potraukio prie tos moters, labai gražios, bet neprotingos."

Oreljenas de Sezas Ororai Diudevan: „Jūsų gerosios savybės, jūsų siela, gabumai, nuoširdumas, paprastumas, nepalyginamas protas ir platus išsimokslinimas — štai kas mane žavi, štai ką jumyse myliu... Jeigu būtumėt negraži, vis tiek jus mylėčiau..."

Iš pradžių Orora griežtai jį atstūmė, nes norėjo likti ištikima vyrui. Bet ją sujaudino romantiška ir subtili to malonaus ir sąmojingo aukštuomenės žmogaus siela.

Orora Diudevan Oreljenui de Sezui, 1825 metų lapkričio 10 d.: „Dieve! Kokie mes buvome laimingi drauge! Kaip supratome vienas kitą! Koks žavus man būdavo net bendras pokalbis pašalinėmis temomis! Su kokiu malonumu klausiausi

jūsų pasakojant apie papraščiausius dalykus! Man atrodė, kad jie iš jūsų lūpų darosi įdomūs. Niekas nekalba taip, kaip jūs, niekas neturi tokio balso, tokios intonacijos, kaip jūs, niekas nesijuokia taip, kaip jūs, niekas neturi tokios originalios galvosenos, kaip jūs, niekas nemoka taip saviškai suvokti daiktus ir reikšti savo mintis, niekas, tik jūs. Oreljenai, kaip man buvo malonu, kai, lydėdamas mane ir Zoė į Medūzą, man pasakėte: „Esu ne tik laimingas, esu dar ir *patenkintas*. Jūs mane ne tik sužavėjote, bet man ir patinkate, jūs man skirta..."

Jis teprašė juo pasitikėti, su juo bičiuliautis, nieko daugiau:

„Iš to, kaip mielai jo klausiausi, suprantu, kad jis man brangesnis, negu drįsau iki tol pati sau prisipažinti: išsigandau dėl savo gyvenimo ramybės, bet jo jausmai buvo tokie tyri, manieji taip pat, kad negalėjau jų laikyti nusikalstamais..."

Kartą, irstydamasis su ja po Gobo ežerą, jis prašneko apie meilę: „Kas yra dorybė ta prasme, kurią jai teikiate? Konvencionalumas? Prietaras?" Ji prisiminė motiną ir tetą Liusi, kurios sakydavo: „Visa tai neturi jokios reikšmės". O jeigu jos teisios... Kišeniniu peiliuku jis valties šone išpjovė tris raides: AUR, atkreipdamas dėmesį į tai, kad jųdviejų vardai prasideda vienodai[1]. Ji dar nenorėjo prisipažinti jį mylinti ir apsimetė supykusi. Širdis jai džiaugsmingai plakė, bet Oreljenas nesuprato, kad ji apsimetinėja. Šiurkščiai atstumtas, tris dienas nepratarė jai nė žodžio. Ji puolė į neviltį. Savo draugei Lerua prisipažino, kad ji „pasiaukos", jeigu Oreljenas negalėsiąs likti jai broliu ar bičiuliu, jeigu pareikalausiąs daugiau. Dievas jai atleis. Oreljenas išvyko į Gavarni; ji nusitempė tenai ir Kazimirą, kuris, truputį sunerimęs, smerkė tas užgaidas. Bet argi sulaikysi moterį, besiveržiančią į meilę?

Kartą naktį, per balių, jai pavyko valandėlę pasikalbėti akis į akį su ponu de Sezu. Jis pasiaiškino: nenorėjęs būti suvedžiotoju, neturėjęs meilintis ištekėjusiai moteriai, pasistengsiąs ją užmiršti. Bet, kaip daugelis moterų, Orora norėjo viską išsaugoti. Ji pasiūlė švelnią bičiulystę. Buvo nuostabiai šilta naktis, nuošaliam kampely tamsu, jis ją apkabino.

---

[1] **Aur** — vardų **Aurore** ir Aurelien pirmosios raidės.

„Žinoma, jei būčiau pasidavusi pirmiesiems jo aistros protrūkiams, būtume nusidėję. Koks vyras, atsidūręs naktį vienas su moterimi, kuri leido suprasti jį mylinti, gali suvaldyti savo aistrą, ją nutildyti? Bet, ištrūkusi iš jo glėbio, ėmiau jį maldauti, kad leistų man grįžti. Veltui jis mane ramino, prisiekinėjo savo garbe; prisispyrusi reikalavau, kad paliktume tą vietą, ir jis neprotestuodamas pakluso..."

Jiems bekopiant į statoką šlaitą, jis ją apkabino ir, prieš atsisveikindamas, „karštomis lūpomis pabučiavo ją į kaklą." Ji pabėgo ir bėgdama susitiko Kazimirą. „Tu šiurkščiai su manim kalbėjai. Žinoma, buvau to nusipelniusi, bet man buvo skaudu. Jei nebūčiau supratusi, kad reikia išlaikyti šaltakraujiškumą, manau, iš siaubo, kurį man įvarei, būčiau apalpusi..." Pirmųjų nuodėmių naivumas:

„Jis atsisveikino su manim Lurdo oloje, ant bedugnės krašto; mūsų vaizduotę giliai sujaudino ta siaubinga vieta. „Čia, šios didingos gamtos akivaizdoje,— pasakė jis,— atsisveikindamas su tavim, noriu tau iškilmingai prisiekti, kad visą gyvenimą tave mylėsiu, kaip motiną, kaip seserį, ir gerbsiu, kaip gerbiu jas." Priglaudė mane prie širdies, ir tai buvo daugiausia, ką jis sau leido..."

Ji išvažiavo kupina laimės. „Pirėnai, Pirėnai, argi katras iš mudviejų galės kada nors jus užmiršti?.." Pagaliau ji surado kilnią ir gražią sielą, imlų ir teisingą protą, žmogų, kurį galėjo laikyti vadovu ir pavyzdžiu. Kazimiras nusivežė ją į Gijeri, pas baroną Diudevaną, kur jiedu turėjo praleisti keletą mėnesių.. Tai buvo gaskoniška pilaitė, čerpiniu stogu, su penkiais langais fasade, su dviem vienaaukščiais priestatais iš abiejų šonų. Nors šeimininkai buvo turtingi, ji buvo apstatyta kukliau, negu Noanas. Jaunoji Diudevanų pora gyveno dviejuose pirmo aukšto kambariuose,— žiemos naktimis ateidavo vilkai ir graužbeing duris. Iš pradžių Ororai labai nepatiko gamtovaizdis — smėlis, pušys ir apkerpėję kamštiniai ąžuolai. Kaimynai gaskonai buvo puikūs žmonės, mažiau išsilavinę už berijiečius, bet „nepalyginamai geresni už juos." Ji gerai sugyveno su uošviais, kurie penėjo ją įdarytomis vištomis, riebiomis žąsimis ir triufeliais, žalodami jos kepenis, kurios nebuvo labai sveikos.

O jos širdis buvo Bordo, ir ją plėšė sielvartas. Kazimiras, bijodamas jos netekti, pasidarė meilus ir geras. Ji sau pri-

kaišiojo, kad pasikeitė jo atžvilgiu. „Oreljeną myliu labiau,— kalbėjo ji sau,— bet meiliju Kazimiro." Vėliau ji papasakojo vyrui, kas tada vyko jos sieloj: „Turėdama rūpestingai slėpti nuo tavęs, kas dedasi mano širdyje, buvau baisiai nelaiminga; tavo glamonės man buvo nemalonios. Bijojau būti veidmainė, į jas atsakydama, ir tu mane laikei šalta..." Jai norėjosi atsiklaupti prieš Kazimirą, bučiuoti jam rankas, prašyti atleidimo. Bet, nuraminusi sąžinę, būtų padariusi savo vyrą nelaimingą. Vadinasi, reikėjo liautis draugavus su Oreljenu? Kad ir kaip pasielgtų, įstumtų į neviltį arba Kazimirą, arba Oreljeną. Ji išgyveno dideles sąžinės kančias, kurios teikia moterims aitraus ir saldaus malonumo.

Spalio mėnesį Diudevanai, Zoė pakviesti į La Bredą, važiavo pro Bordo. Oreljenas atėjo jų aplankyti į viešbutį. Pasinaudodama valandėle, kai Kazimiras paliko juos vienu du, Orora ėmė įtikinėti Oreljeną, kad jiems reikia nutraukti ryšius. Besikalbėdami abu susijaudino. Ji pasijuto alpstanti ir atsirėmė į jį; netikėtai sugrįžęs vyras pamatė, kad ji skruostu prisiglaudusi prie Oreljeno peties. Nepritynusi, skrupulinga Orora puolė Kazimirui po kojų, maldavo jos pasigailėti ir apalpo. Vargšelis, neturintis talento vaidinti dramos herojų, nežinojo, kaip reaguoti. Nenorėjo kelti triukšmo, nes bijojo aukštuomenės pasmerkimo. „Man atrodė,— rašė ji,— kad jo širdyje grumiasi iš vienos pusės noras manim tikėti, o iš kitos — gėda ir baimė, kad žmona jam neištikima."

Tuo metu dar pamaldžiai ir ištikimai Ororai padėtis atrodė siaubinga. Būdama naivi, jautėsi didžiai nusikaltusi: „Mano vyro pyktis, bet ypač jo sielvartas, mintis, kad jūsų nebematysiu!.. Sukandau dantis. Nieko nebemačiau, man atrodė, kad mirštu..." Kazimirą tas įvykis pritrenkė ne mažiau už ją: „Svarbiausia,— tarė jis pagaliau,— nereikia atkreipti visuomenės dėmesio į tai, kas atsitiko."—„Ar dar abejoji manimi? — sušuko ji.— Pažvelk man į akis!"—„Tai tiesa, jos nemoka nieko nuslėpti. Kai judu užklupau, jos buvo pilnos nerimo, kaltės pajautimo. Išskaičiau jose savo gėdą ir savo nelaimę."—„Sakyk, mano atgailą ir neviltį, bet jūsų garbė man brangesnė už gyvybę, ir niekados..."

„Tikiu, taip, tikiu tavim, nes negaliu susitaikyti su mintimi, kad tu galėtum apgauti..."

Rytojaus dieną iškyla į La Bredą su Oreljenu ir Žoė Lerua nebuvo atšaukta. La Brede, taip pat vakare, sugrįžus į Bordo, išeinant iš Didžiojo teatro, įsimylėjėliams pavyko persimesti keliais žodžiais. Abu buvo skaitę „Klevos princesę"[1] ir „Naująją Eloizą"[2] ir tikėjo, kad galima garbingai gyventi trise, jeigu nėra melo. Jiedu nusprendė likti broliu ir seseria, mylėti vienas kitą, bet jokio kūniško ryšio tarp jų nebūsią. Taigi Kazimiro garbė nenukentėsianti. „Šią žiemą mudu pasirūpinsime, kad jis būtų laimingas ir ramus. Jis mums parodė tokį didžiadvasiškumą ir gerumą, tad ir mes privalome padaryti viską, kad jo širdis būtų rami..."

Tada Ororai prasidėjo dvasinio pakilimo metas. Ji sugrįžo į Gijeri ir, Zoė tarpininkaujant, ėmė susirašinėti su Oreljenu. Rašė jam dienoraštį, kuriame kiek snobiškai pasakojo apie savo vaikystę, registravo visas savo pergales — jai meilinosi Gijeri kaimynai dvarininkėliai ir net klebonas Kandelotas, kuris, rausdamas iki ausų, įbrukdavo jai eiles. Ji vėl ir vėl skaitydavo kelis nuo Oreljeno gautus laiškus. Meilės laiškai primena ir vėl atgaivina laimingas akimirkas. Jų dėka tai, ko nėra, darosi dar tobulesne ir malonesne dabartimi. Orora manė turinti teisę juos skaityti nesivaržydama, be jokio sąžinės graužimo. Juk ji paaukojo savo laimę. Jiedu su Oreljenu mylės vienas kitą amžinai, bet niekados nepriklausys vienas kitam. Jie buvo apsvaigę nuo savo kilnių jausmų.

Mintyse jiedu niekad nesiskyrė. Ar ji jodinėdavo savo kumele Kolete po viržynus, ar klausydavosi senovinių gaskoniškų legendų, ar rengdavosi gulti, Oreljenas būdavo šalia. Visose jos godose buvo jis. Pagaliau ji sutiko žmogų, sugebantį mylėti nesavanaudiškai, skaisčiai ir švelniai Aplink viešpatavo nepakenčiama linksmybė. Ištvirkę gaskonai apie meilę kalbėjo gosliai ir nešvankiai, jie didžiavosi niekiną kilnius jausmus. „Ak! vargšai! Juk jie neturi jokio supratimo apie nekaltybę, skaistybę, apie pastovią meilę!" Kokia ji dėkinga Oreljenui už tai, kad padėjo jai neiškrypti iš dorybės kelio, nes pati sau

[1] Klevos princesė — prancūzų rašytojos ponios de Lafajet (1634—1693) romanas (1678), pasižymintis psichologinių charakteristikų subtilumu. *(Vert. past.)*

[2] Julija arba Naujoji Eloiza — Ž. Ž. Ruso (1712—1778) aistringai sentimentalus laiškų forma parašytas romanas (1761). *(Vert. past.)*

prisipažino, kad, bijodama netekti mylimojo, būtų atsisakiusi dorybės, jei jis būtų atkakliau reikalavęs.

„Žemėje nėra *nė vieno* vyro, kuris ilgainiui pasitenkintų tik moters širdimi. Oreljenas, žinoma, tikisi pergalės. Jeigu sugebėjo jos laukti, vadinasi, neabejoja ją pasieksiąs. Jeigu reikės jam suteikti tą malonę, numirsiu, o jei atsisakysiu, neteksiu jo širdies!.."

Bet jis pats prisiekė ją gerbti. „Jūs pats, Oreljenai, skatinate mane jums nepasiduoti, nebijoti jūsų įskaudinti. O mano angele!.." Tokio angeliško gerumo akivaizdoje ji galvojo apie amžiną gyvenimą: „Oreljenai, juk jūs tikite, kad yra geresnis pasaulis, tiesa?" Dulkę, sugebančią taip mylėti, dievas mokės atgaivinti naujam gyvenimui. „Jis mus tada sujungs visiems laikams ten, kur viešpatauja ramybė, kur meilė bus teisėta, o laimė amžina..."

O ar jie galės matytis šiame pasaulyje? Tai priklausė nuo Kazimiro. Kadangi jiedu jam prisiekė, kad jų meilė būsianti skaisti, argi neturįs leisti jiems susitikinėti ir susirašinėti? „Klausyk, Kazimirai, esi didis, kilnus ir didžiadvasis, tu tai įrodei, ir aš tai žinau..."

Oreljeno patariama, parašė vyrui aštuoniolikos lapų „Išpažintį":

„Ak! Kokia baisi mano padėtis! Kai jau esu pasiruošusi atgailauti, atskleisti tau savo sielos nerimą, jaučiu, kad kažkas mane sulaiko, ir aš pateikiu rimtus, bet šaltus samprotavimus, užuot atvėrusi savo širdį. Kaip nusakyti, kas man kliudo ir mane atšaldo? Žinoma, ne šiurkšti pikta nejautri širdis, o instinktyvus išdidumas, ir aš čia priimu jį, kaip kilnų jausmą, čia apgailestauju, kaip žmogiškos puikybės pakuždėtą... Ne kartą mane prašei pasiaiškinti, prisipažinti, o aš negaliu ryžtis: ne vien dėl to, kad man sunku pripažinti savo kaltę,— bijojau tave įžeisti. Reikėtų užgauti, paliesti smulkmenas, kurios būtų tave įskaudinusios, galbūt užrūstinusios. Be to, tektų tau pasakyti, kad esi man truputį nusikaltęs; *nusikaltęs* — ne tas žodis: tavo norai mano atžvilgiu buvo kuo geriausi, visada buvai toks geras, kilniadvasis, dėmesingas, paslaugus, bet nežiniom, be piktos valios elgdavaisi neteisingai. Tu buvai, jei galiu taip pasakyti, *nekalta* mano paklydimo *priežastis...*"

Paskui ji papasakojo jam liūdną savo gyvenimą, kuris po jų santuokos netekęs beveik visko, kas būtų galėję jį pagražinti. Ji atsisakiusi muzikos, nes, išgirdęs fortepijono garsus, jis pabėgdavęs.

„Kai šnekėdavomės, ypač apie literatūrą, poeziją ar dorovę, tu nežinojai autorių, apie kuriuos tau kalbėjau, ir laikei mano samprotavimus kvailyste, egzaltuotais ir romantiškais jausmais. Lioviausi apie tai kalbėjusi, bet ėmiau krimstis, suprasdama, kad mūsų skoniai niekad nesutaps..."

Ji pripažino, kad jis buvęs labai geras, kad, tenkindamas žmonos užgaidas, išleidęs trisdešimt tūkstančių (aukso) frankų, pusę savo kraičio. Ją mylėjęs, glamonėjęs, bet niekad nebuvę didesnio jausmų bendrumo. Iš čia jos bodėjimasis ir ašaros. Po to ji atvirai, jos manymu, papasakojo jam apie savo santykius su Oreljenu ir apie tai, kaip jį sujaudinęs Kazimiro kilnumas.

„Orora,— pasakė jis man,— niekados neištarsiu jums nė žodžio, kurio jis negalėtų išgirsti ir aprobuoti. Mudu kaip įmanydami rūpinsimės jo laime; jeigu mums ateis į galvą kokia pikta pagunda, pasibaisėdami nuvarysime ją šalin; jei pasijusime bent kiek grįžtą į praeitį, prisiminsime, kad jis jums pasakė: *„Tu dabar gali mane apgaudinėti, aš pasitikiu tavimi."* Kaip galima piktnaudžiauti tokiu pasitikėjimu? Orora, turiu jus pabarti, jūs nepakankamai mylite savo vyrą, niekados man apie jį nekalbėjote. Nemaniau, kad jis gali būti toks didžiadvasis. Myliu jį visa širdimi..." Aš šypsojausi iš džiaugsmo. „Dabar jūs jį pažįstate,— atsakiau,— aš taip pat jį pažįstu, jį myliu, esu labai prie jo prisirišusi ir gailiuosi savo klaidų..."

Nuo šiol viskas būsią lengva. Kazimiras, tikras angelas, artimiau pažinęs Oreljeną, pamilsiąs jį kaip brolį:

„Šalti, siauro akiračio žmonės, nesugebantys suvokti didelės, gražios minties, pasakys: tai bent absurdiškas sumanymas, nerealus, romantiškas, neprotingas. Žinoma, tiems, kurie taip galvoja, jis absurdiškas. Bet ne mums, mano bičiuli, mano gerasis Kazimirai. Išklausyk mane, suprask mane, pagalvok! Tavęs niekas niekados nemokė suprasti savo jausmų, jie buvo tavo širdyje, dievas įdėjo juos į tavo sielą. Tavo protas nebuvo išlavėjęs, bet tavo siela liko tokia, kokią dievas ją sukūrė, viskuo verta mano sielos. Iki šios dienos tavęs neįvertinau, maniau, kad nesugebi manęs suprasti; dar neseniai ne-

būčiau drįsusi rašyti tau tokį laišką, būčiau bijojusi, kad, jį perskaitęs, nepasakytum: „Mano vargšė žmonelė išėjo iš proto!" Šiandien mielai atveriu tau savo sielą; skaityk ją, esu tikra, kad mane suprasi ir man pritarsi..."

Ji taip buvo tuo įsitikinusi, kad suformulavo būsimo jų bendro gyvenimo nuostatus.

PIRMAS PUNKTAS. Šią žiemą nevažiuosime į Bordo. Žaizdos dar nesenos, ir suprantu, kad negalima iš tavęs reikalauti tokio pasitikėjimo... Taigi važiuosim, kur panorėsi, ir tu nuspręsi, kur mes praleisim žiemą,— ar Paryžiuj, ar Noane, noriai paklusiu.

ANTRAS PUNKTAS. Prisiekiu tau, pažadu tau niekados nerašyti Oreljenui slapta. Bet tu man leisi jam rašyti kartą per mėnesį... Matysi visus jo laiškus ir visus mano atsakymus. Duodu žodį prieš dievą neslėpti nuo tavęs nė eilutės.

TREČIAS PUNKTAS. Jei nuvyksim į Paryžių, imsime kalbų pamokas drauge. Tu galėsi šviestis, dalyvauti mano užsiėmimuose. Tai bus man nepaprastas malonumas. Kol aš piešiu ar dirbsiu, tu man skaitysi, ir mes žavingai leisime laiką. Nereikalauju, kad pamėgtum muziką. Stengsiuos kuo mažiau tau ja įkyrėti. Grosiu, kai būsi išėjęs pasivaikščioti...

PENKTAS PUNKTAS. Jeigu žiemą praleisime Noane, perskaitysim daug naudingų knygų iš mūsų bibliotekos, kurių tu dar nežinai. Tu man apie jas papasakosi. Paskui drauge jas aptarsime. Tu pasidalysi su manim savo samprotavimais, aš su tavim — savo, visos mūsų mintys ir džiaugsmai bus bendri.

ŠEŠTAS PUNKTAS. Tu niekados neturi pykti, niršti, aš — sielotis. Jei netyčiom užsiplieksi, aš neslėpdama tau švelniai pasakysiu, kad man labai liūdna tave tokį matyti, ir tu tuojau atsipeikėsi. Apie praeitį kalbėsim be apmaudo, be kartėlio, neįtarinėdami vienas kito. Dabar, kai viską žinai, nebeturėtum apmaudauti. Dabar, kai esam laimingi, kam sielotis dėl to, kas buvo praeityje? Gal kaip tik tie įvykiai mus labiau suartino, sujungė? Galbūt jų dėka pasidarei man brangesnis, negu bet kada? Be jų nežinočiau, ko esi vertas. O tu nebūtum žinojęs, kaip padaryti mane laimingą.

SEPTINTAS PUNKTAS. Pagaliau būsim laimingi, romūs, vysime šalin dejones, liūdnas mintis. Varžysimės, kuris iš mudviejų elgsis tobuliau...

PASKUTINIS PUNKTAS. Kitąmet, jei mūsų reikalai leis, važiuosim žiemoti į Bordo, jei pripažinsi, kad tai tinka. Jei ne, atidėsim šį sumanymą. Bet tu leisi man to tikėtis anksčiau ar vėliau.

Štai mano planas. Perskaityk jį atidžiai, apgalvok ir atsakyk man. Nemanau, kad jis galėtų tave įžeisti. Su nerimu lauksiu tavo sprendimo. Nuo šiol gyvensiu viltimi...

Skaitant šį nepaprastą „kūrinį", Kazimirą apėmė skirtingi jausmai: noras neapvilti žmonos lūkesčių, sąžinės priekaištai, kad padarė ją tokią nelaimingą, ir baimė būti juokingam. 1825 m. lapkričio mėnesį Šatoru susitikęs savo svainį Ipolitą, jis po pietų, per kuriuos buvo gerokai išgerta, atvirai išliejo jam savo kartėlį. Ipolitas buvo realistas cinikas, kilnūs jausmai jam buvo svetimi. Jis parašė Ororai smerkiantį ir priekaištingą laišką. Ji griežtai jį subarė:

„Tu mane niekini; anot tavęs, aš turiu visas blogos žmonos ydas. Ir kas tau tai pasakė? Negi Kazimiras? Ne, nors visas pasaulis man tai sakytų, netikėčiau..."

Broliai ir seserys sprendžia vieni apie kitus blaiviau ir žiauriau, negu vyrai ir žmonos. Ipolitas simpatizavo svainiui, kuris buvo ir jo sugėrovas. Jis prikaišiojo Ororai, kad per ją Kazimiras pasiligojęs ir esąs nelaimingas. O jam patarinėjo būti griežtesniam. Bet Kazimiras nenorėjo klausyti mielo girtuoklio patarimų. Jį taip pat apėmė romantiškas svaigulys; jis norėjo pakilti aukščiau paties savęs, kad žmonai nebereikėtų dėl jo rausti. Kentėjimas kilnina dvasią, nelaimė — kelias į jautrumą, širdis tauréja nuo nerimo. Amžinasis Vyras staiga panūdo aukotis.

Kazimiras Ororai, 1825 metų lapkričio 13 d.: „Tu neįsivaizduoji, mano angelėli, kokius sapnus šiąnakt sapnavau. Papasakosiu tik du, bet antras galbūt yra pirmojo tąsa. Buvau su tėvu nežinau kur. Jis mane klausia: „Kazimirai, kodėl toks liūdnas? Ar turi kokį sielvartą?"—„O ne, dievaži, ne! — atsakiau jam.— Bet pavargau nuo gyvenimo ir noriu mirti."— „Puiku, drauguži, puiku, labai gerai, tai taurus jausmas,— sušuko jis,— toks jausmas sužadina vaizduotę, pakelia dvasią ir skatina didingiausiems ir kilniausiems žygiams!" Jis man ilgai kalbėjo šia tema. Pagaliau jam pasakiau: „Sudie, tėve, sudie!" Ir išėjau, kažkur išvykau, pats nežinau kur. Bet staiga atsidūriau Paryžiuje, pakviestas pietų, į kuriuos susirinkę mū-

šių vasaros ir Paryžiaus pažįstami. Įeinu į valgomąjį ir matau Stanislovą[1], o šalia jo ant lentos guli tu, balta kaip drobė, sužalotu veidu ir vaduojiesi mirtimi... Atrodo, visi mane pametė. Ir dabar jaučiuosi ne geriau, galvoje kažkas maišosi. Kaktą tebespaudžia tarsi koks veržtuvas, mintys miglotos, negaliu blaiviai protauti... Nežinau, iš kur visos tos juodos mintys... Labiausiai man gaila to laiko, kai mane bardavai. Tu verkdavai, mano katyte. Dėdavausi įsižeidęs, bet širdies gilumoje buvau patenkintas. Tu mane mylėjai, brangioji drauge, dažnai man tai sakydavai. Bark mane, kaip anksčiau... Vengiu savo kambario kaip maro; vos tik į jį įžengiu, pajuntu, tarsi šimtas pūdų slėgtų širdį. Nė vienos sielos, kuri užjaustų mano vargus, nė vienos širdies, kuri galėtų mane suprasti. O žmogau! Tu esi sudarytas iš puikybės ir pavydo!.. Na gana. Pernelyg aukštai pakilau. Bijau nukristi."

Noane jis paėmė iš bibliotekos Paskalio „Mintis" ir mėgino sąžiningai jas skaityti, kaip žmona buvo raginusi. „Nepaprastai gailiuosi, kad dėl savo tingumo anksčiau neskaičiau šio veikalo, kuris, kiek galėjau suprasti, pakelia dvasią, moko mąstyti ir samprotauti..." Kiekviename į Gijerį siunčiamame laiške jis iškilmingai reiškė didelę savo meilę. Orora susilaukė pripažinimo ir pasisekimo, ir jis ėmė save laikyti žemesniu už ją. Bordo išgirdęs apie ją susidariusią nuomonę, jis nustebo ir kartu ėmė didžiuotis: „Tu čia turi gerą vardą, visi tik ir kalba apie nepaprastą tavo protą... Įsivaizduok, kaip tuo didžiuojuos... Na, žinoma, riečiu nosį..." Jis parsivešiąs knygų, anglų kalbos žodyną: „Atsisakysiu medžioklės, niekur nebeišeisiu vienas, gyvenimą leisiu prie tavęs..." Visa bėda, kad vedybiniame gyvenime geri ketinimai beveik visada ateina tada, kai jie jau nebegali padėti.

Kazimiras nebuvo „apgautas", bet prarado žmonos pagarbą. Meilius, nevykusius, patetiškus jo laiškus ji ne be ironijos lygindavo su lyriškais Oreljeno jausmų išliejimais. Gyvendama Gijeri, Orora elgėsi su vyru išdidžiai maloningai. Kartą prie stalo po šiurkštokų Kazimiro juokelių pasilenkė prie jo ir tarė pusbalsiu, taip, kad kiti išgirstų: „Vargšeli Kazimirai, koks tu kvailas! Bet vis tiek myliu tave tokį, koks esi." La-

[1] Stanislovas Ažasonas de Gransanis — vienas Stefano brolių.

biausiai smerktina santuokoje — ne vedybinė neištikimybė, o vyro nepripažinimas.

Vaidmenys pasikeitė. Kazimiras dabar darėsi niūrus ir susimąstęs, o suradusi laimę Orora atgavo ir sveikatą. Vedybinė patirtis atgrasė ją nuo „kūniškos ir pilnutinės" meilės, ir ji tikėjosi rasti išsigelbėjimą didelėje platoniškoje meilėje, bet, bijodama, kad tas žodis neišgąsdintų vyriškio, tvirtino Oreljenui, kad juos siejanti tik švelni ir šventa draugystė. Atsiduodavo jam tik svajonėse: „Egoistiškai slėpiau savo aistrą, nenorėjau, kad mano keistos meilės objektas drauge smagintųsi ir džiaugtųsi mano mintimis..." Kai vyras, nieko neįtardamas, sutiko (jau 1826 metų vasarį) nuvežti ją į Bordo, ji vėl pasimatė su Oreljenu. Be abejo, buvo žavinga koketė, nes pririšo jį ilgam prie savęs. „Aš mėgau geidulingas kančias, kurios kildavo iš tos slaptos kovos." Regėti geismą jai buvo tiek pat malonu, kiek nemalonu jį realizuoti. Ji žinojo, kokią turi galią Oreljenui, žinojo, kad nuo vieno jos žvilgsnio, rankos paspaudimo ims „plakti jo širdis".

Jai taip smagiai beviešint Bordo, kartą į Zoė Lerua kambarį įėjo išbalęs Kazimiras ir pasakė: „Jis mirė". Orora pagalvojo, kad vyras kalba apie sūnų, ir puolė ant kelių. „Ne, ne, mirė jūsų uošvis!"— sušuko Zoė. „Motinos širdis žiauri: mane apėmė nesulaikomas džiaugsmas, bet jis tik žybtelėjo ir užgeso. Aš tikrai mylėjau senąjį tėtušį ir apsipyliau ašaromis..." Jaunoji pora tuojau pat išvažiavo į Gijeri. Pulkininkas mirė nuo ūmaus podagros priepuolio. Marti karštai apkabino anytą, bet ši buvo šalta kaip ledas. Baronienė Diudevan mokėjo aristokratiškai elgtis, bet neturėjo nei žavesio, nei švelnumo. Testamentu ji gavo teisę iki gyvos galvos naudotis visu barono turtu; tai buvo teisėta, kadangi Kazimiras gimė ne santuokoj; nors ir labai turtinga, ji nedavė posūniui nieko iš tėvo palikimo. Todėl jiems beliko susitaikyti „su tuo nedėkingu ir karčiu likimu". Kazimiras ir Orora išvažiavo į Noaną, pasiryžę, nepaisydami ankstesnių nesėkmių, galutinai jame įsikurti. Ekonomika sąlygoja politiką, taip pat ir jausmų srityje. *Orora Karonui:* „Šįmet mums labai striuka su pinigais. Statydinamės kluonus — turime daug išlaidų, o iš palikimo nepraturtėjome..."

III

PIRMAS ŽINGSNIS

Noanas, nedidelė sodžiaus aikštė šimtamečių guobų paunksmėje, akacijomis ir alyvomis apsodintas kiemas, smėliu pabarstyti takeliai, skroblų alėjos, didysis kambarys pirmame aukšte, paukščių čiulbėjimas, dieviški kvapai.

Orora Diudevan panelei Zoė Lerua: „Kaip malonu vėl atsidurti gimtojoj pastogėj, tarp savo šeimynykščių, savo gyvulių ir savo baldų! Man čia viskas miela... Šis kraštas man primena visą mano gyvenimą. Kiekvienas medis, kiekvienas akmuo atgaivina kokį nors mano gyvenimo tarpsnį. Supranti, miela bičiule, su kokiu pasitenkinimu kvėpuoju oru, kurio man taip stigo..."

Su pasitenkinimu? Galbūt. Žinoma, jai buvo malonu vėl pamatyti savo senus tarnus, vėl kaip kitados pasidaryti vaistininke ir valstiečių gydytoja, gaminti tepalus ir sirupus, dėti garstyčių kompresus ir nuleisti kraują, žaisti sode su savo berniuku, kuris, nepajėgdamas ištarti „Orora", ją vadino „mama Olo", atsisėsti mėnesienoje pasiklausyti „varlyčių", kurios traukia tą pačią gaidą, bet kiekviena skirtingu tonu, o naktį susirenka papievy ir kvarksi mėnuliui savo melodijas."

Tame ošiančiame ir žydinčiame Noane ne viskas puikiai klojosi. Orora labai mylėjo savo berijiečius, bet jie nebuvo tokie linksmi ir judrūs, kaip gaskonai; norėdami išsiveržti iš įgimtos apatijos, daugelis iš jų girtaudavo. Jos brolis Ipolitas, atsikėlęs gyventi visai arti Diudevanų, į Monživrė dvarą, dažnai taip nusigerdavo, kad išvirsdavo iš kojų, o Kazimiras juo sekė, be abejo, norėdamas užmiršti savo liūdesį. Nors žmona ir vyras vienas kitam davinėjo pažadus, jųdviejų santykiai negerėjo. Dvaras buvo nuolatinė ginčų priežastis. Orora jį tvarkė, vyrui nesant; pavyzdžiui, vadovavo derliaus nuėmimui 1826 metais. Bet juk toji maža karalystė buvo jos nuosavybė, ir ji norėjo visiškai joje karaliauti. Karalienės vyras leido jai valdyti vienerius metus, rezultatai buvo labai blogi Jis jai buvo paskyręs dešimt tūkstančių frankų išlaidoms: Orora išleido keturiolika tūkstančių ir prarado savo postą, dėl to labai apmaudavo. Susirašinėjimas su Oreljenu tęsėsi (Kazimiras kartais

net pats būdavo tarpininkas, kai vykdavo į Bordo), ir nematomas mylimasis buvo su ja dieną ir naktį.

„Nesanti būtybė, su kuria be paliovos bendravau, kuriai patikėdavau visas savo mintis, visas svajones, visas kuklias savo dorybes, visą savo platonišką susižavėjimą; tikrai puiki būtybė, kurią dar pagražindavau visomis žmogaus prigimčiai nebūdingomis tobulybėmis, vienu žodžiu, žmogus, kurį per metus matydavau kelias dienas, kartais kelias valandas, toks pat romantiškas, kaip ir aš, niekuo nesudrumstęs nei mano tikėjimo, nei mano sąžinės — jis buvo mano parama ir paguoda man gyvenant kaip tremtinei tikrovės pasaulyje..."

Bordo ir Noanas pasikeisdavo dovanomis. Ji vąšeliu nunėrė Oreljenui kapšiuką, išsiuvinėjo petnešas; jis atsiuntė jai baskišką beretę, knygų. Oreljeno laiškai būdavo žaismingi arba rimti, bet ne meilės laiškai. Negalėdamas kalbėti apie meilę, jis kalbėjo apie politiką ir (kadangi buvo monarchistas) kovojo su Moriso Diupeno dukters paveldėtu bonapartizmu ir instinktyviu liberalizmu. Ji rašė dažniau, negu jis, ir kartais priekaištavo jam dėl tylėjimo; tada jis skųsdavosi gaunąs pernelyg trumpus laiškus. Iš tiesų, nors ji, Kazimirui didžiadvasiškai leidus, keletą kartų apsilankė Bordo, ši meilė be meilės silpo.

Politika, kuri skyrė įsimylėjėlius, trumpam suartino sutuoktinius. Kazimiras, kaip ir Orora, buvo liberalas; abu rėmė La Šatro opozicijos kandidatą Diuri-Diufreną, respublikoną, „senoviškai dorą žmogų, malonaus ir geranoriško proto, kuriame dar buvo palikęs įspaudą Direktorijos laikų elegantiškumas; mažas perukas, auskarai, gyvas ir švelnus veidas, vienu žodžiu, maloniausias jakobinas" ir be galo subtilus. Norėdami jį paremti, Diudevanai persikėlė į La Šatrą, išsinuomojo namą, ruošdavo kviestinius pietus ir balius. Orora ten susitiko vaikystės draugų, į kuriuos Kazimiras iš pradžių žiūrėjo įtariai, bet pamažu ėmė juos toleruoti, kadangi jie pritarė jo pažiūroms. Čia buvo šviesiaplaukis Šarlis Diuvernė, „melancholiškai svajingas jaunuolis"; „milžinas Fleri", pramintas Galu, „žmogus didžiulėmis letenomis, baisia barzda, klaikiu žvilgsniu, žmogus — iškasena, pirmykštis žmogus"; sąmojingasis Aleksis Diutejis, advokatas, raupuoto veido, bet linksmas pasakorius, kuris mokėdavo išblaškyti Ororą, kai jai užeidavo splinas; poetiškasis Žiulis Nero, pramintas Malgašu, kadangi buvo

lankęsis Madagaskare, Ruso ir Šatobriano pasekėjas, kaip ponia Diudevan.

Visa šita pašėlusi gauja lakstydavo mėnesienoj keliais, miškais ir gatvėmis, budindavo miesčionis, baidydavo įsimylėjėlių poreles arba eidavo į darbininkų vakaruškas sušokti *burė*. Kartais Orora, Kazimirui užknarkus, pasprukdavo naktį iš Noano su broliu, nušuoliuodavo iki La Šatro, norėdama sudainuoti romansą po Diutejo langu. Arba išvykdavo auštant su gamtininku Nero augalų, mineralų, vabzdžių tyrinėti. Vieną rudenį jiedu paskyrė grybams, kitą — samanoms ir kerpėms studijuoti. Ruso šešėlis pleveno viršum tos augalus renkančios porelės. Žinoma, žaidimų arba mokslinių tyrinėjimų draugai įsimylėdavo gražią jauną vyriškom kelnėm ir palaidiniu vilkinčią moterį, kuri elgėsi su jais kaip su draugais. Diutejis buvo vedęs, tačiau meilinosi jai, beje, nesėkmingai. Malgašas, nors bedantis ir vedęs, taip pat bandė laimę. Buvo atstumtas. „Žiauruolė" juokaudama pasakojo Kazimirui, kaip jie prisipažino ją mylį: „Mano širdis nejautri meilei, nemyliu nei jo, nei nieko kito." Tačiau Malgašui prisipažino, kad „jos širdis priklauso kitam"; nepaisant to, ponia Nero parašė jai „užgaulų laišką", kuriame prikaišiojo jai veidmainiavimą, koketavimą ir visa kita, kas baigiasi „avimu".

Išties, jai vis labiau ir labiau patiko žadinti geismus, kurių ji visai neketino patenkinti. La Šatro dvarininkėliai ir miestelėnai smerkė ją už flirtą ir nekuklų elgesį. Argi ponia Diudevan nesukvietusi į vieną balių skirtingų miesto visuomenės klasių žmonių? Argi neakstinusi suprefekto, pono de Perinji, pakviesti muzikos mokytoją ir jo žmoną? „Tai vėl pagal ponios Diudevan skonį",— šnekėjo žmonės, išgirdę apie kokį naują išsišokimą. Ji visa tai žinojo ir laikė provinciją kvaila ir pikta. Juoba kad tas nesukalbamas miestelis pats elgėsi labai amoraliai: „Vyrai leisdavo naktis smuklėje, nusigerdavo, lėbaudavo ir ištvirkaudavo. Moterys, net geriausios, buvo nepaprastai lengvabūdiškos."

Blogi pavyzdžiai, neteisingi priekaištai lenkė prie laisvo elgesio jauną moterį, kuri ligi šiol buvo neatsargi, bet skaisti. Rečiau beužklystą ir ne tokie švelnūs Oreljeno laiškai menkai ją besaugojo nuo pagundų.

„Nesantis žmogus, galėčiau beveik pasakyti *Nematomasis*, kurį paverčiau trečiuoju savo egzistencijos elementu (dievas,

jis ir aš), pavargo, besiekdamas kilnios meilės... Jo aistrai reikėjo kitokio peno, negu entuziastiška draugystė ir laiškai... Jaučiau, kad darausi jam baisia grandine arba smaginu tik jo protą... Dar ilgai jį mylėjau, tyli ir nusiminusi... Kai galutinai nusprendžiau, nebuvo nei aiškinimųsi, nei priekaištų..."

Ką ji nusprendė? Ji dar svyravo. 1827 metais, keliaudama į Overnę, rašė dienoraštį, kuris nebuvo paskelbtas, bet labai jai būdingas:

„Ką daryti? Lyja. Dar niekad taip nenorėjau pasivaikščioti. Šiandien esu kažkokia aikštinga. Vaizduoju gražią moterį. Ak! Kokia aš moteris! Graži — gal ir nelabai. Taip galima buvo pasakyti prieš dešimt metų... Gal kam nors parašyti? Pavyzdžiui, motinai... O motin mano, ką tau padariau? Kodėl manęs nemyli? O juk aš gera. Esu gera, tu puikiai tai žinai. Man dažnai užeina baisus siutas. Turiu šimtą ydų, bet širdies gilumoj esu gera... Mano vargšelė, esi lengvabūdė, bet nepikta. Ne, visai nepikta. Tik keista... Kas būtų, jei pasiskųsčiau pati sau?.. Jei pati sau papasakočiau savo istoriją? Gera mintis! Rašykime memuarus..."

Toliau ėjo prisiminimai, vėliau tapę „Mano gyvenimo istorijos" metmenimis. Ta jauna, dvidešimt trejų metų moteris kalbėjo apie savo pirmalaikę senatvę:

„Širdis,— liūdnai baigė ji,— liko skaidri kaip krištolas. Ji buvo karšta, nuoširdi, bet akla; jos nepavyko sutepti, ji buvo sudaužyta. Išvažiavau į Pirėnus... Ką girdžiu? Jau pietūs?.."

Pirmasis bandymas nutrūko, pasigirdus skambučiui.

Tame dienoraštyje jau ryškėjo talentas, pomėgis juokauti ir neviltis. Ji nebesitikėjo, kad jos vyras pasikeis. Nusiminęs, kad jos neteko, nepajėgdamas vėl pelnyti jos pagarbą, suprasdamas, kad yra nuo jos atsilikęs, Kazimiras ėmė dar smarkiau gerti. Ji jautė, kad Oreljenas nuo jos tolsta. Jis prisiekė gerbti Ororą, bet nebuvo prisiekęs, kad neieškos malonumų kitur. Jis pats griovė pjedestalą, ant kurio Orora norėjo jį užkelti.

OreljenasOrorai, 1828 metų gegužės 15 d.: „Jūs turite proto ir išminties modelį; savo vaizduotėje kuriate būtybę pagal tą modelį ir, jį susikūrusi, *pati jį susikūrusi,* sakote: „Jis toks ir toks." Ne, ne, aš neturiu susidaręs tvirtos ir pagrįstos nuomonės apie viską. Ar išdrįsiu jums prisipažinti? Ar reikia sudaužyti stabą iš karto? Nors man gėda, aš neturiu tvirtos nuomonės apie nieką..."

Vadinasi, neįmanoma sulaikyti vyrų be kūniško ryšio su jais? Ji ėmė taip galvoti. Būti mylimai neatsiduodant, būti fatalia moterimi ir amazone, nepriekaištinga žmona ir dievinama mylimąja — gražios svajonės, kurios neįgyvendinamos tikrovėje.

Ji vėl susitiko su Stefanu Ažasonu de Gransaniu, su kuriuo kitados savo mergautiniame kambarėlyje studijavo sentimentalią osteologiją. Dabar jis buvo tikras mokslininkas, ir jo veidas su vešlia barzda tebebuvo gražus, nors ir prieš laiką pasenęs. „Jis dar kovoja su mirtim dėl likučio nuvytusios jaunystės, kuri jau neilgai bežydės. Pusiau džiovininkas, pusiau pamišėlis, atvažiavo čionai, tikėdamasis pasveikti."

Ją sujaudino jo įkritę skruostai, paklaikusios akys, pakumpusi figūra. Viskas ją traukė. Kitados jis sužadino jai pirmus meilės jaudulius; buvo mokytas žmogus, o ji troško žinių; sakėsi esąs ateistas, ir, nors pati buvo tikinti, jai imponavo tokia drąsa; ji matė, kad jis ligonis, o jai patiko slaugyti. 1827 metais jis gyveno Paryžiuje ir buvo priimtas į Muziejų, Kiuvjė[1] bendradarbiu. Būdamas lotynistas, helenistas, gamtininkas, jis vertė didžiųjų graikų ir romėnų rašytojų mokslo veikalus. Su erudicija, bet be polėkio parašė pratarmę Lukrecijaus *De Natura Rerum*[2]. Tarpais Ororai atrodė, kad pagaliau surado mokytoją, kurio ieškojo. Netrukus La Šatro miesčionys nutarė, kad ji save kompromituoja, bendraudama su juo. Kai Stefanas išvykdavo iš Beri, Ipolitas Šatironas, apsigyvenęs Paryžiuje su savo jauna žmona Emile de Vilnev, priimdavo jį pas save ir rašydavo apie jį Ororai...

Ipolitas Šatironas Ororai Diudevan: „Man atrodo, kad jo ligos daugiausia kyla iš netvarkingo gyvenimo. Jis tikras švaistūnas, kai turi pinigų, jo širdis atlapa draugams, jo piniginė atdara visiems... Nieko taip gerai nepažįstu, kaip jį. Jis kur kas labiau išsimokslinęs ir protingas, negu manoma; jo prakeikta galva liepsnoja. Nėra abejonės, kad jis greitai išgarsės, jei suspės ir turės pakankamai pajamų..."

Kitas Ipolito laiškas Ororai: „Mūsų bičiulis Stefanas vėl neprotingai elgėsi ir vėl susirgo. Panūdo sėdėti per naktis, ir

---

[1] Kiuvjė Žoržas (1769—1832) — prancūzų zoologas ir paleontologas. Frederikas (1773—1838) jo brolis, gamtininkas. *(Vert. past.)*

[2] Apie daiktų prigimtį *(lot.)*.

jam pakilo karštis. Veltui bandžiau sakyti pamokslus. Galiausiai jis pareiškė, jog aš esąs labiau pamišęs už jį..."

Orora Ipolitui: „Man labai liūdna dėl to, ką rašai apie Stefaną. Jis nesirūpina nei savo sveikata, nei reikalais ir netausoja nei savo kūno, nei piniginės. Blogiausia, kad pyksta, kai jam duodi gerus patarimus, tikrus savo draugus laiko pedantais ir neleidžia jiems prasižioti. Visa tai žinojau daug anksčiau, negu man parašei, jis jau ne kartą tokiu pat būdu yra užčiaupęs man burną... Norėčiau liautis jį mylėjusi, nes nuolat kenčiu, matydama, kad jis eina blogu keliu ir nenori to suprasti. Bet draugus reikia mylėti ligi galo, kad ir ką jie darytų, ir aš nemoku atsiimti meilės, kai jau esu ją atidavusi... Daugelis bus nepatenkinti, kad esu taip prie jo prisirišusi, ir, nors atvirai nedrįsta man to pareikšti, dažnai matau pasmerkimą žmonių veiduose, ir tai verčia mane jį ginti... Stefanas visada liks man brangus, kad ir koks nelaimingas jis būtų. Jis jau dabar nelaimingas, ir juo bus nelaimingesnis, tuo mažiau kels susidomėjimo; taip jau sutvarkyta visuomenė. Aš bent stengsiuos, kiek pajėgsiu, palengvinti jo nelaimes. Būsiu su juo, kai visi nuo jo nusigręš... Tų, kuriuos myli, niekuo nekaltini..."

1827 metų rudenį Stefanas vėl sugrįžo į tėviškę, kai Kazimiras buvo išvykęs. Atsivežė į gimtąjį Beri Paryžiaus orą ir naujausias idėjas. Orora dažnai su juo matydavosi ir rašė apie tai savo vyrui, kaip moka tik moterys,— sakė tiesą, apgaubdama ją nereikšmingumo šydu.

Orora Kazimirui, Noanas, 1827 metų spalio 17 d.: „Tau išvažiavus, mano drauge, beveik nebuvau viena. Mačiau Stefaną, jo brolį, Žiulį Nero, Diutejį, Šarlį ir Ursulę, kuri, sužinojusi iš Stefano (jis vėl išvažiavo į La Maršą), kad sergu, šiandien atvyko manęs slaugyti. Labai smarkiai karščiavau..."

1827 metų lapkričio 19 d.: „Jaučiuosi daug geriau. Dar nieko nevalgau, bet miegu gerai, ir pasekmių nebus. Bijojau rimtai susirgti, bet dabar matau, kad tai mėnesinis negalavimas... Akys limpa ir anksti eisiu gulti... Užmiršau duoti tau getro pavyzdį. Jeigu Stefanas grįš laiku, atsiųsiu per jį. Bet kur jis ir ką veikia? Dievas žino. Juk niekas neturi teisės jo klausinėti, kas jam šauna į galvą. Kaip esu tau sakiusi, mačiau jį šią savaitę, bet jis su broliu vėl išvyko į Gerė... Į medžioklę... Būdama toli nuo tavęs, esu labai liūdna, nelaiminga ir

pasimetusi. Būk laisvas, būk laimingas ir mylėk mane. Niekas to neįvertins taip, kaip aš. Parašyk, kada ketini grįžti, jei nori, kad pasiųsčiau tavęs pasitikti į Šatoru..."

Laiškas nuoširdus, bet, kai tik Kazimiras sugrįžo į Noaną, Orora išvažiavo su Žiuliu de Gransaniu į Paryžių ir ten susitiko su Stefanu.

Orora Kazimirui, Paryžius, 1827 metų gruodžio 8 d.: „Šįryt pusryčiavau pas motiną. Ipolitas jai pasakė, kad atvažiavau užvakar. Labai norėjo supykti ant manęs. Bet kai paaiškinau, kad visą tą laiką turėjau nejudėdama ilsėtis, nurimo ir priėmė mane kuo maloniausiai... Ipolitas atsivedė Stefaną ir pristatė jai jo tikrąja pavarde; jį priėmė puikiai, nors jai buvo pripaistyta visokių niekų... Man tikriausiai reikės praleisti čia dar visą ateinančią savaitę, bet galų gale išvažiuosiu, kad ir kas atsitiktų. Stefanas sakosi grįšiąs su mumis, bet aš tuo netikiu, kadangi jis dažnai kaitalioja savo sprendimus..."

Visokie niekai buvo paskalos apie Ororos ir Stefano romaną, kuris niekam nebekėlė abejonių. Orora keliavo su Stefanu, lydėjo jį į Beri, važiavo paskui jį į Paryžių, ir Stefano palikuonys iškėlė aikštėn, kad meilužiai rašinėjo vienas kitam aistringus laiškus. Tuose, kuriuos Orora tuo pačiu laiku siuntinėjo Kazimirui, aiškiai atsispindi kiek perdėtas švelnumas, būdingas moterims, kurių sąžinę graužia kaltė. Gruodžio tryliktą ji prašo Kazimirą, kad nevažiuotų jos pasitikti; Stefanas ją parvešiąs į Beri. Paryžiuj ji buvojo ta dingstimi, kad jai būtina pasikonsultuoti su gydytojais; buvo pas garsiausius daktarus, ir jie pripažino ją sveika.

Iš tikrųjų visos jos ligos tebuvo sielos kančios. Grįžus į Noaną, ją apėmė depresija ir melancholija. Buvo paniurusi kaip nusikaltėlė.

Zoė Lerua: „Nebeprašau, kad mane mylėtum kaip anksčiau. Nebesu verta niekieno draugystės. Kaip sužeistas žvėris, kuris miršta savo urve, negalėčiau ieškoti artimųjų užuojautos ir pagalbos..."

Kodėl tokia išdidi asmenybė staiga taip nusižemino? Ji grįžo, nėščia, galbūt nuo Stefano, nes vaikas gimė 1828 metų rugsėjo 13 d., tad pastojimas sutapo su viešnage Paryžiuje. Orora tikino, jog kūdikis gimęs prieš laiką, nes ji išsigandusi, kai mažoji Leontina Šatiron, Ipolito dukrelė, nukritusi nuo laiptų Noane. Bet ar Kazimiras dėl to dar turėjo kokių nors iliuzijų?

Oreljenas de Sezas, netikėtai atvykęs į Noaną anksti rytą, rugsėjo pradžioj, rado Ororą vieną svetainėje, betvarkančią naujagimio kraitelį. „Ką čia veikiate? — paklausė jis.— Negi pats nematote? Skubu pasiruošti kažkam, kas ateina anksčiau, negu tikėjausi." Jis nepajėgė suderinti šito netikėto gimdymo su dangiškos meilės ir visiško skaistumo, net santuokinio, patikinimais, kuriuos nesiliovė bėrusi savo laiškuose ir kalbose jo bičiulė. Zoė Lerua, vėl pamačiusi poną de Sezą, išsigando jo sielvarto. Jam truputį pasimaišė protas; buvo paskendęs mintyse, čia pažarstydavo krosnį, čia, pribėgęs prie fortepijono, pabarškindavo dviem pirštais.

Zoė Lerua Ororai Diudevan: „Kai vėl pamačiau Oreljeną, įsivaizdavau, kokį skausmą, kokią baisią vienatvę ir širdį veriantį sukrėtimą jis pajuto Noane..."

Gimdymas buvo sunkus visais atžvilgiais. Ipolitas taip nusigėrė, kad voliojosi ant kilimo sesers kambaryje. Gulėdama lovoj, Orora girdėjo, kaip vyras kalbasi gretimame kambaryje su tarnaite ispane Pepita. Jųdviejų pašnekesys nekėlė jokios abejonės dėl jų santykių pobūdžio. Vaikui, stambiai ir gražiai mergaitei, buvo duotas Solanžos vardas. „Nuo tada,— rašo Luiza Vensan,— kai Stefanas de Gransanis vykdavo į Noaną, bičiuliai jį erzindavo. „Na ką gi! — sakydavo jis.— Važiuoju savo dukters aplankyti!" Pati ponia Diudevan kartais vadindavo dukrą *panele Stefan.* Tačiau ponas Diudevanas niekad nekalbėjo apie skyrybas su žmona. Labai brangino Noaną, sūnų ir net Ororą. Ji turėjo jam įtakos; stiprios dvasios žmogus visada pranoksta silpnadvasį. Būdamas „tingaus proto ir patrakusių kojų", Kazimiras vakarais tik knarkdavo. Jis blogai investavo šeimos kapitalą, dėl to jautėsi kaltas ir nedrąsus. O jeigu ir įvyktų skyrybos, kur jam eiti? Gijeri dvaras priklausė jo pamotei. Tarp vyro ir žmonos įsigaliojo savotiškos paliaubos. Ji pro pirštus žiūrėjo į jo išdaigas su tarnaitėmis ir išgėrinėjimus; jis davė jai laisvę, kad tik ji nereikalautų pinigų. Tarp kitko ji turėjo pagrindo jam priekaištauti, nes jis vis prasčiau ir prasčiau tvarkė dvaro reikalus. 1828 metais pateko į rankas sukčiui, pavarde Degranžas, kuris jį „pasiglemžė, girdydamas šampanu ir perleidęs jam savo meilužę"; Degranžas pardavė jam „gražų prekinį laivą, kurio teparodė paveikslą". Diudevanas sumokėjo už laivą dvidešimt penkis tūkstančius frankų. Tas laivas niekados neegzistavo, ir ponas

Degranžas buvo laivo savininkas *in partibus*.[1] Orora tuo Degranžu nepasitikėjo iš pat pradžių.

Orora Kazimirui, 1829 metų gruodžio 20 d.: „Aišku kaip dieną, kad ponas Degranžas iš tavęs tyčiojasi. Gali jam tai pasakyti nuo manęs; bent aš tai jau nesileidau jo apmulkinama! Jis tave įtikina, jog kažkas norįs pirkti tavo dalį, skiria pasimatymus, suka galvą ir užliūliuoja tuščiais pažadais. Tu lakstai, lauki, nuoširdžiai juo tiki, o ponas Degranžas puikiai žino, kad jokio pirkėjo nėra. Kiekvieną kartą tu dedi viltis į rytdieną, o rytojaus dieną iškyla nauja apgavystė... Visa tai yra pirmos kvailystės pasekmė, ir turėtum iš jos pasimokyti. Negalima sudarinėti sandėrio, atsikėlus nuo stalo, kai lyg tyčia esi neblaivus, o tu tikriausiai šį sandėrį sudarei su taure rankoj. Pasakau savo nuomonę ir nebenoriu prie to grįžti — kas praėjo, praėjo, bet ateitis dar priešaky, ir aš ja pasirūpinsiu. Iki šiol neskaičiavau mūsų pajamų ir išlaidų, kadangi neribotai pasitikėjau tavo nuomone ir sveiku protu. Dabar matau, kad tave taip pat lengva apgauti, kaip ir kiekvieną kitą, ir tai vis dėl tos nelemtos ydos, kurią įsigijai karo tarnyboj; pirmaisiais mūsų vedybinio gyvenimo metais buvai jos atsikratęs, bet dabar vėl įpratai, nesiskaitydamas su manim. Nepyk dėl to, ką sakau. Mes abu turim teisę sakyti vienas kitam tiesą. Visų pirma esu motina ir, kai reikia, moku būti tvirta. Visada esu pasiruošusi tau atleisti, tave paguosti, bet visai atvirai pasakysiu savo nuomonę apie reikalus, susijusius su tavo vaikų ateitimi...

Negalima, kaip sakai, numoti į viską ranka, negalima palikti labai įtartino ir nepatikimo žmogaus rankose dvidešimties ar penkiolikos tūkstančių frankų, kurių netekti — didelis nuostolis tokiam turtui, kaip mūsų. Sveiko proto žmogus nerodo tokio nekantrumo ir nevilties, kaip tu. Klaidą padaręs, jos neištaisysi plūsdamasis, dūsaudamas, be paliovos sau priekaištaudamas, tik sužalosi savo sveikatą, sudrumsi savo ir kitų ramybę. Parodyk tvirtą būdą, pagąsdink veidmainius, nepriimk jų kvietimų pietums (dveji jau per daug), nesibičiuliauk su žmogumi, kurio negerbi...

---

[1] In partibus (infidelium) *(lot.)* — netikinčiųjų srityse. Sakoma apie vyskupą, kuris turi grynai garbės titulą, „vyskupą be vyskupijos". Čia: laivo savininkas be laivo. *(Vert. past.)*

Nežinau, kokie yra malūno reikalai, bet, man regis, jie taip pat šlubuoja... Negi tu negali nesivelti į sandėrius, iš kurių tik aibės nemalonumų? Bizniauti tau nesiseka, nebeprasidėk. Protingiau bus, jei veiksime drauge, o ne kas sau. Diutejis, kuris nusimano apie reikalus, Ipolitas, kurį taip ilgai laikei kvailiu ir kuris galbūt šiuo atžvilgiu turi daugiau sveiko proto, negu mes abu, padės mums sudaryti namų išlaidų sąmatą... Tu galėsi tvarkytis sodyboj, kaip tinkamas. Kiekvienais metais panorėjęs galėsi prisipirkti žemės sklypelį. Bet turiu tave įspėti; visi čia kalba, jog tu sugebi už viską mokėti brangiau, negu kiti...."

Jau seniai Orora ir Kazimiras gyveno atskiruose kambariuose. Vaikus ji įkurdino apatiniame aukšte, geltonajame ponios Diupen de Frankej kambaryje; pati užėmė gretimą buduarą, kuriame jautėsi saugi, kadangi jis susisiekė tik su vaikų kambariu. Miegojo hamake, o rašomąjį stalą jai atstodavo medinis panelis, kuris atsilenkdavo panašiai kaip sekreteris. Kambarėlis buvo užverstas knygomis, herbarais, drugiais, akmenimis. Čia ji rašė, svajojo, mąstė. Buvo nepatenkinta gyvenimu, tad atsigriebdavo apmesdama romanų metmenis. Vis dar stengėsi, kaip vienuolyne, sueiti į tiesioginius santykius su dievu. Išoriniam kultui, religinėms apeigoms neteikė didelės reikšmės.

„Noane, kaip ir vienuolyne, karštai, o kartais melancholiškai, bet uoliai ieškojau ryšių, kurie gali, kurie turi egzistuoti tarp atskiro asmens sielos ir visa apimančios sielos, kurią vadiname dievu. Kadangi nei faktiškai, nei intencijomis nepriklausiau aukštuomenei, kadangi kontempliatyvi mano prigimtis vengė bet kokios jos įtakos, vienu žodžiu, negalėjau ir nenorėjau elgtis kitaip, kaip pagal įstatymą, stovintį aukščiau už papročius ir viešąją nuomonę, man labai svarbu buvo, kad dievas padėtų išaiškinti mano gyvenimo mįslę, suvokti tikrąsias mano pareigas, patvirtinti intymiausius mano jausmus..."

Veidmainiavimas? Ne. Viskas rodo, kad buvo priešingai. Ji niekados nenutolo nuo savo dievo. Tik, kadangi kiekvienas žmogus, norėdamas gyventi, turi kažkaip susitaikyti su savimi, ji atsikratė minties, kad neištikimybė vyrui — mirtina nuodėmė. Ėmė galvoti, kaip jos motina: „Visa tai neturi didelės reikšmės, jeigu tik nuoširdžiai myli." Gaila, kad Oreljenas

jos gyvenimo kelyje pasirodė pernelyg anksti, tuo metu, kai ji dar nebuvo pasirengusi „žengti drąsų žingsnį". Galbūt jis kaip tik ir būtų tapęs tuo romantiškuoju mylimuoju, kokio jai reikėjo. Orora keletą kartų buvo nukeliavusi į Bordo ir pasimatė su savo bičiuliu, bet, jos nuomone, jis buvo „pasenęs ir nebegražus". Jiedu nesiaiškino savo santykių ir dar kurį laiką susirašinėjo.

Morisas paūgėjo. Orora, uoli Ruso pasekėja, pradėjo rūpintis savojo „Emilio" auklėjimu. Diuri-Diufrenas, deputatas, už kurio kandidatūrą Diudevanai La Šatre kitados smarkiai agitavo, vienos kelionės metu sutikęs Šatironą, papasakojo jam, kad vienas generolo grafo Bertrano vaikų naujo metodo dėka išmokęs skaityti per keletą pamokų. Orora paprašė jį duoti jai tikslesnių žinių.

Orora Diudevan Diuri-Diufrenui, 1829 metų rugpjūčio 4 d.: „Atleiskite man, pone, kad varginu jus smulkmenomis, žinodama, koks brangus jūsų laikas. Mane padrąsina mintis, kad jūs galbūt žiūrėsite į patarimą, kurio prašau, ne tik kaip į svarbią paslaugą šeimos motinai, bet ir kaip į tam tikrą priemonę pasiekti pažangos tobulinant pradinį auklėjimą. Savo širdį ir gyvenimą jūs visada skyrėte bendrapiliečių labui, todėl drįstu kreiptis į jus ir norėčiau remtis jūsų nuomone, ne kieno kito..."

Deputatas pranešė Bertrano vaikų mokytojo pavardę: Žiulis Bukuaranas. Ponia Diudevan jam parašė ir 1829 metų rugsėjo mėnesį pakvietė jį į Noaną savo sūnaus guvernierium, bet tas bandymas truko tik tris mėnesius.

Orora Kazimirui, 1829 metų gruodžio 14 d.: „Pranešk man, kiek turiu sumokėti ponui Bukuaranui, ir aš jį atleisiu. Tu man atsakysi, kaip visada: *Daryk, kaip nori,* o tai nereiškia nei taip, nei ne... Bet juk aš turiu žinoti, kas man daryti ir kur gauti tuos pinigus, nes nenoriu amžinai laikyti to jaunuolio. Jis man nelabai patinka, be to, manau, kad ir jis pats mielai išeis..."

Bukuaranas sugrįžo pas generolą Bertraną. Netiesa, kad jis nepatiko poniai Diudevan. Tai buvo simpatingas ir paslaugus jaunas pietietis, jis tapo jos draugu, ir, žinoma, ją įsimylėjo, bet ji neprileido jo arti prie savęs. Daugių daugiausia, kai jis vykdavo jos reikalais į Paryžių, ji pažadėdavo „jį pabučiuoti už triūsą". Jis pasirodė esąs geras mokytojas, „puikus

gramatikos mokovas"; būdamas šešerių metų, Morisas laisvai skaitė; pradėjo mokytis muzikos, rašybos ir geografijos.

Orora Bukuaranui: „Moriso lavinimas prasideda, o jūsų dar nebaigtas... Sudie, mano brangus sūnau... Vaikai ir aš jus nuoširdžiai bučiuojame. Visada pasikliaukite savo sena drauge... Ar gavote liemenę?"

Nors Bukuaranas buvo „truputį apatiškas", jam esant, ponia Diudevan keletą savaičių lengviau pakentė gyvenimą, kurio nebegalima buvo vadinti santuokiniu. Kazimiras, visiems žinant, turėjo dvi meilužes tarnaites: Solanžos auklę, kastilietę Pepitą, ir ponios Šatiron kambarinę, Klerę. Orora bandė rašyti romanus: „Krikštamotę", taip pat „Emė". Ji nustebino Bukuaraną „savo lanksčiu ir stipriu charakteriu, kurio dėka ji po audringų šeimyninių scenų rytojaus dieną juokdavosi lyg niekur nieko ir nepalinkdavo po savo nelaimės našta". Kartais vakare grįždama raita iš La Šatro keliu, kuriame užsimušė jos tėvas, viena po žvaigždėtu dangumi, galvodavo apie keistą savo padėtį. Beveik visus aplinkinius ji laikė vidutinybėmis, bet ar pati ko daugiau verta? Ji labiau išsimokslinusi, jautresnė ir, jos manymu, nuoširdžiai pamaldi. Bet ar ji neklydo, vertindama pati save?

„Aš dievo ieškojau žvaigždės spinduliavime ir prisimenu, kad tamsiomis rudens naktimis matydavau, kaip sunkūs debesys plaukdavo virš mano galvos ir uždengdavo nuo manęs dangaus skliautą. „Deja! — sakiau sau.— Tu visada nuo manęs bėgi, tu, kurio siekiu! Dieve, kuriam tarnauju kaip moku, paslaptie, kurią priėmiau kaip realią galybę, nepagaunami spinduliai, tapę mano gyvenimo liepsna, kur tu? Ar mane matai ir girdi?.. Ar esu išrinktoji siela, kurią įpareigojai atlikti šventą ir malonią misiją žemėje, ar tik žaisliukas kažkokios romantiškos vaizduotės, gimusios mano menkame prote, nelyginant sėkla, kurią vėjas nešioja erdvėje ir numeta kur pakliūva?.."

...Ir, nevilties prislėgta, beveik pamišusi, paleisdavau arklį, kur kojos neša, į tamsią naktį... Kelio posūkyje, už tryliktos tuopos, buvo viena niūri mano šeimai vieta — ten, grįždamas namo tamsią naktį, mano tėvas, tada truputį vyresnis, negu aš, nukrito nuo arklio ir užsimušė. Kartais ten sustodavau, norėdama jį prisiminti, ir mėnesienoje imdavau ieškoti įsivaizduojamų jo kraujo žymių ant akmenų. Dažniausiai, artė-

dama prie tos vietos, pavarydavau arklį šuoliais, atleisdavau pavadžius, raginau jį prie to posūkio, kur kelias darė įdubimą ir joti buvo pavojinga..."

Ji buvo įsitikinusi, kad toli nuo La Šatro ir Noano egzistuoja maloni, rinktinė, apsišvietusi visuomenė, kur talentingi žmonės gali keistis savo jausmais ir mintimis. Būtų „nužygiavusi dešimt mylių, kad nors iš tolo pamatytų Balzaką"; garbino Hugo kaip dievą, bet tos garsenybės ją taip gąsdino, kad jai nė į galvą neateidavo prie jų prisiartinti. Kai su Morisu nuvykdavo į Paryžių ir apsistodavo Ipolito bute, matydavosi tik su savo motina (kurią visada lydėdavo senas jos bičiulis Pjerė), su Karonu, su diu Plesi šeima ir, žinoma, su Stefanu.

Orora Kazimirui, 1830 metų gegužės 2 d.: „Taip pat mačiau Stefaną vakar rytą ir šiandien. Nežinau, kaip jis sužinojo, kad esu čia. Pas Ipolito durininkę rado man adresuotą laišką ir parašė savo vardą ant voko — vietoj vizitinės kortelės — paskui, rytojaus dieną, atėjo švarutėlis ir labai žavus. Šiandien *idem.*[1] Matysim, kiek truks šis medaus mėnuo..."

Iš Paryžiaus ji ryžosi nukeliauti į Bordo:

„Kelionė trunka trisdešimt valandų, išbūsiu ten dvi dienas ir grįšiu ateinančios savaitės pradžioj. Ilgai svyravau, važiuoti ar nevažiuoti, ir net nesidžiaugiau ta kelione, nes su Oreljenu matysiuos labai mažai, mat, jis tebėra kaime... Žinai, kas mane paveikė: niūrios nuotaikos ir liūdesio valandėlė sukėlė norą ir poreikį pajudėti. Motina ligi šiol buvo man labai maloni, ir aš negalėjau kitaip elgtis su ja... Gaunu aštuonių puslapių laišką, kuriame ji ant manęs išlieja viską, ką tik neapykanta ir pyktis gali prasimanyti! Tarp kitko, man rašo, kad aš atvažiavusi į Paryžių *krėsti savo išdaigų* ir kad *ji* esanti tik *dingstis* prieš tave dėl tos kelionės ir t. t., ir t. t. Kai tik atvyksiu į Bordo, tuoj tau pranešiu apie save. Tu nerašyk man į tą miestą: būsiu ten labai neilgai, galiu negauti tavo laiško. Rašyk man į Paryžių; grįšiu beveik drauge su tavo atsakymu... Aš čia *niekam* nesakau, kad važiuoju į Bordo... Sakau, kad vykstu keletui dienų „į kaimą", daugiau nieko neaiškinu... Tad nepasakok apie tai poniai Diudevan, jei tu jai rašysi..."

Vyras pamažu virto patikėtiniu.

---

[1] Taip pat *(lot.)*.

IV

MAŽASIS ŽIULIS

1830 metai. Noane viskas ėjo sena vaga. Kazimiras klajojo po laukus ir miškus, vakarais knarkdavo arba kibindavo Pepitą.

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui: „Jūs žinote, kaip mes gyvename Noane; antradienis panašus į trečiadienį, trečiadienis į ketvirtadienį ir taip toliau. Tik žiema ir vasara bent kiek paįvairina šią nuolatinio sustingimo būseną... Tačiau aš visur gerai jaučiuosi savo kilnios filosofijos ar begalinės menkystės dėka..."

Vienintelė jos pramoga buvo užkariauti kaimyninių dvarų vaikinų širdis. Beveik kasdien, nekreipdama dėmesio į vyrą, ji sėsdavo ant arklio ir jodavo į La Šatrą arba pas kokius nors bičiulius.

Liepos 30 d. ji nuvyko pas Šarlį Diuvernė, į diu Kudrė dvarą. Ten sutiko Fleri (Galą), Giustavą Papė ir nepažįstamą devyniolikmetį vaikiną Žiulį Sando. Tai buvo žavus blondinas, „garbanotas, kaip mažas šventas Jonas kalėdiniame atviruke". Jo tėvas buvo mokesčių rinkėjas La Šatre, ir Žiulis pamėgo tą miestelį. „Nėra nė vieno kampelio, kuriame nebūtų likę laimės dalelės." Kadangi jau vaikystėje pasireiškė gyvas jo protas, tėvai, neturtingi žmonės, daug ko atsižadėjo, norėdami duoti jam gerą išsimokslinimą. Jis sėkmingai baigė Buržo koležą, paskui, 1828 metų lapkričio mėnesį, išvažiavo į Paryžių studijuoti teisės. Atostogų grįždavo į La Šatrą, ir jam būdavo didelis džiaugsmas užvažiuoti vežėčiomis ant tilto, kratytis nelygiu Ruajal gatvės grindiniu, vėl pamatyti miestelio aikštę, tuščias ir vienišas gatveles, užeiti į arklidę, paverstą teatru, ir klojimą, kuriame vykdavo šokiai. Auksinis La Šatro jaunimas bandė įtraukti atvykėlį į savo pramogas, bet mažasis Žiulis nemėgo nei medžioklės, nei triukšmingų sueigų. Būdamas tingus, silpnos sveikatos, jis pasislėpdavo su knyga po kokia gyvatvore ir užsnūsdavo, svajodamas apie būsimus malonumus.

Poniai Diudevan pasirodžius Diuvernė namuose, gražusis vaikinas kukliai pasitraukė nuo būrio ir su knyga rankoj atsisėdo ant suoliuko pievelėj, po sena obelim. Tas santūru-

mas suintrigavo jauną moterį. Ji nusivedė ir kitus prie obels, ir tolesnis pokalbis vyko jau prie Sando. Kalbėjosi apie revoliuciją, kuri ką tik prasidėjo Paryžiuje. Žinios buvo šykščios ir miglotos. Būta susišaudymo ir statytos barikados. Ar paskelbta respublika? Orora, visada veikli ir karšta, pasisiūlė nuvykti žinių į La Šatrą. Užšokusi ant arklio, sušuko: „Šarli, atsiveskite rytoj visus savo draugus pas mane pietų!.. Laukiu jūsų *visų*, ponai." Sušėrė rimbu Koletei ir nušuoliavo.

Rytojaus dieną, liepos trisdešimt pirmą, Sando su draugais pirmąsyk atvažiavo į Noaną. Orora perskaitė jiems iš Žiulio Bukuarano gautą laišką. Tikrai įvyko revoliucija, ir šis liberalų būrelis sutiko ją entuziastiškai. Kazimiras, kurį politika paskatino veikti, buvo paskirtas nacionalinės gvardijos leitenantu ir netrukus savo žinioj turėjo šimtą dvidešimt vyrų. Orora nerimavo dėl motinos ir ypač dėl tetos, Liusi Marešal, kurios vyras buvo karaliaus dvaro inspektorius. Bet „tokiu metu kraujas verda, o širdis per daug prislėgta ir nepasiduoda jautrumui." Ji didžiavosi, kad La Šatras ryžtingesnis už Šatoru. Jeigu žandarmerija pradėtų pulti, net jeigu būtų atsiųstas pulkas iš Buržo, jie gintųsi. „Jaučiu savy tokią energiją, kokios nė neįtariau turinti. Įvykiai grūdina sielą." Mažąjį Sando sužavėjo laukinis Noano savininkės grožis, egzaltuotas ir valdingas jos charakteris, juodos liepsningos akys ir lanksti figūra. O kai ir ji pradėjo juo domėtis, jis beprotiškai įsimylėjo. Orora Diudevan jį apkerėjo, nes kalbėjo tomis pačiomis temomis, kaip ir jis, bet kalbėjo geriau už jį; ir ypač tuo, kad buvo stipri, o jis silpnas. Silpnabūdžiai vaikinai ieško motiniškų meilužių, o kuklumu nepasižyminčios moterys savo teikiama kilnia globa pateisina meilės vergovę.

Keletą savaičių ji kovojo su savimi, o tai, atsižvelgiant į jos širdies būklę, buvo didvyriška. Viskas ją gundė: Žiulio jaunatvė, skaistūs veideliai, šviesūs plaukai, protas, Paryžiaus atmosfera, kurią atsivežė su savim, jo romantiškos svajonės. „Jeigu jūs žinotumėt, kaip aš myliu tą mielą vaiką, kaip iš pirmos dienos išraiškingas jo žvilgsnis, staigus ir nuoširdus elgesys, drovus sumišimas, kurį jam sukėliau, sužadino norą su juo susitikti, jį pažinti. Kasdien vis labiau juo domėjausi ir nė nemaniau tam jausmui priešintis... Tą dieną, kai jam pasakiau, kad jį myliu, dar pati sau nebuvau to sakiusi. Jaučiau, kad myliu, bet nenorėjau prisipažinti, ir Žiulis tai suži-

nojo tuo pačiu laiku, kaip ir aš. Nežinau, kaip tai atsitiko. Prieš valandėlę sėdejau viena ant priebučio laiptelių ir laikiau rankoj knygą, bet jos neskaičiau. Mano sielą buvo užvaldžiusi viena maloni, saldi, žavi, bet neaiški, netikra, paslaptinga mintis..."

Dar ilgai ji su meile prisimins giraitę, kur jiedu prisipažino vienas kitam.

„Vieną vietelę ypač mėgstu. Tai suoliukas gražioje giraitėje, mūsų parko gilumoje. Ten mudviejų širdys pirmąsyk garsiai prisipažino mylinčios. Ten mudviejų rankos pirmąsyk susitiko. Ten jis daug kartų sėdėdavo, atėjęs iš La Šatro saulėtą ar audrotą dieną, uždusęs, pavargęs. Ant suoliuko jis rasdavo mano knygą ir skarelę, o, man atėjus, slėpdavosi gretimoj alėjoj, ir aš matydavau ant suoliuko paliktą pilką skrybėlę ir lazdą. Kai myli, visos smulkmenos reikšmingos, ir jūs nesijuoksite, kad jums pasakoju visus tuos niekus, tiesa, mielas drauge?..

Net pamačiusi raudoną jo skrybėlės raištelį, virpėdavau iš džiaugsmo. Visi tie vaikinai, Alfonsas, Giustavas ir kt., nešiojo tokias pat pilkas skrybėles, ir, kai jie susirinkdavo svetainėje, aš pereidavau per gretimą kambarį ir užmesdavau akį į skrybėles. Pamačiusi raudoną raištelį, žinojau, kad ir Žiulis yra atėjęs: kitų raišteliai buvo mėlyni. Todėl aš išsaugojau tą raištelį kaip relikviją. Į jį pažvelgus, atgyja gyvenimas, kupinas prisiminimų, nerimo ir laimės..."

Pagaliau ji ryžosi tam naujam žingsniui. Noane buvo namelis, kuris vienu šonu rėmėsi į parką, o kitu — į kelią. 1828 metais Orora liepė jį įrengti; jis galėjo būti pasimatymų vieta. Įeidamas į jį, lankytojas aplenkdavo kaimą ir rūmus, neatkreipdamas į save tarnų dėmesio. Kartais įsimylėjėliai susitikdavo miške, vietoje, vadinamoje La Kuperi, draugams stovint sargyboje. Žinoma, La Šatras nepalankiai atsiliepė apie tą ištekėjusios moters, šeimos motinos, ryšį su „mažuoju Žiuliu".

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui, 1830 metų spalio 27 d.: „Apkalbos La Šatre plinta, kaip niekada. Tie, kurie mane nelabai myli, sako, kad *aš mylinti* Sando (jūs suprantate žodžio reikšmę). Tie, kurie manęs visai nemyli, sako, kad *aš* vienu laiku *mylinti* Sando ir Flerį; tie, kurie manęs neapkenčia, sako, kad aš nevengianti nei Diuvernė, nei jūsų. Vadinasi, vienu

metu turiu keturis meilužius. Tai nėra per daug, kai moteris tokia aistringa, kaip aš. Pikti kvailiai! Kaip man jų gaila! Labanakt, mano sūnau... Rašykite man."[1]

La Šatras drabsto ją purvais, tai nieko nereiškia, palyginti su laime! „Sutelkiu savo gyvenimą į savo meilės objektus. Aplink mane jie stovi, kaip šventas pulkas, kuris gena nuo manęs juodas ir niūrias mintis..." Norint suprasti 1830 metų Ororą Diudevan ir jos troškimą sentimentalių ir dvasinių nuotykių, reikia įsivaizduoti, kas anuo metu Prancūzijoje kaitino protus. Viešpatavo aistra. Kaip kitados Protas, dabar buvo dievinama Beprotybė. Nauji poetai, naujos filosofinės ir socialinės doktrinos svaigino jaunimą. Jaunieji skelbėsi esą aistringi Hugo, Sen Simono, Furjė pasekėjai. La Šatre ir Fertė su Žuare aptarinėjo romantizmą Diupiuji ir Kotonė[2]. Individas nebebuvo, kaip XVII amžiuje, atsakingas socialinės ir religinės bendruomenės narys; jis tapo tikslas pats sau, estetinės kontempliacijos objektas. „Tigrai gražesni už avinus. Bet klasicizmo amžius laikė tigrus narvuose. Romantikai laužė grotas ir grožėjosi puikiu šuoliu, kuriuo tigras sutraiško ėriuką..." Tikrovė pamėgdžioja fikciją. „Astrėjos"[3] laikais įsimylėjėliams pavyzdys buvo Skiuderi herojai. Getės laikais — Verteris, kol pagaliau juo taps Ernani.

La Šatre jaunoji baronienė Diudevan, valdinga tigrė, buvo visos srities mūza. Bet, kai atostogos pasibaigė ir jos „didieji žmonės" išvažiavo į Paryžių, ji pasijuto labai vieniša. Rašinėjo jiems laiškus, kuriuose ironija ir visai šekspyriška poezija narsiai maskavo didelę melancholiją.

Orora Diudevan Šarliui Diuvernė, 1830 metų gruodžio 1 d.: „Laimingas, triskart laimingas La Šatro miestas, didžių vyrų tėvynė, klasiška genijaus žemė!.. Tau išvykus, o šviesiaplauki Šarli, melancholiškų svajų jaunuoli, niūrus kaip audrota diena, nelaimingas mizantrope, kuris vengi beprotiško jaunimo lengvabūdiško linksmumo ir skęsti juoduose asketiško proto ap-

---

[1] Šį laišką, paskelbtą *in extenso* žurnale *Revue des Deux Mondes*, sutrumpino Morisas Sandas, jį perspausdindamas savo motinos *Korespondencijoje*. Žodžiai, surinkti kursyvu, yra pabraukti originalo tekste.

[2] Diupiuji ir Kotonė — fiktyvūs antiromantiškų *Laiškų* autoriai; tuos laiškus, datuotus iš La Fertė su Žuaro, anonimiškai paskelbė Miusė žurnale *Revue des Deux Mondes* 1836 ir 1837 metais. *(Vert. past.)*

[3] Astrėja — prancūzų rašytojo Honorė d'Iurfė (XVII a.) pastoralinis romanas. *(Vert. past.)*

mąstymuose,— medžiai pagelto, neteko savo prašmatnaus papuošalo... Ir tu, milžine Fleri, žmogau su didžiulėmis letenomis, baisia barzda, klaikiu žvilgsniu, pirmykšti žmogau... nuo to laiko, kai tavo didžiulis kūnas nebeužima kaip Homero dievai septynių stadionų ploto mūsų krašte, nuo to laiko, kai tavo karšta krūtinė nebeįtraukia žemės gyventojams reikalingo gyvybinio oro, šio krašto klimatas atvėso, oras pasidarė švelnesnis... O tu, mažasis Sando! Meilus ir lengvas kaip kvapių savanų kolibris! Grakštus ir dygus kaip dilgėlė, siūbuojanti vėjyje ant Šatobreno pilies bokštų! Nuo to laiko, kai tu, susikišęs rankas į kišenes, greitas kaip kalnų ožys nebeskuodi per miestelio aikštę... damos keliasi tik saulei nusileidus, nelyginant šikšnosparniai ir pelėdos; jos nebenusiima naktinės kepuraitės, norėdamos pasirodyti lange, ir papiliotės jau įaugo joms į plaukus... O jūsų nelaimingoji bičiulė, nežinodama, kaip atsikratyti sunkiasparnio nuobodulio, pavargusi nuo saulės šviesos, kuri nebeapšviečia mūsų mokslinių pasivaikščiojimų ir rimtų pokalbių La Kuperi, nutarė sukarščiuoti ir pasirgti reumatu tik tam, kad galėtų išsiblaškyti ir kaip nors praleisti laiką..."

O laiką ji leido prastai. Vienintelė jos draugė buvo brolienė Emilė Šatiron, švelni, gera, bet devintą valandą ji jau išeidavo, ir tada Orora savo buduare sėsdavo rašyti ar piešti. Gretimame kambaryje miegodami šnarpštė vaikai. Solanža tebebuvo kaip iš pieno plaukusi; Morisas buvo stropus mokinys, ir motina pradėjo mokyti jį rašybos. Ipolitas ir Kazimiras beveik visuomet lėbaudavo. Toks sustingimas negalėjo ilgai tverti. Ponia Diudevan įsikalė į galvą, kad vyks pas mažąjį Žiulį į Paryžių. Kuo toliau, tuo labiau jos vedybinis gyvenimas jai atrodė beprasmiškas. Tik pabėgdama iš čia ji tapsianti pati savimi.

Kas galėjo ją sulaikyti? Tikėjimas? Ji išsaugojo tikėjimą, bet tokį, kuris toleravo meilę. Moralė? Tai buvo laikas, kai rimčiausi Sen Simono pasekėjai skelbė teisę naudotis malonumais. Didieji menininkai, reformatoriai mokė, kad „šventoji falanga", pritarianti drąsiems bandymams, neturi paisyti miesčioniškų konvencionalumų. Inteligentiška jauna moteris norėjo sekti geriausiais savo meto protais. Jos vyras? Jis turėjo meilužių, ir Orora nepripažino tokios vienašališkos laisvės.

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui, 1830 metų gruodžio 3 d.: „Jūs gerai žinote mano šeimos gyvenimą; žinote, kaip sunku jį pakęsti. Jūs daugybę kartų stebėjotės, kad aš rytojaus dieną vėl pakeldavau galvą po to, kai išvakarėse man ją išūždavo. Bet viskam yra riba... Kažko ieškodama savo vyro sekreteryje, radau man adresuotą paketą. Krito į akis iškilminga to paketo išvaizda. Ant jo buvo užrašyta: *Atplėšti tik po mano mirties.* Neturėjau kantrybės laukti, kol tapsiu našle... Paketas buvo adresuotas man, vadinasi, turėjau teisę jį atplėšti, ir tai jokia nuodėmė, juk mano vyras visai sveikas, ir aš galiu šaltakraujiškai perskaityti jo testamentą. O viešpatie! Koks testamentas! Prakeiksmai, ir nieko daugiau! Jis čia sukaupė visą savo pyktį ir įniršį prieš mane, visus savo samprotavimus apie mano ištvirkimą, visą savo panieką mano charakteriui. Ir tai jis paliko man kaip savo švelnumo įrodymą! Man atrodė, kad aš sapnuoju! Juk iki šiol užsimerkdavau ir sąmoningai nenorėdavau matyti, kad esu nekenčiama. Perskaičiusi tą laišką, pagaliau pabudau. Aš sau tariau, kad gyventi su žmogumi, kuris negerbia savo žmonos ir ja nepasitiki,— tas pat, ką norėti prikelti mirusįjį. Aš ryžausi, drįstu pasakyti, galutinai..."

Nelaukdama nė dienos, ji paskelbė savo tvirtą apsisprendimą: „Noriu gauti pensiją; išvykstu į Paryžių, vaikai liks Noane." Kazimirą apstulbino žmonos ryžtingumas. Ji turėjo geležinę Moriso Saksoniečio valią. Ir net pasižymėjo karvedžio gudrybėmis, nes reikalavo daugiau, negu norėjo. Ji visai nenorėjo palikti vaikų, Noano ir net savo vyro. Pusę metų Paryžiuj, pusę metų Noane; trys tūkstančiai frankų pensijos; ji sutiko išsaugoti fiktyvią santuoką, jei šios sąlygos bus priimtos. Jos buvo priimtos.

Reikėjo sutvarkyti vaikų likimą. Orora ketino pasiimti į Paryžių „savo dručkę dukrą", kai tik turės kur ją apgyvendinti ir pajėgs išlaikyti. Trys tūkstančiai frankų — visai nedaug moteriai, mėgstančiai duoti ir nemėgstančiai skaičiuoti; jai teks užsidirbti pinigų; ji neabejojo, kad pajėgs tai padaryti, piešdama, rašydama arba margindama tabokines. Morisą tėvas ketino atiduoti į uždarą mokyklą Paryžiuje, bet berniukas buvo dar pernelyg jaunas ir gležnas. Jam reikėjo auklėtojo, ir Orora norėjo, kad juo būtų Bukuaranas: „Jeigu jūs būsite Noane,— rašė ji jam,— galėsiu ramiai kvėpuoti ir miegoti;

mano sūnus bus gerose rankose, jo mokymas eis gerai, jo sveikata bus rūpinamasi, o charakteris nebus gadinamas nei perdėtu laisvumu, nei perdėtu griežtumu.." Be abejo, Kazimiras Diudevanas nelabai malonus, bet ar grafienė Bertran malonesnė? Bertranų šeima galėjo pasiūlyti vaikų auklėtojui gyvenimą Paryžiuj, kadangi generolas buvo paskirtas Politechnikos mokyklos vadovu; bet argi moters dėkingumas, motinos švelnumas nieko neverti? „Mano širdis nėra šalta, jūs tai žinote, ir jaučiu, kad ji mokės būti dėkinga..." Žiulis Bukuaranas, kaip visi jaunuoliai, buvo ponios Diudevan apkerėtas. O paskutinis sakinys atskleidė žavingas perspektyvas. Jis sutiko. Bet, kai ėmė ją kalbinti važiuoti su juo į Nimą, kur norėjo aplankyti savo šeimą, ji išsisuko. Kalbėjo privalanti atsargiai elgtis su savo vyru, kad jam nekiltų įtarimų dėl būsimo jų sūnaus auklėtojo. „Iki pat mirties kankinsiu jus savo dėkingumu ir nedėkingumu. *Supraskite kaip norite*, kaip sako senasis mano klebonas..."

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui: „Turiu jums pasakyti, kokias kvailas išvadas kai kas padarė, matydamas jus nuolat man asistuojant ir mano draugišką elgesį su jumis. Ar jūs žinote, kad toji moteriškė pusiau pašaipiu, pusiau rimtu tonu teigia, jog aš tikras moteriškos giminės Don Žuanas?.. Dar niekados smukusi moteriškė nelaidė tokių kandžių žodžių padorios moters adresu... Paryžiuj, Bordo, Havre — visur aš turėjusi meilužių. Atimti jums nekaltybę man tebuvusi dar viena pramoga..."

Auklėtojui įsikūrus Noane, niekas Ororos nebegalėjo sulaikyti. Tik Ipolitas Šatironas mėgino atkalbėti ją nuo važiavimo. Sąmojingasis girtuoklis įkaušęs susigraudindavo ir naktį atėjęs raudodavo sesers kambaryje. „Tu manai, kad pragyvensi Paryžiuj su vaiku už du šimtus penkiasdešimt frankų per mėnesį? — kalbėjo jis.— Juokai! Juk tu net nežinai, kiek kainuoja viščiukas! Nė dviejų savaičių neišbuvusi, sugrįši tuščiomis rankomis."—„Na ką gi,— atsakydavo ji,— pabandysiu." Tikrai, ši nuotaka su dideliu kraičiu, per santuoką teisėtai netekusi turto, nebeturėjo nė skatiko. Bet ji tikėjosi kada nors susigrąžinti ir savo vaikus, ir savo turtą, ir savo namus. Ji rinkosi bohemišką gyvenimą ne tam, kad išsivaduotų iš šeimyninių rūpesčių. „Nepriklausau tiems kilniems protams, kurie nesugeba nusileisti iš debesų." Ji mėgo virti uogienę

ir sodinti kopūstus. Ji troško sulaužyti konvencionalumus, kaip romantikė, mylėjo Noaną ir jaukų namų gyvenimą, kaip savininkė. Mielai būtų pritaikiusi sau posakį: „Tikrai nepaprastas žmogus yra tikrai paprastas žmogus." Siūti, virti valgį, skalbti — tie darbai jos negąsdino, bet ji norėjo tarnauti tik mylimam žmogui.

Kazimiras, supratęs, kad žmona tvirtai nusprendė išvykti, aimanavo. „Šiandien jis mane apverkia! — pasakė ji.— Juo blogiau jam! Aš jam įrodau, kad nenoriu būti našta, o noriu būti geidžiama ir kviečiama draugė..." Svajojo, kad susitikusi Paryžiuj su žaviuoju, lengvabūdišku Sando, bus jam kartu meilužė, šeimininkė ir motina. Nuo santuokos laikų ji tarsi užmigo letargo miegu. Dabar pagaliau pradės gyventi. „Kaip malonu, kaip gera gyventi, nors yra sielvartų, rūpesčių, skolų, nors nesupranta vyras ir giminės, nors nesiliauja piktos apkalbos, nors aitri gėla ir nerimas slegia širdį! Kaip svaigu gyventi! Tai laimė, tai dangus!" 1831 metų sausio 4 d. ponia Diudevan išvyko iš Noano. Džiaugėsi iškovojusi laisvę, bet liūdėjo, kad turi palikti vaikus. Morisas verkė, bet, kai motina pažadėjo jam atsiųsti nacionalinės gvardijos kario uniformą su ryškiai raudonu kiveriu, nurimo.

TREČIOJI DALIS

Žorž Sand

Argi mus traukia aistra? Ne, tai potroškis visai ko kito. Tai pašėlęs noras surasti tikrąją meilę, kuri visada masina ir visada greitai praeina.

MARI DORVAL

I

DU DIDIEJI PROVINCIJOS VYRAI PARYŽIUJE

Ji atvyko pavargusi ir sužvarbusi: pašto karieta blogai užsidarė. Žiulis Sando ją sutiko susijaudinęs, paslaugus ir įkurdino Ipolito Šatirono bute, Senos gatvės 31 nr. Aplink juos tuoj susibūrė grupė berijiečių: Feliksas Pija, studentas teisininkas ir žurnalistas, karštas respublikonas, kuris prieš Tris Šlovingąsias Dienas[1] vienoje banketų salėje pakeitė Karolio X biustą Lafajeto biustu ir už šį žygdarbį pelnė trumpalaikę garbę; Emilis Renjo, studentas medikas, Žiulio Sando patikėtinis ir patarėjas; milžinas Fleri gališkais ūsais; Gabrielis de Planė, berijiečių klubo Paryžiuje įsteigėjas, ir Giustavas Papė, pravardžiuojamas Milordu, turtingiausias šio būrio žmogus, kuris teatre vaišindavo ledinukais.

Tarp šių vaikinų — visi buvo truputį ją įsimylėję — Orora pasijuto laiminga. 1831 metų Paryžius svaigino. „Revoliucija vyksta nenutrūkstamai, kaip atstovų rūmų posėdžiai. Visur durtuvai, riaušės, griuvėsiai, bet žmonės gyvena taip linksmai, tarsi būtų taikos metas. Man tai patinka..."

[1] Trys Šlovingosios Dienos — populiarus trijų revoliucinių kovų dienų Paryžiaus gatvėse — 1830 m. liepos 27, 28 ir 29 d.— pavadinimas. *(Vert. past.)*

Literatūra buvo ne mažiau revoliucinga, kaip politika. Tai buvo didžiųjų romantiškų premjerų metas, kai demokratiškai nusiteikęs jaunimas mesdavo iššūkį miesčionims. 1831 metų vasario mėnesį pasirodė „Paryžiaus dievo motinos katedra"; Mišlė išleido „Įvadą į visuotinę istoriją"; Biulozas tapo *Revue des Deux Mondes* vyriausiuoju redaktorium. Kiek vėliau Mari Dorval, jaunųjų maištininkų dievinama aktorė, sukūrė Adeli vaidmenį Diuma pjesėje „Antoni", kurioje jis garbsto svetimavimą ir pavainikius. Pjesė sukėlė „tokį sujudimą, triukšmą ir bruzdėjimą, kokį šiandien net sunku įsivaizduoti". Orora ir jos bičiuliai, pasiryžę ginti pjesę, buvo parteryje. Tuo metu moterys sėdėdavo tik balkone ir ložėse. Kad galėtų laisvai judėti ir mažiau išleistų pinigų drabužiams, ponia Diudevan ėmė rengtis vyriškai. Juk kitados ji su Dešartru medžiodavo, apsivilkusi vyrišku palaidiniu ir apsimovusi getrais, tad ji nesivaržė persirengti vyru. Ano meto mada leido tai daryti. Vyrai dėvėjo plačius redingotus, vadinamuosius *à la propriétaire,* kurie siekė kulnus ir mažai teišryškindavo figūrą. Orora užsivilko pilkos gelumbės redingotą. Su pilka skrybėle ir storu vilnoniu kaklaraiščiu atrodė kaip pirmakursis studentėlis. Ji ypač žavėjosi auliniais batais. Ak, koks džiaugsmas nusikratyti smailianosiais bateliais, kurie slysdavo purvu kaip pačiūžos!

Bet dar didesnis džiaugsmas išsivaduoti iš moteriškos vergovės. Vaikščioti už parankės su vaikinu ir nebijoti, kad La Šatro miesčionys kuždėsis: „Na, žinoma, tai ponios Diudevan stilius!" Norėdama visiškai atsikratyti praeities, ji nutraukė visus ryšius su ankstesniuoju pasauliu. Savo vyrą prisimindavo tik tada, kai jis būdavo jai reikalingas.

Orora Kazimirui: „Būk malonus, pasistenk išsiųsti pinigų kojinėms, batukams ir t. t. nusipirkti. Parašyk tuojau ponui Salmonui, kad įduotų man tris šimtus frankų. Sudie, mano drauge. Mačiausi su motina, su seseria, su Šarliu Diuvernė ir Žiuliu de Gransaniu. Netrukus eisiu klausytis Paganinio... Bučiuoju tave iš visos širdies..." Šie laiškai buvo lažas, bet trumpalaikis.

Ji paskutinį kartą aplankė jai brangų anglių vienuolyną. Liepos patrankų šūviai sukrėtė vienuoles. Sesuo Alisija, nusiminusi ir susirūpinusi, paskyrė tik trumpą valandėlę tai, kuri kitados buvo „jos dukra". Orora suprato, kad bičiulystė už

vienuolyno sienų vienuolių akyse nevertinama. Ji aplankė dvi savo drauges iš Kotrė, Džeinę ir Emė Bazuen. Abi buvo ištekėjusios, turtingos, lepinamos grafienės. Atsisveikinusi Orora tvirtai nusprendė niekados su jomis nebesusitikti; tos žavios merginos pasirinko konformizmą ir ortodoksiją. Tai buvo jų teisė. Orora Diudevan bemeilijo laisva vaikščioti tarp žmonių kaip po dykumą, pakelta galva, „slysčiodama per lijundrą, apsnigtais pečiais, susikišusi rankas į kišenes, kartais apytuščiu pilvu, bet pilna galva svajonių, melodijų, spalvų, formų, šviesos ir vaiduoklių."

Tačiau reikėjo gyventi. Ji negalėjo pasilikti pas Ipolitą: jis dažnai atvažiuodavo į Paryžių, ir butas buvo reikalingas jam pačiam. Kukliausia mansarda atsieitų tris šimtus frankų per metus. Durininkė atliktų namų apyvoką už penkiolika frankų per mėnesį. Smuklininkas atneštų valgius už du frankus per dieną. Blogiausiu atveju galima būtų išsiversti su trimis tūkstančiais frankų pensijos, neperkant baldų, knygų. Ji mėgino įsitaisyti dirbti Mazarinio bibliotekoje. Deja! Orora labai bijojo šalčio, o biblioteka buvo silpnai apkūrenama. Būtinai turėjo užsidirbti pinigų, bet kaip? Guašu marginti dėžutes? Tapyti portretus po penkiolika frankų už vieną? Netrūko vargšų, pasiruošusių nutapyti portretą už penkis frankus, o durininkės portretas jai nepavyko, ir ta nesėkmė padarė blogą įspūdį kvartalo gyventojams. Rašyti? O kodėl ne? „Įsitikinau, kad rašau greitai, lengvai, galiu rašyti ilgai, nepavargdama; kai imuosi plunksnos, mano galvoje pabunda mintys ir logiškai seka viena po kitos..." Lėtokai dėstanti savo mintis žodžiais, laiškus rašė gyvai ir sąmojingai. Tai buvo apsigimusi rašytoja, ir ji šitą jautė. Orora visada mėgo užrašinėti savo įspūdžius. Su savim atsivežė romaną „Emė", sukurtą Noane. Bet kaip ligšiolinę pramogą paversti uždarbio šaltiniu? Kaip prasiskverbti į literatų pasaulį?

Įtakingiausias žmogus, kurį Orora tada pažinojo Paryžiuje, buvo Diuri-Diufrenas, La Šatro deputatas. Po kelių dienų ji jau vadino jį „mano senas geras bičiulis Diuri-Diufrenas". Jis labai mandagiai ir maloniai priėmė gražiąją žemietę. „Jūsų tėtis",— sakydavo Ororai Atstovų rūmų durininkai, kai ji kuluaruose ieškodavo savo deputato; jam ji ir pasisakė norinti rašyti. Visai natūralu, kad valstybinį postą užimantis žmogus, prašomas patarimo, siūlo kreiptis į savo viršininką.

Diuri-Diufrenas pareiškė norįs ją pristatyti ponui de Lafajetui. „Nekilkime taip aukštai,— pasakė ji.— Labai garsūs žmonės neturi laiko domėtis antraeiliais dalykais." Tada jis paminėjo vieną savo kolegų Atstovų rūmuose, poną de Keratri. Bretanės bajoras, romanistas, buvęs Restauracijos laikais liberalas, po 1830 metų tapo konservatorium. Orora Diudevan buvo skaičiusi absurdišką jo romaną *Paskutinysis Bomanuaras*, kuriame kunigas išprievartauja numirėlę. „Jūsų garsusis kolega beprotis,— pasakė ji Diuri-Diufrenui,— tačiau galima gerai išmanyti teoriją ir blogai pritaikyti ją praktikoje." Vėliau ji papasakojo, kad jų susitikimas buvęs juokingas ir baigęsis nesėkme. Ponas de Keratri, žilaplaukis senis, labai išdidžiai priėmęs ją aštuntą valandą ryto gražiame kambaryje, kur po rausvo šilko apklotu gulėjusi jauna jo žmona. „Kalbėsiu atvirai,— pasakęs jis jai,— moteris neturi rašyti... Tikėkit manim, nedarykite knygų, darykite vaikus."—„Dievaži, pone,— atsakiusi ji prunkšdama,— pasilikite šį pamokymą sau." Bet šis pasakojimas parašytas, praslinkus dvidešimčiai metų nuo to įvykio; dokumentai byloja visai ką kitą.

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui, 1831 metų vasario 12 d.: „Nueinu rytą pas Keratri, ir šnekamės prie židinio. Papasakojau jam, kaip verkėme, skaitydami *Paskutinįjį Bomanuarą*. Jis atsakė, jog šis pareiškimas jam esąs brangesnis už salonų pagyrimus. Tai garbingas žmogus. Labai tikiuosi, kad jo parama padės man parduoti savo romaniuką..."

Ji turėjo vienos bičiulės iš La Šatro, ponios Diuvernė, rekomendaciją berijiečiui literatui Anri de Latušui. Su Latušu Ororą siejo daug ryšių: jis buvo Diuvernė giminaitis, o jo tėvas kitados draugavo su Morisu Diupenu, bet jis garsėjo kaip sunkiai sugyvenamas žmogus. Gimęs Hiacintu Tabo de Latušu, „tas aristokratas neapkentė demokratijos, bet jam patiko užsiiminėti demagogija." Jo kalba buvo tokia įmantri, kad iš pradžių atrodė nenatūrali, bet tokia buvo jo kalbėsena. Jis išmėgino jėgas visur: dramaturgijoje, romane, žurnalistikoje, moksle — ir visur pasižymėjo, bet neiškilo ligi pirmaujančių. Jo romanas *Fragoleta*, kuriame vyru persirengusi moteris gyveno palaidą gyvenimą, turėjo šiokį tokį pasisekimą, papiktino daugelį ir sužavėjo Teofilį Gotjė. Po Andrė Šenjė mirties Latušas išleido jo kūrinius, buvo vienas tų, kurie supažindino Prancūziją su Gete, bet pats nesugebėjo sutramdyti

„pabaisos" tai yra pasiekti šlovės. Iš čia liguistai jautri savimeilė, niūrus, greitai įsižeidžiantis būdas, amžinai sutrikęs skrandis ir pairę nervai. Būdamas puikus kritikas, jis išugdė daugiau talentų, negu kas kitas, bet pats niekados nebuvo tikrai talentingas. „Aš sukūriau daugiau autorių, negu veikalų",— sakydavo su kartėliu. Pavyzdžiui, jis tapo priekabingu jaunojo Balzako mokytoju ir labai išmintingai patarė jam mokytis iš Valterio Skoto ir Fenimoro Kuperio. Tačiau Balzakas jo nemėgo. Vienintelis žmogus, karštai tikėjęs Latušu, buvo Šarlis Nodjė. Šio duktė, kurią erzino Latušui giedami ditirambai, sakydavusi: „Laimė, kad pasaulį sutvėrė dievas, kitaip pasaulio sutvėrėju būtų buvęs Latušas".

Jaunosios ponios Diudevan nuomone, Latušas buvo didis žmogus. Ji nuvyko jo aplankyti į butą Malakė krantinėje ir rado apkūnų keturiasdešimt penkerių metų vyriškį, kupiną sąmojo, puikių manierų. Jis kalbėjo prislopintu, švelniu, jaudinančiu, lipšniu ir kartu pašaipiu balsu. Vaikystėje išdurta akis nė kiek jo nebjaurojo, ir veide neliko jokių to nelaimingo atsitikimo žymių, tik retkarčiais negyvame vyzdyje plykstelėdavo rausva ugnelė, kuri suteikdavo žvilgsniui „kažkokį fantastišką blizgesį". Kitados jis turėjo didelį pasisekimą moterų tarpe, jį buvo tragiškai įsimylėjusi Marselina Debord-Valmor, kuri pagimdė nuo jo sūnų.

Orora Diudevan Kazimirui, 1831 metų sausio 15 d.: „Mačiau poną de Latušą, kuris buvo labai malonus. Sekmadienį jis mane nusiveš į Abeji-o-Bua pas ponią Rekamjė; Delfina Gė ten skaitys eiles, ir aš pamatysiu visas mūsų laikų garsenybes. Šįvakar einu pas Latušą skaityti savo romano. Esu labai užimta, nes rašau straipsnį, kuris turi būti išspausdintas žurnale *Revue de Paris*. Ir dar jis siūlo man rašyti *Figaro*, bet aš nenoriu. Gražios perspektyvos, tik kas iš jų išeis? Nežinau..."

Latušas kantriai išklausė Ororos atsineštą „Emė" romano rankraštį. Jai baigus skaityti, paklausė: „Ar turite vaikų, ponia?"—„O taip! Deja, negaliu nei jų su savim pasiimti, nei grįžti pas juos."—„Jūs ketinate likti Paryžiuje ir užsidirbti pinigų plunksna?"—„Taip, būtinai reikia.—„Gaila, nes nematau čia sėkmės pradmenų. Paklausykit mano patarimo: grįžkite į šeimos židinį." Ji klausė pagarbiai, užsispyrusi, kaip tikra berijietė. Kai jis pasakė, kad knygai trūksta paprasčiausios logikos, ji atsakė: „Teisingai". Kai pasakė, kad rei-

kės viską perdirbti, ji atsakė: „Galima". Kazimirui ji parašė: „Tarp mūsų kalbant, niekados nesutarsiu su tokiu žmogumi, kaip Latušas." Tačiau netrukus ji pamatė, kad, „pažėręs gausų sąmojį", Latušas parodė švelnią širdį, kupiną pasiaukojimo ir kilnumo.

Jis ką tik įsigijo satyrinį laikraštėlį *Le Figaro*. 1830 metų revoliucijoje kovęsis barikadose drauge su respublikonais, Latušas, iš prigimties opozicionierius, dabar sąmojų ir epigramų ugnimi pliekė karaliaus-piliečio režimą. Jis pasiūlė Ororai dirbti redakcijoje. „Tai lizdas ereliukų, kurie dar plačiai išskleis savo sparnus",— išdidžiai pareiškė jis. Laikraštis buvo rašomas prie židinio, Malakė krantinės bute. Kiekvienas turėjo savo staliuką. Orora įsitaisė prie pat židinio ir labai saugojosi, kad neišteptų gražios vyriausiojo redaktoriaus staldengtės balto fono. Latušas mėgo pamokyti, nepiktai pabarti, nurodyti ir pakišdavo savo ereliukams temas ant paties sukarpytų atitinkamo dydžio popieriaus skiaučių, ant kurių reikėdavo sutalpinti straipsnį arba „margumyną". (Taip anuomet vadinosi *Figaro* kronikos skyrius). Puikus metodas išmokyti rašyti trumpai,— o šito naujokė jautėsi nesugebanti. Veltui Latušas jai palikdavo sentimentalius anekdotus: „Nemokėjau nei pradėti, nei baigti šitame griežtai ribotame plote, ir kai tik *imdavau pradėti*, jau reikėdavo baigti... tai buvo man tikra kančia..." O redakcijoje netildavo juokas, šnekos. Latušas pasižymėjo kandžia ironija, žavėjo tėvišku gerumu. „Aš klausiausi, linksmai leidau laiką, nieko gero neveikiau, bet mėnesio gale gaudavau dvylika frankų penkiasdešimt santimų..."

Tačiau 1831 metų kovo 5 d. ji pasiekė nedidelę pergalę. Tą dieną, išjuokdama vyriausybės atsargumo priemones, ji parašė tokį „margumyną":

„Ponas policijos prefektas ketina paskelbti naują įsaką, kurio pagrindiniai punktai yra tokie:

1. Visiems piliečiams, pajėgiantiems nešioti ginklą, bus įsakyta atvykti kasdien nuo septintos valandos ryto ligi vienuoliktos vakaro saugoti Palė-Ruajalio, o kasnakt nuo vienuoliktos valandos vakaro ligi septintos ryto — saugoti šventyklų ir kitų visuomeninių pastatų. O tuo laiku moterys, vaikai ir seniai eis sargybą prie savo namų durų. Šeimos, kurios

nepaisys šio įspėjimo, neteks teisės į ginkluotųjų pajėgų apsaugą ir bus paliktos riaušininkų smurtui.

2. Kad gyventojų ramybė nebebūtų drumsčiama, kiekvieną rytą, prieš auštant, aikštėse bus iššauta dvidešimt penkios patrankų salvės. Kas valandą, visą naktį, visų bažnyčių varpai skambins, ir visose gatvėse bus skelbiamas aliarmas. Nacionalinės gvardijos patrulis perbėgs visas miesto gatves, šaukdamas: „Saugokitės!"— taip, kaip daroma tvirtovėse.

3. Kiekvienas savininkas įpareigojamas iškasti aplink savo namą septynių su puse pėdų pločio griovį, sutvirtinti vartus, įstatyti groteles į langus ir turėti namie bent dvidešimt šautuvų, kad, reikalui esant, galėtų apginkluoti nuomininkus ir tarnus. Jeigu bus imamasi šių atsargumo priemonių, vyriausybė pažada gyventojams nedrumsčiamą ir patvarią ramybę. Ji įsipareigoja neatskleisti daugiau kaip dvylikos sąmokslų per mėnesį ir neleisti daugiau kaip trijų maištų per savaitę. Pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais nebus leidžiami žmonių sambūriai, o antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais jie bus išvaikomi..."

Juokautojai kavinėse plojo, bet karalius-pilietis supyko. *Le Figaro* buvo konfiskuotas. Ponia Diudevan tikėjosi, kad teisingumo organai ieškos anoniminio straipsnio autoriaus ir kad ji bus patraukta atsakomybėn.

Orora Diudevan Šarliui Diuvernė, 1831 metų kovo 6 d.: „Ačiū dievui! Koks pasipiktinimas La Šatre! Koks pasibjaurėjimas, kokia neviltis mano šeimoje! Bet mano reputacija pakilo; atsirado leidėjas, kuris perka mano banalybes, ir kvailiai, kurie jas skaito. Duočiau devynis frankus penkiasdešimt santimų už laimę būti nuteistai..."

Deja! Generalinis prokuroras sustabdė teismo procedūrą. „Ponas Vivjenas rekomendavo teismui nutraukti teismo procedūrą. Juo blogiau! Nuteista už politiką būčiau sulaukusi sėkmės..."

„Mažasis Žiulis" taip pat debiutavo literatūroje. Orora iš pradžių bijojo rekomenduoti jį Latušui, nes žinojo, kad šis šykšti savo paramos. Ir tik pati išsikovojusi pilietybės teisę, išdrįso parodyti Žiulio straipsnį, kuris patiko. Sando taip pat įsitaisė vyriausiojo redaktoriaus bute, prie staliuko, apdengto gražia staltiese. Vėliau jis atnešė į *Revue de Paris* abiejų mei-

lužių drauge sukurtą „neįtikimą" tekstą, kurį pasirašė Žiulis.

Daktarui Veronui, vyriausiam *Revue* redaktoriui, tekstas patiko. „Džiaugiuosi už Žiulį. Tai rodo, kad jis gali sėkmingai rašyti. Nutariau pasikviesti jį bendradarbiu arba prisijungti prie jo darbų, kaip norite. Jis man duoda savo pavardę, nes nenoriu pasirodyti savąja, o aš jam padėsiu, kai prireiks mano pagalbos." Bet ji labai norėjo, kad ta „literatūrinė sąjunga" liktų paslaptis. „La Šatro miesčionys mane taip žiauriai šmeižia, kad tik šito ir trūksta mane pribaigti." Negalėjo būti nė kalbos, kad ji pasirašytų savo vardu. Jos anyta, našlė baronienė Diudevan, nusistebėjusi, kad ji taip ilgai gyvena Paryžiuje be Kazimiro, paklausė: „Ar tiesa, kad jūs ketinate leisti knygas?"—„Taip, ponia."—„Puiku, bet, tikiuosi, ant spausdinamų knygų viršelių nedėsite pavardės, kurią ir aš turiu?"—„O, ponia, tikrai ne, būkite rami."

Taigi iš pradžių porelė pasirašinėjo: Ž. Sando. Įsimylėjėliai tikėjo suradę laimę. Savo bičiuliui ir patikėtiniui Emiliui Renjo Orora rašė:

„Ieškojau karštos sielos, kuri mane mylėtų taip, kaip aš mokėjau mylėti, mane paguostų taip, kad galėčiau užmiršti visas negandas, kurios aptemdė mano jaunystę. Nors esu jau sena, suradau širdį, tokią pat jauną, kaip manoji, radau meilę visam gyvenimui, meilę, kurios niekas neatgrasina ir kuri kasdieną tvirtėja. Žiulis mane sugrąžino gyvenimui, kuris buvo man įkyrėjęs ir kurį pakenčiau tik iš pareigos, dėl vaikų. Jis pagražino ateitį, kuria pirma laiko bjaurėjausi, o dabar ji siejasi su juo, jo darbais, jo sėkmėmis, gražiu ir kukliu jo elgesiu... Ak, jeigu jūs žinotumėt, kaip aš jį myliu!.. Vargšelis dažnai kenčia nuo nevalingų liūdesio priepuolių; daugelis jį tuo kaltina... Ak, tik jūs niekados neverčiate jo dėl to raudonuoti... Reikia suprasti, koks jis draugiškas ir be galo atsidavęs, tai kompensuoja tariamą abejingumą, kuris kartais jį apima..."

Ji gynė Sando, kadangi Paryžiaus berijiečiai jį nelabai mėgo. „Jis buvo be galo sąmojingas,— vėliau rašė Diuvernė,— bet nejautrios širdies, pasipūtęs ir liguistai ambicingas žmogus. " Sando žinojo tą nepalankumą ir skundėsi juo. „Jam nereikia daug draugų, kad būtų laimingas,— kalbėjo Orora,— bet jis baisiai kenčia, kai turi pagrindo jais nepasitikėti."

Orora, labiau kaip motina, negu kaip meilužė, jį guodė ir juo rūpinosi. Būdamas ir taip menkos sveikatos, jis dažnai užmiršdavo pavalgyti; ji žiūrėjo, kad jis būtų sotus. Jis nebuvo darbštus, ji prievarta sodindavo jį prie stalo, kaip būtų elgusis su sūnumi. Ji mėgo šitaip švelniai tironizuoti. Darbas jai nebuvo vergovė, o įgimta reikmė.

Orora Diudevan Žiuliui Bukuaranui, 1831 metų kovo 4 d.: „Esu labiau, negu bet kada, pasiryžusi rinktis rašytojos profesiją. Nors kartais joje pasitaiko ir atgrasių dalykų, ir dėl tingumo ar nuovargio mano darbas nutrūksta, nors čia gyvenu daugiau negu kukliai, jaučiu, kad nuo šiol mano gyvenimas įprasmintas. Turiu tikslą, uždavinį, sakykim tiesiai: aistrą. Rašytojo amatas — nesuvaldoma, beveik nesunaikinama aistra. Kai ji užvaldo nelaimingąjį, jis nebegali ja atsikratyti..."

Žodžiu, sunkus bohemos gyvenimas būtų ją sužavėjęs, jeigu nebūtų buvus atskirta nuo vaikų. Brolis rašė iš Noano grasinančius laiškus: „Geriausia, ką esi sukūrusi, tai tavo sūnus. Jis tave myli labiau, negu bet kas pasaulyje. Žiūrėk, kad nenuslopintum to jausmo." Žiaurusis Ipolitas neklydo. Bet Žiulis ir Orora tvirtai tikėjo sukursią laisvą šeimą, kurioje ir Morisas, ir Solanža netrukus galės gyventi. Įsimylėjėliai turėjo vienodą skonį, vienodus polinkius. „Jie kaip padūkę užlėkdavo siaurais, vingiuotais laiptais ir džiaugsmingai įsiveržsaid į savo kambarėlį... Tai buvo kuklus kampelis, prie pat dangaus, užtat gatvės triukšmas jo nepasiekdavo... Jame nebuvo nei apmušalų, nei kilimų, bet buvo daug gėlių, ir kambarėlis atrodė tartum amžinas pavasaris..." Kas gi nebūtų pranašavęs, kad jų meilė truks ilgai?

II

NUO ŽIULIO SAND PRIE ŽORŽ SAND

1831 metų balandžio mėnesį, tesėdama Kazimirui duotą žodį, ji pargrįžo į Noaną. Namiškiai ją sutiko taip, tarsi ji būtų grįžusi iš paprasčiausios kelionės. Jos „drūčkė dukra" buvo graži kaip aušra, sūnus vos neuždusino pabučiavimais, vyras

garsiai šaukė ir daug valgė. Orora buvo patenkinta, vėl pamačiusi savo berijiečių draugiją, bet širdį ji paliko kambarėlyje, Senos gatvėje.

Orora Diudevan Emiliui Renjo: „Dieve mano! Įsivaizduoju, koks linksmas turi būti mūsų kambarėlis, šviečiant šiai nuostabiai saulei, kai ji atsispindi blizgančiuose langų stikluose priešais ir auksiniais spinduliais puošia senovinius fasadus, panašius į indų pagodas... Kaime dabar labai gražu. Vakarais į mano kambarį smelkiasi malonus alyvų, pakalnučių kvapas, įskrenda geltonai ir juodai margi drugeliai, po langu čiulba lakštingalos, ir vabzdžiai puola tiesiai į lempą. Visa tai, be abejo, miela. Bet aš visą laiką save užklumpu svajojant apie Paryžių su jo ūkanotais vakarais, rausvais debesimis virš stogų ir gražiais švelniai žaliais gluosniais, gaubiančiais bronzinę senojo Henriko statulą; su melsvai pilkais balandėliais, kurie krauna lizdus senovinėse Naujojo Tilto figūrose. Ak, Paryžiau! Mielas mano Paryžiau, kuriame galiu laisvai mylėti ir jausti, ten mano Žiulis, kuris taip mane myli, mano Galas ir mano gerasis kolibris... kambarėlis krantinėje, kuriame matau Žiulį su nešvariu, apiplyšusiu menininko švarku, sėdintį ant savo kaklaraiščio, trepsintį koja ir ginčo įkarštyje laužantį židinio žnyples, o jo marškiniai, netvarkingai paskleisti ant trijų kėdžių..."

Ji pavedė Emiliui prižiūrėti Sando:

„Labas vakaras, gražusis Emili! Pabučiuokite už mane mažąjį Žiulį ir neleiskite jam badmiriauti, kaip jis įpratęs..."

Ji skubėjo grįžti į Paryžių. Ko ji troško?

„Turėti lėšų pragyvenimui ir būti drauge. Tai viskas. Tai laimė... Du žlėgtainiai ir sūris; mansarda su reginiu į Dievo motinos katedrą ir upę; darbas, kad galėtum užsimokėti už butą ir maistą. Tegu kiti pagarsėja, aukoja savo meilę, stengdamiesi įgyti nepastovaus publikos palankumo; mes niekados jais neseksime — nebent išeitume iš proto. Matau, kad mažylis gana geram kely: gali užsidirbti pragyvenimui sau ir man. Tas Balzakas — žavus vaikinas; jeigu susidraugaus su Žiuliu, laikysiu jį garbingu žmogumi, nes vertinu žmones pagal tai, kiek jie gerbia mano Žiulį..."

Iš Turo atvykęs Honorė de Balzakas, kurį, kaip ir juodu, globojo Latušas, susibičiuliavo su jaunaisiais meilužiais, buvo

jiems jautrus ir palankus, ir jų mansarda kartkartėmis pagyvėdavo nuo jo linksmo ir triukšmingo temperamento.

Ketindama netrukus grįžti į Paryžių, Orora norėjo, kad Renjo surastų jai butą, nes Ipolitas reikalavo palikti jo kambarį: „Žiulis nesugeba to padaryti, bet jūs — kas kita..." Renjo iš pradžių pasiūlė kambarį šeštame aukšte, Sen Lui saloje.

Orora Diudevan Emiliui Renjo: „Šeštas aukštas — aukštoka. Sen Lui sala — tolöka... Vienas kambarys — mažoka. Turiu motiną, tetą, seserį, brolį —jie tikriausiai dažnai ateis ir man trukdys... Jei turėsiu tik vieną kambarį, negalėsiu nuo jų pasislėpti ir būsiu sučiupta nusikaltimo vietoje... Norėčiau buto su atskiru išėjimu, kad Žiulis bet kuriuo metu galėtų pasprukti, jei mano vyras vieną gražią dieną, ketvirtą valandą ryto, nukristų — nesakysiu iš dangaus, bet iš diližano ir, neturėdamas Paryžiuje pastogės, suteiktų man garbę ir atvyktų pas mane! Įsivaizduokite, kur man dėtis, išgirdus jo skambutį ir pajutus jį stovint už durų! Jis išlaužtų duris anksčiau, negu jas atidaryčiau, ir situacija būtų itin dramatiška..."

Iš to matyti, kad pono Diudevano nuolaidžiavimas turėjo ribas, kurias, beje, sunku nustatyti. Gerasis Emilis tada pasiūlė trijų kambarių butą Sen Mišelio krantinėje, numeris 25. *Gegužės 30 d.:* „Tebūnie Sen Mišelio krantinė, man labai patinka ta vieta. Susitvarkysiu taip, kad galinis kambarys būtų nežinomas, užbarikaduotas ir neprieinamas pašaliečiams. Bus žinoma, kad turiu tik du kambarius. Tas trečiasis bus juodasis, paslaptingasis kambarys, šmėklos slėptuvė, pabaisos buveinė, dresuoto žvėries narvas, lokio niša, vampyro urvas, na kas dar?.. Baikite derėtis, su manim nebesitardamas..."

Ji paprašė atsiųsti jai buto planą ir visus jo matmenis, kad galėtų atsigabenti baldus iš Noano. Net Noane ji tegalvojo apie gyvenimą su Žiuliu. Eidavo pasvajoti į miškelį, kur kitados taip dažnai su juo susitikdavo. Ji savęs klausė, kaip tas „dvidešimtmetis skaisčiaveidis" vaikas galėjo įsimylėti besveikatę, iškaršusią džiūsną?

1831 metų birželio 15 d.: „Buvau įniršusi ant praeities. Klausiau savo likimą: kodėl tada graži, naivi, patiklios širdies dvidešimtmetė, kupina meilės žmonėms (o ta meilė negali išlikti, įgijus gyvenimo patirties), kodėl tada, kai buvau sutverta meilei, nesutikau Žiulio tokio, koks jis yra šiandien?

O dabar esu sena, nuvytusi, palūžusi šalia to karšto, aistringo jaunuolio..."

Kiekviena įsimylėjusi moteris apgailestauja nesutikusi savo mylimojo tada, kai buvo skaisti mergina. Bet Orora labai gerai žinojo, kad ji dar patinka jaunuoliams. Nepasotinamai koketei buvo malonu jausti, kad ir Renjo, ir Fleri ją įsimylėję. Ji svajojo apie falansterį[1] keturiese. „Mus taip artimai sieja meilė ir draugystė, kad kalbėtis su vienu, nereiškia atstumti kitą. Argi kuriam nors iš mūsų keturių kyla kokia mintis, kitiems nepriimtina?.."

Ne, ji nebuvo „sena". Dvidešimt septynerių metų moteris, nors kartais ir sunegaluodavo, turėjo geležinę sveikatą. Gyvendama Noane, dirbdavo sode, nušuoliuodavo ligi La Šatro pažiūrėti Diuvernė, vaidinančio spektaklyje, slaugė sergantį Morisą ir dar surasdavo laiko parašyti „literatūrinį romantišką niekutį, juodą kaip penkiasdešimt velnių" su sąmokslais, budeliais, žudikais, durklo smūgiais, agonijomis, priešmirtiniais gargaliavimais, krauju, plūdimais ir prakeikimais. „Šešta valanda ryto. Dirbu nuo septintos vakaro. Per penkias naktis parašiau tomą. Norėdama išsiblaškyti, dieną mokau sūnų lotynų kalbos, kurios visai nemoku, ir prancūzų kalbos, kurios beveik nemoku..." Su Kazimiru jokių rimtų konfliktų nebuvo.

Orora Diudevan poniai Moris Diupen, 1831 metų gegužės 31 d.: „Mano vyras iš tikrųjų daro viską, kas jam patinka; turi meilužių ar ne, priklauso tik nuo jo noro; geria muskatą ar gryną vandenį, priklauso nuo jo troškulio; taupo pinigus ar leidžia — priklauso tik nuo jo; stato, sodina, maino, perka, tvarko turtą ir namą savo nuožiūra. Aš čia niekuo dėta... Pagaliau teisingumas reikalauja, kad ta didelė laisvė, kurią turi mano vyras, būtų abipusiška; kitaip jis man pasidarytų šlykštus ir paniekos vertas, o to jis nenori. Taigi esu visiškai nepriklausoma; einu gulti, kai jis keliasi; važiuoju į La Šatrą arba į Romą; grįžtu vidurnaktį arba šeštą ryto — tai mano reikalas..."

Todėl, liepos mėnesį nusprendusi grįžti į Paryžių ir ten apsigyventi, su nieku nesitarė. Motina, teta ir brolis ją smerkė, bet ji užčiaupė jiems burnas.

---

[1] Utopinio socialisto Furjė (1772—1837) sistemoje — kolektyvinė bendruomenės gyvenvietė. *(Vert. past.)*

Ipolitas Šatironas Kazimirui Diudevanui, Paryžius, 1831 metų liepos 6 d.: „Ką tik gavau laišką nuo Ororos... Tavo žmona nori būti laisva. Ji nori išsiblaškyti, pakeisti gyvenimo būdą. Tu jai nebuvai blogas vyras, tavo nuopelnai pripažįstami tiek čia, tiek ir mūsuose. Leisk jai daryti, ką nori. Jeigu jai bus blogai, ji negalės priekaištauti nei tau, nei man, nei savo giminėms. Kadangi ji elgiasi, kaip jai patinka, kas tau belieka daryti? Susitaikyk su tuo, nesielvartauk, tylėk kaip liežuvį prarijęs, rūpinkis savo turtu ir vaikais..."

Ororai patiko butas Sen Mišelio krantinėje, aikštės kampe, didelio namo mansardoje. Trys kambariai su balkonais, dangus, vanduo, oras, kregždės, tolumoje — Dievo motinos katedra. Baldams nusipirkti teko pasiskolinti penkis šimtus frankų iš Latušo ir tiek pat iš Diuri-Diufreno. Kaip grąžinti tokią didžiulę skolą? Pastatyti mugės spektaklį?

Orora Diudevan Emiliui Renjo: „Planė vaidins dramblį ir laistys praeivius vandeniu iš straublio, Galas vaidins žirafą, o mažasis Žiulis — Naujosios Ispanijos[1] plėšiką. Jums duosiu kubilą, kad galėtumėt vaizduoti ruonį arba krokodilą. Galas pardavinės pomadą plaukams, Planė — mikstūrą nuo pasiutligės, aš — tepalą nuo reumato, mažasis Žiulis — tepalą nuo gumbo, o jūs — žiurkžoles. Jeigu po viso to nepraturtėsim, neliks nieko kito, kaip tik šokti iš balkono į *Sekvaną*[2]..."

Orora Kazimirui: „Aš tikrai gyvenu labai kukliai ir neleidžiu sau jokios prabangos. Mano baldai riešutmedžio ir vyšniniai, butas šeštame aukšte... Dar trūksta būtiniausių daiktų. Tu galėtum man padėti, jeigu be tūkstančio frankų, siųstum man kas mėnesį dar kiek nors... Aš manau, galėtum pasiskolinti pinigų La Šatre... Man čia kur kas sunkiau. Nusipirkau, kas būtiniausia, ir nemaniau, jog mano brolis ir vyras sutiks, kad aš kaulyčiau iš svetimų, užuot padėję man sumokėti neatidėliotinas skolas... Turėjau geriau žinoti, ko galiu iš jūsų tikėtis! Pasirašiau baldų apmušėjui vekselį dviem šimtams penkiasdešimčiai frankų ir rugpjūčio 15 d. turiu jį išpirkti. Motina man paskolino du šimtus frankų. Reikia gyventi, o aš dar esu skolinga už įvairius daiktus, skrybėlę, batukus, tris šimtus frankų baldžiui... Viena žinau tvirtai, kad ir kaip betaupyčiau, norėdama sumokėti, turėsiu elgetauti. Išei-

---

[1] Senas Meksikos pavadinimas. *(Vert. past.)*
[2] S e k v a n a (Sequana) — Sena *(lot.)*.

tis tėra viena — lavoninė; ji — priešais mano langus, ir aš kasdien matau žmones, kurie mirė, nes neturėjo dvidešimties frankų... Oru gyva būti negaliu... Laukiu tavo atsakymo, o paskui jau kreipsiuos į svetimus. Linkiu tau gero apetito..."

Broliui Ipolitui, aplankiusiam ją rugpjūčio pradžioje, ji suvaidino Moljero komedijos sceną, kaltindama egoizmu ir abejingumu jo šeimą, kurią *ji* liovėsi lankiusi.

Ipolitas Šatironas Kazimirui Diudevanui, 1831 m. rugpjūčio 5 d.: „Kelis kartus aplankiau Ororą. Žinau tik viena — ji labai neteisinga mano atžvilgiu. Daro viską, ką gali, kad atitolintų nuo savęs artimuosius, o paskui kaltina mane egoizmu ir abejingumu. Ji man sakosi tris dienas badavusi, o mudu su žmona esam ją dvidešimt kartų kvietę pietų, bet ji nepriėmė nė vieno kvietimo. Ką daryti? Neišmanau. Ji suglumusi dėl nepriteklių, bet juk pati savo noru pasirinko tokį gyvenimą. Ji tikėjosi užsidirbti pinigų rašydama; matyt, suprato klydusi... Neseniai gavau jos laišką, kuriame rašo, kad ji šoksianti į vandenį, jeigu veiksiu išvien su tavim, norėdamas padaryti ją nelaimingą, atimti iš jos vaikus, laikyti ją be pinigų! Ji prašo įspėti tave, kad paskui sau nepriekaištautum dėl jos mirties... Nutariau paskolinti jai penkis šimtus frankų iki spalio mėnesio ir neabejoju, kad grąžinsi skolą tu, nors ji elgiasi ekstravagantiškai... Juk negalima jos palikti varge su liūdnomis mintimis, kurios gali pastūmėti ją į kraštutinumą, o jei taip atsitiktų, niekad sau neatleistume. Aš jai pasakiau, kad tu neatsisakysi sumokėti už baldus ir toliau siuntinėsi jai tūkstančio ekiu pensiją. Pasakiau, kad ketini atiduoti Morisą į pensioną Paryžiuje, kai baigsis jo mokymasis su Bukuaranu, patariau jai, kad tartųsi su tavimi ne per trečią asmenį, o parodytų tau draugiškumo, pasitikėjimo, tada, sakiau jai, gautų iš savo vyro kur kas daugiau... Po viso to ji pravirko, ir aš taip pat, nes pagaliau jos negalima nemylėti, nors ji ir velnius krečia. Ji man pažadėjo, kad grįš į Noaną rugsėjo mėnesį..."

Ji iš tiesų sugrįžo, bet ir Žiulis tuo pačiu laiku įsikūrė La Šatre, ir meilužiai gyveno maždaug taip, kaip Paryžiuje, sukeldami didelį visų „trijų visuomenės sluoksnių" pasipiktinimą. Jie drauge rašė ilgą romaną „Roza ir Blanša", už kurį Paryžiaus leidėjas Reno jiems žadėjo pagal sutartį išmokėti šimtą dvidešimt penkis frankus, įteikus kiekvieną tomą, ir

penkis šimtus frankų — po trijų mėnesių. Jų bičiuliui Renjo buvo pavesta suminkštinti leidėjo Reno širdį:

„Pavaizduokite mūsų skurdą graudžiausiomis spalvomis; aprašykite jam, kaip apgailėtinai atrodo juodasis Žiulio redingotas, kokios menkos jo liemenės, kokios nuavėtos mano šlepetės ir nubrizgusios skarelės... Pasakykit jam, kad niortiečiai pasirašinėja paskolą Žiulio kirpyklos išlaidoms padengti, o La Šatro gyventojai sumetė pinigų man pamaitinti... Dusyk buvau sutikusi Galą. Aš jį mušiau, voliojau po žemę, bučiavau. Jis meilus kaip nusipenėjęs buliukas. Kalba tik apie tai, kaip suvedžioti, suvilioti, išprievartauti, apgrobti, apiplėšti praeivius ir, pasak Polio Lui Kurjė, daryti ką nors priešingo praeivėms..."

Ji neslėpė savo meilės ryšių su Žiuliu Sando. Labai pykdavo, jei kas palaikydavo ją viena iš tų moterų, kurios reikalauja „gerbti jų paslaptį" ir „saugoti jų gerą vardą".

„Kai jie mano likimą matuoja tuo pačiu mastu, kaip ir jų padoriųjų moterų, didžiuojuosi, kad esu pažeminta. Kaip menkai jie mane tepažįsta! Jie būtinai nori, kad turėčiau gerą vardą! Jie rausta ir nudelbia akis, kai žmonės šneka mane esant moterį... Savimeilė bičiulystėje nelyginant nuosėdos vyne. Bičiuliai mums atleidžia, jei mes nelaimingi, nuobodūs, įkyrūs, nusigyvenę; jie atleidžia mums viską, tik ne prarastą gerą vardą visuomenės akyse..."

Su meilužiu ji susitikinėdavo ne tik La Šatre, bet, apsvaigusi nuo nepriklausomumo, ėmė priiminėti jį savo kambaryje Noane, nors gyveno dabar antrame aukšte. Gerasis Papė ėjo sargybą.

„Giustavas nemurmėjo; jis ištikimas bičiulis; iki kaklo pasinėręs mūsų beprotybėje. Budėjo po atviru dangum griovyje, mano sode, visą laiką, kol Žiulis buvo mano kambaryje, nes Žiulis tąnakt prasmuko pro pat *Bravą*, mano vyrą, brolį, vaikus, auklę ir kt. ...Buvau viską apskaičiavusi, viską numačiusi. Žiuliui tegrėsė vienas pavojus: lipantį pro langą, jį galėjo pavaišinti kulka, nors tas langas tik per šešias pėdas nuo žemės... toks pavojus, kaip apvirsti važiuojant diližanu arba susilaužyti koją šokant. Jis atėjo, ir mudu buvom tokie laimingi... Jis buvo mano kambaryje, mano glėby, laimingas, apkultas, nubučiuotas, sukandžiotas, jis rėkė, verkė, juokėsi. Tokio beprotiško džiaugsmo, man regis, mudu dar niekad

nebuvom patyrę. Na, argi galima barti tokius protingus ir tokius laimingus žmones? Noriu, kad jis ateitų šiąnakt. Du kartai — ne per daug. Toliau taip elgtis būtų jau neatsargu... Mano vyras būtinai sužinos, kad Žiulis per tris šūvius nuo Noano, bet ligi šiol jis to nežino. Jis rūpinasi vynuogių nuėmimu. Naktį miega kaip paršas... O man vienos mėlynės ant kūno nuo įkandimų ir sumušimų, aš krentu iš nuovargio, nesitveriu pašėlusiu džiaugsmu..."

Orora Diudevan Giustavui Papė: „Mielas Giustavai! Koks tu geras! Kaip tu myli Žiulį ir kaip aš tave už tai myliu! Gulėjai naktį griovyje po atviru dangum, kaip vargšas kareivis, o tuo tarpu mes, laimingi egoistai, negalėjome atsiplėšti vienas nuo kito. Ak! Trisdešimt kartų kartojom: „Na, gana!.. Ten Giustavas, vargšas Giustavas!.." Galbūt Žiulis tau pasakojo. Beprotiškai džiūgaudami tave laiminome, besibučiuodami kartojome tavo vardą, visos mūsų mintys buvo su tavim... Manau, kad dėl tavo pasiaukojimo, dėl to, kad buvai taip arti mūsų, kad taip rūpinaisi mūsų laime, ji buvo dar malonesnė. Šventa ir karšta mus gaubianti ir mūsų širdyse liepsnojanti draugystė puošia mūsų gyvenimą ir daro mūsų likimą vertą dangaus. Ak, tu irgi turi būti laimingas, nes esi taip karštai mylimas! Nenuvark! Išbandyk mus. O kol kas, mano vargšas bičiuli, mes tau dovanojame tik reumatą. Dieve mano! Kokia egoistiška yra meilė, palyginti su draugyste..."

Mažajam Žiuliui, kuris niekad nebuvo tvirtos sveikatos, toks gyvenimo būdas labai kenkė.

„Pamatysite, koks jis dabar išblyškęs ir sulysęs. Jis visai savęs netausoja. Nemiega. Dieną aptingęs slampinėja kaip šuva; naktį neina gulti, norėdamas kompensuoti sugaištą laiką. Taip ir gyvena. Galėčiau dar daug kitų kliaučių surasti, bet man sunku būtų jums paaiškinti. Mudu apie tai kada nors pasikalbėsim, juk abu esame medikai, ir jokie žodžiai mums nerėžia ausų. Tikrai esu beviltiškai nusiminusi. Visas La Šatras šaukia, kad jis džiovininkas. Tai netiesa, bet jo sveikata iš tikrųjų labai pašlijusi... Taip džiaugiausi, jį matydama, glausdama savo glėby, bet žinoti, kad ugninga mūsų meilė jį iš lėto žudo, žinoti, kad meilės malonumai kaitina jam kraują ir sekina jo sveikatą! Tai baisu..."

Tačiau šalia meilės Noane vyko ir darbas. Penki „Rozos ir Blanšos" tomai ėjo į pabaigą. Tai buvo aktorės ir vienuolės

gyvenimo istorija. Latušas joje įžiūrėjo tik romantikų ir Sterno pamėgdžiojimą. Šįsyk subtilaus skonio literatas suklydo. Knygoje netrūko naivių ir siaubingų dalykų, bet buvo ir žavių: Pirėnų ir Žirondos peizažai, ryškūs personažai, tokie, kaip senoji sesuo Olimpija, auksinės širdies ir kareiviškos kalbos moteris; vyskupo atvykimas; teatro kulisai. Geriausi knygos puslapiai priklausė Ororos plunksnai. Ji čionai įpynė savo prisiminimus iš vienuolyno, atvirus motinos pasakojimus, kelionės įspūdžius. Sando pridėjo grubokų dviprasmybių, pavyzdžiui, pseudokastrato prisiminimus, ir kai knyga pasirodė, tas ciniškas tonas papiktino Sofi Viktoriją, kuri, kaip daugelis laisvo elgesio moterų, mėgo dorovingus romanus.

Orora Diudevan poniai Moris Diupen: „Visiškai sutinku su jūsų kritika. Jeigu jums atrodo, kad sesuo Olimpija pernelyg kareiviška, tai labiau jos kaltė, negu mano. Labai gerai ją pažinojau, ir, patikėkit, nors ji svaidydavo keiksmus, buvo geriausia ir garbingiausia moteris. Beje, galbūt negerai padariau, pasirinkdama ją šio personažo charakterio modeliu. Ne viskas, kas teisybė, tinka literatūrai; pasirenkant gali pasireikšti blogas skonis. Žodžiu, jau esu jums sakiusi, kad šį veikalą rašiau ne viena. Jame daug juokų, kurie man ne prie širdies: aš juos pakenčiu, tik norėdama įtikti leidėjui, kuris pageidavo, kad būtų ir truputis blevyzgų..."

Leidėjas buvo teisus, keldamas tokius reikalavimus, nes tas „realistinis" romanas buvo grobstyte išgrobstytas. Orora jau rašė naują knygą, šįsyk viena. Kai Sando išvažiavo atgal į Paryžių, ji ne tuoj nuvyko pas jį. Jau kurį laiką jos vyras jai atrodė „labai geras". Ko gi jinai iš jo reikalavo? Pasitikėti ja ir „užsikimšti ausis, išgirdus nešvankius tauškalus, kurie užpildo aukštuomenės gyvenimą ir sudaro pagrindinį jos rūpestį". Tai atrodė lengva. Be to, buvo Morisas, jis darėsi vis žavesnis, Orora mokė jį istorijos, stengdamasi apvalyti ją nuo politinių aistrų ir religinių prietarų.

Bet lapkričio mėnesį Renjo parašė jai, kad Žiulis serga, ir ji atskubėjo į Paryžių. La Šatro gyventojai neklydo, sakydami jį esant džiovininką. Jis nuolat turėjo įtartino karščio. Ororą ėmė graužti sąžinė. Gal tai dėl to, kad piktnaudžiauta kūno malonumais?

Orora Diudevan Emiliui Renjo: „Gal man siųsti jį nakvoti pas jus? Nemalonu gilintis į tas smulkmenas. Prašau man at-

leisti, bet jūs nežinote, kaip baisiai neramu, kaip graužia sąžinė, kai matai savo glėby mirštantį žmogų, kuriam mielai atiduotum gyvybę; jauti, kaip jis diena iš dienos blogsta, silpsta, žudo save; pradedi manyti, kad pati jį žudai, kad tavo glamonės — nuodai, o meilė — ugnis, kuri degina, bet neatgaivina, ugnis, kuri ryja, naikina, tepalikdama vien pelenus. Tai suvokti siaubinga! Žiulis nenori to suprasti. Juokiasi... Jis man atsako, kad tokios mirties galima tik pavydėti ir tokia mirtimi norįs mirti... Atnešiau jam tik nelaimę. Tris mėnesius leidau jam mirti iš kančios mano glėby. Šimtą kartų mačiau jį beveik apalpusį ir priešinausi... Pagaliau nusileidau, bijodama jį nužudyti. Norėdama jį pagydyti, paaukojau savo valią, savo valią, kuri šio to verta! Ir štai šiandien virpu, pagalvojusi, kad aukodamasi dar daugiau jam pakenkiau, negu priešindamasi. Aš jį žudau, ir malonumai, kuriuos jam teikiu, perkami, trumpinant jo dienas. Esu jo šagrenės oda..."

Gruodžio mėnesį pasirodė „Roza ir Blanša" Skaitytojai ir kritika sutiko knygą gana palankiai. Kazimiras atvažiavo į Paryžių. Sen Mišelio krantinėje buvo imtasi numatytų saugumo priemonių, ir ponas Diudevanas praleido sostinėje keletą laimingų dienų.

Orora Diudevan Kazimirui, 1831 metų rugsėjo 21 d.: „Dabar jau pripratau prie labai kuklaus gyvenimo, tad, kol viešėjai čia, gyvenau kaip inkstas taukuose. Dėkoju tau už tai, taip pat už gražią suknią, kurią man šiandien atnešė. Vakare, tau išvykus, man buvo kažkas panašaus į kraujo išsiliejimą į smegenis... Sudie, drauguži, rašyk apie save ir pabučiuok už mane mažiukus. Bučiuoju tave iš visos širdies... Malonėk man atsiųsti savo pėdos matą. Siuvinėju tau šlepetes, bet neturiu tavo mato..."

Netrukus ji išvažiavo paskui vyrą į Noaną. Seniesiems namams ji buvo reikalinga. Čia vyko įvairios naminės dramos... Bukuaranas buvo kaltinamas, kad nuo jo pastojusi Klerė, Ipolito žmonos kambarinė. Orora nedarė iš to tragedijos.

Žiuliui Bukuaranui: „Sakykim, kad mano vyras ir brolis kalti, gal Diutejis, Žiulis ar Šarlis prie to prisidėjo, man nusispjaut! Jie visi dideli šykštuoliai ir nenori kišenės pakratyti. Tad tegu pasirašo paskolą! Net jeigu ir jūs pasidarbavote, esate neturtingiausias, ir turetų apsieiti be jūsų..."

Šįsyk Orora išbuvo Paryžiuje labai neilgai, sakėsi negaluojanti; Renjo patarė pagyventi kaime; jai labai norėjosi ramiai padirbėti, ir niekas negalėjo susilyginti su Noano vienišų naktų tyla. Tačiau netrukus ji įsivaizdavo esanti labai sunki, beveik mirtina ligonė ir davė pavojaus signalą neįkainojamam Renjo: „Mielas mano Emili, liga progresuoja, ir jau nebegaliu nuo savęs to nuslėpti. Nuolatos dūstu, pereinu per kambarį, ir jau darosi silpna; vidurius degina, tąso. Neleisk man numirti, gerasis mano Emili..."

Kai jis pasisiūlė atvažiuoti, ji tučtuojau atsitraukė:

„Negaliu tavęs kviesti pas save, brolis ir vyras piktai sutiktų. Jiedu tvirtai įsitikinę, kad esu tariamoji ligonė..."

Ir jie, žinoma, buvo teisūs, bet ji įsivaizdavo serganti cholera, anuo metu madinga liga. Pagaliau nuramino savo bičiulį:

„*Morbus cholera* praėjo. Vėl puikiai miegu. Pulčiau į neviltį, jei Žiulis mane tokią pamatytų: esu išblyškusi, didžiuliai mėlyni paakiai, tris minutes paėjusi jau nusilpstu, o prie stalo sėdžiu tokia surūgusi, kokios dar niekas nematė..."

Ji vėl pasirodė Sen Mišelio krantinėje 1832 metų pavasarį ir kartu atsivežė savo drūčkę dukrą Solanžą ir romaną „Indiana".

III

ŽORŽ SAND GIMIMAS

Kai Solanža atsirado Paryžiuj, motinos draugai berijiečiai nustebo. Ar padoru pusketvirtų metų vaikui gyventi neteisėtoje šeimoje?

Orora Diudevan Emiliui Renjo: „Taip, mano bičiuli, atsivežiau Solanžą ir nebijau, kad jai bus nepatogumų dėl mano viengungiško gyvenimo. Aš pakeisiu savo gyvenimo būdą, prisitaikysiu prie mergaitės poreikių; tai nebus labai sunku, nei didelis mano nuopelnas. Žiulis taip pat dėl to nebėdos. Įprasime lėčiau eiti gatve, kad mažos vaiko kojelės galėtų suspėti su mumis... Dvi tris valandas kasdien praleisime Liuksemburgo sode su knygomis ir vaiku. Pietausime, kaip pa-

prastai, namie. Ji miegos ant mūsų sofos, ant čiužinėlio; o kadangi jai tik pusketvirtų metų, ji tikrai mums nepriekaištaus, nereikalaus paaiškinimų, neuždavinės klausimų, neplepės. Net Morisas to nedarytų, toks jis naivus. Tad nesijaudinkite, dorovingasis bičiuli. Kaip ir dorybingiausios motinos, nieku gyvu nenoriu papiktinti savo dukrelės... Be to, ji kvaila kaip avelė..."

Žinoma, Žiuliui ir jai teks atsisakyti teatro. Nedidelė bėda! Jiedu buvo pasiryžę paaukoti „Robertą Velnią" ir Malibran dėl vienos Solanžos ašarėlės. Iš tiesų viskas susitvarkė gerai. Žiulis beprotiškai pamilo „savo dukrą", nusivedė ją į Botanikos ir zoologijos sodą, tada kvepiantį akacijomis, parodė jai žirafą (Solanža sakėsi ją jau mačiusi Noane, pievoj), o savo namų balkone padėjo jai laistyti gėles puodukuose, kurie sudarė jos motinos kabantį darželį. Solanža netyčia nulaužė keletą stiebelių ir, bijodama, kad ją bars, mėgino juos suklijuoti popierėliais laiškams lipdyti. Frivoliška graviūra virto Grezo[1] paveikslu.

„Indianą", meilužės rankraštį, Sando perskaitė susižavėjęs, nustebęs ir kiek sumišęs. Knyga buvo pernelyg gera ir, jo nuomone, pernelyg rimta. Jis garbingai atsisakė pasirašyti kūrinį, kurio nerašė. Bet šiuo atveju kokį pseudonimą jai pasirinkti? *Ž. Sand*, bendra jų pavardė romanui „Roza ir Blanša" jau buvo šiek tiek žinoma. Pasirašyti *Diudevan* buvo neįmanoma; anyta ir vyras būtų prieštaravę; motina taip pat nesutiktų, kad Orora pasirašinėtų *Diupen*. Buvo rastas kompromisas; ji pasiliks pavardę *Sand*, bet pakeis vardą. Taip gimė Žorž Sand, nes Orora norėjo, kad ją laikytų vyru. Kadangi jai nedavė ramybės vergiška moterų padėtis, ji norėjo iš jos išsivaduoti, pakeisdama tiek vardą, tiek ir apdarą. Nuo tos dienos ji visus jai taikomus būdvardžius ėmė vartoti vyriškąja gimine.

Gegužės pabaigoje leidėjas (Ž. P. Rorė ir Diupiuji) ką tik buvo atsiuntęs į Sen Mišelio krantinę pirmąjį spausdintą egzempliorių, kai į mansardą įėjo Latušas. Kaip visada smalsus, neramus, pašaipus, paėmė romaną, pavartė, pasklaidė. „Meldžiamoji! Juk tai pamėgdžiojimas, Balzako mokykla! Na, žinoma, pamėgdžiojimas! Na, žinoma, Balzakas!" Orora buvo

[1] Grezas Žanas Batistas (1725—1805) — prancūzų tapytojas. *(Vert. past.)*

balkone. Jis priėjo prie jos su knyga rankoj ir akivaizdžiai įrodė, jog ji nukopijavusi Balzako manierą. Ji žinojo nenusipelniusi tokio priekaišto, tačiau nesigynė. Latušas išsinešė autorės jam užrašytą egzempliorių. Rytojaus dieną atsibudusi gavo tokį laiškelį: „Žoržai, pripažįstu savo kaltę, lenkiuosi prieš jus. Atleiskite man už vakarykštį stačiokiškumą, užmirškite visus užgaulius žodžius, kuriuos esu jums pasakęs per šį pusmetį. Visą naktį skaičiau jūsų knygą. Vaikeli mano, kaip aš jumis patenkintas!"

Džiaugsmas! Džiaugsmas! Šio pašaipaus ir griežto žinovo susižavėjimas svaigino. Netrukus jam pritarė visi laikraščiai. Balzakas žurnale *La Caricature* parašė: „Ši knyga yra tiesos reakcija prieš fantastiką, dabarties — prieš viduramžius, intymios dramos — prieš istorinio žanro tironiją... Nežinau nieko, kas būtų taip paprastai parašyta, taip subtiliai pajausta. Įvykiai seka vienas po kito natūraliai, kaip gyvenime, kur viskas pinasi, kur dažnai atsitiktinai įvyksta daugiau tragedijų, negu būtų galėjęs sugalvoti Šekspyras. Žodžiu, knygos pasisekimas užtikrintas..." Žurnale *Revue des Deux Mondes* Giustavas Planšas, Giustavas Žiaurusis, rašytojų baubas, niekinąs patį Hugo ir Balzaką, kuris, anot jo, „atsiduoda opijum, punšu ir kava", į padanges iškėlė jaunąją romanistę. Laikė ją pranašesne už ponią de Stal, gyrė jos žodžių nuoširdumą, išraiškos paprastumą: „Be abejo, „Indianos" autorė kada nors rašys labiau įgudusia ranka. Bet ar jos talentas, ištobulėjęs meistriškumas atsvers drąsų jos originalumą, besiremiantį nežinojimu?.."

Ji padėkojo. Planšas aplankė ją, naujojo *Revue* vyriausiojo redaktoriaus Biulozo pavestas, ir pasiūlė jai bendradarbiauti šiame žurnale. Planšas jai pasirodė keistas, irzlus, paniuręs. Jaunystėje kovojo su tėvu, nepritariančiu sūnaus literatūriniam polinkiui, ir nuo to laiko liko maištininkas ir mizantropas. „Galbūt susenęs dėl liūdnos vienatvės ir besaikio troškimo viską suprasti, jis atidžiai gilinosi į svetimas mintis, be jokio tikslo ir sistemos... Tai buvo žiauriausias intelektualas... Kritika jam atstojo opijų, o haremas knygų, kurias parašė kiti, jį atgrasė kurti bet kokį naują veikalą..." Šis toks išlavėjęs protas gyveno neprižiūrimame, nešvariame kūne. Veltui Biulozas pirkdavo jam drabužius. Planšas juos parduodavo ir su didžiausiu malonumu, vėl dėvėdavo savo purvinus

švarkus. Patenkintas, kad viską supranta, „jis gėrėjosi savimi intelektualinės karalystės erdvėje ir su diogenišku nerūpestingumu apleido formą".

Ororai patiko toks nepriklausomas, išdidus ir neturtingas vyras. Jiedu susibičiuliavo, ir ji sudarė sandėrį su Biulozu. Už keturis tūkstančius frankų per metus įsipareigojo parašyti *Revue* kas savaitę trisdešimt du puslapius rankraščio. Kadangi tuo pačiu metu „Indianos" leidėjai pasiūlė jai tūkstančio penkių šimtų frankų avansą už kitą romaną, „Valentina", apie kurį buvo su jais kalbėjusi, Sand staiga pasidarė garsi ir turtinga.

Kas gi buvo „Indiana"? Sand pati rašė pratarmėje:

„Indiana, jeigu būtinai norite viską išaiškinti šioje knygoje, yra tipas: tai moteris, silpna būtybė, įkūnijanti užslopintas aistras, arba, jeigu norite, įstatymo smerkiamas aistras; tai valia, susikertanti su būtinybe, meilė, aklai atsitrenkianti į visas civilizacijos kliūtis..."

Taigi romanas reiškė pačios autorės stiprius jausmus, bet jie įgavo visai naują meninę formą. Knygos personažų tarpe veltui ieškotume Kazimiro ir Sando portretų. Galbūt Indiana, kreoliško kraujo moteris, priminė tamsią indėnės veido spalvą, kuria grožėdavosi Ororos bičiuliai. Kai kurie charakterio bruožai būdingi knygos herojei ir autorei: „Ji nemylėjo savo vyro dėl to, kad buvo privalu jį mylėti, o mintyse nepasiduoti bet kokiai moralinei prievartai tapo antrąja jos prigimtimi, elgesio principu, sąžinės įstatymu..." Indiana nusivylė meilužiu, Raimonu de Ramjeru (jis šiek tiek priminė Oreljeną de Sezą), ir vyru, pulkininku Delmaru, šiurkščiu, storžievišku, bet nepiktu žmogumi. Pagrindinė tema buvo absoliutaus jausmo ieškančios moters priešpastatymas gašliam vyriškiui, kuris visada labiau trokšta garbės, negu meilės. Išsigelbėjimas ateina knygos pabaigoje, gana dirbtinai: kilnus ir geraširdis pusbrolis anglas, seras Ralfas Braunas, nusiveža Indianą į jos vaikystės idilišką kraštą. (Iš Malgašo, Žiulio Nero, kelionės užrašų autorė pasisėmė puikių Burbono salos[1] aprašymų.)

Valentina, antrojo romano herojė, taip pat kilminga mergina, nevykusiai ištekėjusi už menko savo aplinkos žmogaus, atsiliepia į Benedikto, jos nuomininkų sūnaus, meilę. Knyga

[1] Sala Indijos vandenyne, žinoma tuo vardu 1643—1848 laikotarpiu. Vėliau — Rejunjono *(Réunion)* sala. *(Vert. past.)*

patiko, kadangi veiksmo perkėlimas į liaudišką aplinką buvo toks pat romantiškas, kaip ir veiksmo perkėlimas į praeitį; Orora joje aprašinėjo gimtojo Beri kampelį, kurį pavadino Juoduoju Slėniu. Poezija pamažu skverbiasi į skaitytojo sielą ir į prozą. Orora dvidešimt ketverius metus gyveno tarp sužalotų medžių, ūksmingų krūmynų, upelių pakrantėje; ji puikiai juos nupiešė. Visiems skaitytojams patiko kaimiškas romanas. O socialinius romano motyvus — šaukimą į klasių susiliejimą — vieni gyrė, kiti peikė, priklausomai nuo politinių įsitikinimų.

Sensimonizmą, kelerius metus turėjusį didžiulį pasisekimą inteligentijos tarpe, pakirto nesutarimas tarp jo šalininkų santuokos klausimu. Tėvas Anfantenas, šios bažnyčios didysis žynys, mokė, kad moteris negalės išsivaduoti, likdama paklusni ištikimybės įstatymui. Ekskomunika, kuria krikščionybė baudžia kūnišką meilę, turinti būti panaikinta. Tie, kurie skelbė šias doktrinas, perskaitę „Indianą" ir „Valentiną", pakrypo į Žorž Sand. Gal kaip tik ši jauna, drąsi, staiga išgarsėjusi moteris, smarkiai puolanti santuoką, ir bus jų bažnyčiai ilgai lauktoji Motina? Sen Simono šalininkai to tikėjosi ir mėgino Ororą užverbuoti, bet ji nesidavė.

Valstietės atsargumas, moters išmintis. Tačiau visas tas triukšmas keitė jos gyvenimą. Ji jau nebedirbo redakcijoje, bet pernelyg gausūs lankytojai neduodavo jai ramybės ir namie. Vakarais ji užsidarydavo savo kambaryje, kur buvo jos plunksnos, rašalas, pianinas ir židinys. Būdama jautri šalčiui ir stropi, ji mėgo tas šiltas ir darbingas naktis. Iš po jos plunksnos lengvai gimdavo ilgi apsakymai: „Metela", „Markizė" (kuriame vaizdavo savo senelę Diupen de Frankej). Sando jautėsi kiek pažemintas, stebėdamas tą literatūrinį produktyvumą. Orora ragino jį sekti jos pavyzdžiu. Veltui! „Tu nori, kad aš dirbčiau,— rašė jis jai,— aš irgi to norėjau, bet negaliu! Negimiau, kaip tu, su plienine spyruokle smegenyse! Tau tereikia paspausti mygtuką, ir tavo valia bematant pradeda veikti..." Našus meilužės darbas jam kėlė neaiškią baimę, kad gali jos netekti.

Ji gynė savo laisvę nuo meilužio, kaip kitados gynė nuo savo vyro: „Einu, kur noriu,— šiurkštokai sakydavo jam,— ir niekam neprivalau duoti ataskaitos." Latušą, visada viskuo nepatenkintą pavyduolį, pamažu apėmė persekiojimo manija;

1832 metais jis išvažiavo iš Paryžiaus ir įsikūrė Onėjuje, Šatobriano Vilkų Slėnyje.

Jis bėga ir slepias nuo žmonių
Ilsėtis Vilko slėny,
Tik ne ant laurų, o ant bugienio.
Ak, pons Latušai, saldžių sapnų![1]

Išvykdamas paliko Sand butą Malakė krantinėje, kur ji pirmąkart pas jį apsilankė. Dabar jai priklausė didelis baltas kilimas ir akacija, auganti prie pat lango. Koks pasitikėjimas! 1832 metų vasarą ji dažnai nuvažiuodavo Latušo aplankyti į Onėjų. Diližanu nuvykdavo iki So, paskui takeliu nusigaudavo į vienišą poeto mizantropo namelį. Šitie apsilankymai buvo malonūs ir džiugūs; jiedu šnekėdavosi iki išnaktų; Žorž nueidavo į vištidę kiaušinių, į sodą — vaisių ir gamindavo pietus. „Žmonės man sakė, kad jis buvo mane įsimylėjęs, pavyduliavo, nors neprisipažino, ir kentėjo, kad niekad nebuvo suprastas. Tai netiesa..." Balzako manymu, juos siejęs meilės ryšys, bet Latušo laiškai greičiau byloja apie apviltą įsimylėjėlio draugystę.

Latušas Žorž Sand: „Žinau, kad jūs nepastovi, bet turite šiek tiek žmoniškumo, ir jis duoda savo vaisius. Jūsų žavus laiškas suteikė man vienintelę laimės akimirką per visus metus. Nekaltinu jūsų, kad esate nedėkinga likimui, mano mylimoji... Aš sutinku su jumis, nors visi būtų prieš jus; tačiau apsižvalgykite aplinkui: kiek priežasčių kantriai pakelti šį žemiškąjį gyvenimą! Turite viską: vaikų, šlovę, bičiulių; turite teisę į visas šios žemės gėrybes! Niekados nekalbėkite apie mane... vargšelė! Jau seniai gyvenu kaip miręs, ir kai jau imu priprasti prie kapo, kai imu susigyventi su anuo pasauliu, nebešaukite manęs atgal. Tik laimingieji šiame pasaulyje nepatiria vienišumo. Visos dorybės glūdi žodžiuose *turėti pasisekimo.* Patikėkit, geriau mirti, negu siekti tuščios garbės... Be to, jei gyvenčiau, per daug jus mylėčiau; vakar perskaičiau keturis Ruso laiškus Sarai ir buvau patenkintas, kad mano dainelė jau sudainuota. Sudie, bet tebelaukiu jūsų Onėjaus slėny, Vilkų Slėny. Atneškite senam tos buveinės šeimininkui

[1] Alfredo de Miusė eilėraštis.

sviesto puodynėlę, o svarbiausia —„Indianos" autoriaus romaną..."

Netikėtai Malakė krantinėje apsilankė ir buvo džiaugsmingai sutikta Mari Dorval, didžioji romantizmo aktorė, Diuma ir Vinji dramų pagrindinių vaidmenų atlikėja. Žorž aistringai ja žavėjosi ir parašė jai laišką, prašydama ją priimti. Vieną rytą, Žorž besikalbant su Sando, kambario durys atsidarė, ir uždususi moteris sušuko: „Štai ir aš!.." Sand niekados nebuvo jos mačiusi mieste, bet tučtuojau pažino. Dorval, nedidukė, trapi brunetė su garbanomis ant kaktos, blandžiomis akimis, virpančiomis lūpomis, dvasingu veidu, buvo daugiau, negu graži, ji buvo žavinga; tokia žavinga, kad grožis jai nė nebuvo reikalingas. Žavėjo ne veidas, o jo išraiška, siela. Dorval buvo liekna, jos figūra priminė lanksčią nendrę, tartum linguojančią nuo kažkokio slaptingo, tik jai vienai juntamo dvelkimo. Žiulis Sando tądien ją palygino su plunksna, kuria buvo papuošta jos skrybėlė: „Esu įsitikinęs,— kalbėjo jis,— kad visame pasaulyje nerastum tokios lengvos ir švelnios plunksnelės, kaip ta, kurią surado ji. Toji nuostabi, vienintelė plunksna atskrido pas ją pagal giminingumo dėsnį arba nukrito ant jos iš praskrendančios fėjos sparno..."

Dorval suvaidino didelį vaidmenį Žorž Sand gyvenime. Nors iš šalies galėjo atrodyti kitaip, nepaisant entuziastiško kai kurių jos laiškų tono, Sand niekados nerado vyrų meilėje pilnutinės aistros, laimingo siautulio, pagaliau atoslūgio, kurio ieškojo. Gležnajam Sando trūko žmogiškos šilumos. Sand kaip įmanydama stengėsi save įtikinti, kad aistringai jį myli. Ji įnirtingai su juo siekė geidulingo malonumo ir nuolat nusivildavo. Mari Dorval buvo tokia, kokia Žorž Sand norėjo būti:

„Norint suprasti, kokią įtaką ji man daro, reikėtų žinoti, kaip labai jos sandara skiriasi nuo manosios... Ji! Dievas jai davė sugebėjimą reikšti tai, ką ji jaučia... Ši tokia graži ir tokia paprasta moteris nieko nesimokė, ji viską atspėjo... Nežinau, kokiais žodžiais paaiškinti tai, kas mano prigimtyje yra šalta ir netobula. Aš nieko nemoku išreikšti. Tikriausiai kažkas paralyžiuoja mano smegenis, ir mano jausmai neranda išraiškingos formos... Kai scenoje pasirodo ši liauna moteris nerūpestinga eisena, liūdnu ir skvarbiu žvilgsniu, žinote, ką aš tada įsivaizduoju?.. Man atrodo, kad matau savo sielą..."

Nesantuokinė dviejų klajojančių aktorių duktė, augusi tarp nevaldomų ir šlykščių aistrų, Dorval įsisiautėjusi kartais rėkaudavo kaip išverstagerklė. Ji buvo gyvenimo vėtyta ir mėtyta. Scenoje ši nuostabi moteris virpėdavo, pagauta įkvėpimo, temperamentas liedavosi per kraštus. Įsikūnijęs velnias, Neatgailaujanti Magdalena. Dvidešimt dvejų metų tapusi aktoriaus Alano Dorvalio našle, trijų dukterų motina Mari Dorval 1829 metais ištekėjo už Žano Tuseno Merlio, Port Sen Marteno teatro direktoriaus, vyro, kuris pro pirštus žiūrėjo į jos neištikimybę. 1831 metais Alfredas de Vinji ėmė jai uoliai asistuoti. Keista pora. Grafas de Vinji, Maltos ordino kavalierius, išdidus svajotojas; Mari Dorval, ciniška, ūmi. Sent Bevas prikaišiojo Vinji, kad jis lyg „nuošalyje stovintis obeliskas"; Dorval buvo paprasta ir nesivaržanti. Bet po griežto stoiko kauke slypėjo geidulingas vyras. Įsimylėjęs Vinji tikėjo keliąs puolusį angelą. Kas gali būti žavingesnio, kaip aktorė, savo apsirengimo kambaryje „primatuojanti savo sielą"? Jiedu šnekėjosi apie mistinius dalykus ir aistringai glamonėjosi. Juokaudama ji kalbėjo Aleksandrui Diuma: „Darausi gerutė, vėl nekalta... Kada pagaliau pono grafo tėvai ateis prašyti mano rankos?" Pačioje to ryšio pradžioje Vinji nieko nesigailėjo, ir net sąžinė jo negraužė: „Gyvenimas dvigubai vertingesnis aistros liepsnoje."

Netrukus Dorval pakvietė Sando ir Sand pas save pietų, kuriuose dalyvavo jos vyras ir Vinji. Žorž atėjo, apsimovusi aptemptomis vyriškomis kelnėmis ir apsiavusi auliniais batais su kutais. Vinji pasipiktino: „Ta moteris atrodo kokių dvidešimt penkerių metų. Savo išvaizda ji panaši į *Juditą,* garsųjį paveikslą muziejuje. Juodi garbanoti plaukai krinta ant pečių, panašiai, kaip Rafaelio angelams. Akys didelės ir juodos — kaip mistiškų, puikiausių itališkų skulptūrų. Veidas griežtas, sustingęs. Apatinė veido dalis nelabai maloni, burna negraži. Laikysena negrakšti, kalbėsena grubi. Manieros, kalba, balso skambesys ir drąsi šneka — viskas vyriška..." Sand jį įvertino bešališkiau: „Man visai nepatinka pono de Vinji išorė, bet, patikėkit, dvasiškai su juo bendraudama, kitaip jį vertinu." Dviejų moterų draugystė labai greitai sustiprėjo.

Žorž Sand poniai Mari Dorval: „Jūs manote, kad galėsite mane pakęsti? Dabar jūs to dar nežinote, ir aš taip pat. Esu tokia meškiška, tokia kvaila, tokio nepaslankaus proto, tokia

nevikri ir kaip tik tada, kai noriu daug ką pasakyti, netenkü žado! Nespręskite apie mane pagal išvaizdą. Luktelėkite ir pažiūrėsite, ar galėsite manęs bent truputį pagailėti ir mane pamilti. Jaučiu, kad myliu jus visa pajaunėjusia, jūsų dėka atsigavusia širdimi. Jeigu tai sapnas, kaip viskas, ko troškau gyvenime, neatimkite man jo pernelyg greitai. Jis man taip padeda! Sudie, didžioji ir gražioji. Šiaip ar taip, šįvakar jus matysiu."

Poniai Diudevan, La Šatro miesčionei, nors ir paragavusiai bohemos gyvenimo, genialioji Mari atskleidė malonumų pasaulį. Sunerimęs Vinji nujautė pavojų: „Tos moters gyvenimo būdas man dar neaiškus. Kartkartėm ji važinėja į kaimą pas vyrą, o Paryžiuje gyvena su meilužiu... Palaiko kažkokią draugystę su Žiuliu Žanenu ir su Latušu..."

Rašytojų Paryžius visada buvo labai mažas miestas. Kaip kitados La Šatre, lengvatikiai dabar priskyrė Ororai tris meilužius: Sando, Latušą ir Planšą. Sando tai žinojo ir pavydu- liavo. Jis suprato, kad jam nepavyko įveikti savo meilužės šaltumo. Kartais ieškodamas menkos ir trumpos paguodos kitur, jis bijojo, kad ir ji nepasielgtų taip pat. Jis neįstengė nuo jos atsiplėšti.

IV

RYŠIŲ NUTRAUKIMAS

Noanas. 1832 metų vasara. Vos kelis mėnesius pagyvenusi nepriklausoma, Orora sugrįžo į vaikystės namus jau pagarsėjusi. Įvykiai pralenkė ambicingiausias jos svajones. Ir vis dėlto gyvenimas jai atrodė kartus ir tuščias. Veltui vaikštinėjo ji numylėtais takais. „Viskas baisiai pabjuro. Kur mano jaunystės, žalumos ir poezijos dienos, kurios pagyvindavo šį upelį, šią daubą, šias gražias lankas?.." Tik šaltinėlis išsaugojo malonų mėtų ir kvapių žolių aromatą: „Jis nelyginant siela, išlikusi tyra pragaištingose audrose ištvirkimo amžiuje..." Orora ieškojo medžio, kuriame Sando buvo išpjaustęs jųdviejų vardus; Kazimiras nugenėjo šakas. „Kokia tada buvau laiminga, kokie mes buvome jauni! Ir kokia dabar ši vietovė tuščia,

niūri ir nyki! Viskas praeina... Laimė praeina, vietos keičiasi, o širdis sensta."

Su širdgėla turėjo pripažinti, kad ji pavargo nuo meilužio, kuris jai nesuteikdavo nei kūno malonumų, nei laimės juo gėrėtis. „Atsiskyrusi nuo jo, pasijuto išsivadavusi. Tai ją apstulbino." Tą vasarą Sando neatvažiavo į La Šatrą; jo tėvas buvo paskirtas į Partenėjų. Orora meilužio nekvietė. Ji rašinėjo kitiems vyrams tokius švelnius laiškus, kad negalėjai suprasti, ar tai meilės, ar draugiški laiškai. „Labą vakarą, mylimiausias bičiuli... Netrukus būsiu tavo glėby, brangusis... Bučiuoju tave iš visos širdies..." Tai buvo įprastinis ponios Diudevan stilius, ir, be abejo, nieko nerodė, bet Žiulis, susirūpinęs, stengėsi pats save nuraminti.

Sando Giustavui Pape, Partenėjus, 1832 metų rugpjūčio 4 d.: Rašiau tau iš Somiuro, prašiau, kad dažnai man rašytum. Dar kartą tave maldauju! Papasakok man apie Ororą, apie jos dukrą... Vargšas draugužis! Šįmet nedrumsiu tavo miego, nesibelsiu į tavo duris ir nesitempsiu tavęs, nepažįstančio nei aistrų, nei meilės, ant kelio ar į suartus laukus, kad, gulėdamas Noano grioviuose, klausytumeis, kaip La Šatro laikrodis muša nakties valandas. Miegok ramiai... bet kartais prisimink mane ir tas beprotiškas naktis, kaip ir aš jas prisimenu ir dar labiau tave myliu. Lankyk Ororą, lankyk ją dažnai. Rašai, kad paprašyčiau ją būti tau draugiška. Tu iš proto išsikraustei! Argi nežinai, kaip ji tave myli? Argi nesame tavo draugai? Jei tu su ja susitiksi, pakalbėk apie mane; pasakyk, tegu gyvena laimingai, ramiai, tegu niekas netrukdo jos miego. Pasakyk jai, kad ją myliu ir kad be jos man nėra gyvenimo..."

Bet Orora nustojo tikėjusi jo meile. Ar buvo toks vyriškis, kuris nebūtų jos apvylęs? Ji svajojo apie idealų meilužį, kuris būtų jos valdovas ir dievas, o pasirinkdavo silpną žmogų, nes pati norėjo valdyti. Ji buvo vyras ir norėjo laisvės, ji buvo moteris ir norėjo turėti savo „gūžtą", savo vaikų. Išvažiavo iš Noano, nes troško būti nepriklausoma, bet, netekusi namų ir šeimininkystės, suprato, kad aistra, virtusi tik karštomis glamonėmis, negali ilgai tverti. Sando, neprityręs jaunuolis, mylėjo nevykusiai, nes perdaug stipriai mylėjo. Jis nežinojo, kad „išdidžios moterys niekina neatsargų meilužį, aukojantį joms savo vyrišką išdidumą." Tačiau Orora nenorėjo nutraukti šio ryšio; po tokio didelio triukšmo laimė su Žiuliu

buvo jai savimeilės dalykas; bet ji neapsigaudinėjo dėl savo jausmo. Nutarusi grįžti į Paryžių, parašė Giustavui Papė: „Išvažiuoju su aistra kraujuje ir su neviltim širdyje, bet jūs nesikiškite į tai... Pasimatysiu su Žiuliu. Jeigu nesuprasime vienas kito, niekas nepajėgs mums padėti..."

1832 metų spalio mėnesį ji vėl pradėjo gyventi su Sando. Jiedu susitaikė, apsimainė žiedais, bet susitaikymas truko neilgai. Į jų intymų gyvenimą brovėsi nuobodulys. Žiulis dykinėjo, jis „šventė sielvartą, kaip būtų šventęs džiaugsmą", o tai erzino veiklią jo meilužę. „Bohemiškas meninkų gyvenimas, kuris kitados ją taip žavėjo, sėkmės ir skurdo kaita, kuri iš pradžių atrodė jai tokia poetiška, dabar buvo vien prasto skonio ekscentriškumas arba vaikiškumas." Kai kurie geriausi jų bičiuliai griežtai smerkė Žorž. Jie buvo pamilę jaunąją porą, kuri, jų nuomone, įkūnijo romantišką meilę, ir pyko, kad herojė pasirodė esanti sužeidžiama. Sklido atkaklios paskalos, kad, girdi, ji Latušo ir Planšo meilužė. Balzakas jomis tikėjo. Sent Bevas jas patvirtino, Sand neigė, bet Emilis Renjo, kuris ją artimai pažinojo, prikaišiojo jai „nepasotinamą koketavimą". O ji skundėsi Žiuliu. Darbo dingstimi atsisakiusi nuo bendro gyvenimo, išnuomojo Žiuliui butuką Universiteto gatvės 7 numeryje. Kaltino jį, kad priiminėjąs ten meilužes. 1832 metų vasarą „Intymiame dienoraštyje" įrašė: „Tegul kiti tingiai įpranta ir abejingai atleidžia, bet jeigu kuris mudviejų vienas kitą rimtai įžeistų, susitaikyti būtų nebeįmanoma..." Kai meilužis nebėra išsvajotasis dievaitis, jis virsta stabu, kurį reikia nugriauti.

Juos supanti atmosfera diena iš dienos sunkėjo. „Iš pradžių nežinia dėl ko kildavo scenos, kurios baigdavosi verksmais ir glamonėmis,— meilėje audros sūkurėliai, sumišę su ašaromis, kaip liūtis žemei didelės kaitros metu. Bet netrukus ėmė grumėti perkūnijos: žodžiai skrosdavo orą ir trenkdavo kaip žaibas..." Orora, tokia apatiška kasdieniniame gyvenime, užėjus priepuoliui, staiga užsiliepsnodavo pykčiu. Savigarba jai ilgai neleido nutraukti santykių. Tą dieną, kai nusprendė, 1833 metų pradžioje, nutraukė staiga, vyriškai.

Ji išnuomojo Žiulio butą, išrūpino jam pasą, bilietą į Italiją ir paskolino pinigų kelionei. Vėliau Sando papasakojo apie tą keistą santykių nutraukimą Poliui de Miusė, kuris neišsaugojo jam patikėtos paslapties. Jeigu tikėsime Poliu de

Miusė, Orora pasakiusi Žiuliui: „Reikia išvažiuoti" ir pažadėjusi ateiti, persirengusi vyriškai, su juo atsisveikinti. Ji ir atėjusi, su pilku redingotu bei išlygintomis kelnėmis ir, ryžtingai įžengdama, pranešusi: „Mudu drauge sudėsime tavo daiktus". Iš tikrųjų Sando išvyko ne tuojau pat. Tik 1833 metų birželio 1 d. Balzakas parašė Svetimšalei: „Sando ką tik išvažiavo į Italiją. Jis apimtas nevilties, maniau, kad jis pamišęs..."

Mažasis Žiulis išgėrė morfijaus acetato, bet dozė buvo per didelė, ir jis išvėmė. Šioje meilužių poroje jis suvaidino grizetės vaidmenį. Aplinkiniai žmonės griežtai smerkė Ororą, bet reikalas nebuvo toks paprastas. Nors ji elgėsi žiauriai, norėdama nutraukti ją slegiantį ryšį, bet gailėjosi aukos. Tą dieną, kai ji nutraukė santykius su Sando, pasiuntė pas jį Emilį Renjo:

„Nueikite pas Žiulį ir pasirūpinkite jo kūno sveikata. Siela palaužta. Jos nebeatgaivinsite, net nemėginkite. Man nieko nereikia. Šiandien noriu būti viena. Man jau nebėra ko laukti gyvenime. Pasistenkite, kad Žiulis gyventų. Jam dar ilgai bus baisiai sunku, bet pagaliau jis dar toks jaunas! Galbūt kada nors jis nebesigailės gyvenęs... Jūs jo neapleisite, aš taip pat. Aplankysiu jį šiandien ir užeidinėsiu kasdien. Prikalbinkite jį nemesti darbo ir nepridėti prie esamų sunkumų dar ir savanoriško skurdo. Jis niekad neuždraus man būti jam motina. Užeikite, drauguži, užeikite pas jį..."

Nutraukusi ryšius, ji nurimo ir vėl pasidarė ta veiklos moterim, kokia mokėjo būti.

Žorž Sand Emiliui Renjo, 1833 metų birželio 15 d.: „Ką tik parašiau ponui Degranžui, kad jis ištuštintų Žiulio butą ir paprašiau atsiųsti man buto nuomos sąskaitas, kurias aš apmokėsiu; tad butas bus mano žinioje iki 1834 metų sausio... Likusius baldus persigabensiu pas save. Supakuosiu Žiulio mantą, likusią spintoj, ir liepsiu nunešti pas jus, nes kai jis grįš, visai nenoriu jo matyti, nenoriu su juo bendrauti, o sprendžiant iš laiško, kurį man rodėte, jis ketina ar gali netrukus sugrįžti. Mane taip giliai įžeidė tai, ką sužinojau apie jo elgesį, kad nebeliko jam jokio kito jausmo, tik nuoširdi pagaila. Tikiuosi, kad jis dar turės šiek tiek išdidumo ir nenorės pakęsti tokios padėties. Paaiškinkite jam, jei bus reikalas, kad ateityje niekas nebegali mudviejų sutaikyti. Jei šio

nemalonaus uždavinio nereikės imtis, tai yra, jeigu Žiulis pats supras, kad taip turi būti, nesakykite jam, kad jis visko neteko, net mano pagarbos. Be abejo, neteko ir savigarbos. Jis pakankamai nubaustas. Pasigailėkite manęs, mielas bičiuli, kad turėjau pasakyti jums visa tai. Kodėl ne jus pamilau? Šiandien nebūčiau liejusi gailių ašarų! Bet tai paskutinė klaida mano gyvenime... Nuo šiol tarp tyros draugystės ir manęs nebebus jokių kliūčių..."

Tarp tyros draugystės ir gražios moters visada atsiras kliūčių. Ne tik išsiskyrimas su Sando aptemdė Ororai 1833 metus. Latušas, tulžingas ir greit įsižeidžiantis žmogus, pavydus mokytojas (kaip „Konsuelos" senasis Porpora), „išperėjęs talentą", negalėdavo susitaikyti su tuo, kad ereliukas skristų savais sparnais. Jis susipyko su Balzaku, kurį prieš tai globojo. Balzakas rašė Svetimšalei: „Latušas yra pavydus, piktas ir kupinas neapykantos; tikra nuodų statinė", ir sukūrė vienintelę epitafiją, kurią, anot jo, tas išpuikėlis būtų sutikęs iškaldinti savo antkapyje: *„Anri de Latušui. Dėkingas XIX amžius"*. Žodžiu, tiedu vyrai liovėsi kalbėjęsi, ir Latušas prikaišiojo Sand, kad ji tebepriiminėjanti Balzaką, o Balzakas savo ruožtu jai kalbėjo: „Saugokitės! Vieną gražią dieną nežinia dėl ko pasirodys, kad Latušas — mirtinas jūsų priešas."

Taurė persipildė, kai Latušas parašė prieš jaunųjų romantikų ratelį straipsnį „Literatūrinė bendrija", o Planšas atsakė negailestingu straipsniu „Literatūrinės neapykantos". Latušas buvo baisiai įskaudintas: „Neseniai aš, kaip rašytojas, buvau puolamas ir kandžiai kritikuojamas... Na, o įžeidėjas, atvirai šnekant, ponios Diudevan stalabendris." Paslaugūs draugai pranešė Ororai, kad Latušas kalbąs apie ją tik su pasibjaurėjimu: „Apsvaigusi nuo garbės, atsižada tikrųjų savo draugų, nepaiso patarimų..." Tie patys geruoliai pranešė į Onėjų neva Žorž Sand pasakytus žodžius. „Atpažįstu ponią Diudevan,— tarė Latušas,— ji skuba padidinti ir paskleisti man nepalankių asmenų sąrašą, norėdama saugiau jiems vadovauti. Geriau tegu aš būsiu įžeidinėjamas tų, kuriems stengiausi būti naudingas, negu pats pasidarysiu nedėkingas." Jis prašė pasakyti Ororai, kad nebevažinėtų į Onėjų. Jai buvo skaudu, nutraukus santykius su pirmuoju savo mokytoju.

Su Balzaku ji ligi šiol gerai sutarė. Žorž Sand juo žavėjosi, laikė jį įdomiu, genialiu ir mėgo klausytis, kaip jis su įkarščiu

pasakodavo apie būsimus savo kūrinius. Tačiau Balzakui patiko Sando ir, meilužių santykiams nutrūkus, jis liko su juo.

Balzakas poniai Hanskai, 1833 metų kovo pabaiga: „Žiulis Sando — jaunuolis, Žorž Sand — moteris. Buvau susidomėjęs abiem, kadangi man atrodė kilnu, jog moteris viską meta ir seka paskui vargšą jaunuolį, kurį pamilo. Toji moteris, pavarde Diudevan, turi didelį talentą... Man patiko tuodu įsimylėjėliai, apsigyvenę mansardoje Sen Mišelio krantinėje, išdidūs ir laimingi. Su ponia Diudevan buvo jos vaikai. Įsidėmėkite tai. Ateina šlovė ir pasėja nelaimę ant balandinės slenksčio. Ponia Diudevan teigia turinti palikti Žiulį dėl vaikų. Jiedu išsiskiria, ir išsiskyrimo priežastis, mano manymu, ta, kad Žorž Sand, arba ponia Diudevan, pamilo pikčiausią mūsų amžininką, bjauriai blogą žmogų Anri de Latušą, vieną iš mano buvusių bičiulių, vieną iš žavingiausių vyrų. Tam įrodyti pakaktų fakto, kad ponia Diudevan pasidarė nepalanki man, broliškai priiminėjusiam ją su Žiuliu Sando. Bet to negana. Ji dar laido kandžias epigramas apie savo buvusį „gyventoją", ir vakar sutikau Sando, apimtą nevilties. Štai kokia yra „Valentinos" ir „Indianos" autorė..."

Tai, žinoma, prasimanymas ir labai tolimas tiesai. Bet ko buvo galima laukti iš Balzako? Nebent vaizduotės ir didžiadvasiškumo. Kai Sando po kelių mėnesių pargrįžo iš Italijos, jis sugraudino Balzaką. Mažasis Žiulis vaikščiojo sugelta širdim. Balzakas susijaudinęs pasiūlė jam gyventi pas jį, kol Sando susilauks pasisekimo dramaturgijoje. „Iš pradžių reikia aprūpinti tą sudužusio laivo keleivį, jausmingą vargšelį, paskui būti jo locmanu literatūriniame okeane..." Palikto meilužio skausmas pamažu malšo.

Žiulis Sando Emiliui Potrui: „Jau nebeteikiu savo skausmui tokio kvailo reikšmingumo, kokį jam teikiau prieš išvykdamas. Pagaliau supratau, kad jis nė kiek nesutrikdė visatos harmonijos, kad pasaulis gyvuoja kaip gyvavęs ir dangaus šviesulių judėjimas nė akimirkos nesustojo. Netekęs iškilmingumo, mano sielvartas atslūgo. Dabar jis man atrodo paprastas ir banalus. Pagaliau supratau, ko iš tikrųjų verta vieniša ir įžeista siela... ir manau, kad didelėj kančioj dažnai daug išdidumo ir tuštybės, daugiau negu dideliame džiaugsmę. Puikuodamiesi mus apsvaiginusiu sielvartu, tariamės esą visa ko centras, mums atrodo, kad tik mes vieni kenčiame, o juk

žmonės kentėjo ir prieš mus; mes tariamės esą nelaimės kūdikiai, likimo prakeiktieji ir nežinia kas dar. Giaurai, Laros. Ak, dieve mano! tesam apgauti meilužiai, o jų pilnas pasaulis..."

Per dvejus metus jis nepaprastai pasikeitė. Šviesiaplaukė garbanota galva anksti pradėjo plikti. Akys įdubo ir pasidarė išraiškingesnės. Jis daug iškentėjo; jis keikė Ororą. Ta kančia pagimdys nežymų jo talentą. Ateis laikas, kai apie savo meilės nuotykį Sando parašys romaną „Mariana", kuriame bus nemaža tiesos. Jame jis nutapys objektyvų savo pirmos ir neužmirštamos meilužės portretą:

„Laukų tyluma, mokslas, svajonės, knygos labiau išugdė Marianos jėgą, negu švelnumą, labiau vaizduotę, negu širdį, smalsumą, negu tikrą jautrumą. Ligi tol ji tegyveno svajonių pasaulyje. Vaikštinėdama viena Krezos pakrantėmis, kalvų šlaitais palei žaliuojančias gyvatvores, ji jau iš anksto numatė, kad jos gyvenimas bus didvyriškas, kupinas tauraus pasišventimo ir kilnaus pasiaukojimo. Bus kovos ir mūšiai, meilės kančios ir audringi džiaugsmai. Dar nepatyrusi malonumo, jau buvo viską išnaudojusi..."

Taip pati apie save galvojo protinga ir liūdna Žorž.

V

NAUJI BIČIULIAI. LELIJA

Laiko tėkmė ir gyvenimo atsitiktinumai be paliovos atneša mums naujų žmonių, ir kai kurie jų, išmesti į mūsų krantą, pasilieka. Nauji bičiulių klodai pakeičia tuos, kuriuos nusineša atoslūgiai. Žorž Sand neteko pirmojo savo patarėjo — Latušo; kurį laiką jos patikėtiniu buvo Sent Bevas.

Jaunas kritikas (kaip ir Žorž Sand, 1833 metais jis turėjo dvidešimt devynerius metus) iškilo įžvalgiais savo vertinimais. Jo „apvalus nuskustas gudrus" veidas nebuvo gražus. Jis atrodė geidulingas, jautrus ir piktas. Jo siela „panardinta į vandenį, turėjo gležnus ir balsvus tuopų lapus". Susirūpinęs dėl savo nevykusio gyvenimo, jis stengėsi susidraugauti su

Hugo šeima. Paskui, įsimylėjęs Adelę, ėmė nekęsti Viktoro. Savo širdyje ir užrašų knygutėse jis slapta pašiepė vaikišką ir titanišką poetą, „baltais siūlais siūtus" jo gudravimus, teatrą: „marionetes Kiklopų salai", tą „Kalibaną, besidedantį Šekspyru". Puikus kritikas Sent Bevas sielojosi, kad pats nėra kūrėjas, tarytum didžioji kritika ne kūryba. „Knidos Veneros šventovės sargas" mėgdavo išgauti moterų paslaptis. Prasiskverbdavo pas jas, išklausydavo jų išpažinties, davinėdavo joms patarimus, o paskui genialiai išnaudodavo jų plepumą. Pokalbyje jis tarpais sublizgėdavo kaip naktį švytintis jonvabalis. „Jis tartum dangsto savo protą banaliais žodžiais, bet kiekvienas sparnų mostas skelia kibirkštį."

Nuo „Indianos" pasirodymo laikų Sent Bevas gyrė jauną, slaptingą ir genialią romanistę. Ji tai žinojo ir 1833 metais, kai turėjo įvykti „Lukrecijos Bordžijos" premjera, parašė jam, prašydama dviejų vietų, sau ir Sando:

„Jūs esate Viktoro Hugo bičiulis, o mes, mano bendraautoris ir aš,— karšti jo gerbėjai... Jeigu šiuo prašymu jus varginu, sakykit tiesiai, bet ateikite ir pasakykite pats..."

Jis atsiuntė bilietus; ji primygtinai prašė, kad jis ją aplankytų.

„Galite ateiti bet kuriuo metu, jums aš visada būsiu namie... Svarbiausia, kad nejaustumėt man neapykantos, nes labai trokštu jūsų draugystės. Galbūt juokinga taip kalbėti, bet kai jautiesi teisi, nepabūgsti klaidingų komentarų..."

Slaptų pasipasakojimų mėgėjui Žorž Sand buvo puikus laimikis. Sent Bevas netrukus tapo jai brangiu patarėju literatūros ir meilės reikaluose. Kilus išsiskyrimo su Sando audrai, jis dėmesingai stebėjo tą įdomų reiškinį. Daug kartų pietavo pas ją Malakė krantinėje su malonia ir ciniška Ortansa Alar, kuri tuo metu buvo Šatobriano meilužė ir iš kurios Sent Bevas gaudavo vertingų duomenų apie Renė senatvę. Ortansa atsivesdavo jauną ženevietį sidabriniais plaukais, Šarlį Didjė, kuris Florencijoj taip pat buvo jos meilužis. Kiekviena moteris domisi vyru, kurį mylėjo jos draugė. Žorž smalsiai ir atlaidžiai stebėjo Didjė; jis buvo gražus, dėl protestantiško auklėjimo labai santūrus, vyriškas ir traukė moteris. Ponia Diudevan tą dieną jam nepatiko: „Sausoka ir nemeili,— rašė jis.— Keista. Nemanau, kad ji geba pajusti aistrą."

Gašlūs žmonės turi instinktą. Nepaisant Žorž Sand išorės, ženevietis neapsiriko. Romanas „Lelija", kurį Žorž tada kūrė kentėdama ir kurio dalį perskaitė Sent Bevui, tebuvo nuodugnus kūniškos impotencijos pripažinimas. Knygą gadina ekstravagantiški personažų charakteriai, bet ji vertinga dėl atviros išpažinties. Reikia skaityti ne dabartinį autorės išbraukytą leidimą, kai Sand apgailestavo save demaskavusi šiame romane, bet originalų 1833 metų leidimą, kai aprašinėdama meilės nusivylimus ir analizuodama jų priežastis, ji rado liūdną nusiraminimą.

Lelija — tai moteris, neigianti meilę. Ji graži, kilni, bet šalta kaip statula. „Kaip man išsiveržti iš marmuro, kuris laiko mane sukaustęs kaip kapas numirėlį?" Jaunas poetas Stenijas aistringai ją myli, bet veltui stengiasi sužadinti jos aistrą. „Lelija nėra pilnavertė būtybė,— sako Stenijas.— Kas ta Lelija? Šešėlis, svajonė ar daugių daugiausia idėja. Ten, kur nėra meilės, nėra moters..."

Romantiškas Lelijos patikėtinis, Trenmoras, aukštuomenės žmogus ir katorgininkas, maldauja ją nežudyti Stenijo ir nenuodyti „šaltu kvėpavimu" gražiausių to berniuko dienų. Bet Lelijai neužtenka ryžto atsižadėti Stenijo. „Man patinka tave glamonėti,— sako ji Stenijui,— tavimi grožėtis kaip savo vaiku..." Štai nedarni, nerimą kelianti meilužės—motinos tema, kuri taip dažnai skambės Sand gyvenime. Bet Lelija *norėtų* mylėti anaiptol ne motiniškai, o kaip jos sesuo, kurtizanė Pulcherija, kuri romane įkūnija geidulingą meilę. Lelija mėgino pasekti jos pavyzdžiu ir baisiai nusivylė.

„Aš, kurios kūnas buvo nualintas griežtų mistiškų kontempliacijų, kraujas sustingęs nuo nepertraukiamo sėdėjimo prie knygų, užmiršau būti jauna, o gamta užmiršo mane pažadinti. Mano svajonės buvo pernelyg kilnios, nebegalėjau nusileisti ligi grubių fizinių geismų. Nė nepastebėjau, kaip manyje įvyko visiškas atotrūkis tarp kūno ir dvasios..."

Tada Lelijai prasidėjo gyvenimas, kurį jinai vadina „pasiaukojimu ir savęs atsižadėjimu", kadangi ji sutiko teikti malonumą, kurio pati negalėjo patirti. Štai labai svarbūs tekstai tam, kas nori suprasti Sand:

„Aš jį taip ilgai mylėjau... dėl to, kad man sudirgindavo pojūčius, kad nepatirdavau pasitenkinimo. Šalia jo mane apimdavo keistas, nenumaldomas godulys, kurio negalėjo nu-

malšinti joks glėbesčiavimasis. Krūtinę man degino tartum neužgesinama ugnis, ir nuo jo bučinių nė kiek nepalengvėdavo. Spausdavau jį glėby su antžmogiška jėga ir nusikamavusi krisdavau šalia jo, netekusi jėgų... Geismas uždegdavo man sielą ir paralyžiuodavo pojūčių galią, dar jų nepažadinęs; mano protą apimdavo laukinis įniršis ir susikaupdavo tik ten. Kraujas stingdavo, bejėgiškas ir skurdus, kai įtempdavau visas savo valios pastangas...

Kai jis užsnūsdavo, pasitenkinęs ir pasisotinęs, gulėdavau šalia jo sustingusi ir sukrėsta. Esu praleidusi daug valandų, žiūrėdama į jį miegantį. Šis vyras man buvo toks gražus!.. Karštos suaudrinto kraujo srovės plūsdavo man į veidą, nepakenčiami virpuliai nusmelkdavo rankas ir kojas. Man atrodė, kad jaučiu fizinės meilės susijaudinimą ir augantį kūnišką geismą. Mane imdavo pagunda jį pažadinti, suspausti savo glėby ir sukurstyti jo glamones, kuriomis dar nesugebėjau pasinaudoti... Nepasiduodavau tiems apgaulingiems ir liguistiems skatuliams, nes gerai žinojau, kad jis nepajėgs jų nuraminti...

Kartais per miegus, patekusi į begalinę ekstazę, kuri apima asketiškus protus, jaučiausi skriejanti kažkur su juo... Plaukdavau neapsakomos palaimos bangose ir, tingiai apkabinusi jo kaklą, krisdavau jam ant krūtinės, kažką neaiškiai šnabždėdama. Bet jis pabusdavo, ir mano laimės kaip nebuvę... Vėl šalia savęs matydavau vyrą, šiurkštų ir nepasotinamą kaip laukinį žvėrį, ir pasibaisėjusi bėgdavau nuo jo. Bet jis mane pasivijęs tvirtindavo, kad ne veltui buvęs sudrumstas jo miegas, ir smagindavosi su pašėlusiu malonumu ant apalpusios ir leisgyvės moters krūtinės...

Mano aistra negeso, ji dar atgijo. Pavasario grožis ir aromatai, skatinanti šiltos saulės ir gryno oro įtaka... žadino man naują ilgesį. Vėl pajutau nerimą, neaiškius ir bejėgiškus geismus. Man atrodė, kad dar galėčiau pamilti. Antroji jaunystė, stipresnė ir karštesnė, negu pirmoji, audrino mano krūtinę. Čia geismo, čia baimės draskoma, eikvojau jėgas, kai tik jos vėl atsirasdavo... Svajojau apie nežinomo demono glėbį, jaučiau, kaip karštas jo kvėpavimas degina man krūtinę, ir, įsmeigusi nagus į pečius, vaizdavausi, kad tai jo dantys. Šaukiausi malonumo amžino pasmerkimo kaina... Švintantis rytas

užtikdavo mane pavargusią, blyškesnę už brėkšmą... Stengdavausi nusiraminti, šaukdama iš skausmo ir pykčio..."

Nusikamavusi nuo kritimo iš svaiginančių aukštumų, į kurias vaizduotės polėkiai iškėlė jos viltis, Lelija nustoja mylėjusi savo pirmąjį meilužį, bet patirti nepažįstamą laimę, kurią taip lengvai pasiekia kitos moterys,— fizinę meilę — tampa vienintele jos mintim, vienintele elgesio taisykle, vieninteliu siekimu.

„Leidusi geismams vaikytis šešėlių, kartais sapne juos gaudydavau, sučiupdavau beskrendančius ir įsakmiai reikalaudavau jei ne laimės, tai bent trumpalaikio susijaudinimo. O kadangi tas nematomas ištvirkavimas negalėjo nieko papiktinti... atsiduodavau jam be sąžinės graužimo. Vaizduotėje buvau neištikima ne tik žmogui, kurį mylėjau, bet kiekvieną rytą būdavau neištikima tam, kurį buvau pamilusi vakarykščiui..."

Don Žuanas eina nuo moters prie moters, kadangi nė viena iš tūkstančio ir trijų moterų nesuteikė jam laimės; Lelija eina nuo vyro prie vyro, kadangi nė vienas iš jų nesuteikė jai malonumo. Romanas įrodo, kad autorė praregėjo ir, artėdama į savo amžiaus trisdešimtmetį, protingai save analizavo. Sent Bevas, išklausęs pačios Žorž perskaitytą romaną, rytojaus dieną jai parašė:

Sent Bevas Žorž Sand, 1833 metų kovo 10 d.: „Ponia, skubu jums pasakyti, kad po vakarykščio vakaro ir to, ką ten išgirdau, susimąsčiau ir kad, susipažinus su „Lelija", dar labiau sustiprėjo rimtas mano susižavėjimas jumis ir draugiškumas jums... Plačiajai publikai, kuri skaitykloje reikalauja kokio nors romano pasiskaityti, ši knyga nepatiks. Bet ją gerai įvertins visi tie, kurie romane įžiūri gyvą amžinų, žmogiškų minčių išraišką... Kad moteris, kuriai dar nėra nė trisdešimties (ir jos išorė visai nerodo, kada ji spėjo ištirti šias gelmes), turi šitiek žinių nuo kurių mums nupliktų smilkiniai ir pražiltų plaukai, ir perteikia jas lengvai, laisvai, santūriai — štai kuo labiausiai žaviuosi... Išties, ponia, jūs nepaprasta ir stipri asmenybė..."

Ji atsakė rytojaus dieną varžydamasi, nes įsivaizdavo, kokia baisi išsigimėlė ir paliegėlė ji turėjo atrodyti nuovokiam skaitytojui, sutapatinusiam ją su Lelija.

Žorž Sand Sent Bevui, 1833 metų kovo 11 d.: „Išklausęs „Leliją", jūs man pasakėte vieną dalyką, kuris mane nuliūdino:

jūs pasakėte, kad manęs bijotės. Meldžiu, vykite tokias mintis šalin ir neprimeskite tų kančių man. Jūs girdėjote, kaip kenčia žmogus. Sutaikinkite mane su dievu, juk jūs jį tikite ir dažnai meldžiatės... Ir tegu jūsų neapgauna mano šėtoniškas elgesys: prisiekiu, aš tik tokia deduosi... Jūs esate kone angelas, tad ištieskite man ranką ir nepalikite manęs šėtonui..."

Tai įrodo du dalykus: kad ji blogai pažinojo Sent Bevą ir kad vyrai geriau už moteris moka dėtis dorybingais.

Kiekvienoj motery iš meilės meilei tūno sąvadautoja; turėdamas moteriškų bruožų, Sent Bevas buvo linkęs į sąvadavimą. Žorž Sand, gyvendama Paryžiuje viena ir laisva, negalėjo ilgai likti be vyriškio. Bet susirasti meilužį, kuris tiktų Lelijai, buvo nelengva. Sent Bevui atėjo į galvą keista mintis pasiūlyti filosofą Teodorą Žufrua, kuriam simpatizavo. Tas mėlynakis Juros kalnietis, mąslus ir lėtas vyras, buvo griežtas ir kartu švelnus. „Aukštas ūgis, paprastas ir nuoširdus elgesys, kažkoks šiurkštus rūstumas, kurio nebuvo atsikratęs, rodė, kad jis — skaistus kalnų vaikas ir tuo didžiuojasi; draugai jį pravardžiavo *Sikambru*[1]..." Žufrua buvo Sorbonoje sėkmingai apgynęs disertaciją tema „Grožis ir didingumas". Jis, kaip ir ponia Diudevan, turėjo polinkį į taurią poeziją, primityvią ir natūralią, bet mintis suporuoti jį su Lelija buvo kvailystė. Ji būtų greit su juo susidorojusi. Tačiau Žorž, kuri laikė Sent Bevą savo dvasiniu vadovu, nuolankiai sutiko.

Žorž Sand Sent Bevui, 1833 metų balandis: „Mielas drauge, priimsiu jūsų rekomenduojamą poną Žufrua. Nors vengiu naujų žmonių draugijos, įveiksiu savo laukinumą ir, be abejo, rasiu žmoguje, kurį man taip šiltai rekomenduojate, visas gerbtinas savybes. Prašyčiau jį įspėti, kad iš pažiūros atrodau sausa ir šalta, kad esu nepataisoma tinginė ir gėdinga nemokša, todėl dažniausiai tyliu; tegu jis nemano, kad esu įžūli, tai tik mano įprotis, galbūt keistybė, bet ne pikta valia. Iš pono Žufrua veido matyti, kad jis puikios sielos ir protingas žmogus, bet aš galbūt tais jo bruožais (tikriausiai labai retais ir labai gerbtinais) nelabai žavėsiuosi. Yra žmonių, kurie ateina į šį pasaulį tobuli, ir jiems netenka kovoti su povandeninėmis uolomis, į kurias atsitrenkia ir susimuša kiti; jie praplaukia

---

[1] Sikambrai, Sigambrai — senovės Germanijos tautelė, 9 m. prieš m. e. nugalėta Druzaus (Nerono Klaudijaus), susimaišė su frankais. *(Vert. past.)*

pro šalį ir net neįtaria, kad tos uolos egzistuoja, o kartais stebisi, matydami tiek skeveldrų plaukiojant aplinkui. Prisibijau tokių dorybingų žmonių nuo pat gimimo..."

Paskutiniu momentu ji staiga paklausė sveiko proto ir atšaukė susitikimą.

Ji tebebuvo liūdna ir nugrimzdusi į sunkų, pašaipų sielvartą. „Kurkite *Leliją,*— parašė jai Sent Bevas,— bet prozoje, ir praktiniame gyvenime neniekinkite dalinio gydymo, dalinės laimės; po tam tikrų išmėginimų ir jie neblogai paguodžia širdį... Pasistenkite žiūrėti į žmones, į pasaulį teisingiau ir pakančiau... Net šventčiausieji šioje ašarų pakalnėje pergyvena šiurpias akimirkas... Tokiomis akimirkomis nereikia pulti į neviltį..." Ji jam padėkojo, pareikšdama, kad „tarp *raštininkų*", anot Solanžos, ji teradusi vieną bičiulį: būtent jį. Bet tikroji patikėtinė šiuos baisius mėnesius buvo Mari Dorval. Jai būdingas cinizmo, paprastumo, kilnumo ir aistros mišinys anuomet puikiai atitiko sutrikusią Žorž. Galimas daiktas, kad Lelijos ir išmintingos kurtizanės Pulcherijos dialogai perkelti iš Žorž ir Mari pokalbių.

Jiedvi dažnai susitikdavo, čia pas vieną, čia pas kitą. Žorž, labai mėgstanti teatrą, nepraleisdavo nė vieno spektaklio, kur vaidindavo Dorval. Bilietų pasiūlymas ir jų užsakymas — pagrindinė beveik visų jųdviejų laiškų tema. Tačiau Žorž ta proga pridurdavo ir švelnių žodžių:

„Šiandien negaliu su tavim pasimatyti, mano brangioji. Neturiu tos laimės! Pirmadienį, rytą ar vakare, kad ir kur būtum, teatre ar lovoj, būtinai ateisiu tavęs apkabinti, mano širdies dama, kitaip padarysiu kokią kvailystę. Dirbu kaip katorgininkė, tai bus man atpildas. Sudie, gražiausioji iš visų..."

1833 metų vasaris: „Geroji Mari, tu buvai atėjusi, o aš buvau Onėjuj. Kokia esu nelaiminga, kad praradau dieną, kurią būčiau galėjusi praleisti su tavim! Bet pasakyk man, kada mudvi galėtume paplepėti po vidurnakčio. Parašyk žodelį, aš visada pasiruošusi. Tu, mieloji moterėle, tiek daug turi gyvenime! Aš nieko! *Nieko, tik tave,* kurią bučiuoju tūkstantį kartų..."

Dorval atsakydavo trumpiau ir, nenorėdama supykdyti Vinji, truputį „retindavo" susitikimus su drauge, kuri skųsdavosi:

1833 metų kovas: „Mari, kodėl taip ilgai nesimatėme? Aš sirgau, tai viena priežastis. O tu buvai labai užimta; tu negalėjai, aš žinau, nes esi gera ir būtum atėjusi pas mane, jei kas nors nebūtų sutrukdęs. Bet myliu tave taip karštai, Mari, ir tiek dienų praleidau toli nuo tavęs! Mari, man dėl to liūdna ir širdį maudžia labiau, negu paprastai. Argi smerksi mane už tai, kad mano padėtis nepavydėtina?.. Bijau, kad nesu verta tavo draugystės, didi ir kilni moterie! Bijau netekti to, ką pasiekiau, ir klausiu save: gal mano gyvenime yra kokia dėmė, kuri stumia tave nuo manęs? Bet juk esi tiek pranašesnė už visas moteris, mano brangioji Mari, kad rasčiau tavyje pakantos ir užuojautos, net jei būčiau kalta. Nemanau, kad aš kuo nusikaltusi. O jei ir būčiau nusikaltusi, esi tokia gera, kad, nepaisant to, vis tiek mane mylėsi... Kada galėsime kartu praleisti mielą vakarą tavo ar mano namuose? Būk gera draugei, kuri liūdi, o jaunystę ir laimę vėl atranda tik prie tavęs..."

Žorž kartą buvo pasinešusi lydėti Mari jos gastrolių metu, nors kaip kambarinė. Susižavėjusi klausėsi karštų Mari Dorval nusiskundimų dievu ir vyrais. „Ji visai atvirai kalbėjo apie save, nieko negražino ir neapsimetinėjo. Turėjo nepaprastą iškalbos dovaną; kartais ta gražbylystė būdavo nesuvaldoma, bet niekad nebuvo vulgari, visada skaisti, nors ir šiurkšti, atskleidžianti nepasiekiamo idealo ieškojimą, svajonę apie nedrumsčiamą laimę, apie dangų žemėje..." Ši moteris, kuri buvo patyrusi daugiau už Žorž, kaip ir ji, atrodo, ieškojo absoliuto. Vinji pavydėjo Dorval tos karštos draugystės su Sand. Vargšas naiviai būgštavo, kad ta laisvosios meilės skelbėja nepadarytų įtakos jo meilužei. *Sancta simplicitas!*[1] Žavingoji, puikioji Dorval, beprotiškai įsimylėjusi savo kūną, šioje srityje neturėjo ko mokytis iš jokios moters.

Kai nerimastaujanti Lelija ieškojo paguodos ir apreiškimo, ji sutiko ciniką, kuris jai pažadėjo ir viena, ir kita. Prosperas Merimė, didelis Sent Bevo bičiulis, buvo, kaip ir Anri Beilis, vienas iš tų nuo vaikystės įskaudintų sentimentaliųjų, iš kurių velnias kuria savo donžuanus. Jis mėgo kalbėti apie meilę kaip specialistas, nešvankiai, kaip šneka medikai. Dėl to turėjo pasisekimą Operos fojė ir keliuose buduaruose. Sutikęs

---

[1] Šventas paprastumas! *(Lot.)*

tą gražią, keistą, laisvą, protingą ir garsią moterį, nutarė pridėti dar vieną skalpą prie savo vėrinio. Sukosi apie ją nuo 1833 metų pradžios, tačiau nesėkmingai. Ji keletą kartų žadėjo jį priimti, bet paskutiniu momentu atsiprašydavo, esą skauda galvą ar atvažiavęs vyras. Jis ėmė kandžiai iš jos šaipytis: „Būsiu jums labai dėkingas, jei man pranešite, ar jau pasveikote, ar jūsų vyras retkarčiais išeina iš namų vienas, žodžiu, ar turėsiu laimę jus pamatyti, jums neįkyrėdamas..."

Jis ją užkariavo „keturiasdešimt aštuonioms valandoms savo drąsa, kai nepaisydamas, ką pasakys žmonės, pasirodė visam puošniajam Paryžiui ant didžiųjų Operos laiptų, nešdamas ant peties mažąją Solanžą, užmigusią per paskutinį „Roberto velnio" veiksmą". Žorž rado jame „ramų ir stiprų žmogų", kuris ją pakerėjo „savo proto galia". Ji išpoteriavo jam Lelijos skundų rožančių. Jos atvirumas jį prajuokino. Vieną 1833 metų balandžio vakarą, jiedviem bevaikštinėjant Malakė krantine, Senos šlaitu, ji pasiūlė jam meilę ir draugystę. Jis atsakė tegalįs „mylėti su viena sąlyga", o visa kita —literatūra. Tai buvo labai neteisingas meilės supratimas, bet Žorž buvo baisaus nerimo būsenoje, o tokiais atvejais moteris yra pasiruošusi nusitverti net mažiausios vilties. „Tikėjausi,— rašė ji Sent Bevui,— kad jis žino laimės paslaptį, kad man ją atskleis... kad niekinantis jo nerūpestingumas išgydys vaikišką mano jautrumą."

Žodžiu, jam pavyko ją įtikinti, kad ir ji gali patirti meilę, kuri patenkina aistrą ir apsvaigina sielą. Būtent to ji dar tikėjosi. Ji susižavėjo patyrimą turinčio žmogaus autoritetu. „Gerai,— pagaliau pasakė ji Merimė,— sutinku, tebūnie taip, kaip jūs pageidaujate, jei jums tai labai malonu, nes aš tikrai žinau, jog neturėsiu jokio malonumo." Jiedu užėjo į jos butą, truputį užkando; Žorž, kambarinės padedama, apsivilko naminę suknelę, panašią lyg į turkės, lyg į ispanės apdarą. Merimė vėliau teigė, kad šios scenos metu ji neparodė jokio drovumo ir nuslopino partnerio geismą. Žinoma, jo akivaizdoje ji norėjo pasirodyti labiau nesivaržanti, negu buvo iš tikrųjų. Šiaip ar taip, viskas baigėsi pasigailėtina ir juokinga nesėkme. Don Žuanas, kaip ir jo draugas Stendalis panašiomis aplinkybėmis, patyrė visišką fiasko Didžiai nustebęs, jis išvydo perdėtai drovią moterį, kuriai trūksta paslaugaus įgudimo tiek dėl nežinojimo, tiek dėl išdidumo. Susierzinęs jis išgiežė savo ap-

inaudą kandžia ir lengvabūdiška pašaipa. Jam išėjus, ji verkė iš širdgėlos, pasišlykštėjimo ir nevilties.

Visą šią istoriją papasakojo Mari Dorval. Žorž manė esanti verta gailesčio, bet ne pasmerkimo. Dorval, prigrasinusi saugoti paslaptį, pašnibždėjo apie tai Diuma — dideliam plepiui. Pasakojimas apie tą nuotykį apskriejo visą Paryžių. Diuma priskyrė Sand tokius žodžius: „Vakar vakare pas mane buvo Merimė; ne kažin kas..." Paslaugūs draugai atėję pranešė Žorž, kad Mari Dorval ją išdavusi. Sand piktai juos sutiko.

„Sakote, kad ji mane išdavė. Aš tai gerai žinau, bet kas iš jūsų, gerieji mano draugai, nėra manęs išdavęs? Iki šiol ji mane teišdavė vieną kartą, o jūs, jūs mane išdavinėjote kiekvieną dieną. Ji pakartojo žodį, kurį jai pasakiau. O jūs visi priskirdavote man žodžius, kurių nebuvau sakiusi... Netrukdykite man ją mylėti. Žinau, kas ji tokia ir ko ji verta. Žinau jos trūkumus, jos nedorybes... Ak! Tas mėgstamiausias jūsų žodis! Jūs bijotės nedorybės. Bet juk jūs visi ja persisunkę, tik to nežinote arba neprisipažįstate. Nedorybė! Jūs teikiate jai reikšmės? Argi nežinote, kad ji yra visur, kiekviename jūsų gyvenimo žingsnyje, aplink jus, jumyse pačiuose?.."

Po keturiolikos metų ji iš naujo perskaitė savo dienoraštį ir patvirtino tą nuomonę.

1847 metai: „Ji! Ji vis tokia pat, ir aš ją tebemyliu. Tai nuostabiai graži, kilni ir švelni siela, reto proto moteris, bet jos gyvenimas pilnas nuodėmių ir negandų. Už tai juo labiau tave myliu ir gerbiu, o Mari Dorval!"

Sent Bevui, dideliam žmogiškųjų silpnybių mėgėjui, kurį jau buvo pasiekusios paskalos, ji atliko išpažintį:

Žorž Sand Sent Bevui, 1833 metų liepos 8 d.: „Jūs neprašėte, kad atskleisčiau paslaptį, aš ir neatskleidžiu jos, pasakodama jums visa tai, nes neprašau, kad laikytumėt paslaptį. Sutikčiau papasakoti ir išspausdinti visus savo gyvenimo faktus, jei manyčiau, kad tai galėtų būti kam nors naudinga. Kadangi jūsų pagarba man būtinai reikalinga, turiu teisę pasirodyti jums tokia, kokia esu, net jeigu jūs nesutiktumėt išklausyti mano išpažinties... Vieną liūdną ir beviltišką dieną sutikau žmogų, kuris nieko neįtarė... kuris visai nesuprato mano prigimties ir šaipėsi iš mano širdgėlos... Dar nebuvau tvirtai įsitikinusi, kad esu visiškai kaip Lelija. Norėjau save įtikinti, kad nesu tokia; vyliausi galėsianti išsižadėti to šalto

ir nepakenčiamo vaidmens. Šalia savęs mačiau moterį, nežabojančią savo geismų, ir ji buvo didinga. O aš, santūri ir beveik skaisti, buvau atstumianti savo egoizmu ir vienišumu. Stengiausi nugalėti savo prigimtį, užmiršti apviltus praeities lūkesčius... Mane apėmė romantiškas nerimas, negalė, nuo kurios svaigsta galva, tokia būsena, kai, viską neigęs, vėl pradedi svarstyti ir imi taikstytis su daug didesnėmis klaidomis už tas, kurių buvai atsisakęs. Taigi jau žinodama, kad negaliu sueiti į ilgalaikius intymius santykius su kita būtybe, įsivaizdavau, kad kelių dienų susižavėjimas gali pakeisti mano gyvenimą. Žodžiu, sulaukusi trisdešimties metų, pasielgiau taip, kaip nebūtų pasielgusi penkiolikmetė mergaitė. Laikykitės... Šios istorijos pabaigą šlykštu pasakoti. Bet kodėl man gėdytis būti juokingai, jei nebuvau kalta?.. Bandymas visiškai nepasisekė. Verkiau iš širdgėlos, pasišlykštėjimo ir nevilties. Užuot suradusi meilę, gebančią manęs pagailėti ir mane nuraminti, tesusilaukiau kandžios ir lengvabūdiškos pašaipos. Štai ir viskas, o ta istorija buvo reziumuota dviem žodžiais, kurių aš nesu ištarusi, kurių ponia Dorval nei prasimanė, nei pagarsino, bet kurie nedaro garbės pono Diuma vaizduotei..."

Jokių sąžinės priekaištų. Ji pasakojo faktus nemeluodama ir savęs negindama. Ji bandė surasti laimę pavojingoj sferoj, laimė jai nenusišypsojo. Ta paskutinė nesėkmė patvirtino visus jos būgštavimus. Jeigu ji galėtų, kaip Dorval, tapti tikra meiluže, tai, jos nuomone, būtų didelis laimėjimas ir atpirkimas. Prosperui Merimė ji nejautė pagiežos. „Jeigu Prosperas Merimė būtų mane supratęs, gal būtų ir pamilęs, o jei būtų pamilęs, būčiau jam pasidavusi, o jei būčiau sugebėjusi pasiduoti vyriškiui, būčiau išgelbėta, nes laisvė mane graužia ir žudo..." Bet jeigu būtų galėjusi pasiduoti vyriškiui, ji nebūtų buvusi Žorž Sand.

VI

Koks pakrikimas, koks pakrikimas! Prieš dešimt metų ji buvo jauna moteris, kupina vilčių ir geros valios; manė sugebėsianti formuoti ją mylinčius vyrus ir įteigti jiems supratimą apie taurią ir mistišką meilę, kuria pati anuomet tikėjo. Ji buvo kaip Stenijas: patikli ir nepritýrusi, karštai ir baikščiai

laukianti ateities. Paskui, kai jai nepasisekė su Oreljenu dė Sezu, kaip ir su Kazimiru Diudevanu, ji pagalvojo, jog kalta blogai sutvarkyta visuomenė, privaloma santuoka ir kad, nusikratę žemais prietarais ir pasenusiais įstatymais, laisvi meilužiai galėtų įgyvendinti savo svajones. Ta iliuzija taip pat sužlugo. Laisvoji meilė pasirodė besanti tokia pat vylinga, kaip ir santuokinė meilė.

Provincijoje, pasipiktinusi mažų miestelių interesų menkumu, ji tikėjo, kad egzistuoja mandagių ir iškalbingų meno žmonių pasaulis; įsivaizdavo, kad Paryžiuje „gražus gyvenimas, maloni, elegantiška, apsišvietusi visuomenė, kurioje panašūs žmonės gali susitikinėti, pasipasakoti vieni kitiems apie savo jausmus ir mintis". Ji nežinojo, kad genijus visada vienišas ir kad nėra moralinės hierarchijos, kurią vienbalsiai priimtų geriausieji žmonės. Ji laikė poetais visus, kurie rašė eilėraščius. Dvejų metų sunkaus gyvenimo patyrimas jai įrodė, kad didieji žmonės nėra milžinai, „kad pasaulis pilnas galvijų ir kad negalima žingsnio žengti — kuris nors pradeda bliauti". Ji ieškojo didžių žmonių, o tesutiko pasigailėtinus žmogėnus, atsargius ir veidmainius. Ji sužinojo, kad pavojinga būti atvirai.

Žmonės nenori, kad nuimtum nuo jų skraistę ir lieptum jiems juoktis iš jų pačių kaukės. Jeigu nebesugebate mylėti, meluokite arba taip aklinai susisiauskite skraistės klostėmis, kad joks žvilgsnis negalėtų pro jas prasiskverbti. Elkitės su širdimi taip, kaip elgiasi ištvirkę seniai su savo kūnu: slėpkite ją po skaistylais ir melu; pagyrūniškai maskuokite senatvišką sukriošimą, kuris daro jus nepasitikinčiu, ir apgaudinėkite visuomenę, kuri daro jus impotentu. Tik niekados neprisipažinkite, kad jūsų protas susenęs, niekam nesakykite savo minčių amžiaus..."

Pavargusi, išsikankinusi, su kraujuojančiomis dar nesenomis žaizdomis, besiblaškanti „tarp savižudybės siaubo ir amžinos vienuolyno ramybės", tą 1833 metų vasarą ji tikrai buvo Lelija, moteris, ištroškusi meilės, verta meilės, bet nesugebanti nusižeminti, o be nusižeminimo nėra meilės. „Lelija, tavo siela šalta, kaip antkapio akmuo!"— šaukė ji Stenijo lūpomis. Tačiau...

Tačiau širdies gilumoje ji gerai žinojo, kad mergaitė iš Anglių vienuolyno, Noano amazonė, gailestinga nelaimingie-

siems, trokštanti žinių, skaisti ir rimta, dar nemirė. Lelija turėjo Manfredo ir Laros bruožų. Bet Baironas, net vaidindamas savo šėtonišką personažą, lieka užkietėjęs kalvinas ir sentimentalus meilužis. Linksmai pietaudama su Ortansa Alar arba godžiai klausydamasi Mari Dorval, Žorž Sand liaudavosi buvusi Žorž Sand. Vienam vakarui ji vėl atgaudavo jauną Ororos Diudevan širdį ir viltis. Tada ji svajodavo apie Noano alėjas, šviesias žvaigždes, apie iškilmingą ir gražią tylą, kuri tokia palanki atviriems pasipasakojimams, apie draugus berijiečius; kada nors atsirėmusi jiems į parankę, ji pasakos apie pergyventas audras. O kai, svečiams išėjus, Malakė krantinėje, savo bute ji likdavo viena prie miegančios Solanžos, nerami jos siela, patyrusi tiek daug nusivylimų, trokšte troško tikėti meile ir galbūt dieviškąja meile.

KETVIRTOJI DALIS

Meilės ir genijaus išmonės

Moterys mano, kad viskas, kam jos ryžtasi, yra nekalta.

ŽUBERAS

I

AMŽIAUS VAIKAI

Mažame Malakė krantinės butuke palikome praradusią iliuzijas, nusivylusią jauną moterį, kuriai nepavyko svetimaujant, kaip ir santuokoj, ir kuri bando romanu išreikšti maištingus savo jausmus. Nemanykite, kad ji lieja ašaras. Ji pernelyg gyvybinga ir stipri, kad ilgai verktų. Ji tarėsi blogai pasirinkusi; kažkur turįs egzistuoti idealus meilužis, sugebantis gerbti jos jautrumą ir nugalėti šlykštėjimąsi; tą dieną, kai jį sutiksianti, aistra, sąžinės, vadinasi, dievo, įspėjimas, parodysiąs jai kelią. Ir ji nesiliovė jo ieškojusi, peržvelgdama ją supančių talentingų vyrų gretas, nelyginant sultonas haremo slaptynėse apžiūrinėjantis savo odaliskas.

Raudonskruostis Sent Bevas būtų jai patikęs, nors ir turėjo „prieš laiką klebonu virtusio cherubino" veidą, po ciniko fiasko ji būtų mielai perdavusi tam patikėtiniui pirmojo meilužio vaidmenį. Bet Sent Bevas, anksčiau uoliai ją lankęs, dabar jos vangstėsi. Ji negalėjo suprasti jo tylėjimo ir būtų bemeilijusi „atviro šiurkštaus užpuolimo, negu šitos išdidžios ramybės." Ar ji kokiu nors labai negarbingu poelgiu jį atbaidė, ir jis liovėsi „nuolat ją lankęs"? Galbūt jos draugija pasidarė jam nebemaloni, ir todėl jos vengia? Galbūt Lelijos neviltis sudrumstė jaunatvišką jo tikėjimą gyvenimu? Galbūt jis įsimylėjo pavyduolę, kuri jam draudžia lankytis pas tokią

pavojingą moterį? „Jeigu taip, tai nuraminkite ją, pasakykit, kad man trys šimtai metų, kad aš, kaip moteris, esu išėjusi į dimisiją dar prieš jos senelės gimimą ir kad vyrai man tiek terūpi, kiek pernykštis sniegas..."

Tuo kaip tik netikėjo nei Adelė Hugo, nei Sent Bevas. Jis pažvelgė į bedugnę, slypinčią po Žorž žavesiu, ir išsigandęs pasitraukė. Jai jis tai išreiškė švelniau; garbstė „vyriško tiesumo ir moteriško žavesio derinį", bet teigė, kad draugauti su ja sunku. „Skirtingos lyties žmonių draugystė galima tik tada, kai yra pasibaigęs audringas ir permainingas jų gyvenimo laikotarpis; reikia, kad jie paprasčiausiai baigtų savo gyvenimą, kaip tam tikro amžiaus žmonės baigia dieną, sėdėdami ant suoliuko pavakario saulėje..." Žodžiu, jis sutiko „rimtai" tebedraugauti su ja, bet iš tolo, o ne susitikinėti prie keturių akių. Jos nuomone, tai buvo liūdna ir juokinga: „Na ką gi, mano drauge, jei jums nepatinku, būkite laisvas... Aš jūsų nebevarginsiu. Jūs laimingas? Juo geriau! Laiminu dangų už tai ir manau, kad teisingai darote, manęs vengdamas..."

Bet ji nenorėjo su juo susipykti. Jis buvo įtakingas kritikas, o ji nebuvo kerštinga, nebent tik meilės reikaluose, bet čia meilė buvo niekuo dėta.

Kitas nuolat ją lydintis kritikas, Giustavas Planšas, nuo „Indianos" laikų tapo artimas draugas. Meilužis? Paryžius taip kalbėjo. Paryžius visada taip kalba. Kazimiras buvo tuo įsitikinęs, Žorž griežčiausiai neigė. Tiesą sakant, Planšas, kuris visada trenkdavo sukaitusiu nešiku, nebuvo labai gundantis, bet įtakingas; ji pavertė jį savo ištikimu riteriu, o jis išdidžiai priėmė tą vaidmenį. Ji dažnai užsukdavo į jo nešvarų kambarį Kordeljerų gatvėje ir pavesdavo jam atlikti keisčiausias užduotis. Kai Kazimiras atvažiuodavo į Paryžių, Planšas turėdavo eiti su juo į teatrą; kai susirgdavo Solanža, Planšas skubėdavo daktaro; Planšas lydėdavo Morisą į Henriko IV licėjų, o Sand į Dorval premjeras. Ponia Diudevan visiškai prisijaukino Giustavą Žiaurųjį.

Mari Dorval ir toliau buvo mylimiausia bičiulė, bet mažai tegalėjo dalyvauti Žorž gyvenime. Vinji kaip įmanydamas stengėsi atskirti meilužę nuo tos, pasak jo, „baisingos moters". Mari nuolat stokojo pinigų trims savo dukterims, tad amžinai turėdavo gastroliuoti. Ištikimasis Planšas tada būdavo skubiai siunčiamas pas Vinji išgauti Dorval adreso.

Žorž Sand poniai Mari Dorval: „Kur tu? Kaip gyvuoji?.. Kodėl išvažiavai, piktaširde, su manim neatsisveikinusi, nepasisakiusi, kur vyksti, kad galėčiau tave vytis? Man labai liūdna, kad išvažiavai neatsisveikinusi. Apėmė niūri nuotaika. Įsivaizdavau, kad tu manęs nemyli. Blioviau kaip asilas... Esu kvailė. Bet tu jau man atleisk. Aš turiu blogų charakterio savybių, bet mano širdis kupina meilės tau, tai aš gerai žinau. Veltui žiūriu į kitas, nematau nė vienos, kuri prilygtų tau. Nėra nė vienos tokios atviros, nuoširdžios, stiprios, švelnios, geros, kilnios, malonios, didelės, juokingos, puikios ir tobulos sielos, kaip tavo. Noriu visada tave mylėti, noriu verkti ir juoktis su tavim drauge. Noriu atvažiuoti pas tave, pabūti keletą dienų ten, kur tu esi. Kur tu? Kur man važiuoti? Ar tau neįkyrėsiu? Na ir kas! Beje, man vis tiek! Pasistengsiu būti ne tokia paniurusi, kaip paprastai. Jei tu liūdėsi, ir aš liūdėsiu, jei būsi linksma, tegyvuoja džiaugsmas! Ar turi man kokių pavedimų? Atvešiu tau visą Paryžių, jei turėsiu už ką jį nupirkti. Na, brūkštelk man nors eilutę, ir aš atvažiuosiu. Jei turėsi kokių reikalų ir aš tau kliudysiu, tu mane išvarysi dirbti į kitą kambarį. Aš sugebu dirbti bet kur. Žmonės man patarė tavimi nepasitikėti; tikriausiai jie tą patį sakė ir tau apie mane; pasiųskime juos visus... ir tikėkime viena kita.

Jei man greit atsakysi, parašydama tik vieną žodelį: „Atvažiuok!", važiuosiu, nors turėčiau cholerą ar meilužį..."

Mari Dorval parodė tą laišką Vinji ir, norėdama jį nuraminti, apsimetė, kad jai nusispjaut į tą laišką. Ant jo Vinji užrašė: „Uždraudžiau Mari atsakinėti tai Sapfo, kuri jai įkyrėjo." O Dorval: „Ponia Sand įsižeidusi, kad jai neatsakiau." Bet Žorž per daug žavėjosi Mari ir negalėjo ilgai pykti.

Žorž dirbo įprastiniu vienodu tempu, bet jos širdis tylėjo, ir gyvenimas jai atrodė tuščias. 1833 metų pavasario pradžioje žurnalas *Revue des Deux Mondes* surengė pas Luantjė, Rišeljė gatvės 104 numeryje, iškilmingus pietus savo bendradarbiams. Giustavas Planšas, leidyklos kritikas, atsivedė Žorž Sand, ir atsitiktinai ar gudraus Biulozo dėka prie stalo ji atsidūrė šalia Alfredo de Miusė. Dar Sent Bevas, ieškodamas Ororai gerbėjų, kalbėjo norįs jai pristatyti tą jauną poetą garbanotais šviesiais plaukais, liekną ir gražų kaip dievą. Miusė tada buvo dvidešimt trejų metų, šešeriais metais jaunesnis už Sand ir Sent Bevą. Sent Bevas žavėjosi Miusė galbūt dėl to, kad

Miusė buvo toks, koks Sent Bevas būtų norėjęs būti. „Jis buvo kaip pavasaris, tikras poezijos pavasaris, spindintis prieš mūsų akis... Iš pirmo žvilgsnio, tai buvo tobulas jauno genijaus paveikslas..." Iš Bairono Miusė buvo išmokęs dendiškumo. Redingotas aksomine apykakle iki pat juostos, labai aukštas cilindras, užsmauktas ant ausies, ryškus kaklaraištis, siauros žydros kelnės darė kiek perdėtos elegancijos įspūdį. Kai Sent Bevas pasiūle atvesti Miusė pas Žorž Sand, ji nenorėjo: „Jis labai didelis dendis, mudu netiktume vienas antram."

Suprantama, kad ji baiminosi, nes literatai Miusė apkalbinėjo. 1830 metais jis puikiai debiutavo, ir tuojau pat jį priėmė Biulozas, Senaklis[1], Arsenalo salonas. Gražiosios romantikų mūzos, aistringai susižavėjusios, deklamavo kai kuriuos spalvingus ir naujus jo eilėraščius: *Gelsvai mėlynas dragūnas, miegantis šiene...* Bet nedėkingasis šaipėsi iš savo šlovės ir iš savo plunksnos brolių. Jis rašė apie juos parodijas, piešė jų karikatūras, išgalvodavo pravardes. Sent Bevą, kuris negailėjo jam pagyrų, Miusė vadino čia *ponia Pernel*[2], čia *Sent Beviu*[3]. Miusė buvo moterų išlepintas vaikas, cherubinas, skaitęs „Pavojinguosius ryšius"[4] ir „Manfredą". Jis patyrė malonumą anksčiau negu meilę ir nerado jame laimės. Tada su naiviu įniršiu įjunko į šampaną, opijų, mergšes. Kaip ir Baironą, jį žavėjo ištvirkavimas, kur moteris vėl imasi senovinio kerėtojos vaidmens, o vyras išsivaduoja iš visuomenės despotizmo. Nusivylus parsiduodančiomis meilužėmis, jam liko blogi prisiminimai. „Mylėti,— kalbėjo jis,— mūsų moterims — tai žaisti melą, kaip vaikai žaidžia slapstynes..., liūdna ir niekšiška komedija." Bet šalia prieš laiką persisotinusio ištvirkėlio Miusė sieloje gyveno švelnus ir jautrus pažas. Iš to kontrasto gimė jo poezija. Menininkas niekados neatsisako to, kas brandina jo genijų. Miusė puikiai suprato, kad kaip tik iš šio disonanso gimsta geriausi jo eilėraščiai. Ir jis lėbavo. Iš pradžių tame

[1] Senaklis — literatų ratelis, kurį sudarė jauni romantikai (Vinji, Sent Bevas, Miusė), rinkdavęsi pas Š. Nodjė arba V. Hugo. *(Vert. past.)*

[2] Ponia Pernel — Moljero „Tartiufo" veikėja, šventeiva. *(Vert. past.)*

[3] Bévue — apsirikimas *(pranc.)*. *(Vert. past.)*

[4] Pavojingieji ryšiai — prancūzų rašytojo Pjero Šoderlo de Laklo (1741—1803) epistolinis romanas, kuriame aštriai ir ciniškai analizuojamas ištvirkėlio Valmono charakteris. *(Vert. past.)*

žaidime buvo truputis apsimetimo ir apmaudo, bet „ištvirkavimu nežaidžiama", ir nuo pat jaunystės jo nervai buvo pakrikę, įkvėpimas nelygus, kišenės tuščios.

Per žurnalo *Revue des Deux Mondes* surengtus pietus Sand maloniai nustebo, kad dendis besąs geras vaikinas: „Jis nebuvo nei ištvirkėlis, nei pagyrūnas, nors manėsi esąs ir vienas ir antras." Jis „sublizgėjo" sąmoju, prajuokino tą nekalbią gražuolę išsiblaškiusiu žvilgsniu, o jai reikėjo juoko. Žorž pati nebuvo sąmojinga, bet mokėjo vertinti kitų sąmojį. „Fantazijus[1] pajuto, kad jis patinka." Jis šypsojo, žvelgdamas į mažą durklą prie kaimynės diržo, bet jį apžavėjo didelės akys, juodos ir rimtos, žibančios ir švelnios, klausiamai žvelgiančios į jį. Akys didžiulės kaip indėnės, veido spalva gelsva, su bronziniu atspindžiu. Iš Miusė eilėraščių žinome, kad jis apdainavo „andalūzietę rusva krūtine", kad jam patiko „skaisti auksinė krūtinė, kaip šviežia vynuogių kekė". Ta gintarinė oda jaudrino slaptus jo geismus.

Sugrįžęs namo, jis perskaitė „Indianą", išbraukė pusę būdvardžių, kadangi tuo metu jo skonis ir stilius buvo geresni, negu Sand, ir pasiuntė jai labai pagarbų laišką, kuris baigėsi žodžiais: „Priimkite, ponia, mano pagarbos pareiškimą", bet prie laiško buvo pridėtas eilėraštis *Perskaičius Indianą:*

O Sand, iš kur ta knygoje baisi scena,
Kur Indianos lovoj pusnuogė Nuna
Su Raimonu paskęsta svaigulingai?
Kas padiktavo tau tuos puslapius ugnies,
Kur meilė veltui virpančia ranka paliest
Pabando šmėklišką iliuziją vylingą?
Ar tavo siela tuo pat būdesiu pritvino?
Ką jautė Raimonas — ir tu tą ragavai?
Ir ta kančia suvelta begalinė,
Ir ta aistra be laimės — tuštuma laukinė —
Ar atmeni ją, Žorž, ar tik prisapnavai?

Tujinimas, primygtiniai klausimai kūrė poetinį intymumą. Po to sekė įmantrūs, galantiški laiškai. Miusė šioje srityje mokėjo būti žavus; Žorž vėl praliuksmėjo. „Mano berniūkštis

---

[1] Fantazijus — Alfredo de Miusė 1834 metais sukurtos to paties pavadinimo komedijos pagrindinis herojus. *(Vert. past.)*

Alfredas",— netrukus kalbėjo ji Jiedu drauge kūrė romantiškus planus: įkopti į Dievo Motinos katedros bokštus, keliauti po Italiją. Ji priiminėjo jį, apsirengusi atlapa geltono šilko rytine suknele, apsiavusi turkiškomis šlepetėmis, su ispanišku tinkleliu ant galvos; vaišindavo egiptietišku tabaku ir sėsdavosi ant grindų, ant pagalvėlės, surūkyti ilgą Bosnijos vyšnios pypkę. Alfredas atsiklaupdavo prie jos ir uždėdavo ranką ant turkiškų šlepečių, neva norėdamas geriau įžiūrėti rytietišką raštą. Pokalbiai būdavo žaismingi.

Liepos mėnesį „Lelija" buvo užbaigta, ir Miusė gavo korektūrinį egzempliorių. Jis buvo sužavėtas: „Lelijoj" randi dešimtis puslapių, kurie pataiko tiesiai į širdį. Jie tokie pat puikūs, drąsūs, stiprūs, kaip „Renė" ir „Laros" puslapiai..." Paskui Kerubinas[1] grįžo prie meilės temos:

„Jūs mane pakankamai pažįstate ir dabar galite būti tikra, kad iš mano lūpų niekad neišgirsite juokingų žodžių: *Ar jūs norite, ar nenorite?* ...Šiuo atžvilgiu mus skiria Baltijos jūra. Jūs tegalite pasiūlyti dvasinę meilę, o aš tuo pačiu negaliu niekam atsilyginti (tarkime, kad jūs manęs iš karto nepasiųstumėt po velnių, jeigu išdrįsčiau jus prašyti meilės), bet galėčiau būti, jeigu laikysite mane to vertu, netgi ne jūsų bičiuliu — tai man taip pat perdaug dvasiška,— bet savotišku nereikšmingu draugu, neturinčiu jokių teisių, vadinasi, nė teisės pavydėti ar vaidytis, bet gavusiu leidimą rūkyti jūsų tabaką, glamžyti jūsų peniuarus ir susirgti sloga, filosofuojant su jumis po visais šiuolaikinės Europos kaštonais..."

„Lelijos" romanui buvo reikalingi keli piktžodžiavimų kupini posmai, kuriuos girtas Stenijas turėjo dainuoti trūkčiojančiu balsu. Ko paprašyti, jei ne jauno poeto, gerai pažįstančio girtumo būklę, prie jos apsimetinėjančio sentimentaliu juokdariu? Miusė sukūrė tokį *Inno ebrioso*[2]:

Jei orgijos vidury mano žvilgsnis pakyla,
Jei virpančios lūpos pro purpuro tylą
Bučinio ieško aitraus,

---

[1] Kerubinas — Bomaršė komedijos „Figaro vedybos" veikėjas, meilei nubudusio jaunuolio tipas. *(Vert. past.)*

[2] Inno ebrioso *(it.)* — Girtuoklių himnas. Eilėraščio autorystė nėra tikra; Žorž Sand kūrybos tyrinėtojo Ernesto Sejero nuomone, tiek stilius, tiek eilėdara veikiau rodo, kad jo autorius — Sent Bevas. *(Vert. past.)*

Tegu nenurimsta man geismas ugninis
Ant meilei atėjusios moters krūtinės,
Ant nuogo peties patiklaus.
Teuždega mano nualintam kraujyj
Ji gašlios glamonės vėl godulį naują.
Aš — dvidešimtmetis žynys!
Jų galvas nusės gėlėmis mano rankos,
Ir jų plaukų gyvos kvepiančios bangos
Degs pirštuose man kaip ugnis.
Dantim įsisiurbęs į virpančius kūnus
Aš riksmą teišgirstu; jų kimus nuolankumas
Teprašo pasigailėt.
Tesuriša mus paskutinės dejonės alsios,
Te iššūkiu nuaidi mūs balsas —
Mirtis teateinie!
Arba — jei dievas laimingos mirties man neduotų,
Šlove ir laime neapvainikuotų,
Jei mano geismas neramus
Atvės agonijoj bejėgėj begalinėj
Kaip atšvaitas blausus užgesusio likimo —
Ir pergyvens džiaugsmus,
Tegu valdovo užgaidu pavydulingu
Sutrumpina man kančią vynas gailestingas,
Kai kūnas stings trapus,
Ir atsisveikinimo bučiniu sujungsim lūpas,
Ir mano geismas miego šalty klūpos —
Ir dievas tas prakeiktas bus.

Dar kurį laiką jis rašinėjo Sand Šekspyro komedijų tonu, paskui, 1833 metų liepos 29 d., paštu atėjo laiškas, kuriame jis jausmingai prisipažino mylįs:

„Mano brangioji Žorž! Turiu jums pasakyti kažką kvailo ir juokingo... Jūs juoksitės man į akis, manysite, kad ligi šiol santykiuose su jumis buvau niekatauškis, parodysite man duris ir būsite įsitikinusi, kad aš meluoju. Aš jus įsimylėjęs. Nuo pat pirmos dienos, kai atėjau pas jus. Maniau, kad išsigydysiu, lankydamas jus kaip draugas. Jūsų charakteryje yra daug bruožų, kurie galėtų mane išgydyti nuo meilės; stengiausi save tuo įtikinti, kol galėjau, bet man pernelyg brangiai kainuoja valandėlės, kurias praleidžiu su jumis... Dabar, Žorž, jūs pa-

sakysite: „Dar vienas įkyruolis", kaip paprastai sakote... Žinau, ką apie mane galvojate, ir nieko nesitikiu, jums prisipažindamas. Tik galiu prarasti bičiulę... Bet aš iš tiesų kenčiu, ir man trūksta jėgų..."

Ji svyravo. Tai svarbu pažymėti, kadangi pernelyg dažnai Sand buvo vaizduojama kaip fatališka moteris, žmogėdra, ieškanti šviežienos. Šiuo atveju nieko panašaus nebuvo. Ji norėjo išsiblaškyti su jaunuoliu, kurį laikė genialiu ir žavingu, bet bijojo to, ką žinojo apie jo lėbavimus. „Myliu visas moteris ir visas jas niekinu"— buvo jis jai sakęs. Ji svajojo apie didelę ir pastovią meilę. Ji būdavo neištikima, jos manymu, tik iš nusivylimo ir nusiminimo. Miusė atspėjo jos mintis ir naujame laiške jai rašė:

„Prisimenate, jūs man kartą sakėte, kad kažkas jus klausęs, kas aš — Oktavas ar Kelijas, ir jūs atsakiusi: „Manau, ir vienas, ir antras". Buvau beprotis, kad teparodžiau jums vieną, Žorž... Mylėkite tuos, kurie moka mylėti, aš moku tik kentėti... Sudie, Žorž, aš myliu jus kaip vaikas..."

Kaip vaikas... Ar taip rašydamas jis žinojo, kad surado žodžius, kurie galėjo ją sujaudinti? „Kaip vaikas,— kartojo ji, spausdama laišką virpančiomis rankomis.— Jis mane myli kaip vaikas! Ką jis pasakė, dieve mano! Ar jis supranta, kaip pervėrė man širdį!" Jiedu vėl susitiko, jis verkė, ir ji neatsispyrė. „Jei ne tavo jaunystė ir mano silpnumas, išvydus tavo ašaras, būtume likę brolis ir sesuo..."• Netrukus Miusė apsigyveno Malakė krantinėje. Šįsyk jai vėl reikėjo bendrai valgyti su mylimuoju, būti jam rūpestinga namų šeimininke, slauge, o ypač motina, ne mažiau kaip meilužė.

Naujojo favorito įkurdinimas nepraėjo be dramų draugų tarpe. Giustavas Planšas ir Paryžiuje gyvenantys berijiečiai, ištikimi šunys, pripratę sėdėti prie Žorž kojų, ėmė loti ant atvykėlio ir tikinti, kad viešas ryšys su jaunu šviesiaplaukiu, aukštuomenės žmogumi, dabita, pakenksiąs Žorž literatūrinei ateičiai. Planšas, kurio nevalyvumas pykino lepųjį Miusė, buvo išvarytas. Po to pasirodė „Lelija". Sand dedikavo knygą *Ponui H. Delatušui,* tikėdamasi vėl užkariauti Onėjaus atsiskyrėlį; jis protestavo (pasipiktinęs, be abejo, tiek rašyba, tiek autorės įžūlumu), ir vėlesniuose leidimuose ji tą pavardę pašalino. Dovanodama Miusė pirmąjį tomą, ji įrašė: *Mano berniūkščiui, ponui Alfredui. ŽORŽ.* O antrame tome: *Ponui*

vikontui Altredui de Miusė, su pagarba nuo jo ištikimo tarno, ŽORŽ SAND.

Knyga sukėlė spaudoje didelį triukšmą. Tai buvo netikėtas laimikis veidmainiams. Vienas žurnalistas, Kapas de Fejidas, pareikalavo „karštos anglies" apvalyti lūpoms nuo tų bjaurių ir tvirkinančių minčių... „Tą dieną, kai atversite knygą „Lelija",— varė jis toliau,— užsisklęskite savo kabinete (idant nieko neužkrėstumėt). Jeigu turite dukrą ir norite, kad jos siela liktų skaisti ir naivi, pasiųskite ją žaisti laukan su draugėmis..."

Vargšelis Planšas riteriškai stojo prieš įžeidėją. Žurnale *Revue des Deux Mondes* 1833 metų rugpjūčio 15 d. jis paskelbė drąsų pagiriamąjį žodį „Lelijai" ir jos autorei: „Esama likimo paženklintų charakterių, kuriems būtina nuolatinė kova ir jos teikiamos emocijos. Kad ir kas atsitiktų, išpirkdami kaltes, jie aukoja savo nemigo naktų kančias ir nerimą. Juos smerkti gali tik tas, kas jų nepažįsta..." Ir pridūrė, kad moterys suprasiančios „Leliją".

„Jos atidžiai pasižymės visas knygos pastraipas, kuriose ras savo gyvenimo atspindį ir prisiminimą, savo kančias. Jos lies ašaras ir gėrėsis atvirai parodyta impotencija su visomis jos negandomis. Iš pradžių moterys stebėsis drąsiu prisipažinimu; kai kurios paraus iš gėdos, kad autorė iškėlė aikštėn jų ydą, ir beveik pyks dėl tokio paslapties neišlaikymo, bet įsigilinusios į save, pamatys, kad „Lelija" greičiau jas gina, nei kaltina..."

Paskui jis pasiuntė sekundantus pas Kapą de Fejidą. Biksiu, Blondė ir Natano Paryžius šaipėsi iš tos dvikovos. Kokiu pagrindu ponas Giustavas Planšas tampa pono (ar ponios) Žorž Sand *bravu*?[1] Ar tuo būdu nori pareikšti savo teises, kai jų netenka? Vargšelis gynėsi.

Giustavas Planšas Sent Bevui: „Jeigu mane su Žorž Sand sietų ne didelė draugystė, o kas nors kita, tai mano vakarykščias elgesys būtų stačiokiškas: atrodytų, kad naudojuosi teise, kaip koks neišauklėtas storžievis. Tokios teisės aš neturiu, esu tik juokingas, bet žmonėms nebūtina žinoti tiesą, ir tiek jiems ji terūpi..."

---

[1] Bravas *(it. bravo)* —17—18 a. Italijoje samdomas žudikas. *(Vert. past.)*

Alfredas de Miusė pyko, niršo: „Ketinau kautis, bet man užkirto kelią." Nuo tos dienos jo bodėjimasis Planšu virto neapykanta:

Nuspręst vardan ramybės galim:
Tasai roplys lai gelia.
Tik vietoje gyvatės
Nesutraiškykim blakės!

O Sent Bevas kantriai laukė, kol audra nurims Sand daug kartų jį ragino parašyti straipsnį į *Le National:*

Žorž Sand Sent Bevui, 1833 m. rugpjūčio 25 d.: „Mielas bičiuli, kaip žinote, esu labai įžeista, bet žiūriu į tai abejingai. Tačiau esu jautri tam, kaip skubiai ir uoliai mano bičiuliai stoja manęs ginti..."

Paskui oficialiai jam pranešė apie savo naują meilės ryšį: „Įsimylėjau, ir šįsyk labai rimtai, Alfredą de Miusė. Tai ne įgeidis, bet didelis jausmas, apie kurį smulkiai jums papasakosiu kitame laiške. Nedrįstu pažadėti, jog šis jausmas truks taip ilgai, kad galėtumėt jį laikyti tokiu pat šventu, kaip jausmai, kurie gaivina jus. Vieną kart mylėjau šešerius metus, antrąkart — trejus, o dabar nežinau, kaip bus. Man dažnai užeidavo įvairios užgaidos, bet mano širdis taip neišseko, kaip būgštavau; dabar tai sakau, nes tvirtai jaučiu. Kitąkart būdavau nusiminusi, nesuprasta, šįsyk patiriu nuoširdumą, ištikimybę ir švelnumą — visa tai mane svaigina. Tai jaunuolio meilė ir draugo bičiulystė. Tai kažkas, apie ką neturėjau jokio supratimo, ko nesitikėjau rasti niekur, o ypač čia. Aš nepripažinau to jausmo, jį atstūmiau; iš pradžių jam priešinausi, o paskui pasidaviau ir esu laiminga, kad taip pasielgiau. Pasidaviau labiau iš gailesčio, negu iš meilės, ir meilė, kurios nepažinojau, atsiskleidė man be jokių kančių, kurias buvau pasiruošusi iškentėti. Esu laiminga, padėkokite dievui už mane... Dabar, kai atvėriau savo širdį, pasakysiu, kaip ketinu elgtis.

Planšas buvo laikomas mano meilužiu: tiek to. Jis nėra mano meilužis. Dabar man labai svarbu, kad būtų žinoma, jog jis nėra mano meilužis, tačiau man visiškai nesvarbu, jeigu kas manys, kad jis juo buvo. Jūs suprantate, kad aš negaliu intymiai gyventi su dviem vyriškiais, kurie būtų laikomi mano meilužiais; tai netinka nė vienam iš mūsų trijų! Todėl ryžausi

išsiskirti su Planšu; labai nemalonus dalykas, bet neišvengiamas. Mudu atvirai ir nuoširdžiai pasikalbėjome ir išsiskyrėme, padavę vienas antram ranką, širdies gilumoje mylėdami vienas kitą, pažadėję amžinai vienas kitą gerbti... Nežinau, ar drąsus mano elgesys jums patiks. Galbūt, jūsų nuomone, moteris turi slėpti savo jausmus. Bet supraskite, kad mano padėtis ypatinga, ir aš nuo šiol turiu viešai rodyti asmeninį savo gyvenimą..."

Po trijų savaičių ji vėl kreipiasi į tą nerangųjį draugą: „Juk jūs parašysite recenziją apie „Leliją" į *Le National*, ar ne tiesa? Aš dar nenustojau vilties..." Jis atsiprašė ir pažadėjo: „Per dvi dienas, Lelija, atgaivinsiu atmintyje jūsų romaną. Bet sau kartosiu, kad jūs jau nebesate ta andainykštė niekuo nebetikinti ir vilties netekusi moteris..." Jinai jį nuramino: „Esu laiminga, labai laiminga, mielas drauge. Kiekvieną dieną vis labiau prisirišu prie *Jo*... Jo artumas man mielas, džiaugiuosi, kad jis pasirinko mane..." Ji pajaunėjo dešimčia metų; šalia to *vaiko* (šį žodį ji kartojo su nuodėmingu pasiskonėjimu) vėl būdavo tokia linksma, kaip pirmomis dienomis su Sando. Žorž bute vėl skambėjo juokas ir dainos. Alfredas pripiešė į jos albumą portretų ir karikatūrų. Jis kūrė sąmojingus piešinius ir lengvus eilėraštukus:

Žorž kambarėly sėdi,
Gėlių apsupta visa,
Ir traukia sau cigaretę
Su ašarom akyse...

Ašaros akyse čia buvo tik dėl rimo, o galbūt Žorž juokėsi ligi ašarų. Alfredas prasimanydavo šimtus išdaigų. Kartą vakare jis persirengė tarnaite (trumpu sijonėliu, su kryželiu ant kaklo) ir, paduodamas valgius į stalą, išpylė grafiną ant filosofo Lerminjė galvos. Žorž visada mėgo pokštus. Iš prigimties buvo melancholikė, neįmantrūs juokai ją pralinksmindavo. Toks studentiškas gyvenimas ją žavėjo. „Kiekviena pradžia maloni,— yra pasakęs Gėtė,— tik reikia sustoti ant slenksčio." Tie žodžiai tinka meilės ryšiams. Kiekvienas atvirai pasipasakoja. Kiekvienas parodo savo proto lobius. Pirmosios savaitės bute, kurio langai vėrėsi į gražiausią pasauly reginį, buvo

didelis džiaugsmas. „Laisvas gyvenimas, žavus intymumas, poilsis, gimstanti viltis. O dieve! Kuo skundžiasi žmonės? Kas gali būti malonesnio už meilę?"

Strange bedfellows.[1] Žorž, rimta ir punktuali, stengdavosi įteikti romaną pažadėtu laiku: vidury nakties šokdavo iš lovos ir sėsdavo rašyti, o Alfredas miegodavo kaip užmuštas. Jam pabudus, ji sakydavo pamokslus, kaip kitados Žiuliui Sando, nes buvo pedagogė gal net daugiau, negu meilužė. Jis juokdamasis tuo skųsdavosi: „Aš dirbau visą dieną,— kalbėjo jis.— Iki vakaro sukūriau dešimt eilėraščių ir išgėriau butelį degtinės; ji išgėrė litrą pieno ir parašė pusę tomo." Bet pirmosiomis dienomis jis dėkojo jai už tai, kad ištraukė jį iš lėtos savižudybės,— toks buvo jo gyvenimas; o Žorž nesitvėrė džiaugsmu, grąžinusi išrinktajai sielai visą jos didingumą. Tačiau kai kurie draugai Alfredą įspėdavo; primindavo jam Sando nelaimes: „Prisimink pavojingą Kijbefo seklumos kelią Senoje, kur virš bangų matyti juodos vėliavos ant nuskendusių laivų stiebų. Šios moters gyvenime yra juoda vėliava, įspėjanti apie pavojų..." Bet Miusė priklausė tai meilužių padermei, kurie ieško pavojų ir mieliau atiduoda širdį tai, kuri žada ją sudraskyti.

Rugsėjo mėnesį jis pasiūlė meilužei nuvažiuoti į Fontenblo ir pagyventi keletą dienų miške, tarp Franšaro uolų. Ji sutiko; mėgo sieti gamtą su meile. Jos nebaidė nei nuovargis, nei tamsa. Vaikščiodavo po mišką, apsivilkusi vyriška eilute. „Ji ryžtingai žengdavo priekyje per smėlį, o jos eisenoje žavingai derinosi moteriškas grakštumas su vaikiška narsa... Ji ėjo pirmyn kaip kareivis, balsiai dainuodama..." Grįždama jau remdavosi į bendrakeleivio ranką ir kuždėdavo švelnius žodžius. Tos dienos gamtos prieglobstyje iš pradžių tikriausiai buvo labai laimingos, nes Miusė liūdnais laikais visada prisimindavo „moterį iš Franšaro". Tačiau viena naktinė scena viską sugadino. Kapinėse mėnesienoj Alfredą ištiko haliucinacijos priepuolis. Jis pamatė per viržyną bėgančią išblyškusią šmėklą suplyšusiais drabužiais, vėjyje besiplaikstančiais plaukais. „Tada aš išsigandau ir puoliau kniūpsčias ant žemės, nes tas žmogus... buvau aš." Kitą dieną jis juokavo ir nupiešė tos

[1] Atsitiktiniai lovabendriai *(angl.)*.

šmėklos šaržą; po savo pačios karikatūra užrašė: *„Žūvantis miške ir savo meilužės nuomonėje"*, o po Žorž karikatūra *„Širdis sudraskyta taip, kaip suknelė"*. Piešinys ją nuliūdino; tas priepuolis ją sukrėtė ir visai jai neatrodė juokingas.

Manyta, kad Sand išpūtė Miusė haliucinacijas. Tačiau jis ne tik pats jas aprašė poemoje *Gruodžio naktis*, turime dar vieną nenuginčijamą liudijimą, Luizos Alan-Depreo, gražiosios aktorės, kuri šešiolika metų po Sand buvo Miusė meilužė. Jos aprašymas tiksliai sutampa su Žorž pateiktuoju; puikus žmogus, šekspyriškas herojus, staiga virstantis pamišėliu.

Ponia Alan-Depreo poniai Samson-Tusen, 1849 m. liepos 17 d.: „Po pirmų dienų, praėjusių besistengiant pažinti vienas kitą, tarp mūsų kilo baisi audra, kurioje dar buvo daug meilės, sumišusios su tokiais dalykais, kurių negalėjau pakęsti. Kai jis grįžo namo, jam prasidėjo beprotybės priepuolis. Taip jam atsitinka, kai pakvaišta, to priežastis — seni kenksmingi jo įpročiai. Tokiais atvejais jam kyla haliucinacijos, ir jis kalbasi su šmėklomis... Niekad nemačiau ryškesnių kontrastų, negu tos dvi būtybės, glūdinčios tame pačiame žmoguje. Viena — gera, romi, švelni, entuziastiška, labai protinga, sveikos nuovokos, naivi (nuostabus dalykas: naivi kaip vaikas), geraširdė, paprasta, be pretenzijų, kukli, jautri, egzaltuota, verkianti dėl niekų, žodžiu, tikras menininkas... Perverskite puslapį ir susidarysite priešingą nuomonę: pamatysite žmogų, apsėstą kažkokio demono, silpną, staigų, pasipūtusį, despotišką, pamišusį, žiaurų, ribotą, užgauliai nepasitikintį, aklai užsispyrusį, be galo egoistišką, viską plūstantį ir liguistai besižavintį tiek blogiu, tiek gėriu. Kai jau užsisėda ant to velnio arklio, lekia tol, kol nusisuka sprandą. Besaikiškumas — štai jo prigimtis, tiek grožyje, tiek bjaurume. Pastaruoju atveju ta būklė visada baigiasi liga, po kurios jis grįžta į protą ir pajunta savo kaltę..."

Štai su kokiu dvilypiu žmogumi susidūrė Sand. Patraukė silpnumas — kerai, kurie ją visada fatališkai žavėjo. Jis tai žinojo ir rodė jaudinantį savo genijaus liguistumą, liepsnodamas begaliniu nuoširdumu ir graudulių; paskui, kai tik tuo silpnumu ją nugalėdavo, vėl surasdavo jėgų jai kankinti. Bet kentėdavo ir pats, nes tam mazochistui reikėjo kančių ne tik

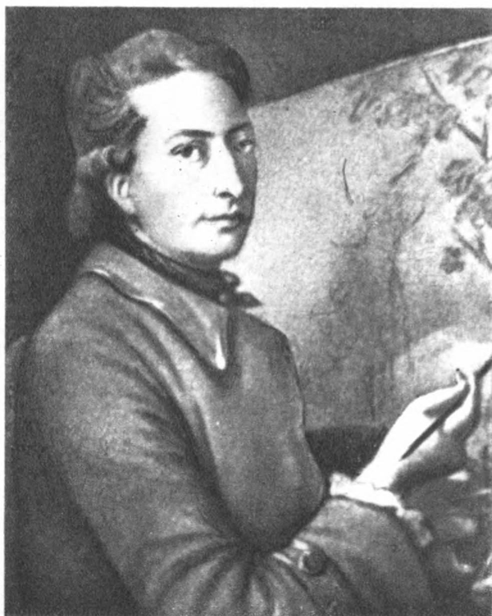

Morisas Saksonietis. K. de La Turo portretas

Ponia Diupen su sūnumi Morisu

Diupenas — Žorž Sand senelis

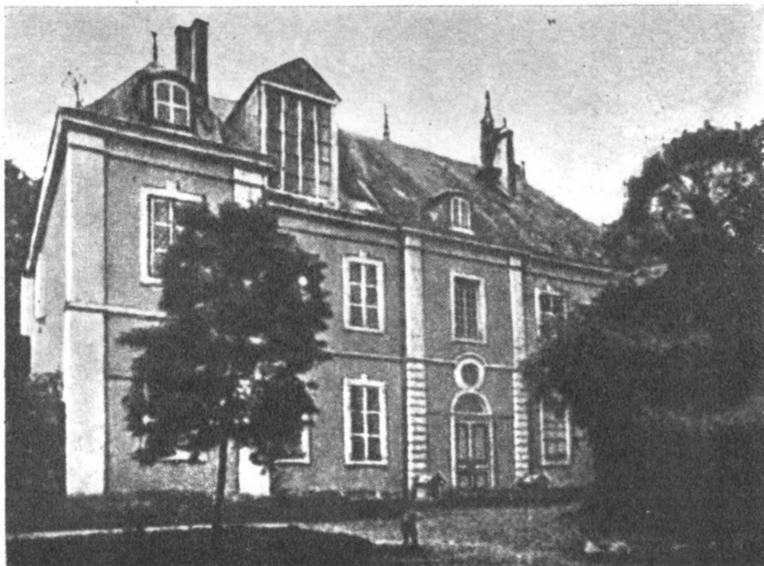

Orora Diupen septynerių metų

Ipolitas Šatironas, netikras Ororos Diupen brolis

Noano fasadas

Namas Garžilese, Krezos pakrantėje, kuriame gyveno Žorž Sand

Puasonjerų bulvaras

Ledriu-Rolenas ir Žorž Sand. To meto karikatūra

Žiulio Sando karikatūra

Merimė. A. Deveria portretas

Teatras „Ernani“ premjeros metu

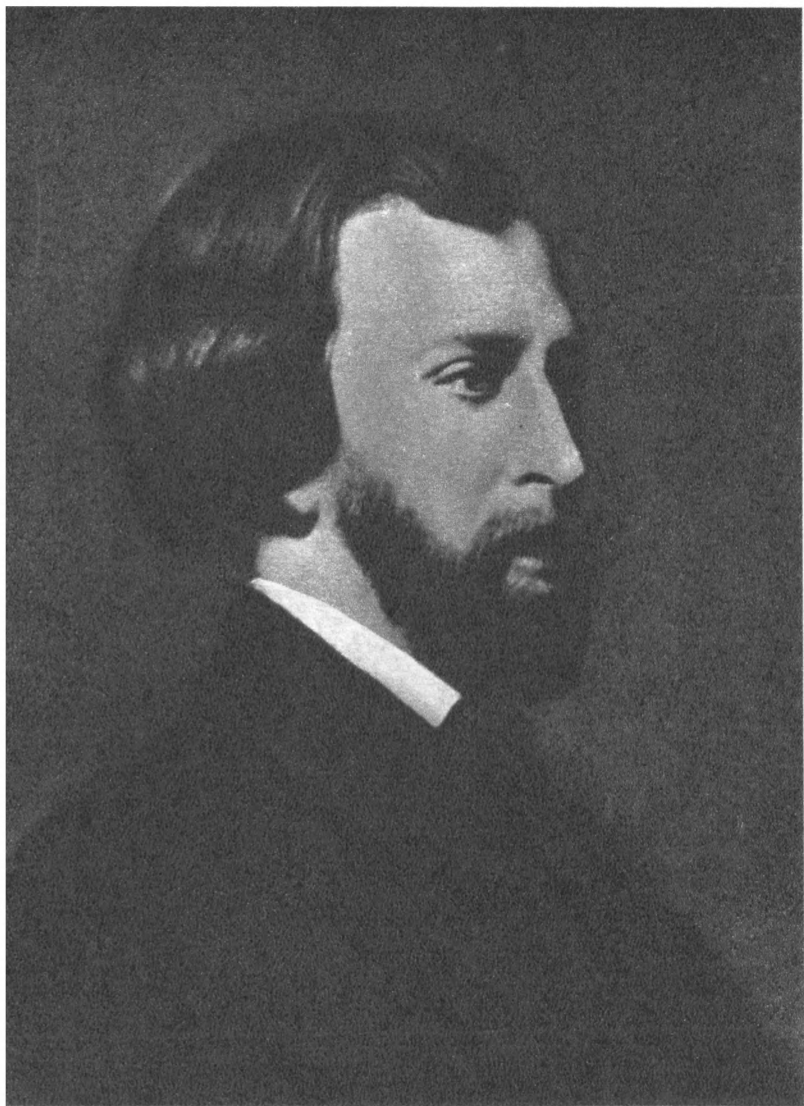
Žorž Sand. 1848 metų karikatūra

Je prends la liberté de vous envoyer quelques v
que j'ai écrits en relisant un chapitre d'Indiana,
où Noun reçoit Raimond dans la chambre de sa
aîtresse. Leur peu de valeur m'aurait fait hésiter à
mettre sous vos yeux, s'ils n'étaient pour moi
e occasion de vous exprimer le sentiment d'ad-
miration sincère et profonde qui les a inspirés.

Agréez, Madame, l'assurance de mon
respect —

Alf^d de Musset

A. de Miusė autografas

Alfredas de Miusė. Landelio portretas

Alfredas de Miusė pažo kostiumu. A. Deveria piešinys

Žorž Sand. A. de Miusė piešinys

Žorž Sand. A. de Miusė piešinys

Žorž Sand. A. de Miusė piešinys, 1833 metai

„Juokingas veidrodis". A. Lotenso karikatūra

Pjeras Leru persmeigia Bariu. Domjė karikatūra

Malakė krantinė, XIX amžiaus pradžia

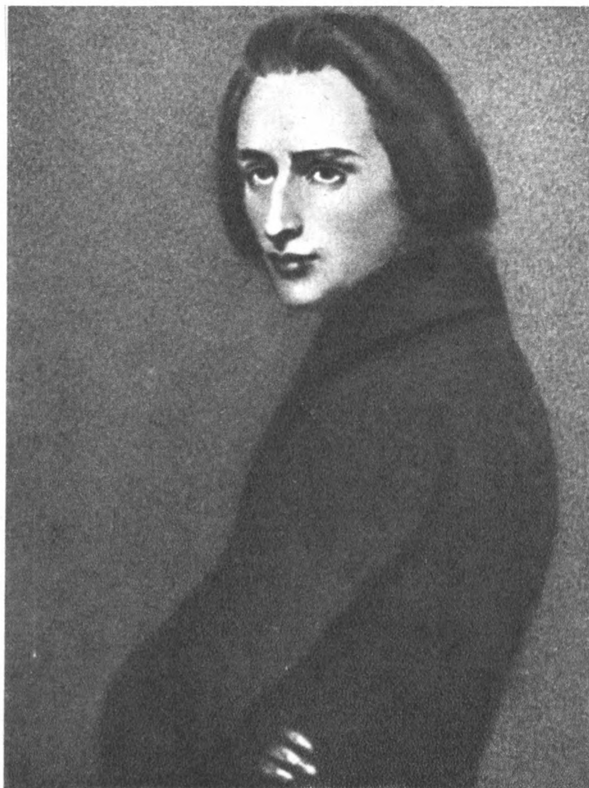
Žorž Sand. Gavarni piešinys

Francas Listas, ponia d'Agu ir Piktė šnekasi filosofinėmis temomis. Žorž Sand piešinys

Francas Listas. Žorž Sand karikatūra

Francas Listas

Piktė piešinys, vaizduojantis Listo, ponios d'Agu ir Žorž Sand kelionę

Mari Dorval Marionos Delorm vaidmenyje. A. Deveria litografija

Sent Bevas

kūrybai, bet ir malonumui. Tačiau sveika ir tvirta Sand apie jį tūpčiojo. Vadino jį: „Mano vargšas vaikelis", jis ją: „Mano dičkė Žorž, mano Žoržo." Dar kartą šioje poroje ji vaidino vyro vaidmenį.

II

VENECIJOS MEILUŽIAI

Tarp dviejų meilužių yra tiek daug dalykų, apie kuriuos spręsti gali tik jiedu.

ŽORŽ SAND

Jie abu norėjo pamatyti Italiją. Miusė apdainavo tą šalį, jos nepažinęs. O Sand traukė Venecija: ji tikėjosi, kad svetimoje aplinkoje jai pagaliau atsiskleis kažkas nauja. Ji išdrįso aplankyti Alfredo motiną ir gavo jos sutikimą kelionei, pažadėjusi švelniai, motiniškai rūpintis Miusė. Kazimiras, informuotas apie sumanymą, labai ragino žmoną keliauti „savo apšvietai ir malonumui". Smalsiajai Sand Italijoj tikrai netrūktų progų šviestis; malonumas visai kas kita...

Jiedu išvyko 1833 metų gruodžio mėnesį. Žorž šviesiai pilkomis kelnėmis, užsidėjusi kepurę su spurgu, linksmai juokėsi. Tačiau išvykimą lydėjo bloga lemiantys ženklai. „Pašto viešbučio" kieme diližanas į Lioną buvo tryliktas; išvažiuodamas jis užkliudė akmeninį stulpelį ir vos nepartrenkė vandenešio. Bet meilužiai nepaisė nei dievų, nei velnių. Iš Liono iki Avinjono jie plaukė Rona drauge su Stendaliu. Marselyje persėdo į laivą, plaukiantį Genujon. Miusė, susisupęs į apsiaustą, sirgo jūros liga. Žorž, susikišusi rankas į kišenes, su cigarete burnoje žvelgė į bendrakeleivį, jausdama savo pranašumą. Jis šia proga sukūrė ketureilį:

Žorž deny stovi drąsiai
Ir traukia cigaretę.
Miusė nebėr kur dėtis —
Kaip kvailį vemti tąso...

ir piešinį, kuris pabrėžė Žorž ištvermingumą ir pasikeitusį Miusė veidą, o apačioje užrašė: *Homo sum; humani nihil a me alienum puto.*[1]

Homo sum... Alfredui jo meilužė atrodė pernelyg vyriška. Jis skundėsi jos pedantiškumu, santūrumu, šaltumu. Tokia romantiška kelionė nė kiek nepakeitė Sand darbštaus gyvenimo ritmo. Ji turėjo užbaigti romaną Biulozui; Genujoje, o paskui Florencijoje, reikalavo sau aštuonių darbo valandų kasnakt; kol neatlikdavo kasdieninės užduoties, neatsklęsdavo savo kambario durų. Meilužiui protestuojant, ji ragino jį dirbti šalia jos ir pasiūlė jam „Lorenzačo" siužetą. „Vyro pergalė tada yra tikra, kai moteris laisvai pripažįsta, kad jis jos likimas".[2] Sand likimas ėjo atskirai nuo meilės. Išvargęs, pažemintas Miusė darėsi šiurkštus. Vadino ją „nuobodulio įsikūnijimu, svaičiotoja, kvaile, vienuole". Prikaišiojo, kad „niekados nesugebėjusi teikti meilės malonumų." Tai buvo jautriausia Lelijos vieta. Įžeista, įskaudinta, ji perėjo į kontrataką: „Džiaugiuosi, kad tie malonumai buvo santūresni, labiau prislopinti, negu tie, kuriuos rasi kitur. Bent neprisiminsi manęs kitų moterų glėbyje." Tačiau ta bravada nenuramino nei vieno, nei antro.

Genujoje ji susirgo drugiu. Geismas ir liga prasta pora. Miusė, vengdamas tos karštlige užkrėstos lovos, pradėjo mergeliauti ir gerti. Jis persisotino tuo, ką Žorž vadino „tauria meile", ir visa savo būtybe troško „kenksmingų praeities svaigulių". Jis kartojo savo sofizmus: „Pakeisti, vadinasi, atsinaujinti. Argi menininkas yra gimęs vergauti?" Pernelyg susivaldanti moteris erzina ir siutina meilužius. Ji lieka sąmoninga liudininke, o vyras ieško meilėje savimaršos. Jis nori ne tik įveikti moters drovumą, bet pavergti jos laisvę, paversti mąstančią būtybę daiktu. Sand erzino vyrus, nes visada likdavo asmenybe.

Ji tiek daug tikėjosi iš Venecijos, o atvykus į ją buvo nyku. Naktis, juoda gondola, panaši į karstą. Įvažiuojant į miestą, kai blausus, rausvas mėnulis apšvietė švento Morkaus katedrą su baltais kaip sniegas kupolais, kai hercogo rūmai su arabeskomis ir krikščioniškomis varpinėmis, paremtomis tūkstančio lieknų kolonėlių, ėmė ryškėti mėnulio ap-

---

[1] Esu žmogus, ir viskas, kas žmogiška, man nesvetima *(lot.)*.
[2] Simona de Bovuar.

šviestame horizonte, jie tarsi išvydo Ternerio paveikslą. Bet tik meilė pagražina peizažus ir miestus, nušviesdama juos savo šviesa, o ne aplinkos grožis sukuria meilę. Rausvi rūmai ir švento Morkaus katedros auksas negalėjo pakeisti dviejų širdžių.

Vakare Danielio viešbutyje, kuriame jiedu nusisamdė kambarius, Miusė pasakė meilužei: „Žorž, aš suklydau, atleisk man, bet aš tavęs nemyliu." Ji buvo pritrenkta, norėjo tučtuojau išvažiuoti. Bet sirgo, ir sąžinė neleido jai palikti tą vaiką vieną, be pinigų, svetimoje šalyje. „Mes užsidarėme kiekvienas savo kambaryje ir bandėme gyventi kaip geri draugai... Tačiau tai buvo neįmanoma, tu nuobodžiavai, nežinau, kur dėdavaisi vakarais..."

Kur jis dėdavosi vakarais, nesunku įsivaizduoti. Pasitraukęs nuo jos, iš pradžių dėl to, kad jam įkyrėjo, nes ji elgėsi su juo kaip su berniūkščiu ir amžinai pamokslaudavo; paskui iš pasišlykštėjimo, nes ji sirgo bjauria dizenterija, o galbūt, kaip spėja Mora, „bijodamas, kad ji nepamatytų jo bjaurėjimosi", jis atsidavė polinkiui į romantišką lėbavimą. Trankėsi po Venecijos landynes, kur tvyrojo stovinčio vandens dvokas, ir maukė nežinomus svaigalus. Paskui ėmė „ieškoti Finikijos šokėjų bučinių". Žorž, negaluodama ir jausdama pagiežą, pasmerkė jį skaistybei. Jis turėjo kitų moterų. Niekados ji nebeužmirš ilgo vienišo laukimo valandų, slaptingo vandens teškėjimo į laiptelius, sunkių ir ritmingų policininkų žingsnių krantinėje, spiegiamo, beveik vaikiško ant didžiulių plokščių besiriejančių žiurkių cypavimo — visų tų neaiškių ir keistų garsų, trikdžiusių Venecijos naktų tylą.

Vieną rytą jis grįžo visas kruvinas po kažkokių peštynių. Netrukus prasidėjo baisus priepuolis. Buvo panašu į pamišimą, smegenų uždegimą, šiltinę; šiaip ar taip, reginys buvo siaubingas. Žorž išsigando. Jis galėjo nusižudyti arba numirti nuo šios ligos čia, Venecijoje. Kokia jai atsakomybė! Koks baisus galas romano, kurį svajojo būsiant kilnų! Ji iškvietė ją gydžiusį jauną gydytoją Padželą ir, norėdama padėti nustatyti diagnozę, papasakojo jam laiške apie naktį Franšare.

„Kartą, prieš tris mėnesius, po didelio susijaudinimo jis buvo kaip pamišęs visą naktį. Aplinkui matė šmėklas ir rėkė iš baimės ir siaubo... Tą žmogų myliu labiau už viską pasaulyje ir baisiai nerimauju, matydama jį tokioje būklėje..."

Labai svarbus tekstas, nes rodo, kad po tiekos nusivylimų Sand tebevadino Miusė „žmogumi, kurį myli labiau už viską pasauly". Apie tai, kas buvo toliau, karštai ginčytasi; į knygas atsiliepta knygomis; buvo miusėistai ir sandistai. Parašyta ne vienas tomas, įrodinėjant, kad Sand ir Padželas gėrę iš vieno puodelio, kad jiedu mylėjęsi prie ligonio lovos. Ieškota, kas buvo kaltas. Bet atsakyti galima visai paprastai: kalti buvo abu ir priekaištavo vienas kitam. „Kokią tu turi teisę kvosti mane apie Veneciją? Argi aš tau priklausiau Venecijoj?"— vėliau paklaus Sand. Ji buvo sąžininga, nes pagal jos moralę (o kiekvienas žmogus susikuria savo moralę) kiekviena aistra šventa, su ta išlyga, kad vienu metu nedera priklausyti keliems vyrams. Kadangi Miusė ją, kaip meilužę, pametė, ji laikė save laisva. Jis pats pripažino, kad „nusipelnė to praradimo". Bet Miusė, tradiciškai atlaidus, kaip vyrai esti savo atžvilgiu, norėjo, kad moteris, kuriai jis buvo neištikimas, liktų jam ištikima. Faktas, kad Sand ir Padželas pasiaukojamai slaugė Miusė dvidešimt kliedėjimo ir pamišimo dienų.

Kodėl tuomet Sand užsigeidė Padželo? Tai sudėtingas klausimas. Visų pirma, atkakliai puoselėdama viltį sutikti meilę, kuri apimtų ir širdį, ir kūną, ji iš kiekvieno jauno, tvirto, pakankamai gražaus vyriškio tikėjosi galimo atsakymo į Lelijos klausimus. Be to, palikta vieniša Venecijoje, nežinomame krašte, tarp svetimų žmonių, su pusiau pamišusiu vaiku, ji ieškojo paramos, o moterys baimės ir nerimo akimirkomis kartais painioja šį jausmą su meile. Pagaliau, jai knietėjo parašyti romaną Venecijos tema, ir ji geidė intymiau pajusti Italiją. O kiekvienas menininkas žino, kad tik meilė leidžia fiziškai intymiau susigyventi su kitos tautos, kitos rasės žmonėmis.

Padželas ir Sand per naktis drauge budėdavo čia prie kliedinčio, čia prie miegančio ligonio. Bendras nerimas, bendras darbas suartina vyrą ir moterį. Nuovargis — sąvadautojas. Padželas žavėjosi gražiąja svetimšale, svaidė į ją ugningus žvilgsnius, bet nedrįso jai meilintis. Ji buvo garsenybė, jis — pradedantis gydytojėlis. Jis turėjo meilužę italę, Sand gyveno Venecijoje su meilužiu. Be to, tas meilužis buvo daktaro pacientas, ir profesinė pareiga jį saistė. Subtilus sąžinės klausi-

mas doram, įsiganiusiam, šviesiaplaukiui dvidešimt šešerių metų jaunuoliui, nesusigaudančiam sudėtinguose jausmuose.

Kartą vakare, kai Miusė, norėdamas miego, paprašė meilužę ir gydytoją palikti jį vieną, jiedu susėdo už stalo, prie židinio, ir Padželas nekaltai paklausė:

— Sakykite, ponia, ar neketinate sukurti romano apie gražiąją Veneciją?

— Galbūt,— atsakė ji.

Paėmusi keletą lapelių, ji pradėjo karštai rašyti, paskui įdėjo tuos lapelius į voką ir padavė daktarui. Jis paklausė, kam perduoti tą laiškelį. Tada ji atsiėmė voką ir užrašė: *„Kvailajam Padželui"*. Grįžęs namo, jis perskaitė šį romantišką laišką — tai buvo gražesnis prisipažinimas, negu Žorž Sand romanų herojų prisipažinimai. Jis buvo sudarytas iš nervingų klausimų, jai būdingo stiliaus ritmo; klausinėti — tokia buvo tos nepatenkintos moters pozicija gyvenime, ir, įdomu pažymėti, kaip tik šią manierą dažnai mėgdžios Miusė tiek „Naktyse", tiek komedijose.

Sand Padželui: „Ar būsi man atrama, ar valdovas? Ar paguosi mane po kančių, kurias iškentėjau, prieš susitikdama tave? Ar suprasi, kodėl esu tokia nusiminusi? Ar žinai, kas yra užuojauta, kantrybė, draugystė? Galbūt tau įdiegtas įsitikinimas, kad moterys neturi sielos. Ar žinai, kad jos ją turi?.. Ar būsiu tavo draugė, ar tavo vergė? Ar manęs geidi, ar mane myli? Patenkinęs savo aistrą, ar mokėsi man atsidėkoti? Jeigu padarysiu tave laimingą, ar gebėsi man tai pasakyti?.. Ar žinai, kas yra sielos geismas, kurio jokia žmogiška glamonė negali nuraminti, nė numaldyti? Kai meilužė užmiega tavo glėby, ar budi prie jos, žiūrėdamas į ją, melsdamasis dievui ir verkdamas? Ar nuo meilės malonumų uždūsti ir nusikamuoji, ar patenki į dievišką ekstazę? Ar tavo siela išlieka gyva kūne, kai atsiplėši nuo mylimos moters krūtinės?..

Aš mokėsiu suprasti tavo svajones ir prakalbinti tavo tylėjimą. Aš suteiksiu tavo veiksmams tokį tikslą, kokio panorėsiu. Kai švelniai pažvelgsi į mane, tikėsiu, kad tavo siela kreipiasi į manąją... Tebūnie taip, kaip yra: nesimokyk mano kalbos; nenoriu ieškoti tavo kalboje žodžių, kurie išsakytų tau mano abejones ir būgštavimus. Nenoriu žinoti, kaip gyveni ir kokį vaidmenį vaidini tarp žmonių. Norėčiau netgi

nežinoti tavo vardo. Slėpk nuo manęs savo sielą, kad visada galėčiau tikėti ją esant gražią..."

Ak! Kaip turėjo patikti Prustui šis tekstas, jeigu jis jį žinojo! Juk priverstinis Padželo tylėjimas — tai Albertinos miegas. Reiklūs meilužiai nori, kad dievaitis būtų nebylys, tada jis niekados jų neapviltų. Šiame nuotykyje mylimasis buvo ne tik nebylys, bet ir žado netekęs iš baimės. Ramiame jo gyvenime tas prisipažinimas trenkė į jį tartum perkūnas iš giedro dangaus. Kaip daugelis užkariautojų, vargšas Padželas laimėjęs jautėsi nugalėtas. Kokį skandalą Venecijoje sukels ryšys su „la Sand", kaip jis ją vadino! Jaunasis gydytojas buvo vos bepradedąs įsigyti klientūrą, dėl kurios turėjo išlaikyti išorinį padorumą. Bet kaip galima nepasiduoti tos gundančios svetimšalės kerams? Ji tapo Padželo meiluže.

Ką matė Miusė? Ką žinojo? Jis sirgo smegenų uždegimu, tarpais kliedėjo, tarpais vėl atgaudavo sąmonę. Jis matė moterį ant vyro kelių, jiedu bučiavosi; jam pasirodė, kad ant stalo, prie kurio sėdėjo Sand ir Padželas, tebuvęs vienas puodelis ir kad abu gėrę iš jo arbatą. Vėliau jis juokėsi iš savo jaudinimosi: „Kokioje komedijoje jūs rasite pavyduliaujantį vyrą tokį kvailą, kad klausinėtų, kur dingo puodelis. Kam gi Smitui ir poniai Pirson gerti iš vieno puodelio? Šit kokia kilni mintis man atėjo į galvą..." Polis de Miusė pasakoja, kad sykį jo brolis užklupęs Žorž berašančią laišką. Prikišęs jai, kad rašanti Padželui; ji neigusi, grasinusi jį uždaryti į pamišėlių namus, suplėšiusi ir išmetusi laiško skiauteles pro langą, o švintant išbėgusi su vienu apatiniu sijonu į gatvę jų rinkti. Haliucinacija ar tikrovė? Kas pasakys? Polis de Miusė — šališkas ir nepatikimas liudininkas.

Neabejotina tai, kad scenoje pasirodžius Padželui, tveriasi pasaulis, iš kurio Miusė jaučiasi pašalintas, ir kad Sand triumfuoja, jį pašalinusi. Alfredas ją pažemino jos pačios akyse, sakydamas, kad esanti netikusi meilužė. Ji atsirevanšuoja, sukeldama jo pavydą. Pavydas gimsta, kai trečiasis pajunta, kad tarp dviejų kitų esama sutarimo, o jis paliktas nuošalyje. Jo pavydas aprims nuo tos dienos, kai tarp Sand ir Miusė vėl atgis sandora, iš kurios savo ruožtu bus pašalintas Padželas. Tada kentės Padželas. O kodėl Miusė turėtų pavydėti, juk sakėsi nebemylįs Žorž? Todėl kad pavydas sužadina meilę ir

imi naujai, didžiai vertinti būtybę, kurią niekinai, kai buvai įsitikinęs ją pažįstąs.

Ar Alfredas tikrai patikėjo, kad Žorž, norėdama juo nusikratyti, ketina jį atiduoti į pamišėlių namus? Jis dažnai kliedėdavo, tad į šį klausimą negalima tikrai atsakyti. Žorž taip pasiaukojamai visą laiką jį slaugė, kad šis faktas paneigia tokį kaltinimą. Ji ištarė žodį „pamišimas" dėl to, kad jo bijojo, o besikartojantys priepuoliai pateisino tą baimę. Kuriems galams geisti uždaryti jį į ligoninę? Ji buvo laisva, galėjo jį pamesti; kai tik Alfredas pasijuto kiek geriau, ji norėjo pasakyti jam teisybę. Padželas patarė tylėti. Daktaro nuomone, Miusė dar nebuvo pakankamai sutvirtėjęs tam smūgiui pakelti. Bet Žorž buvo nenuolanki, kaip Kenigsmarkai. Jos orumas, kalbėjo ji, reikalaująs nuoširdumo. Vėliau ji rašė dienoraštyje: „Viešpatie, grąžink man žiaurią jėgą, kurią turėjau Venecijoje; grąžink man tą įnirtingą gyvenimo meilę, kuri mane užvaldė kaip beprotybės priepuolis, kai buvau apimta baisios nevilties..."

Žiauri jėga, *įnirtinga* gyvenimo meilė... Kaip tas smarkus tonas nesiderina su geruoju Padželu, skambiais jo pabučiavimais, geraširdiška išvaizda, mergaitės šypsena, plačia liemene, meiliu žvilgsniu. Bet reikia prisiminti, ko ji iš jo tikėjosi: tobulos meilės! „Deja! Aš tiek iškentėjau, taip ieškojau tobulybės, bet jos neradau! Ar tu, ar tu, mano Pjetrai, įkūnysi mano svajonę?.."

Ar ji, kaip buvo ketinusi, pasisakė Miusė mylinti Padželą? Tikriausiai, nes Alfredas prisimena „liūdną vakarą Venecijoje, kai man pasakei turinti paslaptį. Tareisi kalbanti su kvailu pavyduoliu. Ne, mano Žorž, tu kalbėjai su bičiuliu..." Kas žino, ar jis nepatyrė net kažkokio kartaus malonumo? „Amžiaus sūnaus išpažintyje" skaitome: „Kažkoks paslaptingas ir kartus malonumas prikaustydavo mane vakarais prie kėdės. Žinodamas, jog turi ateiti Smitas (Padželas), aš nenurimdavau, kol išgirsdavau skambutį. Kaip gali būti, kad kažkas mumyse mėgaujasi mūsų pačių nelaime..." Įtarimas skaudesnis už pačią nelaimę. Pavydo kančias iš esmės sukelia smalsumas ir išdidumas. Meilužis norėjo valdyti kitą būtybę. Jam nepavyko. Partneris, virtęs priešu, lieka laisva būtybė, kurios poelgiai, mintys, jausmai yra nežinomi. Vienintelis

būdas atimti jam tą laisvę yra *žinojimas*. Tada pavydas malšta, o kartais ir visai išnyksta.

Miusė žinojo, kad Sand myli Padželą, bet nežinojo, ar ji priklausė Padželui, prieš jam, Alfredui, išvykstant iš Venecijos; ir toji rakštis liko jo kūne. Žorž nesiteikė atsakyti jam į šį klausimą. Tai paslaptis, kalbėjo ji, o kadangi jokie ryšiai jos nebesieją su Miusė, nebeprivalanti jam duoti ataskaitos. Kovo pabaigoje Žorž ir Alfredas drauge nebegyveno. Jiedu pasikeisdavo laiškeliais per gondolininkus.

Miusė išvyko į Paryžių kovo 29 d., lydimas tarno italo. Su juo važiavo „dvi keistos bendrakeleivės: begalinė širdgėla ir linksmybė"— širdgėla, kad prarado meilužę, kurią iš naujo pamilo, kai ji ėmė slysti jam iš rankų, linksmybė, kad gerai pasielgė, pasiaukojo ir gražiai nutraukė ryšius su ja. Žorž palydėjo jį ligi Mestro ir, švelniai, motiniškai pabučiavusi, kaip visada dvasinės krizės metu, atgal parkeliavo pėsčia, norėdama išeikvoti ją varginančių jėgų perteklių. Paskui sugrįžo į Veneciją su septyniais santimais kišenėje ir įsikūrė su Padželu mažame butuke.

Sand Bukuaranui: „Laiškus adresuokite ponui Padželui, Ančilo vaistinė, prie San Lukos, perduoti poniai Sand... Jeigu Planšas skaito korektūrą, tegu pašlifuoja stilių ir ištaiso kalbos klaidas..."

Penkis mėnesius ji išgyveno Venecijoje, toje nuošalybėje, ten užbaigė romaną „Žakas" ir pasiuntė jį Miusė su pieštuku užrašyta sausa dedikacija: *Žorž Alfredui;* parašė pirmuosius „Keliautojo laiškus"; padarė apmatus itališkoms novelėms. „Žakas" nepatiko Balzakui, jis laikė šią knygą „tuščia ir melaginga".

Balzakas Evai Hanskai, 1834 metų spalio 19 d.: „Paskutinis ponios Diudevan romanas — tai patarimas vyrams, varžantiems žmonas, nusižudyti, kad jos liktų laisvos... Naivi mergina, praėjus pusmečiui nuo vedybų, be jokio fiziologinio ar moralinio pagrindo meta *pranašų* žmogų dėl vėjavaikio; rimtą, aistringą, įsimylėjusį žmogų dėl dendžio. Be to, ten dar aprašoma meilė išsigimėliams, kaip „Lelijoje", nevaisingoms būtybėms, o tai keistas dalykas moteriai, kuri yra motina ir myli vokiškai, primityviai, instinktyviai..."

Daugelis Sand romanų tikrai neprilygsta jos laiškams ir talentui.

Laisvalaikio valandėlėmis nagingoji romanistė senu papratimu stropiai siuvinėjo ar mezgė. Savo rankomis išpuošė visą gražuolio italo kambarį: užuolaidas, kėdes, sofą. Nesantuokiniuose ryšiuose ji norėjo sukurti namų atmosferą. Pjetras Padželas buvo labai įsimylėjęs ir truputį varžėsi. Buvusios jo meilužės venecijietės stengėsi jį susigrąžinti, ir viena iš jų pavydo scenos metu suplėšė jo *bel vestito*[1]. Padželo brolis Robertas šaipėsi iš džiūsnos išgeltėlės svetimšalės: „*Quella sardella*... toji sardinė",— kalbėjo Robertas. Pjetras mylėjo savo prancūzę, o kadangi visą dieną išbūdavo pas savo pacientus, Sand galėdavo aštuonias valandas ramiai dirbti, ir tai teikė vilčių, kad ši meilė truks ilgai. Pjetras buvo neturtingas ir negalėjo pirkinėti Žorž gėlių, todėl keldavosi auštant ir važiuodavo į užmiestį priskinti puokštės.

Ar tai buvo laimė? Taip, bet jau prėska laimė. Sand ir Miusė iš karto ėmė gailėtis net tų nelaimės dienų. Mestre išsiskyrusi su Alfredu, ji tuoj pat jam parašė: „Kas tave slaugys ir ką slaugysiu aš? Kam būsiu reikalinga ir kuo nuo šiol turėsiu rūpintis?.. Sudie, mano paukšteli! Visad mylėk savo vargšę seną Žorž. Nuo Padželo galiu pasakyti, kad jis tave apverkia beveik taip, kaip ir aš..." Ak! Kaip sunku jai buvo atsisakyti idealios trijulės! O Miusė, vos tik atsidūrė toli nuo niurzgios meilužės, ėmė krimstis netekęs bičiulės. „Aš tave aistringai tebemyliu",— rašė. Jis nuolatos galvojo apie nesančiąją ir nuoširdžiai vaidino didžiadvasį. Tebūnie ji laiminga su Pjetru: „Puikus jaunuolis! Pasakyk jam, kad aš jį myliu, kad negaliu sulaikyti ašarų, galvodamas apie jį..." Geroji slaugė taip pat verkė: „Ak! Atsiklaupusi meldžiu tave, tau dar negalima nei vyno, nei mergšių! Dar per anksti... Tenkink savo įgeidžius, tik kai prigimtis įsakmiai to pareikalaus, bet neieškok malonumo kaip vaisto nuobodžiui ir sielvartui išblaškyti..." Jiedu buvo įsitikinę, kad nė vienas iš jų nebuvęs kaltas; audringi charakteriai, meninė kūryba nesuderinama su paprastų meilužių gyvenimu.

Jiedu liko vienas kitam labai atsidavę. Sand pavesdavo „vargšui Miusejonui" atlikti Paryžiuje šimtus reikalų: nupirk-

[1] Gražų kostiumą *(ital.)*.

ti dvylika porų odinių pirštinių, keturias poras batukų, pačulės; visiems tiems pirkiniams gauti pinigų iš Biulozo; aplankyti Morisą Henriko IV licėjuje. O Alfredas nesiliovė aimanavęs ir aitrinęs savo žaizdą. Ateidavo į Malakė krantinę ir raudodavo, žvelgdamas į Žorž paliktą nuorūką lėkštelėje. Saldžios ašaros: „Nereikia ant manęs pykti; darau, ką galiu... Suprask, kad dabar nebepajėgiu nei niršti, nei pykti; ne meilužės man trūksta, o mano draugo Žoržo..." Grįžęs į Paryžių, jis pamatė, kad bendrų bičiulių ratelis labai nusistatęs prieš Sand. Planšas ir Sando „pykčiu putojo ant jos". Miusė, apsvaigęs iš gailestingumo, baudėsi ją ginti: „Išvykstu rašyti romano. Labai noriu aprašyti mūsų istoriją: man atrodo, kad tai mane išgydytų ir suteiktų tvirtybės. Norėčiau pastatyti tau altorių, nors ir iš savo kaulų... Didžiuokis, mano didysis ir šaunusis Žoržai, iš vaiko tu padarei vyrą..." Tai buvo tiesa. O truputį vėliau: „Pradėjau rašyti romaną, apie kurį tau kalbėjau. Beje, gal atsitiktinai išsaugojai laiškus, kuriuos tau rašiau išvykęs, malonėk juos man atsiųsti..."

O nelaimingoji poetų padermė! Ir didžiausią sielvartą jie panaudoja kūrybai. Miusė prireikė atgauti savo laiškus, kaip Rosečiui atkasti savo poemas[1]. Miusė buvo reikalingi taip pat ir Sand laiškai. Jis rūpestingai rinko iš jų pastraipas, kurias vėliau panaudojo komedijoje „Meile nežaidžiama": „Galbūt paskutinioji tavo meilė bus pati romantiškiausia ir pati jauniausia. Bet maldauju tave, nežudyk savo širdies, gerosios savo širdies! Tegu ji visa dalyvauja kiekvienoje tavo gyvenimo meilėje, arba dalinai jai atsiduoda, bet tegu visada valdina kilnų vaidmenį, kad vieną kartą, atsigręžęs atgal, galėtum pasakyti, kaip aš: „Dažnai kentėjau, kartais klydau, bet mylėjau..." Tik komedijoje šiuos žodžius ištars ne Kamilė, o Perdikanas.

Bet kadangi vyrai — sudėtingi padarai ir moka iki valiai sielvartauti, Miusė vis labiau ir labiau kentėjo. „Kas, tavo nuomone, man darosi? Sakoma, laikas gydo viską. Buvau šimtąkart stipresnis savo atvykimo dieną, negu dabar... Skaitau „Verterį" ir „Naująją Eloizą". Ryte ryju visas tas kilnias beprotybes,

[1] Rosetis Dantė Gabrielis (1828—1882) — anglų dailininkas ir poetas. Mirus mylimai žmonai, įdėjo į jos karstą savo eilėraščių „Poemos" rankraštį, kurį po aštuonerių metų liepė atkasti ir paskelbti. *(Vert. past.)*

iš kurių taip juokiausi. Galbūt šia prasme nueisiu perneIyg toli, kaip ir kita prasme. Na ir kas? Vis tiek eisiu..." Lengva įsivaizduoti, kad Žorž širdis atsiliepdavo į tuos aistringo romantinio herojaus šauksmus. Pjetras buvo geras vaikinas, bet jis nekentėjo, jam viskas atrodė paprasta, jo laimei nereikėjo jos pastangų. „O aš turiu dėl ko nors kentėti. Turiu išnaudoti manyje slypintį energijos ir jautrumo perteklių. Turiu kuo nors motiniškai rūpintis, nes pripratau saugoti kenčiančią ir pavargusią būtybę. O! Kodėl negalėjau gyventi tarp jųdviejų ir padaryti jus laimingus, nepriklausydama nei vienam, nei antram! Mielai būčiau taip pragyvenusi dešimt metų..." *Nepriklausydama nei vienam, nei antram...* Štai tikras Lelijos šauksmas.

Venecijoje, atsitiktinai sužinojusi, kad Oreljenas de Sezas vedė panelę de Vilmino, ji jam parašė linkėdama laimės ir prašydama grąžinti jos laiškus. Jis atsakė:

„Mano brangus Žoržai... Jau buvau beketinąs patenkinti tavo prašymą ir grąžinti popierius, kurių prašai. Suprantu, kad neturiu jokios teisės juos pasilikti. Bet negaliu sutikti, kad jie tau priklauso daugiau, negu man, ir bijau, kad koks nors prisiminimas vėliau neiškiltų kuriame nors tavo kūrinyje, jei skaitysi tuos laiškus. Aš juos sudeginau ir išsaugojau tik apysaką, kurią man kartą atsiuntei. Labai prašau leisti man ją pasilikti. Sudie, Žoržai... Sudie. Mano širdis užges, kupina atsiminimų apie tave..."

Kapai meilės sode.

Pagaliau, 1834 metų liepos mėnesį, ji ėmė galvoti apie grįžimą į Prancūziją. Buvo užbaigusi romaną ir paėmusi iš Venecijos viską, ką galėjo panaudoti savo kūrybai. Jai stigo pinigų: Biulozas, Bukuaranas, Kazimiras užmiršdavo jų atsiųsti. Jau aštuonis mėnesius nebuvo mačiusi savo vaikų. Norėjo dalyvauti Paryžiuje, įteikiant apdovanojimus Morisui. Rudenį troško praleisti Noane — buvo pasiilgusi jo guobų, akacijų, ūksmingų kelių. Iškilo problema: ar vežtis į Prancūziją Padželą? Ji pasiūlė jam važiuoti drauge. „Aš sutrikau,— skaitome gydytojo dienoraštyje,— ir atsakiau, kad pagalvosiu iki rytojaus. Išsyk supratau, kad važiuosiu į Prancūziją ir grįšiu iš ten be jos. Bet mylėjau ją labiau už viską pasauly ir buvau pasiryžęs verčiau pakęsti šimtus nemalonumų, negu leisti ją vieną į tokią ilgą kelionę..." Jis sutiko, žinodamas,

kad atomazga artėja. Savo garbinamam tėvui daktaras parašė: „Esu paskutinėj savo beprotybės stadijoj... Rytoj išvažiuoju į Paryžių, kur išsiskirsiu su la Sand..." Gerasis Padželas samprotavo visai blaiviai; buvo nusiminęs, kad neteks meilužės, bet laimingas, kad, ją palikęs, suteiks džiaugsmo savo šeimai ir išsivaduos nuo sunkios nuodėmės.

III

EXIT[1] PADŽELAS

Grįžimas į Paryžių kėlė sunkių problemų trim aspektais.

Viešosios nuomonės aspektas. Sand nekreipė dėmesio į La Šatro nuomonę, bet teikė didelę reikšmę nuomonei apie save literatų aplinkoje, Biulozo ir Sent Bevo aplinkoje. Geriausiam Miusė draugui, Alfredui Tatė, atvažiavusiam į Veneciją, ji pasakė: „Jeigu kas nors jus paklaus, ką galvojate apie žiauriąją Leliją, atsakykite tik, kad ji negeria jūros vandens ir vyrų kraujo..." Sugrįžusi ji įsitikino, kad žiaurioji Lelija smerkiama. Paryžius nuo jos nusigręžė. Padželas Paryžių nustebino ir apvylė. Paryžiečiai laukė stulbinančio grožio italų grafo. Pamatė simpatišką vyruką, bet atiduoti jam pirmenybę prieš Miusė!.. Žorž pajuto esanti griežtai pasmerkta.

Padželo aspektas. Ji norėjo elgtis su juo švelniai ir didžiadvasiškai. Rekomendavo jį gydytojams, kurie rodė jam Paryžiaus ligonines. Supažindino net su Biulozu, tikėdamasi, kad šis užsakys Pjetrui straipsnių, apie Italiją. Kadangi Padželas neturėjo pinigų, ji norėjo jam jų duoti, bet taip, kad šis nepasijustų įžeistas. Sugalvojo, kad Padželas atsivežtų į Paryžių keturis beverčius paveikslus; ji dėsis juos pardavusi ir atiduos jam tariamai gautus pinigus. Šia dingstimi jai pavyko įduoti jam pusantro tūkstančio frankų. Tuo būdu jos kilnumas ir orumas buvo patenkinti; bet Pjetras, kurį ji laikė tokiu patikliu, staiga ėmė pavyduliauti. „Vos tik jis įkėlė koją į Prancūziją, ėmė nieko nebesuprasti",— kalbėjo ji. *Jis ėmė*

[1] Pasitraukia *(lot.).*

nieko nebesuprasti,— meilės komedijos kalba reiškia: „Jis viską suprato."

O suprasti jis turėjo daug ką, nes *Miusė aspektu* vėl vyko drama. Miusė nenorėjo sutikti, kad, meilei nenusisekus, ryžtingas santykių nutraukimas yra vienintelis vaistas. Jis panoro vėl susitikti su Žorž ir nepajėgė pakelti smūgio. Ji pasisakė esanti laiminga su Pjetru. Tai nebebuvo tiesa, bet būdama pernelyg išdidi, ji neprisipažino. Miusė nusprendė pasitraukti; paprašė paskutinio pasimatymo ir paskutinio pabučiavimo. „Siunčiu tau paskutinį sudie, mano mylimoji... Nenumirsiu, neparašęs knygos apie save ir tave (visų pirma apie tave)... Prisiekiu savo jaunyste ir savo genijum, kad ant tavo kapo žydės tik skaisčios lelijos. Štai šitomis rankomis sudėsiu tau antkapį grynesnio marmuro, negu mūsų vienadienių šlovių statulos. Būsimosios kartos mūsų vardus minės, kaip mini amžiams sujungtų nemirtingųjų įsimylėjėlių, Romeo ir Džuljetos, Eloizos ir Abelaro, vardus. Kalbėdami apie vieną, visada prisimins antrąjį..."

Rugpjūčio 25 d. jis išvyko į Badeną, o ji rugpjūčio 29 d.— į Noaną. Kazimiras, žmonos prašomas, laišku pakvietė Padželą. Bet daktaras gerbė santuokos institutą: jis atsisakė, patenkintas, kad lieka „šioje didelėje sostinėje ir galės lankyti ligonines". Noane Žorž vėl pamatė senus savo namus, gražiąją kaimo aikštę, medžius, draugus, vaikus, vyrą ir net motiną, atvažiavusią iš Paryžiaus. Tučtuojau atskubėjo jos berijiečiai: Malgašas, Nero, Diutejis, Rolina. Šie bent jai nieko neprikaišiojo. „Barimai tik aitrina kenčiančio žmogaus širdį, o nuoširdus rankos paspaudimas — iškalbingiausia paguoda." Ji jautėsi palaužta, išsikankinusi tarp tų dviejų vyrų ir galvojo apie savižudybę. Sakėsi, kad su gyvenimu ją tesiejanti meilė vaikams.

Ji apiberdavo Malgašą ūmiais klausimais: „Ar esi ramus? Ar be kartėlio ir nevilties pakeli namų nemalonumus? Ar užmiegi tuojau pat, kai tik atsiguli? Ar prie tavo galvūgalio nestovi angelo pavidalo demonas, kuris tau šaukia: „Meilė! Meilė, laimė, gyvenimas, jaunystė!"— o tavo nusivylusi širdis atsako: „Per vėlu! Tai galėjo būti, bet to nebuvo." O, mano drauge! Ar per ištisas naktis neapraudi savo svajonių kartodamas: „Aš nebuvau laimingas?.." Juk Sand įsivaizdavo nebuvusi laiminga. Ji buvo smerkiama, šmeižiama, o jautėsi

esanti nekalta. Argi ji nebuvo nuoširdi, nesavanaudiška, visada pasiruošusi padėti? Į Fransua Rolina, artimiausią jos intelektui bičiulį, ji kreipėsi gražia ginamąja kalba: „Juk tu mane pažįsti ir žinai, ar šioje iškamuotoje širdyje yra žemų aistrų ir niekšiškumo, ar ji bent kiek sugeba klastingai gudrauti, ar ją bent kiek traukia kokia nedorybė... Tu žinai, kad mane kankina begalinis išdidumas, bet juk jis nėra žemas ar smerktinas, jis niekad nepastūmėjo manęs į jokį gėdingą nusikaltimą ir būtų galėjęs mane atvesti į herojišką lemtį, jei nebūčiau gimusi, surakinta grandinėmis..." Vidurnaktį, kai boluoja žvaigždės, kai oras toks švelniai drėgnas, Žorž klaidžiojo su Fransua po tamsias Noano parko alėjas, ir jiedu pasakojo vienas kitam liūdnas savo mintis. „Norėjau dėtis stipriu žmogumi,— kalbėjo ji,— o buvau silpna kaip vaikas..."

Per tą 1834 metų rugsėjį ji perskaitė „labai daug" knygų: abato Žerbė „Eucharistiją", ponios de Stal „Samprotavimus apie savižudybę", Alfierio „Vitorijo Alfierio gyvenimą". Pamokslą, traktatą, išpažintį. Bet ypač dažnai skaitė laiškus, kuriuos tada gaudavo nuo Miusė, aistringus, beprotiškus laiškus, kuriuose galima įžiūrėti būsimas „Naktis": „Pasakyk, kad atiduodi man viską: savo lūpas, dantis, plaukus, galvą, kuri buvo mano. Pasakyk, kad mane glaudi prie savęs, tu mane! O dieve! O dieve! Kai apie tai pagalvoju, man užgniaužia kvapą, akys drumsčiasi, keliai linksta. Ak! Baisu numirti, baisu taip mylėti. Kaip geidžiu, mano Žoržai, o kaip geidžiu tavęs! Prašau, maldauju laiško. Aš mirštu, sudie..." Poetinė hiperbolė? Taip, tikriausiai. Kaip sakoma, iš meilės niekas nemiršta. Miusė turėjo Badene atvangos valandėlių ir net sėkmingą meilės intrigėlę, kuri įkvėpė jam poemą. Bet jis tikrai pavyduliavo ir mylėjo tą, kuri, jo manymu, slydo jam iš rankų.

Sand Noane, pasislėpusi giraitėje, pieštuku rašė jam atsakymą, stengdamasi jį nuraminti: „Ak! Tu mane dar per daug myli. Mudu nebeturime susitikinėti." Ji kalbėjo jam apie vargšelį Pjetrą, „puikų ir dorą vaikiną", kuris seniau nuolat kartojęs: *„Il nostro amore per Alfredo"*[1], o dabar jis taip pat ėmęs pavyduliauti ir priekaištauti jai savo laiškuose. Bet jos širdis jau nebesvyravo tarp poeto, kuris rašė iš Badeno tuos nuostabius, ugningus laiškus „à la Ruso", ir silpno, įta-

---

[1] Mūsų meilė Alfredui *(it.)*.

taus Padželo, kuris „svaidė ant jos galvos" užgaulias ir kerėpliškas frazes.

Sand Miusė: „Galbūt šiuo metu jis išvyksta, ir aš jo nelaikysiu, nes esu iki sielos gelmių įžeista jo laiškų: jaučiu, jis prarado tikėjimą, vadinasi, ir meilę..."

Iš čia gimė žavinga Žaklinos replika metrui Andrė pirmajame „Žvakidės" veiksme: „Tu manęs nebemyli... Pati nekaltybė būtų neteisi tavo akyse... Tu manęs nebemyli, jei mane kaltini..."

Reikia pripažinti, kad šiame epizode drama virsta komedija. Žorž buvo nuoširdi, su patosu klausinėdama Miusė: „Ar galima kilni ir pasitikėjimu paremta meilė? Ar turėsiu mirti, jos taip ir nesutikusi? Visada gyventi iliuzijomis ir ant ledo bokštus mūryti! Man to jau gana. Tačiau nuoširdžiai ir tikrai mylėjau tą didžiadvasį žmogų, tokį pat romantiką, kaip aš, kurį laikiau stipresniu už save." Bet komedijos mūza šypsojosi, kai Sand pridūrė: „Mylėjau jį kaip tėvą, o tu buvai mudviejų vaikas..." Ji norėjo, kad visi būtų laimingi, kad kiekvienas tikėtų tuo, ką ji sako, kad kiekvienas meilužis ją mylėtų ir kilniai leistų jai suteikti laimę taip pat ir varžovui. Bet žmonės ne tokie. Meilė nėra svetinga, atvira; meilė — nepasitikinti, nepakanti, nerami ir pavydi. Koks nusivylimas!

Rugsėjo 15 d. Miusė iš Badeno parašė: „Jei grįšiu į Paryžių, tai tave galbūt papiktinsiu, ir *jį* taip pat. Prisipažįstu, kad nebeketinu nieko tausoti. Jeigu tas venecijietis kenčia, na ir tegu kenčia: jis mane išmokė kentėti. Atsilyginu jam už jo pamoką; jis mane meistriškai pamokė..."

Žorž skubiai sugrįžo iš Noano paguosti Padželo, prieš jį paaukodama. Įdomiausia šioje situacijoje buvo tai, kad Padželui visai nereikėjo paguodos. Jis buvo numatęs tokią atomazgą nuo pat atvykimo iš Venecijos į Paryžių. Viešnagė Prancūzijoje jam padarė įspūdį; įžymūs gydytojai mandagiai jį priiminėjo; gyvenimas be meilužės jam pasirodė nuostabiai ramus. Štai kaip jis papasakojo apie santykių nutraukimą:

Padželo dienoraštis. „Žorž Sand laišku man pranešė, kad mano paveikslai parduoti už pusantro tūkstančio frankų... Didžiulio džiaugsmo apimtas nuskubėjau pirktis chirurginių instrumentų komplekto ir keleto naujų savo specialybės knygų... Atsisveikinome tylėdami; paspaudžiau jai ranką, negalė-

damas į ją pažvelgti. Atrodė suglumusi, nežinau, ar ji kentėjo; mano akivaizdoje ji varžėsi..."

Exit Padželas. Gerasis daktaras sugrįžo į Veneciją, ten vedė, turėjo daug vaikų ir išgyveno devyniasdešimt vienerius metus (1807—1898), to jaunystės meilės nuotykio dėka apgaubtas tokio pat žavesio aureolės, kaip ir Gvičoli.[1] Laimingi tie, kurie, valandėlę pritapę prie kokio ryškiai spinduliuojančio gyvenimo, greitai pasitraukia iš pavojingos prožektorių spindulių zonos.

IV

ABSOLIUTO BEIEŠKANT

Kam dabar berūpėjo Padželas? Nuo pat pirmo susitikimo Sand ir Miusė vėl tapo meilužiais; jis — apsvaigęs nuo aistros; ji — susigraudinusi ir susijaudinusi. Tačiau tai nebuvo „visiškas ir saldus susitaikymas", apie kurį kalba Paskalis. Miusė pažadėjo užmiršti praeitį. Girtuoklio priesaika! Argi siela, kuriai kančia teikia malonumo, gali atsisakyti vėl ją sukelti? Jis persekiojo Žorž nuolatiniais smulkmeniškais klausinėjimais. Kada ji pasidarė daktaro meilužė? Kaip? Ji nenorėjo atsakinėti, teisindamasi drovumu: „Argi tu manai, kad būčiau pasakojusi Pjetrui mūsų intymaus gyvenimo paslaptis, jeigu jis būtų manęs klausinėjęs?" Miusė įsuko pragariškas ratas: jis būtinai norėjo sužinoti blogiausia, pavyduliavo, plūdo ją ir įžeidinėjo, po šlykščių scenų jį imdavo graužti sąžinė, jis prašydavo atleisti, būdavo nepaprastai švelnus, o jei Žorž priešindavosi, jis susirgdavo. Ir vėl jai teko eiti į Alfredo motinos butą jo slaugyti; ji pasiskolino iš tarnaitės gaubčiuką ir prikyštę, o ponia de Miusė, kaip bendrininkė, dėjosi jos nepažįstanti.

Kai tik Alfredas pasijuto geriau, vėl apsigyveno pas Žorž Malakė krantinėje, bet jiedu jau nebegalėjo būti laimingi. Čia vėl kartojosi užgaulios scenos, čia jie vėl rašydavo vienas kitam aistringus laiškelius. Ji matė, kad padėtis beviltiška. „Suprask, mudu lošiame partiją, bet lošiame iš savo širdžių

[1] Grafienė Tereza Gvičoli — Bairono meilužė. *(Vert. past.)*

ir gyvenimo, tai anaiptol ne taip smagu, kaip atrodo. Ar nori, kad nuvyktume drauge į Franšarą ir paleistume sau kulkas į kaktą? Greičiau būtų galas..." Bet kadangi iš tikrųjų nė vienas neturėjo noro žudytis, ji nusprendė, kad protingiau bus nutraukti santykius, ir išvažiavo į Noaną.

Bet tada prasidėjo „supimasis sūpuoklėse", tai, kas yra aistrų paskata klasikiniame teatre. Žmogus jau taip sutvertas, kad niekina tą, kas jam siūlosi, ir vaikosi to, kas atsisako. Žorž Sand nustebusi suprato, kad Miusė šįsyk sutinka nutraukti santykius. Tuojau pat jai praėjo noras skirtis. Nulūžo ragai, ji atskubėjo į Paryžių ir pranešė norinti su juo pasimatyti. Savo draugų, ypač Alfredo Tatė, pamokytas Miusė jai neatsakė. Ji sužinojo, kad jis šaltai ir piktai apie ją atsiliepia. Jai buvo pasakyta, kad jis nebenorįs jos matyti. Tomis siaubingomis 1834 metų lapkričio dienomis Žorž Sand rašė „Intymų dienoraštį", kuris yra vienas gražiausių jos parašytų kūrinių:

„O jei nubėgčiau pas jį, kai mano meilė stipriai įsiliepsnoja? Jei skambinčiau tol, kol jis atidarytų man duris? Jei atsigulčiau ant slenksčio, laukdama, kol jis pareis?.. Jeigu jam pasakyčiau: „Tu mane tebemyli, kenti, gėdinies šitos meilės, bet per daug manęs gailiesi, kad liautumeis mylėjęs. Juk matai, kad tave myliu, kad galiu mylėti tik tave. Apkabink mane, nesakyk nieko, nesiginčykime; tark man keletą švelnių žodžių, paglamonėk mane, juk aš dar tau patinku... Na, o kai pajusi, kad daraisi abejingas ir suirzęs, išvaryk mane, bark mane, tik niekad netark baisių žodžių: *Paskutinį kartą!* Kankink, kiek tau patinka, bet leisk man kartais, nors sykį per savaitę, ateiti pas tave pasiimti ašaros, pabučiavimo, kuris duos man jėgų gyventi ir suteiks tvirtybės. Bet tu negali. Ak! Kaip tu persisotinai manimi ir kaip greitai pasveikai!.."

Ji mėgino susitikinėti su draugais. Biulozo prašoma, ėmė pozuoti dailininkui Delakrua, kuris aitrino jos skausmą, kalbėdamas apie talentą, pasireiškiantį Miusė eskizuose. Ji svajojo pasidaryti tokią šukuoseną, kaip Gojos nutapytų moterų, kuriomis žavėjosi Alfredas.

Dažnai matydavosi su malonia ir pernelyg protinga Ortansa Alar, kuri ją mokė, kad su vyrais reikia gudrauti ir apsimesti supykusia, norint juos susigrąžinti. Kvailystė! Norint gudrauti, nereikia mylėti. Tik Sent Bevas nekalbėjo jai kvailybių. Ji

klausė: „Kas yra meilė?" Jis atsakė: „Tai ašaros; jūs verkiatė, vadinasi, mylite". Paskui ji ėmė ieškoti vienatvės. „Nebegaliu dirbti",— rašė ji. To jai dar niekad nebuvo atsitikę!

Ji žinojo, kad Miusė, paliktas savo valiai, būtų pas ją sugrįžęs. Bet kliudė išdidumas, tas baisus vyriškas išdidumas. Buvo dar Alfredas Tatė, kuris, dėdamasis kvailiu, kalbėjo: „Koks silpnavališkumas!" Ak, kad bent galėtų susigrąžinti Miusė draugystę:

„Jei retkarčiais parašytum man keletą eilučių, vieną žodelį, jei leistum retkarčiais tau pasiųsti paveikslėlį, pirktą krantinėje už keturis su, mano pačios prikimštų cigarečių, paukštelį, žaisliuką — kokį nors niekutį, kad galėčiau apgauti savo skausmą ir sielvartą, kad galėčiau manyti, jog mane prisimeni, juos gaudamas..."

Pagaliau tas širdį veriantis, taurus šauksmas:

„Ak, mano mėlynos akys, jau nebežiūrėsite į mane! Gražioji galvute, jau nebematysiu tavęs, virš manęs palinkusios, nebeišvysiu švelnaus ilgesio kupino žvilgsnio! O mano lankstus ir karštas kūne, jau nebepriglusi prie manęs, kaip Eliziejus prie mirusio vaiko, norėdamas mane atgaivinti! Nebepaliesi mano rankos, kaip Jėzus palietė Jairo dukters ranką, sakydamas: „Mergaite, kelkis!" Sudie, mano gelsvieji plaukeliai; sudie, baltutėliai pečiai, sudie viskas, kas buvo mano! Dabar karštomis naktimis apkabinsiu eglių kamienus ir uolas miškuose, šaukdama tavo vardą, o svajonėse patyrusi malonumą, krisiu apalpusi ant drėgnos žemės..."

Gruodžio mėnesį išsikankinusi ji išvažiavo į Noaną. Tarėsi beveik susitaikiusi su likimu. Alfredas parašė gana meilų laišką, kuriame sakėsi apgailestaująs dėl savo ūmumo. „Šit ir baigta. Nebenoriu jo matyti, man perdaug sunku..." Tuoj po to ji sužinojo, kad Miusė sakęs Alfredui Tatė, jog šįsyk skiriąsis galutinai. To smūgio ji nepajėgė išlaikyti. Kaip Matilda de la Mol, ji nusikirpo gražius savo plaukus ir pasiuntė Miusė. Portrete, kuris yra Karnavalė muziejuje, Delakrua nutapė ją trumpais plaukais, „susirūpinusiu veidu, paklaikusiomis akimis, pasmailėjusia nosimi, virpančiomis lūpomis, išblyškusią ir sulysusią nuo bemiegių naktų." Gavęs vešlias, juodas garbanas, Miusė apsipylė ašaromis. Ir vėl sugrįžo, o Žorž triumfuodama galėjo parašyti Alfredui Tatė:

„Pone, būna gerai atliktų chirurginių operacijų, kurios daro

garbę chirurgo įgudimui, tačiau nepajėgia apsaugoti nuo ligos recidyvo. Štai dėl ko Alfredas vėl tapo mano meilužiu..."

Bet jie abu sirgo blogiausia beprotybe, absoliuto ieškojimu. Jiems čia skiriantis, čia vėl susitaikant, merdinti jų meilė tarpais atgydavo, bet tai tebuvo priešmirtinės konvulsijos. Sand ir Miusė tuo metu panėšėjo į prakaitu ir krauju apsipylusius imtynininkus, kurie kabinasi vienas į kitą, susižeidžia, bet žiūrovai jų negali išskirti. Kartą jis pagrasino ją nužudysiąs, o paskui trumpu laiškeliu, parašytu itališkai, maldavo paskutinio pasimatymo: *„Senza veder, e senza parlar, toccar la mano d'un pazzo che parte domani...* Nežiūrint ir nekalbant, paliesti ranką bepročio, kuris rytoj išvažiuoja..."

Sent Bevas, šių paskutinių imtynių arbitras, įsikišo, norėdamas jas užbaigti. Ji atsisakė kovos.

Sand Miusė: „Mano išdidumas jau palaužtas, o mano meilė tėra gailestis. Aš tau sakau: „Reikia nuo to išsigydyti. Sent Bevas teisus." Tu elgiesi pražūtingai, nepakenčiamai. Dieve mano, kokiam gyvenimui tave palieku? Girtuoklystė, vynas, mergšės, nuolat ir visada! Bet ar verta tęsti, jeigu vis tiek nebepajėgiu tavęs išsaugoti? Juk man — tai gėda, o tau kankynė..."

Kadangi Alfredas prisispyręs norėjo lankyti ją, Sand pabėgo į Noaną. Paskutinės scenos vėl primena komedijos mūzą, nes Žorž parodė, kad ir aistroms įsisiūbavus, išlaiko šaltakraujiškumą ir organizatorės sugebėjimus. La Šatro miestelėnė ir Noano dvarininkė sunkiausiais momentais nugalėdavo romantiškąją heroję.

Žorž Sand Bukuaranui, 1835 metų kovo 6 d.: „Mielas bičiuli! Padėkite man išvažiuoti šiandien. Dvyliktą valandą nueikite į paštą ir užsakykite vieną vietą karietoje. Paskui ateikite pas mane. Pasakysiu jums, ką reikia daryti.

Bet jei negalėsiu jums pasakyti, o tai labai galimas daiktas, nes man bus sunku apgauti nerimaujantį Alfredą, viską keliais žodžiais jums paaiškinsiu. Penktą valandą ateisite pas mane ir, dėdamasis labai susirūpinęs ir skubąs, pasakysite, jog ką tik išvažiavusi mano motina, jog ji labai pavargusi ir rimtai serganti, o tarnaitės nesą namie, ir ji kviečianti mane tuojau pat, todėl aš turinti nedelsdama vykti pas ją. Užsidėsiu skrybėlę, pasisakysiu greitai grįšianti, ir jūs įsodinsit mane į karietą.

Dieną atvažiuokite paimti savo miegamojo maišo. Jums bus nesunku jį išnešti nepastebėtam ir atgabensite jį į paštą. Atiduokite pataisyti mano kelioninę pagalvėlę, kurią jums siunčiu. Sąsaga pamesta... Sudie, ateikite tuojau, jei galite. Bet, jei Alfredas bus namie, neišsiduokite, kad norite man kažką pasakyti. Išeisiu su jumis pasikalbėti į virtuvę..."

Alfredas de Miusė Bukuaranui, 1835 metų kovo 9 d.: „Pone, aš ką tik iš ponios Sand buto, man pranešė, kad ji Noane. Malonėkite pasakyti, ar tai tiesa. Kadangi matėte ponią Sand tą rytą, turbūt žinote, ką ji ketino daryti, o jei turėjo išvykti tik rytoj, teikitės man pasakyti, ar, jūsų nuomone, ji dėl kokių nors priežasčių nepanoro manęs matyti prieš išvykdama..."

Žorž Sand Bukuaranui, Noanas, 1835 metų gegužės 9 d.: „Mielas bičiuli! Į Šatoru atvykau trečią valandą popiet, jaučiuosi gerai ir nė kiek nepavargau. Vakar mačiau visus mūsų La Šatro bičiulius. Rolina atvažiavo su manim iš Šatoru. Pietavau su juo pas Diutejį. Tuojau pat imsiuosi darbo Biulozui.

Esu labai rami. Padariau tai, ką turėjau padaryti. Vienintelis dalykas man kelia nerimą — Alfredo sveikata. Parašykite man apie jį ir papasakokite, nieko neslėpdamas ir nešvelnindamas, kaip jis reagavo, sužinojęs, kad aš išvažiavau: buvo abejingas, supyko ar susikrimto? Man svarbu žinoti tiesą, nors niekas nebegali pakeisti mano nutarimo.

Parašykite man apie mano vaikus. Ar Morisas vis dar tebekosi? Ar sekmadienio vakarą grįžo sveikas? Solanža taip pat kosėjo..."

Jau pačią pirmąją naktį ji sėdo rašyti romano Biulozui ir, kaip kasdien, primargino dvidešimt lapų savo stambia, ramia rašysena.

V

KAIMIŠKOS DAINOS PO AUDROS

Griausmas nurimo, audra tolsta, iš paskutinių jos dundesių išplaukia kaimiška daina. Bet tas didelis meilės nuotykis baigėsi pralaimėjimu. Lelija dar kartą patikėjo galinti mesti

iššūkį pasauliui, išsikovoti sau nepriklausomumą, gyventi aistringai ir atvirai. Tačiau paaiškėjo, kad aistra ir atvirumas nesuderinami. Ištikimiausi draugai, dvasinis jos vadovas Sent Bevas ją aiškiai smerkė ir patarinėjo jai protingiau įsimylėti. Sent Bevo vaistai, kaip jis pats sakė, buvo „liūdni ir neveiksmingi". Reikia susitaikyti su netobula meile.

Ne, ji jau nebesitikėjo nei švelnios ir patvarios, nei aklos ir audringos meilės. Suprato, kad jausmas — gražus ir šventas dalykas, su kuriuo ji netinkamai pasielgė, o ir su ja pačia blogai pasielgta. Sakėsi esanti per sena ir jau negalinti įkvėpti meilės. Nebeturėjo nei tikėjimo, nei vilties, nei troškimų. Neišsigynė savo jaunystės dievo, bet nepakankamai jį garbino, ir jis ją sutriuškino. Baigėsi „kavalkados", ji nebesės į balną.

Žorž Sand Sent Bevui, 1835 metų kovo pabaiga: „Aiškiai matau, kad mano klaida ir mano nelaimė — besaikis išdidumas, kuris mane pražudė... Tebūnie prakeikti žmonės ir prakeiktos knygos, kurių sofizmai mane į tai pastūmėjo! Reikėjo pasitenkinti Franklinu, kuris iki dvidešimt penkerių metų teikė man didžiausią malonumą: pažvelgus į jo portretą, kabantį prie mano lovos, man ir dabar norisi verkti, tartum tai būtų draugas, kurį išdaviau. Nebegrįšiu nei prie Franklino, nei prie savo nuodėmklausio jėzuito, nei prie pirmosios platoniškos meilės, trukusios šešerius metus, nei prie vabzdžių ir augalų kolekcijų, nebeturėsiu malonumo žindyti kūdikius, nei medžioti lapes, nei jodinėti šuoliais. Nieko, kas buvo, jau nebebus, pernelyg gerai tai žinau..."

Visi žmonės daro tą pačią klaidą: kai juos užlieja banga, užmiršta apie amžiną judėjimą, kuris vėl iškels juos į bangos viršūnę, jeigu jie gyvens ir veiks. Žinoma, tai, kas buvo, nebegalėjo pasikartoti. Bet liko nesuskaičiuojamos galimybės. Ar ji būtų tikėjusi, kai gailėjosi nuskriaudusi Miusė, kad jis taip greitai atsigaus? Praslinkus aštuoniems ar devyniems mėnesiams, Miusė jau guodė savo bičiulį Tatė, savo ruožtu tapusį neištikimos meilužės auka: „Deja, deja! Kaip greitai aš pasveikau! Kaip greitai ataugo plaukai, kaip greitai atgavau drąsą, be to, dar išmokau nesidėti visko taip giliai į širdį..."

Poezija — tai susijaudinimas, kurį prisimename ramybės valandėlę. Kadangi Miusė nebekentėjo, galėjo iki valiai at-

verti žaizdą, jeigu menas to reikalavo. Prisiminimai apie tą pragarišką jo gyvenimo laikotarpį, tų aistros, malonumų ir siautulio kupinų dienų vaizdai brandins visą jo kūrybą. Kartais jis surikdavo iš neapykantos, bet dažniausiai gailaudavo tos išdidžios beprotės, jos juodųjų garbanų ir gražiųjų akių.

Knyga, kurią kitados buvo žadėjęs Žorž apie ją parašyti, pasirodė 1836 metais antrašte „Amžiaus sūnaus išpažintis". Joje autorius be kartėlio ir net su pagarba vaizduoja Sand Brižitos Pirson paveikslu. Knygos herojus Oktavas, palaidai gyvenęs jaunystėje, įprato tyčiotis iš to, kas laimės naktyse yra švenčiausia ir slaptingiausia. Jis elgiasi su Brižita čia kaip su neištikima meiluže, čia kaip su išlaikoma mergše. Ji lieka motiniška. „Taip, tuomet, kai tu mane skaudini,— sako ji,— aš žiūriu į tave nebe kaip į mylimąjį, bet kaip į sergantį vaiką, kurį noriu globoti ir gydyti, kad vėl atgaučiau tą, kurį myliu... Tepadeda man atlikti šią pareigą motinų ir įsimylėjėlių dievas!.." Žorž, kokią ją pažįstame, tikriausiai jam buvo kalbėjusi panašius žodžius. Iš romano pabaigos aišku, kad bus atleista: „Nemanau, brangioji Brižita, kad mudu galėtume kada nors vienas antrą pamiršti, bet man rodos, jog šiuo metu mes dar negalime vienas antram atleisti, o to būtinai reikia, net jei ir niekuomet nebesusitiktume..." Perskaičiusi šią vietą, Sand pravirko. „Paskui parašiau keletą eilučių autoriui, norėdama jam pasakyti pati nežinau ką: kad labai jį mylėjau, kad viską jam atleidau ir kad nebenoriu jo matyti..." Šiuo klausimu jiedu buvo vienodos nuomonės.

Kartą, 1840 metų pabaigoj, važiuodamas Fontenblo mišku, Miusė prisiminė „moterį iš Francšaro", kuri suaudrino jo jaunystę. Kiek vėliau jis sutiko Žorž teatre; tebebuvo jauna ir graži, jos lūpos šypsojosi, ji pažvelgė į jį lyg nepažindama. Grįžęs namo, tą pačią naktį jis parašė „Prisiminimą" tokia tema: „Taip, meilė praeina, kaip visos žmogiškos aistros ir kaip patys žmonės."

Taip, viskas miršta, o pasaulis — sapnas įstabus,
Ir laimės nuotrupą, kurią kely pagaunam,
Delnais paliečiame kaip nendrę liauną,
Akimirka — ir vėjas ją nupūs...

Bet nejaugi tai svarbu? Jeigu meilė išnyko, sakykit, argi mes mažiau mylėjome?

Ir nieko nežinau — kaip žydi tie laukai,
Ką žmogui neša lūkesys ir laikas?
Gal tai, ką skliautai niūrūs šiandien laidos,
Šviesom ryt skleisis nelauktai?
Ir tik sakau: „Šią valandą, čionai,
Mylėjau, mylimas buvau, ir buvo ji žavinga.
Užkasęs šitą lobį savo sieloj nemirtingoj,
Dievop nešuos jį amžinai!"

Galima įsivaizduoti gražesnę meilės formą už romantiškąją meilę: galima svajoti apie aistrą, kurią laikas ir valia paverčia meilės jausmu. Didi siela gali nuoširdžiai prisiekti ištikimybę ir tesėti priesaiką. Tačiau nereikia tomis pačiomis svarstyklėmis sverti menininko ir paprastų žmonių poelgius. Kiekvienas menininkas yra puikus aktorius, kuris turi — ir jis tai žino — pakilti aukščiau įprastinių emocijų, kad jo mintis virstų turtingu ir nepaprastu kūriniu. Moralistas turi teisę manyti, kad Sand ir Miusė galėjo gyventi protingiau. Bet tada nebūtų buvę savitų meno kūrinių, gimusių iš jų klaidų ir kančių. Iki susitikimo su Žorž Sand Miusė pažino geismą, bet ne aistrą; jis galėjo parašyti „Baladę mėnuliui", bet ne Kamilės ir Perdikano dialogą. Štai kodėl mes neturime apgailestauti, kad vieną 1834 metų dieną vaiduoklių pilname kambaryje, viršum raudonos Venecijos, kurios ūžesys ir sunkus stovinčio vandens dvokas sklido aplinkui, du genialūs įsimylėjėliai kamavosi ir kankino vienas antrą. Be abejo, jų šauksmai buvo kiek pompastiški, o siautulys kiek dirbtinis.

Kas viešpaties mintį žino?
Gal žaibai ir griaustiniai,
Vilnies virpesių vėsa,
Gūdi prarajos tamsa,—

Gal būtina perlui šviesiam,
kur noksta gelmenyse?

PENKTOJI DALIS

Pranašai ir poetai

I

MIŠELIS IŠ BURŽO

Matai, kuo ilgiau gyvenu, tuo labiau įsitikinu, kad tikrai mylėti tegalima tą, kurio negerbi.

MARI DORVAL

Noanas. 1835 metų kovo pabaiga. Koks gražus sodas tomis pirmomis pavasario dienomis! Niūriai nusiteikusi ponia Diudevan sėdasi ant suoliuko tarp žydinčių slenktenių ir jacintų ir skaito Sent Bevo laiškus: priekaištai, padrąsinimai, įspėjimai. Sent Bevas kreipia atgailaujančią nusidėjėlę į dievą. Biulozas, priešingai, išsigandęs, nes ji prašė iš jo Platono ir korano. Jis bijo tų visokių „mistiškumų", kurie užgrius ant jo galvos ir ant *Revue*. „Parašykite Žorž,— sako jis Sent Bevui,— kad ji per daug nesižavėtų mistika. Ak! Jei būčiau išdrįsęs, nebūčiau jai tų knygų siuntęs, bet ji pyksta."

Biulozas būgštavo ne be pagrindo. Jo romanistė „žavėjosi mistika". Ir anaiptol ne meilės aistros mistika. Žorž tikino, kad greičiau paleisianti sau kulką į kaktą, negu vėl pradėsianti tokį gyvenimą, kokį gyveno pastaruosius trejus metus. „Ne, ne... jokios meilės! Nei švelnios ir patvarios, nei aklos ir audringos! Nejaugi jūs manote, kad galėčiau įkvėpti tą pirmąją ir kad norėčiau patirti antrąją? Abi gražios ir vertingos, bet esu per sena abiem." Patyrusi tiek nesėkmių, ji bijo meilės ir nori ieškoti vaistų kitur. Kur? Kaip? Prie dievo, kaip kitados vienuolyne ir kaip pataria Sent Bevas? Ji to norėtų, nes tebemyli nežinomą dievą, kurį melancholiškomis naktimis jaučia ten, už žvaigždžių, kai blau-

sioje jų šviesoje viskas Noano parke nutyla, darosi paslaptinga, tamsu. Bet ji neteko dievo malonės ir yra be galo nusiminusi; ji galvoja: „Dievas manęs nemyli ir manimi nesirūpina, nes palieka mane žemėje silpną, klystančią ir nelaimingą..." Pirma ją apleido meilė, dabar apleidžia dangus.

Iš to, ką jai rašo Sent Bevas, teįsimena du žodžius: *savęs atsižadėjimas, aukojimasis.* Norėtų pasiaukoti kokiam nors dideliam reikalui, sunaudoti tą jėgų perteklių, kuris ją slegia, išsivaduoti iš egoizmo ir puikybės. Tie troškimai neaiškūs ir nekonkretūs. Kam pasiaukoti? Vaikai toli: Morisas licėjuje, Solanža pensione. „Storulė dukra" užaugo pramuštgalvė, kuri nieko neklauso, bet jai viskas atleidžiama, nes šelmė yra graži. Sentimentalusis Morisas mielai tupėtų prie motinos sijono. Motina parsivežtų jį į Noaną, bet žino, kad dėl sūnaus auklėjimo kiltų nuolatiniai ginčai su Kazimiru. Diutejis, kuris La Šatre yra jos advokatas ir vienas iš patikėtinių, pataria Ororai susitaikyti su vyru ir „pasidaryti jo meiluže". Tas sumanymas jai kelia pasibjaurėjimą: „Suartėjimas be meilės — šlykštus dalykas. Moteris, kuri siekia savo vyro palankumo, norėdama jį užvaldyti, elgiasi panašiai kaip prostitutės, parsiduodančios dėl duonos, o kurtizanės dėl prabangos." Diutejis įrodinėjo, kad to reikalauja vaikų interesai; ji priešpastatė jo argumentams giliai įsišaknijusį pasišlykštėjimo instinktą. Ne dėl to, kad jos vyras labiau negu kiti keltų jai fizinę ar moralinę antipatiją. Bet ji galvojo, kad moteris negali atsiduoti kaip daiktas. „Kūnas ir siela — vieningi... Kūnas atlieka tokias funkcijas, kaip valgymas ir virškinimas, siela nesikiša, bet ar galima dviejų būtybių meilės sąjungą prilyginti šioms funkcijoms? Jau vien tokia mintis yra pasibaisėtina."

Kadangi apie Kazimiro suviliojimą negalėjo būti nė kalbos, beliko tik jį eliminuoti. Ji karštai troško atsiskirti nuo vyro ir padalinti turtą, tada ji pagaliau pasidarytų šeimininkė savo namuose. Diudevanui jau taip pat gerokai buvo pakyrėjęs kaimas, ir jis gana palankiai žiūrėjo į perspektyvą vykti Paryžiun ir gyventi ten viengungišką gyvenimą. Buvo sudaryta preliminarinė „ištuokos" sutartis. Ororai turėjo likti Noanas, Kazimirui atitektų Narbonos rūmai de la Arp gatvėje duodantys šešis tūkstančius septynis šimtus frankų nuomos. Be to, Kazimiras mokėtų mokesčius ir atlyginimą namsargiui, taip pat už Moriso išlaikymą pensione, nes sūnaus globa buvo patikėta tėvui. Orora rūpintųsi Solanža. Ši sutartis turėjo įsigalioti 1835 metų lapkričio

mėnesį. Vos tik ji buvo pasirašyta, Kazimiras jau ėmė gailėtis; jam buvo gaila mažos Noano karalystės ir, jos atsisakydamas, jis tarėsi atlieką tikrai romėnišką žygdarbį. Žmona neketino į tą faktą žiūrėti nei tragiškai, nei pernelyg rimtai. „Esu laisva ir nenoriu niekieno malonės nei labdarybės, net ir tuo atveju, kai man duodama išmalda mano pačios pinigais..." Labai nenorėjo, kad vaikų akivaizdoje „baronas" galėtų dėtis auka, nes jai itin rūpėjo, kad Morisas ir Solanža ją gerbtų. Ką daryti? Diutejis patarė vykti į Buržą pasikonsultuoti su jau pagarsėjusiu advokatu, artimu Planė draugu Lui Krizostomu Mišeliu, kuris buvo pramintas „Mišeliu iš Buržo."

Žorž Sand domino tas nesutaikomas respublikonas, Šero ir Endro departamentų orakulas, nekarūnuotas Akvitanijos karalius. „Mišelis galvoja... Mišelis nori... Mišelis sako..." Diutejis, Planė, Rolina kartojo tuos žodžius su nepaprasta pagarba. Mišelis iš Buržo buvo Luaros pietuose susitelkusios opozicijos neginčytinas vadas ir turėjo kone despotiškos įtakos tų provincijų liberalams. Nors tebuvo trisdešimt septynerių metų, atrodė kaip seniokas: susikūprinęs, plikas, su labai keistos formos galva, tarytum ji būtų sudaryta iš dviejų vienas su kitu suaugusių kiaušų. Išblyškęs veidas, puikūs dantys, trumparegės akys, nuostabiai švelnios. Lamartinas jį šitaip aprašė: „Žmogus iš granito... kurio linijos nukirstos stačiais kampais, kaip gãlų statulų, turi kažką grubaus ir primityvaus; skruostai išbalę ir įdubę; galva įtraukta į aukštus pečius; balsas gilus, žemas ir duslus."

Mišelis, kontrrevoliucionierių nužudyto neturtingo medkirčio iš Varo sūnus, buvo valstietiškai išauklėtas. Nuolat nešiojo beformį apsiaustą, kaimiškas klumpes ir,— kadangi visais metų laikais šaldavo, nes buvo ligotas ir karščiuodavo,— vaikščiojo apmuturiavęs galvą trimis skarelėmis, kurios sudarydavo fantastišką kepurę. Po šiuo kaimišku, akį rėžiančiu, keistu apdaru švytėjo ploni, visada balti ir nauji marškiniai. Baisingam tribūnui netrūko koketiškumo; jis mylėjo moteris. Labiausiai jas žavėdavo jo iškalbingumas. Kai kalbėdavo, pasidarydavo beveik gražus.

1835 metų balandžio 7 d. nuo septintos valandos vakaro ligi ketvirtos ryto Buržo gatvėse jis akino Žorž Sand, Planė ir Galą Fleri savo gražbylyste. Žorž atvažiavo pasitarti su juo dėl savo reikalų, bet jis kalbėjo su ja tik apie „Leliją" ir apie tos knygos idėjas. Puikią pavasario naktį, šviečiant mėnuliui, jie vaikštinėjo po rūstų ir nebylų Buržą. Mišelis prašnekėjo ligi aušros.

„Atrodė, kad minčių kupina muzika pakelia sielą iki dievybės suvokimo ir grąžina ją lengvai ir laisvai, logiškai ir švelniai prie žemiškų rūpesčių ir gamtos alsavimo..."

Apie ką buvo kalbama? Kad reikia palenkti Žorž Sand kovojančios revoliucijos pusėn. Išplėšti ją iš jos „socialinio ateizmo". Išgydyti nuo intelektualinės puikybės, reikalaujančios abstraktaus tobulėjimo ir niekinančios veikimą. Apkerėta ji silpnai gynėsi, jai buvo malonu jaustis nugalėtai. Mišelis lošė va bank. Žavėjosi *Lelija*. Tačiau Žorž jam patiko kur kas labiau. „Niekad nebuvau jo tokio matęs,— kalbėjo jai Planė.— Jau metai gyvenu greta jo, o tik tą vakarą jį pažinau. Tik jums jis atsiskleidė visiškai; labai stengėsi parodyti visą savo intelektą ir jausmingumą." Žorž apie tą susitikimą papasakojo savaip.

Giustavui Papė: „Susipažinau su Mišeliu, kuris pažadėjo mane giljotinuoti, pirmai progai pasitaikius..." *Ipolitui Šatironui:* „Susipažinau su Mišeliu, kuris, man atrodo, yra šaunus vyrukas, stipriai užgrūdintas ir būtų tinkamas liaudies tribūnas. Jei įvyks perversmas, manau, tas žmogus sukels daug triukšmo."

Žorž po Miusė ir Padželo šventai tikėjo išsigydžiusi nuo meilės aistrų. Koks naivumas! Ar kada nors kas išsigydė nuo aistrų, kol tebėra jaunas ir nepraradęs vilties? Ji panėšėjo į šaunų kautynių žirgą, kuris džiaugiasi po mūšio sugrįžęs į ramias ganyklas, bet, tolumoj nuaidėjus trimitui, šoka per užtvaras ir šuoliuoja prie patrankų. Visiškai atsiduoti jai atrodė leistina,— nors tai įvyktų vos tik susipažinus,— jeigu tai daroma, neieškant sau naudos, ir jeigu aktą lydi stiprus jausmas. Ji susitiko su Mišeliu balandžio 7 dieną: išliko emaliu inkrustuotas žiedas, kurį Žorž padovanojo jam pirmosioms jų meilės akimirkoms atminti, jame išgraviruota data: *1835 m. balandžio 9 d.* Ar jis buvo naujas meilužis? Ne. Juk tai jį „jinai mylėjo nuo pat savo gimimo, net ir sutikusi vaiduoklius, akimirką tarėsi jį suradusi ir laikanti savo valdžioje".

Tačiau, jo klausydamasi, ji išsaugojo sprendimo laisvę ir sveiką protą Franklino pavyzdžiu. Instinktyvios Sand politikos esmė buvo meilė ir teisingumas, Mišelio politikos tikslas buvo valdžia, o priemonė — giljotina. Sugrįžusi į Noaną, pradėjo rašyti jam (pavadindama jį Everardu) *Šeštąjį keliautojo laišką*, pagiriamąjį, o kartu maištingą. Mišelis filantropas? Ne.

„Filantropija kuria gailestingąsias seseris. Garbės troškimas — visai kitas dalykas ir kuria kitokius likimus. Didis veidmaini, su

manim apie tai nešnekėk. Apgaudinėji pats save, laikydamas pareigos jausmu atšiaurų ir pražūtingą polinkį, į kurį tave stumia tavo jėgos instinktas. Aš žinau, kad tu ne iš tų, kurie vykdo pareigas, o iš tų, kurie uždeda jas kitiems. Tu nemyli žmonių, nesi jiems brolis, kadangi nesi jiems lygus. Esi tarp jų išimtis, tu gimei karalium..."

Ji norėjo būti tik poetu; žinojo, kad didžiausių veiklos žmonių žygdarbiai greitai užmirštami, ir vėjo gūsis, sugrąžinąs Sulą[1], išdildo Marijaus[2] prisiminimą.

Jis ją iškoneveikė. Kam ji eikvojo savo jėgas? Kūrė meilę romanuose. Daugiau nieko. Sand buvo linkusi pripažinti, kad jos gyvenimas pilnas klaidų, bet ji neteikė teorinės reikšmės praeities paklydimams. „Visi tie, kurie nuo seno mane pažįsta, tiek mane myli, kad atleis man skriaudą, kurią galėjau sau padaryti. Mano kūriniai, neperšantys jokių išvadų, neatnešė nei naudos, nei žalos..." „O kada bus išvados? — nekantriai klausinėjo jis.— O jeigu numirsi, nepadariusi išvados?" Jai buvo malonu jausti jo jėgą. Pirmą kartą turėjo reikalą su valingesniu už save žmogumi. Jis ją vadino „Kvaile". Tai buvo nauji įspūdžiai. Ji glostė aukštą, pliką kaktą. Jai būtų patikę matyti Mišelį pasenusį, sergantį, kad galėtų jį slaugyti. Bet jis *jau* sirgo nepasotinama garbėtroška. Ji drįsdavo jam tai pasakyti: „Tau atrodo, kad labai ilgai tenka laukti didžiojo likimo išsipildymo! Valandos slenka, tavo kakta plinka, tavo siela nyksta, o žmonių giminė nežengia į priekį..."

Balandžio pabaigoje Mišelis išvyko į Paryžių ginti teisme Liono sukilėlių; tai buvo garsiausia tų metų byla. Visi respublikonų partijos vadai: Mari, Garnjė-Pažė, Ledriu-Rolenas, Karelis, Karno, Pjeras Leru, Barbesas — sėdėjo gynėjų suole. Žorž panoro važiuoti į Paryžių pasimatyti su Mišeliu ir pasiklausyti bylos nagrinėjimo. Sent Bevas nežinojo apie paskutinę Sand meilę ir įspėjo ją apie pavojų vėl susitikti su Miusė: „Nemanykite, miela bičiule, kad su juo nepasimatysite, kad jis nesužinos, kad neateis... Įsivaizduokite, kad jūs ten būsite, kad atidarysite jam duris ir kad jūs būsite vieni..." Ji tik nusišypsojo. Ne Miusė jai da-

---

[1] Sula Lucijus Kornelijus (138—78 m. prieš m. e.) — romėnų karvedys ir valstybės veikėjas. *(Vert. past.)*

[2] Marijus Gajus (156—86 m. prieš m. e.) — romėnų karvedys ir politinis veikėjas, daugkartinis konsulas, Sulos priešininkas, demokratinės partijos vadas. *(Vert. past.)*

bar rūpėjo! Pamažu ji užsikrėtė politikos aistra, kuri svaigina ne mažiau kaip meilės aistra. Su Mišeliu į Malakė krantinės butą prasiskverbė respublikonų agitacija. „Svarstykime socialinį klausimą!"— kiekvieną vakarą kalbėjo gerasis, naivusis Planė". „Svarstykime socialinį klausimą",— kartojo jaunas ir gražus Listas, kurį Miusė kitados pristatė Ororai. O „visiems klausimams" apsvarstyti Listas kvietėsi pietų abatą Lamenė ir Žorž; atsargusis Sent Bevas su siaubu spėliojo, ką galėjo kalbėti tie iliuminatai.

Gindamas balandžio bylos kaltinamuosius, Mišelis savęs netausojo ir vakarais, po teismo posėdžių, būdavo baisiai nusikamavęs. Pasišventusi slaugė Žorž jį prižiūrėjo ir „visa širdimi prisirišo prie to į nieką nepanašaus žmogaus." Vos šiek tiek atsigavęs, Mišelis vėl sakydavo kalbą, šįsyk norėdamas patraukti Žorž į savo pusę. Ne dėl to, kad ji būtų buvusi priešiška jo teorijoms; ji, kaip ir jis, neapkentė aukso vidurio. Tam tikru atžvilgiu ji buvo bonapartistė, bet tik tiek, kiek Napoleonas įkūnijo revoliuciją; nuo ankstyvos jaunystės buvo respublikonė, nes neapkentė „senųjų grafienių" ir paveldėjo iš motinos meilę liaudžiai. Pripažino turto lygybę, bet ją suvokė kaip laimės dalį, o ne kaip nuosavybės suskaldymą, „kuris galėtų padaryti žmones laimingus tik tuo atveju, jeigu paverstų juos barbarais." Sistema, kurią kartą naktį skelbė Mišelis ant Šventųjų tėvų tilto, mirgant rūmų žiburių nušviestiems Tiuilri parko medžiams, buvo babuvizmas, sąmokslas, siekiantis prievarta panaikinti nelygybę. Noano dvarininkę, svajingai besigėrinčią žavinga naktimi, neaiškiais tolimo orkestro garsais, „švelniais mėnulio atspindžiais ir karališkos šventės žiburiais", iš gilaus susimąstymo pažadino Mišelio balsas: „Aš jums sakau,— sušuko jis,— kad, norint atgaivinti ir atnaujinti jūsų sugedusią visuomenę, ši graži upė turi parausti nuo kraujo, šie prakeikti rūmai turi pavirsti pelenais, o šis didelis miestas, į kurį jūs dabar žiūrite,— nuoga dykuma, kurią varguolio šeima suars plūgu ir joje pasistatys pirkią!"

Tą naktį jis taip triukšmingai postringavo, lazda daužydamas senojo Luvro sienas, kad Sand ir Planė, nusiminę, prislėgti, atsuko jam nugarą ir nuėjo Malakė krantinės link. Jis nusekė paskui juos, maldaudamas Žorž jį išklausyti. Ginčas kartojosi kasdien. Žorž skundėsi intelektualine tironija, kurią Mišelis ketino vykdyti. Ji labiau tikėjo išmintimi ir meile, negu prievarta. Buvo dėkinga Mišeliui, kad jis parodė jai tobulos lygybės idealą, bet bijojo, kad tokia karšta gražbylystė nesibaigtų beprotiškais veiks-

mais ir šūviais. Turėdama reiklų sveiką protą, ji klausė: kokią visuomenę jis norįs sukurti? Koks jo planas? „Iš kur aš galiu žinoti?" — atsakydavo jis. Įvykiai parodys. „Tiesa neapsireiškia mąstytojams, pasišalinusiems ant kalno. Norint surasti tiesas, priimtinas besikeičiančioms visuomenėms, reikia susivienyti ir veikti."

Jis prikaišiojo Žorž, kad ji esanti nekantri. „Greičiau, greičiau,— ironiškai kalbėjo jis,— išaiškinkite dievo paslaptį ponui Žoržui Sand, kuris negali laukti." Žinoma, ji galėjo susinerti rankas ir taip išsaugoti savo brangią laisvę. „Bet tiesa nesėdi užpakaly bėglių ir nešuoliuoja su jais... Tavo mylimas dieviškasis filosofas tai gerai žinojo, kai kalbėjo savo mokytiniams: „*Nes kame du ar trys susirinkę mano vardu, ten aš esu jų tarpe.* Vadinasi, reikia drauge su kitais ieškoti ir melstis..." Vieną rytą, kai ji norėjo jam atsikirsti, apsižiūrėjo, kad jis išėjo, ją užrakinęs. Daug kartų jis ją taip kalino visą dieną. „Sodinu tave į vienutę,— kalbėjo juokdamasis,— kad turėtum laiko pamąstyti."

Iš pradžių jai buvo net savotiškai malonu, kad jis su ja taip šiurkščiai elgiasi, tačiau jos pažiūros nepasikeitė. Ji visada buvo tos nuomonės, kad paskutinieji yra pirmieji, kad engiamieji vertesni už engėjus, o vergai už tironus. „Jaučiu seną neapykantą viskam, kas laikosi ant molinių pakopų." Tačiau ta neapykanta būdavo pasyvi. Išskyrus keletą karingo įkarščio protrūkių, Žorž gyveno visai poetišką gyvenimą. Pagaliau iš meilės Mišeliui ji priėmė ne jo doktriną, o vėliavą:

„Deja! Aš jus įspėju, kad sugebu tik drąsiai ir sąžiningai vykdyti įsakymus. Galiu veikti, o ne svarstyti, nes nieko nežinau ir niekuo nesu tikra. Galiu klausyti, tik užmerkusi akis ir užsikimšusi ausis, kad nematyčiau ir negirdėčiau nieko, kas mane atgrasintų; galiu eiti su draugais kaip šuo, kuris, pamatęs savo šeimininką išplaukiant laivu, puola į vandenį ir plaukia paskui jį, kol žūva iš nuovargio. Jūra didžiulė, mano draugai! O aš silpnas. Tetinku į kareivius, nesu nė penkių pėdų ūgio... Pirmyn! Nesvarbu, kokios spalvos jūsų vėliavos, kad tik jūsų falangos visada žengtų į respublikonišką ateitį; vardan Jėzaus, kuris turi žemėje tik vieną tikrą apaštalą; vardan Vašingtono ir Franklino, kurie nesugebėjo visko užbaigti ir paliko mums atlikti tą darbą; vardan Sen Simono, kurio sūnūs iš karto ėmėsi kilnaus ir baisaus uždavinio (tesaugo juos dievas!..); kad tik gėris įsiviešpatautų ir tie,

kurie tiki, jį patirtų... Esu tik vargšas būrio kareivėlis, veskitė mane."

Kad Sand iš būrio kareivėlio virstų revoliucijos kareiviu, kad pasitenkintų kartu jos širdis ir protas, reikėjo religingesnio pranašo, negu Mišelis, pranašo, kuris sugebėtų sutaikyti krikščionybę su socializmu.

II

NAUJI BIČIULIAI

Bičiulių klodai atsinaujina taip pat lėtai, kaip dirvožemio klodai, bet taip pat neišvengiamai. Vieni numiršta, kiti išslysta iš mūsų pasaulio, treti į jį įsiskverbia ir atsiveda naują būrį. Ponią Diudevan, atvykusią į Paryžių, vėl lankė berijiečiai — Renjo ir Fleri; Latušas ir Sent Bevas buvo Žorž patikėtiniai. Jai nutraukus ryšius su Sando, nuo jos nutolo Balzakas ir Renjo; nauja aistra pasmerkė ją vienatvei. Išvažiuodamas Miusė paliko po savęs Francą Listą, kurį pats atvedė į Malakė krantinę. Dėl daug ko genialus muzikas Listas galėjo patikti Žorž Sand. Senelė jai išugdė skonį, ir ji instinktyviai suprasdavo geriausią muziką. Buvo ir daugiau priežasčių. Kaip Žorž, Listas jaunystėje buvo mistikas ir labiau, negu ji, išsaugojo karštą pamaldumą; kaip ir Žorž, jis nuoširdžiai užjautė nelaiminguosius; kaip ir ji, jis derino aristokratines manieras su demokratinėmis pažiūromis; kaip ir ji, jis troško viską žinoti, skaitė poetus, filosofus ir ieškojo kilnių emocijų. Listas buvo septyneriais metais jaunesnis už Sand; kai grodavo, jo akys svaidydavo žaibus, šilkiniai plaukai plaikstėsi. Ji būtų galėjusi jį pamilti.

Paryžiuje sklido paskalos, kad Žorž jį mylėjo. Miusė kurį laiką pavyduliavo Listui; Orora ir Francas visada tuos gandus neigė, abu nesislėpdami gyveno laisvą gyvenimą, tad galima jais tikėti. Listas žavėjosi Sand romanais ir gyrė jos romantišką meilės koncepciją; „Korina iš Malakė krantinės" jam nežadino kūniškų geismų. O Žorž Sand rašė: „Jei būčiau galėjusi mylėti poną Listą, iš pykčio būčiau jį pamilusi. Bet negalėjau... Būčiau labai nepatenkinta, jei mėgčiau špinatus, nes, jei mėgčiau, juos valgyčiau, o aš jų nepakenčiu..." Be to, Listas „tegalvojo apie dievą ir švenčiausiąją mergelę, o ji nė kiek į mane nepanaši. Geras ir lai-

mingas jaunuolis!" Ar galima čia įžiūrėti apmaudo šešėlį? Gal špinatai buvo per žali? Iš tikrųjų Francas mylėjo kitą moterį, grafienę d'Agu, vokiečių bankininko Betmano vaikaitę, grafo de Flavinji dukrą, mėlynakę moterį auksiniais plaukais, lieknutę, beveik permatomą, „tiesią kaip žvakę, baltą kaip ostija" ir pasiryžusią bet kokiems narsiems romantiškos meilės žygiams.

Miusė supažindino Listą su Sand; Listas savo ruožtu padėjo Sand susieiti su abatu Felisitė de Lamenė, kurį mylėjo kaip tikras sūnus. Listui patiko liepsningas abato iškalbingumas, drąsus aukojimasis savo idėjoms, bergždžia ir niūri melancholija, žiaurumo ir švelnumo protrūkiai. Tas bretonas kunigas buvo naivus ir užsispyręs, labai kilnios širdies, su nepasotinamu meilės poreikiu, liguistai jautrus, irzlus ir niurzgus. Pašaukimą pajuto vėlai. Pirmąją komuniją priėmė, būdamas dvid'imt dvejų metų, po ilgos netikėjimo krizės. „Gyvenimas,— kalbėjo jis,— savotiška liūdna misterija, kurios paslaptį apsprendžia tikėjimas." Frazė buvo graži; doktrina liko neaiški. Iš pradžių Lamenė laikė bažnyčią dvasios gynėja nuo despotiškų valdžių. Viskas priklauso Cezariui, išskyrus sielas. Paskui 1830 metų revoliucija sustiprino jo smarkų troškimą reformų; jis priminė, kad bažnyčios vaidmuo visada buvo pasisavinti ir pašventinti didžiuosius istorinius sąjūdžius. Tad XIX amžiuje katalikybė turinti būti liberali, socialinė, demokratinė. Pranašas plebėjas Lamenė manėsi esąs pašauktas atgaivinti bažnyčią. Nepripažintas, Romos pasmerktas, pašalintas iš tikinčiųjų bendruomenės, jis pasidarė tulžingas ir nusivylęs. „Norėčiau turėti jėgų nutraukti ryšius su pačiu savimi",— kalbėjo jis. Gyveno mažame kambarėlyje Rivoli gatvėje ir svajojo pasistatydinti kalėjimo vienutę, ant kurios durų būtų pavaizduotas „žaibo nulaužtas ąžuolas su tokiu užrašu: *Lūžtu, bet nelinkstu.* „Jis nepajėgė,— sako Sent Bevas,— pakelti to persekiojimo, sunkiausio iš visų, kurį Paskalis vadina persekiojimu tyla."

Iš esmės Sent Bevas gėrėjosi Lamenė, bet su įprastiniu savo griežtumu seikėjo tą išpuikusią „popiežišką dvasią", kuriai pakako tokių klausytojų, jaunų entuziastų, kaip Listas, ir kuri vadino „niekuo netikinčiais žmonėmis" tuos, kurie juo netikėjo. Sent Bevas pabrėžė panašų į Lafajeto jo minties nesaikingumą ir lengvatikybę. Būdamas mažaūgis, silpnas, geibus, „su didžiule ir beforme galva, nerangių ir suvaržytų manierų, labai negražus, apgaulingai švelnaus žvilgsnio dėl trumparegystės", Lamenė niekino moteris ir sakė, jog nė viena nesugebanti ilgiau kaip ketvir-

tį valandos sekti samprotavimo eigos. Tačiau jis sužavėjo Žorž Sand. Jis pateikė jai religinio ir socialinio tikėjimo mišinį, kuris jai buvo reikalingas, kad galėtų prisitaikyti prie naujųjų draugų socialistų. Ji giedojo himnus Lamenė garbei: „Žemėje dar niekad nebuvo švelnesnės širdies, tėviškesnio rūpestingumo, angeliškesnės kantrybės..." Mokėti didžiadvasiškai gėrėtis — neabejotinas didžiadvasiškumo požymis.

Listas išvyko į La Šenė, Bretanėje, kur ilgai viešėjo pas abatą, ir aprašė Žorž jo apsitrynusį švarką, storas mėlynas valstietiškas kojines ir sunešiotą šiaudinę skrybėlę. Jis pasakojo taipogi, kiek pasistūmėjo jo romanas su grafiene d'Agu. Listas troško, kad Mari paliktų grafą, kaip Orora paliko savo vyrą, ir viešai gyventų su savo mylimuoju. 1835 metų birželio mėnesį jis nugalėjo. „Tai paskutinis ir sunkus išmėginimas,— pasakė grafienė,— bet mano meilė — tikėjimas, ir aš trokštu kančios." Ji buvo nėščia nuo Listo ir laukė kūdikio gruodžio mėnesį. Žorž susijaudino, matydama, kad tokia moteris elgiasi kaip jos romanų herojės.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Mano gražioji šviesiaplauke grafiene! Aš jūsų asmeniškai nepažįstu, bet Francas man yra apie jus kalbėjęs, ir aš esu jus mačiusi. Todėl, manau, nebus kvaila, jei jums pasakysiu, kad myliu jus, kad jūs, mano manymu, vienintelė graži, verta pagarbos ir tikrai kilni moteris, kurią mačiau patricijų sferose. Iš tikrųjų esate labai įtakinga, nes pamiršau, kad jūs — grafienė. Bet šiuo metu man pasidarėte tikra pasakų princesė, menininkė, švelnių ir kilmingų manierų, kalbos ir apsirengimo, nelyginant poetinių pasakų karalaitės. Tokią jus matau ir noriu mylėti tokią, kokia esate, ir už tai, kas esate... Turiu viltį su jumis pasimatyti — tai vienas iš maloniausių sumanymų, kuriuos esu puoselėjusi gyvenime. Manau, kad mudvi tikrai pamilsime viena kitą, kai dažniau matysimės. Esate tūkstantį kartų vertesnė už mane..."

Gražus laiškas, tačiau tiedvi moterys nebuvo sutvertos suprasti viena kitą. Ponia d'Agu, kaip ir ponia Diudevan, nutraukė ryšius su šeima ir savo aplinka. Bet Žorž tikrai mėgo nepriklausomybę; Mari gailėjosi praradusi savo padėtį visuomenėje. Sand, karalių giminės, gyrėsi seneliu paukštgaudžiu; Mari primindavo žmonėms, kurie užmiršdavo, kad ji kilusi iš Flavinji giminės. Sand mėgdavo klajoti po laukus, apsirengusi mėlyna palaidinuke ir vyriškomis kelnėmis; ponia d'Agu, anot Listo, jautėsi gerai tik

vilkėdama tūkstančio frankų vertės suknia. Žorž ėjo nuo vyro prie vyro, tikėdamasi vis kažko naujo; Mari, kartą neatsispyrusi aistrai, santuokos išdavimą norėjo įteisinti ištikimybe. „Aš jums nepavydžiu,— rašė jai Sand,— bet jumis žaviuosi ir jus gerbiu, nes žinau, kad patvari meilė — tai deimantas, kuriam reikia gryno aukso dėklo, o jūsų siela ir yra tas brangus tabernakulis."

Listas atsivedė savo grafienę į „palėpę" Malakė krantinėje. Grafienės veidas buvo pailgas, liesas, apgaubtas garbanomis, susuktomis pagal anglišką madą. Iš profilio jis „atrodė tarsi privertas dvejų durų." Su vos pastebima ironija Žorž Sand gyrė „Peri žydra suknele", kuri teikėsi nusileisti iš rojaus pas paprastą mirtingąją. Nuo šiol vadino ją tik *Princese* arba *Arabela*. Pirmas kontaktas nebuvo labai vykęs.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Kai pirmąkart jus pamačiau, atrodėte graži, bet buvote šalta; antrąkart susitikusi pasakiau, kad nekenčiu diduomenės. Nežinojau, kad jūs iš jos kilusi. Užuot davusi man antausį, kurio buvau nusipelniusi, kalbėjote man apie savo sielą, tarsi būtumėt mane pažinojusi jau dešimt metų. Tai buvo puiku, ir aš iš karto panorau jus pamilti; bet dar jūsų nemyliu. Ne dėl to, kad nepakankamai jus pažįstu. Pažįstu jus tiek, kiek pažinsiu po dvidešimties metų. Bet jūs mane dar nepakankamai pažįstate. Nežinodama, ar galėsite mane pamilti tokią, kokia esu iš tikrųjų, kol kas dar nenoriu jūsų mylėti... Įsivaizduokite, brangioji bičiule, kad didžiausia mano bėda yra drovumas. Jūs to nė nenujautėte, tiesa? Visi mano, kad esu labai įžūlaus proto ir charakterio. Jie klysta. Mano protas abejingas, o charakteris įnoringas... Nesitikėkite, kad sugebėsite mane išsyk pagydyti nuo tam tikro sustingimo, kuris reiškiasi mano nešnekumu."

Ji pridūrė: „Pasistenkite, kad jus greičiau pamilčiau. Tai bus labai lengva. Visų pirma, aš myliu Francą. Jis liepė man jus mylėti. Laidavo man už jus, kaip už save."

Tonas anaiptol nebuvo nuoširdus, bet abi katės įtraukė nagus ir, kai Listas su ponia d'Agu drauge persikėlė į Šveicariją, mesdami iššūkį Sen Žermeno priemiesčiui, susirašinėjimas tęsėsi. Iš laiškų, kuriuose Listas pernelyg pabrėžtinai tikino esąs neapsakomai laimingas, Žorž, slėpdama pasitenkinimą, atspėdavo, kad jis Ženevoje nuobodžiauja. „Jeigu jūs atvažiuosite,— rašė jis,— rasite mane gerokai sukvailėjusį." Tai buvo netiesa; dar niekad jis nejautė tokio stipraus įkvėpimo, bet menininkai, kaip ir mo-

terys, taip pat mėgsta koketuoti. Ženevos meilužiai skaitinėjo „Leliją", darė pikantiškas išvadas apie autorės temperamentą, dievino savo dukrelę Blandiną, gimusią 1835 metų gruodžio 18 d., ir kentėjo dėl pasmerkimo, kurio puritoniškoje visuomenėje susilaukia neteisėti ryšiai. Kiekviename laiške abu kalbino Sand atvažiuoti į Šveicariją. Bet prieš tai ji turėjo sutvarkyti savo reikalus Beri provincijoje.

III

SKYRYBŲ BYLA

Sutartis, kurią Orora Diudevan pasirašė su vyru 1835 metų vasarį, turėjo įsigalioti lapkričio mėnesį, bet Kazimiras pasidarė irzlus ir ėmė svyruoti. Jam nepatiko nauji žmonos politiniai draugai. Barniai tarp sutuoktinių vis dažnėjo. Orora norėjo pati tvarkyti savo turtą, kadangi, anot jos, Kazimiras žlugdęs reikalus. Ji sutiko jį išlaikyti net po skyrybų. „Tu, žinoma, supranti,— rašė ji Ipolitui,— jog aš neleisiu, kad mano vyras, nors jis man ir nemalonus, pakvėstų skurde... o juk jis ramiai leistų man keliauti į lavoninę dėl dvidešimties frankų."

1835 metų spalio 19 d. įvyko scena, pati savaime nereikšminga, bet ji nulėmė išsiskyrimą. Po pietų, kai šeima su bičiuliais svetainėje gėrė kavą, Morisas paprašė dar grietinėlės. „Grietinėlės nebėra,— atsakė tėvas.— Eik į virtuvę ir lauk iš čia." Vaikas puolė į glėbį motinai. Kilo barnis; Orora laikėsi ramiai, Kazimiras įširdo. Liepė ir žmonai išeiti, ji atsakė, jog esanti savo namuose. „Mes dar pamatysim! — riktelėjo jis.— Nešdinkis, arba skelsiu tau antausį!" Šios scenos liudininkai bičiuliai — Diutejis, Papė, Fleri, Rozana ir Alfonsas Burguenas — įsikišo į jų tarpą. Įsiutęs Kazimiras puolė prie sienos, kur kabojo ginklai, šaukdamas: „Reikia visa tai baigti!" Diutejis, pamatęs, kad jis čiumpa šautuvą, išplėšė ginklą jam iš rankų ir griežtai jį išbarė. „Kai susierzinu,— pasakė Kazimiras,— nebegaliu tvardytis, aš ir tau duočiau į žandą." Taip tą kivirčą aprašė liudininkai. Tačiau nereikia užmiršti, kad visi jie buvo didesni žmonos draugai, negu vyro, kad Diutejis buvo ją įsimylėjęs ir kad Beri viešoji nuomonė abejojo jų bešališkumu. Galimas daiktas, toji scena buvo dau-

giau nemaloni, negu baisi. Pati Žorž Sand ją papasakojo savo bičiuliui Adolfui Diuplonui su humoru, valstietiška maniera:

„Brangusis Vandenili! Esi blogai informuotas apie tai, kas dedasi La Šatre. Diutejis niekad nebuvo susipykęs su baronu de Noan-Viku. Štai kaip buvo iš tikrųjų. Baronas *užsimanė* mane primušti. Diutejis neturėjo noro. Fleri ir Papė neturėjo noro. Tada baronas čiupo šautuvą, pasiryžęs visus užmušti. Bet niekas nenorėjo būti užmuštas. Tada baronas pasakė: „Gana" ir vėl ėmė gerti. Štai kaip viskas buvo. Niekas su juo nesivaidijo. Bet man jau užtenka, man įkyrėjo užsidirbti pragyvenimui, palikti savo nuosavą *dalią* velnio rankose. Man įkyrėjo kasmet būti varomai iš namų, tuo tarpu viso miestelio šliundros miega mano lovose ir atneša man į namus blusų, ir aš pasakiau: „Daugiau to nebepakęsiu" ir nuėjau pas vyriausiąjį La Šatro teisėją ir jam pasakiau: „Štai taip ir taip!"

Ji nuskubėjo į Šatoru pasitarti su išmintinguoju Fransua Rolina, paskui į Buržą, kur Mišelis buvo ne perdaug griežtai įkalintas pilyje, atlikdamas bausmę už politinį nusižengimą. Visi teisininkai vieningai nutarė: reikia tvarkytis greitai, apdairiai pasinaudoti tuo lemtingu incidentu, tučtuojau pareikalauti atsiskyrimo ir prikalbėti Kazimirą, kad neatvyktų į teismą. Tai buvo įmanoma, kadangi brangiajam *marito*[1], kol dar gyveno senoji baronienė, labai trūko pinigų. Jis iš tiesų sutiko, atsistatydinęs iš Noano mero posto, išvažiuoti į Paryžių ir pasiimti vaikus, kurių vieną turėjo atiduoti į licėjų, antrą — į pensioną. Motinai Orora patarė gerai priimti Kazimirą, jeigu jis ją aplankys. Nereikia erzinti jo savimeilės: „Dar kokių eibių man pridirbs!" Ir pridūrė:

„Niekas man nesukliudys daryti tai, ką privalau ir ką noriu daryti. Esu savo tėvo verta duktė ir spjaunu į prietarus, kai širdis man įsako būti teisingai ir drąsiai. Jeigu mano tėvas būtų klausęs visų kvailių ir pamišėlių, nebūčiau paveldėjusi jo vardo: jis man paliko didį nepriklausomybės ir tėviškos meilės pavyzdį. Seksiu jo pėdomis, nors ir piktintųsi visa visata. Visata man nė motais, man rūpi Morisas ir Solanža."

Lapkričio mėnesį ji buvo Noane, laukdama teismo sprendimo. Didelių namų tyloje rašė puikų nuotykių romaną: „*Mopra*". Tarnų nebuvo, Kazimiras juos atleido. Namų ūkį tvarkė tik sodininkas su žmona. Kadangi teismo nuosprendis iš dalies priklausė nuo Ororos laikysenos, ji dėjosi šventuole.

---

[1] Vyras, sutuoktinis *(ital.)*.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Taigi šiuo metu už mylios nuo čia keturi tūkstančiai kvailių tiki, kad ašutine apsivilkusi, pelenais pasibarsčiusi, klūpau kaip Magdalena, apraudodama savo nuodėmes. Pabudimas bus baisus. Kitą dieną po pergalės nusimesiu ramentus, užšoksiu ant arklio ir apšuoliuosiu visą miestą. Jeigu išgirsite, kad atėjau į protą, pripažinau viešąją moralę, pamėgau nepaprastuosius įstatymus, visagalį tėvą Lui Filipą ir jo sūnų Pulo-Rozoleną, taip pat šventus katalikiškus Rūmus, niekuo nesistebėkite. Aš galiu sukurti odę karaliui arba sonetą ponui Žakmino..."

1836 metų sausio mėnesį La Šatro „vyriausiasis teisėjas" išklausė liudininkus. Pretenzijos buvo žinomos: antausio scena Plesi 1824 metais, užgaulūs žodžiai... Intymūs Kazimiro santykiai sutuoktinių namuose su tarnaitėmis: Pepita, Klere... Naktinės orgijos.

Ororos Diudevan pareiškimas teismui: „Pono Diudevano elgesys pasidarė toks palaidas, toks skandalingas, gyrimasis paleistuvyste mano akivaizdoje toks netaktiškas, jo triukšmingos pramogos taip dažnai drumsdavo mano ramybę naktimis, kad gyventi namuose man pasidarė nebepakenčiama... 1831 metų sausio mėnesį pareiškiau ponui Diudevanui, kad noriu gyventi atskirai nuo jo, ir mudu geruoju susitarėme; tada apsigyvenau Paryžiuje... Buvau nukeliavusi į Italiją, tos kelionės metu ponas Diudevanas rašė man labai korektiškus laiškus, abejingai žiūrėdamas į mano gyvenimą atstu nuo jo ir nerodydamas didelio noro, kad grįžčiau..."

Nė žodžio apie Sando ar Miusė. Ipolitas Šatironas, nors ieškovės brolis, stojo svainio pusėn ir ragino jį gintis, tikindamas, kad visa apylinkė esanti už jį. Tačiau Kazimiras įsipareigojo tylėti; nenorėjo prarasti pažadėtosios rentos; sutiko būti teisiamas už akių. La Šatro teismas priskyrė Ororai vaikų globą.

Bet kai Žorž pareikalavo šimto tūkstančio frankų, dalijantis turtą, užgyventą drauge su vyru, Kazimiras supyko ir pareiškė protestą. Ipolitas jį ragino: „Šalia tavęs yra žmonių, kurie galėtų padėti tau tuojau pat laimėti bylą. Tik reikia jiems atrišti liežuvius..."

Žorž nustebo ir labai susierzino dėl staigaus vyro pozicijos pasikeitimo. Laikotarpis, kai sutuoktiniai sutvarkydavo santykius geruoju, pasibaigė. Jai teko palikti Noaną, kuris iki galutinio nuosprendžio teisėtai priklausė Kazimirui. Ji apsigyveno pas

Diutejį La Šatre. Labiau negu bet kada reikėjo skaitytis su viešąja nuomone, kuri mažame miestelyje daro nebylų spaudimą teisėjams. Žorž buvo žavi, kokia mokėjo būti: vaikiška su vaikais, nekaltai koketiška su vyrais, atsargi su moterimis. Vaikščiojo po laukus, gaudė vabzdžius savo kolekcijai ir rasdavo būdą slapta matytis su Mišeliu, už dviejų žingsnių nuo Kazimiro, nuošaliame Noano namelyje, stovėjusiame tarp parko ir kelio. Rašinėjo sūnui švelnius laiškus, kuriuose į padanges kėlė dorybę. Tačiau visų pirma ji dirbo. Nei byla, nei konfliktai su Mišeliu, nei plati korespondencija negalėjo atitraukti Sand nuo darbo — ji triūsė kaip kantri skruzdėlė. Ir viena, ir antra šalis stengėsi sutelkti į mūšio lauką liudininkus. Bukuaranas atvyko iš Nimo duoti parodymų teisme.

Žorž Sand Bukuaranui, 1836 metų sausio 6 d.: „Jūs, žinoma, nematėte nei Klerės, nei Pepitos to pono glėby, bet neabejojate tų dviejų faktų tikrumu. Tai jums įrodė — tiek, kiek tokie faktai gali būti įrodyti,— kasdieninis gyvenimas, visų namiškių ir viso kaimo nuomonė..."

Kazimiras Diudevanas Karonui, 1836 metų balandžio 25 d.: „Mano byloje su Orora yra viena aplinkybė, kuri, kaip sakoma, jai lyg dagys po uodega: ji mano, kad aš turiu keletą laiškų, kuriuos ji rašinėjo poniai Dorval ir kurie ją smarkiai kompromituoja, sprendžiant iš to, ką kalba ir ką pats esu girdėjęs Paryžiuj. Ar negalėtum per Diumoną ar per ką nors kitą gudrumu pamėginti nudžiauti keletą tų laiškų?"

Kazimiras, pažadintas iš letargo, surašė gana pasigailėtiną memorandumą, kuriame išskaičiavo savo pretenzijas. O prasidėjo jis taip:

1825 metų rugpjūtis: „Kelionė į Pirėnus. Susitikimai ir susirašinėjimas su Oreljenu de Sezu."

Spalis: „Kelionė į Bordo. Orora Diudevan ir Oreljenas de Sezas netikėtai užklumpami."

1827 metai: „Intymus Ororos Diudevan susirašinėjimas su Stefanu Ažasonu de Gransaniu."

1827 metų lapkritis: „Kelionė į Paryžių su Stefanu Ažasonu de Gransaniu sveikatos būklės dingstimi!"

1829 metai: „Orora Diudevan rašo laišką Stefanui Ažasonui de Gransaniui, kuriame prašo nuodų, neva norėdama nusižudyti."

1829 metų balandis: „Abu sutuoktiniai išvažiuoja į Bordo, nutarę praleisti ten tris savaites arba daugiausia — mėnesį. Išbūna tris mėnesius. Kas rytą ponia Diudevan lankosi pas poną de Sezą apsimetusi, kad eina į gydomąsias vonias..."

1830 metų lapkritis: „Ponia Diudevan atvyksta į Paryžių pas brolį, gyvenantį Senos gatvėje, kur, pasak durininkės, savo elgesiu papiktina visą namą. Ponas Žiulis Sando."

1831 metai: „Ji sugrįžta į Noaną, kur praleidžia keletą dienų ir vėl grįžta į Paryžių su kaimo mergina Mari Moro, kurią pasiima kaip tarnaitę. Ta mergina buvo liudininkė labai smarkių vaidų su Žiuliu Sando, kurie baigdavosi peštynėmis."

1832 metai: „Ponas Giustavas Planšas..."

1833 metai: „Ji išvyksta į Italiją su ponu Alfredu de Miusė. Išbūna aštuonis mėnesius... Vaidai ir susitaikymai..."

Tas rašytinis pranešimas baigėsi 1835 metais.

1835 metai: „Antipatija tarp sutuoktinių; ponia Diudevan ima elgtis kaip vyras: rūko, keikiasi, rengiasi vyriškai; ji praranda visą moteriškosios lyties žavumą... „Lelijos" autorius..."

1836 metų gegužės mėnesį byla buvo iš naujo sprendžiama La Šatro teisme, kuris griežtai pasmerkė negražius vyro kaltinimus. Dalis jų buvo teisingi, dalis — šmeižikiški, šiaip ar taip — beprasmiški, nes ponas Diudevanas „stengėsi ne nutraukti santuokinį gyvenimą, bet jį išsaugoti". Kadangi kaltinimų pobūdis nepaliko jokios vilties, jog sutuoktiniai susitaikys, teismas atskyrė ponią Diudevan nuo vyro, uždraudė ponui Diudevanui ją lankyti ir su ja bendrauti, taip pat pripažino žmonai ir motinai vaikų globą.

Patarėjų paragintas, Kazimiras apskundė tą sprendimą Buržo teismui. Ten Mišelis galėjo ginti bylą. Žorž Sand persikėlė į Buržą, norėdama būti arčiau savo meilužio ir advokato. Apsigyveno pas bičiulę Elizą Turanžen, kuri su tėvu Feliksu Turanženu ir trimis jaunesniais broliais gyveno dideliuose rūmuose, Sent Ambruazo gatvėje. Teismo posėdžio išvakarėse Žorž Sand ant medinės savo kambario sienų apkalos užrašė maldą:

„Didis dieve! Globok tuos, kurie nori gero, sutramdyk tuos, kurie nori blogo... Sunaikink atkaklių raštininkų ir fariziejų viešpatavimą, atverk kelią maldininkui, ieškančiam tavo šventovių..."

Jai pagelbėti iš Paryžiaus, iš La Šatro, iš Bordo atvyko visi bičiuliai. Tik ponia Moris Diupen nenorėjo kompromituotis, nes

dar nežinojo, kas jai mokės rentą. Mišelis begėdiškai gynė meilužės bylą: „Sutuoktinių buveinė išniekinta,— pasakė jis gražiu, žemu balsu, kreipdamasis į priešingąją šalį,— ir išniekinote ją jūs. Jūs įvedėte tenai ištvirkimą ir prietarus..." Susijaudinęs perskaitė Ororos laišką-dienoraštį Oreljenui, įrodantį jo klientės skaistumą pirmosios meilės metu. Jis nupiešė paradoksalią jaunos moters padėtį: atnešusi kraičio rūmus ir didžiulį turtą, ji turėjo gyventi iš kuklutės pensijos, tuo metu jos vyras, „gyvendamas ištekliuj ir paleistuvystėje, naudojosi" tais rūmais ir tais turtais. Pasibjaurėdamas jis užsiminė apie šmeižikiškus vyro kaltinimus, ponas Diudevanas drįsęs „pavaizduoti savo žmoną kaip blogiausią prostitutę". Jis išaukštino tą nepriekaištingą žmoną, kurią šykštus ir ištvirkęs vyras privertė palikti sutuoktinių pastogę. Žorž, žavi, apsirengusi balta, labai paprasta suknele, su nėrinių apykakle, balta skrybėlaite ir gėlėta skara, klausėsi jo. Mišelio iškalbingumas sujaudino susirinkusius. Teisėjai, kurių nuomonės nesutapo, atidėjo bylą, bet rytojaus dieną buvo susitarta geruoju. Ipolitas, sužinojęs, kad byla krypsta į blogąją pusę, patarė svainiui nusileisti dėl Noano ir Solanžos.

Ipolitas Šatironas Kazimirui Diudevanui, 1836 metų birželio 28 d.: „Nepatariu tau daryti taip, kaip pirmą kartą susitarėte La Šatre, geriau paimk Narbonos rūmus ir sūnų, o Ororai palik Noaną, kur, pats gerai žinai, tu nebegali pasilikti. Kai dėl Solanžos auklėjimo, na, ką gi, tu turi su tuo susitaikyti... Toli neieškant, galėčiau tau įrodyti, kad lengvabūdė savo dukteriai būna griežtesnė, negu padori moteris... Nesijaudink dėl tų, kurie jai dabar vadovauja. Nepraeis nė pusantrų metų, ir visiems bus parodytos durys! Ir pirmiausia Diutejui, Mišeliui, Diuvernė, Fleri. Nėra ko tikėtis, kad ji pasikeis, tačiau galimas daiktas, jog, turėdama auklėti dukrą, pasidarys šiek tiek žmoniškesnė ir iš savimeilės pasistengs apsaugoti Solanžą nuo prarajos, į kurią pati nugarmėjo..."

Kazimiras atsisakė nuo apeliacijos, ir žmona, norėdama baigti bylą, pavedė jam auklėti Morisą ir davė teisę valdyti Narbonos rūmus. Ororai liko Solanža ir Noanas, kuris pagal nuomos sutartis tuomet duodavo devynis tūkstančius keturis šimtus frankų pajamų. Kiek pykčio ir kokios gražbylystės prireikė, kad būtų sugrįžta prie pradinio susitarimo!

IV

GRAŽUOLIS DIDJĖ

Kai Mišelis iš Buržo taip puikiai gynė teisme Žorž Sand bylą, jo iškalbingumą labiau galima buvo aiškinti profesiniu įgudimu, negu širdies paskata. Meilužiai jau nebesutarė. Mišelis labai greitai įgriso Žorž. Prie keturių akių jis buvo pernelyg įkyrus ir ją vargindavo. Nors ji beveik neatsakydavo į jo plūdimus, jis jautė, kad jos vidinis pasaulis tebėra neįveikiama šventovė. Atkakliai stengėsi jai išaiškinti tai, ką vadino „politinėmis būtinybėmis"; ji manė, kad jos smerktinos arba vaikiškos. Ji išsigando, supratusi, kad jis greičiau ambicingas, negu nuoširdus. Jis nebrangino savo jėgų; perskaičius naują autorių, jos kisdavo. Po Monteskjė jis darydavosi nuosaikus, po *Obermano*[1]— atsiskyrėlis. Tas nepastovumas, virstantis manija, nepatenkino Žorž. Ji tarėsi suradusi mokytoją, o įsigijo tironą. „Kartais man atrodo,— kalbėjo ji,— kad tu esi Blogio Demonas, tiek matau tavyje šalto žiaurumo ir neteisingos tironijos mano atžvilgiu." Kodėl ji nenutraukė su juo ryšių? Kadangi tas nusidėvėjęs žmogus, nei gražus, nei geras, „neištikimas ir pavydus despotas", sugebėjo — keistas dalykas — nors ir ne visiškai patenkinti, tai bent jau pažadinti kartais joje moterį, kurią jauni meilužiai — Sando, Miusė, Padželas — manė esant „tikrą Leliją".

Žorž Sand Mišeliui iš Buržo, 1837 metų kovo 25 d.: „Mes neieškojom meilės, kai likimas pastūmėjo mudu vieną antram į glėbį. Mus apėmė aistra. Nebuvo nei priešinimosi, nei apgalvojimo... Tavo geismas viską lėmė ir užvaldė mane. Pasidaviau tavo aistrai, dar nesuvokdama savo meilės jėgos, pasidaviau jai apsvaigusi, tačiau nujausdama, kad tavo meilė baigsis pirma, nes žinojau, kokie gilūs, tvirti, ramūs ir pastovūs mano jausmai... Pirmąsias tavo glamones priėmiau su ašaromis... Keletą dienų mane mylėjai taip, kad net svajojai apie materialų ir visišką mudviejų likimų sujungimą. Netgi įsipareigojai tai padaryti iki tam tikro laiko, kuris artėja... Nusiramink! Tas pažadas įrašytas mano širdyje, o mano širdis priklauso tau. Tai lapas iš gyvenimo knygos — tu gali jį suplėšyti... Kai mano šarvai

[1] Obermanas — prancūzų rašytojo Etjeno de Senankuro (1770—1846) romanas, kupinas niūrios melancholijos. *(Vert. past.)*

po gabalą buvo nuimti ir visa mano jėga palaužta, kai visos mano esybės stygos apnuogintos suvirpėjo po tavo ranka, prisirišau taip stipriai ir taip giliai, kad nebeįsivaizduoju kito tikslo, kaip gyventi su tavim..."

Ji rašė jam liepsningus, paslaptingus ir užšifruotus laiškus, kadangi egzistavo ponia Mišel, kurios tribūnas labai bijojo. Mišelis tuose laiškuose vadinamas *Marseliu,* Buržas — *Orleanu,* Noanas — *Le Šenė,* Morisas Sand — *Mari,* balandžio 7 d. (jųdviejų suartėjimo data) — *Žanriliu.* Eliza Turanžen, mergina iš Buržo, jų patikėtinė ir bendrininkė, teikusi svetingą pastogę meilužiams, buvo vadinama *Speranca.* Kartais, nenorėdama sukelti įtarimo, Žorž dėjosi rašanti moteriai ir kalbėjo apie *Marselį* trečiuoju asmeniu. Tie laiškai buvo geidulingi, neramūs, rašomi įprastiniu kapotu Žorž stiliumi. Meilužiai kaltino vienas kitą neištikimybe, ir abu ne be pagrindo.

Kad Mišelis pavyduliavo, lengva suprasti, nes Sand buvo iš tų moterų, kurios nepraleidžia progos sugauti laimę kitur, kai tik jų meilė nusilpsta. Jaunas trisdešimt vienerių metų šveicaras, Šarlis Didjė, labai gražus, buvo tuo pačiu metu, kaip Mišelis, vienas iš artimų jos draugų tiek Paryžiuj, tiek Noane. Prisimename, kad Ortansa Alar kitados jį atvedė į Malakė krantinę. Gimęs Ženevoje, hugenotų šeimoje, botanikas, alpinistas, poetas, Didjė kažkuo panėšėjo į Ruso ir į Benžameną Konstaną. Kiekvieną vakarą dienoraštyje jis „susumuodavo savo intelektualinę kasą". Širdimi būdamas romantikas, aistringas puritonas, jis blogai jautėsi tarp aristokratiškos savo krašto buržuazijos; ėmė keliauti; Florencijoje tapo Ortansos Alar meilužiu. Apie 1830 metus atvyko į Paryžių su penkiasdešimčia frankų kišenėje. Viktoras Hugo, jo dievas, ėmė jį globoti, ir Didjė buvo priimtas į Senaklį. Jis parašė romaną *„Požeminė Roma",* turėjusį šiokį tokį pasisekimą, bet maždaug tuo laiku perskaitęs *„Leliją",* jis pagalvojo: „Jaučiuosi silpnas, prastas rašytojėlis, menkas menininkas tokios stiprios formos ir aistros akivaizdoje."

Kai Ortansa Alar pristatė jai tą gražų gerbėją, Sand tylėdama stebėjo naujai atėjusį. Didjė kalbėjo gerai (pernelyg gerai, anot Sent Bevo), laisvai, aiškiu balsu, nuleidęs akis, su vos pastebima šypsena lūpose; nors į aplinkinius žiūrėjo su panieka ir buvo savimi pasitikintis, turėjo savotiško žavesio. Kad Ortansa, prityrusi vyrų žinovė, mylėjo tą iškalbingą ženevietį, buvo dėmesio vertas faktas. Žorž pakvietė jį lankytis pas ją nesivaržant; jis pagy-

rė Žorž paprastumą, bet pasibjaurėjo Planšo nevalyvumu ir jaunų provincialų, kurie tuo metu buvo jos bute, Malakė krantinėje, nesivaržymu.

Griežtai ir santūriai išauklėtas Didjė buvo labai vyriškas, jam reikėjo moterų, ir jis patiko joms. Sand pasikvietė jį vieną. Jis įsitraukė į žaidimą.

Didjė dienoraštis: „Ponia Diudevan, miela ir švelni, alsavo meile; bijau jos ryšių su Planšu, tas žmogus ne jai sutvertas..."

Sent Bevas papasakojo nepatikliam jaunuoliui apie „begėdiškus ponios Diudevan poelgius", o ypač apie nuotykį su Merimė. Paskui scenoje pasirodė Miusė, ir Didjė buvo visiškai užmirštas iki tos dienos, kai vieną gražų rytą Sand paprašė jį paskolinti šimtą frankų, kurių jis neturėjo, „sumokėti už malkas, prieš išvykstant į Italiją". Ženevietis pagalvojo, kad prancūzės labai keistos būtybės. Bet kai jis 1835 metų pabaigoje grįžo iš Ispanijos dar labiau išgražėjęs, prieš laiką pražilusiais plaukais, Miusė buvo dingęs. Žorž sakėsi rekomenduosianti Didjė Biulozui, siūlė pinigų, visko, ko tik jis geidautų.

Vėl užsimezgė sena draugystė. 1836 metų kovo dvidešimt šeštą jis vakarieniavo pas ją su Emanueliu Arago. „Fantastiška naktis. Išėjome iš jos tik penktą valandą. Buvo jau visai šviesu; Arago apsigėrė... Aš pavargęs drybsojau ant sofos pagalvėlių, o ji, liūdna ir ne per daug bodėdamasi, glostinėjo man plaukus, vadindama savo senu filosofu..." Abu išėjo iš jos įsimylėję. Rytojaus vakarą Didjė atskubėjo į Malakė krantinę su trimis buteliais šampano. „Žorž linksma ir besijuokianti. Nemėgstu jos blogo tono, bet atleidžiu. Po vyno ji darosi švelni, aš taip pat. Ji bučiavo mane, aš bučiavau ją, ir, kai aštuntą valandą ryto per baisią audrą su ja išsiskyriau, ji davė man savo kašmyro skarelę, o aš jai palikau baltą šaliką." Rimtų žmonių visada tyko pavojus, žaidžiant jausmų žaidimą. Jis jos geidė. Bet ko norėjo jinai? „Fortu įsitikinęs, kad Žorž Sand manęs geidžia... Nenorėčiau jos įsimylėti, nes būčiau labai nelaimingas — juk mudviejų tokie charakteriai." Tačiau jis ją laikė dora. „Ji man daug kalba apie Mišelį iš Buržo ir pasakoja apie grynai intelektualinį jų santykių pobūdį. Prisiekinėja neturėjusi meilužio nuo to laiko, kai išsiskyrusi su Alfredu de Miusė... Ji graži ir žavi."

1836 metų balandžio 25 d. ji persikėlė pas jį, į diu Regaro gatvės 3 numerį. Jis užleido jai savo kambarį.

Didjė dienoraštis: „Jai apsigyvenus pas mane, kilo daugybė apkalbų... Mes dar labiau suartėjome... Ši sudėtinga būtybė tebėra man daugeliu atžvilgių nesuprantama, ir aš bijau gaivališko jos nepastovumo. Pernelyg atidžiai ją stebiu, bet jos nesuprantu. Ar ji elgiasi sąžiningai? Ar vaidina komediją? Ar jos širdis mirusi? Neišsprendžiami klausimai..."

1836 metų gegužės 2 d.: „Vakare ji išeina, ir susitinkame tik vidurnaktį. Užbaigusi šeštąjį „Keliautojo laišką", ji darosi švelni ir lipšni. Gulasi prie mano kojų, deda galvą man ant kelių ir ima mano rankas į savąsias... O Sirena, ko tu iš manęs nori?"

Kiti taip pat negalėjo suprasti, ko Žorž iš jo nori, ir ar Mišelio viešpatavimas jau pasibaigė. Listas iš Ženevos paklausė pačią Sand, kiek tiesos „šioje naujoje meilės istorijoje." Ji atsakė, kad tiesos visiškai nesą.

Žorž Sand Francui Listui, 1836 metų gegužės 5 d.: „Šarlis Didjė — mano senas ir ištikimas bičiulis. Beje, jūs mane klausiate apie mano naują istoriją, kurioje jis neva vaidinąs tam tikrą vaidmenį. Nežinau, ką tai reiškia, ką žmonės kalba? Tą, ką kalba apie jus ir apie mane. Jūs žinote, kiek čia tiesos; apie kitką spręskite pats. Daugelis žmonių Paryžiuje ir provincijoje kalba, kad su jumis Ženevoje ne ponia d'Agu, o aš... Didjė tokioje pat padėtyje vienos damos atžvilgiu, kaip jūs, bet toji dama anaiptol nesu aš. Tai man nesukliudė praleisti savaitę pas jį Paryžiuje..."

Taip, ji gyvenusi pas Didjė, nes, anot pačios Žorž, bijojusi, kad jos vyras nelieptų aprašyti jos baldų Malakė krantinės bute, bet kitas bičiulis, Davidas Rišaras, tada gyvenęs po tuo pačiu stogu, ir tos dienos buvusios „patriarchalinės". Apie Miusė ji jau seniai nebegalvojanti.

„Nežinau, ar jis apie mane galvoja, nebent kai jam užeina noras parašyti eilėraštį į *Revue des Deux Mondes* žurnalą ir uždirbti šimtą su... Pasakysiu jums, kad apie nieką ta prasme nebegalvoju! Esu kur kas laimingesnė dabar, negu buvau bet kada gyvenime. Artėja senatvė. Didelių emocijų poreikis patenkintas net per daug. Man iš prigimties būdingas ramus miegas ir linksmas charakteris. Po trisdešimties metų gyvenimo, nuniokoto likimo atsitiktinumų reikia tik šventų ir patvarių jausmų... Visa tai man jau toli praeityje. Laiko tėkmės nesulaikysi, o tam tikro amžiaus privilegija ta, kad išmokstame būti viskuo patenkinti, lygiai kaip ir pavargstame nuo visko. Nevargina tik gerumas, suderintas su

inteligentiškumu. Manau, kad Mari — jūsų surastas lobis: saugokite jį! Dievas pareikalaus danguje ataskaitos, ir, jeigu netinkamai juo naudojotės, jūs per amžius negirdėsite dangiškų arfų garsų. Aš esu tikra, kad aname pasaulyje tegirdėsiu brązginant išklerusią velnio gitarą ir pragaro būgną. Aš taip pat turėjau lobį, savo širdį, bet blogai su ja elgiausi."

Gegužės mėnesį ji vėl išvažiavo į La Šatrą dėl savo bylos. Didjė, pamišęs iš meilės ir vis dar nepasotintas, prisispyręs klausinėjo: „Sirena, ko tu iš manęs nori?" Čia troško jos nebematyti ir bodėjosi nemalonaus patikėtinio vaidmens, čia vėl jį kankino geismas ir viltis. Kadangi ji beveik jam neberašė, jis išsigando ir išvažiavo paskui ją į Beri.

Šarlio Didjė dienoraštis: „Liūdna kelionė, sutrikimas, netikrumas. Atvažiuoju į La Šatrą. Ji jau miega, aš ją žadinu ir, netardamas nė žodžio, puolu jai į glėbį. Ji suspaudžia mane savo glėby, ir ši ilga nebyli glamonė mudu sutaiko. Išsiaiškiname tik vakare Noane, kur ji mane nusiveža. Praleidžiu su ja penkias dienas, kurios yra vienos iš maloniausių mano gyvenime... Visiška užmirštis. Kaimo vienuma. Vakarai Noano medžių paunksmėje. Mėnesiena. Visada vieni... Naktys, praleistos terasoje, šviečiant žvaigždėms; apkabinu ją, ir jos galva nusvyra man ant krūtinės..."

Viena tarp medžių ir gėlių, toli nuo kitų žmonių, Žorž galėjo būti labai maloni meilužė. Keletą dienų Didjė buvo laimingas, sužavėtas, apsvaigęs: „Iš esmės ji gera... Mišelis man labai pavydi; kalba apie tai visuose savo laiškuose..." Sugrįžęs į Paryžių, Didjė gavo iš jos keletą nuostabių puslapių apie tas puikias dienas, paskui stojo tyla.

Iš tikrųjų ji jau beveik nebegalvojo apie jį. Keliavo, bylinėjosi, apsirengusi maudėsi Endre, paskui su šlapiais drabužiais krisdavo ant pievos, žingsniuodavo keturias mylias pėsčia, o naktį perdirbinėjo „Leliją" naujam, pataisytam leidimui. Prisipažinimas, kad Žorž esanti impotentė, turėjo išnykti iš romano. Pulcherija ir Stenijas tapo Trenmoro išminties aukomis. Romanas pasidarė moralus ir socialinis. Lelija išsižadėjo meilės.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Ji iš esėnų šeimos, palmių draugė, *gens solitaria*[1], apie kurią kalba Plinijus. Tas puikus fragmentas bus trečiojo tomo moto; tai mano gyvenimo rudens

---

[1] Vienišа gentis *(lot.)*.

epigrafas. Ar pritariate mano knygos planui? Kai dėl gyvenimo plano, jūs nesate kompetentinga: esate pernelyg laiminga ir pernelyg jauna vykti prie išganingų Mirties jūros krantų (vis Plinijus jaunesnysis) ir įeiti į tą šeimą, kurioje niekas negimsta ir niekas nemiršta..."

Tai duoda pagrindo manyti, kad po viso ko, net ir po Mišelio, Žorž liko Lelija.

„Didieji žmonės man įsipyko iki gyvo kaulo (atleiskite už posakį). Norėčiau juos visus matyti Plutarcho raštuose. Ten jų žmogiškosios savybės manęs nekankina. Tegu juos kala iš marmuro, liedina iš bronzos ir tegu apie juos nebekalba. Kol jie gyvena, yra pikti, įkyrūs, aikštingi, despotiški, kandūs, įtarūs. Vienodai išdidžiai niekina ožius ir avis. Jie blogesni savo draugams, negu priešams. Viešpatie, apsaugok mus nuo jų! Būkite visada gera, jeigu norite, net kvaila. Francas gali jums pasakyti, kad žmonės, kuriuos myliu, niekados nebūna man pakankamai kvaili. Kiek kartų jam prikaišiojau, kad jis pernelyg protingas. Laimė, kad tas „pernelyg" yra menkniekis ir aš galiu jį labai mylėti."

Mari d'Agu nuomone, Sand jį mylėjo net per daug. „Tai, ką jūs man kalbate apie Francą,— rašė jai Žorž,— sukelia man tikrai liguistą ir pasiutusį norą jo pasiklausyti. Jūs žinote, kad įsitaisau po fortepijonu, kai jis skambina. Turiu labai stiprius nervus, ir joks instrumentas man neatrodo pakankamai galingas..." Ji tikrai turėjo „labai stiprius nervus", ir švelnutė Mari ja nepasitikėjo. Tačiau primygtinai prašė, kad Sand aplankytų juos Šveicarijoj. 1836 metų rugpjūtį, kai Ženevos meilužiai jau buvo išvažiavę į Šamonį, Žorž netikėtai pranešė atvykstanti. Byla buvo laimėta; ji keliavo su dviem vaikais, dviem senais bičiuliais ir tarnaite, Ursule Žos, kuri niekados iki tol nebuvo išvykusi iš La Šatro ir tarėsi esanti Martinikos saloj, būdama Martinji. Sand, kaip Baironas, keliaudavo su visu žvėrynu. Galima įsivaizduoti, kokį įspūdį mažuose kalnų viešbutėliuose sukeldavo tas pažas su palaidinuke, puolantis ant kaklo gražiai damai ilgomis šviesiomis garbanomis, ir Listas su berete à la Rafaelis, taip pat jo mažas mokinys Koenas, pramintas „Puciu", kurį užeigos šeimininkas vadino „Panele". Mat, Listas ir Mari taip pat turėjo savo keliaujantį cirką ir vilko paskui save ne tik Hermaną Koeną, bet ir sąmojingą ženevietį, majorą Adolfą Pik-

tė, kuris tą kelionę į Šamoni aprašė puikiame apsakyme, pavadintame *Fantastinė pasaka.*

Tai buvo tikra fantastinė pasaka. Listas ir Mari ten vadinosi *Fellows*[1]. Mari virto Mirabele, Arabela arba Princese; Sand ir jos vaikai buvo pakrikštyti *Pifoeliais* dėl ilgų Žorž ir Moriso nosių.[2] Viešbučio registracijos knygoje Sand įrašė:

Keliautojų pavardės: Pifoelių šeima.
Gyvenamoji vieta: Gamta.
Iš kur atvyko: Iš dievo.
Kur vyksta: Į dangų.
Gimimo vieta: Europa.
Visuomeninė padėtis: Bastūnai.
Nuo kada taip vadinami: Visada.
Kas išdavė dokumentus: Viešoji nuomonė.

Nežabotos idėjos. Kalbėtasi apie filosofiją, muziką, dangaus šviesulius, kūrybą, apie Šelingą, apie Hegelį, apie dievą. Majoro knygelėje Žorž pasirodė kaip genijus, kuriamoji jėga, pramuštgalvis ir poetas, tuo tarpu Listas buvo muzikos dvasia, o Arabela — analitinis protas, mintis. Knygos viršelyje buvo atvaizduota Sand su cigaru lūpose. Visose iliustracijose buvo priešpastatomos dvi moterys: padauža su palaidinuke ir dailiai sušukuota, rimta, išdidi grafienė. Žorž taip pat nupiešė visos grupės karikatūrą à la Miušė su tokiu užrašu: *„Absoliutas tolygus sau pačiam".* Listas susitaršiusiais plaukais klausė: „Ką tai reiškia?" Majoras atsakė: „Ne visai aišku", o Arabela, panardinusi galvą į sofos pagalvėles: „Aš jau seniai čia nebesusigaudau." Morisas, trylikametis piešėjas, taip pat darė gausius eskizus ir šaržus. Keliaujantis cirkas keliavo. Fribūre Francas katedros vargonais sugrojo Mocarto *„Dies irae"*[3]: *Quantus tremor est futurus...*[4]

„Staiga,— sako Sand „Dešimtajame keliautojo laiške", kuriame (puikiai) aprašyta ta kelionė,— staiga, užuot mane

[1] Draugai, kolegos *(angl.).*
[2] Pif *(pranc.)* — stora nosis; ilganosis. *(Vert. past.)*
[3] Rūstybės diena *(lot.)* — pirmieji giesmės žodžiai katalikų mišiose už mirusiuosius. *(Vert. past.)*
[4] Drebu visas ir bijau *(lot.)* — tos pačios giesmės už mirusiuosius tolesnis posmas. *(Vert. past.)*

prislėgęs, tas paskutiniojo teismo grasinimas man pasirodė kaip pažadas, ir dar nežinomas džiaugsmas privertė smarkiau plakti mano širdį. Kažkoks pasitikėjimas, kažkokia begalinė ramybė man kuždėjo, kad amžinasis teisingumas manęs nepasmerks..." Jos sąžinė buvo rami. *Savo* moralės požiūriu ji niekuo nenusidėjo. Didjė? Ji pasigailėjo tos liguistos savimeilės. Kaip, jo neįžeidžiant, atsakyti jam tai, ką leisdavo kitiems? Mišelis? Ji buvo pasiryžusi paaukoti jam savo gyvenimą, bet jis buvo vedęs, nepastovus ir abejingas. Ji buvo įsitikinusi, kad „rūstybės diena būtų jai atleidimo diena."

Jie sugrįžo į Ženevą. Listas sukūrė *Fantastiškąjį rondo* pagal ispanišką dainą, parašytą Manuelio Garsijos, įžymiosios dainininkės Malibran tėvo, ir dedikavo jį *Ponui Žoržui Sand*, kuris tuojau pat parašė „lyrinę apysakaitę" *Kontrabandininkas*, Listo rondo parafrazę. Spalio mėnesį Žorž turėjo grįžti į Prancūziją; buvo susitarta, kad Francas ir Mari susitiks su ja Paryžiuj ir kad *Fellows* ir *Pifoeliai* gyvens drauge. Jie buvo patenkinti vieni kitais, nes genijus pripažįsta genijų. Tačiau Žorž truputį pavydėjo tos gražios meilės ir manė, kad Princesė nepakankamai dėkinga Listui. Gana tulžinga Mari d'Agu jautėsi Ženevoje „kaip žuvis be vandens" ir skundėsi nuobodžiu savo gyvenimu: „Bėda ta, kad kaip tik čia mūsų kasdieninė duona, todėl aš pakeičiau *Pater*[1] ir visą laiką kalbu dievui: *„Kasdieninės mūsų duonos neduok mums šiandien."* Arabelai nepatiko, kad *Rondo* buvo dedikuotas Žorž ir kad Francas gyrė muzikalumą to pernelyg moteriško pažo, kuris, jam grojant, įsitaisydavo po fortepijonu. Bet argi pati Žorž Sand nededikavo savo romano *Simonas* (gana miglotas Mišelio portretas)

PONIAI GRAFIENEI D'A...

„Paslaptingoji drauge, būkite šios apysakaitės užtarėja.

Patricija, atleiskite kaimiško pasakotojo nesklandumus.

Ponia, niekam nesakykite, kad esate jo sesuo.

Tauriausioji širdie, būkite jam maloninga ir įkvėpkite jam išdidumą.

Grafiene, te viešpats jums atleidžia.

Žvaigžde paslėptoji, pažinkite save šioje litanijoje."

---

[1] Pater noster *(lot.)* — Tėve mūsų, pirmieji maldos žodžiai. *(Vert. past.)*

Jie išsiskyrė draugiškai. „Laba diena, švelnioji ir žavingoji Princese, laba diena, brangusis bukagalvi iš Vale... Mano dukra puiki. O aš, anot Heinricho Heinės, esu tešla ir duona..." Ji sugrįžo iš Šveicarijos su vaikais ir jaunu Giustavu deŽevodanu, epizodiniu garbintoju. Veltui pralaukusi Mišelio Šveicarijoje, vylėsi susitiksianti su juo Lione.

Žorž Sand Mišeliui iš Buržo: „Šešias savaites laukiau, geidžiau, vyliausi ir slopinau savo jausmus, o jūs užsispyręs nevažiavote pas mane, kadangi, kaip tikras paša, laikotės nuomonės, jog aš turiu ateiti pas jus kaip nuolanki odaliska. Tikiuosi susitikti su jumis Lione ir keliauju su vaikais tenai. Praleidžiu penkias liūdnas dienas užeigoje su vaikučiais, kuriuos kankina nuobodulys, ir savo keliabendriu: jis geras vaikinas, be galo paslaugus, bet, bendraujant akis į akį, labai neįdomus. Jūs nepasirodotel Pritrūkusi laiko ir pinigų, išvažiuoju, o sugrįžusi namo, nuvargusi ir nepatenkinta, dusdama nuo dorybės, jums prisipažįstu, ir nežinodama, kaip sunaudoti visą poeziją ir aistrą, kurią Šveicarija įleido į mano kraują, randu jūsų laišką, kokį galėtų parašyti nebent senas bankininkas savo išlaikomai mergšei! Labai liūdna, kad toks žmogus, kaip jūs, šitaip galvoja ir šitaip elgiasi su tokia moterim, kaip aš!.."

Jis kaltino ją naujomis neištikimybėmis. Ji protestavo. „Esu jums sakiusi ir dar kartoju, kad prisipažinčiau savo kaltę, jeigu netyčia tapčiau jums neištikima nuovargio, fizinio silpnumo, liguisto geismo dieną, ir jūsų valia būtų nubausti mane amžina užmirštimi... Tokia pagieža būtų pernelyg didelė bausmė už šiurkštoką, bet atleistiną nusižengimą, kokį ir jūs pats, beje, padarėte savo žmonos atžvilgiu nuo to laiko, kai mudu priklausome vienas kitam! Šiaip ar taip, aš pakęsčiau savo blogo elgesio pasekmes, neburnodama ir nerodydama silpnavališkumo. Mane dėl to graužtų sąžinė proporcingai mano nusikaltimui, bet aš neičiau į dykumą atgailauti už nuodėmę, kurią jūs — ir daugelis garbingų vyrų — padarėte nežinau kiek tūkstančių kartų...

Neslėpsiu nuo jūsų, aš daug iškentėjau dėl savo susilaikymo; sapnuodavau labai neramius sapnus; kraujas šimtą kartų mušdavo man į galvą. Ryškiai šviečiant saulei, tarp gražių kalvų, klausydamasi paukščių giesmės ir įkvėpdama švelniausius miškų ir klonių kvapus, dažnai sėsdavausi viena

nuošaly, siela būdavo kupina meilės, o keliai drebėdavo iš geidulio. Dar tebesu jauna. Nors kitiems sakau, kad esu senatviškai rami, mano kraujas karštas... Dar suvaikštau pėsčiomis dešimt mylių, o vakare, krisdama į viešbučio lovą, dar galvoju, kad mylimo vyriškio krūtinė — vienintelė pagalvė, ant kurios galėtų pailsėti siela ir kūnas. Tačiau laikiausi taip ramiai, kad net suklaidinau savo mielus draugus, Francą ir Mari... Žmonės mano, jog esu Lelija tikra to žodžio prasme ir išbąlu tik nuo ilgo ėjimo. Patikėkite, man netrūko progų nusiraminti, aplink mane buvo daug vyriškių, jaunesnių už jus, kuriems būtų užtekę vieno žvilgsnio... Būčiau likusi nenubausta; galėjau rasti tūkstančius būdų jus apgauti ir tamsoje paslėpti goslybės akimirką, kurios Jekaterina II nebūtų atsisakiusi. Nuo tos dėmės, kuri savaime nežymi, bet neišdildoma tiems, kurie myli, mane apsaugojo ne tai, ką moterys vadina „dorybe" (aš nežinau šio žodžio prasmės), mane apsaugojo meilė, kuri gyva mano širdyje ir dėl kurios, vien pagalvojus, kad mane glamonės savo glėby kitas vyras, o ne jūs, mane apima baisus pasišlykštėjimas. Apie jus svajoju, kai pabundu, prakaito išpilta; jūsų šaukiuosi, kai didinga gamta gieda aistringas giesmes, o kalnų oras įsiskverbia į mano kūną tūkstančiu geismo geluonių..."

Ne, teigė Žorž, ji niekados nepasidavusi pagundoms, o jis... Kai ji pravažiavo pro Buržą, bičiuliai jai papasakojo, kad Mišelis įsimylėjęs „šlykščiai nutukusią" moterį:

„Sužinojau iš patikimų šaltinių, iš netulžingų vaiko lūpų, kad tu visą laiką leidai pas tą moterį. Kaipgi galiu nekentėti ir neabejoti? Tu nemyli tos moters, nes būtum man apie ją kalbėjęs, o niekad nieko nesi sakęs. Iš tavęs paties žinau, kad jos vyro visai nevertini. Ką gi pas ją veiki? Ji muzikė, bet dainuoja netiksliai ir su nepakenčiama afektacija; aš tai žinau; esu ją girdėjusi... Tas netikras talentas negali nei tavęs sužavėti, nei palinksminti. Ji pikta ir manęs neapkenčia... Nepraleidžia nė vienos progos mane koneveikti ir šmeižti. Aš tai žinau; beveik pati girdėjau. Kaip tu gali pakęsti artimą bičiulystę su asmeniu, kuris manęs neapkenčia?.. Dieve! Jei girdėčiau, kad mano geriausias draugas, tikras sūnus blogai apie tave kalba, imčiau jo nekęsti ir atstumčiau jį nuo savęs visiems laikams!

Tad sakyk man, Marseli, ką veiki pas ją ir kodėl ten pra-

leidi visas valandas, kai atitrūksti nuo darbų? Ar ta moteris tau palengvina strėnas kaip prostitutė? Deja! Esu už tave jaunesnė, turiu karštesnį kraują, stipresnius raumenis, jautresnius nervus, geležinę sveikatą, energija man liejasi per kraštus — net ir pats jauniausias, gražiausias vyras neįstengtų manęs priversti būti neištikima tau, nors tu mane užmiršai, niekini ir net esi neištikimas. Kai mane kankina tas karštis, prašau gydytoją, kad man nuleistų litrą kraujo. Gydytojas sako, kad tai nusikaltimas, savižudybė, kad nuo to man nepalengvėsią, kad aš turinti įsitaisyti meilužį, kitaip man gresiąs pavojus nuo gyvybinių jėgų pertekliaus. Na, ką gi, tai neįmanoma, negaliu; net tokios minties negaliu pakęsti... Man šlykštu pagalvoti, kad toks gražus, taip mylimas kūnas, persisotinęs mano glamonių, tiek kartų nusilpęs mano glėby ir atgaivintas mano bučinių, kūnas, daug kartų nuvargintas mūsų siautulių, daug kartų išgydytas ir atgaivintas mano lūpų, mano karšto alsavimo... Deja! Kur nuklydo mano prisiminimai? Kartą atgaivinau tave, gulintį be sąmonės, savo kvėpavimu; maniau, kad numirsiu, su tokiu įkarščiu stengiausi perlieti į tavo suskaudusį vidų gyvybę ir meilę, kurių buvo kupina mano krūtinė. Ak! Kaip malonu man būtų buvę taip numirti, pripildant tave sveikos jaunystės energijos, kurios našta slėgė mano pečius. Ak, dieve mano! Nejaugi tas dievinamas kūnas būtų susitepęs, susiliesdamas su bjauriu pilvu?.. Nejaugi tavo lūpos būtų gaudžiusios kvapą kitų lūpų, nuo lūpų prostitučių, kurios dievina pačios save ir garbina visus socialinius vaikiškumus? Ne, tai neįmanoma!"

Kadangi jis jos vengė, ji apsigyveno pas *Sperancą* ir maldavo jį nors valandėlę su ja susitikti ir pasikalbėti:

„Nemanau, kad bijotumei manęs taip, kaip bijai ponios Mišel, ir vengtumei susitikimo, kuriuo apeliuoju į tavo garbę..."

Mišelis atėjo, paskui, tą netikusią meilę šiaip taip vėl sulipdžius, Žorž išvažiavo į Paryžių. Didjė, gražių Noano prisiminimų gaivinamas, vylėsi, kad ji apsistos pas jį, tačiau ji išsinuomojo kambarį „Otel de Frans" antresolėje, Lafito gatvės 23 numeryje, o Francas ir Mari apsigyveno ten pat, antrame aukšte. Už saloną jie mokėjo bendrai, ir ponia d'Agu,

visuomenės atstumta, bet labai ambicinga, iš kailio nėrėsi, stengdamasi paversti jį rašytojų ir menininkų susitikimo vieta. Praradusi savo padėtį Sen Žermeno priemiesčio Olimpe, atsirevanšuodama ji norėjo viešpatauti kitam pasauliui. Pas ją buvojo Heinė, Mickevičius, Lamenė, Balanšas, Mišelis, Šarlis Didjė, Eženas Siu. Čia Sand pirmą kartą išgirdo jauną lenkų muziką Frideriką Šopeną, vienintelį pianistą, kuris talentu ir grožiu galėjo suspindėti šalia Listo; čia ji susipažino su ponia Manuele Marliani, Ispanijos konsulo žmona, egzaltuota itale, salonų dama, triukšminga, švelnia ir pavojinga dėl savo plepumo.

Vargšas Didjė buvo pakviestas į „Otel de Frans"; pamatęs ten gražią, jam abejingą Žorž, apsuptą garbintojų, jis apsipylė ašaromis salono svečių akivaizdoje. Po daugkartinių maldavimų ji leido jam ateiti pas ją lapkričio 25 d. vidurnaktį. Bet nelaimingi įsimylėjėliai visada neapsukrūs; užuot pasismaginę trumpalaikiu džiaugsmu, jie verkšlena dėl praeities, kurios nebesugrąžinsi.

Didjė dienoraštis: „Naktis baigiasi baisiu pasiaiškinimu ir siaubingais prisipažinimais. Jos žodžiai mane stingdo, užuot atgaivinę, ir aš kaip negyvas guliu šalia jos... Ji labai žiauri, mėgsta kankinti, jai patinka, kai ką nors priverčia kentėti. Trūksta širdies; vairą laiko ir viskam vadovauja vaizduotė..."

Jis pamiršo, kad laikė ją „iš esmės gera", kai ji mieliau pasirinko jį, o ne Mišelį.

Kai Žorž vėl išvyko iš Paryžiaus į Noaną, jam atėjo į galvą mintis užeiti pas Mari d'Agu ir pasikalbėti apie neištikimąją. Jis gerbė tą moterį, rimtą, kaip jis pats, ir geriau už Sand mokančią sukelti užuojautą. „Ji man labiau patinka, negu Listas,— naiviai prisipažino dorasis Didjė,— tai kilni ir labai nelaiminga būtybė... Nelabai tesuprantu jų santykius; manau, kad jiedu apsimetinėja ir kad tai jau paskutiniai tvykstelėjimai..." Tai dar nebuvo visiška tiesa. Tačiau jau nuo Šveicarijos laikų prasidėjo „žiauri kova tarp tų dviejų charakterių", karštų ir dažnai kilnių, „bet išdidžių ir nepasotinamų". Didjė atvėrė širdį Mari, kuri, griežtai smerkdama Sand kaip moteris ir varžovė, su malonumu klausėsi gražiojo šveicaro skundų. Pažadėjo užtarti jį Noane, kur pati ketino vykti paviešėti.

V

PRANAŠAI

Abatas de Lamenė, Sand gyvenant Paryžiuj, buvo vienas iš mylimiausių „Otel de Frans" svečių. Žorž, kaip ir anksčiau, patiko grubios abato manieros, ūmus ir užsispyręs charakteris, šiurkštūs, skurdūs jo drabužiai ir mėlynos vilnonės kojinės." Pamatę jį užsisvajojusį, žmonės pastebėdavo tik žalias paklaikusias akis, ilgą smailą kaip kalavijas nosį ir išsigandę teigdavo, kad jo šėtoniška išvaizda". Žorž brangino to žmogaus gerumą, nuoširdumą ir drąsą, jo naivią ir kilnią šneką. Nervingas, irzlus abatas buvo sunkiai sugyvenamas žmogus, bet Sand atleisdavo jam jo susižavėjimus, nepasitikėjimą, nelauktus nuotaikos pasikeitimus. Visada motiniška Sand su malonumu gindavo tą seną vaiką. Kai Sent Bevas žurnale *Revue* pasmerkė abato nenuoseklumą, ji davė atkirtį, rizikuodama supykinti ir Biulozą, ir kritiką. Iš tikrųjų jos santykiai su Sent Bevu dėl to labai atšalo. Sand paprašytas Biulozas parūpino ložę Prancūzų teatre abatui, kuris norėjo pasiklausyti Rašelės. *Sand abatui Lamenė:* „Ložė paskirta tik jums... Biulozas nenešios liežuvių, aš atsakau. Visa širdimi jus gerbianti."

Kai abatas pastoviai įsikūrė Paryžiuje ir pranešė ketinąs įsteigti laikraštį, ji pareiškė esanti pasiruošusi su juo bendradarbiauti.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Jam reikalinga mokykla ir mokiniai. Jis jų neturės nei moralės, nei politikos srityje, jei nepadarys milžiniškų nuolaidų mūsų epochai ir mūsų apšvietai. Sprendžiant iš to, ką man pranešė artimi jo bičiuliai, jis dar tebėra kur kas daugiau *kunigas,* negu maniau. Tikėtasi, kad greičiau pavyks jį įtraukti į mūsų ratelį. Kol kas jis priešinasi. Tik ginčijamasi ir bučiuojamasi. Nieko dar nenutarta. Labai norėčiau, kad pavyktų susitarti. Į jį sudėtos visos dorovingosios inteligentijos viltys. Lamenė negali eiti vienas... Jeigu, išsižadėjęs pranašo ir apokaliptinio poeto vaidmens, imsis pažangios veiklos, jam būtina turėti kariuomenę. Įžymiausias generolas nieko nepadarys be kareivių. Bet reikia išbandytų ir tikinčių kareivių."

Reikalaudama tam tikros sąžinės laisvės, ji pasiūlė ir nemokamai davė straipsnių abato redaguojamam laikraščiui *Le Monde*, nors laikraštis *Débats* jai siūlė labai pelningų sutarčių. Pikti žmonės „mėgino įtikinėti, kad abatas Feli ir Žorž Sand palaiko intymius santykius". Vienas Noano kaimynas teigė, kad žmonės matę Lamenė terasoje „rytietišku chalatu, rūkantį nargilę su „Lelijos" autore". Matyt, jis nežinojo, koks abatas griežtas, santūrus ir moraliai tyras. Ne, Žorž stojo į jo kariuomenę tik dėl to, kad Lamenė, kaip ir ji, buvo krikščionis ir demokratas, taip pat dėl to, kad jis buvo persekiojamas. „Jis toks geras, ir aš jį taip myliu, kad atiduosiu jam tiek kraujo ir rašalo, kiek jis pareikalaus..." Tai buvo kilnus gestas, bet Lamenė bičiuliai nusiminė dėl tų literatūrinių Himenėjo ryšių. „Pono Lamenė ir Žorž Sand sąjunga sukelia daug šnekų,— rašo ponia de Žirarden *La Presse* 1837 metų kovo 8 d.— Kiekvienas bičiulis jai literatūrinis siužetas; kiekviena nauja pažintis — naujas romanas. Visa jos jausmų istorija ištisai atsispindi jos kūrinių sąraše..."

Tiesą sakant, pats abatas, kuris nepasižymėjo per dideliu atlaidumu, netrukus pajuto, kad ta draugystė jį varžo. Jam ne prie širdies buvo ištaigos ir labdarybės mišinys Sand gyvenime. Jo akimis žiūrint, Noano dvarininkė vaidino tokį pat vaidmenį, kokį vėliau Levas Tolstojus, jo priešų nuomone: išdidžiai maloningo aristokrato.

Abatas Lamenė baronui de Vitroliui, 1841 metų gruodžio 21 d.: „Noano dvarininkė jau dėvi tik indiško fuliaro marškinius, prieis prie kašmyrų, skelbdama turto bendrumą, dideliam pamokymui tų, kurie miršta iš bado ir kuriems ji savo pavyzdžiu rodo, kaip reikėtų gyventi. Jos namuose yra kambarys, apmuštas aksomu: įspėjimas kvailiams, kurie neturi nė įstiklintų langų..."

Neteisinga nuomonė, bet neturto, kaip ir drąsos, negalima suvaidinti.

Žorž Sand Elizai Turanžen, 1837 metų kovo 13 d.: „Labai dažnai matausi su abatu de Lamenė. Aš juo žaviuosi, ir apie mus liežuvaujama; tai jums pasirodys gana keista, jei sužinosit to žmogaus amžių ir pamatysit, kaip jis atrodo. Žmonės net kalba, jog aš apsigyvensianti Paryžiuje, norėdama jam šeimininkauti. Puiki mintis! Tai būtų pavyzdingai tvarkomas namų ūkis... Sakykit, ar perdavėte du mano laiškus

Mišeliui, o jei ką nors sužinojote apie jį, parašykite man. Jis didelis tinginys, ir aš dėl to nerimauju."

„Abatas de Lamenė nemokėjo tinkamai pasinaudoti Žorž,— sako ponia d'Agu.— Jis neįspėjo, kad ji buvo pasiruošusi visiškai jam atsiduoti, aklai pritarti jo pažiūroms, tapti savotiška jo minčių juodadarbe..." Jis nesuprato, kad ji teikė jam didelę paramą; į jos širdies polėkius jis teatsakė nepatenkintu niurzgėjimu. Kai ji pasiuntė jo laikraščiui *Le Monde Laiškus Marsi*, romantiškas jų misticizmas nepatiko senam maištingam kunigui. Vis dėlto Žorž buvo atsargi. „Laiškuose" ji kreipėsi kaip draugas vyriškis į liūdną, nuobodžiaujančią merginą, kuri skundžiasi vienatve ir neturtu — dėl to jai esą sunku rasti vyrą: „Marsi, per daug nesiskųskite, nebūkite nedėkinga. Esate graži, išsimokslinusi, skaisti. Tai didelis pranašumas, tikras laimės laidas; o tos nelaimingosios turtuolės, kurios priverstos pirktis vyrus, turi kelti jums nuoširdų gailestį..." Savo išvadoms paremti ji papasakojo Marsi dvi istorijas: vieną — apie negražią ir turtingą merginą, kuri tekėdama manė galėsianti pririšti prie savęs vyrą savo dorybėmis ir numirė iš nusiminimo, apsupta nekenčiamos prabangos; ir antrą — apie tris lombardo klebono dukterėčias, kurios taip švelniai mylėjo viena kitą, kad nutarė netekėti, nenorėdamos ardyti šeimyninės harmonijos, ir surado laimę nesituokdamos. „Tiesa — tai tobulumo meilė, o tobulumas — tai amžinas proto siekimas priversti paklusti materiją."

Laiškai Marsi — subeletristinta korespondencija, sutrumpinta forma parafrazuojanti gausius Žorž Sand laiškus, rašytus bekraitei merginai Elizai Turanžen (Sperancai). Feliksas Turanženas, gausios šeimos tėvas (misterio Mikoberio tipo) nusigyveno; kreditoriai grasino aprašyti jo pilį La Frė. Eliza nuo pilnametystės labiausiai bijojo likti senmerge, ir Sand, norėdama sustiprinti jos dvasią, mokė gyvąją „Marsi" niekinti turtus ir santuoką iš išskaičiavimo.

Žorž Sand Elizai Turanžen: „Ak, vargše mano sese, jeigu jums gresiančio nusavinimo nepavyks išvengti, jeigu pagalba, apie kurią svajoju, neateis laiku, dar ne viskas žuvę. Kodėl turto netekimas turėtų jums būti tokia baisi nelaimė?.. Jeigu, kaip tikiuosi, artėja atgimimo dienos, ta netikra gėda ir tikri nepritekliai, kurie dabar yra nusigyvenusių turtuolių

dalia, nebeturės nei prasmės, nei pasekmių. Ne viskas prarasta. Jūs nenuskursite... Nebeturėsite nei žemės, nei pilies, bet turėsite savo šeimą ir ramybę... Be to, mano brangioji sese, jeigu liksite senmerge be skatiko, jums neteks pelnytis duoną svetimoj pastogėj; ateisite pas mane, dalinsimės mano duona ir dar išsivirsime uogienės prie duonos."

Šeštas laiškas Marsi gynė lyčių lygybę meilėje. Lygybę, o ne panašumą, ir juo labiau ne tapatybę. Vyras iš egoizmo stengiasi užslopinti moters inteligenciją, kad galėtų jai viešpatauti. Šiuose puslapiuose randame „šiurkščių scenų su Mišeliu iš Buržo atgarsį." Lamenė pasipiktino; net jaunystėje jis nebuvo lengvabūdiškas, neturėjo ryšių su moterimis ir labiausiai bijojo gašlumo demono. Sekančio laiško tema, kurią pasiūlė Sand: *Aistros vaidmuo moters gyvenime,* dar labiau išgąsdino abatą. Jis nutraukė spausdinimą.

Mari d'Agu Francui Listui: „Ji parašė jam visai korektišką laišką, labai nuoširdų ir labai protingą, norėdama pasakyti, kad nebegali toliau rašyti kas ant seilės užeina, kad norėtų pakalbėti apie skyrybas ir apie daugelį kitų dalykų ir kad pageidautų iš anksto žinoti, kokią veikimo laisvę abatas jai palieką. Jis atsakė gana šaltu laišku. Apie skyrybas nenorįs; prašąs tų gėlių, kurios krinta iš jos rankos, kitaip sakant, norįs apysakaičių ir juokingų istorijų. Dar daugiau, jos *Ketvirtas laiškas* neišspausdintas. Ji nepatenkinta..."

Arabela su pasitenkinimu surado Žorž laiške „labai gražų puslapį apie nepaprastą meilę, kilnią, šventą ir amžiną meilę; manau, kad mes esam prisidėję prie to puslapio atsiradimo!" Skaitytojas sprendžia apie tekstą, kaip prisiekusysis teisėjas apie kaltinamąjį, pagal savo paties aistras. Galbūt Lamenė būtų geriau sutaręs su Žorž, jeigu ji nebūtų draugavusi su moterimis, kurios nepatiko abatui: Mari d'Agu ir Ispanijos konsulo žmona, Karlota Marliani. Ypač jis nekentė Pjero Leru, nuo tam tikro laiko vaidinusio didelį vaidmenį dvasiniame tos moterų grupės gyvenime. „Tai nereiškia,— kalbėjo šiurkštusis Lamenė,— kad jos supranta nors žodį iš jo doktrinos, kuri jas taip žavi. Bet ji trenkia kažkokiu viešnamio dvoku, kuriuo jos mėgsta kvėpuoti..."

Sent Bevas buvo kaltas dėl to, kad Leru įėjo į Sand gyvenimą. Kai ji jam prisipažino, kokios neaiškios jos filo-

sofinės ir socialinės pažiūros, Sent Bevas, pats menkai tesiorientuodamas šioje srityje, jai parekomendavo Pjero Leru knygas. Sunku nesistebėti, kaip Sent Bevas galėjo žavėtis tokiu pliurpalu. Kaip Sand išdrįso parašyti: „Ar galiu pykti ant žmogaus, kurį laikau naujuoju Platonu, naujuoju Kristumi?", o daug vėliau sakyti jaunai moteriai, kuri prašė nurodyti jai kokį nors filosofą: „Mano vaikeli, skaityk Pjero Leru veikalus, rasi juose ramybę ir atsakymą į visas savo abejones. Pjeras Leru mane išgelbėjo." Kas gi buvo Pjeras Leru?

Pjeras Leru buvo kavinukės Vož aikštėje savininko sūnus. Labai sėkmingai baigęs mokyklą, bandė stoti į Politechnikos aukštesniąją, bet priverstas tuojau pat pelnytis duoną, iš pradžių tapo biržos maklerio padėjėju, vėliau spaustuvės darbininku. Tada spaustuvininko darbui palengvinti jis išrado pjanotipą, kuris neturėjo pasisekimo, nors buvo linotipo užuomazga. Su savo draugu Žanu Reno jis pradėjo dirbti *Le Globe*. Tas Sen Simono pažiūras skelbiantis laikraštis išleido Leru ir Reno *Naująją enciklopediją*, kuri, kaip ir XVIII amžiaus enciklopedija, buvo vadovėlis, tarnaujantis idėjai.

Ta idėja, arba, tiksliau sakant, Leru filosofija, nesiūlė nieko naujo. Iš Bonė ir Balanšo jis pasisavino palingenezės, tai yra, visos žmonijos metempsichozės idėją. Žmonija miršta tam, kad vėl atgimtų (tai akivaizdu), ir kiekvienas atgimimas sukelia pažangą (tai jau mažiau akivaizdu). Taigi žmogus tolydžio tobulėja, ir apvaizdos sumanymas yra logiškas. Individas gali gyventi tik visuomenėje: visuomenė gali tobulėti; būdami su ja susiję gebame tobulėti ir esame nemirtingi. Šeima, nuosavybė reikalingos, bet kai tik jos kliudo žmogui siekti tobulybės, pasidaro kenksmingos. Žmogus nėra nei siela, nei gyvulys. Žmogus —tai gyvulys, proto transformuotas ir sujungtas su žmonija. Dievas yra visur, tiek materialiniame, tiek dvasiniame pasaulyje. Tad nereikia kovoti su kūnišku gyvenimu, bet reikia jį aukštinti ir pateisinti.

Be religijos visuomenė būtų tik išsibarsčiusių individų sankaupa. Arba krikščionybė taps religija, kokios pasauliui reikia, arba gims nauja religija. Tik religija įgalina moteris atlikti savo misiją pasiaukoti. Jeigu nėra religijos, joms būtina filosofija. Leru tarėsi, kad jo filosofija kaip tik tokia, kokios reikia jo epochai. Iš tikrųjų tai, kas Leru filosofijoj

buvo geriausia, jis pasisavino iš krikščionybės. „Neįtikėtina, kad krikščionybė pavogė Pjero Leru idėjas".[1] Tačiau Leru nepripažino, kaip krikščionys, individo nemirtingumo. „Mūsų kūnas,— kalbėjo jis,— tai mūsų atmintis. Kai kūnas žūva, mes su visu mūsų prisiminimų bagažu negalime tikėtis nemirtingumo. Letos upė — išmintingas simbolis. Bet mes dalyvausime kolektyviniame nemirtingume."

Leru pritarė Sand nuomonei, kad dviejų lyčių nelygybė meilėje neleistina. Prieš sueidama į porą, moteris yra žmogiška būtybė, juridinis asmuo. Kodėl santuoka turėtų panaikinti jos orumą? Jeigu meilėje negerbiama žmogaus asmenybė, meilė tampa paleistuvyste ir prostitucija. Jokia moteris nebereikalaus meilės laisvės, jeigu susituokusi turės lygias teises su vyru. „Tik patobulinus santuoką galima tikroji moterų emancipacija." Tekstas, labai malonus Sand ausiai.

Visa tai buvo toli gražu nebeprasmiška, bet ir toli gražu negenialu. Amžininkai dažnai daro stebinančių klaidų. Protingasis Sent Bevas, kuris idealizavo Leru, rašė, kad viešpats dievas kartais sutveriąs:

Kelis nemirtingus retus — jie už karalius didesni —
Paženklinta spinduliais kakta jų iškilni...
Tie mirtingieji lyti spindesį nakties,
Su jūrom kalbasi ir klausosi žvaigždės,
Gėles vardais vadina ir visatą
Kaip daugel simbolių idėją vieną mato.

Sand taip pat atrodė, kad tas „retas mirtingasis", tas „minties įasmeninimas" išspręs visus sunkumus, kurie teikė jai tiek rūpesčių. Ji manė, kad Leru žino Pagrindinį Žodį. Jame ji rado visada ją viliojusių didžiųjų erezijų atgarsį: husitų ereziją, taboritų erezija, kūno reabilitaciją, taip pat reabilitaciją Šėtono, žmonijos išvaduotojo, kuris pernelyg ilgai buvo „gimtosios nuodėmės doktrinos šmeižiamas ir žeminamas". Ji aistringai troško susipažinti su Leru. 1836 metais parašė jam laišką, kviesdama jį pietų ir prašydama išdėstyti jai „per dvi tris valandas respublikonų katekizmą".

Pas ją atėjo vyriškis, nedaug už ją vyresnis, visas purvinas, netaisyklingų veido bruožų, su didele gumbuota galva,

[1] Emilis Fagė.

giliai įdubusiomis akimis po storais gauruotais antakių lankais. Jis ją pakerėjo: tai buvo *tikras* filosofas, Sokratas, Leibnicas. Ji klausėsi jo žodžių susižavėjusi. Entuziazmo pagauta, pamiršo kritiškumą ir nepastebėjo, „kad jis nepakankamai išsimokslinęs ir klaidingai samprotauja". Nuo tos dienos ji klausinėjo visų savo Paryžiaus ir La Šatro bičiulių: „Ar skaitėte Leru? Esu tikra, jog kada nors Leru bus skaitomas, kaip šiandien skaitoma *Visuomeninė sutartis*." Ji atsisėdo prie mokytojo kojų, garbstė vaikiškai tyrą jo sielą ir praktinio gyvenimo nepažinimą, nors visas tyrumas reiškėsi tuo, kad jis nuolat prašydavo pinigų. Ji nedavė ramybės Biulozui, kad *Revue* užsakytų Pjerui Leru straipsnių. Bet susitarti jiedviem nepavyko. Biulozas pasakė Leru: „Ne, ne, dievas nėra aktuali tema." Leru teisėtai pasipiktino.

Sand nusitempė savo filosofą į keletą literatūrinių salonų. „Jūs turite žinoti,— rašė Beranžė vienam savo bičiuliui,— kad mūsų metafizikas susibendravo su moterimis, kurių priešakyje yra ponios Sand ir Marliani, ir kad tik paauksuotuose salonuose jis dėsto savo religinius principus ir rodo purvinus batus. Visa ta aplinka jį svaigina ir, mano nuomone, smarkiai atsiliepia jo filosofijai..." Trumpai kalbant, Leru buvo to moteriško Šelio Godvinas. „Sand paragino Leru,— dar sako Beranžė,— sudėti mažą religiją, norėdama turėti malonumo ją perėti."

Deja! Leru ne tik pagimdė filosofiją. Jis buvo našlys, turėjo daug vaikų, ir reikėjo užtikrinti jam pragyvenimą. Žorž Sand ėmėsi to su neprilygstamu didžiadvasiškumu. Nemokami straipsniai abatui Lamenė, pašalpos Leru, aistros šauksmai Mišeliui. Pranašai jai brangiai kainavo.

VI

VASARA KAIME

1837 metų sausio pradžioje su abiem vaikais Žorž sugrįžo į Noaną. Turėjo imtis dvaro tvarkymo — juk pagaliau tapo pilnateise jo šeimininke; jai reikėjo ramybės užbaigti „Mop-

ra"; ji taip pat norėjo būti arčiau Mišelio — stengėsi jį susigrąžinti, kadangi jis jos vengė. Buvo susitarta, kad Listas ir Mari d'Agu atvyks pas ją į Berī, bet sausio pabaigoje atvažiavo viena Arabela. Abi moterys artimiau susidraugavo. Jos ilgai jodinėdavo drauge. Žorž, su palaidinuke ir kelnėmis tvirtai kaip vyras laikydavo šviesiaplaukės „Princesės" žirgą, kur šlaitas būdavo pernelyg status ar brasta pernelyg gili. Arabela stebėjo šeimyną ne itin palankiai. Solanža, jos nuomone, buvo graži, puikiai nuaugusi, bet „smarkaus, nesuvaldomo charakterio".

„Kai vėjas kedena ilgus šviesius jos plaukus ir saulės spinduliai nušviečia gražų veidą, rodos, matau jauną hamadriadę, pabėgusią iš girių... Jos dvasia tokia pat stipri, kaip ir kūnas... Solanža bus beatodairiška tiek gėryje, tiek blogyje. Jos gyvenimas bus kupinas pastangų ir kovų. Ji nepaklus bendroms taisyklėms; jos paklydimai bus didingi, dorybės — kilnios. Morisas man atrodo tikra sesers priešybė. Tai bus sveiko proto žmogus, besilaikantis nustatytų principų, patogių dorybių... Bus linkęs į ramius malonumus ir dvarininko būtį, nebent didelis talentas pastūmės jį į menininko gyvenimą..."

Morisas turėjo naują mokytoją Eženą Peletaną. Jis buvo protestantas, Ruano notaro sūnus, ilgas kaip kartis, toks pat respublikonas, kaip Mišelis, bet pernelyg rimtas Noane viešpatavusiam tonui. O motiną — Princesė tai matė — degino beprasmiška ir beviltiška meilė. Veltui Sand kabinosi į Mišelį, norėdama sukurstyti užgesusį jo geismą. Egoistiškas ir pavargęs tribūnas troško atsikratyti varginančios meilužės. Žorž skundėsi:

Sand Mišeliui, 1837 metų sausio 21 d.: „Tegu mano liūdesys tavęs nejaudina. Jis gilus ir nepagydomas, bet man užteks jėgų jį iškęsti. Tačiau tu negali jo išgydyti. Apie tai nebekalbėsiu. Daugių daugiausia norėčiau, kad jį suprastum, nes pasaulis mudu išskyrė praraja. Šios žemės interesai pavertė tave tam tikra būtybe; bodėjimasis ir bjaurėjimasis tais dalykais pavertė mane visai skirtinga būtybe. Tačiau yra nematomas, nežinomas pasaulis, kuriame mudu gyvenome ir buvome lyg viena būtybė!.. Mylėjau tave ne dėl tavo meilės man. Kiti mane labiau mylėjo, o aš net akių į juos nepakėliau! Ir ne dėl gražių žodžių, kuriuos moki kalbėti mo-

terims. Esu sutikusi daug gražbylių vyrų, bet jų žodžiai man pro vieną ausį įeidavo, pro kitą išeidavo! Ir ne dėl to, kad dėjau viltis į laimę ar šlovę, ar nors į jausmą. Niekinu netikras gėrybes; aš žinojau, atsiduodama tau, kad veržli gyvenimo srovė mus vis dėlto išskirs. Žinojau, kad garbėtroškos temyli valandą per dieną... Mylėjau tave, nes man patinki, nes niekas kitas negali man patikti... Tu turi ydų, kurių aš neturiu, nes niekados netvardei savo aistrų. Pažįstu tave visą, nes esame viena būtybė, ir tu esi pusė manęs... "

Į tuos ilgus, nepabaigiamus laiškus jis nebeatsakinėjo. Ar apskritai jis juos skaitė?

1837 metų sausio 28 d.: „Kodėl nerašai? Ką reiškia tas naujas pykčio protrūkis? Gal sergi? Dieve mano! Ar dar vis pūtiesi prieš mane? Tu myli kitą? Deja! Manau, kad taip, ši mintis nepalieka manęs nuo to laiko, kai vėl tave pamačiau. Tavo veidas buvo kitoks, negu anuomet, ir net mane glamonėdamas, sunkiai slėpei nuobodulį ir nekantrų norą mane palikti!.. Daryk, ką nori; aš mokėsiu išsaugoti deramą orumą; mokėsiu net tylėti, jei mano meilė tau įkyrėjo..."

Ji pripažino, kad būdavusi neteisinga, kandi, keista. Bet argi ji kalta, kad negalėjusi be jo apsieiti? Argi ji kalta, kad pavydėjusi visoms moterims, o labiausiai „Ypatai" (poniai Mišel)?

„Nežinau, kokią pragarišką užgaidą tenkindamas vieną dieną atsivedei mane į savo žmonos namus ir parodei jųdviejų vedybinį guolį. Nesuprantu, kaip meilė gali ištverti tokius išmėginimus! Tačiau mano meilė ištvėrė."

Ką jis jai beduodavo? Retkarčiais ji nušuoliuodavo naktį į La Šatrą arba į Šatoru ir praleisdavo keletą valandų Mišelio glėby. Bet po glamonių „ledo griūtis krisdavo ant vargšės mano širdies". Kiekvieno pasimatymo Žorž turėdavo maldauti: „Reikalavau stebuklo, vildamasi, kad niekas tavęs nesulaikys ir kad rasi būdą ištrūkti *visai nakčiai* nuo savo reikalų ir sutuoktinio pareigų..." Tačiau niekingai žemindamasi, sakėsi esanti viskam pasiruošusi. Gal jis norįs, kad ji išsinuomotų namą Burže? Ji užsidarysianti ten kaip celėj ir priklausysianti jam, kada tik jis panorėsiąs. Gal jis bijąs meilės nuovargio? Ji sutinkanti susilaikyti nuo kūniškos meilės.

„Ak, jei gyventum su manimi, kai liga paralyžiuoja tau sielą, bent miegotum ant mano krūtinės! Mano visada budri meilė priimtų tavąją kaip indėlį saugoti ir sugrąžintų ją tau pabudus. Aš tavęs nekankinčiau, primindama, kad *privalai* mane mylėti. Leisčiau tau tai užmiršti, nes tavo poilsis šalia manęs būtų saldus, ir aš sugebėčiau nuvyti nebūtį, jeigu ji ateitų savo grobio... Mano meilė visada svyra prie tavęs kaip gluosnis svyra prie pamėgto vandens, ir, kai apgaudinėju save viltimi gyventi šalia tavęs, saldžiausia mano svajonė yra įsivaizduoti, kaip rūpinčiausi tavo bejėge senatve! Meilės palaimą teikia ne tik greit prabėgančios aistros valandos, nešančios sielą iki dangaus; ją taip pat teikia rūpestingas, nekaltas intymus gyvenimo švelnumas... Būti su tavim kiekvieną dieną, įspėti mažiausią tavo mintį, sušildyti tave savo glėby ir ramų, nusilpusį saldžiai užmigdyti vakare; atitolinti geidulių audrą; neleisti jai tave sugniuždyti, o sulaukus amžiaus, kai nebeturėsime jėgų, mano meilė bus tau tokia minkšta pagalvė, toks saugus prieglobstis, tavo naktis tokia tyli, šilta ir rami, kad mintis apie kapą, kuris mus netrukus sujungs, mums nebebus nei baisi, nei šlykšti! Štai apie ką svajoju, norėdama atlyginti sau už kupiną nenaudingo triūso, bedžiaugsmių rūpesčių gyvenimą, kurį ilgai kentėjau."

Arabela stebėjo tas audras ir džiaugėsi ilgomis ramiomis dienomis. „Visą vakarą,— užrašė ji,— Žorž buvo tartum sustingusi slegiančioje nebūtyje. Vargšė didi moteris! Šventoji ugnis, kurią dievas joje uždegė, neberanda jau ko ryti iš lauko ir naikina viduje viską, kas dar liko iš tikėjimo, jaunystės ir vilties. Gailestingumas, meilė, geidulingumas — trys pernelyg karšti šios fatališkai privilegijuotos prigimties sielos, širdies ir pojūčių siekimai susidūrė su abejone, nusivylimu, persisotinimu ir, nustumti į slapčiausias jos būtybės gelmes, paverčia jos gyvenimą kankyne... Ak, dieve mano! Duok Žorž giedros Gėtės ramybės..."

Vienu žodžiu, geriau pažinusi garsiąją savo draugę, Mari d'Agu manė teisingiau supratusi žmogiškąją Sand vertę. Tai nereiškia, kad Mari nesigėrėjo gyvybinga savo šeimininke, kuri, keturiolika valandų prasėdėjusi už rašomojo stalo, balnodavo arklį ir šuoliuodavo į sutartą pasimatymą. Ji pripažino, kad Žorž subtiliai suvokia poeziją, yra savotiškai žavi ir iš prigimties draugiška. Bet galutinis nuosprendis buvo

rūstus. Kodėl, kai sakėsi mirštanti iš meilės Mišeliui, jos namai buvo pilni jaunuolių iš La Šatro, kodėl priėmė atvykusius iš Paryžiaus ir ją įsimylėjusius Seipioną diu Rurą, Ževodaną? Kodėl leido sau nerimtus išdykavimus? Kam ta juokinga motiniškos meilės egzaltacija? Vaisingoji Mari nesižavėjo „*meile mažyliams*, nes tai nėra protingas jausmas, o aklas instinktas, kuriuo paprasčiausio gyvulio patelė yra pranašesnė už moterį". Iš dviejų dukterų, gimusių santuokoje, Luizos ir Klerės, ji vienos neteko, o antrą paliko grafui d'Agu; savo nesantuokinę dukrą Blandiną atidavė žindyvei prie Ženevos; be džiaugsmo laukė dar vieno kūdikio nuo Listo.

Pirmoji Arabelos diagnozė buvo tiksliausia. Žorž duso nuo gyvybingumo pertekliaus. Dažnai gydytojas jai nuleisdavo kraują. „Jumis dėta, mieliau rinkčiausi Šopeną",— ironiškai kalbėjo Princesė, nes pastebėjo, kad gležnas ir gražus muzikas darė jai didelį įspūdį, ir žinojo, kad Žorž mielai prisiviliotų jį į Noaną. Gegužės mėnesį iš Paryžiaus atvažiavo Listas, išblyškęs, karštas, genialus, ir tada Žorž savo ruožtu ėmė stebėti tą porą. Ten taip pat dviejų būtybių charakteriai nesiderino: Francas jaunas, nesuvaldomas; Mari išdidi ir svajinga. Sand galvojo, kad ta meilė nebus amžina. Tačiau 1837 metų vasara Noano medžių paunksmėje buvo puiki, čia apšviečiama talento tvykstelėjimų, čia aptemdoma audringų aistrų. Kaitriai šildė saulė. Mirguliavo nejudančios liepos. Spindulių auksas blizgėjo po lapija. Žorž kiekvieną vakarą rašė daktaro Pifoelio dienoraštį:

„Arabelos kambarys yra pirmame aukšte, po manuoju. Ten nuostabus Franco fortepijonas, po langu, pro kurį matau žalią liepų uždangą, yra kitas langas; iš jo sklinda garsai, kurių mielai klausytųsi visa visata ir kuriems čia pavydi tik lakštingalos. Galingas menininkas, kilnus didžiuose dalykuose, visada pranašesnis mažuose. Tačiau liūdnas, nes jį graužia slapta žaizda. Laimingas žmogus, mylimas gražios, kilnios, protingos ir skaisčios moters. Ko gi tau reikia, vargše nedėkingasai? Ak, jeigu aš būčiau taip mylima!..

Kai Francas skambina, man palengvėja. Visos mano kančios supoetiškėja, visi instinktai pagyvėja. Jis ypač suvirpina taurumo stygą. Taip pat paliečia pykčio gaidą, kuri skamba beveik unisonu su mano energija, bet nepaliečia neapykantos gaidos. O mane graužia neapykanta. Neapykanta kam? Dieve

mano, nejaugi niekados nerasiu nieko, kas būtų vertas neapykantos? Suteiki man tą malonę, ir niekados nebeprašysiu, kad pasiųstum man tą, kuris būtų vertas meilės...

Man patinka tos kapotos frazės, kurias jis meta ant fortepijono ir kurios, tarsi pakibusios ore, šoka erdvėje kaip šlubi aitvarai. Liepų lapai užbaigia melodiją, tylutėliai, paslaptingai šnarėdami, tarsi patikėtų vieni kitiems gamtos paslaptį..."

Manydama, kad jos ranka tvirta, ji vartė delne visus žmonių „beverčius niekučius": šlovę, meilę... Dieve! Kur dėti savo jėgą? Dirbti? Darbas jai tebuvo lažas: „Neapkenčiu savo amato." Tik cigarai ir kava palaikydavo „menką kūrybingumą po du šimtus frankų už lapą". Paskui staiga pasaulis nušvisdavo, nes Mišelis pagaliau teikdavosi paskirti pasimatymą. Balandžio septintąją, jųdviejų susitikimo metinių dieną, jis parašė kiek švelnesnį laišką, ir ją užplūdo begalinė laimė, nuo kurios jau buvo atpratusi. „Pasakyk, ar tai tiesa, ar mane myli, ar ateisi, ar vėl pamatysiu tave, mėnuliui tekant, mūsų ūksmingose alėjose, ar priglausiu tave prie širdies po mūsų akacijomis?.. Balandžio septintoji! Ar atneši man laimę?" Gegužės mėnesį ji nujojo pas Mišelį ir buvo laiminga vieną naktį.

1837 metų gegužės 7 d.: „Brangusis mano gyvenimo angele! Aš laiminga, nes tu mane myli. Šįvakar nesugebu nieko daugiau tau pasakyti. Krintu iš nuovargio. Nujojau septynias mylias per dvi valandas. Vaikus radau sveikus. Atvažiavo Listas ir ponia d'Agu. Esu visa kaip sudaužyta, bet ne tik nuo greito jojimo. Koks saldus nuovargis! Ir koks ramus miegas merkia man akis. Sudie. Būk amžinai mano, kaip aš esu tavo. Prisimink kartais mūsų apsvaigimo ir palaimos valandas... Rašyk man. Dabar tavo eilė. Laukiu tavęs ant vasardrungnių, žibuoklėmis nusėtų vejų. Iki to laiko gyvensiu taip greitai prabėgusių džiaugsmingų dienų prisiminimais. Pasakyk man, kad jos nesutrikdė tavo įpročių, nesuardė tavo darbų tvarkos, tavęs nesusargdino?.. Mylėk mane ir kalbėk man apie tai iki savo atvykimo. Gyvensiu tik tuo..."

O galybė vyriškio, kuris nebenori mylėti! Čia reikia dar kartą priminti tą keistą mylimąjį, pas kurį graži jauna moteris raita dūmė visą naktį: prieš laiką pasenęs, šaliku ap-

muturiuota kakta, plikas ir gumbuotas dvigubas kiaušas. Tačiau kokia meilė! Ji alpo iš nuovargio.

1837 metų gegužės 8 d.: „Mano apsunkę vokai vos bepakenčia tekančios saulės spindėjimą. Man šalta, kai viskas aplinkui užsiplieskia; noriu valgyti, bet negaliu, nes apetitas — sveikatos požymis, o alkis — išsekimo. Nagi, pasirodyk, mano mylimasis, ir atgijusi, kaip atgyja žemė, gegužės saulei sugrįžus, aš nusimesiu ledinę drobulę ir suvirpėsiu iš meilės... ir atrodysiu tau graži ir jauna, nes džiaugsmingai pulsiu į tavo geležinį glėbį. Ateik, ateik, ir būsiu stipri, sveika, jauna, linksma, kupina vilties... Ateisiu tavęs pasitikti kaip *Giesmių giesmės* žmona savo Mylimojo. Mylėti arba numirti — vidurio man nėra."

Kai visos aplinkybės ir įsimylėjėlių charakteriai daro laimę neįmanomą, ar gali ji tverti? Žorž atvykdavo į Buržą nuvargusi, įsikarščiavusi, uždususi ir išgirsdavo, kaip jai priešpastatoma Ypata, respublika ir rinkėjai. „Tebūnie prakeikti tie galvijai! — šaukė ji.— Pamatysim, ar rasi mėnulio meilėje tokį pat karštį, kokį randi mano sieloj ir mano glėby!" Atsakydamas Mišelis skųsdavosi dėl tokios meilės.

Mišelis iš Buržo Žorž Sand: „Prakeikimas!.. Namuose kasdien, kas valandą kariauju už tave ir dėl tavęs... Tiek to. Tai teisinga. Nieko žmogus šiame pasaulyje negauna be kovos, be mūšio. Jeigu bent tavo glėby rasčiau prieglobstį nuo visų tų nemalonumų... Taigi ne! Tu reikalauji, nori, kad kovočiau ir su tavim. Priešas iš dešinės, priešas iš kairės. O aš tau sakau, kad tokia padėtis nepakenčiama... Man reikia ramybės. Bjauru, kai moterys kovoja tarp savęs. Man nebuvo lemta kovoti su panašiais į mane priešais, su tironais; tad noriu bent patirti visišką ramybę. Pasišalinsiu į pirkelę kalvos atšlaitėje... iš ten matyti Viduržemio jūra..."

Šįsyk Žorž pasipiktino.

Žorž Sand Mišeliui iš Buržo, 1837 metų gegužės 31 d.: „Tu mane gretini su Ypata, kuri tave kankina... ir niršti, kad kenti dėl manęs, tartum savanoriškas ir nesavanaudiškas pasiaukojimas galėtų būti panašus į jūsų naminius ginčus!.. Grasini man, kad gyvensi pirkelėje. Dievas būtų man maloningas, jei įvykdytų tavo norą. Netrukus būčiau prie tavęs. Kaip ištikimas negras rūpinčiausi vargšu tavo kūnu... ir tu suprastum, kad moters meilė nėra *bjaurus* dalykas ir kad

niekšingi žmonės, su kuriais nori, bet negali pasiimstyti, nėra ir niekados nebus tau lygūs."

Daktaras Pifoelis slapta nuo visų savo *Intymiame dienoraštyje* pats sau pamokslavo:

„Tu manai, Pifoeli, kad galima pasakyti savo meilės objektui: „Esi tokia pat būtybė, kaip ir aš; išsirinkau tave iš visų kitų, kadangi laikiau tave didžiausiu ir geriausiu. Šiandien jau nebežinau, kas esi... Man atrodo, kad tu turi ydų, kaip ir kiti žmonės, nes dažnai mane kankini, o tobulybė nebūdinga žmogui. Bet aš myliu tavo ydas, myliu savo kančias... Ne, ne, Pifoeli! Nors tu psichologijos daktaras, esi paprasčiausias kvailys. Vyras nori girdėti ne tokią kalbą. Jis visiškai nevertina pasiaukojimo ir niekina jį, nes mano, kad pasiaukojimo jis natūraliai nusipelno vien dėl to, kad yra moters pagimdytas... Vyras žino, kad yra moteriai reikalingas... Moteris teturi vieną būdą palengvinti savo jungą ir išsaugoti savo tironą, kai tas tironas jai reikalingas: niekšiškai jam meilikauti. Jos nuolankumas, ištikimybė, pasiaukojimas, rūpinimasis juo neturi jokios vertės vyro akyse; jeigu viso to nebūtų, jis suvis nesiteiktų ja domėtis. Moteris turi pulti jam po kojų ir pasakyti: „Esi didis, kilnus, nepalyginamas. Tobulesnis už dievą! Tavo veidas spinduliuoja, tavo koja išskiria ambroziją, tu neturi jokios ydos, o tik visas dorybes..."

Brangusis mano Pifoeli, išmok pagaliau gyventi ir, kai sumanysi rašyti romaną, pasistenk truputį geriau pažinti žmogaus širdį. Niekados nevaizduok savo herojės stipria, nesavanaudiška, drąsia ir atviraširde moterim. Publika ją nušvilps ir pagarbins šlykščiu *Lelijos impotentės* vardu. Impotentės! Taip, po velnių, ji nesugeba vergiškai keliaklupsčiauti, nesugeba meilikauti, nesugeba niekšiškai elgtis, nesugeba tavęs bijoti. Kvailas gyvuly, tu teturėtum drąsos žudyti, jei nebūtų įstatymų, baudžiančių už nužudymą nužudymu, tavo jėga ir kerštas tepasireiškia šmeižtu ir garbės plėšimu! Bet kai randi patelę, mokančią išsiversti be tavęs, tavo galybė virsta įniršiu, o tavo įniršis nubaudžiamas šypsena, atsisveikinimu ir amžina užmirštimi."

Labai svarbus tekstas, nes parodo, kodėl Sand neapkentė vyrų, kuriuos tarėsi mylinti, jei negalėjo jų valdyti, taip pat paaiškina, kodėl ji negalėjo jų sulaikyti. Ji buvo pernelyg

protinga ir negalėjo patenkinti tirono, kuris svajojo matyti prie savo kojų jį garbinančią moterį, priimančią visus jo svaičiojimus kaip evangelijos žodžius, viską atiduodančią ir nieko nereikalaujančią; ji buvo pernelyg išdidi ir nenorėjo apsimesti nuolankia. Pagaliau 1837 metų birželio 7 d. ji pati pirmą kartą ryžosi atšaukti pasimatymą.

Žorž Sand Mišeliui iš Buržo, 1837 metų birželio 7 d.: „Aš sergu. Negalėsiu rytoj keliauti per kaitrą. Neturiu jėgų išvykti šįvakar. Atvažiuočiau į užeigą labai nuvargusi, ir, manau, neturėtum didelio malonumo, laikydamas mane tokią glėby! Miegosiu, kol rasi laiko atvykti *pas mane*. Sudie..."

Pagieža ir išdidumas išsklaidė aistrą. Mielasis daktaras Pifoelis liūdnai pasveikino tą išminties pergalę:

„Auštant. Mano kambarys. Birželio 11 d.: „Draugiškos sienos, priimkite mane palankiai. Kokie linksmi tie baltai mėlyni apmušalai! Kiek paukščių sode! Koks kvapus sausmedis toje stiklinėje! Pifoeli, Pifoeli, kokia baisi ramybė tavo sieloj! Nejaugi žibintas būtų užgesęs?

Sveikas, Pifoeli, malonės pilnasis. Išmintis su tavimi. Tu palaimintas tarp patiklių kvailiukų; tavo kančios vaisius prinoko. Šventasis nuovargi, ramybės tėve, nuženk ant mūsų, vargšų svajotojų, dabar ir mūsų mirties valandą. Amen"...

Exit Mišelis.

Vakarai Noane būdavo puikūs. Šeima ir bičiuliai rinkdavosi terasoje. Švelni mėnesiena gaubė seną namą. Kiekvienas svajojo. Arabela klausė save, kodėl visi įsimylėjėliai taip gailisi pirmųjų gimstančios meilės valandėlių ir apverkia žuvusius jausmus. Žorž sau deklamavo Šekspyro eiles: „Nesu iš tų kantriųjų sielų, kurios neteisybę priima giedru veidu..." Francas pakildavo, eidavo vidun ir sėsdavo prie fortepijono.

Pifoelio dienoraštis, 1837 metų birželio 12 d.: „Tą vakarą, kai Francas skambino fantastiškiausias Šuberto melodijas, Princesė vaikštinėjo tamsoje palei terasą; ji vilkėjo šviesią suknią. Didelis baltas šydas dengė jos galvą ir beveik visą liauną jos stuomenį... Mėnuo leidosi už aukštų liepų, ir melsvame danguje it vaiduokliai juodavo išlakios eglės. Visiška ramybė tvyrojo tarp augalų; suskambus pirmiesiems nuostabaus instrumento akordams, vėjelis nuščiuvo ir pailsęs apmirė aukštoj žolėj. Lakštingala dar kovojo, tačiau nedrąsiu,

bejėgišku balsu. Lapų tamsoje ji atskrido arčiau ir kaip puikus muzikantas derino savo džiugesio kupinas treles į toną ir taktą.

Sėdėjome visi terasoje, įsiklausę į *Erlkönig'o*[1] čia malonias, čia niūrias frazes; sustingę, kaip visa gamta, gūdžioj palaimoj negalėjom atplėšti žvilgsnio nuo magnetinio rato, kurį brėžė nebyli sibilė baltu šydu... Terasos gale ji buvo vos matoma; paskui visai dingdavo tarp eglių ir staiga vėl pasirodydavo lempos šviesoje, lyg gaivališkas liepsnos tvarinys. Paskui vėl išnykdavo ir neaiškiai šmėkščiojo sumelsvuodama miško proskynoje. Pagaliau atsisėdo ant lanksčios šakos, kuri vos tepalinko, tarsi būtų laikiusi vaiduoklį. Tada muzika nutilo, tartum kažkokie paslaptingi ryšiai būtų jungę garsų gyvenimą su tos gražios išblyškusios moters gyvenimu, kuri, atrodė, buvo pasiryžusi išskristi į neišsenkamos harmonijos kraštus..."

Birželio aštuntą atvažiavo aktorius Bokažas, kuris prisispyręs prašė Žorž parašyti dramą. Tas romantiškas aktorius, aukštas, lieknas, buvo baironiško grožio. Jis puikiai atrodė Antoni[2] vaidmenyje — tamsiai mėlynos akys, blyškus veidas, juodas susegiotas redingotas, balta liemenė. 1837 m. jis buvo trisdešimt aštuonerių metų, bet liko lieknas, kupinas užsidegimo ir aistringai reiškė respublikoniškas pažiūras. Prasidėjo bendras pokalbis apie teatrą, artistus, autorius; pasišaipyta iš Viktoro Hugo garbėtroškos ir Mari Dorval ištvirkimo; Žorž juos gynė. Arabela laikė Bokažą kvailu. Iš tikrųjų jis buvo menkai išsilavinęs. Mari Dorval laiške Vinji prisimena „to pagyrūno ir kvailio plepumą", bet priduria: „Visos moterys iš proto kraustosi dėl jo ir sekioja paskui jį gatvėse." Mari d'Agu bandė su juo kalbėti apie Mickevičių, o tas paklausė: „*Miss* kas?[3]" Itin nepalankiai Arabela žiūrėjo į Bokažo meilinimąsi Sand; Žorž neatrodė tuo nepatenkinta. Birželio 15 d. pasirodė gražus ir niūrus Šarlis Didjė. „Dvarininkė būtų mieliau pasirinkusi *Žopeną*",— pasakė Listas, šitaip jis juokais ištardavo savo draugo pavardę.

---

[1] Girių karalius *(vok.)*.

[2] Aleksandro Diuma-tėvo romantinės melodramos *Antoni* pagrindinis herojus. *(Vert. past.)*

[3] Originale žodžių žaismas aiškesnis: Miskivič (taip tikriausiai tarė ponia d'Agu) — *Miss qui? (Vert. past.)*

Mari d'Agu, kaip buvo žadėjusi, pašnekėjo Didjė naudai, bet vos tik jaunasis šveicaras atsidūrė Noane, tuojau pasigailėjo atvykęs. Jis jau nebepatiko, ir šeimininkė jį priėmė sumišusi. „Ji kalba su manim nemaloniu, erzinančiu tonu... Padariau didžiulę klaidą, čionai atvažiuodamas... Ji su manim šalta kaip ledas... Nusprendė pasišaipyti iš to, ką ji vadina mano didybe... O artiste! Nepastovi ir kieta širdie!" Jis čia rado ne tik Bokažą, bet taip pat Fransua Rolina ir jauną dramaturgą, *Fellows* draugą, Felisjeną Malfilį. Terasoje, prie lempos, kalbėtasi apie dievą, Mari Dorval ir apie Žorž priglobtą devynbalsę. Žorž gamino punšą, ir melsvos jo liepsnelės naktį apšvietė ryškiai raudoną jos suknią. Arabela su kiek pašaipia simpatija stebėjo iš prigimties įtarų Šarlį Didjė. „Kam nors ištarus kokį žodį, jo kakta staiga nurausdavo, akys, paslėptos už auksinių akinių, atidžiai sekė mūsų veidų išraišką, ir šypsena dažnai užgesdavo jo lūpose, šmėkštelėjus nepasitikėjimui ar įtarimui. Nelaimingas charakteris, liguista ambicija, liūto širdis susirietusio ežio kamuoliuke! Tačiau jis man patinka..."

Lyg tyčia Didjė aistra Žorž negeso, bet Arabelą jis gerbė. Vaikščiodamas po liepomis su tyrąja Princese, išsakė jai savo nusivylimą ir skausmą. Atrodė, kad Sand domisi vien tik Bokažu; to vargšui Didjė buvo per daug. Mari d'Agu pasipiktinusi šiurkščiai jam pasakė, kad jų šeimininkė, atrodo, greitai nusirisianti į demimondą. „Ji teigia, kad Žorž dabar nesugebanti nei mylėti, nei draugauti." Jis negalėjo užmigti ir ketino nužudyti Sand. Tai buvo tik svaičiojimas, bet supratęs, kad atsidūrė pavojingam kely, nusprendė pabėgti. Buvo beišvykstąs iš Noano, neatsisveikinęs su šeimininke. Ji užklupo jį besiruošiantį keliauti. „Tikiuosi, neišvažiuoji?"— paklausė ji. „Išvažiuoju, ir tučtuojau."—„Šit kaip!" Pakišo jam veidą. Jis pabučiavo dideles, sausas ir slėpiningas jos akis. „Žmonių pažinimas ir gyvenimo patyrimas atneša karčių vaisių",— įrašė jis savo dienoraštyje. *Exit* Didjė.

Fellows išvažiavo liepos 24 d.; Sand ir Malfilis palydėjo juos raiti iki La Šatro. Malfilis, staiga tapęs numylėtiniu, liko Noane, ir gimė mintis jį padaryti Moriso auklėtoju. Atsisveikinta labai šiltai; širdys liko santūrios. Tačiau viešnagė buvo sėkminga. Kiekvienas pasižymėjo savaip. Arabela visiškai įsitikino savo pranašumu.

„Man buvo naudinga šalia Žorž — didelio poeto, Žorž — nepaklusnaus vaiko, pamatyti Žorž — moterį, silpną net savo įkūlumu, nepastovių jausmų ir nuomonių, nenuoseklią gyvenime, visada veikiamą atsitiktinumo, retai besivadovaujančią protu ir patyrimu. Supratau, kaip vaikiška buvo galvoti (o ta mintis man dažnai sukeldavo liūdesį), kad tik ji būtų galėjusi padėti Francui išvystyti talentą, kad aš buvau nelaiminga kliūtimi tarp dviejų likimų, sukurtų susijungti ir papildyti vienas kitą..."

Tačiau Žorž atgavo pusiausvyrą, kurią laikinai buvo sugriovęs Mišelis, ir per du mėnesius baigė vieną geriausių savo romanų: *Meistrai mozaikininkai*. Ji parašė šią knygą Morisui, ir jai buvo malonu prisiminti Veneciją ir švento Morkaus katedros mozaikininkus, kai Listas grojo fortepijonu ir kai lakštingalos, apsvaigusios nuo muzikos ir mėnesienos, it pašėlusios suokė aplinkiniuose alyvų krūmuose. Ji pati stebėjosi atgavusi ramumą. Nuo tos vilčių kupinos dienos, kai paliko Noaną dėl dideles meilės, ji triskart matė gimstant ir užgęstant aistrą, o dabar miegojo savo lovoj „taip pat ramiai kaip Biulozas savojoje."

VII

BEATRIČĖ

Felisjenas Malfilis — likęs Noano paplūdimyje su Žorž ir jos vaikais, atslūgus didiesiems vasaros potvyniams — buvo jaunas kreolas su „septynių pėdų ilgio barzda", gimęs Prancūzijai priklausančioje saloje 1813 metais. Į Prancūziją atvykęs devynerių metų, čia puikiai baigė mokslą. Būdamas dvidešimt vienerių metų, parašė dramą „Glenarvonas", pastatytą Ambigiu teatre, ir sekančiais metais — kitą dramą, pastatytą Port Sen Marteno teatre. „Buvo liesas, puikaus profilio, klaikaus žvilgsnio, nešiojo styrančius ūsus ir tuo panėšėjo į Velaskesą, nužengusį nuo savo paveikslo." Būdamas neturtingas ir vienišas, ieškojo paramos ir darbo. „Otel de Frans" laikais Felisjeną globojusi Arabela pristatė jį Žorž

Sand. Šiai jis atrodė „be galo negražus, pasipūtęs, kvailas". Mari d'Agu, priešingai, laikė jį „doru, geru, net sąmojingu" ir gynė. Žorž supyko ant draugės, kuri „parodė labai blogą skonį, manydama, kad tokio tipo vyras gali būti pakenčiamas", o dar labiau įniršo, kai Listas išdavė, jog Malfilis įsimylėjęs Sand. Ji „apšaudė" nelaimingą jaunuolį „labai šiurkščiais sarkazmais", pagaliau net pareiškė, kad jis keliąs jai „nenugalimą fizinį pasišlykštėjimą".

Tačiau, kai ji beveik rimtai susipyko su griežtuoju Peletanu, reikėjo rasti Morisui naują auklėtoją; ponia d'Agu pasiūlė Malfilio brolį, Leoną (kadangi nedrįso kalbėti apie Felisjeną), bet Sand staiga pasirinko Felisjeną. Kiek vėliau ji apsigyveno su juo Fontenblo, „Otel Britanik", o Morisas tuo metu buvo Aro pilyje, prie La Šatro, pas Giustavą Papė. Malfilis dabar tapo „kilnia natūra", nepaprastai atsidavusiu,— ir Žorž nusprendė keliauti su juo į Franšaro tarpeklį, kur praleido su Miusė nepamirštamą naktį. Viešnagę Fonteblo sutrikdė bloga žinia. Sofi Viktorija Diupen sunkiai susirgo, ir duktė išskubėjo į Paryžių jos slaugyti.

Žorž Sand Giustavui Papė, 1837 metų rugpjūčio 24 d.: „Brangus geras bičiuli, netekau savo vargšės motinos! Numirė tyliai ir ramiai, be agonijos, nesuvokdama, jog ateina galas, įsitikinusi, kad užmiega ir po valandėlės vėl atsibus. Žinai, kad ji buvo tvarkinga ir koketiška. Paskutiniai jos žodžiai: „Sutvarkyk man plaukus." Vargšė moteriškė! Jautri, nuovoki, meniškos sielos, tauri; pikčiurna mažuose dalykuose ir gera dideliuose. Ji mane gerokai prikankino, ir didžiausios mano nelaimės kilo dėl jos. Bet pastaruoju metu ji jas išpirko, ir aš džiaugiuosi, matydama, kad pagaliau ji suprato mano charakterį ir pilnutinai pripažino mano nuopelnus. Mano sąžinė rami — padariau jai viską, ką privalėjau..."

Žorž Sand poniai Mari d'Agu, 1837 metų rugpjūčio 25 d.: „Parašiau jums į Ženevą ir tikiuosi, kad jau gavote mano laišką... Rašiau, kad turiu didelį sielvartą: mano vargšė motina merdėjo. Praleidau keletą dienų Paryžiuje, norėdama būti prie jos paskutinėmis valandėlėmis. Per tą laiką gavau klaidingą žinią ir pasiunčiau Malfilį pašto karietą į Noaną surasti mano sūnų, kuris neva buvęs pagrobtas. Kai išvažiavau jo pasitikti į Fontenblo, mano motina tylutėliai, be jokių kančių numirė. Rytojaus rytą radau ją lovoj sustingusią

ir, bučiuodama jos lavoną, pajutau, kad vadinamasis kraujo ir prigimties balsas nėra prasimanymas, kaip dažnai galvodavau nepasitenkinimo valandomis... Mano vargšės motinos nebėra! Ji ilsisi saulėje, po gražiomis gėlėmis, kur skraido drugeliai, negalvodami apie mirtį. Mane taip sukrėtė tas linksmas kapas Monmartro kapinėse nepaprastai gražią dieną, kad save klausiau, kodėl man taip gausiai byra ašaros."

Taip baigėsi didžiausia jos gyvenimo drama ir nelaimingiausia meilė.

Žorž manė, kad Morisą pagrobė Kazimiras. Vienas bičiulis iš La Šatro jai pranešė matęs jos vyrą tuose kraštuose. Nieko panašaus nebuvo. Papė atidavė Morisą į Malfilio rankas ir sutiko prižiūrėti Solanžą.

Felisjenas Malfilis poniai Žorž Sand, 1837 metų rugpjūčio 16 d.: „Morisas su manim; viskas buvo įvykdyta tiksliai taip, kaip jūs pageidavote... Atleiskite už padriką mano laišką; turiu sutvarkyti tiek smulkių reikaliukų, kad nežinau, nuo ko pradėti ir kuo užbaigti. Morisas labai geras ir labai meilus, baisiai džiaugiasi, kad vėl jus pamatys. Jaučiasi labai gerai. Niekas nei Noane, nei Are nematė jokių pono Diudevano pėdsakų... Prieš išvykdama į Fontenblo, atsiimkite iš mano brolio savo *Vėlines* ir šiaudinę skrybėlę, kad turėtumėt kuo pripildyti galvą ir kuo ją pridengti! Gražu! Melskis už mane, *Santo Giorgio!*[1] Baisiai noriu miego. *Veni, vidi, dormi.*[2] *Vostrissimo.*[3]

FELISJENAS MALFILIS

Keisčiausia, kad Kazimirui, kuris rugpjūčio mėnesį visai nebandė pagrobti Moriso, rugsėjy šovė į galvą kvaila mintis pagrobti Solanžą ir išsivežti į Gijeri. Baisiai įniršusi, Žorž gavo atitinkamą potvarkį, lydima Malfilio ir advokato, nudūmė pašto karieta į Neraką, sukėlė ant kojų suprefekto įstaigą ir pareikalavo, kad žandarai apsuptų Gijeri.

Žorž Sand Aleksiui Diutejui, 1837 metų rugsėjo 30 d.: „Diudevanas, pasidaręs romus ir mandagus, atveda Solanžą už rankos iki savo karališkosios buveinės slenksčio, prieš tai pakvietęs mane įeiti į vidų, bet aš mandagiai atsisakau. So-

---

[1] Šventas Jurgi! *(Ital.)*

[2] Atėjau, pamačiau, užmigau *(lot.)* Garsiųjų Julijaus Cezario žodžių parafrazė. *(Vert. past.)*

[3] Jūsų *(ital.)*.

lanža buvo perduota man į rankas, kaip princesė dviejų valstybių pasienyje. Mudu su baronu persitarėme keliais maloniais žodžiais. Jis pagrasino atsiimsiąs iš manęs sūnų per teismą, ir mudu išsiskyrėme, sužavėti vienas kitu..."

Po to, kadangi ji buvo netoli Pirėnų, jai atėjo į galvą mintis atlikti antrą sentimentalią kelionę. Malfilis jai buvo Franšaro emocijų paveldėtojas. Kada nors ir jis, kaip Miusė, bus tik prisiminimas, kurį žadins cirkas Marborė masyve.[1] Paskui vėl susijungusi, nusiraminusi šeima pasiekė Beri. Čia kiekvienas praleido likusią žiemos dalį prie darbų.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu, 1838 metų kovas: „Mano šeimos gyvenime nėra nieko įdomaus, ką galėčiau jums pranešti. Gyvename taikiai ir darbuojamės. Aš kraunu romanus ant novelių, o Biulozą ant Bonero; Malfilis krauna dramas ant romanų, Peliją ant Osos[2]; Morisas — karikatūras ant karikatūrų, o Solanža — viščiuko kulšeles ant klaidingų gaidų. Štai koks didvyriškas ir fantastiškas gyvenimas Noane."

Daktaras Pifoelis save graudeno:

„Trumpai pakartok, kas įvyko per tuos tris mėnesius, kai nebeįsižiūri į savo gyvenimą. Ar ką apskritai beprisimeni? Ar dar neužmiršai praėjusių įvykių? Tavo motina mirė, sūnus išgelbėtas, duktė pagrobta ir susigrąžinta — o toliau! Vėl pamatei Franšarą, o su kuo? Vėl pamatei Marborė, o su kuo? Sugrįžai čionai, o ką čia veiksi, koks likimas tavęs čia laukia, ką pamilsi? Dėl ko kentėsi? Ko nekęsi kitą mėnesį, kitąmet ar rytoj?.. Kokia graži tavo siela, mano didysis Pifoeli! Galėtum gerti savo vaikų kraują iš savo geriausio draugo kaukolės ir nė graužtis tau neįsimestų."

Fellows tuo tarpu keliavo po Italiją, bet nebebuvo laimingi. „Jaučiu artėjant audrą,— užrašė Listas,— mano nervai sudirgę... Sielvarto, gilaus nusivylimo paveikslai plevena virš viso mano likimo... Tik viena mintis, vienas sąžinės priekaištas mane graužia: privalėjau padaryti ją laimingą. Galėjau tai padaryti, bet ar dar begaliu?" Kančia daro žmogų neteisingą: Malfilio laiškelis, įdėtas į Sand laišką, įsiutino Mari, kuriai jo tonas atrodė nemandagus ir įžūlus. Iš

[1] Marborė masyvas Pirėnuose supa garsųjį Gavarni cirką. *(Vert. past.)*

[2] Pelijas ir Osa — kalnai Tesalijoje. Kai titanai, sukilę prieš Dzeusą, panūdo užlipti į dangų, norėdami užpulti dievus, jie krovė Pelijo kalną ant Osos kalno. *(Vert. past.)*

tikrųjų ji pyko ant buvusio globotinio, kad jis perbėgo pas draugę. Ji pasiskundė Žorž, toji reagavo šiurkščiai.

Žorž Sand Francui Listui: „Beje, dėl Malfilio! Norėčiau žinoti, kodėl, Mirabelos nuomone, aš atsakinga už kvailystes, kurias jis jai rašo. Tartum būčiau įpareigota skaityti Malfilio laiškus, juos suprasti, komentuoti, taisyti ar aprobuoti! Ačiū dievui, neprivalau įkrėsti proto tiems, kuriems jo trūksta... Malfilis rašo laišką Princesei; laiškas kvailas, ir tai manęs visai nestebina. Manydama, kad Princesė jau seniai yra pripratusi prie Malfilio laiškų, ir visai neketindama už juos atsakyti, leidžiu įdėti minėtą minėto Malfilio laišką į savo laišką Princesei. Po perkūnais, aš su jo turiniu nesusipažinau. Man ir taip tenka kasdien daug kvailų laiškų skaityti! Tos dienos Malfilio laiškas pasirodė besąs dar kvailesnis, negu kitais kartais, tad man turėtų būti pareikšta padėka už tai, kad įdėjau jį į savo laišką ir sutaupiau Princesei trisdešimt su, kuriuos būtų turėjusi mokėti už kvailą laišką. Dabar aš klausiu: jeigu leidžiama Malfiliui rašinėti laiškus, tai kurių velnių skundžiamasi? Žinant Malfilį ir jo stilių, reikia visko tikėtis! Ak! Po šimts velnių! To dar betrūko — mokyti Malfilį epistolinio stiliaus! Aš tai žinau, kad visada laikysiu jo laiškus žaviais, nes tikiuosi niekados nė vieno neperskaityti. Myliu jį visa siela. Jis gali pareikalauti pusės mano kraujo, bet tegu niekados nereikalauja, kad perskaityčiau nors vieną jo laišką..."

Mari d'Agu poniai Žorž Sand, 1837 metų lapkričio 9 d.: „Tai ką man rašote apie Malfilį, mane pralinksmino. Jūs, poetai, esate keisti žmonės. Ar prisimenate mūsų ginčus dėl Malfilio? Koks jis buvo negražus ir kvailas, žioplas, pasipūtęs, nepakenčiamas? Atrodė, kad jūs apimta tokio įniršio, kokį Homeras įdėjo į Junonos ir Veneros širdį, ir aš turėjau jums *mezza voce*[1] pasakyti, jog, mano nuomone, reikia mokėti susitaikyti su smulkiomis kitų žmonių tuštybėmis, kitaip gresia gyvenimas vienatvėje... Kiek išbraukta iš atminties žmonių, kuriais anksčiau žavėtasi, kiek krintančių žvaigždžių jūsų danguje! Ar neateis ir vargšės Mirabelos eilė?"

[1] Pusbalsiu *(ital.)*.

Netrukus turėjo ateiti ir Princesės Mirabelos eilė. Ji niekados nebuvo *persona gratissima* Noane. Dabar Žorž ir Malfilis sutartinai labai rūsčiai ją teisė.

Žorž Sand Diutejui, Paryžius, 1837 metų spalis: „Užmiršai suieškoti d'Agu stiliaus statinį (nereikia jai persakyti mano žodžių). Pasistenk, kilnusis ir spindulingasis mano bičiuli, parūpinti princesei Mirabelai, kurios kuo nuolankiausi vergai visi esame, garbės kėdę, ant kurios jos žavingas, didžiai gerbiamas užpakaliukas galėtų žirglioti po Eliziejaus sodo, vadinamo Juoduoju Slėniu, alėjas..."

Nagai dar buvo paslėpti, bet jau galandami. Keršto įrankiu tapo Honorė de Balzakas, kuris „atvyko į Noano pilį užgavėnių šeštadienį", 1838 metų vasario 24 d. Po istorijos su Sando Balzako ir Žorž santykiai buvo šalti. Kai Žorž pametė meilužį, Balzakas ne tik stojo į mažojo Žiulio pusę, bet, kai šis sugrįžo iš Italijos, kaip jau sakėme, apgyvendino pas save ir išlaikė,— už kažkokias paslaugas, kurias Sando jam žadėjo padaryti, bet kurių, būdamas labai tingus, niekados nepadarė. Balzakas, kaip ir Sand, įnirtingai dirbo, parašydavo romaną per du mėnesius, o, reikalui esant, ir per septyniolika dienų. Apsileidęs ir apatiškas mažasis Žiulis siutino tas „stiprių nervų" pabaisas. Sando savo ruožtu greitai nuvargo nuo to audringo gyvenimo. Balzakas kalbėjo apie jį: „Tai žuvęs žmogus. Visą gyvenimą kuria planus, bet niekados jų neįvykdo."

Balzakas Evelinai Hanskai, 1836 metų kovo 8 d.: „Žiulis Sando — vienas iš mano apsirikimų. Jūs negalite įsivaizduoti tokio dykinėjimo, tokio tingumo. Jis neturi nei energijos, nei valios. Žodžiais — gražiausi jausmai, veiksmais ir tikrovėje — nieko. Jokio pasišventimo: nei dvasinio, nei fizinio. Kai išleidau jo labui tiek, kiek didelis ponas būtų išleidęs kokiam įgeidžiui patenkinti, ir suteikiau jam prieglobstį, pasakiau: „Žiuli, štai drama; parašyk ją. Po jos kitą; paskui vodevilį Žimnazo teatrui..." Jis man pasakė *negalįs* baigti kažkieno pradėto darbo. Kadangi atrodė, jog aš tikiuosi jo dėkingumo, prisispyręs nereikalavau. Jis net nenorėjo pasirašyti savo pavarde kūrinio, parašyto bendrai. „Na ką gi, gyvenk, rašydamas knygas..." Per trejus metus neparašė nė pusės tomo! Imtis kritikos? Jo nuomone, tai per sunkus darbas. Jis tikra pražūtis namams. Jis apvilia draugystę, kaip apvylė ir meilę. Viskas baigta..."

Jiedu išsiskyrė. 1837 metų pradžioje Sando buvo Bretanėje ir rašė romaną apie Žorž — „Mariana", kai jam pasakė, kad Balzakas taip pat rašąs romaną apie Sando—Sand meilės nuotykį („Didis žmogus iš provincijos Paryžiuje").

Žiulis Sando Balzakui, 1837 metų sausio 21 d.: „Kas yra „Prarastos iliuzijos"? Draugai man rašo iš Paryžiaus, kad tai istorija apie mane ir jums žinomą asmenį. Tokia istorija gali atsitikti ne vienam, ir galima buvo apsirikti. Tačiau jie mane tikina, jog kiekvienas jūsų knygos puslapis — tai viena mano jaunystės diena. Du dalykai man kelia nerimą. Pirmas, kad iš draugiškumo man pernelyg griežtai neteistumėt to asmens. Antras, kad, pats dabar aprašydamas tą fatališką istoriją, nepasirodyčiau per vėlai. Jūs suprantate, kad Ulisas, rašantis atsiminimus po „Odisėjos", būtų buvęs juokingas kvailys. Malonėkite man parašyti, kokia tikroji padėtis; nekantriai laukiu iš jūsų keleto eilučių."

Balzakas jį nuramino. Liusjenas de Riubamprė neturįs nieko bendro su Žiuliu Sando; nebent tik šios knygos personažas Lusto turįs kai kurių jo bruožų (tai nebuvo maloniau). Kadangi Balzakas dabar laikėsi tokios pat nuomonės apie Sando, kaip Žorž Sand, nebebuvo jokio pagrindo atsisakyti įtakingos ir malonios bičiulės. Be to, ponia Hanska, aistringa kolekcionierė, norėjo turėti romanistės autografą. 1838 metų vasario mėnesį Balzakas, būdamas Frapelyje pas Karo šeimą, parašė Sand, prašydamas leidimo atlikti „piligrimo kelionę į Noaną... Nenorėčiau grįžti, nepamatęs arba Beri liūtės jos urve arba lakštingalos jos lizde..." Žorž taip pat nemėgo pyktis su talentingais žmonėmis; nuoširdžiai jį pakvietė. Balzakas atvyko vasario 24 d., ir sunku geriau už jį aprašyti jo apsilankymą pas Leliją.

„Atvykau į Noano rūmus užgavėnių šeštadienį, apie pusę aštuntos vakaro, ir radau draugę Žorž Sand, vilkinčią chalatu, rūkančią cigarą po pietų prie židinio, didžiuliame atokiame kambaryje. Ji avėjo gražias geltonas, spurgais papuoštas šlepetes, mūvėjo elegantiškomis kojinėmis ir raudonomis kelnėmis. Tiek apie nuotaiką. O fiziniu požiūriu — ji užsiaugino dvigubą pagurklį kaip koks klebonas. Nors patyrė baisių nelaimių, neturi nė vieno žilo plauko; tamsi jos veido spalva nepasikeitė; gražios akys tebėra tokios pat spindinčios; kai užsigalvoja, jos vis tokia pat kvaila išraiška; aš jai pasakiau,

atidžiai ją stebėjęs, kad visa jos fizionomija atsispindi akyse. Jau metai, kaip Žorž Noane, ji labai liūdna, nepaprastai daug dirba...

Ji gyvena atsiskyrusi, vienatvėje, smerkdama tiek santuoką, tiek meilę, kadangi ir vienoj, ir antroj patyrė tik nusivylimus. Jai retai tepasitaikydavo tinkamas vyriškis, štai ir viskas. Ir dar rečiau tepasitaikys, kadangi Žorž nėra maloni, todėl ją pamilti labai sunku. Ji berniukas, menininkė, didelė asmenybė, kilni, atsidavusi, dora; turi pagrindinius vyro bruožus, *ergo*[1], nėra moteris. Tris dienas atvirai su ja kalbėdamasis, kaip ir seniau, nejutau jokio reikalo meilikauti, o juk tai Prancūzijoje ir Lenkijoje būtina, bendraujant su bet kokiomis moterimis. Kalbėjausi su draugu. Ji turi didelių dorybių, kurias visuomenė klaidingai supranta. Rimtai ir atvirai, nuoširdžiai ir sąžiningai, kaip dera didiesiems ganytojams, vedantiems paskui save žmonių kaimenes, svarstėme svarbius santuokos ir laisvės klausimus...

Daug pasiekiau, įrodinėdamas poniai Diudevan santuokos reikalingumą, neabejoju, kad ji patikės mano žodžiais, ir manau gerai padaręs, ją tuo įtikinėdamas. Ji puiki motina; jos vaikai ją dievina, bet dukrą Solanžą rengia kaip berniuką, o tai negerai. Moraliniu atžvilgiu ji kaip dvidešimtmetis vyras, nes širdies gilumoje yra skaisti, dora, o artistė tik iš išorės...

Visos kvailystės, kurias padarė, tik išaukština ją gražių ir didžių sielų akyse. Ji leidosi apgaunama Dorval, Bokažo, Lamenė ir t. t., ir t. t... To paties jausmo veikiama, ji leidžiasi apgaunama Listo ir ponios d'Agu, bet dabar jau pradėjo susigaudyti dėl tos poros, taip pat ir dėl Dorval, kadangi priklauso prie tų protų, kurių jėga pasireiškia kabinete, intelektualiniame gyvenime, ir kuriuos lengva apgauti realiame gyvenime. Apie Listą ir ponią d'Agu ji man davė temą romanui „Katorgininkai, arba priverstinė meilė", kurį aš rašysiu, nes ji dėl savo padėties to padaryti negali. Neišduokite niekam tos paslapties. Vienu žodžiu, ji yra vyras, juo labiau kad nori juo būti, kad atsisakė moters vaidmens ir nėra moteris. Moteris traukia, o ji atstumia, ir kadangi esu vyras tikra to žodžio prasme, jei man daro tokį įspūdį, vadinasi, daro tokį

[1] Taigi, vadinasi *(lot.)*.

įspūdį ir kitiems vyrams; ji visada bus nelaiminga. Štai ir dabar ji myli jos nevertą vyriškį, ir tas ryšys moteriai, turinčiai gražią sielą, tesukelia baisų nusivylimą; moteris visada turi mylėti už save pranašesnį vyrą arba turi būti taip apgauta, kad tikėtų, jog jis iš tikrųjų pranašesnis."

Be abejo, Balzakas pavydžiai Hanskai nuraminti perdėjo savo fizinį abejingumą Sand ir jos vyrišką būdą. Tačiau esmė atitiko tiesą: jis niekad jos negeidė. Todėl tie du dideli protai nesivaržydami galėjo laisvai šnekėtis. Pokalbis turbūt buvo įdomus ir gyvas. Du „didieji žmonės" nė vienu klausimu nesutarė. Žorž Sand, ištikima Ruso pasekėja, tikėjo prigimtine laisve ir pažanga. Balzakas, atgailaujantis rusoistas, tikėjo pirmaprade nuodėme ir nemanė, jog būtų galima pakeisti žmogaus prigimtį. Žorž Sand grįžo prie Savojos vikaro krikščionybės, kurią ji vadino švento Jono evangelija. Balzakas, kurio religiniai įsitikinimai buvo beveik tokie patys, palaikė Romos katalikybę dėl savo politinių pažiūrų (buvo Bonalo šalininkas) ir dėl to, kad žavėjosi kai kuriais šventaisiais. Žorž Sand buvo respublikonė, Balzakas — monarchistas. Žorž skelbė moterų emancipaciją, santuoką iš meilės. Balzakas gynė santuoką iš išskaičiavimo ir manė, kad per didelė laisvė ištekėjusiai moteriai pavojinga. Žorž Sand sukūrė idealizuotus romano herojus ir ieškojo jų gyvenime, bet nerado. Balzakas, kurį jaunystėje mylėjo ideali moteris *la Dilekta*, su negailestingu realizmu vaizdavo svetimavimą ir ištvirkavimą.

Balzakas tarėsi Sand įtikinęs santuokos reikalingumu, ne jai pačiai, bet kitoms moterims, ir galimas daiktas, tas didis išminčius padarė teigiamos įtakos Žorž pažiūroms. O iš „Meilės katorgininkų" Balzakas, plėtodamas Sand pasiūlytą temą, sukūrė šedevrą: „Beatričė, arba Priverstinė meilė". Tai buvo labai žiauri aliuzija į Mari d'Agu pretenziją Listą paversti naujuoju Dante, o save laikyti naująja Beatriče. „Dantė! Beatričė! — su kartėliu kalbėjo Listas.— Tai Dantės sukuria Beatričes, ir tikrosios Beatričės miršta aštuoniolikos metų." Ponia d'Agu, šešeriais metais vyresnė už Listą, buvo trisdešimt trejų metų.

O Žorž Balzakas pavaizdavo Felisitė de Tuš vardu, literatūriniu Kamilės Mopen pseudonimu. Mopen pavardės pasirinkimas galėjo atrodyti epigrama, kadangi priminė dviprasmišką

Teofilio Gotjė heroję. Bet portretas buvo pataikūniškas: „Ji ne tik talentinga, bet ir didelės širdies... Geniali ir gyvena nepaprastą gyvenimą, kurio negalima vertinti, kaip paprastų žmonių gyvenimo..." Priešingai, Beatričė de Rošfid buvo kandi ponios Mari d'Agu satyra: „Ji stokoja natūralumo, stengiasi sudaryti įspūdį, kad esanti visažinė..." Klodas Vinjonas buvo panašus į Giustavą Planšą, pirmavaizdžiui sutikus. O dėl Ženaro Konti, Balzakas prisiekinėjo, kad tai ne Listas; šis su įprastiniu orumu nenorėjo savęs atpažinti ir neketino pykti. Kaip visada Balzako kūriniuose, transponavimas buvo tikrai toli siekiantis, bet Mari neatleido nei Žorž, nei Balzakui šio romano, parašyto, kaip ji sakė, „po savaitės pasikalbėjimų akis į akį Noane".

1839 metų rugsėjo mėnesį „Beatričė" pasirodė atkarpomis žurnale *Le Siècle*.

Balzakas Žorž Sand: „Tikiuosi, kad būsite patenkinta, o jeigu kas nors jums nepatiko, pasikliaunu nuoširdžiais mūsų santykiais, tvirta mūsų sena draugyste, ir manau, kad jūs man tai pasakysite... Brangioji, perskaičiau „Marianą" ir su širdgėla prisiminiau mūsų pokalbius prie židinio. Greit atsiras autorių, kurie lieps ištraukti savo vidurius ir išspausdins ant jų savo gyvenimo istoriją. Artėjame prie Koliziejaus siaubų literatūroje... Mano nuomone, „Priverstinė meilė" gražesnis pavadinimas, negu „Katorgininkai"...

Svetimšalei jis atskleidė šifro raktus:

Balzakas Evelinai Hanskai, 1840 metų vasaris: „Taip, Sara — tai ponia Viskonti; taip, panelė de Tuš — Žorž Sand; taip, Beatričė — tai, žinoma, ponia d'Agu. Žorž Sand nesitveria džiaugsmu; tuo būdu bent truputį atsikeršijo draugei. Išskyrus keletą pakeitimų, istorija yra tikra..."

Tačiau, kai knyga pasirodė knygyne ir kai Žorž, vis dėlto sunerimusi dėl ponų *Fellows* reakcijos, paprašė Balzaką ją apginti laišku, kurį, reikalui esant, ji galėtų parodyti, Balzakas sutiko:

Balzakas poniai Žorž Sand, 1840 metų sausio 18 d.: „Aš tikėjausi to, kas dedasi ryšium su „Beatričė". Tūkstantis žmonių, kurie suinteresuoti mus suvaidyti (jiems tai niekados nepavyks), stengėsi jus įtikinti, kad Kamilė Mopen — piktas jūsų pašiepimas, neskaitant daugelio kitų, ir kad Klodas Vinjonas — epigrama prieš jus. Kadangi matėmės maždaug sa-

vaitę per aštuonerius metus, nors esame draugai, man labai sunku ką nors žinoti apie jus ir jūsų intymų gyvenimą... Argi man taip pat nekalbėta, kad Beatričė — portretas ir kad viskas romane primena tikrą jūsų gyvenimą? Deja! Taip atsitikdavo su visais mano parašytais kūriniais! Romano „Lelija slėnyje" dėka sužinojau keturių ar penkių šeimų paslaptis, apie kurias nė nenumaniau. O dėl tariamojo Beatričės originalo (kurio niekados nemačiau), to jau būtų per daug! „Beatričei" parašyti neturėjau kitų motyvų, tik tuos, kurie išdėstyti mano pratarmėje, ir jų pakanka. Garbinu Listo talentą ir žmogiškąsias jo savybes, taigi teigti, jog Ženaras galįs būti į jį panašus — dvigubas įžeidimas: ir jo, ir manęs..."

Žorž Sand Balzakui: „Labas vakaras, brangusis Dom[1] Mad[2], nesijaudinkite, aš neįsižeidžiau. Išgirta ar neišgirta „tikros pusseserės" paveikslu, apie kurį man kalbate, parašiau jau daug romanų ir todėl žinau, kad rašytojas niekados nekuria *portreto:* jis negali ir nenori kopijuoti gyvo modelio. Kurgi būtų menas,— didis dieve! — jeigu autorius nesugalvotų trijų ketvirtadalių personažų, juos pagražindamas ar subjaurindamas, kuriuose kvaili ir smalsūs skaitytojai nori atpažinti originalus? Man sako, kad jūs šioje knygoje baisiai apjuodinote vieną man pažįstamą nepriekaištingą moterį ir jos kolegą, pasakodamas apie tai, ką teikiatės vadinti *katorga.* Ji bus tiek protinga, kad neatpažins savęs tame personaže, ir tikiuosi, kad jūs mane išteisinsite, jeigu jai kada nors ateis į galvą mintis mane apkaltinti nepalankiu įskundimu."

Taigi tos dramatiškos vasaros kaime vaisius buvo šedevras. Tai buvo gražus derlius.

---

[1] Ponas *(portug.).*
[2] Padūkęs, pamišėlis *(angl.).*

ŠEŠTOJI DALIS
Friderikas Šopenas

„Ištles,— kartą pasakė tėtušis Blulozas, kalbėdamas apie mane,— ji labai išdidi meilėje ir labai gera draugystėje."

ŽORŽ SAND

I

PRELIUDAI

Visi Sand draugai pastebėjo, kad tą puikią, bet nerimastingą 1837 metų vasarą vienas iš asmenų, apie kuriuos ji dažniausiai galvodavo, buvo jaunas lenkų pianistas, kurį veltui mėgino privilioti į Noaną. Šopenas atrodė, kaip būtų pasakius Žorž, sukurtas jai pačios apvaizdos. Jautrus, nelaimingas tremtinys ilgėjosi Lenkijos, savo šeimos, o ypač švelnios motiniškos meilės. „Jeigu kas norėtų mane už pasaitėlio vedžioti,— kalbėjo jis,— būčiau labai patenkintas." Kažkas troško rasti jame kartu ir meilužį, ir sūnų. Šopenas buvo septyneriais metais jaunesnis už Sand, todėl ji galėjo tikėtis su juo sūniškų, beveik vaikiškų santykių, kokių ji itin ilgėjosi, patyrusi Mišelio tironiją. Jaunasis muzikas, silpnas, ligotas, karščiuojantis, turėjo tiek nepaprastai patrauklių bruožų motiniškų jausmų kupinai slaugei. Grožiu jis prilygo Listui. „Vidutinio ūgio, lieknas, ilgos plonos rankos, labai mažos kojos, šviesūs, peleniniai plaukai su kaštoniniu atspalviu; rudos, greičiau gyvos, negu svajingos akys; kumpa nosis; labai švelni šypsena; duslokas balsas, ir visa jo išvaizda dvelkia tokiu taurumu, tokiu begaliniu aristokratiškumu", kad visi, kurie jo nepažinojo, manė jį esant įžymų didiką tremtinį. Kiek kartų, kai Žorž užsisvajojusi žvelgdavo

į paauksintas Noano liepas, tas gražus veidas iškildavo jos plunksnos gale ir trukdydavo jai rašyti — retas ir pavojingas ženklas.

Malfilis buvo geras vaikinas, „geriausia būtybė, kokią dangus sutvėrė draugystei", bet labai vidutiniškų gabumų; Šopenas buvo genialus. Sand, labai muzikali iš prigimties ir išsilavinimu, Sand, kuri, dar būdama maža mergaitė, atsisėsdavo po senelės klavesinu ir mėgaudavosi ta poetiška slėptuve, o jau suaugusi moteris, dažnai susigūždavo po Listo fortepijonu ir smagindavosi jėga, kuri ją kiaurai perverdavo, geriau, negu bet kas, suprato garsų kalbą. Reikia pridurti, jog, Mari d'Agu užkariavus Listą, prisivilioti Šopeną — reikštų Sand pergalę prieš ją. Visos aplinkybės taip susiklostė, kad Sand ėmė aistringai trokšti prisijaukinti tą gležną ir genialų muziką.

Jį užkariauti buvo sunku. Šopenas, švelni, draugiška būtybė, jautėsi tartum svetimas šioje žemėje, nekentė bet kokių triukšmingų ginčų, netvarkingo apdaro, o ypač bet kokių skandalų. Jam labiausiai patiko puikiai apstatyto salono aplinka, gražių, kilmingų, muzikalių moterų draugija, pasiruošusi prietemoj klausytis *Noktiurno*, kuris buvo tarsi išpažintis. Jis mėgdavo panardinti kilmingą auditoriją į gilų susimąstymą, paskui staiga pažadinti didvyriškus jausmus, apdainuodamas kankinę Lenkiją. Politikoje Šopenas buvo konservatorius, meilėje — švelnus ir drovus. Nepastovus platonizmas atitiko silpną jo temperamentą. Apskritai jis buvo gana nelaimingas žmogus, kurio gyvenimas „vienas didžiulis disonansas".

Pirmą kartą susitikęs su Sand, Šopenas griežtai pasmerkė romanistę, kuri rengėsi vyriškai ir rūkė cigarą, tujino keistus savo draugus, nutraukė ryšius su visu pasauliu, nesusijusiu su menu, ir demonstravo demokratines ir socialistines pažiūras. Kaip ji skyrėsi nuo gražuolių lenkių, angeliškų šviesiaplaukių, kurias jis ligi tol buvo skaisčiai mylėjęs! Lengva suprasti, kad jis iš pradžių nenorėjo pas ją eiti, o po apsilankymo „Otel de Frans" pasakė: „Kokia antipatiška moteris toji Sand! Ar ji tikrai moteris? Aš linkęs tuo abejoti..."

Tačiau, kai ji 1837 metų spalio mėnesį sugrįžo į Paryžių, jis sutiko su ja pasimatyti. Širdyje Šopenas buvo nelaimin-

gas. „Pagamino mus,— kalbėjo jis,— garsus meistras, *sui generis*[1] Stradivarijaus dirbtuvės, bet Stradivarijaus nebėra, ir nėra kam mus suderinti. Nevikrios rankos nemoka išgauti iš mūsų naujų garsų, ir mes juos nuslopiname savyje, kadangi nėra meistro..." Jaunoji lenkė, kurią jis tikėjosi vesti, Marija Vodzinska pamažu nuo jo nutolo, tėvų liepiama,— juos gąsdino trapi Šopeno sveikata. Jis niekados nekalbėdavo apie savo liūdesį, bet jam labai reikėjo paguodos. O Sand buvo pasiruošusi jį visaip paguosti. „Šopeno užrašų knygelėje buvo rastas pusiau sulenktas Žorž laiškinio popieriaus lapelis; vienoje pusėje ji buvo įrašiusi šiuos žodžius: *„Jus dievina"*, ir pasirašiusi... O po Žorž Sand parašu ponia Dorval parašė: *„Aš taip pat! Aš taip pat! Aš taip pat!"*

Šopeno dienoraštis, 1837 metų spalis: „Mačiausi su ja tris kartus. Skvarbiu žvilgsniu žiūrėjo man į akis, kai grojau. Tai buvo liūdnoka muzika, Dunojaus legendos; mano širdis smarkiau plakė, girdint savo krašto melodijas. O ką kalbėjo jos akys, paskendusios mano akyse, tamsios, keistos akys? Ji rėmėsi ant fortepijono, ir liepsningi jos žvilgsniai užvaldė mane... Aplinkui gėlės. Mano širdis buvo nugalėta! Paskui mačiau ją dusyk... Ji mane myli... Orora, koks žavus vardas!"

Žorž jam buvo jėga, kuri nenoromis jį traukė, kadangi jį stiprino; muzikė, gebanti jį įvertinti, įkvėpti, net jam patarti; didžiadvasė moteris, kuri nieko nereikalavo sau, tik norėjo visa jam atsiduoti. Nors jis buvo drovios ir tartum šaltokos prigimties, pasidavė pagundai.

Heinrichas Heinė, žavėjęsis jais abiem, leidžia susidaryti šiokį tokį supratimą apie tą porą.

„Ji: gražūs kaštoniniai plaukai, krintantys ant pečių; akys blausokos ir apsnūdusios, švelnios ir ramios; geraširdiška šypsena; duslus, prislopintas balsas, kurį retai girdi, nes Žorž yra nešneki ir daugiau stebi, negu kalba. *Jis:* antžmogiškai jautrus įspūdžiams: mažiausias prisilytėjimas jam žaizda, mažiausias triukšmas — perkūno trenksmas; žmogus, su kuriuo tegalima bendrauti akis į akį, užsisklendęs paslaptingoje būtyje, iš kurios kartais išsiveržia staigiais žavingais arba keistais išsišokimais."

---

[1] Savos rūšies, savotiško *(lot.)*.

1838 metų pavasarį ji daug kartų atvažiuodavo į Paryžių, ir vakarais jie dažnai susitikdavo vienu du. Šopenas skambindavo, paskui jiedu leisdavosi „vėjo skrajūno" nešami, ir tai būdavo „dangiški gaisrai". Vargšas Malfilis buvo visai užmirštas. Bet su Šopenu nelengva buvo prieiti galutinę išvadą. Bičiuliams, lenkui Albertui Gžimalai[1], konsulo Marliani žmonai jis patikėdavo savo paslaptis, tokias pat permainingas, kaip ir jo noktiurnai. Su Šopenu „oras nepastovus meilės laiku. Daug kartų sakoma: *taip, ne, jeigu, bet,* ir dažnai rytą kartojama: *„Tai tikrai nepakenčiama"*, o vakare: *„Iš tiesų tai didžiausia laimė..."* Drovumas ir nedrąsa greičiau sukelia geismą, negu koketavimas, kuris juos mėgdžioja, bet ne taip natūraliai. Tas santūrus, vengiantis suartėjimo žmogus vedė Žorž iš proto.

Gyvendama šioje nepastovioje, netikroje atmosferoje, 1838 metų pradžioj ji parašė geriausiam Šopeno bičiuliui,—„storam koketiškam lenkui, vilkinčiam apsiaustu modeliu, didžiuliu piramidiniu apsiaustu", apvedžiotu virvelėmis ir galionais, grafui Albertui Gžimalai, kurį Sand vadino savo vyru, kadangi Šopenas „buvo jų bendras mažytis",— trisdešimt dviejų puslapių laišką, kuris buvo griežtai pasmerktas. Tas laiškas sukėlė pasipiktinimą ir pralinksmino, kadangi Sand jame atvirai rašo apie dalykus, apie kuriuos dauguma žmonių, anuomet, kaip ir šiandien, galvoja, bet nekalba. Veidmainiams bet koks nuoširdumas atrodo cinizmas.

„Pasikalbėkime atvirai paskutinį kartą,— rašo Sand Gžimalai,— kadangi nuo paskutinio jūsų atsakymo šiuo klausimu priklausys visas mano elgesys ateityje... Išpažįstu jūsų evangeliją, kai ji liepia galvoti apie save paskiausiai ir draudžia apie save galvoti, kai laimė tų, kuriuos mylime, reikalauja visų mūsų jėgų. Klausykite, ką pasakysiu, ir atsakykite aiškiai, kategoriškai, tiesiai..."

Apie ką čia kalbama? Pirmiausia, jai rūpi sužinoti, ar jauna lenkė, Marija Vodzinska, kurią Šopenas turi arba tariasi turįs mylėti, dar gali suteikti jam laimės. Sand nenori vaidinti piktojo genijaus vaidmens. Ji nenori būti fatališka moteris, kovojanti prieš vaikystės draugę, jei ši yra graži

[1] Dvitomėje F. Šopeno korespondencijoje (Varšuva, 1955 m.) ir kituose lenkų šaltiniuose (J. Ivaškevičiaus biografijoje „Šopenas" ir kt.) G ž i m a l a minimas Vaitiekaus (Voiciecho) vardu. *(Vert. past.)*

ir skaisti. Antra vertus, Sand sakosi esanti „kaip ir ištekėjusi" už puikaus, širdies ir garbės atžvilgiu tobulo žmogaus (kalbama apie Malfilį), kuris jai atsidavęs kūnu ir siela ir kurio ji nenorinti palikti. Jeigu „mūsų mažytis" (tai yra, Šopenas) ryžtųsi atiduoti savo likimą į Žorž rankas, ji labai išsigąstų: ta meilė „gali tverti tik tomis sąlygomis, kuriomis ji gimė, tai yra, retkarčiais; kai palankus vėjas mudu sujungs, mes dar nuskrisime į žvaigždes..."

Vadinasi, galimos dvi išeitys: jei „ta ypata" gali suteikti Šopenui tikrą skaisčią laimę ir jei, antra vertus, jo „pernelyg skrupulinga" siela atsisako skirtingai mylėti dvi skirtingas būtybes, Sand pasišalins ir pasistengs, kad jis ją užmirštų; o jeigu, priešingai, santuoka su „ta ypata" gali tapti „jo meniškos sielos kapu" arba jeigu šeimyninę laimę ir Šopeno religinius skrupulus galima suderinti su „keliomis skaisčios aistros ir švelnios poezijos valandomis", tada ji nesiliaus su juo susitikinėjusi. Ji nesidomės kasdieniniu jo gyvenimu, neprieštaraus jo religiniams, politiniams ir pasaulietiniams principams; o jis savo ruožtu nereikalaus iš jos veiksmų ataskaitos: „Matysimės ne kiekvieną dieną, ir ne kiekvieną dieną sieloje liepsnos šventoji ugnis, bet bus gražių dienų ir degs šventa liepsna..."

Dar lieka antraeilis klausimas, kurį reikia paliesti,— tai visiško ar ne visiško atsidavimo klausimas. Ir kaip tik čia abejingas Žorž tonas nustebino ir sukėlė pasipiktinimą. Ji prisipažįsta, jog niekados nemokėjusi pasidaryti tokia išmintinga, kad sveikas protas sutaptų su jos jausmais: „Šiuo atžvilgiu neturiu nei paslapčių, nei teorijų, nei doktrinų, nei tvirtos pažiūros, nei iš anksto susidarytos nuomonės..." Ji visada pasitikėdavusi savo instinktais; ji galinti sau prikišti daugelį kvailysčių, bet niekad nepadariusi žemų piktų darbų.

„Jausmai visada būdavo stipresni už samprotavimus, ir ribos, kurias stengdavausi sau nubrėžti, nieko nepadėdavo. Nuolat keisdavau įsitikinimus. Bet labiau už viską tikėjau ištikimybe, ją skelbiau, jos laikiausi ir jos reikalavau. Man kiti nebuvo ištikimi, ir aš elgiausi taip pat. Tačiau nejutau sąžinės priekaištų, nes kiek kartų buvau neištikima, tiek kartų pasiduodavau kažkokiam fatališkumui, instinktyviam idealo siekimui, kuris mane vertė mesti netobulumą dėl to, kas man atrodė artimas tobulumui..."

Žodžiu, ji nesanti nepastovi iš prigimties. Visada buvusi ištikima tam, kurį mylėjusi, ta prasme, kad niekados nieko *neapgavusi* ir niekados „nebuvusi neištikima be labai svarbių priežasčių, kurios užmušdavo meilę dėl kitų kaltės..." Tačiau šiuo atveju esanti savimi nepatenkinta, kadangi neturinti pagrindo reikšti pretenzijų Malfiliui. Ją sukrėtė įspūdis, kurį jai padariusi „ta silpna būtybė" (Šopenas). Ji žinanti, jei būtų buvę įmanoma tam priešintis ir svarstyti, ji būtų pasmerkusi tą jausmą, bet buvusi užklupta staiga, o ji nepratusi vadovautis protu, kai ją užvaldanti meilė. Čia Ruso ir širdies moralė. Šiaip ar taip, visiškas atsidavimas nedidinąs kaltės. Mažiausia glamonė — neištikimybė. „Kas prarado širdį, prarado viską..." Jeigu vyras ir moteris nori gyventi drauge, jie neturį eiti prieš prigimtį, atsisakydami visiškai susijungti. Šopenui ji, reikalui esant, pasiaukosianti ir liksianti skaisti, bet tik su sąlyga, kad jis tai darys iš pagarbos jai arba norėdamas išsaugoti ištikimybę kitai, o ne iš šventeiviškos paniekos „žmogiškosioms nedorybėms". *Niekinti kūną* — tas posakis, Žorž nuomone, bjaurus. „Jis, rodos, pasakė, kad *kai kurie faktai* galį sugadinti prisiminimą. Juk jis pasakė kvailystę, ar ne tiesa, ir tikriausiai taip nemano? Kas gi ta nelaimingoji moteris, kuri jam paliko tokius įspūdžius apie fizinę meilę? Vadinasi, jis turėjo savęs nevertą meilužę? Vargšas angelas! Reikėtų pakarti visas moteris, kurios vyrų akyse pažemina labiausiai gerbtiną ir švenčiausią pasauly dalyką, dieviškąją gyvybės atsiradimo paslaptį, rimčiausią ir kilniausią aktą visatos gyvenime."

Toks šis garsusis laiškas, ypač įsidėmėtinas savo sveiku protu. Žmonės kalbėjo: „Ji nori turėti Šopeną, išsaugoti Malfilį ir ieško padorių dingsčių, norėdama save įtikinti, kad trokštanti tik tų dviejų jaunuolių laimės..." Galbūt. Bet kas iš aistringų žmonių nesigriebia kazuistikos, kai reikia sutaikyti jausmų gyvenimą su pojūčių gyvenimu? „Kaipgi gyvenate jūs visi, kiek jūsų yra?" — klausia mus Sand. — „Ką darote su savo akimis, ausimis ir atmintimi? Sakote, kad aš turinti cinišką širdį, nes viską matau ir viską atsimenu, nes degčiau iš gėdos, jeigu dėl apakimo tikėčiau tuo apgaulingu gerumu, dėl kurio jūs vienu laiku esate apgauti ir apgavikai..." Ar ji klysta? Nusidėjėlė, kuri prisipažįsta esanti nusidėjėlė, moralistams priimtina, jie atleidžia jai nuodėmes,

nes, save kaltindama, ji ne tik nesusilpnina principų, o juos dar sustiprina. Baironas arba Bodleras, ištvirkėliai, tačiau besikankiną, taip pat liudija dorybės naudai. Maištininkės ramybė ir gryna sąžinė kelia visuomenės pasipiktinimą. Veidmainys skaitytojas, „mano artimas, mano brolis", niekados nepakęs šio Sand laiško ramaus atvirumo, o ypač to, kad jį parašė *moteris*. Transponuokite jį, ir rasite jame ne *vieną* vyrą, o beveik *visus vyrus*. Bet Sand gyvena kaip vyras. Tai jos originalumas, jos silpnybė ir, kaip ji mano, jos garbė.

Beje, problema buvo ne ta, kurią įsivaizdavo Žorž, spręsdama pagal nepaprastą Šopeno santūrumą. Sužieduotuvės su Marija Vodzinska iširo dar prieš metus. Šopenas kentėjo, jam reikėjo didžiadvasio švelnumo, todėl jis ėmė ieškoti Sand glėbyje raminančio meilumo. Nežinia, ką atsakė Gžimala, bet, matyt, jis padrąsino Žorž, nes ji tuojau pat atvažiavo iš Noano į Paryžių.

1838 metų vasara buvo laimės vasara. Pamažu Marijos Vodzinskos paveikslas Šopeno sąmonėj nublanko ir liko tik poetiškas prisiminimas. Jis daug dirbo ir paskelbė *Etiudų* sąsiuvinį, dedikuotą grafienei d'Agu. Nepaprastas drovumas jam neleido dedikuoti jį Žorž. Šioje paradoksalioje poroje paslaptį išlaikyti reikalavo vyras. Beje, šį sykį ir Žorž turėjo imtis kai kurių atsargumo priemonių dėl Malfilio. Ji tikėjosi lengvai galėsianti juo atsikratyti: „Tai toks geras ir toks protingas žmogus, kad ilgainiui jis viską žinos ir viską supras. Tai minkštas vaškas, kuriame įspaudžiau antspaudą, o kai panorėsiu pakeisti įspaudą, veiksiu atsargiai ir kantriai, ir man tai pavyks..."

Tas vaškas iš tikrųjų pasirodė ne toks minkštas, kaip ji manė. Pamestas Malfilis ėmė pavyduliauti ir panūdo ginti savo teises. Jame šėlo karštos kreolo aistros. 1838 metų vasarą jis iššaukė į dvikovą draugą, kuris, atvažiavęs į Noaną, meilinosi Žorž. Ji sąžiningai įspėjo jaunąjį mokytoją, kad jo laikas praėjo ir kad nuo šiol jis turįs pereiti nuo meilės prie draugystės. Tačiau bet kurią dieną skandalas vėl galėjo kilti su kuo nors kitu, ir tuo kitu jokiu būdu neturėjo tapti Šopenas. Ar galima be siaubo įsivaizduoti, kaip Velaskeso *caballero*[1] su rapyra rankoje puola gležnąjį muziką? Pjerui

[1] Riteris *(isp.)*.

Leru, pas kurį Malfilis turėjo atvažiuoti su Rolina išsiaiškinti kai kurių filosofinių klausimų, buvo įsakyta pavartoti visą savo įtaką padūkėliui numalšinti: „Kai iškils moterų klausimas, paaiškinkite jam, kad jos nepriklauso vyrui pagal brutalios jėgos teisę ir kad nieko nepataisysi, persipjovęs gerklę..."

Ta istorija pradžiugino Mari d'Agu: „Beje, vargšas Malfilis! Jis guli lovoj, serga įžeista tuštybe, visiems laikams *nusi*kratęs iliuzijų, *nusi*vylęs, *nusi*minęs ir visaip kitaip *nusi*. Nuspėjate kodėl? O! Juk tai labai juokinga istorija! Jei tik jūs jos dar nežinote..." Po to ji pasakoja, kaip Malfilis (kuris buvo pasiųstas į Havrą nuvežti ten Moriso) sugrįžęs į Paryžių. Vargšelis nieko nežinojęs apie naują meilę; net išspausdinęs *Gazette Musicale* Šopeno garbei *Baladę*.

„Pagaliau nežinau, koks velnias jį pakurstė, bet jam kyla įtarimas, ir jis ima sekti Šopeno duris, pro kurias kasnakt ateidavo Žorž. Čia dramaturgas darosi dramatiškas: jis šaukia, rėkia, tūžta, nori užmušti. Bičiulis Gžimala puola tarp garsiųjų varžovų; Malfilį pavyksta nuraminti, o Žorž pabėga su Šopenu mėgautis tobula meile Palmos mirtų paunksmėje! Pripažinkite, kad ši istorija kur kas gražesnė, negu tos, kurias prasimano romanistai..."

II

ŽIEMA MALJORKOJE

Sand turėjo rimtų priežasčių „mėgautis tobula meile" kitur, o ne Paryžiuje. Neišvažiavus jai grėstų nauji Malfilio pavydo priepuoliai; Morisas geriau jautėsi šiltesniame klimate; Šopenas kosėjo, jo kosulys kėlė nerimą; be to, jis bijojo, kad viešas ryšys nesukeltų skandalo, kuris išgąsdintų pamaldžią jo šeimą. O Žorž visur dirbdavo vienodai reguliariai ir, kaip visada, jautė poreikį gyventi su nauju meilužiu vedybinį gyvenimą. Pastaruosius penkerius metus ji patyrė nemaža širdgėlos ir rimtų nemalonumų; dabar ji troško ramios priebėgos. Jos bičiuliai ispanai, valstybės veikėjas Mendizabalas, pusiau genijus, pusiau avantiūristas, ir konsulas

Marlianis išgyrė jai Maljorką. Buvo susitarta, kad ji išvažiuos su dviem vaikais, sustodama Lione, Perpinjane ir Barselonoje, kad Šopenas prisijungs prie jų kelyje ir drauge sės į laivą, plaukiantį į Balearų salas. Kaip ir buvo numatyta, Perpinjane pasirodė Šopenas, „skaistus kaip rožė ir rausvas kaip burokas".

1838 metų lapkričio mėnesį jie atvyko į Maljorkos Palmą; jiems išvažiuojant, Paryžiuje buvo šalta; Ispanijoje juos pasitiko saulė, ir pirmas įspūdis buvo puikus.

Šopenas Žiuliui Fontana, 1838 metų lapkričio 15 d.: „Esu Palmoje po palmėmis, kedrais, alijošiais, apelsinais, citrinmedžiais, figmedžiais ir granatmedžiais... Dangus melsvai žalsvas kaip turkis, jūra žydra kaip lazuritas, kalnai žali kaip smaragdas. Oras? Oras toks kaip danguj. Dieną šviečia saulė, visi rengiasi vasariškai, karšta; naktį ištisomis valandomis dainos ir gitaros. Didžiuliai balkonai su vynuogienojais, karančiais ant mūrų, išlikusių nuo maurų laikų... Miestas, kaip viskas čia, primena Afriką... Žodžiu, puikus gyvenimas!.."

Greitai jis nusivylė. Du blogai apstatyti kambariai, arba, tiksliau sakant, neapstatyti kambariai, sudedamos lovos su kietais kaip akmuo čiužiniais, pinta kėdė; visas maistas — žuvis ir česnakas; apkartęs, koktus aliejus, kurio smarvės prisigėrę namai, gyventojai ir net laukų oras; to užteko reikliam ir jautriam žmogui atgrasinti. Visada veikli Sand surado butą ir norėjo jį įrengti, bet maljorkiečiai dirbo nenoriai ir blogai. Atvykėliai gyveno vėjo pagairėje, be stiklų languose, be užraktų. Pagaliau kažkoks senjoras Gomesas išnuomojo jiems už šimtą frankų per mėnesį vasarnamį kalnų papėdėje.

Pirmosios dienos jame, meilei padedant, buvo malonios. Mieli pasivaikščiojimai, gražūs vakarai terasoje pačiam gruodžio vidury. Sand prisimindavo Venecijos naktis, į marmurines plokštes paslaptingai pliuškenantį vandenį ir Noano naktis, ilgesingai suokiant lakštingaloms. Maljorkoje viešpatavo gūdi tyla, ją tesutrikdydavo asilaičių varpeliai ir neryškus jūros ošimas, tolimas ir silpnas. Bet žavesys truko neilgai. Prasidėjo lietingas metas. Tikras tvanas. „Vėjo namas", kurį jiems išnuomojo senjoras Gomesas, nusipelnė savo pavadinimo. Jis buvo drėgnas, be židinių ir nepritaikytas gintis nuo uraganų. Sienos tokios plonos, kad kalkės, kurio-

mis buvo ištinkuoti kambariai, išbrinko kaip kempinė. Ant pečių jiems krito tarsi ledo dangalas. Nuo troškaus žarijų krosnelės kvapo vargšui Šopenui prasidėjo kosulio priepuoliai.

Nuo to laiko jis tapo vietiniams gyventojams pasibjaurėjimo ir baimės objektu. Žiaurusis Gomesas parašė (sako Sand), kad „laikome asmenį, sergantį užkrečiama liga; dėl to jis prašė mus išsinešdinti iš jo rūmų"... Trys miesto gydytojai susirinko į konsiliumą.

Šopenas Žiuliui Fontana: „Vienas uostė, ką buvau išspjovęs; antras stukseno tą vietą, iš kur spjaudžiau; trečias čiupinėjo ir klausėsi, kaip aš spjaudau..."

Vargais negalais jis išvengė kraujo nuleidimo ir vezikatorijos. Kadangi ispanų gydytojai ne be pagrindo teigė, kad džiova užkrečiama, senjoras Gomesas parodė savo nuomininkams duris; teko keltis į griūvantį Valdemozos vienuolyną, paliktą ištremtų vienuolių. Vienas politinis pabėgėlis, staiga turėjęs išvykti iš salos, užleido savo celę ir baldus. Gruodžio vidury per viržynus ir asfodilų sąžalynus jie iškeliavo į tą nuošalų būstą tarp kalnų.

Nedidelis Valdemozos vienuolynas, pastatytas dvylikai vienuolių ir viršininkui, iš dviejų pusių dominavo virš jūros. 1836 metų dekretu išvaikiusi vienuolių ordiną, valstybė ėmė nuomoti celes, bet iš prietaringos baimės niekas nedrįso jose gyventi. Sand ir jos „šeima" atsidūrė ten vieni su vaistininku, zakristijonu ir Marija Antonija, kaimyne, kuri siūlė paslaugas „iš dievo meilės, *por l'assistencia*"[1], bet iš tikrųjų pasiimdavo didžiąją dalį drabužių ir maisto. Jiems patarnaudavo Katalina, didžioji Valdemozos burtininkė, ir Nina, mažutė baisi kūtvėla. Koplytėlių ir galerijų mozaikos buvo atliktos maurų stiliumi. Vakare mėnesienoje seni vienuolyno pastatai įgaudavo fantastišką išvaizdą. Solanža ir Morisas sraigtiniais laiptais užsirepečkindavo ant stogų.

Žaliuojantys kalnai, rusvos uolos, vienišos palmės, pasimetusios rausvame danguje; saulėtomis dienomis peizažas buvo puikus. Tačiau gyvenimas Valdemozoj nebuvo sėkmingas. Šopenas nepakentė vietinės kulinarijos, ir Sand teko pačiai gaminti valgį. Slaugyti ligonį, virti, iššvalgyti Palmos krau-

---

[1] Iš labdarybės, suteikdama pagalbą *(isp.)*.

tuvėles, klampoti su vaikais per lietų, menku vežimu važiuoti per patvinusias sroves ir tuo pačiu metu perdirbinėti „Leliją", rašyti „Spiridioną", nes reikėjo pinigų, o Biulozas, kuris padengdavo keliauninkų išlaidas, reikalavo rankraščio,— toks gyvenimo būdas atitiko stiprią jos prigimtį. Viršum jų lovų skraidė ereliai. Kalną dažnai apgaubdavo rūkas, ir maža lemputė, kuria pasišviesdami jie keliaudavo tuščiomis vienuolyno galerijomis, atrodė tarsi žaltvykslė. Sunku įsivaizduoti romantiškesnę buveinę. Šopenas dirbo „celėje, kurios durys buvo aukštesnės už Paryžiaus vartus", nesufrizuotas, be baltų pirštinių, išblyškęs, kaip visada. Pagaliau gavo savo *pianiną*, kuris ilgam buvo sulaikytas Palmoje muitininkų naguose. Ant pianino gulėjo Bacho kūriniai ir jo paties rankraščiai. Bet jis kentėjo, netekęs įprastinės aplinkos ir įprastų daiktų.

Kaimynai nemėgo tos prancūzų šeimos, jie buvo pasipiktinę, kad prancūzai nelanko bažnyčios. Alkadas ir klebonas teigė, kad ateiviai esą pagonys, mahometonai ar žydai. Valstiečiai susimokę pardavinėjo jiems žuvis, kiaušinius ir daržoves labai aukštomis kainomis. Solanžos palaidinukė ir kelnės juos piktino. Dešimtmetė mergaitė neturinti rengtis kaip vyras. Klimatas labai tiko vaikams, Solanža žydėte žydėjo; stebuklas — net Morisas atsigavo. Motina versdavo juos dirbti su jai įprastu stropumu. „Su Morisu esu pasinėrusi į Tukididą ir jo darbų tęsėjus; su Solanža nagrinėjame netiesioginį papildinį ir dalyvių derinimą..." Bet Šopeno sveikata baisiai silpo. Dėl „kataro" (Sand nenorėjo pripažinti, kad jis kosti dėl kitos priežasties) jis būdavo nusilpęs ir išsekęs. Žorž kentėjo, kad negali jo geriau maitinti, ir niršdavo, kai tarnaitės nudžiaudavo sultinio ar laiku nepristatydavo šviežios duonos. Juo ilgiau truko žiema, juo labiau liūdesys kaustė Sand pastangas išsaugoti linksmą ir giedrą nuotaiką:

„Mūsų ligonio būklė vis blogėjo, vėjas stūgavo raguvoje, lietus plakė mūsų langus, griaustinio dundesys prasiskverbdavo pro storas sienas ir gūdžiais garsais sutrikdydavo linksmą vaikų juoką ir žaidimus. Ereliai ir vanagai, padrąsėję dėl tiršto rūko, draskydavo ir rydavo mūsų vargšus žvirblius, pasislėpusius granatmedyje prie mano lango. Įsisiautėjusi jūra sulaikė valtis uostuose; mes jautėmės esą kaliniai toli nuo medicininės pagalbos ir bet kokios veiksmingos už-

uojautos. Atrodė, kad mirtis plevena virš mūsų galvų, norėdama pasigrobti vieną iš mūsų, ir turėjome patys vieni išplėšti iš jos grobį..."

Vietinis gydytojas nustatė ligą: gerklų džiova. Jis patarė nuleisti kraują ir prisakė dietą. Sand nuomone, nuleisti kraują jam būtų mirtinai pavojinga, ir ji nenorėjo tikėti, kad tai džiova. „Buvau slaugiusi daug ligonių,— rašo ji,— ir turėjau neklaidingą nuojautą."

Nors ir sunkiai sirgdamas, Šopenas dirbo. Būdamas Maljorkoje, sukūrė *Balades, Preliudus,* kurių daugelį, kaip žmonės sako, (bet tai abejotina) įkvėpęs nerimas, kai Žorž, išėjusi su vaikais į kokį naktinį pasivaikščiojimą, ilgai negrįždavo.

„Skubėjome,— rašo Sand,— žinodami, kad mūsų ligonis nerimauja. Jis iš tikrųjų smarkiai jaudinosi, bet tartum sustingo ramioj nevilty ir verkdamas skambino nuostabų *Preliudą.* Pamatęs mus įeinant, atsistojo, suriko, o paskui paklaikusiu žvilgsniu ir keistu tonu pasakė: „Ak! Juk aš gerai žinojau, kad jūs esate mirę!.." Kai atsipeikėjo ir pamatė, kokia mūsų būklė, susirgo pagalvojęs apie tai, kokie pavojai mūsų tykojo; bet vėliau jis man prisipažino, kad mūsų belaukdamas visa tai sapnavęs ir, nebeatskirdamas sapno nuo tikrovės, nurimęs ir lyg užsnūdęs, grodamas pianinu, įsitikinęs, kad ir pats esąs miręs. Matęs save nuskendusį ežere, sunkūs, lediniai vandens lašai ritmiškai kritę jam ant krūtinės, bet, kai liepiau jam įsiklausyti į tikrai ritmiškai į stogą papsinčius vandens lašus, sakėsi jų negirdėjęs. Net supyko, kai išreiškiau tai žodžiais *imituojanti harmonija.* Jis iš visų jėgų protestavo prieš vaikišką klausos įspūdžių pamėgdžiojimą ir buvo teisus. Jo genijus buvo kupinas paslaptingų harmonijų, kurias jo muzikinė mintis perteikdavo puikiais atitikmenimis, o ne vergiškai pakartodama išorinius garsus. Tą vakarą sukomponuotas kūrinys tikrai buvo pilnas lietaus lašų, kurie aidėjo ant skambių vienuolyno čerpių, bet jo vaizduotėje ir jo dainoje jie virto ašaromis, krintančiomis iš dangaus ant jo širdies."

Taigi Šopenas šioje romantiškoje aplinkoje kūrė šedevrus, bet netrukus jis ėmė nekęsti Maljorkos. Gyvenimas Valdemozoje jam pasidarė kankynė ir vargas Ororai.

„Draugijoje Šopenas buvo švelnus, linksmas, žavus, o privačiame namų gyvenime Šopenas ligonis stūmė mus į neviltį. Buvo liguistai jautrus: raukšlelė rožės lapely, musės šešėlis —ir jam širdis kraujuoja. Išskyrus mane ir mano vaikus, viskas po Ispanijos dangum kėlė jam antipatiją ir pasipiktinimą. Jis nekantraudamas laukė išvažiavimo ir kankinosi dėl to labiau, negu dėl buitinių nepatogumų."

Pagaliau buvo nuspręsta išvažiuoti. Kelionė iš Palmos į Barseloną buvo siaubinga. *El Malorkeno* laivas vežė gyvas kiaules — nuo jų dvokė oras. Kapitonas, pastebėjęs Šopeną kosint, paskyrė jam blogiausią kajutę, bijodamas, kad neapkréstų gerųjų. Kiaulės, kurias jūreiviai pliękė rimbu, „kad išgydytų nuo jūrligės", siaubingai žviegė. Šopenas gausiai skrepliavo krauju ir, kai jie atvyko į Barseloną, vos vos nenumirė. Nuo Barselonos iki Marselio prancūzų laivo „Finikietis" gydytojas ėmė labai rūpestingai globoti ligonį, bet negalėjo būti nė kalbos apie grįžimą į Paryžių vasario mėnesį. Sand įkurdino visą „šeimą", už kurią buvo atsakinga, „Otel de Bovo", Marselyje.

Žorž Sand Karlotai Marliani, 1839 metų vasario 26 d.: „Turiu jums parašyti apie savo ligonį, nes žinau, geroji sese, kad domitės juo tiek pat, kiek ir aš. Jis jaučiasi daug geriau; labai gerai pakėlė trisdešimt šešias valandas trukusį supimą ir kelionę per Liono įlanką, kuri, beje, išskyrus kelis vėjo gūsius, vyko labai sėkmingai. Jis nebespjaudo krauju, gerai miega, mažai kosti, o svarbiausia — jis Prancūzijoje! Jis gali miegoti lovoj, kurios niekas dėl to nesudegins. Niekas nebesitraukia atbulas, kai jis ištiesia ranką. Jis bus gerai prižiūrimas ir turės visokeriopą medicininę pagalbą."

Jos nebejaudino Marselio grožis. „Vos tik iškišu galvą pro langą, išeinu į gatvę ar nueinu į uostą, jaučiu, kad tampu cukraus galva, muilo dėže arba žvakių pakeliu. Laimė, Šopenas su savo pianinu išvaiko nuobodulį ir grąžina poeziją į namus..." „Dykinėtojai, smalsuoliai ir literatūriniai elgetos" buvo apgulę jos namų duris.

Žorž Sand Karlotai Marliani, 1839 metų kovo 15 d.: „Prie mano durų spūstis, mane persekioja visos literatūrinės padugnės, o visos muzikinės padugnės lipa ant kulnų Šopenui. Šįsyk pasakiau, kad jis mirė, o jeigu taip tęsis ir toliau, išsiuntinėsime visur pranešimus apie mudviejų mirtį, tegu mus

apverkia ir duoda mums ramybę. Ketiname pratūnoti pasislėpę užeigose visą kovą, saugodamiesi mistralio, kuris kartkartėm smarkokai pučia. Balandžio mėnesį išsinuomosime kaime kokią apstatytą trobelę. Gegužės mėnesį važiuosime į Noaną."

Nors vaikai aplink ją gerokai triukšmaudavo, ji tame viešbutyje įstengdavo parašyti penkiolika ar dvidešimt puslapių kasdien. Iš Maljorkos kartu su perdirbta „Lelija" Sand atsivežė metafizinį mistinį romaną „Spiridionas". Pjero Leru ir jo filosofijos apsvaiginta, ji nebenorėjo imtis „menkų" sentimentalių temų. „Spiridionas" gimė iš „Leru sukurtos mažutės religijos" ir net iš dalies buvo jo paties parašytas. Barselonos ir Maljorkos vienuolynai davė medžiagos romano aplinkai pavaizduoti. Tai istorija vienuolio benediktino Aleksio, kuris pasakoja novicui savo gyvenimą, susijusį su vienuolyno įkūrėjo abato Spiridiono gyvenimu. Spiridionas — tai simbolis žmonijos, pereinančios visas religijas. Tai buvo ir pačios Sand dvasinės evoliucijos istorija nuo vaikystės agnosticizmo iki egzaltuotos katalikybės vienuolyne, paskui Lamenė ir Leru tikėjimo. Žydų tautybės Spiridionas iš eilės buvo katalikas, protestantas ir pagaliau krikščionis deistas. Jo kape paslėptas švento Jono evangelijos nuorašas ir rankraštis, kuriame išdėstyta paties Spiridiono doktrina. Šią doktriną sudaro visų religijų sintezė. Aleksis atskleidžia šį tekstą jaunam vienuoliui Anželiui, knygos herojui. Tuo metu į vienuolyną atvyksta prancūzų respublikonų daliniai ir nužudo senąjį Aleksį. Bet vienuolis miršta, nejausdamas neapykantos, nes žino, kad jo žudikai, kovojantys už laisvę ir lygybę, prisidės prie jo skelbiamų idėjų pergalės.

Nesunku įsivaizduoti, kad šie mistiniai revoliuciniai postringavimai turėjo suerzinti *Revue des Deux Mondes* skaitytojus. Net draugai raukė nosį.

Sent Bevas poniai Žiustei Olivjė: „Ar jūs suprantate „Spiridioną"? Žmonės sako, kad tėvas Aleksis — tai ponas de Lamenė, o garsioji knyga apie *Dvasią* — tai Leru *Enciklopedija.* Kalbu šiaip sau, nes romano neskaičiau ir neturiu noro skaityti..."

O ponia d'Agu, perskaičiusi romaną, pasakė: „Nieko ten nesupratau." Tiesa, ji nė nesistengė suprasti. Biulozas maldavo Sand nusileisti į žemę. Skaitytojai pageidavo naujos „In-

dianos", naujos „Lelijos". Bet Sand buvo įsitikinusi, kad tais metafiziniais kliedesiais ji kyla į aukštesnį meną. Tą pačią klaidą ji padarė, rašydama „Septynias lyros stygas", bjaurią Gėtės „Fausto" parodiją.

Žorž Sand Karlotai Marliani, 1839 metų kovo 17 d.: „Reikia jums pasakyti, kad viskas, kas bent kiek reikšminga turinio prasme, gąsdina Bonerą ir Biulozą, nes jų prenumeratoriai labiau mėgsta romaniūkščius, panašius į „Andrė", kurie vienodai tinka aukštuomenės damoms ir jų kambarinėms. Tie ponai tikisi, kad netrukus jiems duosiu kokią Balzako stiliaus novelę. Nieku gyvu nenorėčiau savęs pasmerkti amžinai rašyti tokio žanro kūrinius ir tikiuosi, kad pasitraukiau nuo jų visiems laikams. Nesakykite to mūsų bukagalviui, nebent man į galvą ateitų toks siužetas, kuriame tos mažos banalios formos galėtų sutalpinti kokią didelę idėją,— neberašysiu Biulozui patinkančia maniera..."

Ji tebeslaugė Šopeną su tikrai motinišku atsidavimu. „Negaliu išeiti, nes mano vargšas Šopenas negali likti vienas; jis nuobodžiauja, kai apie jo krėslą negirdėti vaikų pliauškalų ir jų lektūros..."

Bokažul: „Brangus broli... Atsakau jums iš fokiečių miesto[1], kuris toks pat graikiškas, kaip jūs ir aš. Koks yra, toks yra, po Ispanijos jis man atrodo žavingas. Šopenas šiek tiek papilnėjo, beveik nebekosti ir, kai nepučia mistralis, vėl darosi linksmas lyg kregždės lizde gimęs..."

Kai tik jis ėmė jaustis geriau, ji nuvežė jį į Genują, kur buvojo su Miusė, kaip kitados vežė Malfilį į Franšarą. *Fellows,* kurie tuo metu gyveno Lukoj, pakvietė juos pas save. Bet Žorž buvo atsargi. Ir ne be pagrindo. Mari d'Agu, didelė laiškų mėgėja, jau keletą mėnesių labai nepalankiai aprašinėjo Karlotai Marliani juokingus „įsišopeninusios" Žorž bruožus.

Mari d'Agu Karlotai Marliani, Florencija, 1838 metų lapkričio 9 d.: „Kelionė į Balearų salas mane linksmina. Gaila, kad ji neįvyko vieneriais metais anksčiau. Kai Žorž liepdavo jai nuleisti kraują, visada sakydavau: „Jumis dėta, mieliau rinkčiausi Šopeną!" Kiek būtų sutaupyta lanceto pjūvių! Be to, ji nebūtų parašiusi „Laiškų Marsi", paskui nebūtų pasi-

---

[1] Graikų iš Fokėjos (Mažojoje Azijoje) apie 600 m. prieš m. e. įkurtas Marselio (Massilia) miestas. *(Vert. past.)*

ėmusi Bokažo, ir tai būtų buvę daug geriau keliems padoriems žmonėms. Ar ilgai truks bendras gyvenimas Balearų salose? Kiek juos abu pažįstu, jie ims neapkęsti vienas kito po mėnesio bendro gyvenimo. Tai du *antipodai,* bet nesvarbu, tai be galo gražu, ir jūs neįsivaizduojate, kaip labai už juos abu džiaugiuosi. O Malfilis? Kokia jo padėtis tuose visuose konfliktuose? Ar jis vyks į Mansanareso vandenis užgrūdinti, kaip jis sakė, savo kastilietiško išdidumo? O galbūt Žorž buvo teisi, nuolat mane įtikinėdama, kad jis nepaprastai kvailas ir juokingas? Niekados labai nesijaudinau dėl Moriso „sveikatos būklės". Šiaip ar taip, Ispanijos saulė — keistas vaistas nuo smarkaus širdies plakimo. Jūs ne be pagrindo žavitės Šopeno talentu; tai puiki nuostabios prigimties išraiška. Jis vienintelis pianistas, kurio galiu klausytis ne tik nenuobodžiaudama, bet ir giliai susikaupusi. Papasakokite man viską su visomis smulkmenomis. Ar tvarstote Bokažo širdies žaizdas, ar jis neteko ir jūsų palankumo? Iš tikro gailiuosi, kad negaliu apie visa tai su jumis pasiplepėti; patikėkite, kad tai be galo juokinga..."

Lamenė, kuriam tas laiškas buvo parodytas ir kuris jautė šėtonišką malonumą „suvaidyti tas bobeles", patarė Karlotai perduoti jį Žorž, tai ir buvo padaryta. Žorž, teisėtai supykusi, skersai pirmo lapo užrašė: *„Štai kaip mus teisia ir doroja kai kurios bičiulės!"* Kadangi Karlota liepė jai prisiekti, kad neišduos, kas ją įspėjo, Žorž nutarė, jog bus paprasčiau visai nebeatsakinėti į ponios d'Agu laiškus. „Nemėgstu apsimestinės draugystės". *Fellows* nustebo ir pasiskundė majorui Piktė.

Listas majorui Piktė, Roma, 1839 metų rugpjūtis: „Žorž Diudevan Kamarupi[1] mums neberašo nuo Šopeno laikų (maždaug devyni mėnesiai)... Paskutiniai daktaro Pifoelio kūriniai („Paskutinė iš Aldinių giminės", „Spiridionas" ir „Septynios lyros stygos") man padarė nemalonų įspūdį. „Lelija" ir „Keliautojo laiškai" tikrai visai kas kita. Nuo to laiko aiškiai matyti kūrybinis nuovargis, išsekimas, smukimas. Bet palaukime dar; kadangi buvome jos bičiuliai, kalbėkime apie tai tik tyliai ir tarp savęs..."

---

[1] Kamarupi *(sanskr.)* — viliotoja, suvedžiotoja; galbūt taip pat aliuzija į meilės dievą Kamą. *(Vert. past.)*

Friderikas Šopenas 1844 metais

Garlaivis, kuriuo Žorž Sand su Šopenu plaukė į Balearų salas

Vienuolynas Valdemozoje

Šopeno fortepijonas. Valdemoza

Vienuolyno vaistinė Valdemozoje

Friderikas Šopenas

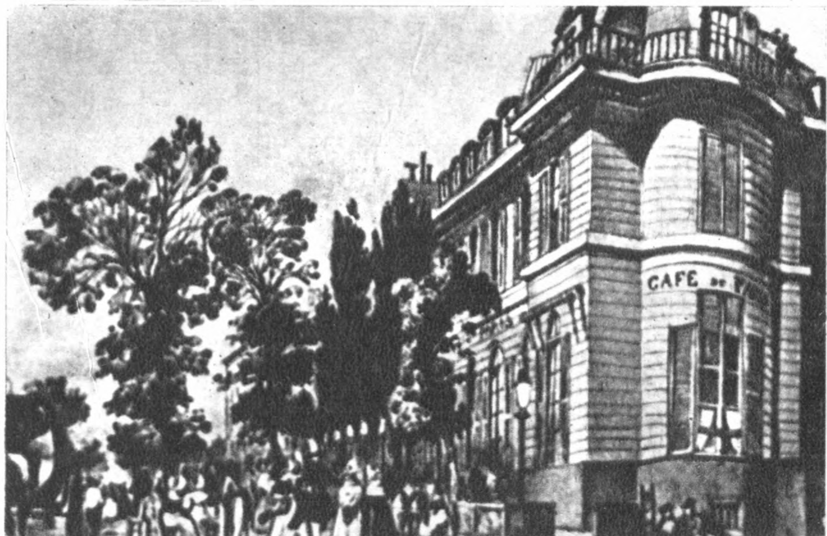

A. Diuma, V. Hugo, Ž. Sand, Paganinis, Rosinis ir Mari d'Agu klausosi Listo improvizacijų. Autorius nežinomas

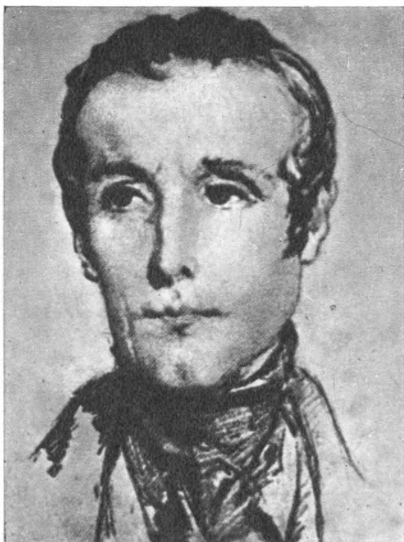
Mari d'Agu. A. Lemano portretas

Café de Paris Italų bulvare Paryžiuje

Morisas. Žorž Sand piešinys

Lamartinas. Šomeno piešinys

Solanža. Žorž Sand karikatūra

Žorž Sand. Žiuljeno portretas

Ponios Sand salonas. Moriso piešinys

Jaunas Balzakas.
A. Deveria piešinys

Heinrichas Heinė

Juodasis Slėnis

Anžibo malūnas

Feliksas
Pija

Žorž Sand. Delakrua portretas

Žorž Sand. Delakıua portretas

Morisas per užsiėmimus Delakrua studijoje

Balzakas

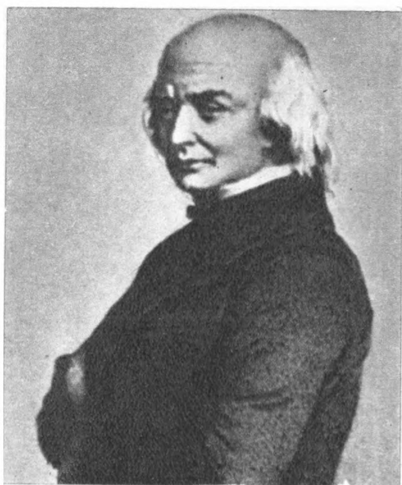
Vaizdas į Noaną iš vartų puses

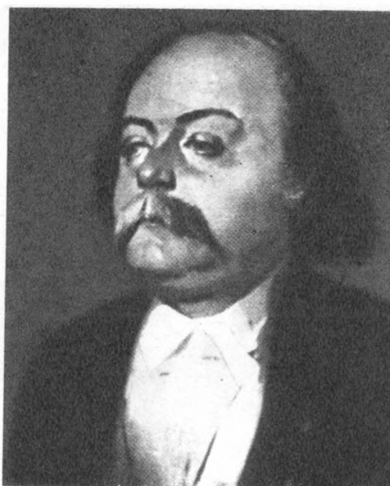
Ogiusto Šarpantjė išpaišyta vėduoklė su Noano gyventojų ir svečių karikatūromis

Svetainė Noane

Beranžė. Iš Alofo linoraižinio

Floberas

Sent Bevas

De Lamenė

Adomas Mickevičius

Delakrua. Nadaro nuotrauka

Žorž Sand kapas Noane

Tartum apkalbos gali likti paslaptyje... Tačiau Šopenas ir Sand 1839 metų gegužės pabaigoje vyko iš Marselio į Noaną trumpais etapais, „nakvodami užeigose, kaip padorūs miesčionys".

III

„TREJETAS MANO VAIKŲ"

Beri kraštas birželį. Saulė. Koks džiaugsmas dirbti savo namuose ir būti pilnateise jų šeimininke! Tą dieną, kai Šopenas atvažiavo į Noaną, Žorž savo miegamajame ant lango kairiojo rėmo pieštuku užrašė datą, kurią dar šiandien galima ten pamatyti: *1839 birželio 19*. Ar norėdama pažymėti naujo gyvenimo pradžią? Galima taip spėti. Ji suprato, kad „kavalkadų" laikas jau praėjo. Kaip šeimos galva, nuo šiol jautėsi atsakinga už tris vaikus: Šopeną, Morisą ir Solanžą. Su girtina ištverme ji stengsis gyventi tik dėl jų ir dėl savo kūrybos. Visi jos tikrieji draugai tuo metu tikėjo, kad Žorž gyvenimas dabar pakryps kitokia vaga, kad bus „kupinas švelnaus jaukumo ir beveik patriarchališkas". Jie paskyrė Šopenui vietą šeimos ratelyje, neironizuodami, nepriekaištaudami. Nuo 1839 metų jų laiškai Sand paprastai baigdavosi taip: „Bučiuoju Šopeną, Morisą, Solanžą". Padėtį lengvino nepaprastas Šopeno padorumas; kalbėdamas apie Sand, jis visada ją vadindavo *mano šeimininke* arba *namų šeimininke*.

Ta pirmoji vasara Noane prabėgo laimingai. Tačiau Šopenas nemėgo kaimo. „Jis visada troško Noano ir visada jo neapkentė... Kaimo gyvenimo džiaugsmai jam greitai nusibosdavo. Truputį pasivaikščiojęs, atsisėsdavo po medžiu arba nuskindavo keletą gėlių. Paskui sugrįždavo ir užsidarydavo savo kambaryje..." Jis negalėjo būti gryname ore, o Žorž ir vaikai taip mėgo iškylas. Bet jis dabar jautėsi geriau, ir jo fortepijonas skambėjo nuo ryto ligi vakaro. „Jis sukūrė žavingų dalykų nuo to laiko, kai yra čia",—rašė Žorž, ir iš tiesų tą vasarą jis sukūrė *Sonatą h-mol*, antrąjį *Noktiurną* ir tris *Mazurkas*. Labai vertino savo bičiulės muzikinį skonį. Ji buvo „subtili klausytoja". Gerai pažindama Šopeną, suprato jį taip, kaip jis pats save, ir klausydamasi, kaip jis groja,

sekė jo vidinį gyvenimą, visada slaptą, kurio vienintelė slėpininga ir neaiški išraiška buvo jo muzika.

Šopeno dienoraštis, 1839 metų spalio 12 d.: „Sako, kad man geriau. Kosulys ir skausmai liovėsi. Bet aš jaučiu skausmą savo būtybės gilumoje. Ororos akys apsiblaususios. Jos spindi tik tada, kai groju; tada pasaulis šviesus ir gražus. Mano pirštai švelniai slysta klaviatūra, jos plunksna greitai bėgioja popieriumi. Ji gali rašyti, klausydamasi muzikos. Muzika visur, šalia, švelni Šopeno muzika, tyra kaip meilės žodžiai. Dėl tavęs, Orora, galėčiau šliaužioti žeme. Nieko nebūtų per daug, atiduočiau tau viską! Man tereikia vieno tavo žvilgsnio, vienos tavo glamonės, vienos tavo šypsenos, kai esu pavargęs. Noriu gyventi tik tau; tau noriu groti švelnias melodijas. Ar nebūsi perdaug žiauri, mano mylimoji apsiblaususiomis akimis?.."

Ar nebūsi perdaug žiauri? Argi ji buvo jam žiauri? Tikrai ne. Bet jos meilė buvo išdidžiai maloninga. Ne todėl, kad ji ėmė mažiau žavėtis muziku ir poetu. Bet Maljorkos patyrimas ir labai rimtas ligos recidyvas, sekęs po to, jai įrodė, kad Šopenas nesutvertas meilės malonumams. Nuolat sergančiam, jie buvo jam fiziškai nepakeliami, ir, nepaisydama jo maldavimų, Orora labai greitai privertė jį valdyti savo geismą, o po kurio laiko tas santūrumas virto visišku susilaikymu. Daug vėliau (1847 metų gegužės 12 d.) Sand rašys bendram patikėtiniui Albertui Gžimalai:

„Septynerius metus gyvenu su juo ir su kitais kaip nekalta mergina. Pirma laiko save pasendinau, ir net be jokių pastangų ar aukojimosi, taip pavargau nuo aistrų, taip nusivyliau, ir nepagydomai. Šioje žemėje jokia moteris negalėjo įkvėpti jam visiško pasitikėjimo, nebent tik aš, bet jis to niekados nesuprato... Žinau, kad daugelis mane kaltina, vieni už tai, kad, esą, aš jį išsekinusi nesuvaldomomis savo aistromis, kiti už tai, kad įstūmusi jį į neviltį savo lengvabūdišku elgesiu. Manau, tu žinai, kiek čia tiesos. Jis skundžiasi, kad aš jį nukankinusi, versdama susilaikyti, o aš buvau visiškai tikra, kad būčiau jį nužudžiusi, elgdamasi kitaip..."

Šopenas nebūtų buvęs žmogus, jei nebūtų kentėjęs dėl tokio elgesio ir jei nebūtų jo išsiaiškinęs meilės ryšiais su kitais, bet tik vėliau jo, atrodo, nepagrįstas pavydas pasidarė nebepakenčiamas.

Rudenį teko išvažiuoti iš Noano, nors Žorž labai apgailestavo. Paryžiuje jai nuolat „graužė širdį", pagalvojus apie suartas dirvas, apie riešutmedžius, augančius palei lauką, apie artojų niukinamus jaučius. „Ką ir besakyti, kai esi gimęs kaime, niekados negali priprasti prie miesto triukšmo. Man net atrodo, kad mūsų apylinkių ir purvas gražus, o čionykštis purvas man kelia šleikštulį." Bet Šopenas turėjo grįžti pas savo mokinius. Ir pati Sand norėjo gyventi Paryžiuje taupumo sumetimais. Noane buvo sunku išlaikyti namus. Apiplėšinėjama dvarininkė nenorėjo taupyti, kad jos „neapkalbėtų dėl šykštumo". Kasdien įsiprašydavo bičiuliai, ir dar jai neatsikėlus, jau susirinkdavo dvylika asmenų. Noane ji išleisdavo pusantro tūkstančio frankų per mėnesį, Paryžiuje — tik pusę tiek. Taigi „šeima" nusprendė įsikurti Paryžiuje. Iš pradžių Žorž Sand su vaikais „Pigalio gatvės 16 numeryje užėmė du namelius, atskirtus nuo gatvės gana erdvaus ir gražaus sodo", o Šopenas — butą Tronšė gatvės 5 numeryje. Bet jam reikėjo nuolatinės moralinės paramos ir atidžios globos. Pagaliau jis persikėlė į Pigalio gatvę. Jie čia išgyveno drauge trejus metus (nuo 1839 metų spalio iki 1842 metų lapkričio). Balzakas aplankė tą butą ir aprašė jį „savo Evai" su jam įprastu įkainotojo ir romanisto tikslumu.

Balzakas Evelinai Hanskai, 1841 metų kovo 15 d.: „Ji gyvena Pigalio gatvės 16 numeryje, sodo gilumoje viršuj ratinių ir arklidžių namo, kuris susisiekia su gatve. Turi valgomąjį, apstatytą drožtinio ąžuolo baldais. Mažoji svetainė šviesiai ruda, o salonas, kuriame priiminėja svečius, pilnas puikių kiniškų vazų su gėlėmis. Žardinjerėje visada gausu kambarinių gėlių. Baldai apmušti žaliai. Stovi bufetėlis, prikrautas retų daikčiukų, yra Delakrua paveikslų, Kalamata tapytas jos potretas... Fortepijonas puikus ir tiesus, keturkampis, palisandro medžio. Beje, Šopenas visada čia. Ji rūko tik cigaretes, ir nieko kito. Keliasi tik ketvirtą valandą; ketvirtą Šopenas baigia duoti pamokas. Pas ją reikia lipti tiesiais ir stačiais, vadinamaisiais *malūnininko* laiptais. Miegamasis rudas; lova — du čiužiniai ant grindų, turkiškai. *Ecco, contessa!..*"[1]

1842 metais paslaugioji ir pavojingoji ponia Marliani surado Šopenui ir Sand du butus Orleano skvere, kur pati gy-

[1] Štai, kaip grafienė!.. *(ital.)*

veno. Tas skveras, esantis Tetbu gatvės 80 numeryje, buvo savotiškas miestelis, gerai apšviestas, su smėliu pabarstytomis alėjomis, su medžiais, su aristokratiškos išvaizdos italų stiliaus rūmais. Ta aplinka liko nepaliesta ligi šiol. Tame pačiame skvere gyveno ne tik Marliani šeima, bet ir skulptorius Dantanas, šokėja Taljoni ir jauna sutuoktinių Viardo pora. Lui Viardo, rašytojas ir kairiųjų pažiūrų politinis veikėjas, nuo 1838 metų buvo labai artimas Sand bičiulis, su kuriuo ją supažindino Pjeras Leru. Poliną Garsiją, Marijos Malibran seserį, nuostabaus balso mergaitę, kitados supažindino su Žorž Sand Alfredas de Miusė, kuris vienu metu sukosi apie dainininkę Malibran ir aktorę tragikę Rašel. Sand pamilo Poliną Garsiją ir vėliau suvedė ją su Viardo, puikiu žmogumi, kurį laikė vertu tos žavios merginos. Sutuoktiniai Viardo turėjo daug vaikų ir vadino Sand „mūsų geruoju genijum".

Tad Orleano skveras tapo savotišku falansteriu. „Net sumanėme maitintis iš vieno katilo ir valgyti drauge pas ponią Marliani. Taip taupiau ir linksmiau, negu valgant kiekvienam atskirai savo namuose..." Vakare visi susirinkdavo pasiklausyti muzikos ar skaitovų. Sand ir Šopenas sujungė draugėn savo bičiulius. Sand draugai buvo Pjeras Leru, Delakrua, Balzakas, Heinrichas Heinė, Emaniuelis Arago, pramintas „Gumbočium", Bokažas, Mari Dorval, Ortansa Alar ir visi berijiečiai; Šopeno — muzikai, aukštuomenės damos ir lenkai: kunigaikštienė Sapiega, kunigaikštienė Marcelina Čartoriska, Mickevičius (ištrėmime gyvenantis poetas ir Kolež de Frans dėstytojas), grafienė Delfina Potocka, kurios balsu jis žavėjosi, Džeimsas ir Betė Rotšildai. Bendraudama su lenkais, Sand tapo slaviste ir ėmė garbinti Mickevičių, o Šopenas savo ruožtu artimai susidraugavo su Eženu Delakrua, kuris, kaip ir Šopenas, buvo dendis. Abu buvo labai jautrūs įspūdžiams, abu aristokratiškų įsitikinimų bei manierų ir artimesni vienas antram, negu savo demokratiškai bičiulei.

Heinrichas Heinė, kitas nuolatinis Orleano skvero lankytojas, patiko Žorž savo humoru. Kaip visi, jis iš pradžių buvo ją įsimylėjęs, bet ta nesėkminga „beprotiška aistra" truko neilgai. Jis ją vadino: „Mano brangioji giminaite", savo laiškus baigdavo žodžiais: „Mano širdis apkabina tavąją", rašė jai: „Grąžinu jūsų romaną, kuris labai į jus panašus:

jis puikus..." Jis smagino Sand, sakydamas apie Alfredą de Miusė: „Jaunuolis su didele praeitimi." Ji nežinojo, kad jis ją pravardžiavo *Emansimatrisa*[1]. Jis negalėjo atsispirti malonumui krėsti juokus, bet žavėjosi ja, kaip moterimi ir rašytoja. Niekas geriau už jį neaprašė jos kilnumo ir giedro ramumo: „Kokia Žorž Sand graži ir kokia nepavojinga net piktoms katėms, kurios ją viena letena glamonėja, o kita dreskia, net šunims, kurie taip baisiai ant jos loja; kaip mėnuo, ji meiliai žvelgia į juos iš aukšto..."

Apie Šopeną ji ir toliau kalbėjo su meile: „Jis visada geras kaip angelas. Jei neturėčiau tokio puikaus ir švelnaus draugo, dažnai pulčiau į nusiminimą." „Šopenas vis kosčioja. Jis tebėra pats maloniausias, pats slapiausias ir pats kukliausias iš genialiųjų žmonių..." Taupumo sumetimais ji nenusivežė jo ir pati nenuvažiavo į Noaną 1840 metais, bet šešias sekančias vasaras (1841—1846) ji vėl ten suko gūžtą trims savo paukščiukams. Nuo ryto ligi vakaro muzikos bangos, sklindančios iš Šopeno fortepijono, sumišusios su rožių kvapu ir paukščių giesme, kildavo iki Žorž, kuri dirbo viršum jo. Kai Noane viešėdavo Polina Viardo, ji dainuodavo, Šopenui akompanuojant, senas, beveik nežinomas Porporos, Marčelo, Martinio melodijas. Mocarto „Don Žuanas", trijų bičiulių nuomone, buvo grožio idealas. Mocartas ir Bachas niekados nenueidavo nuo piupitro. Delakrua, kuriam Noane buvo įrengta studija, Šopenas ir Morisas, dabar jau dvidešimtmetis, dažnai kalbėdavosi apie meną; Sand klausėsi susimąsčiusi. Tuo metu ji rašė „Konsuelą", geriausią savo romaną, ir Polina Viardo buvo jame pavaizduotos talentingos dainininkės prototipas. Žorž aprašė tuos vakarus Noane:

„Šopenas skambina fortepijonu ir nepastebi, kad jo klausosi. Jis improvizuoja tarsi atsitiktinai. Stabteléja.

— Na! Na, kas gi čia! — sušunka Delakrua.— Juk dar nebaigta!

— Dar nė nepradėta. Niekas man neišeina... Tik kažkokie atspindžiai, šešėliai, nuotrupos, kurie niekaip nenori konkretizuotis. Ieškau spalvos, o negaliu rasti net piešinio.

— Nerasite vieno be kito,— sako Delakrua,— ir atrasite abu drauge.

— O jei terasiu mėnesieną?

[1] Neišverčiamas žodžių žaismas: vietoj Emancipatrice — išvaduotoja, Matrice — gimda *(pranc.)*.

— Vadinasi, būsite radęs atspindžio atspindį...
Ši mintis patinka dieviškajam menininkui. Jis vėl pradeda groti, bet jo muzikinis piešinys toks neaiškus ir tartum neryžtingas, kad atrodo, lyg jis pradėtų viską iš naujo. Pamažu prieš mūsų akis iškyla daugybė švelnių atspalvių, kurie atitinka malonias, klausa pagaunamas moduliacijas. Paskui suskamba melsva gaida, ir štai jau esame vaiskios nakties mėlynėje. Lengvi debesėliai įgauna įvairias fantastiškas formas, užkloja dangų, susigrūda aplink mėnulį, kuris meta į juos didelius opalo skritulius ir atgaivina nublankusią spalvą. Sapnuojame vasaros naktį. Laukiame lakštingalos..."

Šopenas prasimanė teatrą Noane. Iš pradžių jis improvizuodavo fortepijonu, o jaunimas vaidindavo įvairias scenas arba šokdavo komiškus baletus. „Jis vesdavo juos saviškai ir liepdavo jiems pereiti pagal savo fantaziją nuo linksmesnių scenų prie rimtų, nuo komiškų prie iškilmingų, nuo švelniai grakščių prie aistringų..." Pats Šopenas buvo tiesiog genialus mimas ir retkarčiais atsistodavo nuo fortepijono ir puikiai pamėgdžiodavo Austrijos imperatorių arba seną Lenkijos žydą. Pridėkite pasivaikščiojimus miške, kai Šopenas raitas joja ant asilo, o visi kiti eina pėsti, kaimiškus šokius vejoje, pritariant dūdmaišių muzikai, kuri pakišo Sand mintį parašyti „Varpininkus", ir turėsite šiokį tokį supratimą apie tai, koks puikus buvo tas linksmas, žavus romantiškas rojus.

Būtų labai klaidinga 1840—1845 metais vaizduoti Šopeną nuolat sergantį, nepasotinamos bakchantės kankinamą. Sand įtaka jo kūrybai ir jo gyvenimui tuomet buvo labai didelė tiek dėl jos duodamų patarimų, tiek dėl dosnios globos. Tas vasaras Noane Šopenas buvo toks laimingas, koks tik begalėjo būti. Deja, nei charakteris, nei liga neleido jam ilgai būti laimingam. Daugelis bičiulių gailėjosi Žorž. Mickevičius, nors Šopeno tėvynainis, kalbėjo, kad Šopenas esąs „Žorž Sand piktasis genijus, jos moralinis vampyras, jos kryžius" ir „kad galbūt jis ją nužudys". Ponia Žiustė Olivjė po pietų pas juos pareiškė abejojanti, ar Šopenas galįs suteikti Sand laimę. „Jis sąmojingas,— rašė ji savo dienoraštyje,— ir talentingas, žavus žmogus, bet netikiu, kad jis turėtų gerą širdį..."

Pernelyg griežtas nuosprendis. Šopenas turėjo gerą širdį, bet, kaip visi nervingi žmonės, buvo taip apsėstas prieštara-

vimų, kad nesugebėjo įlįsti į kito kailį, o tai yra svarbiausia draugystės paslaptis. Politiniais klausimais jis nesutarė su Sand; nepakentė kai kurių žmonių, kuriais ji žavėjosi, nei jų karštų samprotavimų. Būdavo priešiškai nusistatęs daugelio žmonių atžvilgiu (pavyzdžiui, savo paties mokinės, Mari de Rozjer, smerkdamas jos pernelyg atvirą ryšį su grafu Vodzinskiu) ir juos puldavo juo labiau, juo labiau Sand juos gynė. Pripratusi prie jo liguisto ūmumo, ji tada pakeisdavo temą ir elgdavosi su juo kaip su vaiku. Kitaip „jis visą dieną tylėtų, liūdėtų, kentėtų ir keistai elgtųsi..." Kol Šopenas gyveno jos pastogėje, Žorž nebedrįsdavo kviestis į Noaną proletarinių poetų, kuriuos ji globojo. Ipolitas Šatironas erzino Šopeną triukšmingais savo pokštais ir neraliuotu elgesiu. Paryžiuje jis pasipiktino ponios Sand svečių apdaru ir manieromis. Šit kaip Elizabeta Baret Brauning juos aprašė:

„Būriai blogai išauklėtų vyrų garbina ją keliaklupsčiaudami, leisdami dūmų kamuolius ir taškydamiesi seilėmis!.. Kažkoks graikas ją tujino ir glamžė apkabinęs; kažkoks nepaprastai vulgarus aktorius puldinėjo jai į kojas, vadindamas ją „didingąja"! „Tai „draugystės kaprizai",— kalbėjo tada su ramia ir švelnia panieka ta nepaprasta moteris..."

Aplinka, kuri linksmino Sand, erzino Šopeną. Tačiau ilgą laiką politiniai nesutarimai, skirtingi skoniai, pavydas netrukdė jiems išsaugoti didžiulę draugystę — įsimylėjėlio iš Šopeno pusės, motinišką ir kupiną pasigėrėjimo iš Sand pusės. Ji nesiliovė be galo rūpestingai prižiūrėjusi savo ligonį. Kai jis vienas išvažiuodavo į Paryžių, ji skubėdavo įspėti ponią Marliani, kad jam būtų parūpinta karšto vandens nusiprausti ir kad kambarys būtų gerai vėdinamas.

„Štai tau mano Šopenėlis; patikiu jį tavo globai; rūpinkis juo, nors jis to ir nenorėtų. Jis pats blogai tvarkosi, kai manęs nėra šalia, jo tarnas geras, bet kvailas. Nebūgštauju dėl jo pietų, nes kvietimai jam plūs iš visų pusių... Tik bijau, kad rytais, skubėdamas į pamokas, užmirš išgerti puoduką šokolado ar sultinio, kuriais prievarta jį girdau, kai esu su juo... Šopenas dabar jaučiasi gerai, tik reikia jam — kaip ir bet kam kitam — valgyti ir miegoti..."

Jinai jo neišgydė, bet jos rūpestingos priežiūros dėka jo sveikata pagerėjo, o ji ir toliau buvo pasiryžusi viską mesti ir jį slaugyti. „Šopenėlis", jos *Šipas, Šipetas, Šopinskis* buvo

jai visiškai atsidavęs. Kai ji negalėdavo keltis iš lovos (o tai atsitikdavo gana dažnai, nes ji visą gyvenimą skundėsi kepenimis ir žarnynu), reikėjo matyti, kaip uoliai, sumaniai ir ištikimai jis atlieka slaugės pareigas. Labiausiai juos artino grožio meilė. Kartą vakare Noane ji jam kalbėjo — Sand mokėjo tai daryti — apie kaimo ramybę ir gamtos stebuklus. „Kaip gražu, ką tu papasakojai,— tarė Šopenas. — „Taip manai? — atsakė ji.— Na, tai išversk į muzikos kalbą." Šopenas tuojau pat suimprovizavo tikrą pastoralinę simfoniją. Žorž Sand stovėjo prie jo, švelniai padėjusi ranką jam ant peties, ir šnabždėjo: „Drąsiau, aksominiai pirštai!"

Kas žino, ar be tos rankos ant jo pečių ir be stebuklingos Noano įtakos Šopenas per trumpą savo gyvenimą būtų sukūręs tiek šedevrų? Kas žino, ar būtų tiek išgyvenęs?

IV

VIENOS DRAUGYSTĖS MIRTIS

Artimieji, be abejo, pastebėjo, kad tarp svečių, apsilankančių Noane ir Pigalio gatvės bute nebebuvo geriausių Šopeno ir Sand bičiulių — Listo ir jo Princesės. Po to, kai Karlota Marliani pranešė Žorž sarkastiškas Mari d'Agu apkalbas, susidarė beviltiška padėtis. Kadangi Sand pažadėjo neišduoti informacijos šaltinio, ji negalėjo skųstis; Mari, nežinodama, kad Karlota ją išdavė, negalėjo suprasti, kodėl Noanas atkakliai tyli, ir sakė, jog tai „taip pat sunku paaiškinti, kaip jos sūnaus riestą nosį" (turimas galvoje Danielius Listas). Laiškuose poniai Marliani ji nesiliovė kalbėjusi apie Sand be užuolankų.

Mari d'Agu Karlotai Marliani, Piza, 1839 metų sausio 23 d.: „Iš ko jūs, mano gražioji konsuliene, būdama tokia išmintinga, sprendžiate *a priori*[1], kad nesugebu mylėti ir suprasti savo bičiulių? Ir tai liečia asmenį, kurį lengviausia suprasti, mūsų vargšą Pifoelį! Kodėl norite, kad rimtai žiūrėčiau į tai, į ką ji pati negali rimtai žiūrėti, nebent tomis trumpomis

[1] Iš anksto *(lot.)*.

akimirkomis, kai ją apima poetinis genijus ir liepia jai laikyti akmenukus deimantais, o varles gulbėmis? Prašau man pranešti tik tiek: gyva ji ar mirusi. Kai gyvenau pas ją, stengiausi nežinoti kai kurių jos gyvenimo smulkmenų, kurios neturi nieko bendro su mano jausmais jai. Vėliau mane informavo pašaliečiai; juk jūs žinote, kad jie paprastai labai greit sužino tai, kas jų visai neliečia. Beje, pati Žorž to nori! Man svarbus vienintelis dalykas, ir aš jai pačiai pasakyčiau, jei ji būtų čia, tai jos talento nusilpimas. Nuo to laiko, kai Sand parašė „Laiškus Marsi" (kurie neturi didelės reikšmės, nes ji jų neužbaigė ir neišplėtojo nė vienos juose iškeltos problemos), nuo to laiko ji tekūrė beverčius romanus. Aišku, kad emocinio gyvenimo laikotarpis (taip puikiai atskleistas „Lelijos" romanu ir „Keliautojo laiškais") pasibaigė. Šiandien jai reikėtų įsigilinti, apmąstyti, sukaupti mintis, tačiau šiame naujame kelyje jai nepadės ir nevadovaus nei Bokažas, nei Malfilis, nei Šopenas. Mano nuomone (tarp mūsų kalbant), ponia Alar geriau supranta tą savo gyvenimo pusę. Po visų kvailysčių, į kurias stumia aistra, ji ėmė žiūrėti į meilę kaip į fiziologinį reikalą. Kai susilaikymas darosi jai nepakenčiamas, susiranda meilužį, kurio neapgaudinėja, kuris neturi jai jokios įtakos ir nevaidina jokio vaidmens jos gyvenime. Ji daro tai, ką daro vyrai savo fiziniam poreikiui patenkinti. Ji tai daro apgailestaudama, kad jos prigimčiai būtinai to reikia, bet lieka aukščiau viso to, nes puikiai pati save pažįsta ir yra absoliučiai sąžininga..."

1839 metų rugpjūčio mėnesį, nustebusi ir kiek susirūpinusi, kad negauna jokio atsakymo nuo Žorž, Mari d'Agu paprašė Karlotą perduoti paskutinį jos laišką.

Mari d'Agu poniai Žorž Sand, per ponią Marliani, Vila Maksimiliana, prie Lukos, 1839 metų rugpjūčio 20 d.

„Mano brangi Žorž! Galbūt nustebsite, kad atkakliai jums teberašau, nes jūsų pusantrų metų tylėjimas, kurį, atrodo, jūs primetėte ir Karlotai, ir ypač tai, kad neatsakėte į paskutinį mano laišką, kuriame kviečiau jus atvažiuoti pas mus vasarai, gana aiškiai byloja, kad mūsų santykiai pasidarė jums nemalonūs. Tačiau tie santykiai man buvo svarbūs, kai kurie mūsų žodžiai man buvo reikšmingi, todėl aš, nežinodama priežasties, nors iš savigarbos negaliu leisti nutrūkti

tiems ryšiams, kurie, mano įsitikinimu, turėjo trukti tol, kol mes gyvi.

Nemanau, kad turite pagrindo skųstis manimi, nes tuo atveju būtumėt man tučtuojau pasakiusi ir mes nuoširdžiai būtume išsiaiškinusios ir kuo greičiausiai likvidavusios tą laikiną nesusipratimą,— paprastai taip daro geri draugai. Veltui rausiuosi slapčiausiose sąžinės kertelėse, nerandu jokio kaltės pėdsako. Francas taip pat stebisi, kad dėl jūsų intymių santykių su žmogumi, kurį jis manosi turįs teisę vadinti savo bičiuliu, tuojau nutrūko mūsų bendravimas... Tiesa, jau ir pirmas jūsų intymus ryšys su kitu mūsų bičiuliu sukėlė bemaž tokias pat pasekmes. Jau tada pareiškėte ketinanti „rašyti man rečiau". Ta proga Franco jums pasakyti žodžiai privertė jus atidėti vėlesniam laikui tai, kas galbūt jau buvo nuspręsta: laipsniškai nutolti ir nutraukti mūsų santykius. Dar vis nenoriu sutikti su tokiu jūsų keisto poelgio išsiaiškinimu. Dažni įspėjimai ir nusiminimą keliantis patyrimas — tiek meilės ryšių nutraukėte praeityje — man lig šiol neatrodo pakankamas pagrindas daryti tas liūdnas išvadas: kad jūs nesugebate patvariai mylėti; kad pirmas įgeidis visada nugalės išbandytą prieraišumą; kad jums nėra žodžių, kurie įpareigotų; kad slapčiausias savo sielos kerteles atskleidžiate atsitiktiniams žmonėms ir neįsileidžiate į savo širdį tų, kurie jums buvo brangūs, dėl neseniai atėjusio žmogaus šmeižtų.

Dar tikiuosi ir, leiskite man jums tai pasakyti, nuoširdžiai *trokštu* garbingai su jumis išsiaiškinti ir išeiti iš tos liūdnos ir nemalonios padėties. Tačiau, jeigu ir toliau tylėsite, žinosiu, kad *norėjote* nutraukti santykius. Tas pats nepastovumas, kuris pastūmėtų jus išduoti šventą draugystę, jums greičiausiai padėtų ją užmiršti. O aš, kad ir kas atsitiktų, ištikimai saugosiu jos prisiminimą ir paslėpsiu giliai širdyje viską, kas galėtų ją aptemdyti ar atšaldyti.

Francas norėjo jums parašyti, bet jo laiškas tik pakartotų manąjį. Norėdama apsaugoti jus nuo nemalonumo ar sielvarto, atimu jam iš rankų plunksną, nes, kartoju, vis dar negaliu patikėti, kad jūs ramia širdimi išsižadate dviejų išbandytų bičiulių.

MARI."

Mari d'Agu poniai Žorž Sand (laiškas, pridėtas prie ankstesnio), *Piza, 1839 metų rugsėjo 18 d.*

„Iš pridėto laiško datos matysite, kad jis išsiųstas labai pavėluotai. Pasiunčiau jį Karlotai, kadangi nežinojau, kur esate. Karlota atsiuntė man jį atgal, pridurdama, kad *rezultatas, ko gero, bus priešingas, negu pageidauju.*

Vis mažiau besuprantu. Šiaip ar taip, kadangi pirmiausia noriu viską tiesiai ir atvirai išsiaiškinti, siunčiu jums laišką, nieko nekeisdama. Nei jums, nei man nedera likti neišsiaiškinus. Laukiu kuo greičiausio atsakymo. Rašykite į Pizą: *Hôtel delle Tre Donzelle.*"[1]

Žorž Sand perdavė viską Karlotai Marliani, prašydama patarti, kaip jai geriau nutraukti ryšius su šia pora. Svarbiausia jai rūpėjo atsakyti taip, kad išteisintų Šopeną. Arabela galėjo nuteikti prieš jį muzikinį pasaulį, o nuo to reikėjo jį, tokį nervingą, kuklų ir žavų žmogų, apsaugoti. „Atsakysiu trumpai, bet griežtai, be pykčio ir apmaudo... Moters pyktis man niekad nedarė įspūdžio. Žiūriu į jį šaltai..." Ji puikiai suprantanti, kad Karlota ir toliau priiminės tą „be galo sąmojingą, žavingą ir draugišką" damą. Vadinasi, susitikimo išvengti nepavyks.

„Tačiau supraskite, kad, mums trims neišsiaiškinus savo tarpe, taikiai susitikti nebus įmanoma, nors pripažįstu, jog tai būtina. Priešingu atveju ji sukels skandalą ir, pirmai progai pasitaikius, suvaidins didelę komediją. Aš ją pažįstu! Ji nuostabi, kai vaidina įžeistą orumą. Tai sukels juoką visiems, tik ne jums, kaip namų šeimininkei, ir ne man..."

Vadinasi, Žorž reikalavo griežtai išsiaiškinti trise. Ponia Marliani atsidūrė labai keblioj padėty. Turėjo prisipažinti išplepėjusi paslaptį. Karlota neblogai išsisuko iš tos padėties.

Karlota Marliani poniai Mari d'Agu, 1839 metų spalio 1 d.: „Mano brangioji Mari! Privalau jums, taip pat ir sau pačiai pasiaiškinti. Visą laiką ketinau tai padaryti, jums sugrįžus į Paryžių. Bet ypatingos aplinkybės: pirma — laukiu netrukus atvykstant ponios Sand; paskui — jūs atkakliai norite sužinoti jos tylėjimo priežastį; pagaliau — laiškas, kurį, kaip sakote, jai pasiuntėte tokį, kokį esu skaičiusi, paskatino mane jau dabar jums visai atvirai išsipasakoti. Tikriausiai prisimenate du savo laiškus, kuriuos man parašėte lapkričio 9 ir sausio 23 d.? Jūs kalbėjote juose apie mano bičiulę taip sausai

[1] Trijų panelių viešbutis *(ital.)*.

ir šaltai, taip kandžiai ir nesivaržydama, kad mane tai giliai įžeidė — galėjote šitą suprasti iš mano atsakymo ir iš to, kad paskui visiškai nebeliesdavau tos nemalonios temos. Iki tol tikėjau jūsų simpatija poniai Sand, kurios dėka turėjau malonumą su jumis susipažinti.

Nuo šiol įsitikinusi, kad nesate draugiškai nusiteikusi Žorž atžvilgiu, padariau, ką man padiktavo mano didelė simpatija jai. Kadangi Žorž man kalbėjo apie jus ir sakė, kad pavėlavusi jums atsakyti, parašiau jai, kad, mano nuomone, ji neturinti pasikliauti jūsų draugyste, kad laikau savo pareiga ją įspėti, bet prašiau manęs daugiau apie tai neklausinėti, nes neatsakysiu. Žorž niekad manęs neklausinėjo. Niekad jai nekalbėjau apie jūsų laiškus ir niekad jai jų neparodysiu.

Galbūt pasielgiau neprotingai, ją įspėdama, galbūt apsirikau, taip suprasdama savo pareigą asmeniui, kuris man brangus. Galiu jus patikinti, kad mano poelgis, kuriuo jūs galbūt skųsitės, tačiau, kurio aš, savaip suprasdama nuoširdžios draugystės pareigą, negalėčiau gailėtis, neturėjo jokių kitų motyvų, tik tuos, kuriuos jums ką tik suminėjau..."

Tuo būdu tiesioginis susirašinėjimas tarp Žorž ir Arabelos buvo atstatytas. Žorž netausojo buvusios savo draugės, kurioje visada jautė priešą. Laišką verta perskaityti ištisai. Jis įsidėmėtinas tiek griežtu stiliumi, tiek subtilia analize.

Žorž Sand poniai Mari d'Agu: „Tiksliai nežinau, Mari, ką jums ponia Marliani neseniai pasakė. Skundžiausi jumis tik jai vienai... O jūs skundžiatės manimi daugeliui kitų, kurie manęs neapkenčia ir mane šmeižia. Nors gyvenu apkalbų pasauly, bet ne aš jas sukuriu, ir pasistengsiu, kiek įmanoma, nesekti jūsų pėdomis.

Nežinau, kodėl jūs primenate *mūsų praeitį*. Nelabai net suprantu. Juk žinote, kad, save pamiršusi, entuziastingai puoliau į malonią draugystę su jumis. *Aklas susižavėjimas* — juokingas mano bruožas, kurį jūs pašiepiate, o tai nelabai gailestinga, nes jūs žudote tokį pat jausmą, kokį jums jaučiau. Draugystę jūs suprantate kitaip, negu aš, ir, turiu jums pasakyti, labai tuo giriatės. Į draugus žiūrite be jokių iliuzijų, be jokio nuolaidumo. Tada reikėtų būti be priekaištų sąžiningai ir sakyti žmonėms savo nuomonę apie juos tiesiai į akis taip pat griežtai, kaip kalbate apie juos už akių. Nors tokia maniera ir nemaloni, prie jos galima

būtų priprasti, ja galima būtų pasinaudoti. Pedantizmas visada kažkam praverčia, pyktis nieko neduoda. Žmonėms, kurie jus myli, negailite meilių žodžių, švelnių glamonių, net užuojautos ašarų. Bet už akių apie juos kalbate, o ypač rašote šiurkščiai ir niekinamai!.. Išjuokiate, iškoneveikiate, pažeminate, net apšmeižiate juos žavingai grakščiai ir lengvabūdiškai. Žmonės, su kuriais jūs taip elgiatės, staigiai praregi ir nemaloniai nustemba, tad suprantama, jog jie kurį laiką jūsų vengia, mėgina suprasti ir net nusigręžia. Bet ką jūs darote paskui — visai nesuprantama. Jūs jiems priekaištaujate, ir tie priekaištai būtų malonūs ir padrąsinantys iš mylinčio žmogaus lūpų, bet yra skaudūs ir užgaulūs, kai girdi iš to, kuris tavęs neapkenčia. Jūs plūstate juos, ir tie plūdimai reikštų skausmą ir apgailestavimą, jei būtų taikomi įžeistam draugui, bet kitais atvejais teparodo apmaudą arba neapykantą. Taip, *neapykantą*, mano vargše Mari! Nemėginkite savęs apgaudinėti: jūs manęs mirtinai neapkenčiate. Ir kadangi negalimas daiktas, jog toji neapykanta būtų kilusi per pastaruosius metus be jokio pagrindo, galiu ją paaiškinti tik tuo, kad jūs manęs visada nekentėte. Kodėl? Nežinau ir net nenumanau. Bet būna instinktyvios antipatijos, prieš kurias bergždžia kovoti. Jūs man ne kartą esate prisipažinusi, kad jautėte man antipatiją, dar manęs nemačiusi, tuo ir aiškinu jūsų elgesį; visur stengiuosi įžiūrėti gerąsias reiškinių puses ir ta savo keistybe didžiuojuos. Būdama labai atsidavusi Listui ir matydama, kad jį, draugiškai nusiteikusį mano atžvilgiu, skaudina jūsų pikta pašaipa, nutarėte duoti jam kilnų meilės įrodymą; mėginote nugalėti pati save. Įtikinote jį, kad mane mylite, ir galbūt įtikinote tuo pati save... Štai kodėl mane mylėjote tarpais, šuoliais, kartais galbūt paveikta draugiškumo, kurį jums jaučiau... Bet, kai manęs nebūdavo, jus vėl apimdavo priešiškumas, ir jūs rasdavote progą išlieti ilgai slopintą kartėlį. Manau, kad visa tai rasite savo širdyje, jeigu jūs giliau pažvelgsite į ją, dėl to jums atleidžiu ir jūsų gailiuosi. Galbūt net žavėčiausi jumis, jei nebūčiau tų nesėkmingų jūsų pastangų auka; bet man turi būti leista gailėtis, kad paskubėjau ir taip neprotingai apsirikau, o dar labiau gailėtis, kad jūs negalėjote padaryti vieno iš dviejų dalykų: arba atvirai manęs neapkęsti — kadangi jūsų nepažinojau, tai manęs nebūtų įskaudinę,—arba nuoširdžiai mane

mylėti. Tuo būtumėt įrodžiusi, kad turite ne tik didžiadvasiškų svajonių ir ketinimų, bet ir gebate mylėti ir neapkęsti. Taigi aš taip svajojau; jūs sakote, aš dar daug apie ką svajojau. Žiauroka mane išjuokti, kad, anot jūsų, aš labai apsirinkanti dėl žmonių, ir atimti man vieną brangiausių mano iliuzijų.

Dabar jūs pykstate ant manęs, tai suprantama. Prisimintinas senas Labriujero pasakymas šia tema. Bet būkite rami, Mari! Aš ant jūsų nepykstu ir nieko jums neprikaišioju. Padarėte viską, ką galėjote, kad santykiuose su manimi širdis užimtų proto vietą, bet protas paėmė viršų; bijokite, kad neturėtumėte jo per daug, vargše mano drauge! Besaikis geranoriškumas, labai dažnai esu patyrusi, veda į tai, kad vieną gražią dieną atsiduriame labai blogoje aplinkoje, o besaikis įžvalgumas veda į visišką vienatvę. O kadangi turime gyventi šioje žemėje su žmonėmis, galbūt geriau nuolat su jais kariauti ir taikytis, negu visiems laikams su jais susipykti...

...Pailsėkite nuo viso to, vargše Mari. Užmirškite mane kaip košmarą, kurį susapnavote ir kuriuo pagaliau nusikratėte. Nesistenkite manęs pamilti — to jūs niekad nesugebėsite — bet pasistenkite išsigydyti nuo neapykantos, kuri verčia jus kentėti. Tai turi būti didelė kančia, sprendžiant iš pagailos, kurią ji man kelia. Nevarkite, prasimanydama keistų istorijų, norėdama paaiškinti aplinkiniams mūsų abipusį šaltumą. Nepriimsiu Listo, kai jis bus čia; nenoriu duoti pagrindo savotiškai, jūsų sugalvotai versijai — pastatyti jį *tarp mūsų* kaip *ginčo* objektą. Juk jūs puikiausiai žinote, kad niekados neturėjau tokių minčių. Tokia mintis atėjo į galvą tik Balzakui, ir, patikėkit, jeigu būtų galima ją įgyvendinti — kuo *dar netikiu* — jokia pagieža neįstengtų man to įteigti. Jums nederėtų tuo tikėti, apie tai kalbėti, juo labiau leisti, kad taip būtų kalbama. Aš priimu — prisipažįstu, net savotiškai didžiuodamasi — jūsų pasišaipymus iš *mano dorovingumo,* bet kai kurias insinuacijas griežtai atmetu. Atsitokėkite, Mari; tie pasigailėtini dalykai nedaro jums garbės. Aš gerai jus pažįstu. Žinau, kad jūsų protas veržiasi į kilnumą, prieš kurį nuolat maištauja mažas moteriškas nerimas. Norėtumėt elgtis kilniai ir riteriškai, bet būtinai norite būti graži ir sąmojinga moteris, naikinanti ir triuškinanti visas kitas. Štai kodėl mielai mane giriate kaip „gerą vaikiną", bet jums ne-

užtenka tulžies pažeminti mane kaip moterį. Pagaliau jūs galite didžiuotis dviem dalykais: mažu ir dideliu; pasistenkite, kad viršų gautų pastarasis. Jūs galite tai padaryti, nes dievas jus dosniai apdovanojo, ir turėsite prieš jį atsakyti už grožį, protą ir žavesį, kuriuos jis jums suteikė. Tai mano pirmas ir paskutinis pamokslas jums. Malonėkite man atleisti, kaip kad aš jums atleidžiu, kad apie mane pamokslavote, man apie tai nepranešusi..."

Listą, kuris buvo išvykęs gastrolių, jo meilužė painformavo apie šias audringas derybas. Karlotą smerkė visi, net jos vyras. Ji to nusipelnė; išplepėti užgaulius žodžius tam, kurį jie gali įskaudinti, didesnis nusikaltimas, negu lengvabūdiškai plakti liežuviu, kaip pratę beveik visi žmonės. Norėdama išsiteisinti, ponia Marliani tvirtino, kad tai Lamenė prikalbinęs ją parodyti Žorž tuos du laiškus. Deja, tai įtikima. Kai trys moterys vėl susitiko (Paryžiuje 1839 metų lakričio mėnesį), Mari d'Agu labai šaltai kalbėjosi su Karlota; su Sand ji stengėsi būti švelni ir gera. Žorž daugiau liūdėjo, negu pyko. Sakėsi visada žavėjusis Mari protu ir ištikima jos meile Listui, bet žinojusi, kad ponia d'Agu niekada jos nemylėjusi. O dėl laiškų... Mari ją pertraukė, sakydama, kad ji nė kiek nesigėdydama prašanti atleisti. Žorž padavė jai ranką, ir buvo sutarta, kad nuo šiol jiedvi susitikusios nebesikalbės nei apie savo meiles, nei apie savo bičiulius.

„Sutinku su tomis sąlygomis,— pasakė Mari,— nes esu įsitikinusi, kad jos pasikeis. Laikas — didis mokytojas. Po kelių mėnesių ar po kelerių metų jūs man prisipažinsite klydusi.

— Galimas daiktas,— atsakė Žorž.— Aš labai lengvai pasiduodu pagundai, o jūs gyva pagunda, Mari."

Listas pritarė savo draugės elgesiui: „Man be galo patinka, kaip jūs elgiatės su Žorž... Turite būti kantri, santūri, ir jums tai pavyks, nes esate stipri... Mano nuomone, dar neatėjo laikas nutraukti santykius su Žorž... Jeigu galima, stenkitės sąmoningai nekreipti dėmesio į daugelį dalykų, o kitus jai atleiskite... Kai nutrauksite su ja santykius, reikia, kad turėtumėt nenuginčijamą, tvirtą pranašumą..."

Bet tariamas susitaikymas nieko nepakeitė, ir apkalbos nesiliovė.

Mari d'Agu Francui Listui, 1840 metų sausio 21 d.: „Potockis man prisipažino, kad, kai viena išvažiavau į Noaną (1837 metais), jis neabejojęs, jog tarp Žorž ir manęs panaši draugystė, kokia buvo su Dorval..."

Ketvirtadienis, vasario 6 d.: „Vakar per pietus: Žorž, Karlota, diu Ruras, Gžimala, Potockis, Segersai. Žorž gana paniurusi. Per pietus liepė įkaitusiam nuo šampano Gžimalai pačiupinėti jai kelį (tiesiogine žodžio prasme), sakydama (buvo kalbama apie kelių grožį): „Na, Gžimala, pasakyk man kaip tau atrodo mano kelis? *Gžimala:* „Jo oda rausva". *Žorž*: „Ak, liaukis, gana, tu mane kuteni. Imsiu ir įdrėksiu tau..." Prisiversdami ir nuobodžiaudami kalba iki vidurnakčio. Nebegaliu matyti *those people*".[1]

1840 metų vasario 10 d.: „Atėjo Vinji. Buvo švelnus, daug pasakojo man apie Dorval. Sako, kad Žorž ją pražudžiusi. Žinojo iš Sent Bevo, kad rečiau besusitinku su Žorž, ir sušuko iš visos širdies: „Juo geriau!"

1840 metų kovo 10 d.: „Mano santykiai su ponia Marliani vėl puikūs. Manau, kad Šopenų pora netrukus iširs. Bendri draugai teigia jį esant liguistą pavyduolį, žmogų, kurį aistra pražudė, kuris pats kankinasi ir kitus kankina. Ji nuo to jau nusikamavo ir tik bijo, kad jis nenumirtų, jeigu jinai jį pames..."

Mari d'Agu dailininkui Anri Lemanui, 1841 metų vasario 6 d.: „Abatas (Lamenė) gerai jaučiasi savo kalėjime. Nenori ten priiminėti moterų. Manau, dėl to, kad nematytų ponios Sand..."

1841 metų balandžio 21 d.: „Ponia Sand manęs neapkenčia; mudvi nebesusitinkame..."

1841 metų gegužės 18 d.: „Konservatorijoje įvykęs Franco koncertas, skirtas Bethoveno garbei, buvo iškilmė, verta jų abiejų (galiu sau leisti jums pasakyti: *Bethoveno ir Listo,* ar ne tiesa?). Ponia Sand, negalėdama pakęsti to triumfo, prikalbino Šopeną suruošti neviešą koncertą draugams pas Plejelį. Listas parašė apie tą koncertą puikų straipsnį (man atrodo, kad tai juos labai įžeidė!)... Įsivaizduokite, ji taip įširdusi ant manęs, jog *pasakė Francui, kad jūs buvote mano meilužis!* Jis atsakė jai sąmojingai, Francas tą moka. Ne-

---

[1] Tų žmonių *(angl.).*

apykanta tik dar sustiprės. Visiškai pasitraukiau nuo ponios Marliani klikos..."

Štai kada laikas prisiminti mėgstamą abato Lamenė citatą: „Mus sutaikė, mes apsikabinome; nuo to laiko esame mirtinos priešės."

V

ŽILI PLAUKAI

Žorž Sand Bokažui, 1843 metai: „Noanas labai pasikeitė nuo to laiko, kai čia matėte nuolatines pramogas ir juoką. Artėja mano keturiasdešimtmetis, ir Noanas surimtėjo... Be to, dėl apgailėtinos mūsų draugo sveikatos būklės įpratome prie melancholijos arba bent prie susimąstymo... Atleiskite už mano keverzonę; gęsta lempa. Brėkštanti aušra tokia pat pilka, kaip pradedanti širmėti galva tos, kuri jums rašo..."

1845 metai: „Gyvenimas — ilgai trunkanti žaizda, kuri retai teapmalšta ir niekad negyja. Esu labai liūdna ir labai paniurusi, bet tik dar labiau myliu tuos, kurie verti meilės..."

Laiko upė nešėsi į mirties krioklius visus tuos, kuriuos ji buvo mylėjusi ar neapkentusi. 1837 metais Kazimiras paveldėjo iš savo pamotės, baronienės Diudevan, Gijeri dvarą, bet su sąlyga, kad apmokės gausius paveldus; tuo būdu jis pasidarė stambus savininkas, turintis nuolatinių finansinių rūpesčių. Įsikūrė pilyje ir gyveno Gaskonėje, retai kur teišvykdamas. Jis mėgo tuos pušynus, sumišusius su kamštiniais ąžuolais, paparčius ir prožirnius, vynuogynus. Kaimynai jį laikė „krašto tėvu ir dievu". Bendraudamas su Orora, jis pasidarė kultūringesnis ir sąmojingesnis už savo draugus. Mėgo cituoti Paskalį ar Seneką, o apie savo bėdas kalbėjo santūriai. Gijeri žmonėms sunku buvo patikėti, jog žmona jį pametė dėl to, kad buvęs šiurkštus ir brutalus. Jų nuomone, jis buvo švelnus, ramus, gražaus stoto ir išvaizdus vyras. Viena nebejauna dama, de Buamarten, pamilo jį ir bandė sužadinti jo meilę. Bergždžios viltys; jis pernelyg gerai žinojo, kokios pavojingos yra aistringos moterys. Kartą jis parašė savo sūnui Morisui: „Turiu tau pranešti gerą naujieną, ponia de Buamarten mirė..." Pasakyta šiurkščiai, bet ir su Kazimiru kitados

šiurkščiai elgtasi. Vaikai kasmet atvažiuodavo į Gijeri dvarą, praleisdavo čia dalį atostogų Nuo 1844 metų Kazimiras gyveno su Žani Dalias, stojusia pas jį tarnauti ekonome. Turėjo su ja dukterį Rozą ir norėjo vesti motiną, kuriai visada liko ištikimas, bet, kadangi Orora buvo gyva, įteisinti santykių buvo neįmanoma. Dėl šito konkubinato Kazimiras nebuvo prileidžiamas prie sakramentų ir kentėjo, nes metams bėgant atgavo tikėjimą. Tačiau kiekvieną sekmadienį dalyvaudavo mišiose, sėdėdavo chore, kaip dera pilies savininkui, ir garbingai vilko juokingos praeities naštą.

Sando, „mažasis Žiulis", skynėsi kelią visuomenėje. Pirma ir nelaiminga meilė paliko įspaudą visam gyvenimui. Jis ilgai negalėjo nei užmiršti, nei atleisti. Mažajai Mari Biuloz, sklaidančiai portretų albumą, jis parodė Sand atvaizdą: „Gerai įsižiūrėk, mažyte, į šią moterį — tai kapinės, supranti? Kapinės!" Tačiau jis turėjo būti jai dėkingas už viską. Kai ji su juo susipažino, jis neturėjo jokio talento; o kai 1839 metais išleido „Marianą", skaitytojai pastebėjo tikrą aistrą. Knyga turėjo pasisekimo tiek, kiek sužlugo meilės nuotykis. Žurnalai, leidėjai reikalavo Sando romanų. Moterys norėjo su juo susipažinti. Žiulis tapo Mari Dorval meilužiu. Jai nusibodo Vinji, kuris ieškojo kitų nuotykių. Mari Dorval tebebuvo Žorž Sand bičiulė, taigi labai keistu būdu mažąjį Žiulį ir pirmąją jo meilužę siejo tik bendras jų žavėjimasis kerinčia ir pašėlusia aktore.

Tų santykių pradžioje Dorval galvojo tik apie Vinji: „Mus sujungti nebeįmanoma, bet aš apraudu savo meilę... Neturiu kuo ją pakeisti. Nemyliu Sando. Stengsiuosi jį pamilti. Bet jaučiu, kad man nepavyks. Kalbu jam tik apie Alfredą..."

Vėliau, jausdama, kad sensta, ji aistringai prisirišo prie Žiulio.

Dorval Žiuliui Sando: „Ak, kaip tave myliu! Tu mano akių žavesys, proto kerai, aistros siautulys, širdies palaima..."

Ar jis tada skaitinėjo kitus laiškus, bemaž tokius pat ir rašytus iš Noano 1831 metais? 1840 metais jis lydėjo savo meilužę gastrolėse: „Mūsų brangioji Mari turi labai didelį pasisekimą..." Bet mažasis Žiulis labiau už viską troško vesti turtingą nuotaką ir gviešėsi į Polinos Portjė, Jūrų laivyno generalinio komisaro dukters, kraitį. Felisi Sando, Žiulio sesuo ir Mari Dorval patikėtinė, gaudavo verksmingus laiškus:

„Turiu tokį didelį sielvartą, kad turbūt niekados nepajėgsiu pasveikti... Jau du mėnesiai, kai jis paliko mane provincijoj ir sugrįžo į Paryžių baigti knygos. Grįžtu. Sužinau, kad ponia ir panelė Portjė yra Paryžiuje. Kalbu apie tai jūsų broliui nepaprastai susijaudinusi; jis man pareiškia, jog tai tiesa... Pareinu namo sugelta širdim ir tris dienas laukiu Žiulio, baisiai nerimaudama! Jis parvažiuoja ir sako, kad skiriasi su manimi. Nustembu. Šaukiu, kad, kol gyvas, neįmanoma skirtis su tuo, kurį myli! Jis atsako, kad jo nutarimas galutinas. Felisi, galite suprasti, koks mano skausmas, žinodama, kaip jį myliu. Turėjau jums tai pasakyti, brangioji sese..." Sutuoktuvės įvyko Nante 1842 metais. Mari Dorval, gastroliuodama Liuksėjuje, gavo Sando atsiųstą pranešimą apie jungtuves. Ji nuvyko pasiguosti pas Žorž Sand, ir abi moterys pasidalijo liūdnais prisiminimais apie „tą sentimentalų pagyrūną". Garbanotas blondinas prieš kurį laiką prapliko ir rašė pamokančius romanus. Jau tada kalbėta apie jo išrinkimą į Akademiją.

Anri de Latušas tebegyveno Onėjuje kaip atsiskyrėlis ir mizantropas. Iš tolo su kartėliu sekė puikią ir skandalingą karjerą tos, kurią kitados įvedė į literatūrinį pasaulį. Laiškuose pusbroliui Diuvernė jis peikė tuos romanus, kuriuose moteris viešai demonstravo savo sielvartus. Bet jis norėjo susitaikyti. 1840 metais pats išleido romaną „Leo", kurio herojus Arnoldas, keliaudamas po Juodąjį slėnį, aplanko Noaną. Arnoldą įveda tarnaitė, apsirengusi mėlyna ilga drogeto suknia su pilkšvu drobiniu gaubčiuku ant galvos. Svetainėje, išklotoje vaškuotomis plokštelėmis, jis įteikia dvarininkei (vadinasi, Žorž Sand) rekomendacinį laišką.

— Maniau, kad esu susipykusi su tuo niūriu atsiskyrėliu, kuris jus rekomenduoja,— pasakė ji.

— Jis taip pat, kaip ir jūs, mane tuo įtikinėjo,— atsakė Arnoldas...— Bet tebėra taip susižavėjęs rašytoja, kupinas tokių nuoširdžių jausmų, kad jokiu būdu negalėtų savęs laikyti čia svetimu.

— Vienintelė nesančiųjų kaltė yra ta, kad jų nėra,— atsakė jaunoji moteris...— Ar tas pamišėlis ką nors laimėjo, geisdamas tik vienatvės, siekdamas tik savo sąžinės pritarimo? Tai valstietis, tačiau besveikatis; atsiskyrėlis, tačiau nedory-

bingas; jis mirs, nesulaukęs garbės, kadangi neturi draugų, jis, kuris nelauktų karaliaus priimamajame... Pergalingos 1830 metų spaudos kareiviui pritrūko drąsos būti prefektu; negirdėtai laimingą ranką turėjęs literatas, kurio dėka suklestėjo barbarizmas Voltero kalboje, niekad nepateks į Akademiją..."

Žorž Sand neperskaitė pirmojo savo mokytojo romano, bet kitiems liepė jį skaityti ir žinojo, kad ji atvaizduota palankiai. Todėl kai truputį vėliau ji įsteigė *La Revue indépendante*, pasiūlė bendradarbiauti „ponui Delatušui" (atkakliai nepripažino jam bajoriškos dalelytės „de", į kurią jis turėjo teisę).

Žorž Sand Šarliui Diuvernė: „Mačiau Delatušą. Buvo žavus, geras ir tuo tarpu visai su mumis susitaikęs... Jeigu nebūtų tokio įnoringo būdo, jis galėtų būti puikus Beri laikraščio redaktorius, nes mokėtų suderinti jame rimtumą ir sąmojį... Bet ar nesupyks jis dėl niekų?.. Ką daryti, kad jis nemanytų, jog mes susimokę jį pražudyti?.."

Netrukus, po trumpų svyravimų, nepasitikėjimo ir koketavimo, jis vėl atnaujino draugystę su Sand ir vėl jautėsi laisvai. Bet ji pamatė, kad tai paniuręs žmogus, slepiantis savo žaizdas, kad jį erzina jo laikų politika, papročiai ir stilius. Jai atrodė, kad mato Alcestą. Ta moralinė agonija truko penkiolika metų. Kai kuriuos žmones kankina gyvenimas, kiti kankina patys save. Vargšas Latušas priklausė pastariesiems.

Antrasis Ororos Diudevan mentorius, Sent Bevas, tapo visagaliu kritiku. Jo autoritetas, nuo pat pradžių pripažintas ir visiškai pelnytas, dar labiau išaugo. Jis greitai atsisveikino su mistiniu-socialiniu savo gyvenimo laikotarpiu ir buvo priimtas į aristokratų ratelį: pas ponią d'Arbuvil, ponią de Buanj, kunigaikštį de Broli, grafą Molė. Jis buvo maloniai sutinkamas, nes atidengdavo moterims literatų užkulisinio gyvenimo paslaptis. Žorž Sand pasielgė labai neprotingai, patikėdama jam savo korespondenciją su Miusė. Laiškai ėjo iš buduaro į buduarą „dideliame voke, ant kurio Sent Bevas vos teištrindavo pavardes moterų, kurioms tuos laiškus iš eilės siuntinėdavo". Nors jis nebuvo sukurtas meilei, turėjo keletą meilės nuotykių. Žavioji Ortansa Alar puolė jam į glėbį, o jis jai už tai paskolino Marką Aurelijų.

Štai stoikas su galva išmintinga
Mainais už dovaną, kur man labiau patinka.
Bet tik Aspazija arba tokia, kaip jūs,
Ryte per pasimatymą ar naktį nuodėmingą
Galvotų apie tuos vardus visus.

Šios lafonteniškos eilės buvo geresnės, negu elegijos, kurias jis kitados dedikavo Adelei Hugo. Su Žorž Sand jis laikėsi mandagiai, atsargiai ir santūriai. Iš esmės jos nebegerbė. Bičiuliui, kuris jam pasakė: „Ak, kokie puikūs jos laiškai Miusė! Ponia Sand turi gražią sielą." — „Taip,— atsakė jis,— gražią sielą ir didelį pasturgalį." Ir pasigardžiuodamas pacitavo Felikso Pija žodžius: „Ji kaip Nelio bokštas: ryja savo meilužius, bet, užuot metusi juos po to į upę, suguldo į savo romanus." Bet visa tai buvo kalbama slapčia. Straipsniai, kuriuos jis apie ją rašė, tebebuvo mandagūs, net pilni pagyrų.

Apie Pjerą Leru, kurį pats kitados įpiršo Sand, Sent Bevas dabar kalbėjo: „Tas Leru, užsiiminėjantis filosofija, panašus į buivolą, klampojantį po pelkę", o Viktoras Hugo sakė: „Jeigu Pjeras Leru būtų geras, jis būtų geriausias iš žmonių." Žorž buvo apie jį kitokios nuomonės. Nors Leru ilgainiui pateko į jos nemalonę, ji nesiliovė jo rėmusi. Žinoma, filosofas įsimylėjo savo pasekėją. Žorž tikino jam nepasidavusi: „Kai kas tvirtina, kad tokius stebuklus daranti tik meilė. Sielos meilė — sutinku, nes nepaliečiau nė vieno plauko iš filosofo karčių, ir tiek teturėjau su jais reikalų, kiek su turkų sultono barzda. Rašau jums apie tai, kad suprastumėt, jog tai rimtas pasitikėjimo aktas, rimčiausias mano gyvenime, o ne dviprasmiškas poniutės susižavėjimas savo gydytoju ar nuodėmklausiu..." Leru kaip filosofas buvo pernelyg dėkingas Žorž ir negalėjo jai neatleisti, jog ji atstūmė Leru kaip vyrą.

Pjeras Leru poniai Žorž Sand: „Kokia jūs gera ir kaip man padeda jūsų draugystė! Kiekvienas žodis pasiekia mano širdies gelmes, nėra nė vienos frazės, kurios nebūčiau mintimis šimtąsyk kartojęs ir apie kurią nebūčiau mąstęs dieną ir naktį. Kaip aš jums dėkingas už pasitikėjimą! O ne, negalima leisti, kad šunys sektų jūsų kraujo pėdsakais. Jūsų skausmas yra šventas. Reikia gyventi ir nugalėti. Karaliene, karaliene, karaliene!.. O aš, nelaimingasis, nekenčiu jūsų laiškuose tik

to *sudie*, nors bučiuoju jį ir juo žaviuosi, kadangi geriau jis, negu nieko, ir dėl to dievinu jį. *Jūsų širdimi ir protu*,— rašote jūs,— man geriau patiktų tiesiog *Jūsų* — labiausiai neapibrėžtas pasakymas. Jau esu jums kalbėjęs, kad tie aspektai apgaulingi; tie aspektai: *jausmas, protas, veiksmas*. Reali tiktai *būtis*, o būtis turi tuos tris aspektus, ji visada juos turi, ir draugystėje, ir meilėje. Tik tie trys būties aspektai yra kitokie draugystėje ir meilėje. Ką gi reiškia jūsų *sudie*? Deja, žinau. Man būtų geriau neapibrėžtas *Jūsų*, galbūt jūsų, vos vos jūsų, jūsų šiame gyvenime ar aname... Aš jums sakau iš visų savo sielos jėgų: „Jūsų..."

Jeigu ji nebuvo *jo*, padarė viską, ką galėjo, *jam*. Pametė didžiadvasį Biulozą, norėdama įsteigti su bepinigiu Leru *La Revue indépendante*. Lamenė su ironija kalbėjo apie tą sąjungą.

Lamenė baronui de Vitroliui, 1841 metų spalio 19 d.: „Kaip tikinama, netrukus pasirodys naujas žurnalas, redaguojamas Leru ir ponios Sand. Jie nori rungtyniauti su *Revue des Deux Mondes* („Dviejų pasaulių apžvalga") galbūt dėl to, kad tepripažįsta vieną pasaulį, kuris, tiesą sakant, ne kažin ko vertas. Bet jie jį pakeis, Karlotos padedami... ir kai jis bus pakeistas, mes visi jame jausimės kaip žuvys vandeny. Buvau besakąs: „Garbė dievui!" Bet, deja! Mūsų draugai pašalino ir jį. Jų dievas — tai Universalus Gyvenimas. O kas yra universalus gyvenimas? Ir sunku suprasti, kad universaliam gyvenimui galima būtų pasakyti: „Būk pagarbintas"? Šiek tiek pasiguosčiau, jeigu jų žurnalas bent būtų linksmas, nes nauja religija, kuri juokintų, šiame nuobodžiame amžiuje turėtų šansų susilaukti pasisekimo. Deja, šiuo atžvilgiu nesu tikras..."

1841 metų lapkričio 25 d.: „Ką tik sužinojau kai kurių smulkmenų apie Leru ir apie *La Revue indépendante*. Jis labiau negu bet kada įsikalė sau į galvą mintį sukurti religiją ir neabejoja pasisekimu. Po dešimties metų, anot jo, nuosavybė Prancūzijoje būsianti visiškai panaikinta. Kadangi jo *Revue* bus redaguojamas ta dvasia, jis nuo pat pradžių grūda į jį savo jau trečiąkart perspausdintus kūrinius, bent kai kuriuos iš jų, ir kadangi, tarpe kitų jau žinomų dalykų, iš jo sužinosime, kad Jėzus Kristus formaliai leido svetimoteriavimą, daugelis asmenų, kurie žadėjo pristatyti žurnalui straipsnių, pasitraukia, ir, sako, netrukus jis liks vienas su

ponia Sand. Ši, ištikima pranašui, jau nuo pirmojo sąsiuvinio skelbia komunizmą savo romane, kuriame vargu ar daug bepaliks buvusio jos talento pėdsakų. Kaip galima niekais paversti tokius retus įgimtus gabumus?.."

Įgimti gabumai anaiptol nebuvo paversti niekais. Ponia Sand, parašiusi puikų romaną „Konsuela", pasirodė esanti geresnė romanistė, negu buvo „Indianos" laikotarpiu. Bet Lamenė buvo teisus, kalbėdamas apie politinę Leru įtaką jai. Žorž nuo jaunystės visada darė tą pačią klaidą: tikėjo, kad pasaulį galima išaiškinti formule. Leru, kuris tvirtino suradęs tokią formulę, ją sužavėjo. Jis daugiau negu Mišelis iš Buržo mokė ją mąstyti: „Tai vienintelė filosofija, kuri aiški kaip diena ir kuri pasiekia širdį kaip evangelija; aš pasinėriau į ją ir pasikeičiau, ji man suteikė ramybę, stiprybę, tikėjimą, viltį ir kantrią, pastovią žmonijos meilę..."

Pjero Leru dėka ji pažino pameistrių darbininkų pasaulį; pameistrių broliją, gyvavusią nuo viduramžių, apie 1840 metus naujam gyvenimui pažadino kai kurie proletarai, įsisąmoninę savo klasinius interesus, tokie, kaip Agrikolis Perdigjė. Pameistriai važinėjo po Prancūziją, kiekviename mieste juos sutikdavo *motina*, kuri laikė kažką panašaus į cecho užeigos namus. Perdigjė atgaivino tą paprotį, atkūrė ratelius, kurie priminė kartu cechus ir masonų ložę, ir skelbė darbininkams krikščionišką-socialistinę filosofiją, artimą Leru filosofijai. Žorž Sand, tapusi jo drauge ir globėja, parašė apie jį romaną „Keliaujantis pameistrys", naują tuo, kad jame aprašytas darbininkų pasaulis, naivų tuo, kad jame vaizduojami pameistriai, įsimylėję turtingas pilių savininkes; tuo būdu Žorž norėjo gauti atleidimą, kad buvo dvarininkė ir ja liko.

Biulozas, kuris iš principo turėjo spausdinti visus Žorž rankraščius, daug kam pasipriešino. *Revue* skaitytojai būsią papiktinti. Pradėta kalbėti apie *komunizmą*, tai buvo naujas žodis turtų lygybę skelbiančiai doktrinai apibūdinti. Buržuazija bijojo tų tendencijų. Sand kreipėsi patarimo į savo filosofą. Leru atsakė, kad komunizmas galįs būti visoks; kai kurios jo formos esančios beprotiškos; jis pats esąs labiau linkęs į *komunionizmą* (bendruomeniškumą), kuris primenąs brolybės idėją, vadinasi, Sand nėra pagrindo prisiimti atsakomybę už pavadinimą, kuriuo Biulozas ją taip prigąsdinęs;

bet ir visai jo atmesti nereikią. Svarbiausia ji neturinti sutikti, kad Biulozas pakeistų jos romano tekstą. Ji atsiėmė rankraštį. Tarp jos draugų proletarų dabar buvo poetai: Šarlis Ponsi, mūrininkas iš Tulono, batsiuvys Savinjenas Lapuentas, audėjas Magiu, šaltkalvis Žilanas, kirpėjas Žasmenas ir kepėjas Rebulis. Jie atsiųsdavo jai savo eilėraščių; ji dėstė jiems Leru filosofiją.

Iš tos draugystės gimė naujas romanas, „Orasas", kuriame ji didvyrišką ir didžiadvasį darbininką juvelyrą Polį Arseną priešpastato buržuaziniam inteligentui, tingiam savimylai. Orasas panašus į jaunąjį Žiulį Sando, bet taip pat į Emanuelį Arago, kartais į Malfilį; tai protingas, gabus jaunuolis, daugiau kalbantis apie savo darbą, negu kuriantis, ir leidžiantis pramogoms Paryžiuje neturtingų tėvų santaupas. Jis pametė nėščią meilužę, moterį, kilusią iš liaudies, dėl vikontienės de Šaji, kuri yra žiaurus Mari d'Agu portretas:

„Ji buvo baisingai liesa, o jos dantų natūralumas — abejotinas, užtat plaukai puikūs, sušukuoti visada itin rūpestingai ir skoningai. Rankos ilgos ir sausos, tačiau baltos kaip alebastras, pirštai apmaustyti žiedais, atvežtais iš visų pasaulio kraštų. Ji turėjo tam tikros gracijos, kuri daug kam patiko. Žodžiu, jos grožį buvo galima pavadinti dirbtiniu... Ji didžiavosi savo žiniomis, erudicija, ekscentriškumu. Buvo skaičiusi visko po truputį, net politinių ir filosofinių veikalų; ir iš tikrųjų būdavo įdomu paklausyti, kaip ji kartodavo tartum savas mintis, perskaitytas rytą knygoje ar išgirstas prieš dieną iš kokio rimto žmogaus. Žodžiu, jos protą buvo galima pavadinti dirbtiniu.

Vikontienė de Šaji buvo kilusi iš finansininkų šeimos, nusipirkusios titulus Regentystės laikais, tačiau norėjo, kad ją laikytų kilminga, ir puošė karūnomis ir herbais viską, netgi vėduoklės kotelį. Ji būdavo nepakenčiamai išdidi su jaunomis moterimis ir neatleisdavo savo draugams vedybų dėl išskaičiavimo. Be to, gana maloniai sutikdavo savo salone jaunus literatus ir aktorius, vaidino prieš juos patriciją ir dėjosi vertinanti žmones tik pagal jų asmeninius nuopelnus. Žodžiu, jos kilmingumas buvo dirbtinis, kaip ir visa kita, kaip jos dantys, krūtinė ir širdis..."

Ir šį kartą Listas patarė Mari d'Agu, kuri netvėrė pykčiu, kantriai tylėti. Jis pakentė „Beatričę", ji gali dėtis nepažįs-

tanti savęs „Orase". Listas gana žiauriai pridūrė: „Nėra abejonės, kad ponia Sand jūsų portretą sumanė nupiešti, vaizduodama ponios de Šaji dirbtinį protą, dirbtinį grožį, dirbtinį kilmingumą..." Tai rodo, kad Sand ir Balzakas buvo teisūs ir kad jau seniai Listas nebemylėjo Beatričės.

„Orasas" pasirodė žurnale *La Revue indépendante.* Žorž buvo pasiryžusi nusikratyti Biulozo, kuris leisdavo sau cenzūruoti jos rankraščius, ir padėti Pjerui Leru padaryti karjerą. Pirmame numeryje ji išspausdino „Oraso" pradžią ir studiją apie liaudies poetus; antrame — „Oraso" tęsinį ir straipsnį „Lamartinas utopistas". Paskui įteikė „Konsuelą". Iš tiesų „ji dosniai dalijo savo turtus" su nuostabiu didžiadvasiškumu. Gražiausia buvo tai, kad, anot jos, vertingiausias dalykas žurnale *La Revue indépendante* — tai Leru pamokslai.

Pagrindinė *La Revue* tema buvo ta, kad liaudis sukurs naują pasaulį, taigi ir naują literatūrą. *La Revue indépendante* patiko keletui bičiulių, jų tarpe Listui ir Diuvernė, bet prenumeratorių ir pasisekimo neturėjo. Leru dingdavo dvidešimčiai dienų; korektūros nebūdavo ištaisytos. Tačiau Žorž akyse jis išsaugojo savo autoritetą.

Žorž Sand Karlotai Marliani, 1843 metų lapkričio 14 d.: „Neseniai gavau iš jo ilgą, baisiai liūdną laišką. Pinigų stoka, neleidžianti jam užbaigti savo sumanymų, taip pat ir patenkinti šeimos poreikių, žinau, yra jo baimės ir liūdesio priežastis. Šiandien išsiunčiau jam penkis šimtus frankų... Žinau, kad šįmet jūsų finansinė padėtis sunki. Bet ar jūs taip pat negalėtumėt ką nors surasti, pasiraususi stalčiuose?.. Mes negalime leisti jam žūti... Jo sielos šviesa neturi užgesti šioje kovoje. Jo neturi apimti siaubas ir neviltis tik dėl to, kad jam trūksta keleto banknotų. Išklausykite jo išpažintį, išgaukite iš jo to beviltiško nusiminimo paslaptį. Kadangi jau ne kartą esate jam pagelbėjusi, jo drovumas turbūt dar sustiprėjo. Įveikite jo drovumą... Rašykite man apie jį: negaliu susitaikyti su mintimi, kad tas švyturys gali užgesti ir palikti mus tamsybėje..."

La Šatre Žorž Sand taip pat norėjo „išsklaidyti tamsą". Ten buvo reikalingas opozicinis laikraštis. Su savo bičiuliais Planė, Diuteju, Fleri, Diuvernė ji įsteigė *L'Eclaireur de l'Indre.* Kiekvienam *patriotui* buvo uždėtas mokestis „pagal entuziazmo dozės tarifą", ir pats „ponas de Šopenas", visa šir-

dimi aristokratas, norom nenorom turėjo duoti laikraščiui penkiasdešimt frankų. Iš pradžių ketinta jį spausdinti Paryžiuje, bet Leru, norėdamas įkurdinti savo šeimą, nusipirko spaustuvę Busake. Žorž patikėjo jam *L'Eclaireur*. Šopenas skeptiškai stebėjo ir su ironija komentavo tuos gražius savo šeimininkės žygius.

VI

LUKRECIJA FLORIANI

Žorž ir Šopeno tarpusavio santykiuose niekada nebūtų buvę neįveikiamų kliūčių. Jų abipusis jausmas rėmėsi tvirtais pagrindais. Šopenas mylėjo Žorž, ji jautė jam motinišką ir švelnią meilę. Ji žavėjosi muziko genialumu; jis gerbė puikią rašytoją. Vis dėlto „meilės čia jau nebėra", rašė Mari de Rozjer, toji subrendusi mergina, Šopeno mokinė ir artima šios poros pažįstama, „meilės čia jau nebėra, bent iš vienos pusės *(iš Sand pusės*), bet yra švelnumas ir atsidavimas, kartais sumišę su sielvartu, liūdesiu, rūpesčiu..." Tai tiesa, bet švelnumo ir atsidavimo būtų užtekę ilgam, jei nebūtų buvę trečiųjų asmenų. Žorž visada jautėsi surišta su savo vaikais ir bičiuliais. Perdėtai jautrus Šopenas nepakentė jausmų padalijimo. Morisas, dabar jau vyras, dievino motiną. Nuolatinis Šopeno buvimas jam atrodė dingstis skandalui, ir jis dėl to kentėjo.

Solanžai 1844 sukako šešiolika metų. Išaugusi netvarkingoj aplinkoj, ji nieko negerbė. Ji čia tyčiojosi iš Šopeno, čia koketavo su juo, ir jai sekėsi: ji vienintelė visuose namuose nesielgė su juo kaip su išlepintu vaiku, ir tai jį žavėjo. Solanža iš veido ir odos spalvos panėšėjo į prosenelę, Aurorą Saksonietę. Tai buvo valdinga gražuolė, šalta ir aikštinga, visada pasiryžusi padaryti bet kokią kvailybę dėl savo prieštaringo būdo. Ji buvo pašėlusi, smarki kaip motina, bet neturėjo jos talento. „Tavo širdis gera, bet pernelyg smarkus charakteris",— rašė Sand, kai Solanža buvo dar vaikas. Blogas charakteris liko, gera širdis vis mažiau bepasireikšdavo. Santykiai tarp tėvų ir vaikų esti tokie pat sunkūs ir tokie pat dramatiški, kaip santykiai tarp meilužių. Išaugęs vaikas

pasidaro nepriklausomas asmuo, o tai stebina ir erzina tėvus. Žavus žaisliukas virsta priešu. Tokia motina kaip Žorž Sand mainais už nuolatinį pasišventimą laukia paklusnumo ir prieraišumo. Iš Moriso ji to sulaukdavo; Solanža priešinosi. Motinai nepatiko, kad duktė nori būti nepriklausoma, nors pati kitados gynė savo nepriklausomumą. O nusivylusios viena kitos meile, motina ir duktė gali imti viena kitos nekęsti.

Kurį laiką Žorž, jau nebegalėdama pakęsti Solanžos, pamėgino ją atitolinti — patikėjo savo dukterį panelei de Rozjer. Tai nebuvo vykęs pasirinkimas. Mari de Rozjer, merginą iš geros, bet neturtingos šeimos, suviliojo, o paskui pametė Antonas Vodzinskis (nepastovios Šopeno sužadėtinės brolis). Meilužio palikta Mari pasidarė liguista mitomanė; mėgo apkalbas, skandalus. Teko ją sudrausti.

Žorž Sand panelei Mari de Rozjer: „Ateina metas, kai mažos mergaitės pasidaro jau nebe mažos, ir reikia sekti, kurlink gali pakreipti jų protą visos kalbos, kurias jos girdi. *Nė žodžio,* net nereikšmingo, apie vyriškąją lytį; štai kokio atsargumo jums patariu imtis..."

Sand gana griežtai uždraudė jai kalbėti su Solanža apie „tokio ir tokio pono figūrą ir apie tokio ir tokio pono ūsiukus". Apgauta meilėje, rašė Sand, panelė de Rozjer nemaloniai pasikeitė: „Ar pasakyti jums viską? Anuo metu jūs nebuvote koketė, o dabar, katyte, jūsų akys įgavo baisiai gašlią išraišką... Vyrai tą pastebi... Jei jums tai nesvarbu, man taip pat... Tačiau kuriam laikui atskirsiu jus nuo Solanžos, kol ta nedidelė nervų krizė praeis ir jūs įsitaisysite meilužį arba vyrą, *ad libitum...*"[1] Vargšė įžeista mergina niekados negalėjo atleisti Sand šito laiško.

Taigi panelei de Rozjer buvo nesunku sukurstyti Šopeną prieš jo „šeimininkę". Pjeras Leru atsivežė iš Tiulio į La Šatrą laikraščiui *L'Eclaireur de l'Indre* redaguoti vieną jaunuolį, Viktorą Bori, kuris pritarė Leru politinėms pažiūroms ir dažnai svečiuodavosi Noane. Šopenas jam truputį pavydėjo. Be to, nuolat kildavo konfliktų tarp lenko kamerdinerio Jano ir tarnų berijiečių. „Ponas de Šopenas", mėgstąs ištaigą, mokėjo savo tarnui tiek, kiek *L'Eclaireur de l'Indre* savo redaktoriui. Žodžiu, viskas davė pagrindo trynimuisi.

---

[1] Pasirinktinai *(lot.)*.

1844 metais Noane svečiavosi Šopeno sesuo, Liudvika Jendžejevič, ir jo svainis; jų viešnagė t u r ė j o geros įtakos namų atmosferai. Abi moterys nuoširdžiai susidraugavo. Bet teigiamas to vizito poveikis truko neilgai. Šopeno sveikatos būklė vis blogėjo. Jis darėsi vis niūresnis, įtaringesnis ir pavydesnis. „Labiau, negu paprastai, visus erzina,— rašo Sand,— ir nuolat ieško kliaučių dėl niekų. Aš iš to juokiuosi. Panelė de Rozjer verkia. Solanža atsako jam tuo pačiu, dovis už dovį..." Žorž Sand, kaip visi rašytojai, rasdavo palengvėjimą, knygoje išpasakodama savo nelaimes. Jos priešė, Mari d'Agu, išsiskyrusi su Listu, iškoneveikė jį romane „Nelida". Romane „Lukrecija Floriani", kai ką pakeitusi ir transponavusi, kaip reikalauja menas, Žorž pavaizdavo keistą porą, kurią ji sudarė su Šopenu.

Vėliau ji neigė, kad Lukrecija — jos paveikslas. Tačiau įžymi italų aktorė, kuri, dar jauna būdama, apsigyvena kaime, norėdama ten auklėti savo vaikus, labai panaši į pačią kūrėją. Lukrecija parašo keletą pjesių, turėjusių pasisekimą. Ji pergyvena daug meilės nuotykių, bet save išteisina, kaip Sand. Ji nesanti *kurtizanė*, nes visada *davusi* savo meilužiams, pati nieko iš jų *negaudama*, net iš bičiulių. Ji daug mylėjusi, bet visada nuoširdžiai trokšdama bendro gyvenimo ir vildamasi amžinos ištikimybės. Ji pergyvena aistras, kurios trunka savaitę ar net valandą, bet kiekvienąsyk tiki, kad aukoja visą savo gyvenimą. Yra žinoma, kad, Sand manymu, tokio tvirto pasiryžimo pakako.

Taigi Lukrecija, kuri mano, kad aistringas gyvenimas jai jau baigęsis, sutinka visais atžvilgiais žavų, švelnų, jautrų, rafinuotą jaunuolį, „gražų kaip liūdna moteris" angelą, tyrą ir liekną, skaisčios ir aistringos veido išraiškos. Atpažįstame čia Šopeną, kuris romane vadinamas Karoliu. Kunigaikštis Karolis myli moterį chimerą, kurią susikūrė savo vaizduotėje. Jis daugiau mielas, negu mylintis, bet argi išsyk tai įspėsi? Žavus jo veidas nuteikia jo naudai, gležna išvaizda daro jį įdomų moterų akyse — tiksliau: akyse motiniškų meilužių, kaip Sand ir Floriani. Karolis turi didžiulę ydą — nepakantų protą. Jis mano, kad didžiausia dorybė — susilaikyti nuo nuodėmės, ir užmiršta, kad kilniausia evangelijoje yra atgailaujančio nusidėjėlio meilė. Jį išmokė padėti nelaimingiesiems, reikalui esant, jų gailėtis, bet neišmokė laikyti juos sau

lygiais. Jis pripažįsta išmaldą, bet ne socialines reformas. Kaip ir Šopenas, kunigaikštis Karolis kalba apie liaudį išdidžiai maloningai. Nepripažįsta, kad žmonių giminės išganymas galėtų įvykti žemėje. Žodžiu, romane atsispindi visas politinis konfliktas tarp Šopeno ir Sand.

Žinoma, Karolis įsimyli Lukreciją; ji rūpinasi juo kaip savo vaiku. Jis myli droviai, bet karštai, ir dėl to yra nepaprastai žavus. Lukrecija tiki (kaip tikėjo kiekvieną sykį), kad ši dangiška meilė truks amžinai. Ji atsiduoda kunigaikščiui, ir keletą savaičių jie būna laimingi. Paskui paaiškėja egoistiškas žavingojo Karolio charakteris. Jis darosi pavydus, nepakantus ir nepakenčiamas.

„Kartą Karolis ėmė pavyduliauti Lukrecijos klebonui, atėjusiam rinkti aukų. Kitą kartą ėmė pavyduliauti elgetai, palaikęs jį persirengusiu meilužiu. Dar kitą kartą — tarnui, kuris, būdamas gerokai išlepintas, kaip visi tų namų tarnai, įžūliai kažką atsakė ir Karoliui pasirodė įtartinas. Paskui keliaujančiam prekiautojui, paskui gydytojui, galiausiai kvailam giminaičiui... Karolis pavydėjo net vaikams. Ką aš sakau — *net!* Reikėtų sakyti — *ypač*... Tai iš tiesų buvo vienintеliai jo varžovai, vienintelės būtybės, apie kurias Floriani galvojo taip pat dažnai, kaip ir apie jį..."

Bet juo labiau suirzęs, juo Karolis buvo mandagesnis ir santūresnis, ir tik iš jo šalto mandagumo galima buvo spręsti, kaip jis įniršęs. „Tada jis iš tikrųjų būdavo nepakenčiamas, nes imdavo postringauti, norėdamas realų gyvenimą, kurio niekad nesuprato, pajungti principams, kurių nemokėjo nusakyti. Tada Karolis darydavosi sąmojingas, bet jo sąmojis būdavo klastingas ir kankindavo tuos, kuriuos jis mylėjo. Jis buvo pasipūtęs, nenatūraliai pašaipus, viskuo besibodįs pamaiva. Atrodė, kad jis tik lengvai gelia, pramogos dėlei, bet jo padaryta žaizda pasiekdavo pačią širdį. Arba, jeigu jam pritrūkdavo drąsos priešgyniauti ir šaipytis, jis paniekinamai tylėdavo, smarkiai užsiožiavęs..."

Nuolatinė kova išsekina nelaimingąją Lukreciją. Ji darosi nebegraži; gelsta ir vysta; kenčia, kad yra pasmerkta ankstyvai senatvei dėl jos negerbiančio meilužio kaltės. Ji nebemyli Karolio; jaučiasi palūžusi. Vieną rytą Lukrecija netikėtai miršta.

Taigi romanas baigėsi staiga ir neįtikimai, kaip gyvenimas. Tai buvo pamoka ir įspėjimas Šopenui. Keisčiausia, kad jis savęs neatpažino. Delakrua pasakojo, kad Sand vieną vakarą skaičiusi „Lukreciją Floriani" jam ir Šopenui.

„Labai kentėjau, kai buvo skaitomas tas romanas,— kalbėjo Delakrua poniai Žober.— Ir budelis, ir auka vienodai mane stebino. Ponia Sand nėmaž nesidrovėjo ir nesijaudino, o Šopenas tolydžio žavėjosi pasakojimu. Vidurnaktį išėjome kartu namo. Šopenas norėjo mane palydėti, ir aš pasinaudojau proga išpešti jo tikrą nuomonę. Ar jis veidmainiavo prieš mane? Ne, iš tiesų nesuprato ir entuziastingai liaupsino romaną..." Galbūt iš didelio padorumo Šopenas dėjosi esąs abejingas.

Ortansa Alar Sent Bevui, 1847 metų gegužės 16 d.: „Nesakiau jums, kaip mane papiktino „Lukrecija"... Ponia Sand, baigianti žudyti pianistus, vaizduoja mums Šopeną su bjauriomis, smulkmeniškomis detalėmis ir su abejingumu, dėl kurio niekas negali pateisinti nei jos, nei jos antrininkės. Kiek moterys beprotestuotų prieš alkovo paslapčių išdavimą, kuris atstumtų nuo jų visus meilužius, vis tiek to nebūtų per daug. Nelidą pateisino stiprus jausmas, šaltas Lukrecijos įniršis nedovanotinas. Ir kaip tokį puikų talentą įkvėpė tokia nevykusi tema?.."

Ortansa buvo nuoširdi ir atvira. Ji parašė Žorž tai, ką jau buvo sakiusi Sent Bevui, ir Sand, žinoma, paneigė, kad, kurdama kunigaikščio Karolio paveikslą, turėjusi galvoje Šopeną.

Žorž Sand Ortansai Alar, 1847 metų birželio 22 d.: „Mane labiau jaudina jūsų priekaištai, negu pagyrimai, nes pagyrimuose visada įžiūriu bent kiek savo bičiulių mandagumo ir susižavėjimo, o priekaištuose randu nusiminimą ir atvirumą, kylantį iš nuoširdaus susidomėjimo. Štai kodėl skubu pasakyti, kad jūsų laiškas mane labai nuliūdino, kad turėjau dusyk jį perskaityti ir sustoti prie žodžio *„kunigaikštis"*, norėdama jį suprasti! Kas, velniai rautų, įkalė jums į galvą tokį aiškinimą? Galbūt Mari d'Agu?.. Jeigu ji gerai pažįsta Šopeną, turi suprasti, kad čia ne jis. Jeigu gerai jo nepažįsta, iš kur tas jos įsitikinimas?

Bet jūs, iš kur jūs jį taip pažįstate, kad įžiūrite šiame romano personaže? Greičiausiai koks piktas liežuvis, turėdamas

piktą ketinimą, jums suteikė tas melagingas ir absurdiškas žinias! Vadinasi, aš esu Floriani? Vadinasi, aš turėjau ketvertą vaikų ir visus tuos nuotykius? Nemaniau esanti tokia turtinga, ir toli gražu nesu tokia gyvybinga. Nesu nei tokia didi, nei tokia pašėlusi, nei tokia gera, nes, jei būčiau susirišusi su kunigaikščiu Karoliu, prisipažinsiu, savęs nežudyčiau, o mesčiau jį... Esu sveika ir nė nemanau atstumti nuo savęs draugą, kuris per aštuonerius abipusio prisirišimo metus man pasidarė neįkainojamai brangus. Kaipgi atsitiko, kad kūriau šį romaną jo akivaizdoje ir, jį rašydama, skaičiau jam skyrių po skyriaus, priimdama arba atmesdama jo pastabas, kaip esti visada, kai dirbame vienas šalia kito, ir jam nė į galvą neatėjo atpažinti save ar mane šiuose Izeo ežero įsimylėjėliuose?

Matyt, nepažįstame vienas kito taip gerai, kaip mus pažįsta kiti. Bet ta istorija tikrai įdomi, ir aš pasijuokčiau iš jos, jeigu išgirsčiau iš kito kritiko, ne iš jūsų. O jūs man rimtai priekaištaujate, ir aš atsakau rimtai. Visai nepažįstu kunigaikščio Karolio, arba pažįstu jį penkiolikoje skirtingų asmenų, kaip visus romano veikėjus, nes joks vyras ir jokia moteris, joks gyvenimas neduoda savo meną įsimylėjusiam menininkui siužeto, kurį galima būtų tiesiog perkelti į kūrinį.

Regis, jau esu jums tai sakiusi ir stebiuosi, kad jūs, taip pat būdama menininkė, pasirodėte esanti tokia naivi, kaip tie miesčionys, kurie visada ieško romane tikros istorijos ir kurio nors iš savo pažįstamų portreto, piešto iš natūros..."

Tai buvo vienkart ir tiesa, ir melas, kaip kiekviena bendra mintis.

VII

SOLANŽA IR OGIUSTINA

Meilė prasideda nuo didelių jausmų, o baigiasi smulkiais vaidais. Bendrai gyvenant keletui žmonių, būtinai kyla konfliktai. Kai santuoka ir šeimyninis prisirišimas padeda juos nugalėti, viskas susiklosto gerai. Kai sąjunga laisva, viskas nutrūksta, ir dėl to „santuoka yra vienintelis ryšys, kurį lai-

kas gali sutvirtinti". Gyvenimas Noane atrodė linksmas, poetiškas, kūrybingas. Dvaro gyventojai skaitė, kūrė, klajojo po laukus, maudėsi upėje, vaidino gyvus paveikslus, sprendė šaradas, statė baletus, kuriems Šopenas akompanuodavo, improvizuodamas prie fortepijono, bet širdyse nebuvo ramybės.

1845 metais Žorž Sand parsikvietė į Noaną, o vėliau „įsidukrino" jauną merginą — Ogiustiną Bro, tolimą pusseserę iš paukštgaudžio pusės, Sofi Viktorijos giminaitę, siuvėjo gizelio ir jo sugulovės Adelės Bro dukterį. Ta senstanti ištvirkusi moteriškė norėjo turėti naudos iš jaunos savo dukters, kuri atrodė bus reto gražumo. Sand, nelaimingųjų globėja, įsikišo, pasiūlė kompensaciją už Ogiustiną ir padarė ją savo vaikų drauge. Morisas, kaip ir reikėjo tikėtis, gerai priėmė tą gražią mergaitę. Solanža vaidino „baronienę" ir elgėsi su giminaite išdidžiai. Susidarė dvi stovyklos: Sand ir Morisas gynė Ogiustiną, Solanža ir Šopenas ją puolė. Žorž labiau mylėjo nuolankią, švelnią Ogiustiną, kurią vadino „tikrąja savo dukra", negu šiurkščiąją Solanžą. Kalbėjo apie ją Morisui visuose laiškuose.

„Titina vis tokia pat graži ir gera. Nusprendė tapti kaimiete ir išore, ne tik vidumi, bet vis dar neatskiria serbentų nuo žirnių... Titina įdegusi saulėje ir uodų sukandžiota, bet tai juo geriau. Ji trykšta jėga ir sveikata kaip tikra valstietė. Visada yra maloni, žavi, ir Solanža negali be jos apsieiti, nors riečia prieš ją nosį..."

1846 metų vasara buvo labai karšta.

Žorž Sand panelei Mari de Rozjer, 1846 metų birželio 18 d.: „Šopenas labai stebisi, kad prakaituoja. Didžiai dėl to nusiminęs; sako, kad ir prausimasis nieko nepadeda, jis vis tiek dvokia! Mes juokiamės ligi ašarų, matydami tokią nežemišką būtybę, kuri nenori sutikti su tuo, kad prakaituoja, kaip visi... Atleidžiu sodininką, kuris mane apvaginėja. Šopenas sumišęs, kad taip griežtai pasielgiau. Jis nesupranta, kad visą gyvenimą negalima pakęsti to, ką pakentei dvidešimt metų..."

1846 metų rugpjūčio 8 d.: „Jis labai malonus šįmet, nuo to laiko, kai sugrįžo. Gerai, kad truputį supykau, todėl vieną dieną išdrįsau išdrožti jam tiesą į akis ir pagrasinau, kad pagaliau man visa tai gali nusibosti. Nuo to laiko jis elgiasi

protingai, o jūs žinote, koks jis geras, puikus, nuostabus, kai nekvailioja..."

Rudenį Solanža pranešė esanti susižiedavusi. Ji užkariavo jauno netoliese gyvenančio dvarininko širdį. Fernanas de Preo, kilęs iš labai geros šeimos, buvo olimpiškai didingas. Morisas viename savo piešinyje vaizduoja jį kaip antikinį skulptūrinį biustą, išdidų ir truputį juokingą. Žorž Sand nesipriešino tam sumanymui, bet ir neskubėjo. Solanža tebuvo aštuoniolikos metų; jos jausmai (anot motinos) dar nebuvo pabudę: „Ji norėjo ištekėti tik tam, kad ją vadintų ponia." Sand būtų mieliau pasirinkusi kokią aistringą meilę, o ne tą vaikišką tuštybę. „Jaunuolis labai gražus ir nepaprastai geras,— kalbėjo ji.— Jam tik trūksta sąmojo, ypač kalboje... Myliu jį visa širdimi. Bet jis ne toks žmogus, kuris galėtų pasižymėti Paryžiuje. Nieko nenutuokia apie šiuolaikinę civilizaciją; gyvenimą praleido miškuose, su arkliais, šernais ir vilkais, kuriems skaldo galvas botkočiu... Princesė jį myli ir jį valdo..."

Žorž Sand Hecelliui (P. Ž. Staliui): „Mano duktė, puikiausia iš visų „Mopra" romano Edmė, leidosi sugraudinama jaunuolio, panašaus į Bernarą Mopra, tik ne taip žiauriai ir storžieviškai išauklėto, nes jis švelnus, paslaugus ir geras kaip angelas, bet jis yra kaimo bajoras, miškų žmogus, paprastas, kaip pati gamta, apsirengęs kaip medžiotojas, gražus kaip antikinė skulptūra, gauruotas kaip laukinis, narsus ir kilnus kaip mūsų bičiulis Vilkiukas. Šiuo metu jis neturi nė skatiko ir yra legitimistas. Taigi visas miesčionių pasaulėlis sako, kad mudvi iš proto išsikrausčiusios, ir esu tikra, kad mano draugai respublikonai mes į mane akmenį. Prisipažįstu, kad vaizdavausi būsimą savo žentą visai kitokį — ne aristokratą, rojalistą ir šernų medžiotoją. Bet gyvenimas kupinas netikėtumų, ir pasirodė, kad šis vaikas — didesnis lygybės šalininkas, negu mes, ir nors turi liūto karčius, yra romesnis už avinėlį. Taigi mylime jį, ir jis mus myli..."

Žorž kur kas labiau troško kitos santuokos, Moriso santuokos su Ogiustina. Bet silpnavalis Morisas nesiryžo. Sand prisiekinėjo, kad tarp jaunuolių buvusi tik broliška, „šventa draugystė", tačiau yra jos (vėliau rašytas) laiškas Morisui, kuriame, ryšium su kita savo sūnaus aistringa meile, ji primena Ogiustiną:

„Kai pirmą kartą pamilai, nepraradai sveiko proto. Juo geriau, kadangi toji asmenybė negalėjo tau priklausyti.[1] Antrą kartą[2] buvai įnoringas, neryžtingas, dažnai neteisingas, pagaliau nedidvyriškas ir gana žiaurus. Juo blogiau tau... Kalbu apie tavo svyravimus, pakaitomis rodomą palankumą ir pasibjaurėjimą, kai verti žiauriai kentėti kitą žmogų... Atmink, kad negalima vėl kartoti rimtos klaidos, skubotai įsipareigoti ir rašyti man iš Gijeri: *Mano tėvui tai nė motais, ir jis galbūt teisus*... Tu nebeturi teisės elgtis kaip vaikas..."

Taigi atrodo, kad Morisas suteikė Ogiustinai didelių vilčių, o paskui, norėdamas atsitraukti, pasakė, kad Kazimiras prieštaraująs — tai buvo paprasčiausias pasiteisinimas. Tačiau Solanža, pavydėdama tamsiaplaukei Ogiustinai, papasakojo Šopenui, neturėdama jokių įrodymų, kad toji mergina buvusi Moriso meilužė. Dorybingasis Šopenas pasipiktino. Ir vėl Noane įsiviešpatavo slogi atmosfera. „Reikia susiformuoti tokį charakterį,— kalbėjo Sand,— nuo kurio, tarsi nuo ceratos, išorinis pasaulis nutekėtų..."

Rudens pabaiga buvo nemaloni. Solanža ir Ogiustina vaikštinėjo, meiliai apsikabinusios, bet sekė viena kitą ir neapkentė viena kitos. Šopenas buvo blogai nusiteikęs. Išimtį darė tik Solanžai, kuriai atleisdavo viską, kadangi „baronaitė", kaip ir jis pats, buvo pilna klasinių prietarų; ant visų kitų jis liedavo šaltą savo pyktį. Su vargše Ogiustina elgėsi baisiai šiurkščiai. Morisas, Šopeno puolamas dėl savo santykių su giminaite Bro, sakėsi išeisiąs iš namų. „Šito negalėjo ir neturėjo būti,— rašo Sand.— Šopenas nepakentė mano teisėto ir būtino įsikišimo. Panarino galvą ir pareiškė, kad aš jo nebemylinti. Koks piktžodžiavimas po aštuonerių metų motiniško pasiaukojimo! Bet vargšė įžeista širdis nesuprato savo beprotybės..."

1846 metų lapkričio mėnesį Šopenas paliko Noaną. Tą dieną jis nė nepagalvojo, kad niekados čionai nebegrįš. Ir toliau siuntinėjo Sand draugiškus, dažnai net linksmus laiškus, bet rašydamas kitiems, su pašaipiu laisvumu kritikuodavo tą šeimą, kurioje tiek ilgai svečiavosi. Nauja dingstis susierzinimui buvo Solanžos vedybos. Šopenas pritarė sužadėtuvėms

---

[1] Polina Viardo.
[2] Ogiustina Bro.

su Fernanu de Preo. Tas aristokratiškas jaunikis atitiko jo prietarus. Bet kai 1847 metų pradžioje Solanža atvažiavo su motina į Paryžių užsisakyti kraičio, į jų gyvenimą netikėtai įsibrovė naujas asmuo, „triukšmingas ir nežabotas, buvęs kirasyras, tapęs skulptorium, kuris visur elgėsi kaip pulko kavinėje ar dirbtuvėje". Tas Ogiustas Klezenžė 1846 metų kovo mėnesį parašė Sand įmantrų laišką, kupiną patoso ir rašybos klaidų, prašydamas leisti „iškalti amžiname *(sic)* marmure jaudinantį *Konsuelos* pavadinimą". Ji atsakė duodanti leidimą.

Ogiustas Klezenžė Žorž Sand, 1846 metų kovo 19 d.: „Būkite laiminga, ponia, ir didžiuokitės ta malone, kurią suteikėte vargšui jaunuoliui; jis garsiai skelbs apie ją, nes savo kūriniuose tikisi visada priminti Žorž Sand, kuriai yra dėkingas už tai, kad yra tas, kas yra..."

1847 metų vasario mėnesį, vos tik abi moterys atvyko į Paryžių, kirasyras su išsidraikiusia barzda puolė prie jų, prašydamas suteikti jam garbę iškalti jų biustus „iš amžino marmuro". Jis pavaizdavo Solanžą medžiotoją, virpančiomis šnervėmis, nuogais pečiais, vėjyje besiplaikstančiais plaukais; tie pozavimai keistai sujaudino merginą ir sutuoktuvių sutarties pasirašymo išvakarėse ji nutraukė sužadėtuves su vikontu de Preo. „Jis pernelyg gipsinis",— pareiškė Solanža ir pasirinko marmurą. „Man gaila to jaunuolio,— rašė Šopenas,— nes jis labai garbingas ir įsimylėjęs..." O pati Sand rašė: „Vargšelis pamestasis buvo kilnus vaikas ir pasirodė besąs tikras prancūzų riteris..." Bet Žorž linko į kirasyrą, arba, kaip ji sakė, „marmurininką". Tačiau ji gaudavo apie Klezenžė labai blogų žinių: buvo kiek pamišęs, šiurkštus, rimtai įsiskolinęs ir gėrė. Veltui mėgino ji atskirti Solanžą nuo skulptoriaus, skubiai išsiveždama ją į Noaną. Barzdyla atsirado La Šatre ir kaip tikras pasiutėlis išplėšė Sand sutikimą.

Žorž Sand Morisui: „Vadinasi, tai įvyks, nes šis žmogus to nori, o jis daro viską, ką nori, tą pačią valandą, tą pačią minutę, jam nereikia nei miegoti, nei valgyti. Trys dienos, kai jis čia, nemiegojo nė dviejų valandų, o jaučiasi kuo puikiausiai. Ta valios įtampa, nežinanti nei nuovargio, nei silpnumo, mane stebina ir man patinka... Matau čia tikrą tavo sesers neramios sielos išganymą. Ji visur eis su juo..."

O kiek vėliau: „Solanža serga, nes pirmą kartą smarkiai įsimylėjo, o žinai, kad Klezenžė liepsnote liepsnoja aistra..."

Iš tikrųjų Žorž su baime gėrėjosi tuo banditu. Draugams savo greitą sutikimą aiškino tuo, kad patrakėlis kirasyras, susitaręs su Solanža, ketinąs ją pagrobti. „Reikia, kad ši santuoka įvyktų staiga, tarsi netikėtai..."

Žorž Sand Morisui, 1847 metų balandžio 16 d.: „Šopenui apie tai nesakyk nė žodelio, kuo jis čia dėtas? Kai Rubikonas peržengtas, visi *jei* ir *bet* tik kenkia..."

Pati ji stengėsi būti atlaidi dėl nevykusio pasirinkimo; davė sužadėtinei dosnų kraitį, gyrė sužadėtinį: „Klezenžė išgarsins savo žmoną ir mane, iškals savo vardą marmure ir bronzoje..."

Žorž Sand Gžimalai, 1847 metų gegužės 12 d.: „Dar nežinau, ar mano duktė tuoksis čia po savaitės, ar po dviejų savaičių Paryžiuje. Šiaip ar taip, mėnesio pabaigoje keletą dienų būsiu Paryžiuje ir, jeigu Šopeną galima pervežti, parsigabensiu jį čionai... Įsivaizduoju, kaip jis turėjo kentėti vienišas, nieko nežinodamas, nieko nesuprasdamas ir negalėdamas nieko patarti. Bet jo patarimų gyvenimiškais reikalais negalima paisyti. Jis niekados teisingai nesuvokė faktų, visai nesuprato žmogiškosios prigimties; jo siela — vien poezija ir muzika, ir jis negali pakęsti nieko kito. Be to, jei leisčiau jam kištis į savo šeimos reikalus, netekčiau vaikų pagarbos ir meilės... Pakalbėk su juo ir pasistenk apskritai paaiškinti, kad jis turi liautis jais rūpinęsis... Reikalas keblus ir delikatus, ir aš nežinau, kokiu būdu nuraminti sergančią sielą, kurią erzina pastangos, daromos jai išgydyti. Liga, graužianti tą vargšę būtybę morališkai ir fiziškai, jau seniai mane kankina. Matau, kad jis baigia savo dienas, o aš niekados negalėjau jam padėti, nes pagrindinė jo liūdesio priežastis yra neramus, pavydus ir įtaringas jausmas man..."

Kadangi Solanža buvo nepilnametė, reikėjo gauti Kazimiro Diudevano sutikimą. Klezenžė nudūmė į Gijeri. Kuo baigsis pasikalbėjimas tarp tikro viesulo ir Kazimiro Geraširdžio, nebuvo abejonių. Pagaliau reikėjo kaip galima vėliau pranešti Šopenui, kuris pastaruoju metu labai sirgo. Klezenžė viskuo šokiravo Šopeną, net savo siaubingomis skulptūromis. „Ateinančiais metais,— liūdnai kalbėjo jis,— salone pamatysime Solanžos užpakaliuką!"

Šopenas savo šeimai, 1847 metų birželio 8 d.: „Motina žavinga, bet neturi nė trupučio sveiko proto... Morisas buvo už jį (*Klezenžė*), kadangi nekentė de Preo, mandagaus žmogaus, iš geros šeimos..."

Jungtuvės įvyko gegužės 20 d. Noane. Kazimiras atvažiavo iš Gijeri; buvo labai malonus su „akmenkaliu" ir su Žorž.

Sand Šarliui Ponsi, 1847 metų gegužės 21 d.: „Dar niekada vestuvės nebuvo atšvęstos taip noromis ir taip greitai. Ponas Diudevanas išbuvo pas mane tris dienas... Pasikvietėme merą ir kleboną, kai jie mažiausiai to tikėjosi, ir sutuokdinome tą porelę tartum netikėtai. Pagaliau viskas baigta, ir mes galime ramiai atsikvėpti..."

Bet dar ne viskas buvo baigta. Po trumpos povestuvinės kelionės Solanža su vyru grįžo į Noaną. Morisas pasikvietė čionai savo draugą Teodorą Ruso, įžymų miškų ir pievų tapytoją. Ruso įsimylėjo gražiąją Ogiustiną, ir Sand kaip įmanydama stengėsi jį paveikti, kad jis paprašytų merginos rankos, nes jautėsi esanti jai skolinga.

Žorž Sand Teodorui Ruso, 1847 metų gegužės 15 d.: „Jei būtumėt matęs, kaip išraudo jos skruostai, o akys prisipildė ašarų, kai parodžiau jai tą gražų laišką, jūsų širdyje būtų taip pat giedra ir šviesu, kaip jos... Ji puolė man į glėbį sakydama: „Vadinasi, yra žmogus, kuris mane mylės, kaip jūs mane mylite!"

Sand net pažadėjo duoti Ogiustinai šimto tūkstančių frankų kraitį, atskaitant iš jos autorinių honorarų, jei Ruso pasiryš tuoktis; tai buvo daugiau negu didžiadvasiška. Tuomet įsikišo baisioji Solanža, kuri nekentė Ogiustinos ir visai nenorėjo, kad Sand duotų jai kraitį; be to, ji norėjo padėti vyro šeimai, kadangi jaunesnysis Klezenžė brolis taip pat buvo įsimylėjęs Ogiustiną. Solanžos liepiamas, kažkas pasakė Ruso, kad jos „giminaitė" mylinti kitą ir už Ruso tekėsianti tik iš apmaudo. Išsigandęs Ruso pareiškė Sand, kad Ogiustina jam, žinoma, patinkanti, bet vesti...

Žorž Sand Teodorui Ruso: „Bjaurūs žmonės teigia, kad aš esanti niekšingoji Sand tik dėl to, jog priglaudžiau ir išgelbėjau angelišką vaiką; ir kad ta kilni būtybė, kuri išdidžiai atsisakė mano sūnaus rankos, kadangi nesijautė mylima tiek, kiek troško, esanti intrigantė, kuri, susimokiusi su manimi,

norinti apgauti dorą žmogų, ta, kuri rytoj galėtų tapti Moriso žmona, jei pasisakytų, kaip labai kenčia..."

Apgailėtina painiava. Žorž turėjo gudrauti su Morisu, kuris, matydamas, kad Ogiustina pasiryžusi tekėti, pajuto atbundant neryžtingą meilę; Sand norėjo palenkti Ruso, kuris nustebo, matydamas, kad „tą vedybinę politiką" varo moteris, kuri buvo laikoma didele santuokos priešininke. Ką gi jis įsivaizdavo? Kad ji norėjo savo „įdukrą" padaryti bičiulio meilužė? „Jeigu manėte, kad iš principo esu santuokos priešininkė, vadinasi, nesate skaitęs nė vienos mano knygos..." Gal jis prisiklausęs bjaurių šmeižtų?" Aš galvojau, kad nesate panašus į Lamenė, su kuriuo neįmanoma bendrauti, nes jam užeina jausmo haliucinacijos..." Sunerimęs dėl anoniminio laiško, Solanžos atgrasintas, Ruso dingo iš Noano padangės, Ogiustina liko rami „kaip rožė po lietaus", bet tarp Sand ir jaunavedžių Klezenžė įvyko audringas pasiaiškinimas.

Sand labiausiai pyko ant Solanžos, „valdingos, užsispyrusios, šaltos, ciniškos, žiaurios ir negailestingos širdies".

Žorž Sand Šarliui Ponsi, 1847 metų rugpjūčio 27 d.: „Vos ištekėjusi, ji viską pamynė po kojom ir nusimetė kaukę. Sukiršino savo vyrą, karštą ir silpnavalį žmogų, prieš mane, prieš Morisą, prieš Ogiustiną, kurios mirtinai neapkenčia, nors šios vienintelė kaltė ta, kad yra jai pernelyg gera ir pernelyg atsidavusi. Tai Solanža išardė vargšės Ogiustinos vedybas, tai ji įvarė laikiną pamišimą Ruso, jam pakartodama bjaurų šmeižtą apie Morisą ir ją... Ji stengiasi mane suvaidyti su mano bičiuliais... Dedasi esanti auka — atseit, aš teikianti pirmenybę jos broliui ir pusseserei! Ji teršia lizdą, iš kurio išėjo, sakydama, kad jame vykstančios niekšybės. Nesigaili nė manęs, nors gyvenu kaip vienuolė..."

Scenos, kurios kilo po to, „yra neįtikėtinos... Vieni kitiems vos neperpjovė gerklių". Skulptorius užsimojo kūju ant Moriso. Žorž Sand šveitė žentui antausį, gindama nuo jo sūnų. Solanža kurstė besikaunančius. „Štai kaip mes gyvenam. Vieną rytą gražią moterį apsėda šėtonas." Solanžos manymu: „Kas ne budelis, tas auka."

Sand panelei Marl de Rozjer: „Ta velniška pora vakar vakare išvažiavo. Įklimpę į skolas, begėdiškai džiūgaudami, jie sukėlė apylinkėje tokį pasipiktinimą, kokio niekados nepajėgs numalšinti. Tris dienas mano namuose tvyrojo žmogžu-

dystės grėsmė. Nebenoriu jų matyti, jie kojos nebeįkels į mano namus. Jie perpildė kantrybės taurę. Dieve mano, kuo aš nusidėjau, kad turiu tokią dukterį..."

VIII

IŠSISKYRIMAS

Solanža žinojo, kokia stipri jos įtaka Šopenui. Drauge su Mari de Rozjer, kuri taip pat turėjo priežasčių kerštauti, nutarė sukurstyti jį prieš Sand. Šeimos vaidus ji aiškino ne skulptoriaus išsišokimais, o insinuodama, kad Žorž, būdama jaunojo Viktoro Bori, o galbūt ir dailininko Eženo Lambero, Moriso dirbtuvės draugo, meilužė, nenorėjusi turėti savo namuose viską žinančių liudininkų. Solanža kaltino brolį, kad pakentęs Noane Viktorą Bori, nes tas buvęs jam reikalingas kaip širma pridengti jo paties ryšiui su Ogiustina. Šopenas lengvai viskuo patikėjo. Jis palankiai klausėsi kaltintojos, nors toji nepateikė jokių įrodymų, ir liovėsi atsakinėjęs į Sand laiškus, kuri, rūpindamasi juo, kvietė jį į Noaną.

Žorž Sand panelei Mari de Rozjer, 1847 metų liepos 25 d.: „Nerimauju ir būgštauju. Jau daug dienų nėra žinios iš Šopeno... Ketino atvažiuoti ir staiga nei atvažiuoja, nei rašo... Jau seniai būčiau išvažiavusi, bet bijau su juo prasilenkti kelyje ir baisiai nenoriu Paryžiuje patirti neapykantą tos, kurią laikote tokia gera... Kartais, norėdama nusiraminti, galvoju, kad Šopenas ją myli daug labiau, negu mane, pučiasi prieš mane ir aiškiai stoja jos pusėn...

Pagaliau su šios dienos rytiniu paštu gaunu Šopeno laišką! Matau, kad, kaip visuomet, tapau savo papaikėlės širdies auka ir kad tuo metu, kai aš šešias naktis nesudėjau bluosto, nerimaudama dėl jo sveikatos, jis buvo užsiėmęs piktomis mintimis ir varinėjo su Klezenžė šeima piktas kalbas apie mane. Puiku. Jo laiškas kupinas juokingo orumo, ir to jautraus šeimos tėvo pamokslai bus man tikra pamoka... Iš to laiško aš nuspėjau daugelį dalykų, nes žinau, kaip mano duktė sugeba pasinaudoti žmogaus išankstiniu nusistatymu ir lengvatikybe... Bet pagaliau aš praregėjau! Ir elgsiuosi atitin-

kamai: daugiau nebeleisiu, kad iš manęs tyčiotųsi nedėkingieji ir niekšingieji..."

Žorž Sand Frideríkui Šopenui: „Vakar iškviečiau pašto arklius ir ketinau važiuoti kabrioletu tokiu šlykščiu oru, nors pati labai sergu; žadėjau praleisti vieną dieną Paryžiuje, norėdama ką nors sužinoti apie jus. Jūs tylėjote, ir aš taip nerimavau dėl jūsų sveikatos. Per tą laiką jūs apgalvojote, kaip man atsakyti, ir jūsų atsakymas labai ramus. Gerai, drauguži. Elkitės taip, kaip jums dabar diktuoja širdis, ir laikykite instinktą sąžinės balsu. Aš viską puikiai suprantu. O mano duktė... Solanžai nederėtų sakyti, kad jai reikia motinos meilės; motinos ji neapkenčia ir ją šmeižia; plūsta švenčiausius jos poelgius ir namus baisiais žodžiais! Jums patinka klausytis viso to ir galbūt net tuo tikėti. Nestosiu į tokią kovą, ji man kelia pasibjaurėjimą. Man geriau jus matyti priešo pusėje, nei gintis nuo priešininkės, kurią pati pagimdžiau ir maitinau savo pienu.

Rūpinkitės ja, jei manote, kad būtent jai privalote pasiaukoti. Aš dėl to ant jūsų nepyksiu, bet supraskite, kad esu įžeista motina ir pasitraukiu nuo jūsų... Gana būti apgaudinėjamai, gana būti aukai! Aš jums atleidžiu ir nuo šiol nebepriekaištausiu, kadangi jūsų išpažintis nuoširdi. Ji mane truputį stebina, bet jeigu taip jaučiatės laisviau ir geriau, aš nesijaudinsiu dėl to keisto ir staigaus jūsų posūkio.

Sudie, mano drauge. Išgykite greičiau nuo visų savo skausmų, dabar aš to tikiuosi (turiu tam pagrindo) ir dėkosiu dievui už šią keistą devynerius metus trukusios didelės draugystės atomazgą. Rašykite man kartais apie save. Grįžti prie viso kito nėra prasmės."

Labai liūdna ir kvaila, kai susipyksta du žmonės, be galo mylėję vienas kitą. Dažniausiai iš esmės neįvyksta nieko rimto. Niekados neištarti žodžiai arba ištarti, ne per daug jais tikint, nusiminimo akimirką, pranešami paslaugių arba piktų žmonių. Įsižeidęs išdidus apšmeižtasis nenori teisintis. Ilgai besitęsiantis tylėjimas baigiasi tuo, kad meilužiai vienas kitam miršta. Taip dūžta jausmai. Juo stipresnis jausmas, juo greičiau iš nusivylimo gimsta savotiška neapykanta. Kiek draugų tą dieną, kai nutraukia ryšius, degina buvusį garbinimo objektą ir pernelyg žiauriai smerkia, kaip anksčiau pernelyg aukštai kėlė į padanges. Žorž Sand buvo tokia kilni,

kad nenuėjo neapykantos keliu, bet jautė, kad dar truputį, ir jos nervai nebeišlaikys. Nuo šiol apie Šopeną ji tenorėjo žinoti vieną dalyką — kaip jis jaučiasi.

Žorž Sand Karlotai Marliani, 1847 metų lapkričio 2 d.: „Šopenas atvirai stojo prieš mane jos *(Solanžos)* pusėn, visai nežinodamas tiesos, tai rodo, koks jis man nedėkingas ir kaip keistai ja susižavėjęs. Elkitės taip, tarsi nieko apie tai nežinotumėt. Manau, kad ji turėjo pasinaudoti pavydžiu ir įtariu jo charakteriu, jeigu jai pavyko jį taip perdirbti, ir kad būtent ji ir jos vyras paskleidė tą absurdišką šmeižtą, esą aš *mylinti* arba intymiai draugaujanti su jaunuoliu, apie kurį jums kalbama *(Viktoru Bori).* Kitaip negaliu sau paaiškinti tokios absurdiškos istorijos, kokia niekam nė į galvą nebūtų atėjusi. Neturėjau noro nuodugniai ištirti tos kiaulystės...

Prisipažinsiu, aš nepykstu, kad jis *(Šopenas)* nebeleido man toliau vadovauti jo gyvenimui, už kurį jo bičiuliai ir jis pats norėjo suversti man visišką atsakomybę. Jo charakteris diena iš dienos gedo; priėjo ligi to, kad jis keldavo man pavydo scenas, išgieždavo apmaudą ir pyktį visų mano bičiulių ir vaikų akivaizdoje! Solanža su jai būdingu klastingumu tuo pasinaudojo; Morisas pradėjo juo piktintis. Žinodamas ir matydamas nekaltus mūsų santykius, jis taip pat matė, kad tas vargšas ligonis, nenorėdamas ir galbūt nepajėgdamas susilaikyti, elgėsi kaip meilužis, kaip vyras, mano minčių ir mano veiksmų šeimininkas. Morisas niršo ir ketino išdrožti jam tiesiai į akis, kad jis mane, keturiasdešimt trejų metų moterį, verčia vaidinti juokingą vaidmenį ir piktnaudžiauja mano gerumu... Matydama artėjančią audrą, pasinaudojau ypatingu Šopeno palankumu Solanžai, leidau jam pūstis ir nieko nedariau, kad jį susigrąžinčiau.

Jau trys mėnesiai, kai neberašėme vienas kitam nė žodžio; nežinau, kuo baigsis tas atšalimas. Nieko nedarysiu nei santykiams pabloginti, nei jiems pagerinti, nes niekuo nesu nusikaltusi, o tiems, kurie kalti, nejaučiu jokios pagiežos, bet negaliu, nebeturiu ir nebenoriu vėl pasiduoti slaptai to žmogaus tironijai, žmogaus, kuris nuolatiniais ir dažnai labai skaudžiais dygiais norėjo atimti iš manęs net teisę kvėpuoti... Vargšelis net nebeįstengė išlaikyti išorinio padorumo, nors buvo jo vergas dėl savo principų ir įpročių. Vyrai, moterys,

seniai, vaikai — visi jam kėlė pasibjaurėjimą ir nesuvaldomą, beprotišką pavydą... Jis mane užsipuldavo prie vaikų, prie tarnų, prie žmonių; o šie, tai matydami, galėjo prarasti pagarbą, į kurią man duoda teisę mano amžius ir pastarųjų dešimties metų elgesys. Nebegalėjau to pakęsti. Esu įsitikinusi, kad jo bičiuliai bus apie viską kitokios nuomonės. Jie padarys jį auka, ir jiems atrodys įdomiau manyti, kad, nepaisydama savo amžiaus, jį išvariau, norėdama įsitaisyti meilužį..."

Žorž Sand panelei Mari de Rozjer, 1847 metų lapkričio 22 d.: „...Prašau pasakyti Šopenui, kad įspėtų poną Plejelį, jog fortepijonas išsiųstas iš čia prieš keturias dienas. Solanža man pasakė Šopeno vardu, kad Plejelis jo nebenuomojąs, kad tai esąs rinktinis instrumentas, bet aš galinti jį pasilikti, nes Šopenas „sutinkąs už jį užmokėti". Visai nenoriu, kad Šopenas pirktų man fortepijoną. Nemėgstu būti dėkinga tiems, kurie manęs neapkenčia, o Šopeno išsipasakojimai bičiuliams — tos jo paslaptys išduotos, kaip ir visos intymios paslaptys — man įrodo, kaip jis dabar nusiteikęs mano atžvilgiu... Brangioji, labai gerai žinau, *kodėl* visiškai pasikeitė jo mintys ir elgesys. Akys man atsivėrė truputį per vėlai, bet vis dėlto aš praregėjau ir atleidžiu jam iš visos širdies. Matau, kad jis nebesugeba tvardytis, ir tai, kas kitam būtų nusikaltimas, jam tėra paklydimas. Visada numačiau, kad jo draugystė man virs bjaurėjimusi, nes jis nieko nedaro pusiau. Dabar dėl to esu rami, ir visa praeitis man paaiškėjo. Vieno tenoriu, kad jis nedarytų man *paslaugų*..."

Paskui stojo tyla. Žorž daugiau nebemėgino ištirpdyti tų ledų. Paskutinį susitikimą, tragišką savo paprastumu, Šopenas aprašė laiške Solanžai, *1848 metų kovo 5 d.:*

„Vakar buvau pas ponią Marliani ir išeidamas prieškambario tarpduryje sutikau jūsų motiną, įeinančią su Lamberu. Pasakiau jūsų motinai labą dieną ir tuojau paklausiau, ar seniai yra gavusi nuo jūsų žinią. „Prieš savaitę",— atsakė ji. „O vakar, užvakar negavote laiško?"—„Ne"...—„Tad žinokite, kad esate senelė. Solanža turi dukrelę, ir aš labai džiaugiuosi, kad pirmas galiu jums pranešti šią žinią." Linktelėjau galvą ir nulipau laiptais žemyn. Mane lydėjo Kombas, abisinas. Kadangi užmiršau pasakyti, kad jūs gerai jaučiatės,— svarbus dalykas motinai (dabar jūs tai lengvai suprasite, mama Solanža),— paprašiau Kombą grįžti į viršų, nes pats nebegalėjau

vėl lipti laiptais, ir pasakyti, kad jūs ir vaikas jaučiatės gerai. Laukiau abisino apačioje, jūsų motina nulipo drauge su juo ir labai dėmesingai ėmė mane klausinėti apie jūsų sveikatą. Atsakiau, kad jūs pati man parašėte pieštuku keletą žodžių rytojaus dieną po vaiko gimimo, kad labai prisikankinote, bet, pamačiusi dukrelę, viską pamiršote. Ji pasiteiravo apie mano sveikatą, atsakiau, kad jaučiuosi gerai, ir liepiau durininkui atidaryti duris. Atsisveikinau ir, abisino lydimas, išėjau į Orleano skverą..."

Sand taip pat aprašė šią sceną: „Maniau, kad keletą mėnesių išgyvenus atstu, žaizda užgis, ir vėl grįš rami draugystė, bešališkas atminimas... Vėl pamačiau jį trumpą akimirką 1848 metų kovo mėnesį; paspaudžiau šaltą, drebančią jo ranką. Norėjau su juo pasikalbėti, bet jis paspruko. Dabar aš savo ruožtu galėjau pasakyti, kad jis manęs nebemyli. Jo pasigailėjau ir nesuteikiau jam to skausmo, pasiklioviau apvaizda ir ateitimi. Man nebebuvo lemta jo pamatyti. Tarp mudviejų stovėjo pikti žmonės. Buvo ir gerų, bet jie negalėjo nieko padaryti. Buvo taip pat ir lengvabūdžių, kurie bemeilijo nesikišti į opius reikalus..."

Toks jau gyvenimas. Du žmonės brangina vienas kitą labiau už viską pasaulyje, bet kasdieniniame jų bendravime yra dalis pripratimo. Persodinkite juos, atitolinkite vieną nuo kito, ir štai jie jau leidžia šaknis į naują dirvą. Sunku kalbėti niekus tam, kuriam sakydavai viską, todėl įsiviešpatauja tyla. Su užuojauta įsivaizduojame, kaip Sand ir Šopenas nulipa tais Vil l'Evek gatvės laiptais ir neatsigręždami tolsta kiekvienas sava kryptimi.

SEPTINTOJI DALIS

Angelų maištas

I

POLITIKA ŽORŽ SAND GYVENIME

Žmonija apavė didelį vaiką — Pažangą.
ARTIURAS REMBO

Neabejoju, kad moteris skiriasi nuo vyro, kad širdį ir protą valdo lytis... Bet argi tas skirtingumas, būtinas visatos harmonijai, turi reikšti žemesnį moralinį lygį?
ŽORŽ SAND

„Moterys neturi savo moralės,— yra pasakęs La Briujeras,— jų padorumas priklauso nuo tų, kuriuos myli." Daugelis biografų mėgino pritaikyti šį posakį politiniam Žorž Sand gyvenimui. „Ji neturėjo savo doktrinos,— sako jie,— jos įsitikinimai priklausė nuo vyro, kurį mylėjo." Tai netiesa. Ji turėjo savo politines pažiūras dar prieš pradėdama mylėti. Aristokratas Šopenas ir skeptikas Miusė nepadarė jos nei aristokrate, nei skeptike. Ji pasisavino Mišelio iš Buržo, Lamenė, Pjero Leru idėjas, bet „tas, kurias ji jau turėjo". Tiksliau būtų pasakius, kad ji įnešdavo į politiką meilužės temperamentą. Ji buvo ekstremistė, neatsargi, aistringa, smarki, tačiau leisdavo prabilti gailestingumui ir joję slypinčiam sveikam protui. Kaip ir ponia de Stal, ji yra viena iš tų negausių moterų, kurios suvaidino tam tikrą vaidmenį XIX amžiaus Prancūzijos istorijoje. Tą teiginį reikia paaiškinti ir panagrinėti.

Jau sakėme, kad pirma, negu priklausė vyrui, ji priklausė partijai. Nuo vaikystės ji išsiskyrė, kadangi iš vienos

pusės buvo susijusi su liaudimi ir mėgo tai priminti („Esu susijusi su liaudimi tiek krauju, tiek širdimi... Nesu įsibrovėlė liaudyje."); kadangi ilgą laiką labai artimai draugavo su valstiečių vaikais; kadangi pirmas stiprus jos jausmas buvo laukinė ir agresyvi meilė motinai, jos nuomone, neteisingai nuskriaustai; kadangi iš motinos išmoko nepasitikėti turtuoliais, jautė gaivališką simpatiją maištininkams. Kadangi kentėjo dėl tuomet valdančių klasių moralinio sugedimo ir pati prisidėjo prie to sugedimo, visas viltis dėjo į liaudies dorybes.

Taigi *pirmas punktas:* Žorž Sand instinktyviai buvo demokratė. Ar bent manė ja esanti. Kiek vėliau pamatysime, kad jos pažiūros į demokratiją nebuvo labai aiškios. „Iš prigimties esu poetė, o ne įstatymų leidėja, reikalui esant — karys, bet jokiu būdu ne parlamentarizmo šalininkė." Tas gana rimtas prisipažinimas paaiškina jos vėlesnius nusivylimus. Su draugais iš La Šatro ji visada gynė respublikonus ir bonapartistus nuo monarchistų. Jos nuomone, kiekvienas karalius — tironas, nors ir dėtųsi esąs pilietis. Kai Morisas mokėsi vienoje klasėje su kunigaikščiu de Monpansjė, ji uždraudė sūnui lankytis pas jaunąjį aristokratą. Ir šiuo atveju prabilo greičiau instinktas, negu įsitikinimas. Ji buvo respublikonė, bet, kaip ir Žeromas Patiuro, ieškanti geriausios iš respublikų.

Antras punktas: iš prigimties auklėjimu ir įsitikinimais buvo evangeliška krikščionė. Laikėsi nuomonės, kad krikščionybė turi būti liaudinė, didžiadvasiška, socialinė arba visai nebūti. Nei epikūriečių moralės, nei aukštuomenės salonų moralės. Čia jaučiama Lamenė įtaka.

Trečias punktas: būdama keturiasdešimties metų, tebėra Ruso pasekėja ir mistikė. Nuo emocinio misticizmo ims pamažu tolti, įgijusi gyvenimo patyrimo, kuris jai įrodė, kad širdis nėra gera patarėja. Nepaisant nusivylimų, tebėra įsitikinusi, kad tiesioginis bendravimas su dievu — geriausias pažinimo būdas; ji teigia, kad tas ryšys egzistuoja ne tarp individo ir dievo, o tarp dievo ir liaudies sielos. Ji, kaip ir Ruso, tiki, kad žmonės iš prigimties geri; nepripažįsta pirmapradės nuodėmės dogmos. Tuo ji visiškai skiriasi nuo Balzako, kuris trokšta tvirtos valdžios, nes bijosi natūralaus žmogaus. Iki 1848 metų Sand pasitikės masėmis, jeigu tik joms bus diegiama „tikroji" religinė ir socialinė filosofija.

Pagaliau *ketvirtas punktas:* kai ji skelbia tokias pažiūras, daro tai nuoširdžiai ir nesavanaudiškai. Ji neturi jokių asmeniškų ambicijų. Ar ji feministė? Ne, suprantant šį žodį ta prasme, kuri jam buvo teikiama XIX amžiaus pabaigoje. Žorž Sand niekados nereikalavo ir nepageidavo moterims politinės lygybės. Visuomeninė veikla, jos nuomone, nesuderinama su motinystės pareigomis. „Moterų auklėjimas,— kalbėjo ji,— bus toks pat, kaip vyrų, bet moters širdis liks meilės, pasiaukojimo, kantrybės ir gailestingumo prieglobstis. Kaip tik ji turi, siaučiant šiurkščioms aistroms, išsaugoti krikščionišką artimo meilės dvasią. Pasaulis, kuriame moterys nebevaidintų šio vaidmens, būtų labai nelaimingas."

Ji reikalavo moterims ne balsavimo ir rinkimų teisės, bet lygių pilietinių teisių ir lygių teisių meilėje. Jos nuomone, vergovė, kurioje vyras laiko moterį, griauna sutuoktinių laimę, kuri tėra galima, esant visiškai laisvei. Moterys nieko nereikalautų, jeigu būtų mylimos taip, kaip jos trokšta. „Bet jos skriaudžiamos; joms prikišamas kvailumas, o juk jos padaromos kvailomis; niekinamas jų nemokšiškumas, išjuokiamos jų žinios. Meilėje su jomis elgiamasi kaip su kurtizanėmis; santuokoje — kaip su tarnaitėmis. Jos nėra mylimos, jomis naudojamasi, jos išnaudojamos, ir tuo būdu tikimasi jas pajungti ištikimybės įstatymui."

Štai jos pagrindinės pretenzijos, protestas, kuris, pasigirdęs dar jos jaunystėje, aidės visuose Sand kūriniuose. Kokio teisingumo, žmogiško ar dieviško, vardu galima reikalauti iš moters ištikimybės, jei vyras laiko ją nereikalinga ir juokinga, kai kalbama apie jį patį. Kodėl moteris turėtų būti dorovinga, jeigu vyras yra mergišius, nešvankėlis, ištvirkėlis? „Mūsų visuomenei, mūsų prietarams ir papročiams būdinga: juo labiau vyras garsėja savo meilės nuotykiais, juo palankesnėmis šypsenomis sutinkamas. Ypač provincijoje tas, kuris daug gėrė ir ištvirkavo, laikomas linksmu vyruku, ir tuo viskas pasakoma... Kitokia yra padėtis moters, apkaltintos svetimavimu. Moteriai priskiriama tik viena garbės rūšis. Jeigu ji neištikima savo vyrui, yra smerkiama ir niekinama; savo vaikų akyse užsitraukia nešlovę; jai gresia žeminanti bausmė — kalėjimas." Sand nori grąžinti moteriai pilietines teises, kurias jai atima santuoka, ir panaikinti įstatymą, kuris žeminančiomis bausmėmis baudžia moterį už neištikimy-

bę vyrui, „laukinį įstatymą, priimtą nebent svetimavimui įamžinti ir jam gausinti."

Vienintelė priemonė atsikratyti neteisybių, kurios trikdo darnų dviejų lyčių sugyvenimą,— tai anuomet dar neegzistavusi laisvė nutraukti ir naujai sudaryti santuoką. „Kai žmogiška būtybė, nesvarbu, vyras ar moteris, pakilo ligi tobulos meilės supratimo, ji nebegali ir, sakykim geriau, jai nebeleistina grįžti praeitin ir atlikinėti grynai gyvulišką aktą." Kūniškas ryšys, jeigu jo nelydi didelis jausmas,— nusikaltimas ir šventvagystė net tarp sutuoktinių. Moteris privalanti turėti teisę išvengti tos prievartos. „Aš laikau mirtina nuodėme ne tik jausmų apgaulę meilėje, bet taip pat iliuziją, kurią jausmai norėtų puoselėti nepilnaverčiuose meilės santykiuose. Aš manau ir sakau, kad reikia mylėti visa savo būtybe arba gyventi visiškoje skaistybėje." Anot jos, klaida, nuodėmė ne pakeisti meilužį ir nueiti pas tą, kurį myli, bet nuodėmė atsiduoti nemylimam žmogui, nors jis būtų ir tavo vyras.

Tokios yra jos feminizmo ribos, ir, kaip matome, jame nėra moterų aktyvios politines veiklos.

II

DVARININKĖ IR SOCIALISTĖ

Tačiau kiekvieną protą formuoja ar pakeičia savo meto idėjos, priklausomai nuo to, ar jis seka didžiosiomis srovėmis, ar joms priešinasi. Būdingiausias 1830—1848 metų laikotarpio bruožas po 1789 metų politinės revoliucijos yra šaukimas į socialinę revoliuciją. 1830 metais buržuazija galutinai užkariavo valdžią. Aukso vidurio režimas buvo ponų Popino, Kamiuzo ir Kardo triumfas. Bet įžvalgiems protams aiškėjo, kad XVIII amžiaus religinė revoliucija turi sukelti proletarinę revoliuciją. Kodėl darbininkų masės, nebetikinčios pomirtiniu gyvenimu, turėtų taikytis su skurdu šiame pasaulyje? Todėl Balzakas kelia mintį, kad tik katalikybė, vėl atgavusi dvasinę valdžią, galinti išgelbėti visuomenę nuo anarchijos; ir priešingai, toks reformatorius, kaip Sen Simonas, stengiasi ant katalikybės griuvėsių įvesti dvasinę valdžią, kuri nukreiptų

pramonės, mokslo ir meno pažangą į aukščiausią tikslą: „Kuo greičiau pagerinti gausiausios ir neturtingiausios klasės likimą."

Nors jų doktrinos turėjo ateitį, kurios anuo metu dar neįmanoma buvo numatyti, savo amžiuje Sen Simonas ir jo pasekėjai pralaimėjo. Tas amžius, „turtingas sužlugusių projektų", tyčiojosi iš reformatorių ir parsidavė pinigų kultui. Sen Simonas ir Furjė, pašiepti, išjuokti, mirė vienatvėje. Jie neturėjo didesnės įtakos Sand. Mišelis iš Buržo mėgino padaryti iš jos kovotoją, tačiau nesėkmingai. Bet jis ją supažindino su drąsiomis teorijomis apie nuosavybę ir įvedė į pažangias grupes. Lamenė, nors jo paties pažiūros buvo miglotos, priartino Sand prie krikščioniškojo socializmo. Bet tikrasis jos mokytojas buvo Leru.

Leru įkvėpė jai naują religiją. Jis laikė save pranašu ir norėjo krikščioniškąjį gailestingumą pakeisti žmogiškuoju solidarumu. Sand, kuri, anot Sent Bevo, „sekdavo nurodymais žmonių, kurie daugeliu atžvilgių, jai neprilygdavo" perėmė iš Lamenė žmogaus tobulėjimo idėją (aukso amžius dar ateis), nemirtingumo idėją, ne atskiro žmogaus, o žmonių giminės nemirtingumo, ir kolektyvinės nuosavybės idėją. Tik visuomenė galinti skirstyti gėrybes pagal darbą. Nuosavybė — ne vagystė (tas teiginys ramino Noano savininkės skrupulus), bet ir ne teisė, ir kolektyvas turįs teisę keisti jos paskirstymą. Leru sustiprino Sand socializmą, ne tokį žiaurų, kaip Mišelio socializmas, bet pastovesnį ir nuoširdesnį. 1843 metais Sent Bevas pasakė, kad Beranžė, Lamenė, Sand ir Siu —„keturios didžiosios mūsų amžiaus socializmo ir filantropijos galybės".

Kuo reiškėsi tas socializmas? Sentimentalia forma — tuo, kad Sand rėmė proletarinius poetus: audėją Magiu, kepėją Rebulį, kirpėją Žasmeną ir ypač mūrininką iš Tulono, Šarlį Ponsi, kuriam rašė:

„Mano vaike! Esate didelis poetas, labiausiai įkvėptas ir talentingiausias iš visų puikių proletarinių poetų... Galite tapti didžiausiu Prancūzijos poetu..."

Ir dar:

1842 metų birželio 23 d.: „Kenčianti žmonija — tai ne mes, rašytojai, tai ne aš, nepažįstanti (galbūt savo nelaimei) nei bado, nei skurdo; tai net ne jūs, mano brangusis poete, kuriam, sulaukus garbės ir savo brolių dėkingumo, bus atly-

ginta už asmeninius vargus; tai liaudis, nemokšiška, bedalė liaudis, pilna nesuvaldomų aistrų, kurios yra kurstomos blogąja linkme arba slopinamos, negerbiant tos jėgos, kurią dievas juk ne veltui jai yra davęs..."

Ir toliau:

„Hugo kartais pajusdavo šitai, bet jo siela nėra tiek dorovinga, kad jis galėtų tai suprasti visiškai ir laiku. Jo širdžiai trūksta įkarščio, o jo mūzai trūksta skonio."

Ponsi mūzai trūko genialumo ir net talento, bet Sand pavertė jį ištikimu bičiuliu, laikinu patikėtiniu ir pagaliau klestinčiu miesčioniu, nes jos dėka pagarsėjęs, jis tapo Tulono prekybos rūmų sekretoriumi.

Sand socializmas pasireiškė taip pat jos kūriniuose, nes ji ėmė „savo naujų romanų siužetu miesto ir kaimo proletarą, jo darbus, jo vargus, priešpastatydama jo dorybes didžiūnų ir turtuolių egoizmui". Liaudis — dieviškojo įkvėpimo saugotoja; ji turi tą įgimtą gerumą, kurį Ruso priskiria individui. Romane „Keliaujantis pameistrys" gražusis stalius Pjeras Hugenenas yra „iš tos pačios dieviškos medžiagos", kaip ir dailidė Jėzus. Kai jis kalba apie būsimą valstybę, senas skeptikas grafas de Vilprė, pas kurį jis dirba, jam geranoriškai atsako: „Darykite apžadus, kurkite santvarkas. Kurkite jų tiek, kiek jums patinka, ir kuo ilgiau jomis tikėkite!" Bet Hugenenas niekina tą žmogaus ir visuomenės lavoną. Romane „Malūnininkas iš Anžibo", Sand vaizduoja malūnininką Didįjį Lui kaip šventąjį, stiprų ir žavų, taip pat parodo aristokratę, Marselę de Blanšmon, kuri džiaugiasi, praradusi turtą. Savo sūnui Marselė sako: „O kad galėtum suprasti, jog dabar esi atsidūręs *(dėl nusigyvenimo)* avių kaimenėje, kuri yra Kristaus dešinėje, atskirtas nuo ožių, kurie yra jo kairėje!" O dievui: „Viešpatie, duok man jėgų ir išminties padaryti tą vaiką žmogumi. Padaryti jį patricijum aš galėjau, sėdėdama rankas sunėrusi!" Tuo laikotarpiu (1840—1848 metai) Sand noromis sakosi esanti čia komunistė, čia socialistė. Ji nėra užsispyrusi dėl pavadinimo ir norėtų tiksliau suprasti, kas iš tikrųjų slypi už tų dviejų žodžių.

Sent Bevas poniai Žiustei Olivjė, 1840 metų rugpjūčio 3 d.: „Ponia Sand pereina į komunizmą sakyti pamokslų darbininkams; bijau, kad būsimas jos romanas bus šios krypties. Ji

elgiasi nelabai gerai. Ir, nenorėdamas gadinti gerų santykių, visai su ja nebesusitinku..."

Pjeras Leru kitados jai sakėsi bemeiliją́s *komunionizmo*, o ne *komunizmo* terminą, nes kalbama ne tik apie nuosavybės padalijimą, bet ir apie „brolišką sielų bendrumą". Tačiau 1848 metais Žorž toli pralenkė Leru; ji norėjo, kad socializmas pereitų prie veiksmų, o jos filosofui patiko vien kurti sistemas.

Žorž Sand Bokažui: „Esu komunistė, kaip mūsų eros šeštajame dešimtmetyje žmonės buvo krikščionys. Man tai besivystančios visuomenės idealas, religija, kuri gyvuos po kelių šimtmečių. Negaliu susirišti nė su vena šiuolaikine komunizmo formule, nes jos visos gana diktatoriškos ir mano galinčios įsitvirtinti be papročių, įpročių ir įsitikinimų pagalbos. Jokios religijos neįtvirtinsi jėga..."

Toks komunizmas atrodo greičiau idiliškas, negu kovingas, ir pastebėta, kad romanus, kuriuose Sand išreiškia savo idėjas, paskelbė konservatyvūs laikraščiai: *Le Constitutionnel, L'Époque*. O Žorž asmeninė turtingos moters padėtis jos nė kiek netrikdė: „Neapkenčiu žemės nuosavybės. Labiausiai esu prisirišusi prie namo ir sodo. Laukas, lyguma, viržynas — viskas, kas plokščia, mane vargina, ypač kai ta plokštuma priklauso man, kai sau sakau, kad visa tai mano, kad esu priversta ją turėti, saugoti, liepti apsodinti dygliuotais krūmais ir išvaryti iš jos vargdienio bandą, nes yra pavojus pačiai savo ruožtu nuskursti, o tai tam tikromis aplinkybėmis neišvengiamai išmuša iš garbės ir pareigos vėžių." Taip išradingai racionaliai motyvuojamas noras išsaugoti Noaną ir gyventi jame broliškai, paprastai.

Beri provincijoje, kur ponia Sand buvo dvaro savininkė, nuo 1840 metų drauge su pažangiąja opozicija ji vedė kampaniją prieš Lui Filipą. 1843 metais, kaip matėme, ji didžiadvasiškai prisidėjo prie *L'Éclaireur de l'Indre* įsteigimo. Laikraščio *L'Éclaireur* politika buvo artima Paryžiaus *La Réforme* politikai: tam laikraščiui vadovavo Ledriu-Rolenas, temperamentingas, žvalus advokatas, šaunios išvaizdos, maloniai besišypsantis, bet tinginys ir tam tikra prasme oportunistas, nes vedė turtuolę dėl išskaičiavimo ir nuolat rėžė sparną apie moteris. Sand artimesnis buvo Lui Blanas, komunistuojantis socialistas, kuris jau sakė ne: „Kiekvienam pagal jo

darbą", bet: „Kiekvienam pagal jo reikmes". Ji su juo susirašinėjo ir, prieš įsijungdama į jo judėjimą, uždavė jam, kaip ir dera gerai berijietei, keletą „labai kvailų" ir labai tiesių klausimų. Kai pamatė Lui Blaną, pamilo tą žemaūgį, vaikiškos išvaizdos žmogelį, besijuokiantį, gestikuliuojantį, drąsų ir sąmojingą. Ji net ketino apvesdinti jį su „gražuole"— tokią pravardę Solanžai davė Polina Viardo. Romane „Le Pičinino" Sand nupiešė jo portretą: „Didelė ambicija mažame kūne, žavus ir švelnus balsas, geležinė valia."

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad penktajame dešimtmetyje Žorž Sand buvo labai įsitraukusi į revoliucijos parengimą. Ji ramiai sau gyveno Noane.

Žorž Sand Šarliui Ponsi: „Iki žiemos būsiu Noane, kaip kasmet, kaip visada, nes dabar mano gyvenimas sureguliuotas kaip laikrodis. Parašiau du ar tris romanus, kurių vienas netrukus bus išspausdintas... Mano sūnus tebėra liesas ir trapus, bet šiaip sveikas. Tai geriausia būtybė, švelniausia, ramiausia, darbščiausia, nuoširdžiausia ir teisingiausia, kokia begali būti. Mūsų charakteriai, jau nekalbant apie širdis, taip gerai sutaria, kad negalime nė dienos pragyventi vienas be kito. Jis žengia į dvidešimt trečiuosius metus, o aš į keturiasdešimt antruosius... Esame įpratę prie linksmybės, nelabai triukšmingos, bet beveik nuolatinės, tai nutrina mūsų amžiaus skirtumą; gerai padirbėję visą savaitę, atokvėpiui vykstame į kokį netolimą mišką arba kokius nors griuvėsius ir ten ant žolės valgome paplotėlius su mano broliu, stipriu kaimiečiu, sąmojingu ir geru, kuris kasdien pietauja su mumis, nes gyvena už ketvirčio mylios nuo mūsų. Tokios tad mūsų didžiosios pramogos! Morisas piešia peizažą, mano brolis snūduriuoja žolėje. Arkliai ganosi laisvai... šunys šokinėja aplinkui, o stambus arklys, kuris veža visą šeimą savotišku dideliu vienračiu, prieina ir ėda iš mūsų lėkščių..."

Ne visi romanai, kuriuos ji tuo metu rašė, buvo socialiniai. „Jūs manėte, kad geriu kraują iš aristokratų kaukolių. O ne! Aš studijuoju Vergilijų ir mokausi lotynų kalbos..." Vergilijaus skaitymas paskatino ją parašyti savo provincijos „Georgikas". Vaikystėje ją sužavėjo pasakos, kurias vakarais pasakodavo kanapių mynėjas. Ji svajojo pasiekti tą kaimišką pasakojimo paprastumą, išsaugoti drąsų ir betarpišką liaudies pasakotojo stilių, bet pakeisti vietinę šnektą taip, kad ją su-

prastų paryžietis skaitytojas. Iš to mėginimo gimė dvi gražios idilės: „Velnio bala" ir „Fransua Rastinukas". Tai du simetriški romanai. Pirmajame — turtingas ūkininkas veda neturtingą merginą; antrajame — Rastinuką (lauke pamestą pavainikį) pamilsta jį priglobusi pasiturinti moteris. Šios jaudinančios ir sveikos pastoralės kupinos antikinio grožio. Jas skaitant, prisimena ne tik Vergilijus, bet ir Teokritas, o kartais „Odisėja". Nusikračiusi ideologijų, poetiško savo provincijos grožio sužavėta, Sand sukūrė du šedevrus. 1843 metais vienas knygininkas pasakė Balzakui: „Niekas jau nebenori skaityti Žorž Sand. „Keliaujantis pameistrys" ją nužudė, nors žinomi autoriai turi privilegiją parašyti dvidešimt prastų knygų." Bet jau kitais metais Balzakas rašė apie romaną „Žana" poniai Hanskai: „Perskaitykite, tai puiku!.. Peizažas nutapytas meistro ranka..."

1847 metais Sand labiau jaudinosi dėl asmeninių bėdų: išsiskyrimo su Šopenu, Klezenžė-Solanžos dramos, negu dėl politikos. „Sielvartas graužė sielą ir kūną. Manau, kad tas sielvartas nepagydomas, nes vos tik kuriam laikui nuo jo išsivaduoju, vėliau mane apima dar niūresnė ir aitresnė gėla..." Vis dėlto ji sugebėjo dirbti, dėtis, o kartais net iš tikrųjų būti linksma.

Žorž pagaliau surado vyrą savo numylėtai Titinai. Karolis de Bertoldis, trisdešimt šešerių metų lenkas emigrantas, tapo piešimo mokytoju Tiule ir uždirbdavo tris tūkstančius frankų per metus. Jį ten užtiko Viktoras Bori; Sand pasikvietė į Noaną, Ogiustina mokėjo jam patikti. Bet dar reikėjo aprūpinti neturtingos jaunos poros ateitį. Sand paskyrė sužadėtinei trisdešimt tūkstančių frankų kraičio; paskui gavo sužadėtiniui (už kurį privertė Diuvernė laiduoti) mokesčių rinkėjo vietą Riberake. Norėdama išbalansuoti savo biudžetą, išsekintą to dosnumo ir Klezenžė šeimos ekscesų, ji rašė dešimttomę „Mano gyvenimo istoriją".

Žorž Sand Šarliui Ponsi, 1847 metų gruodžio 14 d.: „Tai įvairūs atsiminimai, požiūriai į pasaulį ir apmąstymai, kurie pasižymės tam tikru poetiškumu ir dideliu paprastumu. Tačiau neketinu atskleisti viso savo gyvenimo. Nemėgstu išdidžių ir ciniškų išpažinčių ir nemanau, kad reikia atverti visas širdies paslaptis žmonėms, blogesniems už mus ir linkusiems iš to ne gera, o bloga pasimokyti. Be to, mūsų gyve-

nimas susijęs su visų aplinkinių gyvenimu, ir negalima dėl ko nors pasiteisinti, neapkaltinant kito, kartais geriausio bičiulio. O aš nenoriu nieko nei kaltinti, nei liūdinti. Tai būtų man šlykštu, ir aš kentėčiau daugiau, negu mano aukos. Taigi manau, kad sukursiu naudingą knygą, kurioje nebus pavojingų ir papiktinančių dalykų, tuščios garbės ir niekšybės; rašau ją su malonumu..."

1847 metais ji jau nebesusitikinėjo su Pjeru Leru ir, nors anksčiau jam buvo labai atlaidi, pagaliau ėmė griežtai jį smerkti: „Nieko nežinau apie Leru reikalus. Pradedu manyti, kad jis geba išlaikyti pusiausvyrą ant įsivaizduojamo siūlo, kuris skiria jį nuo epochos. Nežinau, kaip bus toliau, bet jis visada ras išeitį. Iš vienos pusės, jis nemoka tvarkyti reikalų, bet, antra vertus, yra apsukrus, ištvermingas ir labai gerai moka išplėšti iš pasaulio, kurio nepripažįsta, jam reikalingą pagalbą. Kaip jis šitiek metų gyvena savanoriškame skurde, o nei jam, nei visoms burnoms, kurias turi išmaitinti, niekados nieko netrūksta? Tai mįslė. Bet kadangi ta mįslė egzistuoja jau seniai, ji per daug nebejaudina. Jeigu Busakas sugrius jam po kojų, jis įsikurs kitur. Jis nuostabiai sugeba rasti netikėtus išteklius. Moka puikiai pateisinti tokį veikimo būdą... Prisipažįstu, kad negalėjau pakęsti, kaip jėzuitiškai jis, reikalui esant, moka pritaikyti savo fanatizmą..." Veidmainystė — tai duoklė, kurią maištininkas atiduoda visuomenei.

III

RESPUBLIKOS MŪZA

Jaunasis Viktoras Bori, anuo metu nuolatinis Noano svečias, 1848 metų pradžioje buvo smarkiai susirūpinęs dėl to, kad Paryžiuje turinti įvykti revoliucija. Žorž tuo netikėjo, ir vasario revoliucija ją nustebino, kaip nustebino visą Prancūziją. Žorž neapkentė Lui Filipo su grynai moterišku nirtuliu, bet banketų už rinkimų reformą kampanija, kuri vyko prieš tai ir sužlugdė režimą, jai atrodė nepavojinga ir tuščia. „Tai intrigos tarp ministrų, kurie nuversti, ir ministrų, kurie nori iškilti,— rašė ji sūnui,— ir nemanau, kad liaudis dalyvaus po-

no Tjero rietenose su ponu Gizo... Taigi patariu tau ten neslampinėti, nes gali gauti į kailį be naudos kilniam reikalui... Būtų pernelyg kvaila, jeigu tave nudobtų dėl Odilono Baro ir kompanijos..." Kai prasidėjo sąmyšis, ji nustebo, kad Morisas negrįžta į Noaną, kaip buvo jam patarusi. Delakrua rašė, kad Morisas smarkiai susijaudinęs: „Morisas švytėte švyti: išėjo iš ten tarsi girtas, nemaniau, kad jis gali būti toks egzaltuotas." Susirūpinusi ji išvažiavo sūnaus ieškoti.

Atvykus į Paryžių, jai staiga susidarė įspūdis, kad atėjo didi diena ir kad susikūrė ne šiaip sau respublika, bet socialinė respublika. Valdžią buvo paėmę jos bičiuliai, ir ji nuėjo pasimatyti su mažuoju Lui Blanu į jo Liuksemburgo rūmus. Marmuro galerijose būriavosi ilgos voros proletarų. Lui Blanas spindėjo: „Reikia, kad liaudies jėga,— pasakė jis jai,— parodytų išorinę rimtį; rimtis yra jėgos didingumas." Pro Gizo namo langą, šnekėdamasi su Lamartinu, ji žiūrėjo į eitynes: *Žorž Sand Ogiustinai Bro:* „Reginys buvo gražus, paprastas ir jaudinantis: keturi šimtai tūkstančių žmonių glaustomis gretomis žingsniavo nuo Madlenos katedros iki Liepos kolonos; nesimatė nė vieno žandaro, nė vieno policininko, tačiau visur buvo pavyzdinga tvarka, padorumas, susikaupimas, mandagumas, niekas niekam nenumynė kojos, niekas niekam nesulamdė skrybėlės. Tai buvo nuostabu. Paryžiaus liaudis — pirmoji liaudis pasaulyje!.."

Respublika buvo įtvirtinta, ir niekas jos jau nebepaleis iš rankų; jei reikės ją apginti, liaudis mirs barikadose. Vyriausybė, sudaryta iš dorų žmonių, galbūt nebuvo pajėgi atlikti uždavinio, kuriam reikėjo „Napoleono talento arba Jėzaus širdies". Tačiau dauguma darė kaip galima geriau.

Su Lamartinu Sand niekados artimai nedraugavo. 1843 metais, rytojaus dieną po Lamartino kalbos, kurioje jis pasisakė prieš režimą, jinai jį pasveikino. To laiško nudžiugintas, jis pareiškė norą susitikti. Penktą valandą po pietų ji dar gulėjo, bet atsikėlė jo priimti ir pasirodė „su kažkokiu prasegtu palaidiniu. Liepė atnešti cigarų, ir juodu ėmė šnekėtis apie politiką ir žmoniją. Pirmą kartą tie du dideli genijai kalbėjo akis į akį. Iki tol atrodė, kad Žorž Sand jį truputį niekina..." Kai 1848 metų vasario mėnesį ji vėl pasimatė su juo Paryžiuje, jis, jos nuomone, buvo gerokai apsvaigęs nuo savo vaidmens. „Ką tik pasakiau kalbą ir apglėbiau šimta-

tūkstantinę minią",— pasakė jis jai. Ji laikė jį daugiau Vernjo, negu Mirabo, daugiau poetu, negu veiklos žmogumi. Bet respublikai jis dar buvo reikalingas; jis buvo jos „kerintis šauklys". Stiprus ir malonus jo balsas sušvelnindavo žodį *revoliucija.*

Sand stebėjo laikinosios vyriausybės vadus, kuriuos darbininkai ir buržuazija tąsė į priešingas puses. Palaidinė prieš redingotą; kepurė prieš skrybėlę; socialistinė respublika prieš buržuazinę respubliką — štai 1848 metai. Žorž, džiaugdamasi pergale, nepritarė šiam konfliktui. Buržuazija ir darbininkai drauge nuvertė „šlykštų režimą". Jie turėtų ištiesti vieni kitiems rankas.

„Liaudis,— rašė Sand,—yra linkusi pasitikėti buržuazija, ir buržuazija tuo pasitikėjimu nepiktnaudžiaus. Ji nesileis klaidinama klastingų patarimų, tuščių aliarmų, netikrų gandų, šmeižtų, skleidžiamų prieš liaudį. Liaudis bus teisinga, rami, protinga ir gera, jei vidutinioji klasė rodys jai pavyzdį..." Tomis pirmosiomis dienomis ji buvo juo labiau optimistiškai nusiteikusi, kad staiga pasijuto esanti galinga. Ji įtaisė savo draugus respublikos komisarais Šatoru ir La Šatre. Jos pastangomis Burže buvo atleistas iš pareigų jos buvęs meilužis, Mišelis, kuris, anot jos, išdavęs demokratiją, bijodamas demagogijos. Morisą, Ledriu-Roleno padedama, Žorž Sand padarė Noano meru. Polinai Viardo jos rūpesčiu buvo suteikta garbė sukurti „naują *Marselietę* pagal Diupono žodžius. Tai aš visam tam vadovauju",— išdidžiai pridurdavo Sand. Žorž turėjo nuolatinį leidimą įeiti bet kuriuo metu pas laikinosios vyriausybės narius. Ledriu-Rolenas „su jam įprastu užsidegimu ir lengvabūdiškumu" pavedė jai redaguoti „Respublikos biuletenį". Ji darėsi revoliucijos mūza. Veikla apsvaigina menininkus; jie nežino jos pavojų, jiems sukasi galva. Jie mano, kad realųjį pasaulį galima formuoti taip pat lengvai, kaip ir įsivaizduojamus pasaulius. Pabudimas esti netikėtas ir nemalonus.

Tas gražus sapnas truko neilgai — tai būdinga sapnams. Turtingieji bijojo; vargdieniai taip pat. Liaudis, išsaugojusi nemalonius 1830 metų prisiminimus, kai karalius-pilietis iš jos atėmė jos respubliką, nesudėjo ginklų. 1848 metų kovo mėnesį Sand jau rašė: „Mačiau, kaip nepasitikėjimas ir skepticizmas skverbiasi į turtuolių širdis; mačiau, kaip garbės

troškimas ir apgavystė dangstosi lojalumo kauke." Ji bijojo pseudodarbininkų ir pseudorespublikonų, kurie jau maišėsi į manifestacijas, siekdami jas sužlugdyti.

Ji nuskubėjo į Noaną, norėdama pasodinti į sostą Morisą ir sužinoti provincijos nuotaikas. Turgaus aikštėje vyko kaimo šventė; berijiečiai atjojo, ant peties užsikabinę šautuvus; tie raiteliai atrodė taikingi šuanai. Bet La Šatre buržuazija buvo priešiškai nusiteikusi. „Sugrįžau čionai padėti, kiek mano jėgos leidžia, savo draugams revoliucionizuoti tą sustingusį Beri... Vis tiek respublika nežuvo todėl, kad La Šatras jos nenori..." Tačiau, nusivylusi dėl to nepasisekimo, Sand pasidarė nenuolankesnė ir agresyvesnė. Sugrįžusi į Paryžių, ji išdidžiai įsivaizdavo esanti santvarkos protas ir plunksna.

Žorž Sand Morisui, 1848 metų kovo 24 d.: „Taigi dabar esu užsiėmusi kaip valstybės veikėjas. Šiandien parašiau du vyriausybinius aplinkraščius: vieną Liaudies švietimo ministerijai, antrą Vidaus reikalų ministerijai. Labiausiai mane smagina, kad visa tai adresuojama *Merams* ir kad tu gausi oficialiu keliu savo *motinos* instrukcijas. Ak! Ak! Ponas mere, turėsi klausyti ir pradžiai kas sekmadienį skaitysi susirinkusiai nacionalinei gvardijai vieną Respublikos „Biuletenį"... Nežinau, ko turiu klausyti. Mane šaukia į dešinę ir į kairę. Še tau kad nori..."

Ją buvo pagavęs didelis ir nuoširdus tikėjimas. Lamartinas jai atrodė labai vangus ir labai miesčioniškas.

Žorž Sand Lamartinui, 1848 metų balandis: „Kodėl jūs abejojate? Juk jūs apie stebuklus, kuriuos dieviškoji apvaizda laiko atsargai silpniesiems ir engiamiesiems, galite spręsti, remdamasis didingais apreiškimais, kurie apšvietė jūsų — poeto ir menininko — sielą... Argi manote, jog dievas amžių amžius lauks, norėdamas įgyvendinti stebuklingą paveikslą, kurį jums akimirką parodė?.. Jūs neturite laiko nuovokos, didis poete ir didis žmogau!.. Kodėl esate su tais, kurių dievas nenori apšviesti, o ne su tais, kuriuos jis apšviečia?.. Jeigu tik baimė gali juos sukrėsti ir nugalėti, prisijunkite prie tų grasinančių proletarų tam, kad rytoj stotumėt prieš juos ir neleistumėt įvykdyti grasinimų..."

Balzakas, kuris niekados nelakiojo padebesiais, blaiviai vertino naujosios santvarkos šansus. „Kadangi respublika geriausiu atveju neišsilaikys ilgiau kaip trejus metus, reikia

stengtis nepraleisti progos..." Jeigu būtų turėjęs pinigų, naudodamasis panika, jis būtų, kaip jo romanų spekuliantai, supirkinėjęs rentas ir žemės sklypus pigiausia kaina. „Norint įkurti respubliką,— rašė jis poniai Hanskai,— reikia viską sugriauti ir viską iš naujo pastatyti. Bet tam darbui nėra tinkamų žmonių. Taigi, manau, kad gana greitai grįšime prie to, kas yra galima..." Dėl ribų to, kas galima, Balzakas nebūtų sutaręs su savo bičiule ir drauge Žorž.

Artėjo visuotiniai rinkimai. Sand darė viską, ką galėjo, kad liaudis „gerai balsuotų", tai yra, balsuotų už kandidatus, kurie paremtų vyriausybę ir revoliuciją. Bet visa provincija, išskyrus keletą pramoninių miestų, pasirodė besanti tokia pat konservatyvi kaip La Šatras. Tačiau Žorž neprisipažino pralaimėjusi. Ji net nustatė pavojingą skirtumą tarp *daugumos* ir *vieningumo:*

„Ideali visuotinio suverenumo išraiška yra ne dauguma, o vieningumas. Ateis diena, kai protas galutinai nusimes visus šydus, o sąmonėje neliks abejonių, tada nė vienas balsas susirinkimuose nepakils prieš tiesą... Visose istorijos epochose būna tokių lemiamų valandų, kai apvaizda pasiunčia išmėginimą ir sankcionuoja tikrą masių siekimą, karštą jų pritarimą. Būna valandų, kai vieningumas pasireiškia dangaus akivaizdoje ir kai dauguma nebetenka reikšmės..."

„Biuletenyje Nr. 16", kuris vėliau nemaloniai išgarsėjo, ji grasino:

„Nėra abejonės, kad rinkimai, jeigu jie neprisideda prie socialinės tiesos triumfo, bet išreiškia interesus vienos kastos, išdavusios nuoširdų liaudies pasitikėjimą, tada rinkimai, užuot buvę respublikos išganymu, bus jos pražūtis. Tada liaudžiai, stačiusiai barikadas, teliktų vienas išsigelbėjimo kelias: dar kartą pareikšti savo valią ir atidėti netikrų liaudies atstovų nutarimus. Ar Prancūzija panorės, kad Paryžius griebtųsi tos kraštutinės, pražūtingos priemonės?.. Apsaugok, viešpatie!.."

Tai buvo šaukimas į riaušes. Ponia Sand nebijojo riaušių. Vyriausybė, spauda, visa Prancūzija buvo, jos nuomone, pasidalijusi į grynai politinius respublikonus, prie kurių prisijungė monarchistai, ir į respublikonus socialistus, tarp kurių buvo ir ji pati. Tik ginkluotas susirėmimas, anot jos, galėjo nulemti tų dviejų blokų likimą. Rinkimais ji visiškai nepasi-

tikėjo, nes jie turėjo būti nukreipti prieš „komunistus", prieš komunistus fantastus, kurie reikalautų agrarinio įstatymo, plėšimo, vogimo.

„Jeigu komunizmą suprantate kaip sąmokslą, linkusį mėginti perversmu užgrobti diktatūrą, kaip buvo kalbėta balandžio šešioliktą, mes anaiptol nesame komunistai... Bet jei komunizmą suprantate kaip norą ir troškimą, kad, taikant visas legalias ir viešosios moralės pripažintas priemones, nuo šios dienos išnyktų pasipiktinimą kelianti nelygybė — nepaprastas turtingumas ir nepaprastas skurdas — ir užleistų vietą gimstančiai tikrajai lygybei,— tada mes — komunistai ir drįstame jums tai pasakyti, jums, kurie mus sąžiningai klausiate, nes manome, kad esate komunistai taip pat, kaip ir mes..."

Tačiau kraštutiniai kairieji (Blanki, Kabė, Raspajis, o galbūt ir Lui Blanas, „didelė ambicija mažame kūne") rengėsi smūgiui sekmadienį, balandžio 16 d. Jis baigėsi rimtu pralaimėjimu: visa nacionalinė gvardija, visa buržuazija ir didelė dalis priemiesčių darbininkų šaukė: „Tegyvuoja respublika! Mirtis komunistams!"

Žorž Sand Morisui, 1848 metų balandžio 17 d.: „Noriu tau papasakoti, kaip viskas įvyko, nes iš laikraščių tu nieko nesuprasi. Neišduok paslapties. Per savaitę buvo surengti trys ar, tiksliau sakant, keturi sąmokslai. Iš pradžių Ledriu-Rolenas, Lui Blanas, Flokonas, Kosidjeras ir Alberas norėjo priversti Marasą, Garnjė-Pažė, Karno, Betmoną, žodžiu, visus respublikos nuosaikiuosius, pasitraukti iš laikinosios vyriausybės. Jie būtų palikę tik Lamartiną ir Arago, kurie yra neapsisprendę ir kurie, aukščiau statydami valdžią už įsitikinimus (nes jų neturi), būtų prisijungę prie jų ir prie liaudies. Tas sąmokslas buvo gerai organizuotas... Jis būtų galėjęs išgelbėti respubliką, tučtuojau paskelbti apie mokesčių sumažinimą vargingiesiems, imtis priemonių, kurios, nežlugdydamos sąžiningai įsigytų turtų, būtų padėjusios įveikti Prancūzijoje finansinę krizę; pakeisti rinkiminio įstatymo formą, nes ji yra bloga ir pavers rinkimus parapiniais; pagaliau padaryti viską, kas tik šiuo metu įmanoma, palenkti liaudį į respubliką, nes buržuazijai jau visose provincijose pavyko ją nuo tos valdymo formos atgrasinti, ir sušaukti tokį Nacionalinį susirinkimą, prieš kurį nereikėtų vartoti jėgos..."

Taigi jau tuo metu, tikėdamiesi nesėkmingų rinkimų, pažangūs vyriausybės protai ėmė ruošti sąmokslus prieš savo pačių režimą. Kontrmanifestacijos pasisekimas sustiprino nuosaikųjį sparną. Daugelis „Biuletenio Nr. 16" skaitytojų manė, kad už maištą atsakingas „kurstantis" Žorž Sand tekstas. Buvo klausiama, kas jai leido jį skelbti oficialiame laikraštyje. Žinoma, nei Ledriu-Rolenas, nei Žiulis Favras („Biuletenio" generalinis sekretorius) neprisipažino esą atsakingi, teigdami, kad šio straipsnio neužsakę, ir iš tikrųjų, sutinkamai su tvirtomis administracinėmis tradicijomis, nė vienas iš jų nebuvo skaitęs straipsnio, prieš atiduodant jį spausdinti.

Žorž Sand mėgino paaiškinti kituose laikraščiuose, kad ji smerkianti tiek manifestaciją, tiek ir kontrmanifestaciją, „kastą ir sektą", anot jos. Kasta — tai yra vadinamosios valdančios klasės; sekta — tai yra grupelė fanatikų, skelbiančių smurtą. Bet iš tikrųjų ji padrąsino sektą, ir visuomenė buvo labai smarkiai ja pasipiktinusi. Balandžio 20 d., Brolybės šventės dieną, ji susilaukė atpildo.

Žorž Sand Morisui, 1848 metų balandžio 21 d.: „Milijonas žmonių... Ši šventė buvo gražiausia istorijos diena... Ji reiškia daugiau, negu visos šešioliktojo biuletenio dienos intrigos, ir įrodo, kad liaudis nesidomi mūsų nesutarimais, mūsų pažiūrų subtilybėmis, bet gyvai suvokia didžius dalykus ir jų trokšta..."

Balandžio 23 d. įvyko rinkimai, ir išrinktasis Susirinkimas buvo agresyviai nuosaikus. Masės, kurių buvo atsiklausta pirmą kartą, pasirodė dar konservatyvesnės, negu cenzą turintys rinkėjai. Paryžius, paskelbdamas visuotinius rinkimus, provincijos naudai, neteko teisės valdyti. Paryžiaus riaušės galėjo paneigti teisėtumą valdžios, kuri atsirado dėl apribotų rinkimų, bet ne valdžios, turinčios daugumą šalyje. Burbonų rūmai nugalėjo rotušę. Prancūzai sutiko su politine revoliucija, bet ne su socialine revoliucija. „Mes tikėjomės nesėkmingos rinkimų baigties,— pareiškė *La Réforme,*— bet rezultatai, reikia pripažinti, pranoko mūsų lūkesčius."

Sand tebeturėjo leidimą įeiti pas ministrus. Gegužės dešimtą, kai Susirinkimas rinko prezidiumo narius, „Ledriu-Rolenas gulėjo vejoje prieš Atstovų rūmus su ponia Sand; sargybinis neleido niekam prisiartinti... Kiek vėliau prie jų prisijungė

Lamartinas..." Storasis Ledriu, oportunistas, rinkimų pamokytas, suartėjo su Lamartinu ir nuosaikiaisiais. Lui Blanas buvo pašalintas iš vyriausybės. Gegužės penkioliktą Paryžiaus darbininkai pasielgė taip, kaip ponia Sand jiems patarė „Biuletenyje Nr. 16". Vadovaujami dviejų Paryžiaus riaušių veteranų, Barbeso ir Blanki, jie įsiveržė į Burbonų rūmus, pareiškė, kad Susirinkimas paleidžiamas, ir paskelbė socialistinę vyriausybę. Bet teisėtoji vyriausybė sukėlė aliarmą; turtingųjų kvartalų nacionalinė gvardija išvadavo Susirinkimą; Barbesas ir darbininkas Alberas buvo suimti. „Demokratai laimėjo tiek prieš atžagareivius, tiek prieš demagogus." Tokia buvo Lamartino draugų nuomonė; niekinantis epitetas negalėjo patikti nei Lui Blano draugams, nei Žorž Sand.

Ji nenorėjo susitaikyti su tuo, kad jėgos jau išbandytos, ir vis dar tebetikėjo, kad liaudis pareikš savo valią. Monktonas Milnsas, britų parlamento narys (būsimasis lordas Hautonas), pravažiuodamas pro Paryžių, gegužės pradžioje surengė pusryčius, kuriuose pakviestųjų tarpe buvo Sand, Ogiustas Minjė, Aleksis de Tokvilis, Karlota Marliani ir Prosperas Merimė. „Vienos damos,— rašo Merimė,— buvo labai gražios akys, ji dažnai jas nuleisdavo. Ji sėdėjo tiesiai prieš mane, ir jos veido bruožai man pasirodė pažįstami. Paklausiau kaimyną jos pavardės. Tai buvo ponia Sand. Ji man pasirodė daug gražesnė, negu kitados. Na, žinoma, mes vienas kitam nieko nepasakėme, bet įdėmiai žvilgčiojome vienas į kitą... Po pietų pavaišinau cigaru pulkininką D..., kuris priėjo prie ponios Sand ir pasiūlė jai tą cigarą nuo savęs; ji mandagiai priėmė. Laikiausi per du sieksnius, kaip sako jūreiviai. *„A long spoon to eat with the devil."*[1] Tokvilis, kurio su rašytoja nesiejo asmeniniai prisiminimai, ypač domėjosi Sand kaip „politine veikėja". Iš anksto buvo susidaręs apie ją nepalankią nuomonę; jį sužavėjo taurus ir natūralus jos elgesys ir paprasta kalbėsena.

„Tai, ką ji kalbėjo, mane labai nustebino. Pirmą kartą tiesiogiai ir draugiškai bendravau su asmeniu, kuris galėjo ir norėjo man papasakoti, kas dedasi mūsų priešininkų stovykloje. Partijos niekad viena kitos nepažįsta; jos priartėja

---

[1] Neik su velniu obuoliauti *(angl. idiom.)*.

viena prie kitos, puola, susiremia, bet viena kitos nemato. Ponia Sand labai detaliai ir be galo gyvai nupiešė man Paryžiaus darbininkų padėtį, jų organizaciją, skaičių, apsiginklavimą, pasiruošimą, mintis, aistras, jų ryžtingumą. Maniau, kad ji viską pavaizdavo gerokai perdėdama, bet taip nebuvo: tai įrodė vėlesnieji įvykiai. Atrodė, kad ji pati išsigandusi liaudies pergalės ir labai užjaučia mus, numatydama mums gresiantį likimą: „Pone, pasistenkite prikalbinti savo draugus,— pasakė ji man,— kad jie nestumtų liaudies į gatvę, keldami jai nerimą ar erzindami ją; o aš norėčiau savo vienminčiams įkvėpti kantrybės, nes, jeigu prasidės mūšis, jūs visi žūsite..."

Toks stebinantis tikėjimas savo idėjų pergale tuo metu, kai joms grėsė didelis pavojus, kilo iš jos gyvybingumo pertekliaus. Jausdamasi stipri, ji tikėjo, kad ir socialinė respublika tokia pat stipri. Savo straipsniuose ji reiškė simpatiją socialistams respublikonams ir priešiškumą greitam komunizmui," kuris yra tiesiog komunizmo neigimas, nes norėtų veikti smurtu, panaikindamas evangelinį ir komunistinį brolybės principą". Metas jai atrodė toks rimtas, kad ji net nedalyvavo savo brangiosios Titinos vestuvėse, kurios įvyko Beri 1848 metų gegužės 6 d.

Apie ką galvojo mergina, ilgą laiką įsimylėjusi savo pusbrolį, tuokdamasi iš išskaičiavimo, kai Morisas, Noano meras, sujungė ją su Bertoldžiu? Nesunku įsivaizduoti, su kokiu liūdesiu Ogiustina turėjo palikti namus, kur puoselėjo tokias dideles viltis ir turėjo didelį pasisekimą rengiamuose vaidinimuose. Žinoma, ji čia ne kartą kentėjo, bet ir smagiai leisdavo laiką. Ištekėsi už to „baisiai pinigingo" senbernio ir gyvensi su nežymiu valdininku — vadinasi, galvojo ji, paskęsi nuobodžioje kasdienybėje.

Gegužės penkioliktą kilo audra, kurią Žorž Sand išpranašavo Tokviliui. Dingstis buvo manifestacija dėl engiamos „nukryžiuotos" Lenkijos. Lamartinas, būdamas apdairus ministras, nenorėjo traukti Prancūzijos į beviltišką karo žygį, ir lenkų emigrantai jį smarkiai puolė. Tokia buvo oficiali demonstracijos priežastis. Iš tikrųjų ji turėjo parodyti liaudies galią ir priversti paskirti naujus rinkimus. Daugelis manifestantų naiviai tikėjo lozungais ir šaukė: „Tegyvuoja Lenkija!

Tegyvuoja respublika!" Pamažu pasigirdo šūkiai: „Tegyvuoja Lui Blanas!", ir Blanki nuvedė minią Nacionalinio susirinkimo šturmuoti. Lamartinui, Ledriu-Rolenui, net Barbesui nebuvo leista kalbėti. Blanki ir Lui Blanas paskelbė demokratinę ir socialinę respubliką, o minia šauksmais ją pasveikino. Jie reikalavo nedelsiant pasiųsti kariuomenę į Lenkiją. Tuo metu pasigirdo aliarmo signalas. Nacionalinė gvardija ėjo į pagalbą Susirinkimui. Viskas sužlugo. Minią apėmė panika. Pasigirdo šauksmai: „Mirtis Barbesui!" Jis buvo suimtas. Tuo viskas ir baigėsi.

Kur gegužės penkioliktąją buvo Žorž Sand? Burgonės gatvėj, įsimaišiusi į minią. Pirmo aukšto lange ji pamatė nepažįstamą damą, sakančią kalbą liaudžiai ir entuziastingai liaudies sveikinamą. Žorž paklausė, kas toji didvyrė. Jai buvo atsakyta, kad tai esanti Žorž Sand! Morisas pasakoja, kad tai buvęs kelių žioplių pokštas. Jis pats su berijiečiu Adolfu Diuplonu nuvyko į karo mokyklą ieškoti patrankos, bet rado tik alaus bokalus. „Atmintina ir linksma diena",— rašo jis. Yra tikra, kad Sand aktyviai nedalyvavo įvykiuose. Tačiau laikraščiai tebelaikė ją už viską atsakinga, nes „Biuletenyje Nr. 16" ji pasakė, jog liaudis turinti teisę ginti respubliką net prieš Nacionalinį susirinkimą. Sand atsakė, kad Biuletenis pasirodęs daug anksčiau, todėl negalėjęs būti tiesioginė gegužės penkioliktosios įvykių priežastis, ir tai buvo tiesa.

Gegužės penkioliktosios vakare ji pripažino, kad socialinės respublikos reikalas sužlugęs, ir vieno tetroško: grįžti į Noaną. Tačiau išlaukė dvi dienas, nes sklido gandai, kad ją ketinama suimti. Nenorėjo, kad atrodytų, jog ji bėga. Belaukdama kratos, sudegino visus savo popierius ir *Intymųjį dienoraštį*. Bet niekas neketino jos kliudyti, ir gegužės septynioliktosios vakare ji ramiai išvažiavo.

„Norėjau teisingumo organams duoti laiko ir būti po ranka, jeigu jiems atrodytų, kad turi kažką su manimi išsiaiškinti. Mano draugų būgštavimai buvo visai nepagrįsti, ir aš lengvai būčiau galėjusi suvaidinti įtakingą asmenybę, apsimesdama, kad bėgu, o iš tikrųjų niekas nesiteikė apie mane pagalvoti, nebent keletas ponų iš nacionalinės gvardijos, kurie piktinosi, matydami, kad pamirštas toks pavojingas sąmokslininkas."

IV

NOANAS, 1848—1850

Principų nėra; yra tik įvykiai.
BALZAKAS

Kai Burgonės gatvėje gegužės penkioliktosios vakare ji prisiminė Noaną, jis jai atrodė ramus prieglobstis. Tačiau jai teko nusivilti. Kaime, kur visi reakcionieriai ruošė prieš ją išpuolius, ji jautė didesnį pavojų, negu Paryžiuje, kur maišatyje ji buvo užmiršta. Kaimynai ją kaltino visomis nuodėmėmis ir visais nusikaltimais.

„Čia, tokiame romantiškame, švelniame, gerame, ramiame Beri, krašte, kurį taip nuoširdžiai myliu ir kur vargšams ir prasčiokams įrodžiau, kad jaučiu savo priedermes jiems, esu laikoma žmonių giminės priešu, ir, žinoma, tik dėl mano kaltės respublika netesėjo savo pažadų..."

Sklido gandai, kad ji gavusi iš „pono hercogo Roleno" visus apygardos vynuogynus, visas žemes ir visas pievas ir kad įsakiusi pasodinti į Venseno pilies bokštą geriausius deputatus.

Žorž Sand Karlotai Marliani: „Turiu savo buvimu įbauginti gausią La Šatro kvailių gaują, kurie kasdien grasina padegsią mano namus. Jie neturi nei fizinės, nei moralinės drąsos ir, kai ateina čionai pasivaikščioti, aš praeinu pro juos, o jie nukelia man skrybėles. Bet, paėję toliau, drįsta šaukti: „*Šalin komunistuojančius!*"

Naujasis Noano meras, tėvas Olaras, politinis Sand priešininkas, bet asmeninis bičiulis, patarė jai išvažiuoti iš Noano, kol visos tos paskalos ir įniršis aprims. Ji išvyko į Turą, o laikraščiai tyčiojosi: „Kur išsinešdino Žorž Sand?.. Kaip pranešama iš Paryžiaus, Žorž Sand, nusivylusi — ar nusivylęs — birželio dienų rezultatu, liepusi sukrauti savo baldus, cigarų dėžutę ir išvykusi iš Paryžiaus gyventi į Turą. Reikalas, tedominantis pervežimo kontorą..."

Delakrua jai rašė, kad ji gerai padarė išvažiavusi: „Gal jus būtų apkaltinę stačius barikadas. Teisingai sakote, kad

tokiais laikais, kaip šie, partiškumas neįtikina, o šautuvai arba durtuvai virsta vieninteliais argumentais, su kuriais skaitomasi... Jūsų bičiulis Ruso, kuris, beje, išskyrus virtuvės ugnį, niekados nėra matęs jokios kitos ugnies, karingos nuotaikos pagautas, susižavėjęs kartoja vieno lenkų karvedžio žodžius, o šis dėl savo neramios respublikos yra pareiškęs: *„Malo periculosam libertatem quam quietum servitium"*. Tas lotyniškas posakis reiškia: „Bemeiliju pavojų kupiną laisvę, negu ramią vergiją." Aš, deja, priėjau priešingą nuomonę, ypač turėdamas galvoje tai, kad kautynėmis pirkta laisvė nėra tikra laisvė, tikra laisvė — kai gali ramiai vaikštinėti, mąstyti, laiku pietauti ir naudotis daugeliu kitų pranašumų, kurių politiniai sąmyšiai negerbia. Atleiskite man, mieloji drauge, mano atžagareiviškus samprotavimus ir mylėkite mane, nors ir esu nepataisomas mizantropas."

Sukilimui pralaimėjus ir pasibaigus kruvinoms birželio žudynėms, buvo ištremta tūkstančiai asmenų. Socialinė respublika buvo nugalėta, o galbūt — ir apskritai respublika. Tarp buržuazijos ir darbininkų vėl atsivėrė neperžengiama praraja. Sand neteko vilties ir liovėsi rašiusi į laikraščius.

Žorž Sand Edmonui Plošiu, 1848 metų rugsėjo 24 d.: „Jūs klausiate, į kurį laikraštį rašau. Niekur nerašau, bent šiuo metu; negaliu išreikšti savo minčių, būdama apsiausties stovyje. Reikėtų padaryti nuolaidų vadinamiesiems laiko reikalavimams, bet nesijaučiu pajėgianti tai padaryti. Be to, mano širdis jau kuris laikas sugelta, nusiminusi. Ji tebeserga, ir turiu laukti, kol ji pasveiks..."

Šopenas, kuris buvo Londone, vis nepalankiau kalbėjo apie buvusios bičiulės nelaimes: „Pastaruoju metu ji įklimpo į didelę balą ir įtraukė su savim daugelį kitų. Jai priskiriami šlykštūs atsišaukimai, kurie sukurstė pilietinį karą..."

Prie visuomeninių nelaimių prisidėjo skaudūs asmeniniai konfliktai. Siuvėjas Bro, Ogiustinos tėvas, paskelbė pamfletą antrašte: *Amžininkė. Žorž Sand biografija ir intrigos.* Jame jis kaltina Sand, jog ji atviliojusi Ogiustiną į Noaną, norėdama padaryti ją Moriso meiluže, o paskui sukompromituotą merginą ištekinusi už pirmo pasitaikiusio vyriškio. Tai buvo šantažas, nes Bro (kuris skelbėsi ketinąs išleisti daugiau brošiūrų ta pačia tema) nebuvo nė kiek suinteresuotas apšmeižti savo paties dukros, jam tik rūpėjo šantažuoti Sand.

Žorž kreipėsi patarimo į garsų advokatą Šedetanžą. Ji pätikino, kad tarp įdukros ir jos sūnaus tebuvusi broliška, šventa draugystė: „Jie visada buvo man po akių, mes gyvenome kaime, šeimos ratelyje." Šedetanžas įbaugino siuvėją, ir antroji jo brošiūra niekados nepasirodė; bet Šopenas ir šį kartą ėmėsi kaltintojo vaidmens. „Žodžiu, labai nešvari avantiūra, apie kurią šiandien šneka visas Paryžius. Tėvas pasielgė niekšiškai, bet jis teisus. Štai toji geradarybė, prieš kurią visomis jėgomis kovojau nuo pat pirmos dienos, kai ta mergina įžengė į namus!.." Kunigaikštis Karolis ėmė neapkęsti Lukrecijos Floriani. Solanžai, kuri liko Šopeno bičiulė ir dažnai gaudavo iš jo gvazdikų ir rožių, Sand rašė: „Negalėjau už įniršį ir neapykantą atsiteisti jam neapykanta ir įniršiu. Dažnai apie jį galvoju kaip apie sergantį, irzlų ir pasimetusį vaiką..."

Ir vėl jos darbo stalas virto tvirtove, sauganča ją nuo priešiško pasaulio puolimų. Ji ėmėsi „Mano gyvenimo istorijos", taip pat, Rolina patarimu, grįžo prie kaimo romanų. Pradėdama „Mažąją Fadetę", parašė gražią pratarmę: *Kodėl grįžome prie savo avinų*. Ji pateikė joje savo pasikalbėjimą su Fransua Rolina, pasikalbėjimą, iš kurio atsirado ta knyga.

„Kalbėdamiesi apie respubliką, kokios trokštam, ir apie tą, kurią turime pakęsti, priėjome ūksmingą, čiobrelių priaugusią vietą, tartum kviečiančią pailsėti.

— Ar atsimeni,— pasakė jis,— kad ėjome pro čia prieš metus ir prasėdėjome visą vakarą? Juk čia tu papasakojai man *Rastinuko* istoriją, ir aš tau patariau ją užrašyti tokiu paprastu stiliumi, kokiu tu man ją pasakojai.

— Kai mėgdžiojau mūsų kanapių mynėjo kalbėseną? Taip, atsimenu, ir man atrodo, kad nuo tos dienos praėjo dešimt metų.

— Bet juk gamta nepasikeitė,— atsakė mano bičiulis.— Naktis tebėra giedra, žvaigždės tebespindi, laukuose kmynai maloniai tebekvepia... Kad ir kokie nusiminę ir nelaimingi mes būtume, niekas negali mums atimti malonumo mylėti gamtą ir rasti nusiraminimą jos poetiškume. O kadangi nieko daugiau negalime duoti nelaimingiesiems, kurkime meną taip, kaip jį kitados supratome, tai yra, tyliai pašlovinkime tą švelnią gamtos poeziją; išsunkime ją kaip sultis iš vaistinio augalo ant žmonijos žaizdų.

— Jeigu jau taip yra,— pasakiau savo bičiuliui,— grįžkime prie savo avinų, tai yra, prie savo pastoralių..."

Ši nauja pastoralė grąžino jai skaitytojų meilę. Tai nereiškia, kad šitoje pratarmėje ar straipsniuose ji išsigynė savo pažiūrų, ne, bet ji atsisakė nuo kovingos politikos. Ji sakėsi nuo šiol pripažinsianti tik dvi nuosavybės rūšis: asmeninę, kuri viena tegalinti įgyvendinti taikų klasių sambūvį, ir kolektyvinę, kuriai troško kuo didžiausio suklestėjimo.

Žorž Sand Žozefui Maciniui: „Liaudis turi valdyti, dalyvaujant visiems — reakcinei buržuazijai, demokratinei buržuazijai ir socialistams. Savišvietai reikalinga visų šių skirtingų elementų taiki ir teisėta kova..."

Pirmąją kalėdų dieną (1848 metų gruodžio 25 d.) Monživrėjuje mirė Ipolitas Šatironas. „Sirgdamas beveik dvejus metus, jis ieškojo dirbtinio sudirginimo vyne. Nieko nevalgė, bet kasdien gėrė vis daugiau... Jis nė nepastebėjo, kaip atėjo mirtis..."

1849 metais Ogiustina pagimdė Bertoldžiui sūnų, kuris buvo pavadintas Žoržu, kaip ir Mari Dorval anūkas. Susenusi, nutraukusi visus ryšius, įžymioji aktorė buvo dabar tik karštai mylinti senolė. Jos duktė Karolina (jaunystėje jai našlaujant gimusi iš jos meilės ryšio su Pičiniu) ištekėjo už aktoriaus Renė Liugė; toji pora teatre neturėjo didelio pasisekimo, bet jiems reikėjo išlaikyti jau tris vaikus; paralyžiuotas Merlis buvo invalidas; sunkūs rūpesčiai slėgė Dorval pečius. Ji narsiai važinėjo į provinciją nuolatinių gastrolių, nes keliaujančios aktorės uždarbiai buvo vienintelis neturtingos šeimos pragyvenimo šaltinis. Mažasis Žoržas buvo silpnas vaikas. Kai aktorė buvo pakviesta į Nimą, Avinjoną, Marselį, Sand apmokėjo vaiko kelionės išlaidas, kad Dorval galėtų jį pasiimti su savim į pietus. Vis dėlto jis mirė nuo smegenų uždegimo. Dorval gyveno ilgiau už jį tik vienerius metus.

Renė Liugė poniai Žorž Sand, 1849 metų gegužės 23 d.: „Brangioji ponia Sand!

Toji nuostabi ir nelaiminga moteris mirė! Mūsų skausmas nepaguodžiamas. Pasigailėkite mūsų!..

Brangioji ponia Sand, ji jus taip mylėjo, taip jumis žavėjosi, tad leiskite man papasakoti jums nors dalį jos kan-

čių... Ji mirė *Iš sielvarto! Iš nevilties!* Ją nužudė panieka!.. Taip, panieka... Visos tos vidutinybės, kurias per pastaruosius dvidešimt metų kiekviena Dorval sėkmė nustumdavo į šešėlį, pasinaudojo pertrauka tarp jos pasirodymų ir susibūrė, visi tie asmenys, tapę įtakingi, kas pinigų, kas aistrų dėka, kas — daugumos direktorių asmeninio suinteresuotumo dėka,— visos tos kreatūros įsibrovė į teatrą, į sceną įsiveržė gatvė... Ir kai toji vargšė moteris vaikščiojo iš teatro į teatrą, siūlydama savo talentą, žmonės, vadinami direktoriais, išpūsdavo akis, išgirdę Dorval pavardę!.. Talentas? Kam jis jiems reikalingas?.. Jai trūko vieno ar dviejų dantų... Ji buvo keturiasdešimties metų... Jos suknelė juoda, žvilgsnis rimtas... Visa tai nepritrauktų į salę nė vieno tų dykinėtojų — pusiau dendžių, pusiau durininkų, kurie pripildo mūsų teatrus, vos išgirdę *Amandos, Frizetės* arba *Rozos Ponpon* vardą... Ir kaip tik esant tokiai beviltiškai padėčiai, mus ištiko pirmoji didelė nelaimė: mirė mano Žoržas...

Vargšės Mari gyvenimas nyko... Atsivėrė dvi gilios žaizdos: dievinamos būtybės mirtis... panieka, neteisingumas, užmirštis, skurdas namuose! Taigi atėjo šių metų balandžio dešimta. Aš buvau Kane. Ji turėjo atvažiuoti pas mane, bet prieš tai dar norėjo paskutinį kartą pamėginti, paskutinį kartą paprašyti *kampo* Prancūzų teatre ir penkių šimtų frankų mėnesiui: *duonos!* Direktorius, ponas Sevestas, jai pasakė, man esant, kad apie penkis šimtus frankų nesą ko nė galvoti, bet netrukus, išradingai apskaičiavęs, sutaupysiąs tris šimtus frankų iš apšvietimo ir tada žiūrėsiąs, ar jam pavyksią nugalėti komiteto nepalankumą. Bet jis už nieką neatsakąs ir niekuo neįsipareigojąs! Štai kaip Mari, patyrusi iš gyvenimo du peilio smūgius, dar gavo antausį nuo šito budelio!.. Tik angelišku savo žvilgsniu ji sulaikė mano pasipiktinimo protrūkį. Tai buvo paskutinis smūgis. Ji išvažiavo į Kaną ir atvykusi susirgo. Po dviejų valandų pasijuto taip blogai, kad turėjau iškviesti gydytoją. Ligonės būklė buvo labai sunki: piktybinis drugys ir kepenų opa!.. Išklausiau tą beviltišką diagnozę, lyg būčiau klausęs savo mirties nuosprendžio. Negalėjau patikėti savo akimis, kai žvelgiau į tą skausmo ir nuolankumo angelą, kuris nesiskundė, tik žiūrėjo į mane, liūdnai šypsodamasis, ir tartum kalbėjo: „Liugė, tu esi čia...

Tu neleisi man numirti!" Ak, ponia Sand, aš dusau! Man maišėsi protas. Aš keikiau dievą!..

Nors gydytojai pranašavo, kad kelionėje ji gali mirti, aš, matydamas, kad ji mirs toli nuo Paryžiaus, kurio dieną naktį taip graudžiai šaukėsi — dar ir šiandien tebevirpu prisiminęs,— nusamdžiau vietą diližane... Rytojaus dieną ji buvo savo kambaryje, mūsų tarpe, bet liga, kurią kelionė prislopino, vėl atsinaujino, ir gegužės 20 d., pirmą valandą dienos, ji mums pasakė: „Aš mirštu, bet esu susitaikiusi su likimu... Mano dukra, geroji mano dukra, sudie... Taurusis Liugė..." Štai, ponia, paskutiniai jos žodžiai, paskutinis jos judesys. Paskui šypsodamasi išleido paskutinį atodūsį... Ak, toji šypsena! Ji stovi man akyse... Brangioji ponia Sand, mano širdis įsisopėjusi. Jūsų laiškas atgaivino visas mano kančias. Jūs buvote paskutinis žavingosios Mari poetas... Skaičiau jai „Fadetę", kai ji gulėjo ligos patale, paskui ilgai kalbėjomės apie visas puikias knygas, kurias esate parašiusi. Su ašaromis prisiminėme visas jaudinančias tų knygų scenas. Paskui ji man pasakojo apie jus, apie jūsų širdį... Ak, brangioji ponia Sand, kaip jūs mylėjote Mari ir kaip gerai mokėjote suprasti jos sielą! Kaip aš jus myliu ir koks esu nelaimingas...

Bet matau, kad mano laiškas išėjo ilgas. Reikia sustoti ir laukti tos laimingos dienos, kai galėsiu su jumis kalbėtis apie mūsų nelaimingąją Mari... Kai sužinosiu, kad jūs esate Paryžiuje, paskirsite man *vieną valandą*, ir aš jums papasakosiu visus *negirdėtus* dalykus, kuriuos tas angelas man atskleidė tomis skausmo ir liūdesio dienomis..."

Dorval prašė pranešti Diuma-tėvui ir Sando, kad norėtų juos abu pamatyti. Diuma atskubėjo, nuramino Mari, kuri bijojo, kad bus „paguldyta į bendrą kapą", pažadėjo surasti penkis ar šešis šimtus frankų, reikalingų kelioms pėdoms žemės nupirkti. Bet mažasis Žiulis pavėlavo į šį paskutinį pasimatymą. Ant kapo buvo pastatytas juodas medinis kryžius: MARI DORVAL, *mirusi iš sielvarto*. Visą savo gyvenimą ji buvo keikiama, išdavinėjama, niekinama, ji buvo „meno ir likimo auka"; jos atminimas buvo gerbiamas ir šlovinamas, ir Žorž Sand kilniadvasiškai rūpinosi jos anūkais, Žaku ir Mari Liugė, kurie ilgus metus praleisdavo atostogas Noane.

Šopenas mirė 1849 metų spalio 17 d., nebepasimatęs su Žorž. Pasakojama, kad jis šnibždėjęs: „Ji man sakė, jog mir-

siū ant jos rankų", bet paskutiniųjų Šopeno dienų aprašymų tiek daug ir jie tokie prieštaringi, kad niekas negali nieko tvirtinti. Solanža buvo viena iš moterų, kurios prie mirštančio Šopeno patalo klausėsi grafienės Delfinos Potockos, giedančios nuo raudojimo trūkčiojančiu balsu. Žorž, sužinojusi apie mirtį, įdėjo jai kitados Šopeno dovanotą plaukų garbaną į popierinį maišelį ir ant jo užrašė: *„Poor Chopin*[1]*!* 1849 spalio 17." Prisimena: *„Moja bieda"*[2].

Po dvejų metų Aleksandras Diuma-sūnus, būdamas Rusijos—Lenkijos pasienyje, surado Sand laiškus Šopenui. Šopeno sesuo atsivežė juos iš Paryžiaus į Myslovicus, kur, bijodama muitininkų smalsumo, paliko juos pas savo bičiulius, o tie, norėdami išblaškyti jaunąjį Aleksandrą, perdavė jam tuos visai jiems nežinomos prancūzės meilės laiškus.

Žorž Sand Diuma-sūnui, 1851 metų spalio 7 d.: „Kadangi turėjote kantrybės perskaityti dėl nuolatinio kartojimosi didesnės reikšmės neturintį rinkinį, kuris, mano nuomone, tėra įdomus mano širdžiai, tai dabar žinote, koks motiniškas švelnumas užpildė devynerius mano gyvenimo metus. Žinoma, čia nėra jokios paslapties, ir veikiau turėčiau didžiuotis, negu gėdytis, kad slaugiau ir guodžiau kaip savo vaiką tą kilnią ir nepagydomą širdį..."

Tai buvo tiesa.

Nuo to laiko, kai Mari d'Agu nutraukė ryšius su Listu, ji gyveno Paryžiuje. Susitaikiusi su visais artimaisiais (išskyrus savo vyrą), ji turėjo politinį saloną savo „rožiniame name", Eliziejaus laukuose, ir Danieliaus Sterno slapyvardžiu skelbė rimtus veikalus: *Apybraižą apie laisvę, Respublikonų laiškus, Eskizus apie moralę*. Ji rašė tritomę 1848 metų Revoliucijos istoriją ir panoro vėl suartėti su Žorž Sand, kuri, būdama šios dramos veikėja, galėjo jai padėti savo atsiminimais. Abi moterys buvo susipykusios jau vienuolika metų.

Mari d'Agu poniai Žorž Sand, 1850 metų spalio 11 d.: „Vienas mūsų bendras pažįstamas man perdavė jūsų (bet ar tikrai jūsų?) žodžius, kurie įsmigo man į širdį. Dar nedrįstu parodyti džiaugsmo, kurį jie man sukėlė. Jeigu būtumėt viena, nedelsdama važiuočiau iš jūsų pačios lūpų sužinoti, ar iš tikrųjų

---

[1] Vargšas Šopenas *(angl.)*. Tas maišelis yra ponios Ororos Lauth-Sand nuosavybė.

[2] Mano vargas *(lenk.)*.

apgailestaujate, kad nutrūko graži mūsų draugystė, ir ar jūs, kaip aš, jaučiate, kad ji buvo tokia, kokia nemiršta ir kokios jokia kita negali pakeisti. Žmonės tariasi žiną, kad mudvi sunkiai nusikaltusios viena kitai. Esu pasirengusi pripažinti savo kaltę, jeigu jūs manote, kad esu kalta, bet aš, tiesą sakant, manau, kad mudvi galime sau prikišti tik vieną dalyką: mūsų jaunystę. Buvome jaunos, tai yra, patiklios, reiklios, karštos. Naiviai tikėjome klastingais arba mažų mažiausiai neapgalvotais liežuvavimais. Mūsų karšti jausmai, manydami esą apvilti, išsiliedavo žiauriais žodžiais, bet aš esu įsitikinusi, ir niekas nepajėgs to mano įsitikinimo sugriauti: jeigu per tuos liūdnus metus būtume galėjusios kiekvieną valandą, kiekvieną minutę skaityti viena kitos širdyje, būtume ten radusios po pykčio bangomis tikrą, didžiulę, tvirtą meilę. Tačiau vis dar dvejojau, prieš imdamasi plunksnos. Ar jausmai, kuriuos išsaugojau, bebus jums brangūs? Deja! Metai, kurie mane padarė galbūt truputį geresnę, padarė ir daug nepatrauklesnę. Šviesiaplaukė Peri kažkur paliko savo sparnus; fantastiškoji Princesė nusivilko žydrą suknelę; dieviškas spindulys dingo nuo Arabelos kaktos; iš visų jūsų talento vizijų liko tik moteris, daugiau drąsi, negu stipri, kuri iš lėto žengia vienišu keliu, vilkdama ilgą, labai ilgą gedulą... žuvusių vilčių gedulą... Kad ir kas būtų, dėl viso pikto jums rašau. Jūs suprasite, jog kalbu rimtai ir nuoširdžiai; turėjau jums pasakyti šiuos žodžius vardan to, kuo man esate buvusi. Žorž, rašant tą man brangų vardą, tartum jaunystė atgyja manyje. Visos mano abejonės išsisklaido. Kažkoks balsas man sako, kad mūsų draugystė atgims ir bus tokia pat švelni, bet stipresnė. Nieko taip karštai netrokštu! O jūs, Žorž, o jūs?"

Daktaro Pifoelio atsakymas apvylė Arabelą, kuri tarėsi esanti didžiadvasė. Jame vėl buvo svarstoma visa praeitis.

Mari d'Agu poniai Žorž Sand, 1850 metų spalio 23 d.: „Brangioji mano Žorž, kodėl verčiate mane išdėstyti pretenzijas, priminti, tikslinti skaudžius prisiminimus, kai aš norėjau rankos paspaudimu išdildyti mūsų savitarpio nusižengimus, kad jų nė pėdsakų neliktų? Kam primygtinai pabrėžiate tai, ką vadinate mano elgesio su jumis *mįslę?* Argi negalėjote *à priori* būti tikra, kad išdidi, įpratusi valdyti savo širdį asmenybė nebūtų žengusi pirmo žingsnio, jeigu nebūtų turėjusi taip pat, kaip ir jūs, daug ką atleisti? Man nepa-

prastai šlykštu vėl grįžti į tą kaltinimų kelią, kuriuo eiti jūs man siūlote, nes žinau, kad jis mus atitolina, užuot suartinęs, bet pagaliau, jeigu *nepajėgėte suprasti nei mano pykčio, nei mano tylėjimo*, esu priversta jums nurodyti bent pagrindinį motyvą.

Asmuo, tada man turėjęs labai didelės įtakos[1], liepė *prisiekti*, kad niekados su jumis apie jį nekalbėsiu. Atrodė, kad jis bijo tos dienos, kai jūs ir aš atvirai paliesime *vieną opų klausimą*. Maniau, kad elgiuosi kilniai, duodama tokį pažadą; aš jį ištesėjau, nors man tai brangiai kainavo.

Labai rimti, labai konkretūs kaltinimai, kuriems viešoji nuomonė, taip pat visų mano ir net kai kurių jūsų bičiulių nuomonė, suteikė svarumo, sukėlė Italijoje pirmus pykčio protrūkius, nuspalvintus ironija, *kuri neatitiko mano* jausmų, prieštaravo jiems. Ir, grįžusi į Paryžių, aš jau neabejodama pripažinau, kad tie kaltinimai buvo neteisingi. Tuo metu, kai mudvi mėginome suartėti, Listas parodė man iš jūsų gautą laišką. Aš jį išsaugojau... Tame laiške aš žiauriai, rūsčiai ir, atleiskite už žodį, *išdavikiškai* buvau smerkiama, nes laiškas buvo adresuotas žmogui, kurį aistringai mylėjau, ir juo buvo siekiama atimti iš manęs jo meilę ir pagarbą... Bet dar kartą kartoju — kam grįžti į skaudžią praeitį? Jūsų laiškas įrodo, kad esame nevienodai nusiteikusios. Jūs sakotės mane pamiršusi, aš jūsų nepamiršau... Jūs, atrodo, vadovaujatės aristokratiška, sakyčiau, beveik (atleiskite man už tą žodį) *kunigiška* dvasia. Jūs norite man tarti: *Absolvo te*[2]... Supraskite: aš mokiausi ir dar kasdien tebesimokau iš XVIII amžiaus ir Prancūzijos revoliucijos, dabar esu tokia didelė lygybės šalininkė, kad jūs negalite nė įsivaizduoti. Niekam nepripažįstu teisės atleisti nuodėmės, privilegijos duoti išmaldą. Po birželio dienų, mano manymu, buvo tik viena galimybė — abipusiška amnestija. Tačiau ji neatrodo man galima tarp mudviejų, kadangi jūs nepripažįstate jokios savo kaltės, o, be to, niekas jau jūsų prie manęs nebetraukia... Ką gi daryti?

Galbūt jūs teisi, ir šiandien aš gailiuosi, kad pernelyg pasitikėjau draugais, turinčiais geranoriškų iliuzijų. Jie man kalbėjo, kad jūs manęs gailitės, ir aš naiviai pamaniau, kad

---

[1] Francas Listas.
[2] Ego te absolvo a peccatis tuis — aš tau atleidžiu tavo nuodėmes *(lot.)*. Nuodėmių atleidimo formulė katalikų bažnyčioje. *(Vert. past.)*

tai visai natūralu. Jie priminė man, kaip nuoširdžiai, kaip maloniai kitados rašytoja Žorž ištiesė ranką pabėgelei „Princesei". Todėl nutariau, kad dabar mano eilė žengti pirmą žingsnį... Žinojau, kad jūs, kaip ir aš, patyrėte sielvarto, kitokio, negu manasis, bet taip pat sunkaus. Ir štai netinkamu laiku sudrumsčiau jūsų ramybę, iš pradžių užsidegimu, o šiandien nemaloniais priekaištais..."

Žorž nebuvo prieš pusiau susitaikyti, bet pirma norėjo išspausti votį, išsiaiškinti visus neaiškius klausimus.

Mari d'Agu poniai Žorž Sand, 1850 metų spalio 28 d.: „Tikrai jūs esate geresnė moteris, negu aš! Jūs nesupykote dėl laiško, dėl kurio aš, jumis dėta, greičiausiai būčiau supykusi; jūs paprastai ir nuoširdžiai, kaip dera mudviem, duodate man galimybę vėl pamatyti jus linksmą ir pasitikinčią.

Būtų ne visai tikslu sakyti, kad aš tikėjau, jog jūs vaidinate *dvilypį vaidmenį* tarp Listo ir manęs. Esu įsitikinusi, kad kiekviena kita moteris, manimi dėta, nebūtų abejojusi (ir jūs su manim sutiksite, kai kurį nors vakarą ramiai susėsime prie jūsų ar mano židinio ir aš jums papasakosiu tą ilgą istoriją); tačiau aš vieną dieną tikėjau, kitą dieną abejojau. Draugystėje buvau tokia, kokia ilgą laiką buvau meilėje, tą pačią valandą čia pripažindavau, čia atmesdavau prieštaringiausius ir labiausiai nesutaikomus įsitikinimus. Du mano laiškai buvo parašyti tuo metu, kai dėl jūsų santykių su Bokažu, Malfiliu ir Šopenu — o jie man buvo atvaizduoti šlykščiausiomis spalvomis — buvau linkusi tikėti *išdavyste;* tai nepateisina tų laiškų, bet juos paaiškina. Nebuvau nei įnoringa, nei keista. Anaiptol neketinau jums *pakenkti,* nes gerai žinojau, kad kreipiuosi į jus mylintį asmenį (už nieką pasaulyje nebūčiau taip rašiusi jūsų priešams). Buvau skaudžiai įžeista ir neapdairiai išliejau savo širdgėlą. Tuos du laiškus vertėjo mesti į ugnį.

Listo įtaka man, liudijanti mano nenaudai, nuo to laiko labai pasikeitė; jis ėmė visiškai pasitikėti ta, kuria anksčiau nenorėjo pasitikėti; jis vsiiškai nutraukė ryšius su ta nelaiminga moterimi, kuriai visada patardavo, tad dabar man nebėra ko sau priekaištauti. Manau, kad jūs suprasite ir spręsite apie tuos dalykus taip, kaip ir aš, jei duosiu jums į rankas siūlą, kuris nuo pirmojo mūsų susitikimo 1835 metais veda per tikrą intrigų, nesusipratimų ir dviprasmybių

labirintą. O jei mūsų draugystei nelemta atgyti, tai kaltinti dėl to reikės ne praeitį, bet dabartį ir ateitį. Apie tai neseniai užsiminiau mūsų „taikytojui". Šiuo atžvilgiu aš truputį būgštauju. Esame daug kuo panašios, man regis, kad ir mudviejų *idealas* mažai tesiskiria. Bet praktiškai, kasdieniniame gyvenime, tarp mūsų skonių, įpročių, antraeilių pažiūrų, tarp mūsų aplinkos išryškėja kontrastai, kuriems jūs teikiate kur kas didesnę reikšmę, negu aš. Jūs pasipiktinsite, jeigu sutiksite pas mane jums nepatinkančius asmenis, jeigu ant keleto sidabrinių šaukštelių pastebėsite herbą, kurio neliepiau pašalinti iš abejingumo, taupumo arba nenorėdama pasirodyti bailė, jeigu nepritarsiu kai kurių jūsų politinių draugų veikimo būdui ir priemonėms, ir t. t., ir t. t.; jei mano namuose kas nors pasakys ką nors įžeidžiančio, laikysite mane už tai atsakinga; pagaliau, jeigu įpratusi prie nuolatinės vienatvės ir susikaupimo, kartais būnu ne tokia nuoširdi, kaip norėčiau, manysite, kad esu įtari ir neapdairi. Štai, mano brangioji Žorž, dėl ko truputį būgštauju, tačiau ne tiek, kad nenorėčiau mėginti užkariauti Pažadėtąją žemę..."

Iš tikrųjų draugystė tarp tų dviejų moterų jau buvo nebeįmanoma. Ir viena, ir antra per daug pasakė, per daug parašė. Kiekviena žinojo, ką apie ją galvoja jos varžovė ir priešininkė. Už per didelį atvirumą niekas neatleidžia, nes jis pasėja kito sieloj nerimą dėl pernelyg aiškaus nuosprendžio, kuris buvo ir vėl gali būti žiaurus. Nėra draugystės be pasitikėjimo, o pagarba, net apsimestinė, jai geriau, negu žiaurus nuoširdumas, kuriuo, beje, dažnai tik išreiškiama bloga nuotaika arba išgiežiamas apmaudas.

Sand vaikai beveik nesikeitė. Solanža ir jos „marmurininkas" tebesvyravo tarp aistringo jausmo ir išsiskyrimo. Narbonos rūmai teismo sprendimu buvo parduoti pusdykiai, pagal kreditorių „iškeltą ieškinį", nesumokėjus ipotekos procentų. Kadangi duktė per savo kvailiojimus pražudė kraitį, motina didžiadvasiškai sutiko duoti jai trijų tūkstančių frankų rentą, užsikraudama sau sunkią naštą. 1849 metų gegužės 10 d., būdama Gijeri dvare, pas Kazimirą, Solanža pagimdė dukrelę Žaną Klezenžė. 1848 metų Salone akmenkalys gavo pirmo laipsnio medalį, o kitais metais buvo apdovanotas Garbės legiono ordinu. Solanža „pasinėrė į Paryžiaus gyvenimo sūkurį"; ji rengė pietus rašytojams, aktoriams, laikė

arklius, karietą, anglą vežėją. Vienas dievas težino, iš ko visa tai apmokėdavo!

Morisas, neryžtingas silpnavalis, vis dar svajojo sukurti šeimą. Tuščios kalbos. „O ne,— rašė jam motina 1850 metų gruodžio 21 d.,— aš visai netragiškai pažiūrėjau į tavo norą vesti... Nesakyk, kad prikaišioju tau praeitį. Nieko tau neprikaišioju; kalbuosi su tavim apie praeitį..." Ji patarė jam, jeigu tikrai ieškąs žmonos, išplėsti Paryžiuje pažįstamų ratą ir buvoti kuo įvairiausiuose visuomenės sluoksniuose: „Dar kita aplinka: ar nenorėtum pamatyti ponią d'Agu, kuri priminėja didžiųjų protų elitą? Žodžiais mudvi susitaikėme, nors neketinu dažnai pas ją lankytis, tu gali ten nueiti. Ji tave sutiks išskėstomis rankomis, nes labai trokšta susitaikyti. Ji turi dukterų. Pas ją tikriausiai lankosi jaunimas. O viena pažintis veda prie kitos..." Ypač ji prašė Morisą, kad apsispręstų tik rimtai pasirinkęs; tai svarbu ne tik jam, bet ir jai: jeigu ji negalėtų suartėti su marčia, jai tektų palikti Noaną. Patyrimo pamokyta, Žorž Sand priminė sūnui, kad santuokoje gali būti laimingas tik tada, kai atiduodi visą savo valią, o ne miglotas ir neryžtingas fantazijas. Ji patarinėjo būti ištikimam; tai gali kai ką nustebinti, bet juk Sand visada skelbė ištikimybę meilėje.

„Santuoka be meilės — tai katorga ligi gyvos galvos... Nesenlai girdėjau tave sakant, kad nemanai sugebėsiąs amžinai mylėti ir negali garantuoti, jog susituokęs būsi ištikimas. Jeigu taip galvoji, nevesk, nes žmona tave apgaudinės, ir pelnytai. Šalia tavęs bus užguita auka, arba pavydi ragana, arba apmulkinta moterėlė, kurią niekinsi. Kai myli, esi įsitikinęs, kad būsi ištikimas. Žinoma, galima apsirikti, bet tu tuo tiki, prisieki, nuoširdžiai tikėdamas, ir, kol tiki, esi laimingas. Jeigu negalima mylėti vieno asmens visą gyvenimą (aš dar nesu tuo įsitikinusi), tepraeina bent daugel gražių metų, kai gyveni, tikėdamas tokia galimybe... Tą dieną, kai pamatysiu, kad tu pasitiki savimi, būsiu rami..."

Morisas pasikviesdavo į Noaną daug savo amžiaus vaikinų, dirbtuvės draugų, politinių bičiulių. Kai kurie, kaip dailininkas Eženas Lamberas, tapęs kates, graveris Aleksandras Manso, žurnalistas Viktoras Bori, teisininkas Emilis Okantas ilgai čia gyveno. Sand įtraukdavo juos į savo gyvenimą ir laiškus Eženui Diuvernė baigdavo tokiais žodžiais: „Svei-

kinimai ir linkėjimai jums abiem nuo Moriso, Lamberto ir Bori". Tie jaunuoliai pakeisdavo vienas kitą Noane.

Sand Morisui: „Lamberas išvažiavo šį rytą, ir vakare tu galėsi jį apkabinti. Jis buvo labai malonus, labai atsidavęs ir labai man dėmesingas mūsų vienišame gyvenime. Dabar Manso eilė, jis taip pat labai mielas..."

Taigi keturi jaunuoliai lenktyniavo, stengdamiesi įtikti garsiajai bičiulei ir jai tarnauti. Okantas, vikrus ir apsukrus, taps įgaliotiniu, tvarkančiu visus reikalus su leidėjais, vėliau jis už tai gaus atlyginimą. Lamberas, ilgą laiką buvęs jos numylėtinis, neteks meilės nuo tos dienos, kai nuspręs, kad jo dailininko karjerai reikia ilgų viešnagių Paryžiuje. Ponia Sand reikalauja laikyti Noaną pasaulio centru. Lamberas skųsis, kad su juo žiauriai elgiamasi.

Eženas Lamberas Emiliui Okantui, 1852 metų gegužės 30 d.: „Ponia Sand baigė savo laišką žodžiu *žiaurus!*. Aš apsiverkiau, mano bičiuli, sulaukęs priekaišto, kurio nenusipelniau. Aš palieku ponią Sand dviem ar trims mėnesiams todėl, kad to reikalauja mano ateitis. Tad ir parašiau jai, atsakydamas: „Kartkartėm turiu padirbėti Paryžiuje — o jei ne, aš žuvęs!" Visą širdį įdėjau į tą laišką, o man nesiteikė atsakyti! Vadinasi, viskas baigta. Taigi dešimt metų nuėjo vėjais dėl to, kad truputį ilgiau užtrukau Paryžiuje. Nežinau, galbūt aš klystu, bet, mano manymu, žmones reikėtų kiek daugiau mylėti dėl jų ir kiek mažiau dėl savęs... Žiūrėk, kad vieną dieną aplink ją nesusidarytų tuštuma. *Niekas nemoka mylėti taip, kaip ji, bet niekas taip greitai nesunaikina to, ką mylėjo..."*

1852 metų birželio 4 d.: „Visas vasaras praleisiu Noane. Kai tik būsiu jai reikalingas kokiai nors pjesei, aš pasiruošęs jai patarnauti... Bet visų pirma noriu išsaugoti laisvę... Nors užslinkęs debesėlis buvo mažas, bet jis atšaldė jos širdį; o manoji nepasikeitė: niekuomet neužmiršiu, ką ji man yra padariusi..."

Nuo 1850 metų Manso tapo favoritu ir juo liko. Jis turėjo viską, ko reikėjo ponios Sand politiniams prietarams ir dviprasmiško motiniškumo instinktams patenkinti: buvo trylika metų už ją jaunesnis, silpnų plaučių, lieknas, gražus pažiūrėti ir kilęs iš liaudies, nes jo tėvas dirbo Liuksemburgo sodo sargu. Manso labai meniškai raižė varyje. Iš pradžių buvęs

Žorž Sand sekretoriumi, jis greitai virto jos patikėtiniu. Ji palaikė netvirtą taiką tarp jo ir Lambero.

Manso 1852 metų užrašai: „Manso ir Lamberas nori kautis. Ponia liepia jiems pasibučiuoti..."

Kai Sand nuvažiuodavo į Paryžių, norėdavo apsistoti pas Manso; Morisas tam prieštaravo, nes bijojo, kad vėl gali kilti apkalbos, nors motina ir nebejauna.

Žorž Sand Morisui, 1850 metų gruodžio 24 d.: „Gyvensiu ten, kur tu panorėsi. Pas Manso man būtų geriau, negu pas tave... Nesklistų jokios paskalos, jei tu būtum su manim ir galėtum nakvoti jo dirbtuvėje. Jos nesklis, net jei tu ten nenakvosi... Atsimink, kad niekas, išskyrus jo durininką, nežinos, jog aš ten esu!.. Kas čia tokio, jei viengungis leidžia naudotis savo butu damai iš provincijos, ypač kai jai keturiasdešimt šešeri metai! Galbūt rytoj leisi naudotis savo butu Titinai, net būdamas Paryžiuje. Niekas negalės nė žodžio pasakyti, jei tu išeisi nakvoti kitur..."

Bertoldžiai gyveno Riberake, kur „lenkas" buvo paskirtas mokesčių rinkėju, bet gražioji Titina nuobodžiavo Perigore ir, vaikydamasi tuščios garbės, dažnai važiuodavo į Paryžių ir apsistodavo *Hotel du Helder.* Noane jos buvo pasigendama dar ir dėl to, kad ten, statant komedijas, trūko jaunų aktorių.

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi, 1850 metų sausio 15 d.: „Labai tavęs pasigendam, statydami komedijas. Lamberas ir Morisas supranta netekę geriausios jaunos aktorės. Elegantiškoji ponia Fleri, kad ir nusigrimavusi atrodo jauna, yra pernelyg verksminga ir manieringa... Manso, žinai, tas Moriso ir Lambero bičiulis, dabar mūsų geriausias aktorius. Vaidina tiek rimtas, tiek komiškas roles ir puikiai moka parinkti tinkamus kostiumus, charakterizuoti veikėją, sustatyti dekoracijas. Pantomimos taip ištobulėjo, kad tu nė įsivaizduoti negali, būtų pasiektas idealas, jei turėtume tokią gražią Kolombiną, kaip tu. Bet mūsų damoms tas vaidmuo visai nesiseka, ir nutarta padaryti komišką Kolombiną, kurią vaidins persirengęs vaikinas..."

Taigi Arlekinas ir Kolombina užėmė Žorž gyvenime Ledriu-Roleno ir Lui Blano vietą. Kaip visų savo gyvenimo audrų metu, ji sugrįžo į Noaną, savo gimtąjį uostą, ir kaimynų pykčiui nurimus, tyliai ir ramiai leido dienas, grožėjosi irisais

ir šilojais, dalyvavo jaunimo ginčuose ir linksmybėse. Ji slaugė Manso, mylėjo sūnų, tvarkė namus ir kasnakt parašydavo dvidešimt romano puslapių; gyvenimas vėl plaukė normaliai.

V

GEROSIOS PAGALBOS DIEVO MOTINA

Tuo tarpu Lui Napoleonas Bonapartas buvo išrinktas respublikos prezidentu. Magiškas vardas paveikė. Naujoji valstybės galva Žorž Sand nebuvo nepažįstama. Jaunystėje Lui Napoleonas buvo liberalas ir net karbonaras. Apie 1838 metus ji susitiko su juo viename Paryžiaus salone, ir juodu suartino bendra neapykanta Lui Filipui. Atskleidus Lui Napoleono sąmokslus, jis buvo uždarytas į Hamo fortą; jaunasis kunigaikštis ten sukūrė gana miglotą sistemą, kurioje buvo sumišę tvarka ir revoliucija, socializmas ir gerovė, liberalizmas ir stipri valdžia. 1844 metais jis paskelbė brošiūrą apie pauperizmo išnykimą. Lui Blanas jį aplankė kalėjime ir parašė apie jį straipsnį, kurį Sand paskelbė laikraštyje *L'Éclaireur de l'Indre*.

Kunigaikštis žinojo, kad ponia Sand juo domėjosi, ir prašė jai pasakyti, kad jam, „ekskomunikuotam", būtų „tikra šventė", jeigu ji galėtų atvykti į Hamą. Ji nenuvažiavo, bet parašė jam laišką, kuriame mandagiai patvirtino savo respublikonės poziciją: „Būkite mums bent truputėlį dėkingas už tai, kad ginamės nuo kerinčio jūsų charakterio, proto ir padėties žavesio..." Ji tepripažino vieną valdovą — liaudį: „Jokio stebuklo, jokio liaudies genijaus įsikūnijimo viename asmenyje..." Lui Napoleonas atsakė jai taip pat atvirai.

Hamo fortas, 1845 metų sausio 24 d.: „Ponia, patikėkite, kad gražiausias titulas, kokį galėtumėt man suteikti, yra bičiulio titulas, nes jis parodo draugystę, kuria didžiuočiausi, jeigu ji įsiviešpatautų tarp mūsų. Jūs, ponia, turite vyro dorybes ir neturite jo ydų, todėl negalite būti man neteisinga..."

Tada ji buvo linkusi tikėti jaunojo Bonaparto nuoširdumu; bičiuliai ją įspėjo, bet, kai Lui Napoleonas buvo išrinktas prezidentu, Sand paskelbė laikraštyje *La Réforme* jam palan-

kų straipsnį: „Atmesdama Susirinkimo numylėtinį[1], liaudis protestavo ne prieš respubliką, kuri jai reikalinga, bet prieš respubliką, kurią jai sukūrė Susirinkimas. Patikėkite, jog didelė Lui Bonaparto įtaka yra ta, kad jis dar nieko nepadarė, esant buržuazinei respublikai..."

Su tam tikru malonumu ji konstatavo, kad pralaimėjo tie nuosaikieji, kuriuos ji tolydžio įspėdavo. Savo leidėjui, Žiuliui Heceliui, rašė:

„Aš visiškai rami... Nusiraminau tuomet, kai pamačiau, kad didžioji liaudies dauguma balsuoja už Lui Bonapartą. Tada pasijutau tartum pasiduodanti liaudies valiai, liaudies, kuri, atrodo, sakė: „Nenoriu skubėti ir eisiu tuo keliu, kuris man patiks." Aš vėl pradėjau dirbti kaip geras darbininkas, kuris grįžta prie darbo, ir gerokai pastūmėjau į priekį savo atsiminimus. Tas darbas man patinka ir manęs nevargina..."

1851 metų lapkričio mėnesį ji atvyko Paryžiun į savo pjesės „Viktorinos vedybos" repeticijas; ta pjesė buvo pastatyta Žimnazo teatre 1851 metų lapkričio 26 dieną. Solanža atėjo į premjerą su vyru ir globėju, grafu d'Orsė. Sutuoktiniai Klezenžė čia skyrėsi, čia taikėsi, čia vėl skyrėsi. Ateinančiais (1852) metais teismo nuosprendis turėjo nutraukti audringą šios nuolat besivaidijančios poros santuokinį gyvenimą. Mirus ledi Blesington, 1849 metais, Alfredas d'Orsė labai įtakingas, susikūrus naujajam režimui, prisirišo prie jaunos Solanžos ir tuo pačiu globojo savo bičiulės motiną.

Visi kalbėjo apie galimą valstybės perversmą. Kas galėtų jam priešintis? Buržuazija? Ji buvo monarchistiška. Darbininkai? Kam jie turėtų ginti Susirinkimą, kuris įsakė į juos šaudyti? Emaniuelis Arago gruodžio 1 d. pasakė Sand: „Jeigu prezidentas greitai neįvykdys valstybės perversmo, vadinasi, jis neišmano savo reikalo, nes dabar tam palankiausias metas." Vakare Sand su Solanža ir Manso nuėjo į cirką. Pirmą valandą nakties, eidami pro Eliziejaus rūmus, jie pastebėjo, kad vartai į kiemą uždaryti. Juos saugojo tik vienas sargybinis. Gūdi tyla; žibintų šviesa krito ant nešvaraus ir slidaus grindinio. „Tai tikriausiai įvyks dar ne rytoj!"— pasakė Sand juokdamasi. Ir kietai miegojo visą naktį.

Rytojaus dieną, gruodžio antrą, Manso jai pranešė: „Ka-

[1] Generolą Kavenjaką.

venjakas ir Lamorisjeras — Vensene. Susirinkimas paleistas." Ši žinia jai nepadarė jokio įspūdžio. Merdinti respublika jau seniai buvo jai svetima. Gatvėse žmonės laikėsi ramiai, bet vakare Žimnazo teatre, vaidinant „Viktorinos vedybas", salė buvo tuščia. „Dabar aš taip sugebu valdytis,— pasakė Žorž vienam draugui,— kad manęs niekas jau nebepiktina. Reakcijos dvasią laikau aklu fatališkumu, kurį reikia nugalėti laiku ir kantrybe." Visą naktį ji prasėdėjo prie židinio, gaudydama atgarsius iš lauko. „Nieko! Mirtina tyla, iš kvailumo ar iš baimės." Keletą dienų ji tikėjosi, kad naujasis valdovas bandys sutaikyti prancūzus.

Žorž Sand Žiuliui Heceliui, 1851 metų gruodžio 24 d.: „Kai kurie asmenys manė, kad tarp pernelyg artimos ir pernelyg trumpalaikės socializmo pergalės ir to, kas įvyko šį mėnesį, buvę kažkas tarpinio: konstitucinė respublika. Kaip matote, liaudis jos nenorėjo, ir tai suprantama. Sunkioms ligoms gydyti reikia radikalių vaistų, nors juos siūlytų ir šundaktariai; sergantieji bemeilija nežinomą, o ne žinomą; burtus, o ne paliatyvus...

Jeigu didis šios dienos vyras nėra beprotis, jis turi suprasti, kad jo stiprybė liaudyje. Ir tik jis vienas šiandien gali būti stiprus, nes tik jis vienas, prievarta ar gera valia, gali surinkti šešis, septynis ar aštuonis milijonus balsų..."

Bet naujojo režimo pradžia buvo kruvina ir tironiška. Kaip baltojo teroro laikais, kraštutiniai dešinieji reikalavo, kad kunigaikštis uždengtų Maloningumo ir Gailestingumo statulas, kad būtų „kietaširdis, nepalenkiamas ir teisingas", kad pereitų per šį amžių „su grėsmingu kalaviju rankoje". Visi, kurie liko ištikimi respublikai, buvo šiurkščiai pašalinti. Represijos paaštrėjo dar ir dėl vietinio keršto. „Viena Prancūzijos pusė įskundžia kitą",— rašė Žorž Sand. Pagal beapeliacinius nutarimus, paremtus anoniminiais šmeižtais, nelaimingieji buvo suimami, išvežami į Afriką, tremiami į Kajeną. Beri provinciją apėmė panika. Daugelis Noano artimų draugų sėdėjo kalėjime, kitus buvo numatyta ištremti. Pjeras Leru, Lui Blanas, Ledriu-Rolenas, Viktoras Bori savanoriškai paliko tėvynę. Sklido kalbos, kad Sand būsianti suimta. Ji nenorėjo bėgti; priešingai, troško pasimatyti su Lui Napoleonu.

Tiesą pasakius, ji niekuo nerizikavo. Kunigaikštis prezidentas ją gerbė. Bet ji reikalavo audiencijos: norėjo ginti

savo draugus. Policijos prefektas Mopa atsiuntė jai leidimą; 1852 metų sausio 25 d. ji atvyko į Paryžių ir parašė kunigaikščiui:

„Jūs visada man atrodėte kupinas socializmo idėjų... Kaip didžiai tikinti, laikyčiau nusikaltimu, aidint visuotinio pritarimo šauksmams, sviesti priekaištą dangui, tautai, žmogui, kurį dievas pašaukė ir liaudis priėmė..."

Jis savo ranka parašė atsakymą ant Eliziejaus rūmų blanko:

„Ponia, man bus labai malonu jus priimti ateinančios savaitės tą dieną, kurią jūs paskirsite, apie trečią valandą..." Ji parengė ilgą laišką, kuriame išdėstė tai, ko dėl laiko stokos bijojo negalėsianti pasakyti. Tai buvo raginimas parodyti gailestingumą:

„Kunigaikšti, aš nesu ponia de Stal. Neturiu nei jos talento, nei išdidumo, kuriais ji kovojo prieš genijaus ir valdžios dviveidiškumą... Vis dėlto kreipiuosi į jus su labai drąsiu prašymu... Kunigaikšti, mano vaikystės ir mano senatvės draugai, tie, kurie buvo mano broliai ir mano įvaikiai, yra kalėjimuose arba ištrėmime: jūsų rūstybė palietė visus, kurie prisiima respublikonų-socialistų vardą, kurie sutinka su juo arba kurie tokiais yra laikomi... Kunigaikšti, aš nedrįstu diskutuoti su jumis politiniais klausimais — tai būtų juokinga, bet, tokia nepatyrusi ir bejėgiška, aš kreipiuosi į jus ašarų pilnomis akimis: „Nugalėtojau, gana jau, gana! Pasigailėk ne tik stipriųjų, bet ir silpnųjų... Būk maloningas ir humaniškas, juk pats to nori. Kiek nekaltų ar nelaimingų būtybių to trokšta!" Ak, kunigaikšti, žodis *deportacija*, ta paslaptinga bausmė, amžinas ištrėmimas po svetimu dangumi,— ne jūsų išmonė; jeigu jūs žinotumėt, kokį siaubą ji kelia ramiausiems ir abejingiausiems žmonėms!.. O kardomasis kalinimas, kai į kalėjimą metami ligoniai, merdintys žmonės, kur suimtieji grūste grūdami ant šiaudų, į pašvinkusį orą, kur jie stingsta nuo šalčio! O nerimaujančios motinos ir dukterys, kurios nieko neišmano apie valstybės interesus, o apstulbę taikūs darbininkai ir valstiečiai, kurie sako: „Argi sodinami į kalėjimą žmonės, kurie nei žudė, nei vogė? Vadinas, visi ten pateksime? O juk mes taip džiaugėmės, balsuodami už jį." Ak, kunigaikšti, mano brangusis senų dienų kunigaikšti, paklausykite žmogaus, kuris yra jumyse, kuris esate jūs pats ir kuris niekados

negalės valdyti valstybės, atitrūkęs nuo tikrovės. Politika, be abejo, daro didelius dalykus, bet tik širdis daro stebuklus. Paklausykite savo širdies!

Amnestuokite! Amnestuokite kuo greičiau, kunigaikšti! Kas man iš to, kad prieš mirtį dėjau paskutines pastangas, jeigu manęs neišklausysite? Bet man atrodo, kad neužrūstinau dievo, kad nepažeminau savo žmogiškojo orumo ir ypač tikiuosi, kad nebūsiu praradusi jūsų pagarbos, kuri man daug svarbesnė, negu ramus gyvenimas ir rami mirtis..."

Lui Napoleonas paėmė abi Sand rankas į savąsias ir susijaudinęs klausėsi, kaip ji gina amnestiją ir smerkia asmeninio keršto veiksmus, kuriems politika esanti tik dingstis. Jis pareiškė didžiai vertinąs jos dvasios stiprybę ir padarysiąs jos draugams viską, ko ji panorėsianti. Jis rekomendavo ją Vidaus reikalų ministrui Persinji, kuris, jos prašomas, paleido į laisvę daugelį berijiečių. Persinji jai pasakė, kad Endro prefektas elgėsi kaip kvailys. Smerkti yra lengva, o įsakymų vykdytojo darbas niekados nebus visai patikimas.

Po to sekė ilgas laikotarpis, darąs garbę Žorž Sand: ji drąsiai ir atkakliai kovojo dėl nelaimingųjų amnestavimo. Tai buvo dvigubai nedėkingas uždavinys, kadangi nuolatiniais savo žygiais ji galėjo suerzinti valdžią, o dėl gerų santykių su valdžios organais susilaukdavo priekaištų iš savo bičiulių respublikonų. Tačiau ji nuo nieko neatsisakė. Ministrui Persinji ji kalbėjo: „Esu respublikonė, bet 1848 metais daug valandų praleidau kabinete, kuris dabar yra jūsų, patardama elgtis nuosaikiai tiems, kuriuos jūs nuvertėte." Respublikonus ji tikino esanti jiems ištikima ir nebijanti kompromituotis, gindama tuos, kurie ją šmeižia. „Nesibodžiu savo pareiga, kuri, mano nuomone, visų pirma liepia užstoti silpnuosius prieš stipriuosius, nugalėtuosius prieš nugalėtojus, nesvarbu, kas jie būtų ir kokioje stovykloje aš pati būčiau..." Pagrindinė jos tezė buvo: „Jūs galite persekioti veiksmus, bet ne pažiūras. Mintis turi būti laisva." Šioje srityje ją rėmė prezidento pusbrolis, kunigaikštis Napoleonas Žeromas („Plonplonas"), kuriam ją pristatė grafas d'Orsė ir kuris pasidarė tikras jos bičiulis. Tas jakobinas, Bonapartų šeimos nenuorama, „Kalno partijos princas", gynė prieš Tjerą „tamsią minią" ir tuo būdu pelnė pažangiųjų protų pagarbą. Jis galėjo sau viską leisti, nes palaikė labai draugiškus santykius su savo

pusbroliu Lui Napoleonu, ir jo parama Žorž buvo labai vertinga. Ji dažnai su juo susitikdavo.

Neskelbti užrašai, 1852 metų vasario 8 d.: „Pusryčiaujame pas Napoleoną Bonapartą. Manso pasilieka atminčiai jo cigaro galiuką ir nebaigtą gerti taurelę, sakydamas: „Kas žino? Gal kada nors... Jis toks panašus į savo dėdę!"

Daugelį mėnesių Sand lakstė nuo ministro pas ministrą, nuo kunigaikščio pas prefektą, norėdama išgelbėti sergančius kalinius, gauti pašalpas jų šeimoms, sulaikyti ištremtųjų vilkstines; ji siuntė tremtiniams knygų ir pinigų, rašė prašymus, stengdamasi išsaugoti prašytojų orumą, išplėšė iš baudžiamojo būrio keturis jaunus kareivius, nuteistus mirti. Komunistai ją vadino „Beri šventąja"; tremtinys Markas Diufresas —„gerosios pagalbos dievo motina"; o Alfredas d'Orsė jai rašė: „Jūs labai brangi moteris, jau nekalbant apie tai, kad esate ir įžymiausias mūsų laikų vyras." Kai ji susidūrė su pernelyg didelėmis kliūtimis, ryžosi vėl kreiptis į prezidentą:

„Tebūnie žinoma, kad tai, ką jūs man pasakėte, tiesa: „Aš nepersekioju įsitikinimų, nebaudžiu minties"... Tačiau, laukiant amnestijos, kurią tikrieji jūsų draugai mums žada, padarykite, kad jūsų didžiadvasiškumas būtų žinomas provincijoje; paklausykite, ką sako liaudis, kuri jus išrinko: „Jis norėtų būti geras, bet turi žiaurius valdininkus ir pats nėra šeimininkas. Mūsų valios nepaiso; norėjome, kad jis būtų visagalis, o jis toks nėra..."

Ji dar tikėjo, kad buvęs Hamo tvirtovės kalinys, tapęs Eliziejaus rūmų lunatiku, tebėra geravalis.

Žorž Sand Žiuliui Heceliui, 1852 metų vasario 20 d.: „Manau ir visada manysiu, kad prezidentas — nelaimėlis, paklydimų auka, jis įsitikinęs, kad tikslas pateisina priemones. Aplinkybės, tai yra partijos ambicijos, įtraukė jį į patį audros sūkurį. Jis tikėjosi, kad jam pavyks ją sutramdyti, bet jau yra pusiau bangos apsemtas, ir abejoju, ar jis šiuo metu supranta, ką daro...."

Kai jis, šaliai beveik vienbalsiai pritariant, buvo paskelbtas imperatoriumi, Sand liovėsi su juo susitikinėjusi ir nuo šiol paramos ar pagalbos kokiam nors nelaimingajam kreipdavosi į imperatorienę, į kunigaikštį Napoleoną arba į kunigaikštytę Matildą. Šiuo sunkiu laikotarpiu Sand elgėsi gražiai, oriai ir kilniai. Keletą savaičių, nuo 1848 metų kovo ligi gegužės, ją

buvo apėmusios politinės aistros; po valstybės perversmo ji jas sutvardė ir ėmėsi labdarybės.

Manso užrašai, 1852 metų gruodžio 5 d.: „Noane paskelbiama imperija: Napoleonas III, prancūzų imperatorius... Visi mūsų namo gyventojai, gaisrininkų drabužiais, eina klausytis paskelbimo. Paskui visi grįžta. Dirba. Pusę dvyliktos ponia eina į savo kambarį. „Slėgtuvas"[1]. Lamberas išvažiuoja rytoj."

VI

MARIONETĖS

Kaip nori, katę mesk,— ji vis tiek ant keturių kojų nukris.— Taip ir Žorž Sand vikriai ir laimingai išsisuko iš keblios padėties. Valdžia ją tausojo; vyriausybė ja pasitikėjo; sąmyšis ją mažai tepalietė, o nuo šiol ji bus visiškai neliečiama. Bet patyrė sunkų sukrėtimą. Dar kartą, ieškodama absoliuto, skaudžiai nusivylė.

Po pralaimėjimo ateina tinkamas laikas vaidinimams. Iš didelio pakrikimo, kuris apėmė Žorž Sand po 1848 metų pralaimėjimo, ją išgelbėjo teatras. Ji visada jį mėgo, nes tą meilę buvo paveldėjusi iš protėvių. Noane nuo Šopeno laikų buvo vaidinamos pantomimos ir pusiau improvizuotos nedidelės pjesės. Paskui, 1848 metais, Morisas įkūrė marionečių teatrą. Jis drožė figūrėles iš liepos kelmų, o motina jas labai išradingai ir skoningai aprengdavo.

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi, 1848 metų gruodis: „Morisas ir Lamberas pasigamino marionečių teatrą, tai tikrai nuostabus dalykas. Dekoracijos, scenos pakeitimai, peizažai, rūmai, miškai, mėnesienos ir saulėlydžiai, oro skaidrumas — tai tikrai gražu, daugybė labai vykusių efektų. Jie turi apie dvidešimt savo personažų ir priverčia visas tas marionetes labai juokingai kalbėti ir gestikuliuoti. Patys rašo scenarijus, kartais labai gerus, ir net niūrias melodramas... Pagaminta daugybė kostiumų visiems mediniams aktoriams..."

---

[1] Slėgtuvas — kaimo gyvenimo drama, kurią Žorž Sand tada rašė ir kuri buvo pastatyta Žimnazo teatre 1853 metų rugsėjo 13 d.

Ten buvo visi italų komedijos personažai ir šimtas kitų, prasimanytų Noane: Balandaras, trupės direktorius, perdėtai rimtas, simpatingas, su redingotu ir balta liemene; Basinė, kaimo policininkas; Bambula, negrė; pulkininkas Vertebralis ir grafienė de Bombrekulan su putlia krūtine. Kostiumai buvo puikūs: gofruotos apykaklaitės, išsiuvinėjimai, skrybėlės su plunksnomis. Marionetės nuo viršaus buvo aptrauktos oda, trupės damos galėjo vilkėti dekoltuotas sukneles, o vyrai — kautis nuogi iki juosmens.

1851 metais motina paruošė Morisui staigmeną, įrengdama jam tikrą teatrą buvusioje rūmų biliardinėje. Šis didelis skliautuotas kambarys pirmame aukšte buvo sujungtas su Solanžos kambariu ir paskirtas dramos spektakliams. Gilumoje buvo scena gyviems aktoriams; vidury — publika; alkove — marionečių teatras, aprūpintas geriau už bet kurį kitą pasaulyje. Prisukamo mechanizmo dėka saulė ir mėnulis skriejo savo orbitomis. Lijo lietus; žaibai skrodė Moriso nutapytą dekoraciją scenos gilumoje. Kiekvieno personažo buvo keletas įvairaus dydžio egzempliorių, tokiu būdu, eidamas iš scenos gilumos, artėdamas jis didėjo. Visos lėlės buvo sumontuotos ant tokių jautrių spyruoklių, jog užtekdavo pūstelėti, ir jos imdavo judėti. Kai viena lėlė ką nors kalbėdavo, kitos atitinkamu momentu reaguodavo gestu. Morisas, puikus improvizatorius, mėgo, kad žiūrovai šnekintų jo marionetes — jos taikliai atsakydavo.

Žorž Sand Ogiustinai Bertoldi, 1851 metų vasario 24 d.: „Taip, teatras Morisą apstulbino. Jis atvažiavo ryte, maždaug prieš tris savaites. Teatras buvo uždarytas. Vakare užrišau jam akis ir nusivedžiau į biliardinę. Jis pamatė pakylančią uždangą, scenoje sustatytas „Klodi" dekoracijas, viskas buvo labai švaru, kuo puikiausiai apšviesta. Tu gali įsivaizduoti, kaip jis nustebo! Jam sugrįžus, vaidinome tik du kartus. Leidžiu vaidinti tik kartą per dvi savaites, nes juk reikia dirbti. Vakar buvo puikus spektaklis. „Velnio piliulių" stiliaus pjesė, pusiau sakomas tekstas, pusiau pantomima, su visokiomis staigmenomis, velniais, petardomis kiekvienoje scenoje. Buvo šešiasdešimt žiūrovų. Ne viskas vyko sklandžiai. Bet publika šaukė, trepsėjo, ir aktoriai vaidino su įkvėpimu..."

1851 metų balandžio 28 d.: „Vaidinome mano paskutinę pjesę.[1] Ak! Kaip tu būtum mums reikalinga! Esu priversta vaidinti jaunas herojes. Veidas dar šiaip taip, kai gerai nusigrimuoju, bet niekaip nepajėgiu sau įteigti, kad esu jauna; o nesijausdama esanti ta veikėja, kurią vaizduoju, negaliu gerai vaidinti..."

„Niekas nežino, kaip labai aš dėkinga savo sūnaus marionetėms",— rašo Sand. Ir tai tiesa. Sunkiomis dienomis šis žaidimas padėdavo jai užsimiršti, o tai yra bet kokio žaidimo uždavinys. Beveik pusės amžiaus žiauri ir skausminga patirtis išmokė Žorž aiškiai pastebėti siūlus, kurie judina žmogiškąsias marionetes. Vakarais Noane, prie didelio stalo sukirpdama ir siūdama kostiumus Arlekinui ir Kolombinai, Balandarui ir Bambulai, ji galvojo apie beveik tokias pat paprastas aistrų spyruokles. Ji pažinojo daugybę žmonių ir dabar galėjo juos sugrupuoti pagal jų charakterius. Čia buvo jos vaikystės „senos grafienės", smarki ir kilni moteris iš liaudies, plepys ir kaulytojas reformatorius, Mišelio tipo lyriškas oportunistas, aistringas jaunas herojus džiovininkas, jauna herojė, ieškanti meilės. Vos tik jiems pasirodžius gyvenimo scenoje, ji dabar jau iš anksto žinojo, ką jie darys. Iliuzijų netekęs penkiasdešimtmetis jaučia didelę pagundą pasilinksminti žmogiškuoju mechanizmu, o paskui atitrūkti nuo tos beprasmiškos komedijos. Teatras apvalo aistras; jis gali jas ir nužudyti. Bet geriausi iš žiūrovų sugeba pakilti viršum vaidinimo. Iš jo jie išmoksta „užmušti savyje marionetę", paskui ima suvokti, kad, sutramdžius marionetę, žmoguje lieka kažkas kita. Žorž Sand ieškojo idealios meilės, bet jos nerado; ji nesigaili, kad jos troško. Ji tebegalvoja, kad moteris meilėje turi norėti visko arba nieko. Ji daug vylėsi iš idealios respublikos — jos svajonės sužlugo; ji nesigaili, kad svajojo. Ji tebetiki, kad žmogus, nors ir ne kartą būna niekšiškas, turi didžiules kilnumo atsargas ir kad geriau jam kalbėti „apie jo laisvę, nei apie jo vergiją". Ji sutinka, kad egzistuoja blogis; tačiau vis dar tebetiki gėriu. Sesuo Alisija ir abatas de Premoras kitados teisingai pasielgė, ja pasitikėdami, nors ji ir klysdavo, nes sendama ji siekia dvasios giedrumo, kurio kiekvienas iš mūsų turi siekti.

[1] *Nelas, arba Smuikininkas.* Ši pjesė, daug kartų perdirbta, buvo pastatyta Odeono teatre 1855 metų rugsėjo 15 d. antrašte *Meistras Favila.*

AŠTUNTOJI DALIS

Branda

I

PAVOJINGAS AMŽIUS

„Pavojingas amžius" yra pavojingas tik toms moterims, kurios negyveno moters gyvenimo. Atsiradus kūno senatvės požymiams, jos ima po laiko gailėtis ir pridaro visokių kvailysčių. Žorž Sand pažino meilę ir tebėra garsi, jai nereikia, kaip daugeliui kitų, apgailestauti dėl to, kas galėjo būti; ji prisimena tai, kas buvo. Be abejo, apie 1852 metus ji pergyvena „neišvengiamo silpnumo būseną dėl sutrikimo, kurį sukelia amžius", tačiau argi jai svarbu, kad blanksta jos grožis? Ji turi tokį didelį autoritetą, jog nebijo, kad bus pamiršta. Ta, kuri niekados nenorėjo būti tik prabangos daiktu, neabejingai (kiekviena moteris žiūri į veidrodį), bet ramiai, atėjus laikui, prisipažins, kad pasirodo jau „vyresnės ponios vaidmenyje". Geriau negu bet kada Sand žino, kad, nepaisant amžiaus, yra traukos centras. Ji valdo Noaną kaip galingas „matriarchas". Moriso draugai — Bori, Manso, Lamberas, Okantas jai ištikimai asistuoja. Ežėnas Delakrua stebisi, kad pas ją pastoviai gyvena tiek daug vaikinų.

Delakrua dienoraštis, 1852 metų vasario 21 d.: „Keistą įspūdį daro tų jaunuolių padėtis prie tos vargšės moters..."

Mat Delakrua, tradicijų šalininkas, režimo favoritas, žiūri į ponią Sand truputį gailėdamasis ir šiek tiek smerkdamas. O Žorž galvoja, kad, norint likti jaunai, reikia gyventi su jaunimu. „Jie pas mane smagiai leidžia laiką, ir man čia visada linksma..."

Morisas Sand paliko keturiuose karikatūrų albumuose šios truputį grubokos linksmybės paveikslus. Juose matome juokingus nosį užrietusio Lambero bruožus ir striukį Bori. Manso

parodytas švelniau. Rūpestingai apkarpyti ūsiukai, jis liesas ir dreba Endro pakrantėje po šaltos maudyklės. Jis buvo ponios Sand numylėtinis, karalienės vyras, paslaugus, auksinės širdies. „Jeigu jūs jį pažinotumėt, suprastumėt, kad tokią sielą reikia ypatingai branginti ir mylėti." Morisas ir Lamberas žiemą dirbo Paryžiuje; Bori, grįžęs iš Belgijos, stengėsi praturtėti, tarnaudamas banke; Manso ir „Ponia" (jis visada ją taip vadino) likdavo vienu du. Manso dėl savo tvirto ir tiesaus charakterio įgijo tokią didelę įtaką poniai Sand, kokios nebuvo turėjęs jai joks vyriškis. Ji negalėjo be jo išsiversti, pasiimdavo jį ir vykdama į Paryžių. Dedikavo jam penkis savo kūrinius. Jo padedama, ji išsivadavo nuo buitinių rūpesčių. Kiekvieną vakarą jis patikrindavo, ar Žorž turi ant rašomojo stalo popieriaus ir pasaldinto vandens stiklinę. „Vis dėlto,— sakė Teofilis Gotjė,— Manso jai gražiai įrengė Noaną rašymui! Vos tik ji atsisėda kuriame nors kambaryje, tuoj atsiranda plunksnų, mėlyno rašalo, rūkomojo popieriaus, turkiško tabako ir liniuoto popieriaus laiškams!.."

Manso užrašai, 1852 metų birželio 23 d.: „Šįryt atvažiavo Lamberas. Jis nutukęs. Gavo užsakymų paveikslams; garbanoja ūsiukus kamščiatraukiu... Lyja, negalima išeiti. Pokalbiai. Darbas. Pietūs. Muzika. Siuvinėjimas. Morisas kuria pjesę. Lamberas eina gulti. Ponia Solanža taip pat. Vidurnaktį einame į savo kambarius. Ponia turi parašyti keletą laiškų."

Žorž Sand užrašai, 1853 metų sausio 13 d.: „Slenktenės, laurai, čiobreliai, samanos, raktažolės, violetinės ir baltos leukonijos. Japoniškas svarainis žydi jau dvi savaites. Visur gausybė žibuoklių — miškuose ir sode. Rausvas bijūnas apkibo dideliais pumpurais. Dar nė karto nebuvo stiprios šalnos... Toliau skaitėme Balzaką. Parašiau ir išsiunčiau labai dorovingą pratarmę *Leone Leoni*. Iš naujo perskaičiau „Lukreciją"— rytoj ketinu parašyti pratarmę..."

1853 metų sausio 14 d.: „Šaltoka. Morisas išvažiuoja rytoj. Skaitėme Balzaką ir visą vakarą juokavome, nenorėdami pasiduoti liūdesiui..."

1853 metų sausio 28 d.: „Pagaliau gavau laišką iš Moriso. Oras žavingas: žydi rožės, slenktenės, trijų spalvų leukonijos; pilnavidurės pilrožės, paprastos, įvairiaspalvės; netrukus pražys jacintai; migdolai leidžia atžalas. Vakar vakare parašiau penkiolika romano puslapių. Šįvakar siuvinėjame. Skaitome

„Aivenhą". Bori miega ir knarkia; Solanža pririša jam prie plaukų aitvaro uodegą... Jis širsta, plūstasi ir išplėšia drauge su kaspinu plaukų kuokštą. Rėkia ir šėlsta. Vejasi Solanžą ir ją koneveikia, tuo nepaprastai pralinksmindamas Manso."

Manso užrašai, 1853 metų vasario 1 d.: „Ponia Solanža keliasi devintą ryto; ji išjudina visus tarnus, prikelia visus iš miegų, net Ponią! Tai esą žavu. Bet man taip neatrodo... Ponia siuvinėja visą dieną, nes nori užbaigti krėslo atkaltę su irisais. Ji labai įsigilinusi į savo mintis ir labai graži, kai siuvinėja. Vakare Manso balsiai skaito „Gražiąją Perto mergelę". Bori ir Emilis eina gulti, kiti išsiskirsto vidurnaktį..."

1853 metų vasario 14 d.: „Puikus oras. Ponia atsikelia, kamuojama migrenos, kuri stiprėja visą dieną iki aštuntos vakaro... Pietų Ponia išgeria arbatos, suvalgo duonos su sviestu. Tačiau aš kaip beįmanydamas stengiausi ją išblaškyti; nuvedžiau į sodą sodinti gėlių saloje; laidžiau sąmojus, kvailiojau, linksminau — niekas negelbėjo!.."

Žorž Sand užrašai, 1853 metų vasario 18 d.: „Vėl laiškas nuo Napoleono su pono de Mopa leidimu ponui Patiuro..."

Manso užrašai, 1853 metų vasario 27 d.: „Šalta, apsiniaukę ir bjauru. Ponia jaučiasi gerai. Rašo pratarmę „Varpininkams" ir taiso romaną. Ponia dedikavo šį kūrinį Lamberui. Aš jus klausiu, ar tas nenaudėlis nusipelno tokios laimės?.."

Kai namai Noane būdavo pilni svečių arba kai atvažiuodavo bičiuliai iš La Šatro, gyvenimas vis tiek eidavo griežtai nustatyta tvarka, kaip vienuolyne: pusryčiai, pasivaikščiojimo valanda, darbas, pietūs, domino, paskui skaitymas „prie stalo". Tas didelis apvalainas stalas buvo kaimo staliaus, Pjero Boneno, kūrinys. Senis pažinojo Ororą Diupen, kai ji buvo ketverių metukų, ir atėjusiai į jo dirbtuvę Žorž Sand sakydavo: „Nešdinkitės iš čia, jūs trukdote man dirbti!" Vakare stalas vaidindavo Noane labai svarbų vaidmenį. Ant jo kantrios nugaros gulėdavo tiek įvairių daiktų:

„Kvaili ar išmoningi rašiniai, žavūs piešiniai ar nepadorios karikatūros, akvarelės ar guašai, visokios rūšies maketai, gėlių etiudai, piešti iš natūros ar lempos šviesoje, eskizai, piešti iš atminties, arba rytinio pasivaikščiojimo prisiminimai, entomologiniai preparatai, dirbiniai iš kartono, perrašytos gaidos, kažkieno epistolinė proza, kažkieno komiškos eilės, krūva visokių spalvų vilnų ir šilko siuvinėjimui, marionečių te-

atro dekoracijų detalės, kostiumai *ad hoc*[1]; šachmatų arba piketo partija, aš ir nebežinau, kas dar? Viskas, ką galima daryti kaime ilgais rudens ir žiemos vakarais, besišnekučiuojant šeimos ratelyje..."

„Tą dieną, kai stalas atsidurs palėpėje, o aš rūsyje,— sakydavo Žorž Sand,— čia viskas pasikeis." Prie stalo buvo bendrai skaitoma. Hugo atsiuntė Sand savo „Kontempliacijas"— Diuvernė skaitė jas balsiai; buvo ginčijamasi dėl rimų, giriamas poeto lyrizmas. Dažniausiai ponia Sand dėlioja pasiansą arba siuvinėja, nepratardama nė žodžio ligi vidurnakčio, arba siuva kostiumus marionetėms, išsiuvinėja jų drabužius. Dvyliktą valandą ji paskelbia, kad posėdis baigtas. Manso uždega lempą ir palydi Sand į kabinetą, kur ji išbus iki šeštos ryto — rašys ir rūkys cigaretes, nuorūkas mesdama į stiklinę su vandeniu.

Po pietų ji tvarkosi namuose ir sode. Tai nelengvas darbas. Šeimynykščių daug: aštuoni ar devyni tarnai, be to, dar žmonės, pasamdyti padieniam darbui, kai rūmai pilni svečių arba kai Ponia verda serbentų uogienę, nes verda ją pati ir didžiuojasi savo receptu. Stalius Bonenas ir dažytojas gauna metinę algą. Visiems gerai apmokama. Sand paprastai moka truputį daugiau, negu kaimynai. Nenori, kad būtų kalbama: *ponai ir tarnai.* Negalima būti laisvo žmogaus ponu. Yra „namų tarnautojai", kiekvienas turi savo pareigas. Žorž mėgsta, kad viskas būtų kaip reikiant padaryta, todėl ji reikli. Tačiau niekad nereikalauja žeminančių patarnavimų. Nepripažįsta nei kreipimosi trečiuoju asmeniu. Ką nors liepdama, vartoja berijiečių formulę: „Ar nenorėtumėt to padaryti?" Ir jai patinka, kai atsakoma: „Mielai". Dorybė, kurią labiausiai vertina, yra jos tarnautojų *diskretiškumas.* Niekas neturi pasakoti, kas dedasi Noane. Tai liko dar nuo jos nuotykingos ir paslaptingos jaunystės laikų.

Nors ir buvo revoliucionierė, ji virsdavo miesčione, tvarkydama namus, nors ir buvo romantikė, bet puikiai suvokė „tiksliuosius mokslus". Keistas žodžių derinys, apibūdinantis tą suvokimą. „Išmokti matyti,— kalbėjo ji,— štai visa gamtos mokslų paslaptis." Bet ji pridurdavo, kad neįmanoma „matyti" netgi kvadratinio metro sodo, jeigu į jį bus žiūrima, ne-

---

[1] Šiam atvejui, šiam tikslui *(lot.).*

turint elementaraus supratimo apie klasifikaciją. „Klasifikacija yra Ariadnės siūlas gamtos labirinte." Nuo Dešartro laikų ji nuolat papildydavo savo herbarus. Dešartras jau seniai buvo miręs; kitas jos mokslinių tyrinėjimų draugas, vargšas Malgašas, merdėjo. Ji kruopščiai tebeieškojo keturių rūšių viržių, kuriais maitino vikšrus. „Šilinis viržis, peleninis viržis, šluotinis viržis ir keturšakis, kuris man atrodo gražiausias. Bet gražiausio iš visų, viržio klajūno, mes neradome..." Gamtos apsvaiginta, ji nebeturėjo nei noro, nei poreikio vykti į Paryžių; nuvažiuodavo ten tik teatro reikalais. „Nusikračiau to prakeikto miesto purvo."

Stebint gamtą, lengviau pakelti žmogaus kūne vykstančius pakitimus. Pageltę rudeniški medžiai pranašauja artėjančią žiemą, bet jos neprakeikia; taip ir Žorž ramiai pasitinka sparčiai artėjančią senatvę.

„Sena moteris,— sako viena jos veikėja,— na ką gi, taip, tai kita moteris, kitas *aš*, kuris tik pradeda gyventi ir kuriuo aš dar negaliu skųstis. Ta kita moteris nežino mano ankstesnių klaidų. Nežino, nes jau nemokėtų jų suprasti ir nesugebėtų jų pakartoti. Ji atrodo švelni, kantri ir teisinga, o anoji buvo irzli, reikli ir šiurkšti... Ji ištaiso visa pikta, ką anoji padarė, ir dar atleidžia jai tai, ko anoji, sąžinės priekaištų kamuojama, negalėjo pati sau atleisti..."

Taip geriausiomis dienomis buvo nusiteikusi Sand penkiasdešimtmečio išvakarėse. Ji norėtų, kad jos veiksmų akstinas būtų ne aistra, o gerumas. Tą savybę ji visada turėjo, bet kartais ją nustelbdavo smarkus jos charakteris. Ji būdavo gera tarpais, nuo šiol ji nori būti tokia visada. Ji mano, kad jos ieškojimai baigti. Ne dėl to, kad būtų su viskuo susitaikiusi, bet jos audringų aistrų pasekmės atgrasė ją nuo tų aistrų. Nuo šiol ji norėtų kovoti tik dėl kitų laimės, niekam nejausdama neapykantos ir pagiežos.

Tokia galvosena nebus pastovi. Senatvė panaši į ankstesnį gyvenimą; joje esama ir gera, ir bloga. Ir Sand patirs recidyvų, ji erzinsis, geis, gailėsis, bus silpna ir neteisinga. Iš to kartais kils perdėtas jos linksmumas. „Lengvabūdiškumas yra nesuvaldoma būsena", o triukšmas nustelbia vidaus balsą. Bet kadangi ji nori būti nuosekli, ne tik atleidžia sau praeitį, bet nuoširdžiai ją transformuoja taip, kad ši būtų verta iš anksto nusistatytos pozicijos — būti gailestinga. Miusė? Ji tik angeliš-

kai jam aukojosi. Meilužė, nusitvėrusi savo grobio, net nebėra atminties marionetė. Aistros mistika? Neapykanta santuokai? Tai buvusi tik romantiška mada. Smerkti reikia epochą, o ne rašytoją.

O pakartotinai leisdama senuosius savo kūrinius, audringos praeities liudininkus, ji parūpindavo jiems naujas pratarmes, stengdamasi jas pritaikyti naujai savo filosofijai. Tuo ji papiktino keletą niurzglių, kaip Barbė d'Orviji, kuris sarkastiškai ją parodijavo:

„Jūs manėte, kad aš buvau santuokos priešininkė... ir kad gana laisvai žiūrėjau į padorią vyro ir moters sąjungą? Taigi, trisdešimt metų puoselėjusi tas iliuzijas, dabar jums sakau, kad taip nėra. Nesu tokia protinga; niekad taip toli nesiekiau ir tiek daug nenorėjau! Esu naivi talentinga moteris, kuri leidžia romanus kaip persikas leidžia rausvus žiedus ir kuri visada troško tik būti maloni..."

Jos naujose knygose santuoka bus vis labiau gerbiama. Taip, meilę, kurią prisakė dievas, diktuoja širdis, bet ji skiriasi nuo gyvuliško instinkto tuo, kad pasirenka protu, todėl tas pasirinkimas yra išimtinis ir turi būti patvarus. „O jeigu meilė miršta,— klausia romano „Konstansa Verjė" veikėja — aktorė Sofija Moceli, kuri nutapyta pagal ponią Mari Dorval,— ar nereikia jos ieškoti kur kitur?"—„Kodėl kur *kitur?* — atsikerta herojė.— Jūs valdote savo širdį, tad panaudokite tą galią ir išgydykite ją nuo nusikalstamo nuobodžio." Geriau užmuškime savyje laukinį geismo demoną, arčiau pažinkime vyrą, su kuriuo esame sujungtos, o ne ieškokime kito,— tokia laimingos santuokos paslaptis. Balzakas kitados džiaugėsi to mokęs Žorž Sand, bet laikas tokiais atvejais geresnis mokytojas, negu draugai.

Žorž Sand Sent Bevui, 1860 metų gruodžio 15 d.: „Esu tartum kelias, kuris tai kyla aukštyn, tai leidžiasi žemyn, ir aš čia niekuo dėta. Gyvenimas gena mane, kur nori, ir jau daug metų meilės klausimas man taip mažai terūpi, kad nuo nieko neturiu gintis; einu per giedras sritis ir dėkoju dievui, kad leido man į jas įeiti; o kaip tai pasidarė, nežinau. Galbūt turėjau gerų intencijų: *Pax hominibus bonae voluntatis*[1]..."

[1] Taika geros valios žmonėms *(lot.)*.

II

ŠEIMOS RATELIS

Žorž per vėlai ėmė išpažinti tą naują santuokos filosofiją ir nebegalėjo užtikrinti santuokinės laimės vargšui Kazimirui, be to, vargu ar tą sąjungą iš viso buvo galima išgelbėti. Esama tokių atvejų: juo labiau žmona stengiasi pažinti savo vyrą, juo mažiau randa jame malonių bruožų. Tada veltui ragintume susitaikyti. Sand turėtų tai žinoti geriau už bet ką. Tačiau senos moterys į tas gyvenimo dramas žvelgia kitaip, negu jaunos. Jos galvoja jau ne apie save, bet apie savo dukteris, marčias, anūkes, o atsispirti kitų aistroms visada pakanka jėgų. Solanžos Klezenžė motina negalėjo nei taip mąstyti, nei taip jausti, kaip Kazimiro Diudevano žmona.

Solanža ir jos motina labai griežtai teisė vieną kitą. Sand ir Morisas buvo susivieniję prieš tą piktą mergaitę, kuri taip klastingai ir taip įtikimai visiems ir kiekvienam atskirai pakuždėdavo savo kaltinimus, kad pagaliau visi aplink ją ėmė vienas kito neapkęsti, patys nežinodami dėl ko. „Solanžai viešint, net gaidžiai smarkiau pešdavosi, net šunys pikčiau lodavo." Nuo vaikystės stebėdama savo motinos meilės ryšius, iš pradžių juos smerkė, o paskui ėmė pavydėti. Kai „kalbėjau jai apie dievą,— rašo Sand,— ji juokėsi man į akis." Reikia pripažinti, kad Solanža išėjo gerą lengvos meilės mokyklą. Bet Žorž to nesuprato. Ji negalėjo savęs matyti tokios, kokią ją matė Solanža. „Ji viliasi,— rūsčiai rašė Sent Bevas,— kad žmonės niekad netikės tuo, kas yra, ir kad galų gale laimės tuščios frazės." Sand elgesys buvo nuoširdesnis, negu jis galvojo. Šiurkštus dukters protas, įžūlus jos cinizmas žeidė ponioje Sand motiną, miesčionę ir romantikę. Nors tos dvi moterys vadino viena kitą „mano dručke, mano širdele, mano mieloji", jos nemylėjo viena kitos. Šopeno laikais tarp jų buvo slaptos varžybos. Solanža tada elgėsi smerktinai. Paskui Sand norėjo atleisti dukteriai ir manė, kad atleido. Dukart davė dukrai kraičio: iš pradžių padovanojo jai Narbonos rūmus, paskui, kai tie namai buvo aprašyti, paskyrė rentą; ji tikėjosi, kad bent santuoka neiširs.

Iš to nieko neišėjo. Klezenžė, pamišęs išlaidūnas, per metus pridarė tiek skolų, kad neišvengiamai teko parduoti pra-

skolintus rūmus; jis nuskurdino žmoną ir brangiai atsiėjo uošvei, nes Sand, nors ir veltui, stengėsi jį gelbėti. Tačiau Solanža buvo ištikima savo sistemai — slapta šmeižti artimuosius — ir pasakojo savo bičiuliams Bakanams, kad ją persekioją „motinos kreditoriai"! Buvo slapukė ir slėpė nuo motinos tikrąją savo santuokinio gyvenimo padėtį. „Aš iš jos sužinau tik tai, ką ji teikiasi man pasakyti, o ji sako tik tai, kas jai atrodo naudinga..." Gimus mažajai Žanai Klezenžė, „Nini", įtempimas tarp motinos ir dukters sumažėjo, bet jos nesuartėjo. „Klezenžė iš jųdviejų labiau pamišęs, bet ne blogiausias",— sakydavo Sand. 1851 metų vasario mėnesį Solanža su Nini atvažiavo į Noaną.

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi, 1851 metų vasario 24 d.: „Kalbėdama apie rimtus reikalus, tau pasakysiu, kad Solanža atsirado čia Moriso atvykimo išvakarėse ir praleido pas mus keturias dienas su savo mažyle, labai gražute, bet anaiptol ne gero būdo mergaite. Sol atvažiavo pasiryžusi būti maloni ir tikrai buvo maloni ir labai pasitikinti savimi, kaip aukštuomenės dama, kuri širdyje yra visiškai abejinga. Štai ir viskas, ką galiu apie ją pasakyti, nes koks šio apsilankymo motyvas ir kokie tikrieji Solanžos ketinimai, niekas negali žinoti. Ji sako atvažiuosianti į šiuos kraštus vasarą keliems mėnesiams ir ieško išsinuomoti sodybos, bet neras dėl to, kad nieko panašaus čia nėra. Nežinau, ar ji nenorėjo tuo būdu išprovokuoti, kad pakviesčiau ją čionai. Aš jai aiškiai pasakiau, kad nenoriu priimti nei jos vyro, nei jos tarnų, nei jos bičiulių, nei jos arklių, nei jos šunų, kad priimsiu tik ją su dukra ir imsiuos atsargumo priemonių, saugodamasi jos triukšmingų avantiūrų. Į tai ji atsakė neketinanti pas mane gyventi, kadangi turinti tokią didelę svitą, kurios mano namai negalėtų sutalpinti. Sako, kad jos vyras daug uždirbąs. Tikiu. Tik įdomu žinoti, ar jie moka skolas. Ji visada labai jį gina, sakydama, kad jo blogas charakteris, bet gera širdis. Tuo geriau, jeigu ji patenkinta. Man atrodo, kad laimę ji supranta tik taip: ji nori būti aukštuomenės dama; bet draugiją, kurioje buvoja, koneveikia ir žiauriai išjuokia. Deja, ji nėra sveika, bet, mano nuomone, pati dėl to kalta. Persileido, o rytojaus dieną jodinėjo; ir štai jau keletą mėnesių negali atsigauti. Ji rašo man įmantrius ir švelnius laiškus. Aš numo-

jau į viską ranka ir nei pykstu, nei kremtuosi, nei turiu iliuzijų. Ramiai žiūriu į tai, kas yra ir ko negalima pakeisti..."

Sand taip baisėjosi ta pora, jog tikėjo, kad jie gali padaryti nusikaltimą. Ji maldavo Morisą nepietauti pas seserį.

Žorž Sand Morisui, 1851 metų sausio 2 d.: „Man nepatinka, kad tu pas juos valgai... Klezenžė pamišėlis, Solanža beširdė. Abu nepripažįsta jokių moralinių principų, todėl tam tikrais momentais gali bet ką padaryti... Jie suinteresuoti, kad tavęs nebebūtų pasauly, o interesas jiems aukščiau visko. Žiaurus pavydas visada graužė Solanžos širdį. Jie tavęs ieško. Klezenžė nuolat tave sekioja... Ten nuėjęs, būk be galo atsargus, ir dar kartą prašau: *nieko nevalgyk, nieko negerk...* Sudegink šį laišką, bet jo nepamiršk. Nusikaltimas ne visada toks, kaip galvojama. Tai nėra iš anksto priimtas nutarimas, neišvengiamas siekimas, kuris iš lėto gimsta išgamų prote. Tai beprotybės veiksmas, dažniausiai nevalinga įtūžio paskata..."

Pagaliau ji prisipažino, kad nejaučia dukrai jokio prieraišumo. „Ji man kaip uola — kieta ir šalta, nepažįstama, nesuprantama būtybė..." Pačiai Solanžai Sand tada rašė: „Tavo gyvenimas labai fantastiškas, brangioji mano dručke, ir juo toliau, tuo mažiau jį suprantu..." Fantastiškas? Taip. Solanža elgėsi labai keistai. Kurį laiką ji gyveno pas savo tėvą Gijeri dvare, ir vargšas Kazimiras, nors nebuvo labai tikras, kad nusipelno garbės būti jos tėvu, užsikrovė tą naštą ant savo pečių. O Solanža vis tiek skundėsi juo. Klezenžė buvo jai neištikimas, Solanža panoro jam atsikeršyti tuo pačiu, o kadangi buvo dailaus sudėjimo, savotiško grožio ir gyvo proto, nesunkiai surado gerbėjų. 1852 metais ji pametė Klezenžė, kuris su ja „elgėsi kaip su pozuotoja". Paskui, prisiglaudusi vienuolyne, nesiliovė aimanavusi.

Solanža Klezenžė poniai Žorž Sand, 1852 metų balandžio 23 d.: „Nejaugi taip ir prabėgs gražiausi mano gyvenimo metai? Be tėvų, be draugų, be vaiko, net be šuns, kuris užpildytų tuštumą?.. Vienatvė, kai aplinkui judėjimas ir triukšmas, kai šalia linksminasi žmonės, šuoliuoja arkliai, dainuoja moterys, saulėje žaidžia vaikai, kažkas mylisi ir yra laimingi! Tokia vienatvė ne nuobodulys, tai neviltis! Ir žmonės dar stebisi, kad vargšės neprotingos ir neišauklėtos merginos leidžiasi įtraukiamos į malonumus ir ištvirkimą! Argi sveikai

protaujančios ir geros širdies moterys moka nuo to apsisaugoti?.."

Žorž Sand Solanžai Klezenžė, 1852 metų balandžio 25 d.:
„Ilgai gyvenau ir daug dirbau pati viena tarp keturių nešvarių sienų gražiausiais savo jaunystės metais, kaip tu sakai, ir nesigailiu tai pažinusi ir patyrusi. Vienatvė, kuria tu skundiesi,— kitas reikalas... Tai tavo elgesio pasekmė. Tavo vyras galbūt nenusipelnė tokio priešiškumo ir tokio siautingo ryšių nutraukimo. Manau, kad galima buvo išsiskirti kitaip, oriau, pakančiau ir protingiau. Ko norėjai, tą ir turi... Bet manau, kad tau nedera skųstis tiesioginėmis savo nutarimo pasekmėmis; tu jį priėmei pati, nepaisydama *tėvų, draugų ir vaiko,* kurių šiandien pasigendi. Dėl *vaiko* turėjai apsišarvoti kantrybe; *draugai* to norėjo; o *tėvai,* nes kalbi apie mane, primygtinai prašė, kad pasirinktum tinkamesnį momentą ir kad motyvai būtų labiau pagrįsti... Neatrodo, kad draugai, kurių įsigijai, savanoriškai gyvendama toli nuo manęs, aukštuomenėje, būtų tau ištikimesni už tuos, kuriuos buvai įsigijusi per mane... Nėra nė vieno mano seno bičiulio, kuris nebūtų pasiryžęs tau atleisti tavo netinkamą elgesį su manimi ir priimti tave, kaip kitados... Tiesa, jų nebedaug, ir tie žmonės nėra nei aukšto rango, nei įtakingi asmenys. Tai ne mano kaltė. Aš negimiau princese, kaip tu, ir draugiškus santykius užmezgiau, vadovaudamasi savo paprastu skoniu... Didžioji tavo padėties nelaimė yra ta, kad esi mano duktė, bet čia aš nieko negaliu pakeisti...

Kad galėtum rasti paguodą, tau reikėtų pinigų, daug pinigų. Gyvendama prabangoje, galėdama tinginiauti, išsiblaškyti, užmirštum savo širdies tuštumą. Bet, norėdama tau duoti tiek, kiek tau reikia, aš turėčiau dirbti dvigubai, kitaip sakant, mirti po pusmečio, nes jau dabar dirbu daugiau, negu jėgos leidžia... Tu ilgai nebūtum turtinga, vadinasi, tai nieko nepadėtų, nes iš palikimo, kurį tavo brolis ir tu gautumėt po manęs, nepraturtėtumėte. Beje, net jeigu sugebėčiau dvigubai dirbti ir dar išgyvenčiau keletą metų, nesu tikra, kad mano pareiga pasmerkti save katorgininko gyvenimui, pasidaryti darbiniu arkliu tik tam, kad suteikčiau tau prabangą ir malonumus.

Duosiu tau tiek, kiek galiu. Mano namai bus tau atviri, kol tu nesėsi juose nerimo savo siautėjimais arba nusivylimo

piktais savo poelgiais. Priimsiu ir auklėsiu tavo dukrą tol, kol panorėsi, bet nesigraudinsiu dėl tuščių tavo skundų apie skurdą ir nepriteklius, kuriuos turesi kęsti Paryžiuje... Perskaičiusi tavo laiške samprotavimus apie *sveikai protaujančias* ir *geros širdies moteris,* kurios kartais, kaip neišauklėtos merginos, atsiduoda *malonumams ir ištvirkimui,* aš pagalvojau, kad Klezenžė ne visada melavo, pasakodamas, jog tu jam grasinusi... Tavo vyras pamišęs, bet tu taip pat esi velniškai pašėlusi... tam tikrais momentais tu nesuvoki, ką galvoji ir ką kalbi. Tu buvai kaip tik tokioje būklėje, kai parašei tą keistą paradoksą... Jeigu tu dažnai kalbi tokias kvailystes, aš nesistebiu, kad Klezenžė pakvaišo... Tavo manymu, neturtingai ir vienišai sunku *nenusidėti?* Tau, *atseit,* sunku nes tu sėdi tarp keturių sienų ir girdi, kaip lauke juokiasi moterys ir šuoliuoja arkliai? „Menka bėda!"— anot Moriso. Tikra bėda — turėti smegenis, kuriose gali gimti toks samprotavimas, kaip tavo: *„Man reikia laimės arba nuodėmės..."* Na pamėgink truputį nuodėmės ir prostitucijos... Tu neperžengsi nė durų slenksčio ieškodama prabangos, užmiršusi įgimtą išdidumą... Netekti garbės ne taip lengva, kaip manai. Turėtum būti kur kas gražesnė ir sąmoningesnė, negu esi, kad tave vaikytųsi arba bent norėtų su tavim suartėti meilės pirkėjai. Arba reikia būti labiau ištvirkusiai, mokėti sužadinti geismą, dėtis aistringa, pasileidusia, žodžiu, reikia mokėti daug šlykštybių, apie kurias tu, ačiū dievui, nieko neišmanai! Vyrai, turintys pinigų, geidžia moterų, kurios moka jų užsidirbti, o tas mokslas sukeltų tavo širdyje tokį pasišlykštėjimą, kad derybos truktų neilgai...

Mačiau jaunų moterų, kovojančių su širdies ar pojūčių aistromis ir išsigandusių savo šeimos nelaimių, bijančių pasiduoti nevalingiems potraukiams. Bet nesu mačiusi nė vienos, kuri, išauklėta taip, kaip tu, gyvenusi orumo ir moralinės laisvės aplinkoje, būtų būgštavusi dėl nepriteklių ir vienatvės, dėl pavojų, kuriuos tu mini. Kilnios širdies ir protinga moteris, nors ji ir stipri, gali bijoti, kad neatsispirs meilei, bet ne godumui. Žinai, jeigu aš būčiau teisėjas tavo byloje ir jei perskaityčiau tavo šios dienos aforizmus, tikrai nepalikčiau tau dukters..."

Solanža turbūt karčiai nusijuokė skaitydama: „Išauklėta taip, kaip tu, orumo ir moralinės laisvės aplinkoje..." Tačiau

motina rašė tuos žodžius visai nuoširdžiai. Ji būtų supratusi gražią, nesavanaudišką meilę, bet negalėjo susitaikyti su meile, perkama už pinigus. Į tai Solanža atsakė: „Tau lengva kalbėti apie nesavanaudiškumą; tu visada buvai turtinga. Aš neturiu nieko, tik tą skurdžią pensiją, kurią man moki; o juk reikia gyventi." Nutraukus santykius su Klezenžė, dar vyko byla dėl kraičio sugrąžinimo ir kivirčai dėl Nini, kuri, laimė, buvo išsiųsta į Noaną.

Solanža Klezenžė poniai Žorž Sand, 1852 metų balandžio 29 d.: „Mano vyras didžiausias pamišėlis... Iš visos širdies sutinku, kad vaikas būtų tau atiduotas. Tu ar aš — tai tas pats. Bet jokiu būdu nenoriu jam patikėti dukters du mėnesius per metus... Dabar ji dar per maža, kad galima būtų ją atiduoti tokiam žmogui, kuris nesistengia jos aprūpinti. Vėliau, kai ji bus jau mergina, bus ne mažiau pavojinga palikti ją pas tokį neišauklėtą ir cinišką žmogų..."

Žorž Sand jau buvo susidūrusi su vaikų pagrobimais. Norėdama apginti Nini nuo „marmurininko", ji parengė Noaną gynybai; prireikus, ji mobilizuotų Manso gaisrininkus. Dabar, kai jai buvo patikėta auklėti anūkę, ji vėl patyrė džiaugsmą, kaip kitados, gyvendama su vaikais. Ji mielai ėjo senelės pareigas. Teikti švelnią globą jai buvo poreikis. Mokyti buvo tikrasis jos pašaukimas. Nini ir Žorž pasidarė neperskiriamos draugės; jiedvi kartu puošė „lėlių darželį", kurį kitados ponia Diupen įrengė Ororai, o ši pavadino jį mažuoju Trianonu. Ten buvo miniatiūriniai kalnai, mažyčiai šveicariški nameliai, samanomis iškloti takučiai ir kriokliai, kuriuos vandeniu aprūpindavo cinkinė cisterna, paslėpta tarp medžių.

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi, 1853 metų spalio 28 d.: „Kasdien dirbu savo mažajame Trianone; vienračiu vežioju akmenis; raviu ir sodinu gebenes; nusivarau nuo kojų lėlių darželyje; paskui puikiai miegu ir valgau..."

Žorž Sand Solanžai Klezenžė: „Nupirkau jai šiaudinę skrybėlaitę sodui, keturias rytines suknutes, batukus ir t. t. Reikėtų dar kokios nors paprastos ir pigios kepuraitės, tik kad nebūtų siaubingo La Šatro skonio... Taip pat nupirkau kojines. Marškinėliai ir kelnaitės jau pasiūtos. Mūsų mergaičiukė žavinga, visada nuostabiai sveika ir gana dėmesingai skaito. Mudvi nuolat būname kartu — nuo vidurdienio iki devintos

valandos vakaro. Rytą ji praleidžia su Manso, kuris ją dievina..."

„Visų Nini karalienė" viešpatavo Noane. „Ji leidžiasi statyti klizmutę tik ta sąlyga, kad gėlės ir kaspinai plevėsuos ant švirkšto, o Manso tos procedūros metu švilpaus kokią nors melodiją." Kai Solanža kurį laiką susitaiko su vyru ir atsiima dukrą, „kurios alksta ir trokšta", senelė protestuoja: „Laikysiu Nini kiek tik įmanoma ilgiau. Kol ta kova nesibaigs, vargšas vaikas niekur nebus toks ramus ir laimingas, kaip čionai." Sand ypač nenorėjo, kad vaikas nuolat eitų iš rankų į rankas. „Deja, prisirišu prie būtybių, kurias globoju, ir nemėgstu visokių staigmenų... Jeigu nesusitaikysite, tu man atveši Nini sergančią, išmuštą iš vėžių, suirzusią, ir ją bus sunku suvaldyti..." Taip ir atsitiko, bet Noano grožis vėl padarė stebuklą.

Žorž Sand Solanžai Klezenžė, 1852 metų rugsėjo 21 d.: „Nini jaučiasi puikiai, ir jos charakteris neatpažįstamai pasikeitė... Su manim Nineta žavi... Jos nervai nurimsta. Ji papilnėjo. Atrodo gražiau, negu bet kada. Dažnai apie tave kalba, bet neliūdi be tavęs ir tebetiki, kad rytoj tu sugrįši. Ji vis geriau suvokia aplinką, mėgsta aprašinėti sodą, gėles, saulę, „kuri apsivelka pilką apsiaustą", ir žvaigždes, „kurios turi auksines letenėles", naktižiedes, kurios prasiskleidžia vakare, kai dedešvos užsiskleidžia, šv. Jono vabalėlius ir t. t. Žodžiu, nieko nėra mielesnio už tą mergaičiukę..."

Neskelbtos Žorž Sand užrašų knygelės, kurias dažniausiai rašė Manso, o kartais ir ji pati, mums išsaugojo prisiminimą apie senelės ir anūkės žaidimus, apie jų darbus berijietiškame Trianone, apie keistus vakarus Paryžiuje, kur Žorž veždavosi Solanžą, Nini, Morisą ir Manso pietų pas Manji, o paskui tempdavosi į Odeoną arba į Ambigiu teatrą tą ketverių metų vaiką, kurio nei motina, nei senelė, abi ištroškusios teatro, nežinojo kur dėti spektaklių metu.

Žorž Sand užrašai, 1853 metų balandžio 19 d.: „Puošiu savo mažąjį Trianoną. Manso įrenginėja krioklį. Aš — Bakcho giraitę. Emilis sužavėtas; lakštingalos taip pat... Esu viena, skaitau paskutinį savo atsiminimų tomą..."

1853 metų balandžio 26 d.: „Oras žavingas, truputį apsiniaukę, bet šilta. Lapai skleidžiasi bematant. Aš padariau kal-

nelį šalia Trianono, bet Manso per dvi valandas jį sugriovė! Jo vietoj pastatė dolmeną su nematomu rezervuaru, iš kurio liejasi vandens čiurkšlė į Trianono grotą. Kokia staigmena mažajai Nini, o dar didesnė man, nes esu vaikiškesnė už ją... Fontanas veikia dvi valandas... Šiandien tik išsiuvinėjau narcizą ir daugiau nieko nedirbau. Dykinėju. Ak! Kad taip galėtų ilgai tęstis!.. Siunčiame Diutakui pirmą *Varpininkų* tomą..."

1853 metų balandžio 21 d.: „Visas sodas naujai sutvarkytas ir švarus. Jis puikiai atrodo. Tulpių dar nėra, bet yra narcizų ir ištisi žibuoklių kilimai miškelyje. Našlaitės labai gražios. Žydi saulutės, raktažolės, dygiosios kryklės... Padariau antrą kalvą Trianone, norėdama uždengti rezervuarus... Pradėjau siuvinėti paukščių lizdus krėslo atkaltėje..."

Čia vėl ima plunksną Manso: „Ji taip pat pradeda *Mano gyvenimo* tęsinį: VII tomo ketvirtą dalį..."

1853 metų balandžio 13 d.: „Nini darosi tikrai miela, bet vis dar nori valgyti sriubą pirštais, o senelė draudžia... Nini bus visai miela, kai atvažiuos mamytė ir statys jai grotas savo rožiniais nagučiais..."

1853 metų birželio 16 d.: „Ponia Solanža turi atvažiuoti rytoj; vadinasi, neatvažiuos..."

1853 metų birželio 17 d.: „Ponia Solanža neatvažiavo, po velnių!"

1853 metų birželio 18 d.: „Ponia Solanža atvyko šįryt... Vakare liepė Nini pietauti nuogai, o ryte skundėsi šalčiu ir kaimu. Dieve mano!.."

Žorž Sand užrašai, 1853 metų rugpjūčio 29 d.: „Lyja ir šalta. Taisinėju *Atsiminimus*. Tik po pietų iškišu nosį. Oras puikus; dangus giedras; aiškiai matau kometą raudono saulėlydžio fone... Manso, persirengęs atsiskyrėliu, Morisas — Bertramu, Lamberas — Lelija ir t. t. improvizuoja pjesę miško aplinkoje. Kostiumai tokie, kad galima mirti iš juoko. Spektaklis labai gražus ir linksmas savo patosu ir absurdiškumu. Man jis suteikė didelę pramogą, juoba, kad visai to nesitikėjau... *Pas de deux* ir baletą šoka Lamberas (velnienė) ir Manso (vienuolis), jie vaizduoja švento Antano gundymą; puikumėlis!.. Pjesė vadinasi: *„Tikėjimas ir Abejonė"*...

Manso užrašai, 1853 metų lapkričio 17 d.: „Išvažiuojame iš Noano trečią valandą ryto. Morisas norėjo prigulti valandė-

lę, jis negali valgyti perkūno oželio, kurį Manso taip puikiai pjausto. Atvykstame į Šatoru prieš šešias; negalima buvo sulaikyti arklių! Į Paryžių išvažiuojame pusę dešimtos... Užimame tik vieną kupė! Traukinys atvyksta į Paryžių šeštą valandą vakaro. Žanas[1] rūpinasi bagažu. Pietaujame pas Manji. Grįžtame. Ponia sutvarko baltinius ir pusę vienuoliktos eina gulti."

1853 metų lapkričio 19 d.: „Ponia jaučiasi gana gerai... Šešių pirmųjų paveikslų[2] repeticija. Kupiūros. Vaezas[3] niršta ant aktorių. Pietaujame pas Manji, paskui su Morisu, ponia Solanža ir Nini einame į Odeoną žiūrėti *Rastinuko*..."

Žorž Sand užrašai, Noanas, 1853 metų gruodžio 19 d.: „Oras puikus. Brikute važiuoju su Nini ir jos lėle į Manjė mišką. Vežuosi ant pasostės Žaną su kastuvais ir krepšiais. Klampojame po purvą, bet parsivežame puikų laimikį Trianonams... Nini labai meili ir pakeliui man užduoda daugybę klausimų apie tai, „kas su mumis bus, kai numirsime..."

1853 metų gruodžio 27 d.: „Sninga visą dieną. Žuvys liko po ledu; stengiamasi jas išvaduoti. Paukščiai tyli. Mano Trianonas primena Šveicariją... Rašau laiškus ir po truputį švariai perrašinėju *Teveriną*... Tėvas Olaras[4] ir Pjeras Juodasis ateina pietų. Pjeras menkai tevalgo (nes valstiečiai niekad neragauja patiekalų, kurių nežino). Emiliui pavyksta prikalbinti jį paragauti apelsinų antpilo. Lošiu kortomis su Manso, paskui drauge su Emiliu sutikrinu *Daniello* tekstus. Dešimtą valandą einu į savo kambarį. Kuriu eiles tėvui Olarui ir Emiliui, o paskui rašau *Teveriną*...".

Manso užrašai, 1853 metų gruodžio 28 d.: „Daug sniego. Ponia jaučiasi gerai ir, norėdama truputį pasimankštinti, taip uoliai stumia sniegą kastuvu, kad jai darosi šilta kaip rugpjūtį! Karpiai tebegaišta. Manso jokiu būdu neužmuš strazdo...".

---

[1] Žorž Sand tarnas.

[2] *Mopra*, drama, Žorž San parašyta pagal jos romaną, paskelbtą 1837 metais, buvo repetuojama Odeone, kur ji buvo pastatyta 1853 metų lapkričio 28 d.

[3] Giustavas Vaezas, Odeono bendradirektorius (su Alfonsu Ruajė). Jis turėjo su aktore Beranžer vaiką, kurio krikštamotė buvo Žorž Sand.

[4] Noano-Viko meras.

1853 metų gruodžio 29 d.: „Nini grįžta iš ponios Perigua[1] su daugybe žaislų. Ji susižavėjusi suknelėmis, kurias šįryt atsiuntė jos mamytė..."

Kaip kitados atsitiko abiem poniom Diupen, mergaitė kelioms dienoms suartino motiną ir senelę. Drauge jos žavėjosi sparnuotais Nini žodeliais.

Žorž Sand Solanžai Klezenžė, 1854 metų vasario 9 d.: „Įdomiausia čia Nini — ji visa namų linksmybė,— o Manso taip stengiasi prisitaikyti prie jos lygio, kad mažylė mane dažnai klausia: „Senele, ar aš dar kvailesnė už jį?" Ji tebėra gražutė kaip paveiksliukas..."

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi, 1854 metų kovo 12 d.: „Noane viskas po senovei. Šiuo metu čia vieši Solanža, bet nesilinksmina iki apsvaigimo, tad ilgai nepabus. Išmintingiausiai ji daro palikdama man Nini, kuri yra žavi ir be kurios negaliu gyventi. Manso rūpinasi manimi, kaip darytų gera senutė. Tai puikus vaikinas ir, nors esu paniurėlė, ištikimai su manim bendrauja. Morisas turi pasisekimą Paryžiuje..."

Bet geri santykiai tarp Solanžos ir jos kirasyro negalėjo ilgai trukti. 1854 metų gegužės mėnesį įvyko nauja katastrofa. Klezenžė, sužinojęs apie žmonos ryšį su grafu Karlu Alfjeriu, Albos deputatu Piemonto parlamente, įsiveržė į Solanžos kambarį. Po baisios scenos jis pagrobė visą meilužio korespondenciją ir pasiuntė ją savo advokatui Betmonui su šiais žodžiais: „Ką man daryti? Aš turėjau jėgų jos neužmušti..." Jis išsikėlė iš namų, atvyko į Noaną, lydimas „žmogaus su ordinu", atsiėmė Nini ir pareikalavo skyrybų su neištikima žmona, šįsyk savo naudai. Ir vėl vargšė mergaitė ėjo iš rankų į rankas, čia ją pavesdavo prižiūrėti krikšto motinai, poniai Bakan, čia vėl tėvui, pagaliau tėvas ją atidavė į pensioną. Iš Žorž Sand laiškų poniai Bakan matyti, kad ji visą mėnesį nežinojo, kur jos anūkė ir kas jai atsitiko.

Tas įvykis davė pirmą, visai netikėtą rezultatą. Solanža, palūžusi nuo tiekos pergyvenimų, panūdo atsiversti į tikėjimą. Jos pusbrolis Gastonas de Vilnevas, labai pamaldus žmogus, „nukreipė ją prie tėvo Ravinjano." Ir ji prisiglaudė Sakrė Ker vienuolyne: „Jeigu neįtikėsiu dievo, tai bus ne mano

[1] Anželė Nero, „Malgašo" duktė, ištekėjo už Ernesto Perigua.

kaltė. Šiaip ar taip, pavogsiu iš Henriko IV jo pasakymą: „Mano dukra verta mišių." Tikėdamasi dangaus paramos, Solanža pirmą kartą gyvenime šiek tiek nusižemino. „Norint grąžinti man dukrą, reikia stebuklo. Dievas daro stebuklus. Bet ar aš nusipelniau, kad jis padarytų stebuklą man? Ne..." Žorž Sand tučtuojau vikriai pasinaudojo tais žodžiais: „Jei esi tikrai pamaldi, metas taikiai pasibučiuoti su Ogiustina." Ir Solanža, išties pasikeitusi, sutiko taikytis.

Trokštamas stebuklas įvyko 1854 metų gruodžio 16 d. Teismas, išskyręs sutuoktinius, patikėjo vaiko globą senelei.

Žorž Sand Solanžai Klezenžė, 1854 metų gruodžio 17 d.: „Kokia laimė, mano dukra! Yra kuo sustiprinti tavo tikėjimą! Dievas mums padėjo, kad ir kokią religiją išpažintum, jauti tą pagalbą, kai jos ieškai ir jos maldauji. Atvažiuok tuojau, bet su Žana..."

Artėjo Naujieji metai. Kaip džiaugsmingai Noanas sutiktų Nini, jeigu ji dabar sugrįžtų! Deja! Reikia laukti, kol nuosprendis įsigalios. Klezenžė dar gali paduoti apeliaciją, o advoktas Betmonas nepermaldaujamas. 1855 metų sausio 1 d. Solanža galėjo tik nunešti žaisliukų į Delinjer pensioną Šatobriano gatvėje. Pati Solanža po savo durimis randa, kaip vaikystėje, Žorž Sand parašytą ketureilį, susigraudinusios ir susirūpinusios motinos žodžius:

Mielai Solanžai dovaną turiu:
Šiandieną visą meilę jai skiriu,
Kadangi žada elgtis ji gražiai;
Kad tik užtektų ryžtingumo jai!

Remiantis laikinu potvarkiu, vaikas buvo laikomas pensione. „Tėvas išvesdavo mergaitę pasivaikščioti pačiam žiemovidyje,— rašo Sand,— nepastebėdamas, kad ji vilki vasarine suknele!" Vakare parvesdavo ją sergančią ir išvažiuodavo į medžioklę toli nuo Paryžiaus, nežinia kur. Sand buvo susirūpinusi.

1854 metų gruodžio 29 d.: „Diena *gloomy.*[1] Visos mano mintys sukasi apie Nini. Rašau laiškus. Galvoju vis apie tą patį."

---

[1] Gloomy — apsiniaukusi *(angl.)*

Niūrūs nujautimai, deja, greitai pasitvirtino. Nini susirgo skarlatina ir numirė.

Žorž Sand Šarliui Edmonui, 1855 metų vasario 7 d.: „Baisiausia tai, kad mano vargšą vaikelį nužudė... Turėjau važiuoti jos aplankyti; teismas man ją patikėjo. Tėvas priešinosi iš savimeilės... Jis padavė apeliaciją, todėl teismo nuosprendis negalėjo būti tučtuojau vykdomas... Veltui rašiau žiauriam ir šaltam jo advokatui, kad mano vargšė mažylė blogai prižiūrima tame pensione, į kurį jis ją atidavė!.. Jie iškvietė motiną ir leido jai slaugyti vaiką, kai pamatė, kad nebegalima jo išgelbėti. Nini mirė ant motinos rankų šypsodamasi, kalbėdama, dusdama nuo patinimo gerklėje. Ji sakė: „Ne, mamyte, aš nevažiuosiu į Noaną. Juk jau iš čia nebeišeisiu!.."

Manso užrašai, 1855 metų sausio 14 d.: „Apie dešimtą valandą pasiuntinys iš Šatoru atnešė telegramą, pranešančią, kad vargšė Nini baigė kančias šią naktį. Ponia beviltiškai nusiminusi, ir visi drauge su ja..."

1855 metų sausio 16 d.: „Atvyksta Solanža, Lamberas, Emilis... ir Nini! Ją tuojau pašarvoja bažnyčioje. Ursulė[1], Perigua, Vernis[2], ponia Deser ir ponia Perigua ateina į laidotuves. Pusę antros Bonenas, Žanas, Silvenas[3] ir sodininkas užkasa mažą kūnelį į žemę."

Žorž Sand užrašai, 1855 metų sausio 17 d.: „Išverkusi visą susikaupusį skausmą, užmigau. Galvojau apie ją, ir man atrodo, kad ji man atsakė. Sol prislėgta ir dėl to ramesnė. Rašau keletą laiškų... Solanža keliasi pietų. Dar kartą skaitome *Laurensiją*. Solanža stengiasi klausytis. Einu į savo kambarį pirmą valandą. Širdis tebesrūva krauju."

1855 metų sausio 18 d.: „Šiandien nieko naujo. Aš nedirbu. Slampinėju be tikslo. Visą dieną šnekuosi, bet man liūdna. Žemę užklojo sniegas, Solanža persišaldė ir serga. Skaitome Kuperį. Siuvinėjame. Morisas ir Lamberas tapo guašu. Taisau *Laurensiją*.

Manso užrašai, 1855 metų sausio 23 d.: „Ponia jaučiasi gana gerai. Prasidėjo atodrėkis... Ponia drauge su ponia Solanža

---

[1] Ursulė Žos, Noano valstietė, Žorž Sand amžininkė, su kuria žaidė vaikystėje.
[2] Daktaras Vernis de Boregaras, kaimo gydytojas,
[3] Silvenas Briunė, Žorž Sand vežėjas,

rašo vargšės Nini istoriją (rengiasi rašyti: *Po Žanos Klezenžė mirties*). Pietaujame. Diskutuojame apie ateities pasaulius. Siuvinėjame. Skaitome Kuperį. Ponia Solanža persišaldžiusi; ją gydo trauklapiais. Ponia šiąnakt toliau rašys Nini istoriją pagal mūsų dienoraštį..."

Nereikia rūsčiai smerkti poreikio, kurį jautė Sand,— parašyti straipsnį apie savo anūkės mirtį. Nuoširdžiausi jausmai rašytojui virsta žodžiais ir sakiniais. Dažnai jis jaučia tik tai, ką gali parašyti. Žorž Sand bandė dirbti, paskui apžiūrėjo Nini lėles, jos knygutes, karutį, laistytuvėlį, darbelius, darželį, kurį jiedvi drauge įrengė. „Apvaizda labai žiauri žmogui, ypač moteriai",— sakė ji

Žorž Sand Ogiustinai Bertoldi, 1855 metų sausio 18 d.: „Dėkoju tau už laišką, mieloji. Esu beviltiškai nuliūdusi ir palaužta. Aš nesergu, turiu pakankamai tvirtybės, nesirūpink. Solanža buvo lyg apdujusi ir laikėsi, kiek tik galima, vakar palaidojome tą nelaimingą vaiką šalia mano senelės ir mano tėvo. Visi esame prislėgti. Dar nežinau, ar ilgai mano sielvartas bus toks didelis. Būk tikra, padarysiu viską, ką galiu, kad jis manęs nepribaigtų. Noriu gyventi dėl tų, kurie man liko. Myliu tave ir bučiuoju iš visos širdies, brangioji dukra. Solanža labai sujaudinta tavo nuoširdumo. Jaučia jį ir supranta..."

Esama tokių gerų sielų, kurios niekad negali pasisotinti nelaimės ištiktųjų skausmu. Jos norėtų, kad žmonės kentėtų dar labiau. Sand buvo smerkiama, kad ji, nepaisydama gedulo, ėjo žiūrėti, kaip šokinėja salamandros tvenkinėly, kad jau vasario 23 d. klausinėjo Morisą, ar per pietus pas kunigaikštį Napoleoną Solanža buvo „labai žavi ir gražiai pasidažiusi", kad liepos mėnesį Noane vėl prasidėjo vaidinimai. Bet Žorž Sand, kaip ir Gėtė, buvo tos nuomonės, kad puoselėti skausmą nėra girtina. „Per kapus pirmyn"— tas šūkis jai būtų buvęs priimtinas.

Po Nini mirties Sand „berniukai", Morisas, Okantas ir Manso, norėdami ją išblaškyti, nutarė nusivežti ją į Italiją. Tai buvo puiki kelionė, iš pradžių jūra nuo Marselio ligi Genujos, „kur mes pusryčiavome gryname ore po vaisiais apkarusiais apelsinmedžiais"; paskui sausuma per Romos Kampaniją, „susigrūdę kažkokiame diližane", į Florenciją per Folinjo, pro „Trazimeno ežerą, kur Hanibalas davė į kailį romėnams".

Ši frazė priklauso Morisui Sand, kuris aprašė tą kelionę vaizdingame laiške Titinai. „Pravažiuojame pro Modenos kunigaikščio valstybę, kur viskas yra iš balto marmuro, viskas, pradedant valstiečio pirkios varteliais ir baigiant kunigaikščio karūna. Jo valstybė yra dvylikos mylių aplinkui; jis turi trylikos vyrų kariuomenę, įskaitant muzikantus, ir visi jo pavaldiniai yra marmurininkai..."

Iš pašaipių Moriso pastabų galima spėti, kad kelionė buvo linksma, paįvairinama šiurkštokų pokštų, kuriuos mėgo Sand, kad Manso apsikirpo ūsiukus ir pabučiavo švento Petro koją, kad Sand, sukaupusi jėgas, ištvermingai ir žvaliai laipiojo po kalnus, kad jie rado daug nežinomų augalų ir vabzdžių, kad gaudė drugelius Tuskulumo griuvėsiuose, vienu žodžiu, kad šio Italijos žygio tonas buvo visai kitoks, negu *Laiško Fontanui*[1] tonas. Sand buvo laiminga, bet nusprendė viską peikti ir kiekviename žingsnyje gailėtis Prancūzijos. Dėl to tokie keisti jos pareiškimai: „Netikėkite, kad Romos ir jos apylinkių reginiai labai puikūs ir didingi. Tam, kas yra matęs kitką, visa tai labai menka, nors ir žavingai gražu... Roma daugeliu atžvilgiu yra tikri niekai; reikia būti karštam Engro garbintojui, norint viskuo gėrėtis... Tai įdomu, nuostabu, bet labai jau negyva... Miestas šlykščiai negražus ir nešvarus! Tai šimtą kartų padidintas La Šatras..." O berijietė!

Sand stebėjo Romos vaizdus, iš anksto nusiteikusi priešiškai. Savo bičiuliui Luidžiui Kalamatai, kuris jai prikaišiojo, kad ji nepaminėjusi, jog šalia elgetų ir sukčių, Romoje gyvena dori žmonės ir laisvės kankiniai, ji atsakė, kad Imperijos cenzūra nebūtų jai leidusi kalbėti apie italų liberalus, apie Mazinį ir Garibaldį, kuriuos ji mylinti. „Kadangi negalima kalbėti apie tuos, kurie Romoje dabar neturi balso, sukaustyti, nematomi, reikia negailestingai kritikuoti Romą, kritikuoti tai, kas joje aiškiai matyti, kas joje puoselėjama: nešvarą, tinginystę, niekšybę... Juk reikia pasakyti, kas atsitinka, kai atsiduriama sutanos valdžioje, ir aš teisingai pasielgiau, kad tai pasakiau, nieko nepaisydama.. "

Tas antiklerikalizmo protrūkis stebina, nes dar taip neseniai buvo manyta atiduoti Nini į vienuolyną, dar neseniai Sand buvo užmezgusi bičiuliškus santykius su kai kuriais

[1] Turimas galvoje sielvartingas Šatobriano laiškas Lui Fontanui apie Romos Kampaniją. *(Vert. past.)*

Noano apylinkių kunigais. Tą protrūkį reikia aiškinti, iš vienos pusės, įsišaknijusia Sand volteryste, kuri visada buvo pasiruošusi staigiai prasiveržti, kai Sand protas patirdavo didelius sukrėtimus, iš kitos pusės, pagieža tiems, kurie liepė jai tikėtis stebuklo jos anūkei, bet ypač pasibjaurėjimu, kurį jai kėlė politika, ne religinė, bet klerikalinė Antrosios Imperijos politika. Ji matė, kad minties laisvei gresia pavojus, kad jauni mokytojai persekiojami; jai atrodė, kad būtina į visa tai reaguoti. Ji turėjo daug nemalonumų dėl knygos, pavadintos *Daniela,* kurią ji parašė apie savo kelionę po Italiją ir kuri yra greičiau pamfletas, negu romanas. Laikraštis *La Presse,* paskelbęs ją atkarpomis, vos nebuvo uždarytas. Žorž Sand turėjo kreiptis užtarimo į imperatorienę, sugraudindama ją nekaltų spaustuvės rinkėjų ir darbininkų likimu. Imperatorienė ėmėsi žygių — pamaldi ispanė pasielgė drąsiai, bet tuo nelaimėjo ponios Sand palankumo.

III

LAIKO DALGIS

Kelionės po Italiją metu Žorž sužinojo apie vargšo Malgašo mirtį, o ji taip džiaugėsi, kad atveš jam nežinomų augalų. Senatvėje protas tampa kapinėmis. Tie, kuriuos mylėjai, ir tie, kurių nemylėjai, klaidžioja naktį tarp kapų. Gražusis Ažasonas de Gransanis mirė 1847 metais, Ipolitas Šatironas — 1848, Šopenas ir Mari Dorval — 1849, Balzakas ir Karlota Marliani — 1850, Latušas ir teta Liusi Marešal — 1851, Planė — 1853, Nini Klezenžė ir Nero — 1855 metais.

Tačiau Noanas buvo kimšte prisikimšęs svečių. Manso niekad nepalikdavo savo posto; kiti „berniukai" atvažiuodavo į Noaną, kada tik galėdavo. Morisas kėlė rūpestį motinai dėl savo nepastovumo. Jis šimtus dalykų atlikdavo gana gerai, bet nė vieno tobulai. Jo karikatūros buvo įdomios, iliustracijos išradingos ir poetiškos, melodramos, kurias jis kūrė marionečių teatrui, labai juokingos; jis net parašė romaną. Bet vis nepagarsėdavo. Jį sunkiai slėgė motinos šlovė. Sand, kuri mylėjo sūnų visa širdimi, pati to nenorėdama, apie jo

darbus kalbėdavo globėjišku tonu. „Parodyk savo romaną Biulozui, jis priims jį, norėdamas padaryti man malonumą."

Menininką padrąsinti reikia ne taip. Morisas artėjo į keturiasdešimtmetį; tokio amžiaus vyrui nemalonu būti tik savo motinos sūnum. Sand labai norėjo, kad jis vestų, bet ir šioje srityje jis nemokėjo pasirinkti.

Motina vis dar gailėjosi, kad Morisas nesusituokė su „brangiąja Titina", su kuria ji reguliariai susirašinėjo. Bertoldžiai nuolat ko nors prašydavo. Ogiustina ir jos vyras niekad nebūdavo patenkinti užimama padėtimi. Būdami Liunevilyje, jie norėjo gyventi arčiau Paryžiaus. Sand išrūpino ponui Bertoldžiui paskyrimą į Sent Omerą. Tada jie dėl klimatinių sąlygų panoro gyventi Antibuose! Ogiustina, kuri vis dar tebebuvo labai graži, norėjo, kad Žorž Sand ją pristatytų galingam globėjui kunigaikščiui Napoleonui.

Žorž Sand Ogiustinai de Bertoldi: „Aš *nenoriu* rodyti tavęs kunigaikščiui. Man visai netinka pristatyti jam tokią gražią ypatėlę, prašančią paramos. Atsikratyk to atkaklaus užgaido, atsisakyk minties, kad aš galiu iš šio režimo prašyti malonių ir protekcijų... Net jeigu tai būtų mano gyvybės ar mirties klausimas, aš, žilaplaukė moteris, nelūkuriuosiu prieškambaryje pas vaikiną, kuris galėtų būti mano sūnus, ir prieš jį nesižeminsiu... Ir nesitikėk, kad aš tau duosiu rekomendacinį laišką. Man netinka sąvadautojos vaidmuo, todėl nesiųsiu gražios jaunos moters pas vaikiną, kuris myli moteris. Morisas dar tebėra su mumis, bet jau neilgai. Jis tave bučiuoja, Manso taip pat, nors šis dar neturi žilų plaukų. Bijau, kad jis jų niekad neturės. Vargšas, vargšas berniukas..."

Mat Manso labai įtartinai kosėjo ir spjaudė; tokį kosulį Sand pernelyg gerai žinojo. O Solanža bastėsi po pasaulį, kaip daro „labai gražios ir nelabai doros" laisvos moterys, besivaikančios vyrų. Ji važinėjo čia į Belgiją, čia į Londoną, čia į Turiną.

Žorž Sand Solanžai Klezenžė, 1855 metų liepos 25 d.: „Būčiau pasijuokusi iš tavo įgeidžių keliauti,— tu taip juokingai apie juos pasakoji,— bet vis bijau, ar po visu tuo linksmumu neslypi širdgėla ar beprotybė. Tu net nežinai, kurlink pasuksi, tartum Noane nebūtų tau daug naudingiau ir moraliniu, ir fiziniu požiūriu... Bet velnias tave neša nežinia kur. Bent sakyk man visada, ką darai. O kai pavargsi besilinks-

mindama, atvažiuok čionai nors panuobodžiauti ir bent kiek pailsėti..."

Į tai Solanža atsakė, kad be savo šunų ir arklių ji Noane neištvertų:

„Atvirai tau prisipažinsiu, kad Beri man praranda savo žavesį, kai žiūriu į jį ne iš karietos... Deja, esu tik dvidešimt septynerių metų ir, nors dažnai sergu, tebeturiu pernelyg jauną kraują ir pernelyg jaunus nervus, kad per visą žiemą galėčiau siuvinėti, skambinti fortepijonu ir susirašinėti su gausiais savo bičiuliais. Man reikia kokios nors veiklos: lankyti salonus, spektaklius, lenktynes ir t. t., arba jodinėti, jodinėjimas mane labiausiai nuramina..."[1]

Bet Žorž nebuvo linkusi leisti pinigų arkliams; be to, pirmą kartą gyvenime ji pati įsigeidė išvažiuoti iš Noano. Norėdama išlaikyti šeimą, padėti tremtiniams, sušelpti Mari Dorval anūkus ir daugelį kitų, kurie gyveno iš jos pinigų ir jos plunksnos, ji turėjo dirbti daugiau, negu bet kada. Iškamuota kasdien į Noaną plūstančių lankytojų, kurių daugelis prašydavo, kad ji užtartų juos pas kunigaikštį Napoleoną, ji svajojo persikelti į nuošalesnę vietą, kur galėtų ramiai dirbti. Kartą važinėdama su Manso kalnuotu Krezos slėniu, kuris, anot Sand, yra maža Beri Šveicarija, ji atrado Garžileso kaimą, to paties pavadinimo upės pakrantėje, ir išsyk juo susižavėjo. Reikia pripažinti, kad ta apylinkė tikrai labai graži. Viržiais apaugę statūs krantai supa juodas uolas, tarp kurių Kreza neša melsvus savo vandenis, raižomus baltų uolų ir putotų sūkurių. Jai patiko maloni gyventojų išvaizda, jų svetingas paslaugumas. Žvejys Moro, gaudantis upėtakius, juos palydėjo iš Peno į Garžilesą, kaimą, išsistačiusį piltuvėlio pavidalo dauboje, kur dvidešimt šaltinių gaivina beveik afrikietiškos augmenijos grožį,— tokia ta vieta šilta ir vėjų neužpučiama. Kaime, turinčiame septynis šimtus gyventojų, buvo romaniško—bizantiško stiliaus bažnyčia, romantiška pilis, Alžyro drugelių. „Mes, kurių niekas neverčia gyventi Paryžiuje,— sako Sand,— svajojome įsitaisyti kaime jaukią buveinę... Kiekvienas kaimą mylintis menininkas svajoja baigti savo dienas paprastame idiliškame kaime..."

---

[1] Solanžos laiškas, datuotas 1855 m. spalio 6 d., yra atsakymas į laišką, kurį jai spalio 4 d. parašė Sand, kviesdama ją atvažiuoti žiemai į Noaną „viena sąlyga: be arklio".

Ji tučtuojau panoro nusipirkti namuką Garžilese. Kainos svyravo nuo penkių šimtų ligi tūkstančio frankų. Manso paprašė, kad ji leistų jam padovanoti jai namuką; jis rado tinkamą ant upės kranto, nupirko jį ir netrukus kalbėjo jau tik apie *savo* priebutį, *savo* lankas ir *savo* virtuvę. Už papildomus tris šimtus frankų Manso, „ištikimo mylimojo", rūpesčiu namukas buvo perdažytas ir apstatytas baldais; jis įrengė jį kaip laivą — su mažytėmis, bet patogiomis kajutėmis. Ponia Sand pamėgo tą buveinę. Kai tik norėdavo ramiai padirbėti, išvykdavo su Manso iš Noano ir pasislėpdavo Garžilese, kur abu rasdavo idilišką laimę. Ten atvažiuodavo Morisas, taip pat aktorė Beranžer, bet Garžilesas, palyginti su Noanu, buvo tas, kas Marli, palyginti su Versaliu: buveinė, skirta keletui išrinktųjų. Sand retai kam duodavo tą adresą. Vėliau Viktoras Hugo įamžino upelį:

Žorž Sand turi savo Garžilesą,
Kaip Horacijus Aniją...

1857 metais mirė Alfredas de Miusė ir Giustavas Planšas; pastarasis po baisios agonijos, kurios metu prie jo ištikimai budėjo Biulozas. Savo straipsniuose Planšas iki galo gynė Žorž Sand, kuri jį laikė „vieninteliu rimtu šio meto kritiku". Ji tuo norėjo pasakyti: vieninteliu, kuris apie ją rašė. Sando jį apraudojo: „Vargšas Planšas, vargšas Trenmoras, kaip mes jį vadinome... Niekas nežino, kaip aš jį mylėjau." Ar jis pats tai žinojo, kai Planšas buvo gyvas? O Miusė širdį, „vargšę jo širdį", prieš laiką išsekino palaidas ir nesaikingas gyvenimas. Jis bandė kuo nors pakeisti Žorž, bet niekad jos nepamiršo. 1851 metais jis nukeliavo į Italiją, ir ten atgijo prisiminimai:

Akla lengvabūde lemtie!
O meilės kančia slapta!
Uždenk, įkyri atmintie,
Uždenk tas akis, kurias regiu visada...

Jis kartojo tas eiles kiekvieną kartą, kai, pats to nenorėdamas, svajonėse matydavo vylingos, bet nepamirštamos Venecijos meilužės „aksomines, tamsias ir gilias akis".

1834 metais, tuo metu, kai jis rengė *Amžiaus sūnaus išpažintį*, Žorž jam rašė: „Nusiteikusi taip, kaip dabar aš esu,

negaliu pasakoti apie tave knygoje; o tu rašyk, ką nori: romanus, sonetus, poemas; kalbėk apie mane, kaip tau patinka, atsiduodu tau užrištomis akimis..." Po Miusė mirties, 1858 metais, susitaikiusi su *Revue des Deux Mondes* (praėjus septyniolikai metų nuo santykių nutraukimo), ji pasiūlė Biulozui autobiografinį romaną apie Venecijos tragediją: *Ji ir jis.* Sand, šventai tikėdama esanti bešališka, šiame romane priskyrė sau kilnų vaidmenį. Jo herojė, Tereza Žak, atsiduodavo savo meilužiui tik iš gailesčio. Biulozas, perskaitęs rankraštį, patarė vaizduoti Terezą ne tokią tobulą ir įdėti į jos lūpas mažiau *šventų* posakių. Metams bėgant, pasikeitė Žorž meilės filosofija, ir ji dar kartą padailino praeitį, norėdama suteikti savo gyvenimui vieningumo. Tai yra žmogiška ir galbūt išmintinga. Bet romanas užrūstino Polį de Miusė, ir jis atsakė žiauria ir neteisinga knyga *Jis ir ji.* O pagaliau įspyrė jai ir asilė: Luiza Kolė, rašytoja, neapdovanota talentu, bet pasižyminti karštu temperamentu, parašė neapykantos kupiną pamfletą *Jis.*

Žorž Sand turėjo Miusė ir savo meilės laiškus. Apie 1860 metus ji panoro juos paskelbti, siekdama atstatyti tiesą nenuginčijamais dokumentais. Neabejotina, kad toji korespondencija įrodo abipusę aistrą. Bet ar buvo tinkamas momentas ją skelbti? Sand nusprendė pasitarti su Sent Bevu, kitados jų nesutarimų su Miusė liudininku. Nors jie niekad nebuvo susipykę, Žorž išleido jį iš akių. Pasislėpęs už savo spintų su nuodais, jis nebuvo jai švelnus. „Švedijos Kristina smuklėje", rašė jis savo slaptose užrašų knygutėse. Bet 1859 metais Solanža su juo susitiko Institute, kai buvo priimamas į Akademiją Žiulis Sando. Sent Bevas maloniai pasikalbėjo su jauna moterimi apie Žorž ir pakvietė Solanžą jį aplankyti. Solanža tada ketino rašyti savo proprosenelio, Moriso Saksoniečio, biografiją. Sent Bevas jai davė tėviškų patarimų. „Jis labai jaudinančiai vaidina gerą tėtį."

Sent Bevas Solanžai: „Štai ir prasidėjo puikūs orai. Jūs galbūt jau važiavote į Versalį. Šiaip ar taip, ponas Suljė (muziejaus konservatorius, gyvena rūmuose) įspėtas apie laimę, kuri gali jam tekti. Būtų gerai, jeigu pasikalbėtumėte su juo savo reikalu dėl Saksonijos maršalo. Jis tikriausiai ką nors žino. Reiškiu begalinę pagarbą ir švelnumą."

Sent Bevas priiminėjo Solanžą Monparnaso gatvėje, Liudviko XV stiliaus kambaryje baltais ir auksiniais apmušalais, kur prieš du langus augo slyva ir vijoklinė raganė. Pernelyg graži kambarinė panėšėjo į ponią de Pompadur. Už durų katė žindė kačiukus. Sent Bevas dosniai dalijo gražiajai viešniai neišsenkančius savo proto ir erudicijos lobius. Iš tų pokalbių, deja, negimė „Saksonijos maršalo gyvenimas" (Solanžai taip pat greitai įgrisdavo darbas, kaip ir meilužiai), bet užsimezgė draugystė.

Žanai de Turbė, „Damai su žibuoklėmis", kurios meilužis buvo Ernestas Barošas, visagalio teisingumo ministro sūnus,[1] Sent Bevas rašė:

„Taigi tas reikalas man be galo rūpi. Reikia palenkti mūsų bičiulį p. Bar(ošą) ponios Sand dukros, žaviosios Solanžos naudai; antradienį teisme turi būti svarstoma jos byla, kuri šiuo metu dėl ponų tarėjų amžiaus atrodo veikiau pralaimėta. Bet teisingumo ministro sūnus gali daug padaryti, norėdamas atkreipti dėmesį tų, kurie šnekasi bylos svarstymo metu. Pagaliau prokuroras! Žodžiu, dabar jūs viską žinote, o aš žinau, kad p. Bar(ošas) yra painformuotas..."

Solanžos laiškai priminė Sand tuos laikus, kai Sent Bevas ją ramindavo ir padrąsindavo. „Niekas geriau nemoka sakyti malonių dalykų; jis suteikia jiems lipšnią ir kartu rimtą formą." Ji pasiuntė į Monparnaso gatvę Emilį Okantą su Miusė korespondencijos nuorašu: „Taigi, mielas bičiuli, prašau dviejų valandų jūsų brangaus laiko perskaityti visiems tiems dokumentams, o paskui valandos pokalbiui su jų įteikėju,— jis papildys viską, ko trūksta šiame laiške. Po to, turėdamas laisvo laiko, valandą pamąstykite ir galutinai nuspręskite, o aš sutiksiu su jūsų sprendimu..." Patarėjo nuomonė buvo labai tvirta. Skelbti nereikia.

Žorž Sand Sent Bevui, 1861 metų vasario 6 d.: „Mielas bičiuli! Emilis mane painformavo apie paskutinį jūsų pasikalbėjimą ir apie paskutinę jūsų nuomonę. Ji teisinga, ir aš paklausysiu jūsų patarimo. Laiškai pasirodys tik po mano mirties. Manau, kad jie bent įrodys, jog jūsų bičiulės sąži-

---

[1] Ernestas Barošas rengėsi įteisinti savo ryšį su „Dama su žibuoklėmis", bet jis žuvo Buržė, 1870 m. Žana de Turbė, didvyrio įpėdinė, paveldėjusi didelį turtą, ištekėjo 1872 metais už grafo de Luano.

nės neslegia trys baisūs dalykai: naujos meilės ryšys mirštančiojo akivaizdoje; grasinimas, mintis uždaryti jį į pamišėlių namus; o jam morališkai pasveikus, noras vėl su juo suartėti ir jį prisivilioti prieš jo valią... Tai šlykštūs kaltinimai, o laiškai įrodo tik viena, kad abu romanai — *Amžiaus sūnaus išpažintis, Ji ir jis* — pagrįsti tikra istorija, kuri galbūt liudija apie vieno beprotybę ir kito meilę, galbūt apie abiejų beprotybę, bet ne apie šlykščias ir niekšiškas širdis, joje nėra nieko tokio, kas galėtų apjuodinti nuoširdžias sielas..."

Sent Bevą sujaudino Sand pasitikėjimas, ir kai jis iš Solanžos sužinojo, kad Noano dvaro finansiniai reikalai prasti (Žorž sakėsi negalėjusi pereitą žiemą nusipirkti apsiausto ir suknelės, tai skamba keistokai), jam atėjo į galvą mintis, kad Prancūzų Akademija galėtų paskirti didžiajai romanistei dvidešimties tūkstančių frankų Gobero premiją. Vinji parėmė tą pasiūlymą; jis turėjo pakankamai didžiadvasiškumo ir literatūrinius nuopelnus iškėlė aukščiau asmeninės pagiežos. Gizo, girdamas ir apgailestaudamas, stojo prieš romano *„Ji ir jis"* autorę ir citavo „piktinančius" pasisakymus apie santuoką ir nuosavybę. Merimė ir Sent Bevas protestavo. Įvyko balsavimas: prieš Sand buvo aštuoniolika balsų, o už ją balsavo tik šeši riteriai: Sent Bevas, Ponsaras, Vinji, Merimė, Nizaras ir Silvestras de Sasi. Žiulis Sando neatėjo! Kadangi turėjo būti dar kartą balsuojama, dalyvaujant visam Institutui, Merimė, labai aktyviai ginantis Žorž interesus, nepaisant juokingų prisiminimų, išbarė laišku „mažąjį Žiulį". Bet Sando neatleido tai, „kuri pražudė" jo jaunystę. Premiją gavo Tjeras.

Valdovo rūmai, tebegloboją ponią Sand prieš jos valią, susierzino dėl tos nesėkmės. Imperatorienė pasiūlė, kad Akademija vietoj premijos duotų Sand akademiko kėdę. Po kurio laiko pasirodė brošiūra *Moterys Akademijoje;* anoniminis autorius aprašinėjo priėmimą į Akademiją vienos moters, kuri galėjo būti tik Žorž Sand. Ji atsakė kita brošiūra: *Kodėl moterys Akademijoje?*, kurioje dėstė, kad, nors ji gerbianti Akademiją ir pripažįstanti jos narių talentą, neturinti jokio noro priklausyti institucijai, kuri, jos nuomone, yra pasenusi ir neaktuali. Žmonės sakys: „Vynuogės dar žalios..." — „Ne, — atsakė Sand, — tos vynuogės jau pernokusios."[1]

IV

MORISO VEDYBOS

1861 metais Morisas Sandas buvo trisdešimt aštuonerių metų, jo motina — penkiasdešimt septynerių. Jausdama artėjančią senatvę, Žorž primygtinai reikalavo, kad sūnus vestų. Ji norėjo vėl turėti anūkų. Gražiosios Solanžos gyvenimo būdas nebuvo palankus motinystei. Sand liko paskutinė viltis — Morisas. 1854 metais jis paprašė Bertos Diuvernė rankos, tačiau mergina ištekėjo už Siprijeno Žirero. Visai neseniai du vedybiniai projektai, pasiūlyti Okantui tarpininkaujant, nedavė rezultatų.

Žorž Sand Žiuliui Bukuaranui, 1860 metų liepos 31 d.: „Vargu ar jums pavyks jį apvesdinti, jeigu ieškosite jam žmonos tarp davatkų ar legitimisčių. Man labiau patiktų protestantų šeima. Žiūrėkit, ką jums atsakys, tada praneškit man. Labai norėčiau, kad jis pagaliau apsispręstų ir taptų šeimos tėvu. Jeigu rastumėt jam gražią protingą merginą, turinčią rimtų pomėgių, malonų veiduką, iš padorios šeimos, kuri nesistengtų primesti jaunai porai savo pažiūrų ir įpročių, nebent tik norėtų paveikti juos meile, mes žymiai sumažintume savo finansines pretenzijas..."

Man labiau patiktų protestantų šeima... Žorž Sand ryšiai su katalikybe vis labiau silpnėjo. Būdama Anglių vienuolyne, ji mėgo iškilmingas katalikiškas apeigas. Paskui liovėsi praktikavusi ir teišsaugojo ribotą krikščionybę, anot jos, pagal švento Jono evangeliją, Savojos vikaro krikščionybę, kuriai Pjeras Leru ir Žanas Reno suteikė naują formą. Jos dievas buvo gerų žmonių dievas, Beranžė ir Viktoro Hugo dievas.

Žorž Sand Floberui: „Krikščionybė (1848 metų) buvo man greit praeinantis užgaidas, ir pripažįstu, kad ji visada žavi, kai matai tik jausmingąją jos pusę... Aš nesistebiu, kad tokia kilni siela, kaip Lui Blano, svajojo apie patobulintą krikščionybę, sugrąžintą prie savo idealo. Aš taip pat puoselėjau tą iliuziją, bet, vos tik žengi žingsnį į tą praeitį, pamatai, kad jos negalima atgaivinti..."

Tačiau, atsimindama tėvą de Premorą, Sand išsaugojo palankumą jėzuitams, kurie, jos manymu, (o tai buvo didelis

pagyrimas) panašūs į eretikus, labai artimus jos filosofijai. „Lojolos doktrina yra vienintelė įgyvendinama religija."

Morisas vedė ne protestantę, o dvidešimtmetę italę, išauklėtą be religijos, užaugusią jo akyse, seno Sand bičiulio, graverio Luidžio Kalamatos dukterį. „Mylėk ją arba nevesk", pasakė jam motina. Lina Kalamata buvo žavi mergina, kurį laiką mokiusis Paryžiuje, labai graži, protinga ir, kas Sand buvo labai svarbu, „karšta Romos patriotė". Tarp anytos ir marčios nebus priežasties politiniams kivirčams.

Žorž Sand Linai Kalamatai, 1862 metų kovo 31 d.: „Mano mieloji Lina! Pasikliauk mumis, pasikliauk juo ir tikėk laime. Gyvenime tėra viena laimė: mylėti ir būti mylimai... Jaučiu, kad būsiu tau tikra motina, nes man reikia dukters, o geresnės dukros, kaip geriausio mūsų bičiulio dukra, aš nerasiu. Mylėk savo brangią Italiją, vaikeli, tai kilnios širdies požymis. Mes taip pat ją mylime, ypač nuo tada, kai ji pabudo, užsidegusi didvyriškumu..."

Noane abi moterys gerai susigyveno. Lina turėjo be galo malonų, skaidrų aksominį balsą, kuris teikė džiaugsmo anytai. „Ji natūrali ir originali, pikta ir švelni, žavingai dainuoja, nuostabiai skaniai gamina ir kiekvieną poilsiui skirtą dieną surengia mums nedidelę šventę..." Italiukė buvo nepaprastai jautri — kvatodavo, pamačiusi skrendančią musę, verkdavo, žiūrėdama marionečių spektaklį, jei ten būdavo nors truputis jausmo. Netrukus, kaip ir visas Noanas, ji ėmė aistringai domėtis geologija ir iškasenomis, bet tai jai nekliudė siūti marškinėlius ir atsiūlėti vystyklus, nes jaunavedžiai labai greitai ėmė laukti vaiko. Religinė problema nebuvo išspręsta. Sand būtų sutikusi su katalikiškomis jungtuvėmis, kaip matyti iš 1862 metų balandžio 10 dienos laiško, kuriame ji rašo Linai, tuo metu dar sužadėtinei: „Dievas atsižvelgs į mūsų trijų tikėjimą, nes santuoka yra tikėjimo Juo ir mumis pačiais aktas. Kunigo žodžiai nieko neprideda... Mes tuo klausimu sutarsime ir, kol kunigas bažnyčioj burbės maldas, mes melsimės tikrajam dievui, tam, kuris laimina atviras širdis ir padeda tesėti pažadus..."

Morisas šiuo klausimu buvo principingesnis, negu motina, ir Lina Kalamata, kurią ilgai engė motina davatka (po vyro mirties įšiventinusi vienuole sesers Marijos Žozefos vardu), pritarė savo sužadėtinio pažiūroms. Tad jungtuvės buvo gry-

nai civilinės. Bet kaip auklėti vaikus? Galima būtų parašyti visą knygą tema *Žorž Sand, ieškanti geriausio protestantizmo*. Ji rašinėjo pastoriams, svarstė jų doktrinas, ieškojo ne per daug disidentiškų disidentų, kad jos anūkai vis dėlto vėliau būtų oficialios bažnyčios saugomi ir remiami. Tai buvo svarbu Morisui ir vaikams, o ne pačiai Žorž Sand, kuri jau turėjo susiformavusią nuomonę. Pagaliau Morisas ir jo žmona perėjo į protestantizmą, susituokė bažnyčioje, ir pastorius Miustonas pakrikštijo Marką Antuaną Diudevaną-Sandą, pramintą „Kokotonu", gimusį 1863 metų liepos keturioliktą, Bastilijos paėmimo metinių dieną. Jį išmaudė Bordo vyno vonioje. „Šaudėme iš patrankėlės (*tai buvo 1848 metų patrankėlė*), ir Overnės *pifferaro*[1] atėjo mums pagroti senoviškiausių galų dainų..."

Kokotono gimimas praėjo, kaip viskas Noane, spalvingoje ir truputį išdaigiškoje atmosferoje. Teatras užėmė šiuose namuose daugiau vietos, negu pats gyvenimas. Dramos spektakliai arba marionetės, repeticijos ir vaidinimai dabar vykdavo kasdien. Manso, kaip aktorius, buvo „tobulybių tobulybė". Jauna kaimo mergina, Mari Kajo, iš pradžių buvo vadinama „vištininke Mari", kadangi prižiūrėjo paukštyną; paskui Žorž Sand ją apmokė ir, matydama, kad mergina labai gabi, paskyrė ją namų ūkvaizde; pagaliau Manso ją priėmė į aktorių trupę, ji tapo jos žvaigžde. Kiekvieną vakarą būdavo vaidinama, vakarieniaujama. „Ponia", kaip sakydavo Manso, priguldavo valandėlę, paskui Manso ją pažadindavo, ir ji sėsdavo prie darbo. Tuo tarpu Manso „po truputį kosčiojo", o Lina mezgė kūdikiui drabužėlius.

1863 metų pavasarį ir vasarą Sand nuolatos lankydavo La Šatro teatrą, kur ji kviesdavosi aktorius gastrolių. Liepos antrą, Linai besiruošiant gimdyti, atvyko pamaldžioji našlė Kalamata. Ji apstulbo, radusi pilną namą aktorių, repetuojančių pjesę „Piktordiu rūmai". Manso, nors karščiavo, Mari Kajo, Žorž ir net nėščia Lina maudėsi upėje, tik Morisas nesimaudė, nes jį kamavo reumatas. Kai Lina buvo paskutiniam mėnesy, Noane įsikūrė akušerė; aistringieji teatro mėgėjai ją taip pat nusivežė į La Šatrą žiūrėti pjesių „Žibuajė sūnus" ir „Trisdešimt metų, arba lošėjo gyvenimas". Visi na-

---

[1] Pifferaro *(ital.)* — muzikantas, grojantis fleita arba kobza. *(Vert. past.)*

miškiai buvo teatre, kai Liną surėmė skausmai; veltui ligonė kantriai pralaukė akušerės pusę nakties; beje, Kokotonas nuo to nenukentėjo — Žorž Sand „priėmė į savo prijuostę" puikų kūdikį.

Pirmas bičiulis, kuriam Žorž Sand pranešė apie Marko Antuano gimimą, buvo Aleksandras Diuma-sūnus. Ji jau seniai jautė didelę simpatiją tam „brangiam sūnui", kuris ją vadino „mama", buvo dvidešimčia metų už ją jaunesnis, bet tokio pat kilnaus būdo, taip pat mėgo „kovojančią" literatūrą, taip pat karštai gynė moteris ir vaikus, kaip Sand. Ji labai norėjo prisivilioti jį į Noaną, bet tai jai pavyko tik 1861 metais, nes Diuma buvo įsimylėjęs rusę patriciją „žaliomis akimis, ilgais gintariniais plaukais", kunigaikštytę Nadeždą Naryškiną. Pagaliau jis pažadėjo.

Aleksandras Diuma-sūnus poniai Žorž Sand, 1861 metų rugsėjo 20 d.: „Dėkoju jums, kaip pasakytų ponas Priudomas, už jūsų malonų penkioliktos dienos laišką ir imuosi plunksnos, norėdamas pareikšti jums savo karštą dėkingumą. Aš sužinojau, kad mano šeimininkė jums parašė... Neslėpsiu, kad ji iš anksto džiaugiasi, jog bus priimta Noane ir susitiks su jumis akis į akį... Dar yra jos dukters problema: ji nenori jos palikti vienos keturiasdešimt keturiuose didelio barako kambariuose; todėl prašė leisti jums ją pristatyti. Ji guldoma motinos kambaryje ant kanapos. Jai taip labai patinka, nes yra jauna, amžinai keliaujanti maskvietė. Taigi iš šios pusės jums nėra ko bijotis rūpesčių. Bet drebėkite!.. Va kiečiausias riešutas: aš turiu draugą, storą draugą, kuris labai panašus į jūsų Niufaundlendo šunis; jį vadina Maršaliu, jis sveria 182 svarus ir sąmojaus turi už keturis. Tas miegos bet kur — vištidėj, po medžiu, prie fontano... Ar galima jį atsivežti?.."

Diuma susižavėjo marionetėmis arba bent sakėsi esąs susižavėjęs, vakare prie stalo skaitė Miusė eilėraščius. Toks pasirinkimas visus nustebino. Milžinas Maršalis buvo labai įdomus. „Maršalis su Morisu stato pjesę marionečių teatre... Maršalis tampa mano storu kūdikiu..." Diuma išvykus, jis dar ilgai čia viešėjo, nutapė Moriso portretą, paskui Sand, Manso, Mari Kajo, bet nuliūdino ponią Sand, neparašęs atsisveikini-

mo laiško po tokios ilgos viešnagės, kurios metu jis susipažino su kunigaikščiu Napoleonu ir gavo iš jo užsakymų.

Diuma-sūnus poniai Sand, 1862 metų vasario 21 d.: „Aš nuo šiol bijosiu įvesti ką nors į tuos namus Noane, kur viskas taip gerai funkcionuoja tarp bičiulių, kad mažiausia smiltelė galėtų sustabdyti visą mechanizmą! Argi mūsų bičiulis Maršalis buvo toks nedėkingas? Labai jau greitai! O juk jis turėjo jums padėkoti už gautą šešių tūkstančių frankų užsakymą, kurį jam kunigaikštis davė tik jūsų dėka. Deja! Deja! Labai bijau, kad žmonija nėra dievo šedevras..."

1862 metų vasario 26 d.: „Šiandien esu įniršęs ir dėl to labai kaltinu savo mastodonto tylėjimą. Kaip ir jūs, aš nė supratimo neturiu, kur jis yra. Išsiauklėjimo stoka, kuri išlieka ligi brandaus amžiaus, labai panėši į širdies stoką. Tas vargšas vaikinas dar nežino, jog reikia bent atsakyti į gaunamus laiškus, kai tokia asmenybė kaip jūs jam taip ilgai ir taip nuoširdžiai rodė naudingą svetingumą!.."

Mastodontas buvo egoistas, tai tiesa, bet labai patrauklus. Sand jam atleido ir net buvo su juo labai švelni. Diuma taip pat atvedė Žorž pas Eduarą Rodrigą, biržos agentą.

Diuma-sūnus poniai Žorž Sand, 1862 metų kovo 8 d.: „Tas Rodrigas — meniška siela, didelis muzikos mėgėjas ir meno (bet gerąja šio žodžio prasme) bičiulis. Pavyzdžiui, jis davė keturiasdešimties tūkstančių frankų kraitį mažajai Emai Fleri iš Prancūzų teatro ir ją ištekino už jauno talentingo skulptoriaus.[1] Ir tai be jokio *natūralaus* išskaičiavimo, iš grynos labdarybės... Šis žmogus jumis žavisi taip, kad gana sunku būtų tai išreikšti žodžiais, jeigu jis pats jų nebūtų suradęs, reziumuodamas viską, už ką jums yra dėkingas: „Ponia Sand padarė mane geresnį..." Tie žodžiai man pasirodė tokie jaudinantys ir taip jūsų verti, kad aš tvirtai pasiryžau jums juos persiųsti ir persiunčiu..."

Kai tą žiemą „brangioji mama" viešėjo Paryžiuje, ji sutiko nueiti su Diuma pietų pas Rodrigą į jo „paauksuotą kampelį"; Rodrigas pažadėjo suteikti materialinę paramą keliems vargingai gyvenantiems „sūnums".

Mėgstamos Sand temos virto mėgstamomis Diuma temomis. Abu mėgo „pjeses su aiškia tendencija". Iš „Fransua Rasti-

[1] Žiulis Frankasšis (1825—1893).

nuko" Diuma padarė „Pavainikį", ta tema jam, žinoma, buvo prie širdies; „Klodi", mergina motina, kuri nusipelno vyrų pagarbos labiau, negu bet kokia kita moteris, nes buvo apvilta, įkvėps jį parašyti „Ponios Obrė pažiūras", paskui „Denizą". Pagaliau „Viktorinos vedybos", pjesė, kurioje garbstomas mezaliansas, abiem atrodė tokia puiki tema, kad Sand iš tos pjesės padarė romaną „Markizas de Vilmeras", o Diuma-sūnus jai padėjo tą romaną perdirbti į antrą pjesę. Būdamas teatralas, jis mokėjo konstruoti scenarijų, o Sand to nesugebėdavo. Bet Aleksandras Diuma vis tiek beprotiškai ja žavėjosi. „Ji mąsto kaip Montenis,— kalbėjo jis,— svajoja kaip Osjanas, rašo kaip Žanas Žakas. Leonardas piešia jos sakinį, Mocartas jį apdainuoja. Ponia de Sevinjė bučiuoja jai rankas, o ponia de Stal, jai praeinant, atsiklaupia."

„Markizas de Vilmeras" buvo banali istorija panelės — kompanionės, kuri išteka už namų ponaičio, o sąmojingi posakiai, kuriais Diuma-sūnus pagyvino tą moralizuojantį romaną, nelabai težėrėjo. Tačiau pjesė buvo iškelta į padanges. Štai dėl ko: pasipiktinusi imperinės vyriausybės religine netolerancija, įniršusi dėl to, kad sąžinės ir žodžio laisvei gresia pavojus, Žorž darėsi vis didesnė antiklerikalė.

Žorž Sand kunigaikščiui Napoleonui, 1862 metų vasario 26 d.: „Imperatorius bijojo socializmo; tiek to, dėl savo interesų jis turėjo jo bijoti; bet smogdamas jam pernelyg smarkiai ir pernelyg greitai, jis sukūrė ant tos partijos griuvėsių daug apsukresnę ir pavojingesnę partiją. Ją vienija luomo dvasia, aristokratai ir kunigai, ir, deja, aš nemanau buržuaziją esant atsvarą. Buržuazija, kad ir ne be ydų, turėjo teigiamų savybių kaip pirmaujanti klasė. Jai, skeptikei ar volterininkei, taip pat buvo būdinga solidarumo dvasia, prasisiekėlio tuštybė. Ji priešinosi kunigui, šaipėsi iš aristokrato, kuriam pavydėjo. Šiandien jinai jam meilikauja; atstatyti titulai, parodytas palankumas legitimistams, kurie sudaro artimiausią aplinką; matote, ar laimėtos jų simpatijos! Buržuazija tada panoro būti geruoju su aristokratija, kurios įtaka atgaivinta; kunigai suvaidino taikytojų vaidmenį. Buržua dėjosi šventeivomis, norėdami įeiti į legitimistų salonus. Valdininkai rodė pavyzdį; jie ir aristokratai linkčiojo ir šypsojosi per mišias, o trečiojo luomo moterys karštai puolė legitimizmui į glėbį, nes moterys nieko nedaro pusiau..."

Būdama antiklerikalė, Sand nebuvo ir nenorėjo būti antireligininkė.

Žorž Sand Aleksandrui Diuma-sūnui: „Į mirtį žiūriu labai ramiai ir net linksmai ir manau, kad esu nusipelniusi malonaus likimo aname gyvenime. Aš nepretenduoju patekti į septintą dangų su serafinais ir visą laiką regėti Aukščiausiojo veidą. Visų pirma netikiu, kad jis turi veidą ar profilį, o paskui, nors ir labai malonu būti pirmose eilėse, man tai ne būtinybė... Kad ir patyriau daug skausmų, esu optimistė, ir tai galbūt vienintelė mano gera savybė. Matysite, kad ir jūs ją turėsite. Būdama jūsų amžiaus, aš taip pat buvau nerami ir dar ligotesnė už jus morališkai ir fiziškai. Pavargusi besigilindama į kitus ir į save pačią, vieną rytą tariau sau: „Man viskas vis tiek. Visata didelė ir graži. Viskas, kas mums atrodo nepaprastai svarbu, taip greit praeina, kad neverta apie tai nė galvoti. Gyvenime tėra du ar trys tikri ir rimti dalykai, o šie tokie aiškūs ir suprantami dalykai kaip tik ir yra tie, į kuriuos nekreipiau dėmesio ir kuriuos niekinau, *mea culpa!* Bet buvau nubausta už savo kvailumą; kentėjau, kiek tik begalima kentėti; man turi būti atleista. Susitaikykime su dievu!..“

Taigi ji susitaikė su dievu, bet negalėjo tikėti nei velnią, nei pragarą. Ji piktinosi tuo, kad gerasis dievas gali pasmerkti amžinoms kančioms. Tačiau neįsivaizdavo, kaip ji pati piktino iš prigimties atšiaurius ir niūrius protus. Niekas taip neerzina sužeistų širdžių, kaip optimistiška dvasios ramybė. Bodleras neapkentė Žorž Sand.

„Sand — moteris yra amoralumo Priudomas. Ji visada buvo moralistė. Tik kitados užsiiminėjo dalykais, priešingais moralei. Be to, ji niekad nebuvo menininkė. Rašo išgarsėjusiu sklandžiu stilium, patinkančiu miesčionims. Ji kvaila, sunki, plepi. Moralės reikaluose turi tokią pat svarią nuomonę ir tokį pat subtilų jausmą, kaip namsargės ir gatvės mergšės. Ką ji pasakė apie savo motiną... Ką ji kalba apie poeziją... Jos meilė darbininkams... Keletas vyrų buvo įsimylėję tą šliundrą, ir tai geriausias įrodymas, kaip žemai šio šimtmečio vyrai yra nusmukę.

Imkime „Panelės La Kentini" pratarmę, kurioje ji teigia, kad tikrieji krikščionys netiki į pragarą. Sand yra už *gerų*

žmonių dievą, namsargių ir sukčių tarnų dievą. Ji turi rimtų priežasčių norėti, kad būtų panaikintas pragaras.

Velnias ir Žorž Sand. Nereikia manyti, kad velnias gundo tik genialius žmones. Jis tikriausiai niekina kvailius, bet neatsisako jų pagalbos. Priešingai, jis deda į juos dideles viltis. Imkime Žorž Sand. Ji pirmiausia kvaila per visą pilvą, bet yra velnio apsėsta. Tai velnias ją įkalbėjo pasitikėti *savo gera širdimi ir savo sveiku protu,* norėdamas, kad ji įkalbėtų visus kitus kvailius pasitikėti savo gera širdimi ir savo sveiku protu. Negaliu pagalvoti apie tą kvailą padarą, nevirpėdamas iš siaubo. Jeigu ją sutikčiau, negalėčiau susilaikyti, nesviedęs jai šlakstykle į galvą.

Žorž Sand viena iš tų naivias merginas vaidinančių senių, kurios niekad nenori palikti scenos."

Neteisinga, bet natūrali reakcija. Juk nerimastingas liūdesys neapkenčia dvasios ramybės! Ūksmingos pusės gyventojai niekados nesutaria su saulėtos pusės gyventojais. Nuo kelionės į Romą laikų Žorž „įkyriai persekiojo juodoji šmėkla". Bažnyčios varpai, kurie jaunystėje ir dar 1834 metais ją ramino ir guodė, dabar jos ausyse skambėjo „kaip niūrus griaustinis, kaip nelaimę lemiantis tamtamas". Ir štai 1862 metais Oktavas Feijė, septyniolika metų už ją jaunesnis romanistas, paskelbė Biulozo *Revue* šventeivišką, sentimentalų ir silpną romaną „Sibilė". Jame buvo pasakojama apie merginą, kuri vaikystėje tikėjo, bet pirmosios komunijos laikotarpiu turėjo rimtų abejonių. Vieną audringą vakarą ji pamatė, kaip kunigas šoko į valtį ir išplaukė gelbėti pavojun patekusių žvejų. Tada ji įvertino religiją pagal jos veiksmus, sugrįžo prie dievo, o vėliau, įsimylėjusi jauną skeptiką, pati savo ruožtu stengėsi jį atversti į tikėjimą ir numirė, grįždama iš „teologinio ir sentimentalaus" pasivaikščiojimo mėnesienoje.

Ta knyga įsiutino Žorž Sand, ir kitais metais ji tame pačiame *Revue des Deux Mondes* atsakė priešinga teze paremtu romanu „Panelė la Kentini." Taip pat greitai, kaip ir seniau, realizavo savo idėją. Situacija, kurią išgalvojo Feijė, buvo išversta į kitą pusę. Apie heroję, pamaldžią generolo dukterį Liusi, sukosi jaunas laisvamanis, kurį ji mylėjo. Šiam katalikybė buvo nepriimtina dėl keturių dalykų: pragaro, pažangos neigimo, kūniško asketizmo, o ypač dėl išpažinties. Moteris, kalbėjo jis, negali vienu metu atverti širdį vyrui ir nuo-

dėmklausiui. Jaunasis Emilis piktinosi, kad turi dalintis savo žmonos mintimis su kunigu, kuris tame romane buvo pusiau ekskunigas, pavojinga ir įtartina asmenybė. Bet Emiliui pavyksta išvaduoti žmonos protą nuo paklydimų ir palenkti ją į tikrąjį tikėjimą, tai yra, į autorės tikėjimą.

Tas ginčas sudomino literatus, o Sent Bevas teisėjavo kovai:

„Sibilės" autorius palietė šiame romane svarbius klausimus, galbūt svarbesnius, negu iš pradžių galvojo: teologinius, socialinius klausimus, dabarties ir ateities klausimus. Žorž Sand, kaip žinoma, labai susierzino; galinga erelė susijaudino kaip savo pirmojo skrydžio dieną; ji užpuolė baltą balandį, nusinešė jį iki pat aukštųjų padangių, viršum Savojos kalnų ir sraunumų, ir dabar savo naguose laiko kybantį grobį. Tezė priešpastatoma tezei, teologija teologijai, ir viskas pateikiama romano forma; tai truputį vargina.."

Sand padėkojo: ‚Skaičiau puikų jūsų straipsnį apie Feijė; straipsnis baigiasi reikšmingu žodžiu apie mane. Esu per senas erelis, kad grobčiau jaunus talentus ir juos godžiai ryčiau..." Oficialaus klerikalizmo laikais dėl tokio nusistatymo jaunimas laikė Žorž Sand įžymia opozicijos veikėja. Ji tapo svarbia asmenybe ir vėliava. Kai tik Odeono teatras anonsavo pjesę, perdirbtą pagal „Markizą de Vilmerą", ir kai imta kalbėti kad rezgamos pinklės, studentai ir darbininkai pasirengė remti Sand. Ji laikėsi labai ramiai, tik Manso būgštavo. Iš tikrųjų nebuvo jokių pinklių. Imperatorius ir imperatorienė dalyvavo premjeroje ir smarkiai plojo, pabrėžtinai naiviai, kaip tie, kurių sąžinė nelabai rami.

Žorž Sand užrašai, 1864 metų vasario 29 d.: „Vilmero" premjera. Oras bjaurus. Lyja. Paryžius virto purvo upe. Važiuoju karieta su Majaru[1] pirkti gėlių, pirštinių pas Žuveną. Vizitas pas kunigaikštį... Likusią dienos dalį priiminėju studentus, kurie ateina grupėmis po keturis prašyti bilietų. Nuo dešimtos ryto jie stovi eilėj Odeono aikštėje, šūkauja ir dainuoja... Imperatorius ir imperatorienė, kunigaikštytė Matilda;

[1] Lui Majaras, Manso pusbrolis kolonijų inžinierius ir gamtininkas, kuriam Žorž Sand paskyrė du straipsnius, paskelbtus 1863 m. *Revue des Deux Mondes* antrašte *M Maillard et ses Travaux sur l'île de la Réunion.* Jie buvo perspausdinti tome *Questions d'art et de littérature.*

kunigaikštis ir kunigaikštienė Klotilda[1]; aš einu į jų ložę... Nepaprastas, beprotiškas pasisekimas; šauksmai, dainos, džiaugsmingi šūkavimai „valio, vivat", aktoriai iššaukiami daug kartų. Tai beveik riaušės, nes šeši šimtai studentų, kurie negalėjo patekti, eina giedoti giesmių prie katalikų klubo ir jėzuitų vienuolyno durų! Jie išvaikomi, pasodinami į daboklę. Išeinu pro špalerius, šaukiančius: „Tegyvuoja Žorž Sand! Tegyvuoja *La Kentini!*" Minia lydi mane iki Voltero kavinės ir vis dar tebešaukia; mes pabėgame... Į fojė atėjo virš dviejų šimtų asmenų, norinčių pakštelėti man į žandą, tarp kitų ir Dežazė, Ulbachas, Kamilis Dusė, Aleksandras, Montinji, Leziueras... ir t. t., ir t. t..."

„Markizas de Vilmeras", padori melodrama, laimėjo iš to populiarumo. Pajamos žaibiškai kilo: 4300 frankų, 4500, 5000, 5310, kai paprastai Odeonas tesurinkdavo daugiausia 1500 frankų. „Reikia tik pamatyti,— rašė Sand,— Odeono personalą, tūpčiojantį aplink mane... Esu jiems kaip ponas dievas."

Tarp draugų, kurie tų ovacijų metu stovėjo ant Odeono laiptų šalia Sand, buvo Giustavas Floberas, kuris „verkė kaip moteris". Šis užkietėjęs romantikas ir atgailaujantis realistas visada žavėjosi Žorž talentu. Kartais jis matydavo ją per pietus pas Manji su Renanu, Sent Bevu, Teofiliu Gotjė, broliais Gonkurais. Ji atsisėsdavo šalia Flobero, nedrąsiai pažvelgdavo į susirinkusius ir šnibždėdavo jam į ausį: „Aš čia nesivaržau tik jūsų!" Tačiau Gonkurai žavėjosi „gražia ir žavia galvute", kurioje kasdien vis labiau ryškėjo mulatės tipas, ir „nuostabiai švelniomis rankutėmis, paskendusiomis rankogalių nėriniuose".

Žorž Sand užrašai, 1866 vasario 12 d.: „Pietūs pas Manji su mano jaunaisiais draugais. Jie mane priėmė kuo geriausiai. Išskyrus didelį mokslinčių Bertelo[2], visi labai sąmojingi... Gotjė kaip visada stebina paradoksais, Sen Viktoras[3] žavus ir mandagus; aistringasis Floberas man simpatiškesnis už kitus. Kodėl? Dar nežinau. Gonkurai pernelyg pasitiki savimi, ypač jaunesnysis... Iškalbingiausias ir sąmojingiausias tebėra dėdė Bevas, kaip jį čia vadina... Mokama po dešimt frankų nuo

---

[1] Kunigaikštis Napoleonas 1859 metais vedė Klotildą Savojietę, karaliaus Viktoro Emanuelio II dukterį.
[2] Marselenas Bertelo (1827—1907).
[3] Polis de Sen Viktoras (1825—1881), literatūros kritikas.

žmogaus; pietūs menki. Daug rūkoma; kalbama rėkiant visa gerkle, ir kiekvienas išeina kada nori... Užmiršau Lui Buijė[1], kuris panašus į Floberą; jis laikosi kukliai... Sutikau ponią Bori. Pas mane buvo siuvėja, paskui Kamilis[2] ir Liusjenas Armanas[3]. Esu pakviesta pietų pas Sent Bevą..."

1866 metų balandžio 9 d.: „Pietūs pas Manji, su manim jaunieji draugai: Tenas, Renanas, Sent Bevas, Gotjė, Sen Viktoras, Šarlis Edmonas, Gonkurai... ir Bertelo, kuris neprataria nė žodžio. Mudu abu nekalbame. Gavarni sūnus *(sic)*, gražus vaikinas, ir dar vienas, kurio nepažįstu. Vyksta labai karštas, sąmojingas pokalbis, į kurį nuolat įsiterpia Gotjė su savo paradoksais. Tenas rimtas, pernelyg rimtas. Visa tai neprilygsta geraširdiškam aktorių linksmumui ir žavesiui."

Vieną vakarą, per pietus pas Manji (1863 metų rugsėjo 14 d.), kai Sand buvo Beri, susirinkusieji paprašė iš Noano grįžusį Teofilį Gotjė papasakoti apie savo viešnagę.

„— Ar ten linksma?

— Kaip brolių moravų vienuolyne. Atvažiavau vakare. Noanas toli nuo geležinkelio. Mano lagaminą įkišo į krūmus. Įėjau pro fermą, aplojamas šunų, jie mane išgąsdino!.. Mane pakvietė pietų. Maistas geras, bet per daug žvėrienos ir paukštienos. Man tai netinka... Ten buvo dailininkas Maršalis, ponia Kalamata, Aleksandras Diuma-sūnus...

— O kokia dienotvarkė Noane?

— Pusryčiaujama dešimtą valandą. Nuskambėjus paskutiniam laikrodžio dūžiui, kai rodyklė tiksliai rodo valandą, kiekvienas sėda už stalo. Ateina ponia Sand nakvišos mina ir sėdi apsnūdusi per visus pusryčius. Po pusryčių visi išeina į sodą, stumdo rutulį. Ji pažvalėja. Atsisėda ir pradeda šnekėti. Tuo metu dažniausiai šnekama apie tarties dalykus: pavyzdžiui, apie žodžių *ailleurs* ir *meilleur* tarimą. Tačiau pokalbis žaismingas, juokai vulgarūs.

— O!

— Bet, pavyzdžiui, nė žodelio apie lyčių tarpusavio santykius. Manau, kad jus išmestų pro duris, jeigu padarytumėt nors menkiausią užuominą šia tema... Trečią valandą ponia

---

[1] Lui Buijė (1822—1869), poetas, Flobero bičiulis.

[2] Daktaras Kamilis Leklerkas, kuris gydė Žorž Sand ir pasiaukojamai slaugė meidintį Manso.

[3] Liusjenas Armanas (1811—1873), Žirondos deputatas.

Sand eina į savo kambarį viršuje ir rašo ligi šeštos valandos. Paskui pietūs, bet pietaujama kiek skubotai, kad Mari Kajo *(sic)* turėtų laiko pavalgyti. Tai namų tarnaitė, mažoji Fadetė, kurią ponia Sand pasamdė kaime vaidinti jos teatro pjesėse; vakarais ji ateina į saloną... Po pietų ponia Sand, netardama nė žodžio, dėlioja pasiansus ligi vidurnakčio..."

Tokia ori ir galinga senatvė, kuri imponuoja tylėjimu ir keistais pomėgiais, yra jėgos požymis. Gotjė stebėjo Sand kaip Hegelis kalnus: „Va šitaip atrodo."

V

KODĖL MES NEPERSIKELIAME Į PALEZO?

Žorž Sand Ogiustinai Bertoldi, 1864 metų kovo 31 d.: „Vilmero" pasisekimas leidžia man atgauti truputį laisvės, kurios pastaraisiais metais Noane visai neturėjau per gerųjų berijiečių malonę. Jie, pradedant viso krašto kaimo policininkais ir baigiant mano bičiulių bičiuliais (vienas dievas težino, kiek jie jų turi!), norėjo gauti *vietą* mano *didelės įtakos* dėka. Aš leidau laiką nereikalingam susirašinėjimui ir tuščiam paslaugumui. O kur dar lankytojai, niekaip nenorintys suprasti, kad vakaras man atokvėpio metas, o diena — darbo metas. Pasidarė taip, kad darbui man likdavo tik naktis, ir aš jau taip ilgiau tverti nebegalėjau. Be to, Noane per daug išlaidų, nebent ir toliau dirbčiau be atvangos. Tad aš keičiu savo gyvenimo būdą; tuo džiaugiuosi, ir man atrodo juokinga, kad žmonės manęs gailisi. Mano vaikams taip irgi bus geriau, nes dėl lankytojų iš Paryžiaus jie buvo tartum įkalinti namuose, o dabar susitvarkysime taip, kad būtume Paryžiuje arti vieni nuo kitų ir galėtume drauge parvažiuoti į Noaną, kai norėsime pagyventi ten kurį laiką. Ryšium su tuo paskleista daug tauškalų, ir mane ima juokas, kai man sakoma: „Vadinasi, mus paliekate? Kaip jūs gyvensite be mūsų?" Gerieji berijiečiai! Jau gana seniai jie gyvena iš *manęs*..."

Žorž nepasakė Ogiustinai visko; jos noras išvykti iš Noano aiškintinas kitomis priežastimis. Jau seniai Moriso Sando ir

Manso santykiai buvo įtempti. Morisas sunkiai pakentė faktą, kad jo vienmetis draugas, kurį jis laikė žemesniu, pakeltas favoritu. Jis jautėsi pažemintas, kad „Manseliui Senajam" patikėta, kaip sekretoriui, sąskaitininkui ir kone valdytojui, faktinė valdžia administruoti Noaną. Manso buvo nepaprastai panašus į populiarius Žorž Sand romanų herojus. Jo nesavanaudiškumas buvo savotiška aistra; kai tik jis turėdavo keturis su, tuojau stengdavosi juos kam nors atiduoti. Sand, savo damai, jis buvo atsidavęs kaip šuo; su kitais — nepatikliai išdidus. Beje, Manso buvo talentingas žmogus. Ne tik dailės kritikai laikė jį puikiu grafiku; jis turėjo ir tam tikrą teatrinę nuovoką. Žorž padedamas, parašė nedidelę eiliuotą pjesę, kurią pastatė Odeono teatras; pavaduodamas Sand, jis vadovavo repeticijoms, skaitė pjeses su aktoriais. Namų bičiuliai, Diuma, Floberas, grafas d'Orsė, elgėsi su juo labai nuoširdžiai; kunigaikštytė Matilda kviesdavo jį pietų; kunigaikštis Napoleonas dalyvavo Manso pjesės premjeroje.

Gonkurams, kuriuos nustebino ponios Sand rimtumas, romumas, mieguistumas ir monotoniškas, beveik automatiškas balsas, Manso, tarsi rodydamas retą gamtos stebuklą, aiškino nepaprastą jos sugebėjimą dirbti. „Nesvarbu, kad jai trukdo... Įsivaizduokite atsuktą čiaupą; kažkas įeina, jūs jį užsukate... Taip yra su ponia Sand..." Atsidavimas buvo abipusiškas. Diuma-sūnui Žorž labai gyrė Manso: „Tą žmogų galite gerbti, nebijodamas nusivilti. Nuoširdumo ir pasiaukojimo įsikūnijimas! Turbūt tie dvylika metų, kuriuos su juo praleidau nuo ryto ligi vakaro, mane galutinai sutaikė su žmogiškąja prigimtimi..."

1863 metais įtampa Noane pasidarė nebepakenčiama. Morisas ir Manso vaidijosi dėl Mari Kajo, kuri, apsvaigusi nuo pasisekimų scenoje ir gyvenime[1], darėsi begėdiškai familiari. Kaip ir Šopeno laikais, Morisas paskelbė motinai ultimatumą: „Arba jis, arba aš... Vienas iš mudviejų turi palikti Noaną." Kurį laiką atrodė, kad Sand paaukos Manso.

Manso užrašai, 1863 metų lapkričio 23 d.: „Po nežinau kokio pasikalbėjimo man pranešama, kad esu laisvas ir galiu išvažiuoti nuo švento Jono; kiek ašarų išlieta dėl manęs!

[1] Dramaturgas Eduardas Kadolis (1831—1898), kuris praleido Noane aštuonerius metus, įsimylėjo Mari Kajo, bet jos nevedė. 1868 metais ji pagimdė dukrelę Liusi, kurios tėvas taip ir liko nežinomas.

Bet tai truko neilgai! Štai kiek gailesčio teįstengiau nusipelnyti per penkiolika pasiaukojimo metų! Geriau tai konstatuoti čia ir jau niekad nebeapraudoti praeities, viliantis, kad vėliau iš jos juoksiuos. Tiek to, didžioji žmonijos dalis labai pasigailėtina... Taigi atgausiu laisvę ir, jeigu panorėsiu ką nors pamilti ir vėl pasiaukoti, nes aukojimasis man teikia džiaugsmo, galėsiu tai daryti visiškai laisvai... Laisvė! Kaip gražu..."

Čia vėlesnis prierašas, Moriso Sando rašysena: „Perskaitykite „Tartiufą"! — M O R I S A S".

Bet, visą naktį mąsčiusi, Sand nutarė, kad dabar padėtis nebe tokia, kokia buvo 1847 metais. Morisas laimingai vedęs, turi sūnų, nuo šiol gali apsieiti ir be motinos; Manso sunkiai serga ir jo negalima palikti vieno. Lapkričio 24 d. Žorž pasirinko Manso ir nusprendė išvažiuoti.

Žorž Sand užrašai, 1863 metų lapkričio 24 d.: „Aš neliūdžiu. Kodėl? Mes visi tai žinojome, juk viskas klojosi blogai. Aš taip pat atgaunu *savo* laisvę... O mes juk neišsiskiriame ir esame patenkinti pasikeitimu. Aš norėjau, kad kaip nors pasikeistų tas kartėlio ir neteisybės kupinas gyvenimas. Išvažiuokime, mano drauguži. Išvažiuokime be pagiežos, be pykčio, ir niekad nesiskirkime... Viskas, viskas jiems, tik ne mūsų orumas ir pasiaukojimas... NIEKADOS."[1]

Čia prierašas Moriso Sando rašysena: „Perskaitykite tėvo vaidmenį „Tartiufe". Mano motiną visada lengva apgauti! — MORISAS."

Prasidėjo sunkios dienos. Ponia Sand, sukrėsta tokio rimto pasiryžimo, susirgo ir miegojo savo lovoje „nenusirengusi". Manso „įtemptais nervais" važinėjo iš Noano į Paryžių ir atgal, ieškodamas buto kaime. Tačiau marionečių teatras veikė toliau.

Manso užrašai, 1863 metų gruodžio 26 d.: „Ponia tikriausiai šiandien serga. Truputį nervinasi. Po pietų miega. Vakare labai susidomėjusi apžiūrinėja marionečių kostiumus. Tai ne žaidimas, tai beprotiškas entuziazmas! O kai nebebus marionečių?"

Manso, nugalėjęs, truputį nerimavo dėl to, kad išplėšia „Ponią" iš jai įprasto šeimos gyvenimo. Metai baigėsi tradicinėmis iškilmėmis.

---

[1] Žorž Sand tris kartus pabraukė žodį *Niekados.*

Žorž Sand užrašai, 1863 metų gruodžio 31 d.: „Šalta. Aš neišeinu. Kalbuosi su Morisu apie „Sniego žmogų"... Lukulo pietūs: triufeliais įdarytos jaunos kurapkos, žali žirneliai, morengai; paskui cigaretės, domino. Lina dainuoja. Išmuša dvylika. Žiūrime vienas į kitą. Atnešamas Kokotonas; jis atsibudo ir yra linksmas, lyg kregždės lizde gimęs. Įteikiame vienas kitam dovanėles. Kremtame saldainius."

Paryžiuje nuolatinių senųjų draugų vietoj atsirado kiti. Sand gyveno su Manso Feijantinų[1] gatvės 97 numeryje. Susitikdavo su jo pusbroliais Majarais; su biržos makleriu Rodrigu, buvusiu Sen Simono pasekėju, kuris dosniai ją rėmė labdarybės reikaluose; su Lamberais, dažnai pietaujančiais pas Manji. Ji įsistatydino dirbtinius dantis, eidavo į teatrą keturis kartus per savaitę ir aplakstydavo visus priemiesčius, ieškodama „namuko". Majaras, gyvenantis Palezo, tarp Versalio ir Limuro, pasiūlė jai namelį. Neseniai mirė Delakrua. Sand turėjo daugiau kaip dvidešimt jo paveikslų („Jų yra už 70 ar 80 tūkstančių frankų, garantuoju",— rašė ji.). Ji nutarė parduoti visas tas drobes, išskyrus dvi: „Giauro išpažintį", pirmą dailininko dovaną, ir „Kentaurą", paskutinę jo dovaną. Padariusi tą operaciją, Sand galėjo „apdovanoti Morisą labai malonia trijų tūkstančių frankų renta vietoj jokių pajamų neduodančio turto" ir įsigyti nedidelį dvarą. Rodrigas padėjo tvarkyti tuos finansinius reikalus. „Vila Žorž Sand" buvo nupirkta Manso vardu, kuris įsipareigojo testamentu palikti ją Morisui.

Paskutinė viešnagė Noane,— atsisveikinimas. Senas valstietis meras, „tėtušis Olaras", verkė. Morisas ir Lina patarinėjo motinai elgtis santūriai, bet jos širdis tebebuvo pernelyg jauna.

Žorž Sand užrašai, 1864 metų balandžio 25 d.: „Santūrumas! Koks santūrumas, kvailiai? Susilaikykite visą gyvenimą nuo to, kas bloga. Argi dievas sukūrė gera tam, kad jo atsisakytume? Susilaikykite ir nesidžiaukite saulės grožiu, nežiūrėkite į žydinčias alyvas! Aš dirbu... nuolat gailėdamasi,

---

[1] Ta Feijantinų gatvės dalis, kurioje Sand įsikūrė 1864 m. birželio 12 d., dabar vadinasi Klodo-Bernaro gatvė.

kad nedirbau daugiau. Bet man nuobodu, ir širdis nelabai linksta prie darbo.. Šįvakar skaitome Moriso romaną. Dieną mokiausi virti *gnocchi*[1], kad galėčiau juos gaminti, išvažiavusi į Palezo..."

Manso užrašai, 1864 metų birželio 11 d.: „Paskutinis vakaras Noane. Manau, mes visi jį prisiminsime. Nėra ko rašyti apie tą paskutinę vakaronę. Vis dėlto galvoju, kad per tuos keturiolika metų, kuriuos čia praleidau, aš daugiau juokiausi, daugiau verkiau, daugiau patyriau, negu per ankstesniuosius trisdešimt trejus metus... Ir štai dabar esu vienas su Ja. Kokia atsakomybė! Bet taip pat kokia garbė ir koks džiaugsmas!"

Čia prierašas Moriso Sando rašysena: „Koks pagyrūnas! Koks kvailys!"

Jokių vaidų nebuvo, ir viskas įvyko taikiai. Noaną užrakino, nes Morisas ir Lina taip pat nenorėjo imtis išlaikyti tą didžiulį namą. „Brangieji vaikai nenori valdyti Noano; jie elgiasi nelabai teisingai, juk tai jų labui... bet vadovaujasi kažkokiais gerais ir švelniais skrupulais..." Jie nutarė vykti į Gijeri, pas Kazimirą, kuris buvo paskutinis vaikų prieglobstis ir kurį Morisas ir Lina nuoširdžiai mylėjo.

Žorž Sand „nuskrido į Palezo", palydėta aimanuojančių berijiečių, kurie ją persekiojo liūdnais raštais ir nuoširdžiais prašymais. La Šatras kalbėjo apie šeimos kivirčą. Sand prieštaravo: „Ačiū dievui, mes visada gyvename visiškoje santaikoje; bet jeigu La Šatro žmonės, kaip yra įpratę, nebūtų mūsų kaltinę, tai reikštų, kad jie serga..." Jai patiko naujas „Paryžiaus butas, mažytis, bet gražus, patogus, švarus ir labai skoningas". Palezo ją tiesiog užbūrė.

Žorž Sand užrašai, 1864 metų birželio 12 d.: „Esu sužavėta *viskuo:* apylinkėmis, sodeliu, reginiu, namu, pietumis, tarnaite, tyla. Čia nuostabu! Gerasis Manselis pagalvojo apie viską: *tai tobulybė.*"

1864 metų birželio 13 d.: „Miegu kaip užmušta. Atrodo, pučia vėjas ir griaudžia. O aš to nepastebėjau... Dieną praleidžiame, išpakuodami daiktus ir tvarkydamiesi. Labai įdomu sudėti savo daiktus į naujutėlius baldus, tokioje švarioje patalpoje. Liusi[2] mums paruošia skanius pietus ir paduoda taip

---

[1] G n o c c h i *(ital.)* — kukuliai.
[2] Liusi buvo Manso pasamdyta virėja.

švariai, kad iš karto kyla apetitas. Valgome *savo* sodo braškes, žuvį, kiaušinius ir geriame kavą. Tai vis Manselio *nuopelnai*... Puiku!.."

Žorž Sand Morisui, 1864 metų birželio 14 d.: „Tai žalumynų lėkštė su vandens deimantėliu vidury, viską supa nuostabus peizažas, tikras Riuisdalis... Čia gera miegoti; naktį ir dieną tylu kaip Garžilese... Medžiai išlakūs, pievos ir javai vešlūs, ir nors dirva puikiai įdirbta, takučių ir upelių pakraščiuose gausu augmenijos. Šįryt buvau išėjusi pasivaikščioti ir jau parsinešiau rožinių, mėlynų ir violetinių taukių, kurių pas mus nėra. Norėčiau jums pasiųsti rausvą lanksvą nuo žavaus krūmo iš savo sodelio..."

Vos įsikūrusi Palezo, Žorž Sand sužinojo baisią naujieną. Gijeri dvare susirgo mažasis Markas Antuanas, „Kokotonas".

Manso užrašai, 1864 metų liepos 19 d.: „Gauname baisią žinią — Markas miršta. „DAUG BLOGESNIS. MAŽA VILTIES." Pasiunčiame jaunuolius pasakyti Majarui, kad lauktų mūsų So stotyje. Išsiruošiame į kelionę ir išvykstame. Galėjome sėsti į Bordo traukinį tą patį vakarą, bet mūsų traukinys vėlavo, ir mes nebespėjome į Orleano traukinį — jis išėjo prieš penkias minutes! Dabar galėsime išvažiuoti tik rytoj... Nakvojame Feijantinų gatvėje. Gerai padarėme, pasiėmę kartu Liusi..."

1864 metų liepos 20 d.: „Gauname dar vieną telegramą: „JEIGU NORI JĮ PAMATYTI, ATVAŽIUOK." Apsilanko Majaras... ir Kamilis, kurį prikalbiname važiuoti su mumis. Pietaujame vieni patys namuose, Feijantinų gatvėje, ir septintą valandą keturiasdešimt penkios minutės išvažiuojame iš stoties. Užimame atskirą kupė..."

1864 metų liepos 21 d.: „Pusryčiaujame tarp Perigė ir Ažano, savo kupė. Ažane pusę vienuoliktos randame mūsų laukiančią pašto karietą ir lekiame į Gijeri, kur atvykstame antrą valandą. Prieš pusvalandį iš kaimo laiškanešio sužinome, kad atvažiuojam per vėlai: vaikas mirė šįryt. Pirmiausia sutinkame Morisą, paskui poną Diudevaną ir ponią Dalias[1], paskui Moriso žmoną..."

Sand ten pasimatė su savo vyru paskutinį kartą. Kazimiras, kuriam buvo nemalonu priimti ją po savo stogu, pasakė:

---

[1] Žani Dalias, guvernantė, barono Diudevano meilužė ir jo dukters Rozos (vėliau ponios Beržė) motina.

„Aš negaliu jai uždrausti atvažiuoti — juk ji nori pamatyti savo anūką". Kai buvo pranešta, kad atvyksta „ponios baronienės karieta", Diudevanas su savo bičiuliais išėjo į priebutį. Orora atsivežė daktarą Kamilį Leklerką ir Manso. Ji labai tyliai sušnabždėjo: „Kazimirai..."—„Ponia,— pasakė jis,— jūs žinote, kur yra jūsų kambarys; jums išvykus, jame niekas negyveno." Sugulovė mandagiai palydėjo teisėtą žmoną, kuri jai pasakė: „Patikiu jums savo seną vyrą."

Žorž Sand vilkėjo keistą suknelę, užtemptą ant raudono apatinio sijono; rūkė labai ilgas cigaretes. Per pietus nepratarė nė žodžio. Esantieji Gijeri dvare pastebėjo, „kad ji prislėgta, aptukusi, nudribusiais skruostais". Rytojaus dieną ji išvažiavo. „Kokį įspūdį jums padarė paskutinis susitikimas su jūsų žmona?"— paklausė Kazimirą daktaras Selsis. „O! — atsakė Diudevanas.— Aš nebeturėjau noro vadinti ją Orora[1]; ji greičiau panėšėjo į nusileidžiančią saulę..."

Morisas ir Lina grįžo į Noaną, Sand — į Palezo. Šito gedulo metu ji dar kartą nustebino savo bičiulius greitai atgaudama pusausvyrą. „Koks skausmas! Tačiau aš prašau, aš *užsakau* kitą vaiką, nes reikia mylėti, reikia kentėti, reikia verkti, tikėtis, kurti..." Pietūs pas Manji, vodevilis, Žimnazo, Odeono teatrai — gyvenimas vėl ėmė suktis uždaru ratu. Manso kosėjo, tvarkė Palezo, o vakare lošė kortomis su „savo dama".

VI

MANSO KANČIOS IR MIRTIS

1865 metai buvo liūdni. Manso kosėjo, karščiavo ir nyko pasibaisėtinai greitai. Žorž taip pat skundėsi daugybe ligų, bet kaip visada buvo veikli, klampojo po purvą darže: sodino iš Noano atsiųstus svogūnus; kas vakarą važinėjo Paryžiun, į teatrą; iškamuodavo Manso ir Majarą, siuntinėdama juos įvairiais reikalais ir pirkinių. Sausio 23 d. Majaras staiga mirė nuo peritonito, ir „Ponia buvo labai gera ir švelni visiems". Bet jau po poros dienų ji nusitempė su savim Manso,

[1] Aurore *(sk. oror)* — aušra *(pranc.)*.

smarkiam lietui pliaupiant, į Palezo žiūrėti mugės spektaklio „Velnio atsiminimai". Ji negalėjo atsispirti pagundai paspoksoti į marionetes.

Tiesą sakant, būdavo akimirkų, kai ji negalėdavo atsispirti jokiai pagundai. 1864 metais ji vėl susiieškojo Paryžiuje jauną dailininką Maršalį, mastodontą, kuris jos dėka pasidarė nuolatinis kunigaikštytės Matildos salono lankytojas. Diuma-sūnus antrą kartą juos suvedė, prašydamas Sand išgauti iš kunigaikščio ordiną „tam storam Apeliui, kuris mėgsta raudoną spalvą."[1] Po tų žygių storasis Apelis[2] atvyko į Palezo padėkoti. Merdintis Manso tada buvo įpuolęs į neviltį. Pasidarė sunku jį slaugyti. Sand, kuri jau buvo nusivariusi iki paskutiniosios, staiga nutarė vykti kelioms dienoms į Garžilesą su Maršaliu.

Manso užrašai, 1864 metų rugsėjo 29 d.: „Maršalis įžūlus kaip budelio tarnas."

Bet ta išvyka buvo paskutinė. 1865 metais, matydama, kad Manso žūsta, prisiekė sau jo nebeapleisti ir žodį tesėjo. Jis „lekavo kaip šuo" ir spjaudė kraujais. Matydama, kad jis vis labiau niursta, Žorž sumanė rašyti su juo romaną „Laimė", norėdama jį glaudžiau susieti su gyvenimu. „Ponia rašo *mūsų* romaną." Tačiau ji siuntinėjo jį į Paryžių „siurblio ir kitų daiktų". Jis grįždavo išsekęs. „Brangioji ponia stoty laukia manęs, tarsi ji būtų aš, o aš — ji! Tai labai malonu..."

1865 metų gegužės 30 d.: „Ponia liūdi, matydama mane tokį. O juk aš, vos tik karštis mane pamiršta, kiek įmanydamas stengiuosi ją pralinksminti..."

Sand jį slaugė kaip pasiaukojanti gailestingoji sesuo, pati įtrindavo, apiplaudavo, dėdavo drėgnus kompresus. Dabar jau ji viena rašė dienoraštį. Bet Manso kiekvieną dieną jį skaitė, ir Sand turėjo išlaikyti sunkią pusiausvyrą tarp optimizmo, kuris būtų neįtikimas, ir nevilties, kuri galėtų išgąsdinti mirštantįjį.

Žorž Sand užrašai, 1865 metų birželio 18 d.: „Šįryt jis man pasakė: „Aš mažiau prakaituoju, man tikriausiai geriau." Po pusryčių jis kietai miegojo, tuo geriau, nes naktį jo miegas vis nutrūksta. Jis truputį dirba ir man paskaito keletą puslapių nekosėdamas. Norėtų pasivažinėti karieta, jeigu būtų

---

[1] Užuomina į raudoną Garbės Legiono kaspiną. *(Vert. past.)*
[2] Įžymiausias IV a. prieš m. e. graikų tapytojas. *(Vert. past.)*

šilta, bet visą laiką labai šalta... Aš jau nebegyvenu! Koks skausmas matyti jį taip kenčiant! Šįvakar po trynimo nuryja dvi piliules... Jam šalta net po trynimo..."

1865 metų birželio 25 d.: „Liūdna diena. Jis nusiminęs, suirzęs, netekęs vilties. Aš visą laiką verkiu, bet tai nieko nepadeda. Jis priekaištauja man, kad nesveiksta, kad gydytojai nerimti! Visą dieną karščiuoja, prieš pietus kosėjo dvi valandas; jo nervai sudirgę. Jis pyksta ant daktaro Moreno, ant bičiulių, ant visų..."

1865 metų liepos 6 d.: „Audringa diena. Tropinė kaitra jį slogina. Pirmą valandą vargšeliui truputį palengvėja, ir jis šaukia man apie tai iš viršaus! Bet tai trunka neilgai. Jį kamuoja karštis, ir jis yra silpnas, silpnutėlis. O juk valgo. Bet kaip tokioj būklėj, kokioj jis yra, kovoti su ta kaitra, kuri net sveikus gniuždo? Jis sukaupia visą ryžtą, aš tai matau, o aš, užuot jį padrąsinusi, negaliu sulaikyti ašarų. Jis buvo mano jėga ir mano gyvenimas! Kai jis silpnėja fiziškai, aš silpnėju morališkai..."

1865 metų liepos 8 d.: „Vis silpnesnis ir labiau suirzęs. Baisi diena. Vakare atvyksta daktaras Fiusteras[1] su savo sekretorium ir Kamilis. Daktaras Morenas taip pat ateina. Fiusteras apžiūri ir auskultuoja ligonį. Vis tas pats: vienas plautis visai sveikas; nedidelis židinys antrame. Nieko rimto nėra, bet karštis, nervai, tas irzlumas!.. Fiusteras sako, kad ligonis turi pats gydytis *savo valios pastangomis* ir griežčiausiai laikytis režimo. Neatidėliojant reikia jį kasdien apiplauti šaltu vandeniu, nekreipiant dėmesio į jo protestus. Daktaras pasisakė išgydęs beviltiškesnius ligonius, bet aš neturinti jam nusileisti, aš turinti daryti, kas reikia, nors jis ir imtų manęs nekęsti... Vargšas vaikas! Jis rėkia tų apiplovimų metu, kad net širdį veria. Aš noriu nusižudyti. Ne! Reikia jį slaugyti ir išgelbėti... išgelbėti prieš jo norą."

1865 metų rugpjūčio 18 d.: „Jis kosi be perstojo visą naktį ir visą dieną. Keturiasdešimt aštuonias valandas! Man drasko širdį, tačiau jis daug ramesnis, negu ankstesnėmis dienomis.

---

[1] Daktaras Fiusteras, Monpeljė universiteto medicinos fakulteto profesorius, tarėsi atradęs būdą tuberkuliozei gydyti. Kadangi laikraščiai gyrė tą „stebuklingą gydymą", Žorž Sand su juo susirašinėjo ir taikė Manso nurodytas gydymo procedūras. Kaip matome, ji nesvyruodama išsikvietė Fiusterą konsultacijai iš Monpeljė į Palezo, prie savo ligonio.

Atrodo, kad jis vis dėlto užmiega, lies nustemba, kai jam pasakai, kuri valanda, ir nesuvokia, kiek prabėgo laiko..."

1865 metų rugpjūčio 19 d.: „Deja! Viską, ką ligi šiol rašiau, *jis skaitė.* Aš čia bijojau jį suerzinti, menkindama jo ligą, čia vėl bijojau, kad jis nesuprastų, jog jo būklė beviltiška. Jau daugiau kaip mėnuo tai žinau; kiek turėjau padėti pastangų, kad viską nuo jo nuslėpčiau! O dabar jam visai bloga. Miega, karščio iškamuotas, nuo tvankos prislopęs, net jau nebekosi. Ar tai paskutinis miegas?.."

Pirmadienis, rugpjūčio 21 d.: „Mirė šįryt po tariamai visai ramios nakties. Pabudęs truputį kalbėjo jau negyvu balsu, paskui ištarė keletą neaiškių žodžių lyg per sapną, paskui bandė atsikvėpti, paskui išblyško, o paskui jau *nieko!* Tikriausiai nebeturėjo sąmonės. Vidurnaktį kalbėjo su manim visai sąmoningai ir protingai. Kalbėjo norįs važiuoti į Noaną!.. Aš jį perrengiau, viską sutvarkiau lovoj. Užmerkiau jam akis. Padėjau gėlių. Jis gražus ir atrodo visai jaunas. Ak, dieve mano! Jau niekados jo nebeslaugysiu..."

1865 metų rugpjūčio 22 d.: „Praleidau naktį viena, saugodama jo amžiną miegą! Jis guli savo lovoj, dabar jau amžinai nurimęs. Nieko bjauraus ar baisaus. Jokio nemalonaus kvapo. Aš jam padėjau šviežių rožių... Esu dabar viena, ir jis čia, šalia manęs, šiame mažame kambarėlyje. Man jau nebereikia įsiklausyti į jo kvėpavimą, ir kitą naktį nebereikės, nieko, aš *dar vienišesnė!* Ir dabar jau visada..."

Visame Žorž Sand gyvenime nedaug tėra labiau jaudinančių poelgių, kaip tas ilgas budėjimas prie ligonio patalo, kaip tas ryžtingas melas ir tas veiklus švelnumas. Penkis mėnesius ji nė vienos dienos nepaliko mirštančiojo. Jam mirus, ji tuojau parašė Morisui.

Žorž Sand Morisui, 1865 metų rugpjūčio 21 d.: „Mūsų vargšas bičiulis baigė kančias. Užmigo vidurnaktį, turėdamas blaivią sąmonę... Esu labai sukiužusi, bet, jį aprengusi ir pašarvojusi mirties patale, dar turiu tiek energijos ir valios, kad neverkiu. Aš nesusirgsiu, būkit ramūs, aš nenoriu sirgti; atvažiuosiu pas jus, kai tik atliksiu su velionio palaikais viską, kas reikia, ir sutvarkysiu jo ir savo reikalus, kurie yra taip pat ir jūsų reikalai..."

Mat Manso, nors tebeturėjo tėvus ir neištekėjusią seserį Lorą, visą savo turtą testamentu paliko Morisui Sandui.

Žorž Sand Morisui, 1865 metų rugpjūčio 22 d.: „Štai jau dvi naktis esu viena prie amžinu miegu užmigusio bičiulio. Kokia tyla šiame mažame kambarėlyje, į kurį įeidavau ant pirštų galų bet kuriuo dienos ar nakties metu! Dar, rodos, tebegirdžiu jo širdį veriantį kosulį; dabar jis miega; jo veidas ramus; jis skęsta gėlėse. Tartum būtų iš marmuro, jis, kuris buvo toks gyvas, toks veržlus! Nesijaučia jokio nemalonaus kvapo; jis suakmenėjęs. Jo kvailė sesuo atvažiavo šįryt ir nenorėjo jo matyti, sakydama, kad tai ją perdaug stipriai paveiktų..."

Po laidotuvių, „jaudinimosi ir ašarų dienos", Morisas parsivežė ją į Noaną.

Žorž Sand dienoraštis, 1865 metų rugpjūčio 23 d.: „Mano sūnus — mano siela. Gyvensiu jam, mylėsiu doras širdis. Taip, taip, bet *tu*... Tu, kuris taip mane mylėjai! Būk ramus, tavo vietos mano širdyje niekas neužims..."

Ji rado Liną nėščią ketvirtą mėnesį, „skaisčiais veidais, apvalutę, namus švarutėlius ir gražiai sutvarkytus... Pasivaikščiojo po sodą, užėjo į tvartą ir arklides, visur. Viskas gerai prižiūrima ir labai gražu". Morisas ir Lina, atrodė, vis labiau prisiriša prie Noano. Marti buvo veikli, švelni, nuolanki. Sand praleido Noane keletą savaičių, paskui, prasidėjus sezonui, ją vėl galima buvo matyti Paryžiuje, Prancūzų teatre, Odeone. Ji kentė skausmą, bet jo nepuoselėjo. Apie vieną moterį Žorž pasakė: „Ji peni save skausmingais vaikiškumais, kurie pasunkina kančią ir nepažadina pareigos jausmo. Kasdien valandų valandas ji prasėdi prie sūnaus kapo, bet nesimeldžia ir nesusimąsto apie žmonių nemirtingumą, o mato tik tą žemės sklypelį, kur iš jos sūnaus tėra likęs laikinas nemirštamos jo esmės apvalkalas... Laikas užgydo žaizdas, jeigu sužeistasis užsispyrusiai jų neaitrina."

Laiške Floberui, kuris tomis išmėginimo dienomis draugiškai ir ištikimai ją lankė, ji labai nuoširdžiai aprašo savo dvasios būseną.

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1865 metų lapkričio 22 d.: „Štai esu visai viena savo namelyje... Man čia vis dėlto liūdna. Dabar numirėlis dalijasi su manimi ta begaline vienatve, kuri man visada buvo poilsis ir atvanga; jis užgeso, kaip užgęsta lempa, ir visiems laikams liko čia. Nemanau, kad jis nelaimingas tame krašte, kuriame dabar gyvena, bet paveikslas,

kurį jis čia paliko, tiksliau, jo atspindys, tarytum skundžiasi, kad nebegali su manim kalbėtis. Na, ką gi! Liūdėti sveika: liūdesys neleidžia širdžiai sušiurkštėti. O ką jūs, mano bičiuli, veikiate šią valandą? Jūs taip pat uoliai plušate ir taip pat esate vienas, nes jūsų motušė tikriausiai Ruane. Turbūt ten naktį taip pat gražu. Ar kartais pagalvojate apie „seną smuklės laikrodžio trubadūrą, kuris apdainuoja ir visada apdainuos tobulą meilę"? O vis dėlto taip! Jūs nesate skaistybės šalininkas, monsinjore, ką gi, tai jūsų reikalas. O aš sakau, kad ji *turi savo teigiamybių*. Baigdama bučiuoju jus iš visos širdies ir, jei galėsiu, pasistengsiu parašyti apie žmones, kurie myli vienas kitą senamadiškai. Jūs neprivalote man atsakyti, kad neturite nuotaikos. Nėra tikros draugystės be visiškos laisvės. Ateinančią savaitę praleisiu Paryžiuje, paskui dar pabūsiu Palezo, o paskui vyksiu į Noaną."

Kokios jos pažiūros tuo metu, kai ant senatvės slenksčio, pasitraukusi į Palezo, mąsto vienatvėje? Religijos klausimais ji pripažįsta savo nežinojimą. Žmogus nėra pakankamai išmintingas, kad apibūdintų dievą, o jis negali teigti to, ko nesugeba apibūdinti. Tačiau ji nori tikėti.

Žorž Sand Deplanšui, 1866 metų gegužės 25 d.: „Šis amžius nesugeba nieko tvirtinti, bet ateitis, manau, sugebės! Tikėkime pažanga, tikėkime dievą jau nuo šiandien. Jausmas mus verčia taip manyti. Tikėjimas yra didžiausias susijaudinimas, entuziazmas, intelektualinio didingumo būsena. Tuos jausmus reikia saugoti savyje kaip lobį ir neišbarstyti keliuose kaip variokus tuščiais žodžiais, netiksliais ir pedantiškais postringavimais... Tad tegu veikia laikas ir mokslas. Suvokti dievo veiklą visatoje — tai šimtmečių darbas. Žmogus dar nieko nežino: jis negali įrodyti, kad dievo nėra; jis taip pat negali įrodyti, kad dievas yra. Jau tai gerai, kad negalima dievo kategoriškai paneigti. Pasitenkinkime kol kas tuo, mielasis, juk mes menininkai, tai yra, jausmo žmonės... Tikėkime ir sakykime: „Tikiu!" Tai dar nereiškia: „Aš tvirtinu". Sakykim: „Aš tikiuosi!" Tai dar nereiškia: „Aš žinau". Tegu mus sujungia šis supratimas, šis troškimas, ši svajonė, kuri būdinga geroms sieloms. Mes suprantame, kad be vilties ir tikėjimo nėra gailestingumo, taip pat kaip be brolybės nėra laisvės ir lygybės..."

Taigi „ji myli dievą", kaip pranašavo sesuo Alisija, bet, pati likdama spiritualistė, ji neprakeikia materialistų. „Vietos ateistams! Argi jie, kaip ir mes, nesikreipia į ateitį? Argi jie, kaip ir mes, nekovoja su tamsiais prietarais?"

Politikos srityje ji nepraranda vilties, nors skeptiškiau žiūri į skubius veiksmus. Imperija jai ne prie širdies, nors rūmai rodo jai draugiškumą, ji netiki liberalizmu, kurį Napoleonas III pradeda afišuoti. Jos tuo metu rašomame romane *Ponas Silvestras* ginčijasi du žmonės; iš tikrųjų tai Sand kalbasi su Sand. Ponas Silvestras, senas atsiskyrėlis, buvęs keturiasdešimt aštuntųjų metų revoliucijos dalyvis, nebetiki jokia visuomenine santvarka, nes patyrimas jam parodė, kad teisingumas niekados nenugali; jo pašnekovas, jaunuolis Pjeras Soredas, nesupranta, kaip galima pasidaryti skeptiku tik dėl to, kad nepavyko įgyvendinti rojaus žemėje. Kam primesti liaudžiai tobulus įstatymus? „Tai terorizmo doktrina: *brolybė arba mirtis*; tokia pat ir inkvizicijos doktrina: *be bažnyčios nėra išganymo*. Dekretu primesta dorybė ir tikėjimas nebėra tikėjimas ir dorybė; jų imama neapkęsti. Reikia palikti individams laisvę patiems suprasti susivienijimo privalumus ir leisti jiems patiems jį kurti, kai tam ateis laikas."

Taigi pamažu mistinė ir romantinė revoliucionierė pradeda kritiškai mąstyti. Sand mano, kad tai domėjimosi tiksliaisiais mokslais rezultatas. Kitame šio laikotarpio romane *Valvedras* ji su simpatija ir pagarba piešia mokslininko portretą. „Nesakykit man, kad gamtos dėsnių studijavimas ir priežasčių ieškojimas atšaldo širdį ir stabdo minties polėkį; aš jumis nepatikėsiu." Tuo pačiu laiku, kaip Renanas ir Bertelo, ponia Sand pereina nuo liaudiško romantizmo į mokslinį romantizmą. Žengdama kartu su savo epocha, ji lieka „skambiu aidu" naujų minčių centre.

Knygos, kurias tuo metu rašo, nėra labai vykusios, ir ji šitą žino. Tai idėjiniai romanai, kuriuose stoja viena prieš kitą ne gyvos būtybės, o įsikūnijusios doktrinos. Menas turi būti konkretesnis. Tikrasis Sand talentas buvo susijęs su meile žemei; jis dar sužėri paskutiniu spindesiu trumpuose laiškeliuose.

Žorž Sand Morisui, 1866 metų vasario 1 d.: „Kelionė buvo labai įdomi; mačiau fantastišką, nuostabų saulėtekį viršum Juodojo slėnio! Visi aukso atspalviai — blankūs, šalti, šilti,

raudoni, žali, pilkšvi, purpuriniai, violetiniai, mėlyni,— šviesą sutvėrusio didžiojo kūrėjo paletė; visas dangus nuo zenito iki horizonto buvo pasruvęs ugnies spalvomis, kaimas žavus, aplink rožinio vandens klanus žydėjo kryklės..."

Valvedras yra išprotauta būtybė, tendencingo romano herojus, kuriam trūksta iracionalių pradų. Bet Sand vis eina pirmyn, kaip eina berijietiški jaučiai, nuleidusi galvą ir kasdien išvaro savo vagą. Ar ji laiminga? Taip, nes nori būti laiminga.

Žorž Sand Šarliui Ponsi, 1866 metų lapkričio 16 d.: „Laimė priklauso nuo paties žmogaus, reikia tik mokėti ją rasti: turėk paprastus pomėgius, truputį drąsos, mokėk atsižadėti savęs, mylėk darbą, o svarbiausia išsaugok gryną sąžinę. Vadinasi, laimė nėra iliuzija — dabar esu tuo įsitikinusi. Turint patyrimo ir gebėjimą mąstyti, galima daug pasiekti; valia ir kantrybe galima net sveikatą atgauti... Tad priimkime gyvenimą tokį, koks jis yra, ir būkime dėkingi už jį..."

Tą filosofiją jai kitados, didžiųjų audrų laikais, teigė Sent Bevas. Todėl ji pasiunčia jam „Poną Silvestrą" su tokia dedikacija: „Sent Bevui, švelniam ir brangiam mano gyvenimo švyturiui." Sulaukusi senyvo amžiaus ir įgijusi patyrimo, ji pasidaro išmintingesnė, bet nei teisinasi, nei apgailestauja dėl praeities. 1866 metais buvo madinga išjuokti „amžiaus ligą", kuria ji kitados sirgo su visais bičiuliais romantikais. Ji pakelia seną, skylėtą vėliavą: „Galbūt mūsų liga buvo vertesnė už reakciją, kuri po jos prasidėjo, už tą pinigų aistrą, malonumus be idealo ir nežabotas ambicijas. Mano nuomone, visos šios savybės ne per kilniausiai charakterizuoja *amžiaus sveikatą*."

DEVINTOJI DALIS

Mokėjimas būti senele

Nepaisant tiekos išmėginimų, senyvas mano amžius ir dvasios didybė verčia mane manyti, kad viskas yra gerai.

SOFOKLIS

I

MANO TRUBADŪRAS

Manso mirtis suartino Žorž Sand su Noanu. Kadangi ji turėjo keistą pomėgį laikyti daug buveinių, pasiliko Palezo namuką ir butą Paryžiuje. Meilė teatrui, pietūs pas Manji, jos pjesių repeticijos ją dažnai čionai atviliodavo. Ji išsiruošė į Prancūzų teatrą žiūrėti Miusė komedijos „Meile nežaidžiama". „Sena istorija, žavi pjesė",—pasižymėjo ji. Taip, sena istorija, kurioje ji rado savo pačios frazes ir užgesusių aistrų prisiminimus. Kartais ji nusivesdavo į cirką arba į Žimnazo teatrą Milžiną Maršalį.

Žorž Sand Šarliui Maršaliui: „Ar klauseisi „Don Žuano" Lyriniame teatre? Užsakiau dvi vietas antradieniui. Ar nori vienos? Jeigu taip, papietaukime drauge kur panorėsi. Jeigu ne, paskirk man kur nors pasimatymą, noriu tave pakštelėti į žandą ir palaiminti, prieš išvažiuodama į Noaną. Iš Paryžiaus išvažiuoju ketvirtadienį, o iš Palezo anksčiau — pirmadienį. Palik man pirmadienį Feijantinų gatvėje raštelį — atiduosiu antrą bilietą į „Don Žuaną" kitam draugui, jei tu negalėsi juo pasinaudoti. Kaip tau sekasi, mano storasis triuši? Aš gyvuoju gerai. Tik rytų vėjas mane erzina. Bučiuoju tave..."

Bet tas draugas nepateisino lūkesčių; įkliuvusį į gražių pozuotojų spąstus, jį buvo sunku sugundyti net pietumis už dešimt frankų pas Manji ar Brebaną.

Palezo namą tvarkingai užlaikė Žakas ir Karolina, pamaldžių ir vaisingų sargų pora. „Viskas padaryta kaip reikiant, net laikrodis rodo tikslią valandą, o almanachas dieną", kaip Manso laikais. Panorėjusi Žorž galėdavo čia viena praleisti ne perdaug liūdnai keletą ramių vakarų tyloje ir susikaupime. Bet iš prigimties ji liko Beri kaimietė ir labiau už viską mėgo savo brangųjį Noaną.

Vaikas būdama, ar jauna mergina, ar subrendusi moteris ji beveik kasmet atvažiuodavo čionai pasivaikščioti skroblų alėjomis, atgaivinti ryšį su mirusiaisiais ir su žeme. Žolės prižėlusios kapinės, didelės aptriušusios guobos, čerpėmis dengta varpinė, neapdailinto medžio prieangis,—„visa tai miela ir brangu, nes ilgai gyventa šioje ramioje ir tylioje aplinkoje". Valstiečių pirkelės aplinkui — tai jos vaikystės žaidimų draugų, jų vaikų ir anūkų pirkios. Varpininkas, kartu ir duobkasys,— senas jos bičiulis. Galbūt kitados dvarininkė piktino kaimą. Kai kurie sakosi matę parke velnius, keistas kaukes ir girdėję ten keistą muziką, polonezus bei mazurkas, bet tai praeitis. Dabar ponia Sand yra Geroji Noano Ponia, legendinis personažas, globėja, „išgarsinusi ramųjį Beri".

Su ja gyvena ne tik Morisas ir Lina, bet ir anūkė Orora, nes kas buvo senelės „užsakyta", Kokotonui mirus, įvykdyta. Orora, vadinama „Lolo", graži, skaisčiaveidė ir linksma mergaičiukė, juodos aksominės senelės akys, „žavingos rankutės ir kojelės, visada rimtas žvilgsnis, net kai juokiasi." Orora IV „būtinai nori kalbėti ir atlieka keistus priebalsių pratimus nosimi ir gerkle". 1868 metais jai sueis dveji metukai, ir senelė jos vardinėms padovanos jai Trianono sodą ir baltų raktažolių puokštę.

Namai liko dievo namais, jie visada atviri bičiuliams. Tik bičiuliai pasikeitė. Bori, visagalis Diskonto banko direktorius, dabar uždirbdavo dvidešimt penkis tūkstančius frankų per metus,[1]— Žorž tuo didžiai piktinosi. Lamberas, populiarus dailininkas, apdovanotas ordinais, vedęs turtingą žmoną, gyveno prabangiai. „Jis dabar turtingesnis už mane, geriau gyve-

[1] Apie penki milijonai frankų 1951 metais.

na, geriau apsirengęs, geriau maitinasi,— kalbėjo Sand.— Nesvarbu. Jis pradeda gyvenimą, aš iš jo išeinu." Pamažu aplink ją formavosi nauja „sūnų" karta. Tai naujajai kartai priklausė Edmonas Plošiu[1], su kuriuo ji ilgus metus susirašinėjo, nes tas didis keliautojas sakėsi, kad, sudužus laivui prie vienos Žaliojo rago salos, Boa-Vestos, jį išgelbėjęs jo susižavėjimas Žorž. Jis visada su savim nešiojęsis albumą su Eženo Siu, Kavenjako ir Žorž Sand autografais. Negrai jį persekioję, tariamasis Prancūzijos konsulas išprašęs jį lauk, daug geriau jį priėmęs išsilavinęs portugalas, kuriam jis ir parodęs savo albumą—talismaną. Pasaulinė Noano Ponios šlovė jam padėjusi. 1861 metais jis pasirodė Tamarise su pirato nosim ir konkistadoro barzda ir buvo įsūnytas". Čia buvo *Le Temps* valdybos pirmininkas Šarlis Edmonas[2], pietų pas Manji dalyvis, amerikietis Henris Harisas, savo šalyje didelis autoritetas visais klausimais, susijusiais su Kristupu Kolumbu ir Žorž Sand; ir daugelis antros kartos berijiečių, kaip Maksimas Planė ir Anželė Nero, arba trečios kartos berijiečių, kaip Ipolito Šatirono anūkai: Renė, Edmas ir „Beberas" Simonė. Bet tikrasis Sand senatvės bičiulis buvo Giustavas Floberas. Jis galutinai pavergė Žorž širdį, po Manso mirties atvykęs į Palezo pabūti su ja. Sand savo ruožtu aplankė jį Kruasė, ir tas „junginys" buvo nepaprastai vykęs.

Žorž Sand dienoraštis, 1866 metų rugpjūčio 28 d.: „Atvykstu į Ruaną pirmą valandą. Randu stotyje Floberą su karieta. Jis vežioja mane po miestą ir rodo gražius paminklus, katedrą, rotušę, Sen Maklu ir Sen Patris bažnyčias; tai nuostabu. Sena skerdykla ir senos gatvelės; labai įdomu. Atvažiuojame į Kruasė... Flobero motina žavinga senutė. Labai maloni vietelė, namas patogus, gražus ir pavyzdingai sutvarkytas. Geras patarnavimas, visur švara, yra vanduo, patogumai — viskas, ko galima trokšti! Gyvenu kaip inkstas taukuose!.. Vakare Floberas man skaito puikų „Švento Antano gundymą". Plepame jo kabinete ligi antros valandos nakties."

---

[1] Edmonas Plošiu (1814—1909) palaidotas Noano šeimyninėse kapinėse.

[2] Šarlis Edmonas Chojeckis (1822—1899), Senato bibliotekininkas, liovėsi vadinęsis savo lenkiška pavarde ir tėra žinomas dviem vardais.

Trečiadienis, rugpjūčio 29 d.: „Vienuoliktą valandą išplaukiame garlaiviu su ponia Flober, jo dukterėčia,[1] ponios Flober bičiule ponia Vaas, ir šios dukra, ponia de la Šosė. Plaukiame į La Buij. Oras bjaurus. Lietus ir vėjas. Bet aš lieku lauke ir žiūriu į vandenį... La Buij pabūname dešimt minučių ir grįžtame su *baru,* arba banga, kilus staigiam potvyniui. Namus pasiekiame pirmą valandą. Užkuriame židinį, džiovinamės, geriame arbatą... Išeinu su Floberu pasivaikščioti, apžiūrinėjame sodybą: sodą, terasas, vaismedžius, daržą, fermą, „citadelę", labai įdomų medinį namą, kuris naudojamas vietoj sandėlio. „Mozės takas". Reginys iš viršaus į Seną... Puiki prieglauda pačiame viršuje. Sausas ir baltas dirvožemis apačioje. Viskas gražu ir labai poetiška... Apsirengiu. Pietūs labai skanūs. Lošiu kortomis su abiem senom poniom. Paskui šnekuosi su Floberu ir einu gulti antrą valandą. Puiki lova; gerai miegu. Bet vėl pradedu kosėti; mano sloga nepraeina. Tuo blogiau jai!"

Paryžius, ketvirtadienis, rugpjūčio 30 d.: „Išvykstu iš Kruasė vidudienį su Floberu ir jo dukterėčia. Paliekame ją Ruane. Vėl apžiūrime miestą, tiltą; jis didelis, puikus. Graži krikštykla jėzuitų bažnyčioje... Floberas mane įsodina į vagoną."

Sand Floberui: „Esu tikrai sujaudinta malonaus priėmimo, kurį man suruošėte savo ramioje, prabangioje aplinkoje, kur toks klajoklis gyvūnas kaip aš yra anomalija, apsunkinanti, varginanti šeimininkus. O aš buvau priimta, tarsi būčiau šeimos narys, ir mačiau, kad tas didelis meilumas plaukė iš širdies. Nepamirškite manęs šalia savo labai malonių bičiulių... O tu, tu esi šaunus ir geras vyras, nors esi didis žmogus, ir aš tave myliu visa širdimi..."[2]

Ji sugrįžo į Kruasė 1866 metų lapkričio mėnesį.

Žorž Sand dienoraštis, 1866 metų lapkričio 3 d.: „Išvykstu iš Paryžiaus pirmą valandą su Floberu. Ekspresas labai grei-

---

[1] Karolina Komanvil, vėliau ponia Franklin-Grut.

[2] Tas laiškas datuojamas 1866 m. rugpjūčio 10 d. Aiški klaida, kadangi laiškas rašytas po kelionės į Kruasė. Dienoraštis, kurį Žorž Sand rašė dvidešmt penkerius metus (1852—1876), ant didelių komercinių blankų, kur kiekviena diena prasideda išspausdinta antrašte, nenuginčijamai įrodo, kad abi viešnagės Kruasė įvyko 1866 metais nuo rugpjūčio 28 ligi 30, paskui nuo lapkričio 3 ligi 10 d. Sand retai tedatuodavo savo laiškus. Kai Morisas Sandas paskelbė šešis korespondencijos tomus (*Calmann-Lévy* leidykla, 1882—1884), jis prieš laiškus įrašė datas, bet dažnai netikslias.

tas, oras puikus, žavus gamtovaizdis, įdomus pašnekesys... Ruano stotyje randame ponią Flober ir antrą jos sūnų, gydytoją. Atvykę į Kruasė, vaikščiojame po sodą, šnekamės, pietaujame, vėl šnekamės ir skaitome ligi pusės antros. Patogi lova. Miegu kaip užmušta."

1866 metų lapkričio 4 d.: „Žavingas oras. Vaikščiojame po daržą ligi sodo. Dirbu. Man labai gera mano kambarėlyje; čia šilta. Prie pietų stalo sėda dukterėčia, jos vyras ir senoji ponia Krepė... Ji rytoj išvažiuoja. Dėliojame pasiansą. Paskui Giustavas man skaito fejeriją. Joje pilna nuostabių ir žavių dalykų, bet ji per ilga, per turtinga, joje pernelyg gausu įvykių. Šnekamės dar iki pusės trijų. Aš noriu valgyti. Nusileidžiame į virtuvę pasiimti šalto viščiuko. Išeiname į kiemą pasisemti vandens. Oras švelnus kaip pavasarį. Valgome. Grįžtame į viršų. Rūkome. Vėl šnekamės. Išsiskiriame ketvirtą ryto."

1866 metų lapkričio 5 d.: „Oras tebėra puikus. Po pusryčių einame pasivaikščioti. Ištempiu Giustavą, kuris elgiasi didvyriškai; apsirengia ir palydi mane į Kantelė. Jis už dviejų žingsnių, šlaito viršuje. Koks nuostabus kraštas! Koks malonus, platus ir gražus reginys! Grįžtu apsikrovusi suakmenėjusiais koraliniais polipais, išlikusiais titnage. Daugiau nieko nėra. Grįžtame trečią. Dirbu. Po pietų vėl šnekuosi su Giustavu. Skaitau jam „Kadijų". Paskui vėl šnekamės, vakarienei suvalgome po vynuogių kekę ir po sumuštinį su uogiene..."

1866 metų lapkričio 6 d.: „Lyja. Pirmą valandą su mama išvykstame garlaiviu į Ruaną. Einu su Giustavu į zoologijos kabinetą. Mus priima ponas Pušė, jis kurčias kaip pėdas, ligotas, bet labai stengiasi būti malonus. Neįmanoma su juo pasikalbėti, bet kartkartėmis jis aiškina ir tada yra įdomus... Aštuoniasdešimties metrų lizdas su paliktais kiaušiniais... Jaunikliai gimsta apsiplunksnavę... Puikių kriauklių kolekcija. Pono Pušė kabinetas: gyvas voras, ryjantis paukščius; krokodilas. Nusileidžiame į botanikos sodo muziejų. Kornelio vartų fragmentai... Pietūs pas ponią Karoliną Komanvil *(sic)*. Paskui Šmito žvėrynas. Puikūs žvėrys, prijaukinti kaip šunys. Gemalas. Moteris su barzda. Pantomima. Mugė priešais švento

Romano bažnyčią. Grįžtame į Kruasė pusę pirmos nakties su mama, kuri dar labai guvi ir pėsčia nužingsniavo gerą kelio gabalą. Šnekamės iki antros..."

Užsimezgė graži korespondencija. Jis ją vadino: „Brangus mokytojau" arba „Brangus, mylimas mokytojau"; ji: „Mano benediktine" arba „Mano trubadūre". Nes ji mėgo kartoti, kad „šildydami prie židinio kojas „jie atrodo tartum du seni romantiško laikrodžio trubadūrai. Sprendžiant tik pagal išorę, tas abipusiškas švelnumas turėjo atrodyti keistas, nes sunku būtų rasti dvi skirtingesnes būtybes. Ji buvo čigonė; mėgo vaikščioti, keliauti. Jis gyveno įsikibęs į savo namelį Kruasė, savo rankraščius ir savo patogumus.

Giustavas Floberas poniai Žorž Sand, 1866 metų lapkričio 12 d.: „Visi čia jus myli. Po kokiu žvaigždynu esate gimusi, kad sukaupėte savyje tokias skirtingas, tokias gausias ir tokias retas teigiamybes? Nežinau, koks tas jausmas, bet jaučiu jums ypatingą švelnumą, kurio iki šiol niekam nejaučiau. Mes gerai suprantame vienas kitą, tiesa? Buvo labai malonu... Aš taip pat save klausiu, kodėl jus myliu. Ar dėl to, kad esate didis žmogus, ar kad tokia žavi būtybė? Nežinau..."

1866 metų lapkričio 27 d.: „Mūsų naktiniai pašnekesiai buvo labai malonūs. Tarpais turėjau susilaikyti, kad neišbučiuočiau jūsų kaip didelio vaiko..."

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1867 metų spalio 12 d.: „Tavo kojos ne tokios, kaip mano — nuolat judančios ir visada pasirengusios žygiuoti. Gyveni apsisiautęs chalatu, o jis yra didelis laisvės ir aktyvumo priešas..."

Floberas niekuo nesidomėjo, tik literatūra. Sand rašė, kad užsidirbtų pragyvenimui, bet ją būtų viliojusios ir kitos profesijos. „Mėgstu klasifikuoti; esu bemaž pedagogė. Mėgstu siūti ir prausti vaikus; esu beveik tarnaitė. Būna išsiblaškymo valandėlių, kai beveik esu idiotė..." Taip pat: „Švenčiausioji literatūra, kaip tu ją vadini, mano gyvenime vaidina tik antraeilį vaidmenį. Aš visada kažką mylėjau labiau negu ją, o savo šeimą mylėjau labiau negu tą kažką..." Floberas nerašė idėjinių romanų arba autobiografinių romanų. „Romanistas neturi teisės reikšti savo nuomonės jokia tema. Ar dievas kada nors yra pareiškęs savo nuomonę?.. Pirmas pasitaikęs asmuo yra įdomesnis už poną Giustavą Floberą, nes yra bendresnis

ir dėl to tipiškesnis..." Sand atsakė: „Aš manau, kad menininkas gyvenime kaip galima labiau turi paisyti savo prigimties..." Floberas visą naktį prakaituodavo prie vieno žodžio; Sand per naktį išpildavo trisdešimt puslapių ir pradėdavo naują romaną, vos pabaigusi ankstesnį.

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1866 metų lapkričio 29 d.: „Jūs mane visada stebinate savo sunkiu darbu. Ar tai koketavimas? Neatrodo!.. O dėl stiliaus, tai aš neteikiu jam tokios reikšmės kaip jūs. Vėjas groja mano sena arfa, kaip jam patinka. Jis turi savo aukštus ir žemus tonus, savo stiprias ir silpnas gaidas; iš esmės man tai mažai terūpi, kad tik būtų įkvėpimas, bet savyje aš nieko negaliu rasti. Tai *jis* dainuoja, kaip jam patinka, blogai ar gerai, o kai aš mėginu apie tai galvoti, išsigąstu ir sakau sau, kad esu niekas, visiškai niekas... Tegu vėjas perbėga per jūsų stygas. Man atrodo, kad jūs plušate daugiau, negu reikia, o turėtumėt dažniau leisti veikti *jam*. Eitų kaip nors ir taip, ir be vargo..."

Kartais ji mažiau savimi pasitikėdavo. „Kai matau, kaip mano senis vargsta, rašydamas romaną, nusimenu, kad aš taip lengvai rašau, ir sakau sau, jog kuriu literatūrinį niekalą..." Floberas kukliai atsakė: „Jūsų mintis plaukia plačia, nesutramdoma srove kaip upė. Mano — siaura vandens srovelė. Aš turiu įdėti daug darbo ir meistriškumo, norėdamas gauti kaskadą."

Jie dažnai svarstydavo menininko geidulingumo klausimą. Sand aistringai tebesidomėjo šiuo žmogiškųjų būtybių aspektu.

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1866 metų rugsėjo 21 d.: „O tu, mano benediktine, tikriausiai gyveni visai vienas savo žavingame atsiskyrėlio namelyje, dirbi ir niekados neišeini iš namų?.. Esate išimtinė asmenybė, labai paslaptinga, o kartu švelni kaip avinėlis. Aš labai norėjau jus iškvosti, bet didelė pagarba neleido man to daryti; aš moku žaisti tik savo pačios nelaimėmis, o tos, kurias turėjo patirti didelis protas, kad galėtų kurti, man atrodo šventas dalykas ir jų negalima brutaliai arba lengvabūdiškai liesti. Sent Bevas, nors jus ir myli, teigia, esą, jūs baisiai ištvirkęs. Bet galbūt jis žiūri kiek nešvariomis akimis... Manau, kad intelektualas gali turėti įdomių istorijų. Aš jų neturėjau, nes man trūko drąsos..."

Po to, ką ji patyrė jaunystėje, tokie žodžiai stebina, bet, kita vertus, didelis skaičius nėra įvairovė; Žorž geriau negu bet kas žino, kad menininkas didžiąją savo jėgų dalį skiria menui ir kad dažnai jis pats neįstengia patirti malonumų, kuriuos aprašinėja.

Sand Floberui, 1866 metų lapkričio 30 d.: „Netikiu tais Don Žuanais, kurie tuo pačiu metu yra ir Baironai. Don Žuanas nekūrė poemų, o Baironas, sakoma, labai prastai temokėjo mylėti. Kartais jis, be abejo, pergyvendavo — tokių emocijų gyvenime nedaug pasitaiko — pilną širdies, proto ir pojūčių ekstazę; jis jų patyrė pakankamai, kad taptų vienu iš meilės poetų. To visiškai užtenka instrumentams, kurie verčia mus virpėti. Nuolatinis smulkių geismų vėjas juos sunaikintų..." Floberas patarė jai perskaityti „tėvo Montenio" skyrių, pavadintą „Apie kai kuriuos Vergilijaus eilėraščius".

Floberas poniai Sand, 1866 metų lapkričio 27 d.: „Jis kalba apie skaistybę lygiai taip, kaip aš galvoju. Gražios yra pastangos save nugalėti, o ne pats susilaikymas. Priešingu atveju reikėtų prakeikti kūną, kaip daro katalikai. Dievas žino, kokias pasekmes tai sukelia... Didelės, stiprios tuo pačiu ir geros asmenybės pirmiausia yra dosnios ir nevengia nesaikingo gyvenimo. Reikia juoktis ir verkti, mylėti, dirbti, patirti malonumą ir kentėti, pagaliau virpėti kiek įmanoma, visais nervais. Manau, kad tai ir yra tikras žmogiškumas..."

Jie kalbėjosi apie Sent Bevą: nors senas, jis liko gašlus ir atrodė „susikrimtęs, kad negali lankyti Kipridės giraičių". Sand jį smerkė: „Jis gailisi to, kas mažiausiai apgailėtina, suprantant taip, kaip jis supranta." Floberas buvo atlaidesnis: „Kokia jūs griežta tėvui Bevui, kuris nėra nei jėzuitas, nei nekalta mergelė!.. Vyrų nuomone, rimčiausias jų egzistencijos dalykas yra patirti meilės malonumą. Moteris mums visiems yra priemonė pasiekti begalybę. Tai nėra kilnu, bet tokia yra tikroji patino esmė..." Bet ji nenorėjo su tuo sutikti.

Sand Floberui, 1867 metų vasario 16 d.: „Ne, aš nesu katalikė, bet smerkiu šlykštybes. Aš sakau, kad senas baidyklė, kuris perkasi jaunas mergaites, nemyli, ir čia nėra nei Kipridės, nei siekių, nei begalybės, nei patino, nei patelės. Čia yra kažkas priešingo prigimčiai, nes ne geismas stumia jauną

mergaitę į seno baidyklės glėbį, o kur nėra laisvės ir abipusiškumo, ten nusižengiama prigimčiai..."

Kadangi Floberas tuo metu rašė „Jausmų ugdymą", jis apiberdavo Sand daugybe klausimų, kaip buvusią keturiasdešimt aštuntųjų metų revoliucijos dalyvę. 1848 metų žmonėms Floberas buvo griežtas. Sand, ištikima draugė, juos gynė. „Ar nuo 1789 metų klydinėjame? Ar nereikėjo klydinėti, norint prieiti keturiasdešimt aštuntuosius metus, kur dar labiau klydinėjome, bet norėdami prieiti prie to, kas turi būti?.." Ji bijojo, kad Floberas bus neteisingas. „Mane suneraminai, rašydamas, kad tavo knyga kaltins patriotus visomis blogybėmis; ar tai tiesa? O nugalėtieji! Jau užtenka būti dėl savo kaltės nugalėtam, kam dar akis badyti visomis padarytomis kvailystėmis. Būk gailestingas. Vis dėlto buvo tiek gražių sielų!"

Kokios skirtybės ar net priešingybės! Bet jie buvo „du seni trubadūrai, tikintys meile, menu, idealu ir vis tiek dainuojantys, kai pasaulis švilpia ir plerpia. Mes esame jauni šios kartos pamišėliai. Tie, kurie mus pakeis, nori būti seni, viskuo persisotinę skeptikai..." Į tai Floberas atsakė: „O taip, mielai lydėsiu jus į kitą planetą. Dėl pinigų kaltės mūsų planeta netrukus bus nebetinkama gyventi. Net turtingiausieji negalės nesirūpinti savo turtu. Visi turės po keletą valandų kasdien manipuliuoti savo kapitalu. Graži perspektyva!"

Jie taip pat bendrai bjaurėjosi kai kuriais žmonėmis. „Brangus mokytojau, brangioji dievo bičiule, staukime iš pykčio ant pono Tjero! Ne, sunku įsivaizduoti, kaip mane vimdo tas senas diplomatinis mulkis, vešliai tarpstantis buržuazijos mėšlyne!.." Visada lengviau sutarti prieš ką nors, negu dėl ko nors. Ji būtų norėjusi atsikviesti Floberą į Noaną. Ten jis būtų tapęs tikru „sūnumi". Bet Floberas turėjo baigti knygą ir neleido sau atostogauti. „Štai kodėl nevažiuoju į Noaną. Tai nuolatinė amazonių istorija. Norėdamos geriau įtempti lanką, jos suplodavo krūtį. Ar tai tikrai toks geras būdas?.." Sand tą būdą laikė labai blogu. Nors vilkėjo redingotus ir mūvėjo vyriškas kelnes, ji niekados nebuvo amazonė. Priešingai, mėgino būti menininke ir moterimi, menininke kaip moterimi. Dar geriau negu Floberui ji tą požiūrį apie 1868 metus išaiškino jaunai ir gražiai patikėtinei.

II

„MIELAS MANO VAIKAS..."

Žiuljeta Lamber apie 1860 metus buvo maloni pradedanti rašytoja, ištekėjusi už nepakenčiamo vyro. Jos tėvas, daktaras Žanas Lui Lamberas, įskiepijo jai idealistines ir pažangias pažiūras ponios Sand pavyzdžiu; jos vyras, advokatas La Mesinas, pozityvistas, konservatorius, prastas meilužis, ją nuvylė. Atvykusi į Paryžių, ji turėjo pasisekimą, nes buvo gyva ir žavi. Ne tik respublikonai, jos politiniai draugai, bet ir Imperijos šalininkai, kaip Merimė, ją gerai priėmė. Ji debiutavo nedideliu tomeliu, kuriame gynė moteris nuo Prudono užsipuolimų ir ypač aistringai garbstė Žorž Sand ir Danielį Sterną (ponią Mari d'Agu) už tai, kad jos išdrįso gyventi laisvą gyvenimą. Ją tuojau pakvietė grafienė d'Agu, kuri laikė politinį saloną ir intelektualinių mainų kontorą. Žorž Sand parašė jaunai apybraižininkei, jai dėkodama, bet nenorėjo su ja susitikti, sužinojusi, kad Žiuljeta lankosi pas jos priešininkę. Karlota Marliani ją išmokė nesidalyti draugėmis su prieše ir vengti šmeižikiškų apkalbų. Jos nuomone, geriau atvirai nutraukti santykius, negu nešioti gandus. „Tą dieną, kai susipyksite su ponia d'Agu, žinosite, kad Žorž Sand yra jūsų bičiulė ir kad galite pas ją ateiti..."

Ponia d'Agu jaunajai Žiuljetai pasirodė elegantiška ir vyriška. „Aš sulaukiau vyro amžiaus"— sakydavo Danielis Sternas. Tai buvo netiesa; ji tebeturėjo moters nervus. Kai skelbėsi esanti demokratė ir priiminėjo Grevi, Peletaną, Karno, visi šypsojosi, nes jos žilų plaukų karūna, apgaubta juodų nėrinių šydu, atrodė tokia aristokratiška. Ji nepajėgė atsispirti pagundai sutriuškinti Žorž neofitės akyse. „Mielas mano vaike, aš noriu jums duoti vieną patarimą. Niekados nesusipažinkite su ponia Sand. Prarastumėte dėl jos bet kokias iliuzijas. Kaip *moteris,* atsiprašau, kaip *žmogus*[1] ji niekuo nepasižymi. Nemoka kalbėti. Tai atrajotoja, ji pati tą pripažįsta. Jos ir žvilgsnis toks, beje, labai gražus." Mari nepripažino Žorž jokios dorybės. Ji gera? „Ji niekina žmones, kurie patyrė jos malonę... Jos meilužiai jai yra baltos kreidos ga-

[1] Originale žodžių žaismas: l'homme *(pranc.)* reiškia žmogus ir vyras. *(Vert. past.)*

balas, kuriuo ji rašo lentoje. Baigusi rašyti meta jį po kojų, ir iš jo telieka dulkės, kurios greit išsisklaido." Jaunoji moteris drįso pareikšti apgailestavimą: „Kaip gaila *mažulėlių*, kad nors dėl pavyzdžio dvi *didžiosios moterys*, Danielis Sternas ir Žorž Sand, negali susitaikyti!" „Didžioji moteris" įniršo: „Niekados!"— tarė ji.

Kai Žiuljeta La Mesin pametė vyrą, ponia d'Agu jai pritarė ir ją parėmė. Bet bendrų pasivaikščiojimų metu nuolat grįždavo prie Sand: „Tokios kilmės damai negaliu atleisti netinkamo jos elgesio, apdaro, jos šiurkščių išdaigų Noane ir jos amžiui neleistinų pienburniškų manierų... Ji yra geros kilmės, jai nedovanotina senstant likti vaikėzu." Tai buvo, kaip būtų pasakiusi Sofi Viktorija Diupen, senos grafienės šnekos.

1867 metais La Mesinas mirė. Žiuljeta nepaprastai nudžiugo ir nutarė kuo skubiausiai ištekėti už žmogaus, kurį mylėjo, Edmono Adamo, žurnalisto ir politinio veikėjo. Visi jos bičiuliai ją sveikino, išskyrus ponią d'Agu. „Našlės nelaimė,— pasakė ji,— yra kvailas noras vėl ištekėti. Tikiuosi, kad jūs nepadarysite tos kvailystės. Mąstanti moteris turi likti laisva." Kai ji sužinojo apie naujas sužadėtuves, užsiplieskė baisiu pykčiu, išvadino Žiuljetą provinciale, kvaile ir pranašavo, jog nepraeis nė dveji metai, kai ji liausis rašiusi ir ims vesti namų sąskaitas. Scena priminė beprotybės priepuolį, ir iš tikrųjų kitais metais ponia d'Agu turėjo kuriam laikui atsigulti į daktaro Blanšo kliniką.

Susipykusi su ponia d'Agu, Žiuljeta pagaliau galėjo pasimatyti su Žorž Sand. Ji paprašė audiencijos ir buvo pakviesta atvykti į Feijantinų gatvės 97 numerį. Įėjo į saloną susijaudinusi. Pamatė cigaretę sukančią nedidukę moterį, kuri davė jai ženklą sėstis šalia jos. Žorž užsidegė cigaretę; atrodė, kad ji bando prašnekėti, bet neįstengia. Viešnia apsipylė ašaromis; Sand motiniškai išskėtė rankas. Žiuljeta puolė jai į glėbį, ir ta nebylia scena prasidėjo ilga bičiulystė.

Žiuljeta Lamber padarė išvadą, kad Žorž Sand daug pranašesnė už Danielį Sterną jausmų subtilumu, širdies kilnumu, dideliu gyvenimo pažinimu ir dvasios ramybe, kurią ji pasiekė, išėjusi žiaurią mokyklą. Žorž Sand tuojau „įdukrino" tą sąmojingą merginą. Ji nusivedė Žiuljetą pietų pas Manji ir pristatė ją savo bičiuliams. Išvydę gražią moterį, susirinkusieji pralinksmėjo ir ėmė pasakoti nešvankias istorijas. Sand

supyko. „Juk žinote, kad nekenčiu tokių kalbų, jos man šlykščios!" Diuma-sūnus pagyrė Žiuljetos grožį: „Tikiuosi, kad ji neturi jokio talento. Argi turint tokią gražią figūrą ir tokį veiduką reikia labai stengtis tapti emancipuota moterim?"— „Jaunasis Aleksandrai,— pasakė ponia Sand,— malonėk sutramdyti savo panieką emancipuotoms moterims... Kertu lažybų, kad tu kalbėsi tai Žiuljetai apie meilę."—„Tikriausiai! Tokia išvaizda rašytojui netinka."—„Mano vaike,— pasakė Sand,—neklausyk tų žmonių. Užtenka paskaityti, ką jie daro su įsimylėjusiomis moterimis, su ponia Bovari, su ponia Obrė, su Žermini Lasertė; jie nesugeba duoti gero patarimo."— „O jūs,— pasakė Diuma,— visada mylėjote tik būsimus savo knygų herojus, jūsų pjesėse vaidinančias marionetes, kurias stilingai rengdavote. Ar tai vadinasi meile?"

Kartais, rūkydama cigaretes, kurias ji, keletą sykių užsitraukusi, išmesdavo į vazą su vandeniu, Žorž mėgino Žiuljetą pamokyti, remdamasi audringo savo gyvenimo patyrimu. „Kai geriau pažinsime viena kitą, aš jums papasakosiu, kokiais duobėtais keliais žengiau per gyvenimą, nors ieškojau lygesnių... Gerumas, kuris daro žmones įžvalgius ir protingus, manyje buvo gaivališkas, audringas ir trоško pasireikšti. Vos tik kas sukeldavo man didelį gailestį, atsiduodavau jam. Kai tik būdavo proga padaryti gerą darbą, aš puldavau aklai, ir tai dažniausiai blogai baigdavosi. *Save analizuodama, matau, kad gyvenime turėjau tik dvi aistras: motinystę ir meilę.* Neieškodama, nesirinkdama priimdavau meilę tokią, kokia pasitaikydavo, todėl įdėdavau į ją visai ką kita, reikalaudavau iš jos visai ko kito, negu ji man duodavo. Tie, kuriems dovanojau meilę, galėjo būti mano bičiuliai, sūnūs. Po dviejų pirmųjų, kuriuos išsirinkau, jau nebeturėjau teisės primesti bičiulystės. Tam reikia turėti didelį moralinį autoritetą. Vyrai nemėgsta mylėti kaip bičiuliai. Nors jie gali patirti malonumą su pirma pasitaikiusia moterimi, nori ne tik patenkinti pojūčius, bet gauti ir švelnių jausmų..."

Ta sau pačiai taip teisingai nustatyta diagnozė būtų labai nustebinusi Žorž Sand priešus, kurie manė ją esant nepaprastai geidulingą moterį. Tačiau viskas buvo tiesa. Iš pradžių ji atsidavė iš gailesčio, vėliau, anot jos, dėl to, kad nebeturėjo „moralinio autoriteto primesti bičiulystę"; paskui iš įpratimo ir poreikio turėti ką nors šalia savęs. Epocha padiktavo

veikimo būdą. Orora Diudevan buvo jauna tais laikais, kai visa menininkų karta norėjo mylėti ir jausti kitaip, negu miesčionys. „Kiekvieną akimirką prarasdavome žemę po kojų, nes, niekindami krantą, norėjome plaukti į atvirą jūrą, viršuj neišmatuojamo gylio. Toli nuo minios, toli nuo krantų, vis tolyn! Kiek mūsų nuskendo? Tie, kurie kentėjo, kurie nenorėjo nuskęsti, kurie grūmėsi su srove, buvo išmesti į krantą, o pajutę žemę po kojų, vėl tapdavo tokie patys žmonės, kaip kiti, susilietę su žeme, o ypač su protingais arba kukliais žmonėmis. Kiek kartų esu atsigavusi tarp kaimiečių? Kiek kartų Noanas mane išgydė ir išgelbėjo nuo Paryžiaus?.." Ir ji darė išvadą: „Mes didžiai klydome, maišydami pojūčius su mūsų karštais jausmais."

Maždaug tuo laiku, maudydamasis Šero upėje su Sand, Aleksandras Diuma-sūnus pašaipiai paklausė: „Tarp kita ko, ką jūs galvojate apie „Leliją"? Žorž plaukdama atsakė: „Lelija"? Nekalbėkite man apie ją! Neseniai norėjau ją perskaityti ir neįstengiau užbaigti pirmo tomo." Paskui ji pridūrė: „Nesvarbu! Kai tą knygą rašiau, buvau nuoširdi..." Kas būtų pagalvojęs, kad Lelija baigs gyvenimą savo senelės rūmuose, kurdama pasakas anūkams?

Kitą dieną, vėl šimtąjį kartą paaiškinusi Žiuljetai, kad Miusė buvęs „geriausias darbas, kurį ji padariusi gyvenime, ir kad ji tenorėjusi „apsaugoti jį nuo jo paties", ji maldavo „mielą dukrą", jeigu kada nors jos akivaizdoje kas nors kaltintų Žorž Sand neištikimybe, atsakyti taip: „Jeigu Žorž Sand neteko teisės būti teisiama kaip moteris, ji turi teisę būti teisiama kaip vyras, o meilėje ji buvo ištikimesnė už bet kurį iš jūsų. Ji nieko neapgavo, niekados neturėjo dviejų meilės nuotykių vienu metu. Ji nusikalto tik tuo, kad gyvenime, kuriame menas užėmė svarbiausią vietą, pasirinko menininkų draugiją ir meilijo vyrišką moralę, o ne moterišką."— Ir skubu jums prisipažinti, miela Žiuljeta, kad moteris, netekusi moteriškumo, labai daug praranda. Gerai tą įsidėmėk, nes tu, kaip ir aš kitados, gyveni vyrų apsupta, esi jų mylima ir, be abejo, daugelio jų, geriausių savo epochos žmonių, garbinama, gerai atsimink štai ką: įžymus vyras nepaprastai moteriai yra pavydėtinas bičiulis; bet jis toks pat meilužis visoms moterims, o dažnai tobulesnis niekšiškiausiai ir kvailiausiai moteriai. Meilės reikaluose, deja, turiu didelį patyri-

mą. *Jeigu reikėtų pradėti gyvenimą iš naujo, išsaugočiau skaistybę!"*

Žiuljeta ir jos duktė Alisė, praminta „Topazu", tuo metu pasidarė nuolatinės ponios Sand draugės; ji su jomis keliavo į Fekaną, į Diepą, į Žiumiežą. Su Žiuljeta ir jos „sužadėtiniu" Edmonu Adamu, respublikonu gero šunelio veidu, Žorž aplankė 1867 metų parodą.

Žorž Sand dienoraštis, 1867 metų rugsėjo 22 d.: „Vakar radau labai malonų vežėją — šiandien jis atvažiuoja manęs paimti. Vykstu pas Žiuljetą, kuri gyvena labai aukštai! Bet ten gražus reginys, ir jos jaukus lizdelis. Važiuojame į parodą su Adamu ir Toto. Kinas milžinas puikus, tai totoriškas Apolonas. Šlykštus kinas nykštukas, negraži kinė, suirzusi nuo kvailysčių, kurias žiūrovai jai sako. Kokie jie dabar kvaili ir grubūs!.. Geležinis Šalmas, kuriam nukirsta galva, atrodo labai padorus žmogus. Salviatis. Rumuniški kostiumai. Valgau bananus. Laižome ledus. Važiuoju pas Žiuljetą skanių pietų. Grįžtu dešimtą valandą, taisinėju „Kadiją"...

Žiuljeta praleido žiemą Golf-Žiuane. „Viržių vila", kurią jai padovanojo tėvai, buvo netoli „Didžiosios pušies" dvaro, „gerojo šuns" valdų kaimynystėje. Ponia Sand pakviesta sutiko pasisvečiuoti, ir ta viešnagė buvo labai sėkminga. Oras pasitaikė puikus; vila buvo patogi ir saulėta. Edmonas Adamas, kurį Sand vadino „geruoju au-au", pasirodė esąs taip pat atsidavęs senai ir garsiai bičiulei, kaip ir jo būsimoji žmona. Sand atsigabeno visą savo svitą: Maksimą Planė, Edmoną Plošiu, kuris kiekvieną vakarą pasakodavo, kaip sudužęs jo laivas ir kaip jį išgelbėjęs autografų albumas, ir Morisą, kuris yra „nuostabus globėjas savo motinai, ja rūpinasi, linksmina, saugo." Lina, trečią kartą nėščia, liko viena Noane. „Ji ruošiasi netrukus gimdyti,— sakė Sand,— ir kad Solanža man nesugadintų čia viešnagės (juk Solanža bijo tik Moriso), Lina pati pageidavo, kad jos vyras mane lydėtų." Solanža tuo metu buvo Kanuose, kur turėjo „meilės nuotykį" su kažkokiu svetimšaliu kunigaikščiu, ir ponia Sand nenorėjo su jais susitikti. Morisas labai patiko šeimininkams: jų nuomone, jis labai talentingas ir linksmas. Jie praminė jį „Seržantu", nes iš Saksonijos maršalo jis buvo paveldėjęs pomėgį karo dalykams. Pusryčiai gryname ore, išvyka į Valori", „didelį ir labai įdomų puodžių miestelį, irstymasis valtimi, au-

galų rinkimas; saulenių, mastikmedžių, mirtų, žemuogienojų, plukių tyrinėjimas ir vabzdžių gaudymas; kroketo partijos arba ritulio stumdymas sode; vakarais žaidimas „paštas", fantastiškų istorijų pasakojimas, muzika; kiekviena diena atnešdavo savo paprastas pramogas.

Linksmas būrys ruošdavo iškylas į Nicą, Kanus, Mentoną, Monaką. Monte Karlo kazino Morisas dėjosi naiviu berijiečiu, prieidavo ir užkalbindavo žmones, pasakodamas jiems, kad esąs kaimietis, kad atėjęs lošti, bet nežinąs, kaip to imtis. Vieni vadino jį mulkiu, kiti davinėjo patarimus; draugai nesitvėrė juoku. Pagaliau policija išvarė juos iš lošimo salės. Ponia Sand smagiai leido laiką. „Ji dar mylėjo kitų jaunystę ir garbino savo senatvę, tą laimingą amžių, kai esi tik bičiulė, motina ir senelė." Jiems buvo taip malonu gyventi drauge, kad jie sudarinėjo planus, kaip kartu leisti laiką ateityje. Ketino įkurti Telemo abatiją, apvažiuoti Prancūziją furgonu. Būrys virto kariuomene. Žorž Sand buvo pulkininkė, Morisas —„Seržantas", Plošiu ir Planė — šauliai, Adamas — civilis, o Žiuljeta — markitantė. Viešnagei baigiantis, Morisas pakėlė markitantę papulkininke, ir ponia Lamber labai tuo didžiavosi. Jie išsiskyrė mielų ir linksmų prisiminimų pilna širdimi ir prisiekė susitikti Noane, kur Žorž skubėjo pabučiuoti Gabrielę Sand, savo naują anūkėlę, gimusią jai nesant.

III

NOANAS PRIEŠ KARĄ

Adamas ir Žiuljeta, susituokę, 1868 metų liepos mėnesį atvažiavo į Noaną. Jų bendrakeleivis, amerikietis Henris Harisas, juos nervino, nes pedantiškai vaidino vadovo vaidmenį, be to, tas atvirkščias Kristupas Kolumbas teigė atradęs Berį. Bet jiems patiko šis poetiškas namas. Vakare, pro atdarą langą žvelgdami į žvaigždėtą dangų, iš sodo sklindant maloniems gėlių kvapams, jie klausėsi, kaip Sand, subtiliai jausdama stilių, skambina iš atminties Mocartą ir Gliuką. Jie gėrėjosi portretais ant sienos — La Turo pieštu Saksonijos maršalu žvilgančiais šarvais, pudruotais plaukais, ir gražiąja

Aurora de Kenigsmark, į kurią buvo atsigimęs Morisas. „Protėviai daro jums įspūdį",— juokdamasis pasakė Morisas Žiuljetai. Ji pripažino, kad tai tiesa. Karališkas kraujas, o drauge toks didelis paprastumas stebino šią respublikonę.

Rytojaus dieną buvo „Močiutės" vardinės. Morisas iššovė porą šūvių iš patrankos; kiekvienas įteikė jai lauko gėlių puokštę. Vakare įvyko marionečių teatro spektaklis. Žiuljeta, jau seniai jomis susidomėjusi, aprašė jas geriau negu bet kas.

„Mes pažįstame iš vardų, dar nematę, Balandarą, Medinį gaidį, kapitoną dela Spadą, Izabelę, Rozą, Selestą, Idą, visus, visus... Esame pasipuošusios kaip iškilmingai premjerai, dekoltuotos. Visur iškabintos afišos, skelbiančios vakaro programą. Marionečių teatras rodo spektaklį „Alonsis Alonsas Pavainikis, arba las Sieras plėšikai". Morisas dirbo dvidešimt naktų, norėdamas valandą palinksminti savo dievinamą motiną... Pagaliau ateina iškilmingoji akimirka. Mes žengiame oriai vienas paskui kitą, eilės tvarka, kurią mums paskiria ponia Sand. Įeiname į puikiai apšviestą teatro salę, kurios dar nesame matę. Kairėje — didžioji scena, kur vaidinamos komedijos; tiesiai — marionečių teatras su nuostabia uždanga, žinoma, Moriso tapyta. Uždanga pakyla; scenos gilumoje — dekoracija, turinti nepaprastą perspektyvą. Štai mes persikeliame į Ispaniją, į *las Sierras*. Esame įspėti, kad leidžiama klausinėti aktorius, kad veiksmą ir net atomazgą gali pakeisti žiūrovai. Mat Morisui patinka tik tokia visuotinio pripažinimo forma.

Įeina trupės direktorius Balandaras ir praneša mums tai, apie ką tik kalbėjau; tas perdėtai rimtas, bet simpatingas personažas priduria: „Bus juokinga". Ak, Balandaras! Su redingotu, baltutėle liemene, su didžiule skrybėle ant galvos arba oriai laikoma rankoj. Drabužius jam siuva Žorž Sand, ir jis tuo kiekviena proga giriasi...

...Nuolatiniai teatro lankytojai, kurie pažįsta personažus visuose vaidmenyse, žino jų charakterį (tam Morisas skiria ypatingą dėmesį), taip pat jų tipą, nes kiekvienas turi tam tikrą amplua ir niekad nevaidina rolės, neatitinkančios jo sugebėjimų, moralinių savybių arba ydų. Taigi nuolatiniai teatro lankytojai jau tartum žino dalį tų personažų gyvenimo, dar jiems nepasirodžius. Kiekvienas turi savo pamėgtą tą ar

kitą personažą, jaučia kai kuriems net silpnybę. Visi žino, kad Plošiu, matydamas panelę Olimpiją Nantujė, negali nuslėpti savo pasitenkinimo. Lina švelniai myli Balandarą. Ponia Sand aiškiai neabejinga Venecijos dožui ir Gaspardui, geriausiam Adrijos jūros žvejui. Planė meilinasi panelei Idai. Aš dar turiu pasirinkti. Medinis gaidys niekados nieko nemylėjo. Jis niekina gražiąją lytį ir dažnai nerodo jai deramos pagarbos. Mes įsiliepsnojame meile vienas kitam. Aš viešai prisipažįstu jį mylinti, jis man atsako tuo pačiu...

— Kaipgi tu, Medinis gaidy, iki šiol ištikimas savo vardui, tu, nelaimingasis, štai taip įkliuvai! — sušunka Lina.

— Ko tu nori? Jos vardas *Žiuljeta* man kažką primena.

Adamas protestuodamas sušunka:

— Ne, to jau per daug!

Mes prapliumpame juoktis. Ponia Sand sužavėta pareiškia, kad Adamas įkliuvo ir kad tai didelė Moriso sėkmė"...

Adamai suprato, kad Sand tikrai buvo savimi tik Noane. „Kartais aš iš jo pabėgdavau, bet tik dėl to, kad esu bastūnė",— sakydavo ji juokdamasi. Ji vis labiau buvo linkusi manyti, kad jos „kavalkados" buvusios atsitiktinės išdaigos, bėgant nuo kaimo gyvenimo, kuris tik vienas jai patikęs. Noane tuo metu viešėjo Diuma sūnus (kuris 1864 m. vedė žaliaakę kunigaikštytę); Gotjė, gerasis Teo, kuris pirmą kartą čia apsilankęs nusprendė, kad Žorž priešiškai nusiteikusi, nes žvelgė į jį, netardama nė žodžio; Floberas, kurį vargais negalais pavyko prikalbinti atvažiuoti ir kuris erzino ponią Adam sakydamas, kad būsimoje respublikoje triumfuosiąs pavydas ir kvailumas; Turgenevas, kurį atvežė Polina Viardo ir kurio romanais Sand žavėjosi. („Jis labai stebisi, kai jam sakau, kad jis yra didis menininkas ir didis poetas".) Kartą net atvyko visa Odeono teatro trupė, tikras gastroliuojantis *komiškas romanas,*— dainos, juokai ir šaldytas šampanas ligi trečios valandos ryto.

Dienotvarkė buvo pastovi.

Sand Floberui: „Aš čia kasdien lindžiu ligi kaklo vandeny ir atgaunu jėgas šaltame, ūksmingame upelyje, kurį dievinu ir kuriame esu praleidusi daug savo gyvenimo valandų ir atsigavusi po to, kai pernelyg ilgai išsėdėdavau viena su rašaline..." Vasarą Sand visada maudosi tame šaltame ūksmingame upelyje. Dvyliktą valandą bendrai su visais pusryčiau-

ja, paskui ilgai vaikšto po parką, apžiūri gėles, dirba arba duoda pamokas Ororai; ji net randa laiko mokyti gaisrininkų būrio trimitininką trimituoti.

Žorž Sand Žiuljetai Adam, 1869 metų sausio 10 d.: „Tai bent užsiėmimas! Bet kaip aš dabar tą reikalą išmanau! Signalas keltis, signalas patikrinimui, išsiskirstyti, rinktis kuopon, aliarmo signalas, greitas žingsnis, paprastas žingsnis ir t. t. Aš naudojuosi proga pamokyti muzikos pagrindų mūsų žmogelį, malūnininko mokinį, kuris nemoka skaityti, bet yra nuovokus, išmoks..."

Šeštą valandą pietūs. Vėl pasivaikščiojimas po sodą, po to visi grįžta į mėlynąją svetainę, ir Sand skambina klasikus, ispanų melodijas arba senas berijiečių dainas. Vaikai eina gulti; visi susirenka aplink stalą. Sand dėlioja pasiansą arba siuva suknutes anūkėms; Morisas piešia karikatūras; kiti lošia „jūrų kautynes" arba domino; kartais kas nors balsiai skaito. Floberas, Turgenevas ir pati Sand atiduoda šiai auditorijai įvertinti dar neskelbtus kūrinius. Bet dažniausiai gana vaikiškai juokaujama. Pati būdama tyli, Žorž Sand mėgsta visą tą triukšmą aplink save. „Linksmumas,— sako ji,— geriausia kūno ir proto higiena." Ji tiki linksmumu kaip sveikata ir gerumu ir nori, kad jis būtų *hénaurme*[1], kaip sako jos bičiulis Floberas. Sulaukusi apie šešiasdešimties metų, ji vis dar neišsigydė nuo išdaigų pomėgio. Su Morisu paslepia gaidį malkų dėžėje Adamų kambaryje, ir vargšas Edmonas negali sumerkti akių. Žiuljeta atsirevanšuoja, papirkdama varpininką-duobkasį, kad jis skambintų visais varpais *Viešpaties angelą*, tuo pažadindamas visą namą. Floberas niurna. Jis, kaip nesunku spėti, yra „nepakenčiamas marionečių teatre, nes viską kritikuoja ir nepripažįsta, kad tai kvaila". Sand iš bičiuliško keršto jam dedikuos romaną „Riedantis akmuo", kuriame ji Noano marionetes pavers šios knygos personažais.

Mat ji vis dar rašo romanus, nors nelabai jais tiki. „Bet pripranti į viską žiūrėti kaip į karinį įsakymą ir eini į ugnį nesvarstydamas, ar būsi nukautas, ar sužeistas... Einu tiesiai savo keliu, kvaila kaip aulas ir kantri kaip berijietė..." Kiekvieną naktį, svečiams jau sugulus, ji tvirta savo rašysena užpildo dvidešimt lapų. Niekados neperrašinėja, mažai taiso.

[1] Iškr. énorme *(pranc.)* — begalinis.

„Aš rašau taip, kaip kiti sodininkauja",— sako ji. Tai nėra tobula, bet „senas, poilsio išėjęs trubadūras retkarčiais padainuoja romansą, mėnuliui šviečiant, per daug nesirūpindamas, gerai ar blogai jis dainuoja, kad tik išdainuotų motyvą, kuris šmėkščioja jo galvoje..." Laikosi kuo kukliausiai. Tikrai žavisi ne tuo, ką pati rašo, o „Jausmų ugdymu". Labai sielojasi, kai nepalankūs straipsniai nuliūdina Floberą. „Sunku net įsivaizduoti,— sako ji,— koks Floberas sąžiningas menininkas, kaip jis rūpinasi forma." Bet ji daro subtilią išlygą: „Jį varžo tai, kad jis nežino, ar yra poetas, ar realistas, jis yra ir tas, ir tas."

Tokios pat teisingos kritinės mintys išsakomos ir jos ano meto laiškuose jaunam rašytojui, Ipolitui Tenui, kurį ji sutiko pas Manji. „Jūs paskyrėte Balzakui prideramą vietą, kurios jis, gyvas būdamas, nesusilaukė. Dideli protai jo nepripažino, ir jis dėl to kentėjo. Kiek kartų jam sakiau: „Būkite ramus! Jūs liksite viršūnėje." Kai Tenas jai atsiuntė „Tomą Grendoržą", ji pagyrė, kad veikalas protingas ir liudija apie autoriaus talentą, bet padarė keletą išlygų.

Žorž Sand Tenui, 1867 metų spalio 17 d.: „Man nepatinka fikcija, kuri sudaro foną pono Grendoržo samprotavimams. Man nepatinka jo pavardė, man nepatinka jo pedikiūras, nepatinka jo sūdyta kiauliena ir aliejus, o dar labiau nepatinka jo šokėja. Viskas, mano nuomone, pateikta šaltai, ne laiku, komizmas labai angliškas, tai yra keistas ir nelinksmas. Prancūziškas intelektas mėgsta įtikimumą. Moljeras, tas logikas, yra jo nemirtingas reiškėjas. Tristramas Šendis mus stebina, nors nelabai smagina, ir mums tikrai patinka tik jausmingoji ir grakščioji veikalo pusė. Nesuprantama, kodėl ponas Grendoržas, kuris yra įžymus tapytojas, subtilus kritikas, puikus menininkas, parodytas kažkokiu juokingu keistuoliu, dar mažiau suprantama, kodėl jis ištvirkėlis. Autorius turėjo kažkokią savo mintį, bet skaitytojai jos nepagauna: tas neaiškumas liūdina arba veda iš kantrybės..."

Labai prancūziška ir puikiai išreikšta nuomonė.

Noano ponia kūriniams siužetus ima iš savo aplinkos. Romanas „Panelė Merkem" parašytas jos dukters Solanžos gyvenimo motyvais. Sand vaizduoja savo dukterį Ernestos diu Blosė personažu, jos „charakteris išdidus, įnoringas, linkęs į prieštaringumus, kartais keistas, kartais praktiškas ir mokan-

tis išnaudoti savo padėtį." Kaip Solanža nutraukia sužadėtuves su berijiečiu bajoru Fernanu de Preo ir išteka už Klezenžė, taip ir Ernesta nutraukia sužadėtuves su vietos dvarininkėliu ponu de La Toronė ir išteka už Monrožė. Atrodo, kad po dvidešimt vienerių metų Žorž Sand rėmėsi senais, jos pačios išsaugotais arba jai grąžintais laiškais. Solanža liko sunkiai išaiškinama mįslė. Ta graži keturiasdešimtmetė moteris turėjo turtingų meilužių iš garbingų šeimų, ir gaudavo iš jų nemenką finansinę paramą, bet tai jai nekliudė imti pinigus ir iš tėvo, ir iš motinos.

Apibendrinant galima sakyti, kad, aistroms užgesus, Žorž yra laiminga. „Ar aš verksiu Palmyros griuvėsiuose? Ne, tai praeis, kaip sako Lamberas. Mano amžininkų nelaimė ta, kad jie norėtų grįžti į praeitį. Niekas negrįžta; mes taip pat praeiname; mes kaip vanduo, kuris čiurlena ir teka, bet jeigu mums pavyko atspindėti gražius dalykus, kuriuos mylėjome ir apdainavome, ar negana tekėti, ar negana čiurlenti? Tęsti būtų nuobodu, pradėti iš pradžių — baisu. Žmogus sensta vienas, liūdnas ar susikaupęs, bet ramus, kuo toliau, tuo ramesnis!.." Ji jaučiasi puikiai, tamsiai įdegusi nuo saulės; dar pajėgia vaikščioti visą dieną ir grįžusi išsimaudyti šaltame Endre.

Žorž Sand Žozefui Desoė, 1868 metų liepos 5 d.: „Aš jau pragyvenau šešiasdešimt keturis pavasarius. Dar nejaučiu metų naštos. Vaikštau tiek pat, dirbu tiek pat, miegu taip pat gerai. Mano akys pavargusios, bet aš jau seniai nešioju akinius, tad lieka tik pasirinkti numerį, ir viskas. Kai nebegalėsiu dirbti, tikiuosi, nebeturėsiu ir noro dirbti. Beje, visi kažkodėl bijomės senyvo amžiaus, lyg būtume tikri, kad jo sulauksime. Negalvojame apie tai, kad nuo stogo gali nukristi čerpė. Geriausia visada būti pasiruošusiam ir džiaugtis senatve dar labiau, negu mokėta džiaugtis jaunyste. Kai žmogui dvidešimt metų, jis veltui leidžia tiek laiko ir taip švaisto gyvenimą! Mūsų žiemos metai skaičiuojami dvigubai, tai mums paguoda..."

Gyvenimo lenktynėse lyderių grupė vis mažėja. 1869 metais mirė pirmas dvasinis Žorž vadovas — Sent Bevas. Į gyvenimo pabaigą jis giedojo ditirambus Napoleonui III, tuo sukeldamas Flobero pasišlykštėjimą. „Taip, prie manęs! Garbsto Badengė! O juk buvome vieni!"

Giustavas Floberas poniai Žorž Sand, 1869 metų spalio 14 d.: „Pasimatysime šeštadienį vargšo Sent Bevo laidotuvėse. Kaip mažėja tas būrelis! Kaip nyksta negausūs sudužusio „Medūzos" plausto keleiviai!.."

1870 metų birželio 29 d.: „Buvome septyni, kai pradėjome rinktis pietų pas Manji, dabar mūsų beliko trys: aš, Teo ir Edmonas Gonkuras! Per pusantrų metų išėjo vienas po kito: Gavarni, Buijė, Sent Bevas, Žiulis de Gonkuras, ir tai dar ne viskas!"

Kazimiras buvo dar gyvas. Žmona nesiliovė iš tolo jį sekusi ir nuolat įspėdavo Solanžą ir Morisą, kad tėvas gali testamentu palikti turtą nesantuokinei dukrai, ir tada jie netektų Gijeri. Jos paraginti, jie iškėlė tėvui bylą, norėdami išsiaiškinti dėl baronienės Diudevan testamento. Žorž Sand vedė visas derybas „su motinos aistringumu, moters gudrumu ir teisininko apsukrumu." Kazimiras sielojosi dėl to proceso, jį ėmė kamuoti nemiga, jis prarado sveikatą. Jam niekados neužtekdavo jėgų kovoti prieš Ororą. Buvo pareikalauta, kad jis parduotų Gijeri. Iš gautų pinigų sau jis pasiliko šimtą keturiasdešimt devynis tūkstančius frankų; Morisas ir Solanža pasidalijo likusius (šimtą trisdešimt tūkstančių frankų). Kazimiras persikėlė į Barbasto kaimą, už šešių kilometrų nuo Gijeri, kur jis ir mirė 1871 metų kovo 8 d. Nuo bėdų suminkštėjo jo smegenys ir sutriko protas, nes 1869 metų gegužės mėnesį jis pasiuntė imperatoriui keistą laišką, kuriame „baronas Diudevanas, buvęs Pirmosios Imperijos karininkas", prašė Garbės legiono kryžiaus:

„Aš pagalvojau, jog atėjo laikas kreiptis į Jūsų Didenybės širdį — noriu gauti garbingą apdovanojimą, kurio, manau, esu nusipelnęs. Savo dienų saulėlydyje trokštu gauti Garbės legiono kryžių. Tai aukščiausia malonė, kurios maldauju Jūsų imperatoriškąją didenybę. Prašydamas to apdovanojimo, remiuosi ne tik savo nuopelnais kraštui ir teisėtai valdžiai nuo 1815 metų, nuopelnais, kurie galbūt kuklūs ir nereikšmingi, bet ir įžymiais nuopelnais savo tėvo, ištikimai tarnavusio šaliai nuo 1792 metų ligi grįžimo iš Elbos salos. Dar daugiau, aš drįstu paminėti ir šeimynines nelaimes, kurios priklauso istorijai. Susituokęs su Liusile Diupen, žinoma literatūroje Žorž Sand vardu, žiauriai kentėjau kaip vyras ir tėvas, todėl esu įsitikinęs, kad nusipelniau palankaus dėmesio visų tų, kurie

sekė liūdnus įvykius, paženklinusius tą mano gyvenimo laikotarpį..."

Napoleonas III nemanė, kad santuokinės nelaimės, nors ir istorinės, nusipelno kryžiaus, bet tas laiškas jam pasirodė pikantiškas, ir, matyt, imperatorius jį skaitė lankytojams, nes 1870 metais, jam atsisakius nuo sosto, laiškas buvo rastas ant jo rašomojo stalo.

Žorž nė nemanė gailėtis Kazimiro. Gyvenime patyrusi daug nesėkmių, ji džiaugėsi, sulaukusi galingos, gerbiamos, triumfinės senatvės. Matydami dabartinį jos gyvenimą, bičiuliai prisimindavo, kaip ji pavaizdavo vienos iš ankstesniųjų savo pašėlusių herojų, Metelos, senatvę. „Žmonės ja žavėjosi ir tame amžiuje, kai meilės metas jau buvo praėjęs; žvelgdamas į ją, apsuptą žavių Saros vaikų, pagarbiai sveikinamą, jautei susijaudinimą, kuris apima sielą, matant giedrą, harmoningą ir ramų dangų, iš kurio ką tik dingo saulė..." Kartą ji atvertė savo albumą *Sketches and Hints* romantiškais viršeliais, kuriame Miusė, o paskui Mišelio laikais ji fiksavo karštus savo jausmus. Ją nustebino ir jai nepatiko ta moteris, kokia ji buvo kitados.

1868 metų rugsėjis: „Atsitiktinai perskaičiau tą knygą. Buvau ją įsimylėjusi, norėjau joje rašyti gražius dalykus. O rašiau tik kvailystes. Šiandien man viskas atrodo pompastiška. Bet tada tariausi esanti nuoširdi. Įsivaizdavau, kad darau galutinę išvadą apie save. Ar galima daryti tokią išvadą? Ar galima save pažinti? Ar kada nors galima *kuo nors* būti? Jau nieko nebežinau. Man atrodo, kad žmogus keičiasi diena iš dienos ir, metams bėgant, virsta nauja būtybe. Veltui ieškau savyje, neberandu nieko iš tos, kokia buvau: nerami, siautėjanti, nepatenkinta savimi, nirštanti ant kitų. Žinoma, aš turėjau *didybės* chimerą. Tai buvo laiko mada, visi norėjo būti didūs, o nepasiekę didybės, puldavo į neviltį. Nelengva man buvo išlikti gerai ir nuoširdžiai. Ir štai esu labai sena, maloniai leidžiu šešiasdešimt penktus metus. Likimo ironijos dėka jaučiuosi daug geriau, esu daug stipresnė ir guvesnė, negu jaunystėje; galiu ilgiau vaikščioti, ilgiau dirbti naktį, lengvai atsibundu, puikiai išmiegojusi... Esu visiškai rami, mano senatvė skaisti tiek protu, tiek ir veiksmais, nė kiek nesigailiu jaunystės, netrokštu šlovės, negeidžiu pinigų, nebent tik tiek, kad galėčiau truputį palikti savo vaikams ir

anūkams. Nejaučiu jokio nepasitenkinimo bičiuliais. Vienintelis sielvartas, kad žmonija gyvena blogai, visuomenė tartum atsuko nugarą pažangai, bet kas žino, ką slepia savyje tas bejėgiškumas? Koks pabudimas bręsta šitame sustingime? Ar ilgai gyvensiu? Ar ta nuostabi senatvė, kuri man prasidėjo be ligų ir be nuovargio, pranašauja ilgą gyvenimą? Ar mirsiu staiga? Ar svarbu tą žinoti, jei kiekvieną akimirką galima žūti dėl nelaimingo atsitikimo? Ar dar būsiu naudinga? Štai ko reikia save klausti. Manau, kad taip. Jaučiu, kad galiu būti naudinga asmeniškiau ir betarpiškiau, negu bet kada. Nežinau, kaip įsigijau daug išminties. Galėčiau kur kas geriau auklėti vaikus, negu kitados. Tebesu tikinti, be galo tikinti dievą. Amžinas gyvenimas. Blogis, kada nors mokslo nugalėtas. Meilės apšviestas mokslas. Bet simboliai, paveikslai, kultai, žmogiškieji dievukai? Sudie! Aš jau visa tai peržengiau... Klysta tie, kurie mano, kad senatvėje žmogus rieda žemyn nuožulnia plokštuma; priešingai, milžiniškais žingsniais kyla aukštyn. Protinį darbą dirba taip pat lengvai, kaip vaikas — fizinį. Vis dėlto artėjame į gyvenimo pabaigą, bet kaip į tikslą, o ne kaip į pavojų...“

IV

KARAS IR KOMUNA

1870 metų liepos 1 d. Žorž Sand sukako šešiasdešimt šešeri metai. „Esu nesugriuvusi, labai sveika, judri, nejaučiu metų naštos“,— pažymėjo ji. Pragariškas karštis alsino Noaną; termometras pavėsyje rodė 45°; nė vienos žolelės; pagelto medžiai, nukrito lapai, afrikietiškame karštyje atrodė, tartum artėja pasaulio pabaiga. O paskui prasidėjo galvališkos nelaimės, miškų gaisrai, epidemijos. Išsigandę vilkai bastėsi prie namų. „Nesu mačiusi tokios liūdnos vasaros, negana to, dar paskelbtas karas...“

Negana to! Ta papildoma nelaimė jai atrodė greičiau absurdiška, negu pavojinga. Jai būtų suprantamas karo žygis Italijai išvaduoti, bet tarp Prancūzijos ir Prūsijos „šiuo metu iškyla tik savimeilės klausimas, noras pažiūrėti, kas turės

geresnius šautuvus". Plošiu, labai šovinistiškai nusiteikęs, rašė jai iš Paryžiaus, kad liaudis „staugia iš entuziazmo". Ji liūdnai atsakė: „Provincijoje ne taip. Visi sukrėsti; visiems tai atrodo valdovų žaidimas..."

Floberui: „Aš laikau šį karą gėdingu... „Malbrukas eina į karą..." Kokia pamoka tautoms, kurios nori absoliutinių valdovų!"

Rugpjūčio pradžia buvo baisi. Jokių žinių iš armijų. Tas niūrus laukimas vargino. Laikraščiai, priversti tylėti, nieko nepranešinėjo. Žorž Sand matė, kaip valstiečiai įniršę ant imperatoriaus. „Nėra nė vieno, kuris nesakytų: „Pirmą kulką mes jam suvarysim į galvą!" Jie to nepadarys, jie bus labai geri kareiviai... Bet tai rodo jų nepasitikėjimą, nepalankumą, pasiryžimą jį nubausti per būsimus balsavimus."

Žiuljetai Adam: „Reikia vienu užsimojimu išvyti prūsus ir imperijas."

Morisas būtų mielai stojęs į armiją, bet visur viešpatavo sąmyšis. „*Prie ginklų!* Kokių ginklų?" Trūko šautuvų, maisto, visko. „Trys prūsai galėtų užimti La Šatrą; visiškai nebuvo pasiruošta atremti priešą."

Rugpjūčio pabaigoje ėmė sklisti žinios apie baisią nelaimę.

Žorž Sand dienoraštis, 1870 metų rugsėjo 4 d.: „Pagaliau oficiali telegrama. Nelaimę lemianti!.. Vienintelė paguoda: imperatorius pasidavė į nelaisvę. Bet mūsų vargšai kareiviai! Kiek reikėjo jų užmušti, kad keturiasdešimt tūkstančių pasiduotų... Tai Imperijos galas, tačiau kokiomis sąlygomis..."

1870 metų rugsėjo 5 d.: „Morisas mane pažadino ir papasakojo, kad Paryžiuje be pasipriešinimo paskelbta Respublika, negirdėtas, vienintelis tautų istorijos faktas... Dievas globoja Prancūziją! Ji vėl pasidarė verta jo žvilgsnio..."

Edmonui Plošiu: „Vis dėlto tegyvuoja Respublika!"

Rugsėjo mėnesį raupų epidemija nusiaubė Noaną. Teko išvežti mergaites. Visa šeima išvyko į Krezo departamentą. Lolo ir Titita žaidė prūsus, pasidariusios šautuvus iš nendrių stiebų. Miestelio aikštėse berniukai atlikinėjo pratimus su lazdomis. Žorž kentėjo ir kaip prancūzė, ir kaip pacifistė. Vokiečiai ją skaudžiai stebino. „Jie ateina šalti ir šiaurūs kaip sniego audra, nepermaldaujami savo atkaklumu, žiaurūs, reikalui esant, nors švelniausi įprastiniame gyvenime. Jie visai negalvoja, dabar ne tas laikas; apmąstymai, gailestis,

sąžinės priekaištai jų laukia namie. Žygiuodami jie veikia kaip karo mašinos, nesąmoningos ir baisios..." Sand, kaip ir Žiulis Favras, troško taikos, tačiau ne gėdingos taikos.

Grįžusi į Noaną, ji sužinojo, kad du oro balionai, pavadinti „Armanas Barbesas" ir „Žorž Sand" išskrido iš apgulto Paryžiaus. „Barbesas" atgabeno į Turą jauną deputatą, jau išgarsėjusį oratorių Leoną Gambetą, kuris tvirtino, kad, esą, dar galima apginkluoti Prancūziją ir laimėti karą. Žorž tuo netikėjo. „Mūsų diktatoriai Ture apakinti baisaus optimizmo." Gambetos improvizuojamos armijos nekėlė pasitikėjimo valstietiškai atsargiai poniai Sand... Ji svajojo apie tikrą, rinkimų įteisintą respubliką, tačiau baisėjosi ilgai besitęsiančia diktatūra, kurios nelydėjo net karinė sėkmė.

Žorž Sand dienoraštis, 1870 metų gruodžio 7 d.: „Sunku ką nors suprasti, galima išeiti iš proto. Mes esame atskirti nuo viso pasaulio, tarsi laivo keleiviai: jį blaško priešingi vėjai, ir jis negali pajudėti iš vietos..."

1870 metų gruodžio 11 d.: „Vyriausybė persikelia iš Turo į Bordo. Gambeta vyksta į Luaros armiją. Ar jis ketina asmeniškai jai vadovauti? Jis arba konsulas Bonapartas, arba pramuštgalvis, kuris viską pražudys. Dabar jis vaidina penktame veiksme. Jis turi arba laimėti, arba leistis užmušamas... Aš vis dirbu ir, juo arčiau pavojus, tuo žvitriau. Norėčiau užbaigti viską, ką esu sumaniusi, kad galėčiau numirti patenkinta, jog dirbau ligi paskutinės akimirkos..."

Pačiame karo įkarštyje įvairių partijų šalininkai pjovėsi. Paryžiuje grasino *raudonieji*. Sand jų nebijojo, nes jų tarpe turėjo senų bičiulių, kaip Feliksas Pija, revoliucionierius profesionalas nuo 1830 metų. Ji labiau bijojo monarchistų, bonapartistų arba diktatūros. Piktinosi Gambetos vykdomais valymais. „Apgailestaudama žiūriu, kaip valdininkai ir pareigūnai keičiami naujais milžinišku mastu." Ypač jai atrodė neteisėta ir pavojinga atsisakyti balsavimo. Paryžiaus ekstremistai, kaip ir Bordo vyriausybė, remiasi „aktyvia mažuma". Užmiršusi, kad ji pati gynė tą tezę 1848 metais, dabar Sand ją smerkė. „Panieka masėms — štai šio meto nusikaltimas." Kai bombarduojant Paryžių jos bičiuliai, Žiuljeta Adam, Edmonas Plošiu, Eženas ir Estera Lamberai, Eduaras Rodrigas, atsidūrė pavojuje, ji įniršo ant Gambetos. „Padarėme pražūtingą klaidą, tikėdami, kad užtenka rodyti narsumą ten, kur

reikėjo giliai suvokti tikrovę. Vargše Prancūzija! Vis dėlto reikėtų atverti akis ir išgelbėti tai, kas iš tavęs liko!" Ji tikėjo, kad Gambeta padorus ir įsitikinęs savo teisumu, bet apgailestavo, kad jis visiškai neturi sveiko proto. „Didelė nelaimė manyti, kad gebi susidoroti su pernelyg painiu uždaviniu..." Ji peikė jo kalbas, kurios baigdavosi priedainiu tarsi kantata: „Tad kantrybės! Drąsos! Drausmės!" Sudėjęs daug šauktukų savo pranešimų pabaigoje, ponas Gambeta tariasi išgelbėjęs tėvynę."

Kai po paliaubų Paryžiaus vyriausybė vėl paėmė Prancūzijos vairą į savo rankas, Žorž Sand susidarė įspūdis, kad Gambeta bando uždelsti rinkimus, norėdamas išlaikyti Bordo diktatūrą ir pasipriešinti taikai. Ji ryžtingai stojo Paryžiaus pusėn. „Aš daug duočiau, jei galėčiau būti tikra, kad diktatorius atsistatydino. Imu jo nekęsti už tai, kad per jį žmonės veltui tiek kentėjo ir mirė. Jo šlovintojai mane siutino, kartodami, kad jis išgelbėjęs mūsų garbę. Mūsų garbė būtų buvusi išgelbėta ir be jo. Prancūzija nėra tokia niekšiška, kad jai būtų reikalingas narsumo ir pasiaukojimo mokytojas priešo akivaizdoje. Šiame kare visos partijos turėjo savo didvyrių, visi luomai davė kankinių. Mes turime visišką teisę keikti tą, kuris žadėjo mums pergalę, o tik įstūmė mus į neviltį. Mes turėjome teisę reikalauti iš jo bent trupučio talento, o jis neturėjo netgi sveiko proto." Tačiau ji pridūrė: *„Tegu dievas jam atleidžia!"*

Žorž Sand dienoraštis, sekmadienis, 1871 metų sausio 29 d.: „Ak! Viešpatie, pagaliau, pagaliau! Pasirašytos paliaubos dvidešimt vienai dienai. Šaukiamas susirinkimas Bordo mieste. Teñ turi atvykti vienas Paryžiaus vyriausybės narys. Daugiau nieko nėra žinoma. Gambeta atrodo įniršęs. Jo diktatūra įstrigs jam gerklėje... Ar Paryžius bus aprūpinamas maistu? Ar iš tų paliaubų išeis taika? Ar mes galėsime susisiekti su Paryžium? Suprefektas, kuris antrą valandą atvežė mums pranešimą, mano, kad Gambeta priešinsis. Tada bus pilietinis karas? Gambeta greičiau gali pasirinkti karą, negu atsisakyti valdžios!"

Kaip ir 1848 metais, rinkimuose masiškai dalyvauta. Išskyrus Paryžių, taikos partija nugalėjo visur.

Žorž Sand dienoraštis, 1871 metų vasario 15 d.: „Paryžiuje dienos didvyris yra Lui Blanas, labiausiai nekenčiamas, pats

nepopuliariausias žmogus 1848 metų gegužę. O permainingas likime! Provincijoje dienos didvyris yra ponas Tjeras, išrinktas dvidešimtyje departamentų. Du šiuolaikinės epochos istorikai. Du nykštukai, bet ūgis čia neturi reikšmės. Būdami didžiai protingi vyrai, jie galbūt susitars, jeigu per daug nepavydės vienas kitam..."

Sand, nusiminusi dėl sunkių taikos sąlygų, vis dėlto buvo už tai, kad karą pagaliau reikia baigti.

Žorž Sand Edmonui Plošiu, 1871 metų vasario 2 d.: „Nesisielok, nesisielokite: jūs visi atliekate savo pareigą... Nelaimė neteršia, ir nors Prancūzija skęsta kraujyje, ji neskęsta purve... Dabar reikia sudaryti taiką, laimėti kiek galint geresnę, o ne atkakliai siekti karo — iš pykčio ir keršto už mūsų nelaimes..."

Sand suprato, kad Prancūzija greitai atsigaus. Būdama Beri valstietė, ji žinojo, kad šalis turi begalinius išteklius ir nuostabiai geba atgyti. Žorž Sand, kuri pati ne kartą gyvenime yra buvusi ant savižudybės slenksčio ir kiekvieną kartą mokėdavo nugalėti tas dvasines krizes ir vėl pradėdavo naują jaunystę, atrodė tarsi Prancūzijos simbolis.

Tjeras, kurį ponia Sand kitados taip niekino, virto jos akyse mažiausia blogybe. Jis susitaikė su respublika nuo to laiko, kai pasidarė jos vadu. Tjeras manė, kad respublika bus „santvarka, skleidžianti mažiausią nesantaiką mūsų tarpe", jeigu jis jai vadovaus. Laukė milžiniški darbai: reikėjo išvaduoti teritoriją, atstatyti kraštą, paruošti konstituciją. Tjeras jautėsi sugebąs viską sėkmingai įvykdyti. Bet patriotiškasis Paryžius nepripažino sutarties, socialistiškasis Paryžius nepripažino reakcinio susirinkimo, Paryžius — sostinė nesutiko, kad vyriausybė būtų Versalyje. Sand sunerimusi stebėjo, kaip priemiesčiai maištauja.

Žorž Sand dienoraštis, 1871 metų gegužės 5 d.: „Prūsai įžengė į Eliziejaus laukus kovo 1 d. rytą ir išėjo *(sic)* 3 d. rytą, neužmezgę jokio kontakto su gyventojais. Paryžius laikėsi labai protingai ir labai oriai, bet būgštaujama, ypač prūsams išėjus, kad gali pasikartoti Birželio dienos. Į Paryžių siunčiama kariuomenė. Ar išvengsime partijų nevilties priepuolio?.."

1871 metų kovo 8 d.: „Harisas man rašo, kad miesto išorė vėl elegantiška: vėl atsirado dujos, pasirodo kokotės. Tačiau

jis tiki, kad netrukus prasidės atmintina diena; aš dar tuo netikiu..."

1871 metų kovo 19 d.: „Dar didesni neramumai. Paryžių apėmusi neregėta beprotybė. Vakar naktį bandyta atsiimti Monmartro patrankas: kariuomenė, kuri apsupo vadinamąją „Avanteno kalvą", savo ruožtu buvo apsupta ginkluotų Belvilio gyventojų ir pasidavė. Pasakojama apie trumpalaikį susišaudymą, kuris tučtuojau liovęsis, kareiviams atsisakius šaudyti į liaudį... Dieną vyriausybė pasiuntė depešą, kurioje pranešama, kad ji visa esanti Versalyje, raginama vykdyti tik jos įsakymus; iš to galima spėti, kad užimta Rotušė ir kad Paryžiuje nugalėjo revoliucija, maištas ar sąmokslas. Ar prasidėjo naujos Birželio dienos? Aš nuo viso to sergu. Antuanas[1] ir de Vasonas[2] atėjo pietų. Visi nusiminę..."

Paskui buvo Komuna. Paryžius apsistatė barikadomis, patrankomis kulkosvaidžiais. Sand šį sykį buvo nusiteikusi prieš sukilėlius.

Žorž Sand dienoraštis, 1871 metų kovo 22 d.: „Minia, kuri jais seka, yra iš dalies apmulkinta ir pamišusi, iš dalies niekšiška ir pikta..."

Ketvirtadienis, 1871 metų kovo 23 d.: „Baisi avantiūra tęsiasi. Jie reikalauja išpirkų, grasina, suiminėja, teisia. Neleidžia teismams veikti. Jie pareikalavo iš banko milijono, iš Rotšildo *(sic)* penkių šimtų tūkstančių frankų. Žmonės jų bijo, nusileidžia. Prasideda mūšiai gatvėse; Vandomo aikštėje jie ėmė šaudyti ir nukovė keletą jiems priešiškos demonstracijos žmonių. Jie užėmė visas merijas, visas viešąsias įstaigas. Grobia šaudmenis, maisto produktus. Jų laikraštis *Officiel* yra niekšiškas. Jie juokingi ir neišauklėti, ir matyti, kad patys jau nebežino, kaip baigti savo pradėtą perversmą. Versalio susirinkimas kvailai reakcingas. Jis nenori taikytis. Žiulis Favras dar reakcingesnis už jį. Jis kursto Versalį prieš Paryžių. Tjeras apsukresnis, geriau valdosi, nors matyti, kad jis labai įžeistas. Susirinkimas jam priešinasi ir neleidžia kalbėti..."

Ji smerkė savo bičiulius, Paryžiaus respublikonus, kurie

[1] Antuanas Liudrė-Gabijo buvo Žorž Sand advokato sūnus.
[2] Polenas de Vasonas gyveno su žmona Varenų pilyje, netoli Noano; jo žmona buvo susigiminiavusi su Perigua šeima, su Giustavu Papė ir su Nero šeima.

leido maištininkams nuversti vyriausybę. „Laiškas nuo Plošių. Jis iš tų, kuriuos galima palyginti su nuomininku, kuris sudegina namą ir sudega jame pats, norėdamas iškrėsti piktą pokštą savininkui..."

Taip tęsėsi nuo kovo ligi birželio, paskui nugalėjo Tjeras.

Žorž Sand dienoraštis, 1871 metų birželio 1 d.: „Paryžiuje viskas baigėsi gerai. Ardomos barikados, laidojami lavonai ir atsiranda naujų, nes daug šaudoma ir masiškai suiminėjama. Daug nekaltų arba truputį kaltų sumokės už kaltesnius, kurie paspruks. Aleksandras[1] sako, kad jis liepia daugelį išleisti, remdamasis fizionomikos mokslu, kurio jį mokęs daktaras Favras. Jo laiškas keistas, ir nesuprantu, kaip jam pavyksta palenkti karo lauko teismus išklausyti patarimų taikyti tą mokslą praktikoje. Hugo visai pablūdo. Skelbia beprotiškus dalykus, ir Briuselyje įvyko demonstracija prieš jį..."

1871 metų birželio 7 d.: „Smulkiai apie Paryžiui padarytą žalą. Ji milžiniška, o planuota viską sudeginti. Tai Tamango viešpatavimas. Nežinia, kas vyksta. Bailus miesčionis, kuris viską iškentė, dabar norėtų visus užmušti. Nejaugi tebešaudoma vietoje be formalumų? Tai baisu..."

Matydama kraštutines represijas, tokias pat žiaurias, kaip ir Komunos laikais, Žorž Sand, kaip dažnai būna doriems žmonėms, su visais nesutarė. Politiniai bičiuliai jai prikaišiojo, kad ji nebesuprantanti, jog barikados reikalingos; priešai — kad jai trūkstą tvirtumo. Ji liko ištikima doktrinai, kurią vadino švento Jono evangelijos doktrina.

„Man nereikia savęs klausti, kur yra mano draugai ir kur mano priešai. Jie ten, kur juos išmetė audra. Tie, kurie nusipelnė mano meilės, nors ir žiūri į viską kitomis akimis, liko man brangūs. Tų, kurie mane neapgalvotai peikia ir pameta, nelaikau priešais. Kiekviena neteisingai atimta draugystė išlieka nepaliesta širdyje, nenusipelniusioje įžeidimo. Ta širdis yra aukščiau savimeilės; ji moka laukti ir tikėtis, kad grįš teisingumas ir meilė."

Abiejų stovyklų šalininkų smurtas ir niekšybės pylė nešvarų vandenį ant pesimisto Flobero malūno: „Romantikai gaus, ko nusipelnė už savo amoralų sentimentalumą... Rūpi-

[1] Aleksandras Diuma-sūnus.

namasi pasiutusiais šunimis, o ne tais, kuriuos jie sukandžiojo..." Žorž Sand ragino jį būti protingu.

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1872 metai: „Nereikia sirgti, nereikia niurzgėti, mano senas trubadūre. Reikia kosėti, nusišnypšti nosį, pasveikti, sakyti, kad Prancūzija pamišusi, žmonija kvaila, ir kad mes esame netobuli gyvūnai, bet vis dėlto reikia mylėti save, savo giminę ir ypač savo bičiulius. Beje, galbūt tas chroniškas piktinimasis yra tavo dvasinės sąrangos poveikis; mane tai nužudytų... Tu pasakysi, ar galima ramiai gyventi, kai žmonija elgiasi taip beprasmiškai? Aš sakau sau, kad galbūt elgiuosi taip pat beprasmiškai, kaip visa žmonija, ir kad laikas man pagalvoti, kaip pasitaisyti..."

Tai buvo išmintingas patarimas. Jeigu, užuot smerkęs savo laikus, kiekvienas išsišluotų prie savo durų, gatvė būtų bent kiek švaresnė. Praėjo keletas mėnesių, o Floberas neatlyžo. Susirinkimas dabar svyravo tarp monarchijos ir respublikos.

Floberas poniai Sand: „Viešoji nuomonė man atrodo vis niekšingesnė. Kokias kvailybių gelmes pasieksime? Prancūzija iš lėto skęsta kaip supuvęs laivas, ir svajonė išsigelbėti atrodo neįgyvendinama net stipriausiems... Nemanau, kad šiandien būtų galima iškelti naują principą arba gerbti senuosius. Tuo tarpu kartoju sau žodžius, kuriuos man kažkada pasakė Litrė: „Ak, mano mielas! Žmogus — labai nepastovus junginys, o žemė prasčiausia planeta..."

Tiesą sakant, tie žodžiai nebuvo labai protingi. Prasčiausia planeta? Prastesnė už kokią? Negi Saturne ar Marse reikalai klojasi geriau? Sand sutiko su Renanu, kad reliatyvaus išgelbėjimo reikia laukti iš protingos respublikos. „Ji bus buržuazinė ir labai netobula, bet reikia pradėti nuo pradžios. Mes, menininkai, neturime kantrybės. Norime tuojau pat Telemo abatijos, bet prieš pasakant: „Daryk, ką nori!", reikės pereiti per: „Daryk, ką gali!" O grįžti prie diktatoriškos valdymo formos, jos nuomone, būtų pragaištinga.

„Visuotiniai rinkimai, tai yra visų valios išraiška, gera ar bloga, tai apsauginis vožtuvas, kurio nepastebėjus, vėl gali įsiliepsnoti pilietinis karas. Kaip tai? Jums duotas nuostabus saugumo laidas, surasta ta didelė socialinė atsvara, o jūs norite jį apriboti ir paralyžiuoti?"

Tai jau nebebuvo 1848 metų revoliucinė dvasia, bet Trečiosios Respublikos išmintis. Ji turėjo savo gerų pusių.

V

NUNC DIMITTIS...[1]

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1872 metų lapkričio 6 d.: „Na kodėl tu nevedi? Būti vienam nepakenčiama, pražūtinga ir, be to, skaudu tiems, kurie jus myli. Visi tavo laiškai baisiai liūdni ir spaudžia man širdį. Nejaugi neturi moters, kurią tu myli arba kuri tave noriai mylėtų? Pasiimk ją pas save. Ar nėra kur nors berniuko, kurio tėvu galėtum save laikyti? Išaugink jį. Pasidaryk jo vergu. Užmiršk save dėl jo... Ar aš žinau ką dar? Gyventi tik sau yra bloga..."

Ji pati gyveno taip, kaip patarinėjo. Pirmiausia visus pokario metus Žorž Sand buvo karštai mylinti senelė. Koks džiaugsmas tai mokytojai iš pašaukimo buvo dėstyti Lolo geografiją, istoriją, fonetiką, mokyti skaityti Tititą. Orora buvo Žorž numylėtinė. „Ji atima man daug laiko. Pernelyg greitai viską supranta, ir ją reikėtų vesti trigubais šuoliais. Ją domina tik tai, ką reikia suprasti, o tai, ką jau žino, jai nepatinka." Pasaulis vėl įgyja vertę, kai galima jį iš naujo atrasti vaikų akimis. Mergaičiukės zujo aplink senelę kaip triušiai po viržynus. „Viešpatie, koks gražus gyvenimas, kai viskas, ką myli, gyvena ir juda prie tavęs!"

Dabar jau drauge su anūkėmis ji džiaugėsi kelionėmis, gamta, saule, gėlėmis. O rašytojos darbas? Ne, ji mėgo jį ne daugiau, kaip kitados. Parašydavo du ar tris romanus per metus pagal sutartį su Biulozu (be to, per Šarlį Edmoną sudarė naują sutartį su laikraščiu *Le Temps*) — šeimai ir bičiuliams reikėjo pinigų. Ji gana gerai susidorodavo su savo uždaviniu, nes buvo įvaldžiusi profesinį meistriškumą, bet temos kartojosi tos pačios: kaimo idilė („Mariana Ševrez"), vaiko pagrobimas („Flamarandas" ir tąsa: „Du broliai"). Jeigu būtų galėjusi laisvai rinktis, būtų verčiau ilsėjusis ir siuvinėjusi. Floberas ragino ją skaityti jaunuosius: Emilį Zola, Alfonsą Dodė. Jai patiko jų knygos, bet jos atrodė jai labai niūrios.

Žorž Sand Giustavui Floberui, 1872 metų kovo 25 d.: „Gyvenimas nėra vien niekšų ir nenaudėlių sankaupa. Padorių

---

[1] Dabar atleidi... *(lot.)*.

žmonių ne taip jau maža, nes visuomenėje egzistuoja tam tikra tvarka, ir ne taip jau daug nusikaltimų lieka nenubaustų. Tiesa, vyrauja kvailiai, bet yra viešoji nuomonė, kuri juos veikia ir priverčia gerbti įstatymus. Tegu jaunieji rodo ir pliekia niekšus — tai gerai, tai net pamokoma, bet tegu mums parodo ir papasakoja apie tuos, kurie aniems priešinasi; nes kitaip naivus skaitytojas, tai yra, skaitytojas apskritai, nusimins, ims bjaurėtis, išsigąs ir, nenorėdamas įpulti į neviltį, jūsų nepripažins..."

Kritikai jau seniai liovėsi kalbėję apie naujus Žorž Sand romanus; net Hugo nebepaskyrė jai nė vieno straipsnio, nors Sand apie jį rašė; literatų tarpe ji jautėsi visai vieniša. Tačiau keletas naujos kartos žmonių ėmė girti jos idealizmą. Literatų pasaulis, kaip ir socialinis pasaulis, svyruoja aplink nejudamą tašką, *Itus et reditus.*[1] Švytuoklė grįžta į savo vietą. Kažkoks Anatolis Fransas atidavė deramą pagarbą puikiam ponios Sand talentui, kilnioms ir neaiškioms tos didelės ir naivios moters aistroms.

Tenas rašė: „Mes buvome kraštutiniai realistai; mes be saiko pabrėžėme gyvuliškus žmogaus bruožus ir visuomenės sugedimą", ir jis tikino Sand, kad dabar ji labiau negu bet kada turinti suvaidinti didelį vaidmenį ir kad prancūzai daug iš jos laukia.

Ipolitas Tenas poniai Žorž Sand, 1872 metų kovo 30 d.: „Gyvenkite mums dar ilgai; be to, ką turite širdyje ir galvoje, duokite mums kūrinį, kurio jus prašiau: prieinamesnį liaudžiai ir iškilnesnį; tai bus pamokslas, padrąsinimas sužeistiems ir palūžusiems žmonėms, šaukimas, paskatinimas, kurio prancūzai laukia; jie nori girdėti ne socialines tezes, net ne moralines tezes, jie nebenori jokių tezių, jie nori girdėti nuoširdžius ir kilnius balsus, tokius kaip Favilos, Rastinuko, de Vilmero, nes nori įsitikinti, kad egzistuoja didvyriškas pasaulis, ar bent kad jis galimas, ir jei truputį pakiltume aukštyn, mūsų pasaulis galėtų būti į aną panašus..."

Trumpai sakant, jis gyrė ją už tai, kad ji gelbsti tikėjimą, viltį ir gailestingumą. Ji buvo sužavėta ir labai nustebinta, „nes Floberas, kuris myli mane kaip žmogų visa širdimi, manęs taip nemyli kaip rašytojos. Jo nuomone, aš pasirinkau ne

[1] Išėjimas ir sugrįžimas *(lot.)*.

tą kelią, ir jis ne vienintelis iš mano bičiulių, kurie mane laiko greičiau geranoriu žmogumi, negu menininke..."

Vargšas Floberas nesiliovė pykęs. Jis apsiputojęs kalbėjo apie politiką, kuri „sugyvulėjusi". Jį persekiojo „Holbacho pinklės", ir jo komedijos „Kandidatas", „Silpnoji lytis" visiškai sužlugo. Žmonėms, turintiems gerą skonį, nebebuvo vietos šiame pasaulyje. Tačiau jis tebetikėjo menu menui, tinkamu žodžiu, sakinio ritmu, dailiai nušlifuotu kūriniu. Jam nebuvo svarbu, kas sakoma, kad tik būtų gerai pasakyta. Sand jį švelniai barė. „Tu stengiesi tik gerai sudaryti sakinį; tai šis tas, bet tai ne visas menas, tai net ne jo pusė." Ji maldavo jį atvažiuoti į Noaną pasisemti linksmybės ir meilės šeimos atmosferoje.

„Ar svarbu, kad tu turi net šimtą tūkstančių priešų, jeigu tave myli du trys geri žmonės!"

Bet 1872 metais Floberas nepasidavė. Veltui Polina Viardo, su kuria jis dažnai matydavosi, norėjo jį išsivežti — ji išvažiavo į Noaną viena su dviem „Polinutėm"— Mariana ir Klodi Viardo. Tai buvo trumpa, bet graži viešnagė. Kaip Listo laikais, kaip Šopeno laikais, Noane skambėjo muzika.

Žorž Sand dienoraštis, 1872 metų rugsėjo 26 d.: „Kokia diena, kiek emocijų, kokia jaudinanti muzika! Polina dainuoja dieną ir vakare... Ji vis puikesnė, ji neprilygstama. Aš bliaunu kaip veršis... Lolo *gėrė* muziką, išsproginusi akis. Viardo mergaitės žavingai dainavo... Krištoliniai balsai. Bet Polina, Polina, koks talentas!.."

1872 metų spalio 1 d.: „Polina dainuoja kartu su savo dukrelėmis „Fra Galina", kurią pati transponavo atlikti *trio*; žavu. Paskui dainuoja „Stikso dievus" iš „Alkestės"... Labai, labai gražu! Net šiurpulys eina per nugarą, taip jaudina. Esu apsvaigusi. Negaliu galvoti apie nieką kitą..."

1872 metų spalio 2 d.: „Polina truputį padainuoja ir pažada, kad dar padainuos vakare. Po pietų žaidžiame šaradas. Ir Lolo dalyvauja; vaizduoja šunį... Ji labai miela ir pasišalina pačiame žaidimo įkarštyje nemurmėdama! Žaidžiame šaradas ligi dešimtos, tada Polina dainuoja „Pančitą" ir penkias ar šešias žavingas ispaniškas dainas, Šumano „Pavasarį", o paskui Verdžio „Ledi Makbet". Aš ta arija nesižaviu, bet ji taip puikiai ją atlieka! O paskui klausomės „Somnambulės" fina-

lo, po to „Orfėjo"[1]. Polina tobulai perteikia ir džiaugsmą, ir skausmą..."

Pagaliau 1873 metų velykoms garbusis tėvas Kriušaras[2] atkeliavo į Noaną, kur jis jau rado Turgenevą. Floberas buvo supažindintas su įprastinėmis tų namų linksmybėmis. Pašėliški šokiai. Kiekvienas tris kartus keitė drabužius. Floberas pagaliau persirengė Andalūzijos šokėja ir sušoko fandangą. „Labai juokingas, bet uždūsta po penkių minučių. Jis daug senesnis už mane. Visada labai gyvo proto kūno nenaudai. Mūsų triukšmas jį apkurtina..."

Žorž Sand dienoraštis, 1873 metų balandžio 17 d.: „Šokinėjame, šokame, dainuojame, šaukiame, rėkiame, išūžiame galvą Floberui, kuris vis nori nutraukti tą triukšmą ir kalbėti apie literatūrą! Jis nežino kur dėtis. Turgenevas mėgsta triukšmą ir linksmybę. Jis toks pat vaikas, kaip ir mes. Jis šoka, suka valsą; koks jis geras ir šaunus, tas genialus žmogus! Morisas mums puikiai skaito „Baladę nakčiai". Jis susilaukia didelio pasisekimo. Kiekviename žingsnyje apstulbina Floberą..."

1873 metų balandžio 18 d.: „Labai gyvas ir juokingas pašnekesys su Floberu. Bet kalba jis vienas, ir Turgenevui, kuris už jį daug įdomesnis, vargais negalais tepavyksta įterpti kokį žodelį. Vakare rungtyniaujame sąmojumi iki pirmos valandos. Pagaliau atsisveikiname. Rytoj rytą jie išvažiuoja..."

1873 metų balandžio 19 d.: „Žmogus gyvenime vadovaujasi daugiau charakteriu, negu protu ir didingumu. Mane labai išvargino, nukamavo mano brangusis Floberas. Tačiau aš jį myliu, jis puikus, bet pernelyg egzaltuotos natūros. Jis nukankina žmogų... Šįvakar triukšmaujame, žaidžiame, smagiai kvailiojame. Gailimės, kad išvažiuoja Turgenevas, nors jį mažiau pažįstame, mažiau mylime, bet jis žavus, nes tikrai paprastas ir geraširdis..."

Tačiau Floberas grįžęs padėkojo iš visos širdies.

Giustavas Floberas poniai Žorž Sand, 1873 metų balandžio 23 d.: „Dar tik penkios dienos praėjo nuo mūsų išsiskyrimo, o aš jau žvėriškai jūsų pasiilgau. Pasiilgau Ororos ir visos šeimynos, įskaitant ir Fadė.[3] Taip jau yra. Pas jus puikiai

---

[1] Kalbama apie Belinio „Somnambulę", Gliuko „Alkestę" ir „Orfėją".
[2] Pravardė, kurią sau davė Floberas.
[3] Fadė buvo šunelis.

jautiesi! Jūs tokie geri ir sąmojingi!.. Du jūsų bičiuliai, Turgenevas ir Kriušaras, apie visa tai filosofavo nuo Noano iki Šatoru, jaukiai sėdėdami jūsų karietoje, tempiamoje dviejų gerų arklių, bėgančių sparčia risčia. Tegyvuoja La Šatro vežėjai! Bet likusi kelionė buvo labai nemaloni dėl kaimynų, važiavusių vagone. Guodžiausi stipriu gėrimu, nes gerasis maskvietis turėjo gertuvę, pilną puikios degtinės"...

Vasarą Sand paprastai išveždavo iš Noano savo jauniklius. Ji pasiūlė Šveicariją; vaikai labiau norėjo važiuoti prie vandenyno. „Tebūnie vandenynas! Man svarbu tik keliauti ir maudytis, ir aš jau pašėlusiai džiaugiuosi... Esu visai tokia pat, kaip mano anūkės, kurios iš anksto yra apsvaigusios, nežinodamos dėl ko..." Bet gyvendama Noane, Žorž būdavo ištikima upei. Eidavo maudytis su Pliušo ir, gulėdama vandeny, atgaivindavo atmintyje išnykusių šešėlių virtinę.

Žorž Sand dienoraštis, 1873 metų liepos 21 d.: „Gulėdama vandeny, galvoju apie tuos, kurie kitados čia maudėsi su mumis: Polina ir jos motina, Šopenas, Delakrua, mano brolis... Mes maudydavomės net naktį. Ateidavome pėsti ir grįždavome pėsti. Visi mirė, išskyrus ponią Viardo ir mane. Tas vargšas kaimo kampelis nė nenujaučia, kiek garsenybių pro jį praėjo."

Politika jos jau nebedomino. Kartais ją apimdavo baimė, kaip Henriką V. „Jaučiu sklindantį zakristijos kvapą." Reikia pasakyti, kad Paryžiaus generalinis gubernatorius uždraudė vaidinti pjesę, inscenizuotą pagal romaną „Panelė La Kentini", ta dingstimi, kad ji galinti sutrikdyti viešąją tvarką. Savo bičiuliui kunigaikščiui Napoleonui ji pasiuntė naujametinius sveikinimus, bet nepalinkėjo bonapartizmo restauravimo.

Žorž Sand kunigaikščiui Napoleonui — Žeromui, 1874 metų sausio 5 d.: „Jūs sakote, kad net politikos klausimais mudu sutartume; aš nieko negaliu pasakyti, nes nežinau jūsų požiūrio į dabartinius įvykius ir nesuprantu, ko jūs tikitės iš jų Prancūzijai. Ar norite, kad mes ieškotume vaistų nuo mūsų bėdų tame vaike.[1] Ne, jūs negalite to norėti. Aš greičiau suprasčiau asmeninį garbės troškimą; bet, nors jūsų garbės troškimas būtų pateisintas didelio proto, pirmas jūsų priešas būtų našlės[2] ir

---

[1] Imperatoriškasis princas.
[2] Imperatorienė Eugenija.

vaiko partija. Taigi nemanau, kad imperijos šalininkai nuo šiol ir dar ilgą laiką galetų laimėti rinkimus..."

Išgelbėjimo ji laukė tik iš nuosaikiosios Respublikos. 1875 metais tokia Respublika pagaliau buvo įsteigta balsų dauguma. Tokia yra Prancūzija.

Solanža nuo 1873 metų gyveno šalia Noano, Monživrė pilyje, kurią nusipirko iš savo pusseserės Leontinos Simonė, Ipolito Šatirono dukters už labai nešvariu būdu gautus pinigus. 1871 metais, vykstant karui, ji laikinai susitaikė su motina ir Morisu. Vieną dieną ji atvažiavo kaip pabėgėlė ir maldavo ją priglausti. Geroji Lina stojo jos ginti; Solanža pavojaus akivaizdoje pasidarė jaukesnė ir paslėpė nagus, o kadangi buvo paveldėjusi Sofi Viktorijos gabumus, didžiai pasitarnavo, siūdama sukneles Linai ir jos mergaitėms. Bet, stojus taikai, santykiai vėl sugedo. Sand jai uždraudė įsigyti Monživrė dvarą, nes nenorėjo, kad „ta pelėda" sektų ją iš savo aukšto bokšto. Kai Solanža, nepaisydama motinos, nusipirko pilį fiktyvaus asmens, ponios Bretijo vardu, Sand atėmė iš jos pensiją ir uždraudė įsileisti ją į Noaną, nes Solanža kritikuodavo viską, kas čia dėjosi. Bet kartkartėmis, rytais, ji kaip viesulas įsiverždavo į namus. Mergaitės, kurios siaubingai jos bijojo, budėdavo prie senelės durų, stengdamosi sulaikyti tetą Solanžą.

Seni bičiuliai, seni priešai baigė nykti. 1876 metų kovo 5 d. mirė princesė Arabela. Į gyvenimo pabaigą ji atgavo protą ir išdidumą. Atgijusiame savo salone ji priiminėjo naująją respublikonų valstybės veikėjų kartą. Ji išgyveno pakankamai ilgai ir matė Listą, tapusį abatu, o Anri Lemaną — Dailės Akademijos prezidentu.

Žiulis Sando smarkiai suseno. Metams slenkant, jis papurto ir nupliko; dėl savo tingumo ir neveiklumo jis pasunkėjo, bet dar galima buvo spėti jaunystėje jį buvus žavų. Jo kabinete, ant sienos, kabojo kitados Ororos Diudevan pieštuku pieštas jo portretas. „Tik mes, plikiai, galėjome turėti tiek plaukų",— kalbėjo jis. Kai jis sėdėdavo Palė Ruajalyje *Rotondos kavinėje*, praeiviai sakydavo: „Žiūrėk, tai Sando, pirmas Žorž Sand meilužis." Tai buvo vienintelis jo garbės titulas.

Mastodontas Maršalis kėlė Sand ir Diuma nerimą. Beje, pokario metais jis turėjo progos iškilti. Jo paveikslas „Elzasas", premijuotas Salone, buvo tučtuojau padaugintas tūkstančiais egzempliorių. Po to Maršaliui buvo pavesta iliustruoti Erkma-

no-Šatriano veikalus, užsakytos dekoracijos patriotinei pjesei. Bet jis buvo tinginys, nerūpestingas, nepunktualus. Niekados nepateikdavo laiku graviūrų ar maketų. Baigėsi tuo, kad didžiuma užsakymų buvo anuliuota. Jis neteko dviejų galingų globėjų: kunigaikščio Napoleono ir kunigaikštytės Matildos — žlugus imperijai, abu gyveno ne Prancūzijoje. Bohemiškas gyvenimas vis labiau jį smukdė. Jis vertėsi nesąžiningomis machinacijomis, klimpo į skolas. „Vynas ir moterys jį pražudys",— vėl kaip kadaise rašė Sand. Kitur vėl, rodos, pasikartoja motyvas iš Sand laiškų apie Miusė: „Dešimt metų motiniškos meilės",— rašo ji, nepajėgė išvyti „dviejų žiaurių demonų: Tinginystės ir Paleistuvystės". Žodžiu, reikia pripažinti, kad moterys mažai tesikeičia, ir vyrai taip pat.

Ortansa Alar, ciniška romantiškos Žorž bičiulė, seno. Apie savo meilės nuotykius ji parašė labai drąsią knygą „Prudencijos kerai". Sand buvo „pakerėta tų „Kerų". „Ką tik perskaičiau tą nuostabią knygą. Jūs esate labai didi moteris." Labai didi? Greičiau labai atvira. Bet Žorž, kuri buvo ne tokia atvira, vertino drąsą.

Ortansos Alar dienoraštis, 1873 metų balandžio 6 d.: „Ką tik gavau laišką nuo karalienės[1]— atsakymą į du mano laiškus; paskutiniajame pasisakiau prieš pažiūrą, kad būna puolusių moterų. Žorž teisingai sako, kad puolusi moteris yra praeities rezultatas, praeities, kurios ji nepripažįsta: pragaras, veidmainiai kunigai... Ji tiki, kad visa tai pasikeis. Ji rašo, kad aš visai nesanti sena ir mirsianti kupina gyvybės..."

Pati Žorž Sand, būdama septyniasdešimt dvejų metų, nesijautė senstanti ir ėmė tikėti, jog sulauks gilios senatvės. Ji baigė labai lengvabūdišką knygą „Persemono bokštas" ir pradėjo kitą, „Albina Fiori", epistolinį romaną. Tai buvo istorija nesantuokinės dukters, gimusios iš garsaus didiko ryšio su aktore. Sand protėviai — Saksonietis ir Rento — dar kartą jai pasitarnavo. Bet daugiausia ji rašė stebuklines pasakas anūkei Lolo.

Žorž Sand užrašai, užgavėnės, 1876 metų vasario 29 d.: „Ketinu dirbti, bet neįmanoma... Apeinu sodą — jis pilnas gėlių: dygsta žibuoklės, snieguolės, krokai, plukės. Prie šiltadaržio pražydo abrikosas. Tvarkau sau kostiumą, paskui ateina mer-

---

[1] Žorž Sand pravardė, kurią jai davė Ortansa Alar nuo to laiko, kai Beranžė pavadino Sand „mūsų naujosios literatų kartos karaliene".

gaitės, aprengiu jas ir gėriuosi jomis: Titita — burtininkė, Lolo— valakė; jos labai gražiai atrodo su tais kostiumais. Renė[1] persirengia Pjero, Morisas — kinu, Plošiu — kūdikiu, Lina — indėne... Visi šoka, ir aš išsėdžiu prie fortepijono iki devintos valandos vakaro, kai vaikai eina gulti. Tada visi vėl persirengia, tik Plošiu apsivelka palaidinį, užsideda dirbtinę nosį ir eina į kaimo pasilinksminimą..."

Nuo pat 1876 metų pavasario pradžios ji ėmė protarpiais negaluoti. Visą gyvenimą skundėsi kepenimis ir nesveiku žarnynu, bet susitaikė su savo skausmais ir daug labiau jaudinosi dėl Moriso neuralgijos, negu dėl savo negalavimų.

Žorž Sand užrašai, 1876 metų gegužės 19 d.: „Morisui priepuolis tęsiasi nuo penktos ligi pusės aštuonių. Orora sėdi prie jo ir be jo neina pietų. Jiedu linksmai papietauja drauge, ir vakare priepuolis nebepasikartoja... O aš vėl kenčiu skausmus visą dieną. Daviau pamoką Lolo, rašiau laiškus ir skaičiau. Baigiau Renano tomą „Dialogai ir filosofiniai fragmentai..."

Gegužės 20 d. Morisas ir Lina iškvietė iš La Šatro daktarą Marką Šabena, neva norėdami su juo pasikonsultuoti dėl Buli[2] neuralgijos, o iš tikrųjų dėl to, kad buvo susirūpinę motinos sveikata. Sand pareiškė gydytojui, kad *„jau dvi savaites* ji serganti vidurių užkietėjimu, bet jos protas tebedirbąs kaip kitados ir ji turinti gerą apetitą". Ji pridūrė, kad „ta būklė esanti greičiau sunkumas, negu liga, todėl ji labai ir nesirūpinanti". Gegužės 23 d. ji parašė savo gydytojui Paryžiuje, daktarui Favrui:

„Nepaisant amžiaus (netrukus man sueis septyniasdešimt dveji metai), nejaučiu senatvės. Mano kojos greitos, regėjimas geresnis, negu buvo prieš dvidešimt metų, miegas ramus, rankos tokios pat tvirtos ir tokios pat miklios kaip jaunystėje. Kai praeina tie žiaurūs skausmai, jaučiuosi stipri ir judri... Turėjau nedidelę astmą, dabar ji manęs nebekankina. Laiptais užlipu taip pat vikriai, kaip mano šuo. Bet kadangi *viena gyvybinė funkcija beveik visiškai išnyko,* aš save klausiu, ką tai reiškia ir ar nereikia laukti, kad staiga išvyksiu vieną gražų rytą..."

Mirtis — kukli ir diskretiška viešnia. Ji įsėlina be garso. Pas-

---

[1] Renė Simonė.
[2] Moriso pravardė.

kutinėse Žorž Sand dienoraščio eilutėse nesijaučia jokios baimės.

1876 metų gegužės 29 d.: „Oras puikus. Man nelabai skauda. Apėjau sodą. Duodu pamoką Lolo. Iš naujo skaitau Moriso pjesę. Po pietų Lina išeina į La Šatrą, į spektaklį. Lošiu kortomis *(sic)* su Sanjė[1]. Piešiu. Lina grįžta vidurnaktį."

Šiais žodžiais baigiasi Žorž Sand dienoraštis, bet turime jos kaimynės, Nansi de Vason, dienoraštį.

„Sekmadienį, gegužės 28 d., rašo ponia Vason, visą dieną praleidau Noane su Nini[2], kol Polenas viešėjo Kudrė pas savo tėvus. Pusryčiavome be ponios Sand; ji, kaip paprastai, truputį negalavo, bet nieko ypatingo; ponia Sand seniai kentė baisius skausmus, kurie jau nebekėlė nerimo. Po pusryčių mudvi su Lina vaikščiojome alėja ir ilgai kalbėjomės apie šį bei tą... Netrukus atėjo ponia Sand. Mes truputį paėjėjome kartu su ja, gėrėdamosi visomis jos taip mėgstamomis laukinėmis gėlėmis; jų buvo pilna pieva; ji net nusivedė mudvi į apvalią miškelio pievutę pasigrožėti labai reta gegužraibe. Paskui grįžome ir susėdome prie namo. Ponia Sand kalbėjo apie numatomą savo kelionę į Paryžių. Pokalbis nelabai mezgėsi; su ponia Sand jis niekad nebūdavo labai gyvas, jos galvoje visada šmėkščiojo tūkstančiai minčių. Ji pasakė vieną dalyką, kuris mane nustebino. Žavėdamasi prieš ją vaikštinėjančiu paukščiu, ji pridūrė: „Keista, man grįžta regėjimas, dabar matau daug geriau, negu su akiniais..."

Po to sekusiomis dienomis ponia Sand labai kentėjo. „Mano viduriuose tarsi koks velnias",— kalbėjo ji. Ji šaižiai rėkė nuo nepakenčiamų skausmų užsikimšus žarnoms. Jos bičiulis, daktaras Papė, pasakė Morisui: „Ji žuvusi." Tik tučtuojau padarius operaciją, ją būtų buvę galima išgelbėti. Bet Sand norėjo, kad iš Paryžiaus būtų iškviestas daktaras Favras; Žorž juo pasitikėjo, o jis buvo „pseudomokslininkas, plepys ir neturėjo gydymo praktikos". Sand namiškiai paprašė, kad jis atsivežtų kokį nors garsų gydytoją. Jis atvažiavo vienas ir, dar nematęs ligonės, pareiškė: „Tai išvarža; aš ją išmasažuo-

---

[1] Šarlis Sanjė, vienas iš rūmų svečių. Knygoje *Sur la maladie et la mort de George Sand* Polenas de Vasonas sako, kad tas Sanjė — „jaunuolis iš Nimo, kuris dažnai atvažiuodavo į Noaną..." Iš neskelbto dienoraščio sužinome, kad poniai Sand jį 1871 m. sausio 27 d. pristatė Žiulis ir Polis Bukuaranai, Moriso buvusio mokytojo sūnėnai.

[2] Ženi de Vason, Poleno ir Nansi duktė.

siu". Pirmos teatrinės sėkmės septyniolikmetė Orora Diupen susilaukė Anglių vienuolyne, pastačiusi „Tariamąjį ligonį". Dabar ji merdėjo, apsupta Moljero gydytojų, kurie verčiau aukojo ją, bet ne savo savimeilę.

Pagaliau vietiniai diafuarai nutarė iškviesti chirurgą Žiulį Peaną. Šis pareiškė, kad enterotomija negalima, ir tik padarė pilvo punkciją. Ponios Sand kančios truko dar šešias dienas, ji karštai šaukėsi mirties, nes kankinosi dėl žeminančio savo ligos pobūdžio. Birželio 7 dieną panoro matyti anūkes: „Brangios mano mažytės, kaip aš jus myliu! — pasakė ji.— Pabučiuokite mane. Būkite klusnios." Naktį iš birželio septintos į aštuntą dieną ji keletą kartų pasakė: „Leisk man numirti, dieve, leisk man numirti!" Prie jos dabar buvo Solanža su Lina. Morisas pasiuntė į Monživrė laiškelį: „Mūsų motina serga, jos būklė sunki... Jei nori, atvažiuok." Solanža buvo Paryžiuje; gavusi iš savo tarnų telegramą, ji atvažiavo, prieš tai nuolankiai paprašiusi paskirti jai valandą.

Solanža ir Lina vienos budėjo prie lovos, kai išgirdo: „Sudie, sudie, aš mirštu", paskui Sand ištarė dar vieną nesuprantamą frazę, kuri baigėsi žodžiais: „Palikite žalumą". Po to, nors žvilgsniu, rankos paspaudimu ji dar norėjo pasakyti kažką malonaus ir švelnaus, bet tylėjo ir atrodė išsiblaškiusi: „Sudie Lina, sudie Morisai, sudie Lolo, su..." buvo paskutiniai jos žodžiai. Ji mirė šeštą valandą ryto. Per pietus Solanža prie stalo užėmė motinos vietą ir visiems įsakinėjo. Morisas buvo pernelyg prislėgtas sielvarto.

* * *

Žorž Sand buvo palaidota Noane, parko kapinaitėse, šalia savo senelės, tėvų ir anūkėlės Nini. Lašnojo smulkus, šaltas lietus; vėjo ošimas pro šakotus kukmedžius ir buksmedžius mišo su seno vargonininko giesmėmis. Visos apylinkių valstietės, klūpodamos šlapioje žolėje, kalbėjo rožančių. Sand bičiuliai didžiai nustebo, kad laidotuvės buvo katalikiškos. To reikalavo Solanža; Morisas nusileido; abatas Vilmonas, Viko klebonas, paprašė Buržo arkivyskupo leidimo; monsinjoras de la Turas Overnietis nesvyruodamas jį davė. „Jis buvo teisus,— sako Renanas,— nereikėjo drumsti proto paprastoms moterėlėms, kurios atėjo, apsigaubusios galvas, pasimelsti už ją su

rožančiais rankose. Aš būčiau apgailestavęs, jei, eidamas pro priebažnytį, pasislėpusį už didelių medžių, nebūčiau įėjęs į vidų."

Iš Paryžiaus atvyko apie penkiolika artimų draugų: kunigaikštis Napoleonas, kuriam 1872 metais vėl buvo leista gyventi Prancūzijoje, Floberas, Renanas, Diuma-sūnus, Lamberas, Viktoras Bori, Eduaras Kadolis, Henris Harisas ir Kalmanas-Levi. Pastebėta, kad nedalyvavo milžinas Maršalis; jis visada buvo didelis egoistas. Viktoro Hugo įgaliotas Polis Merisas perskaitė jo laišką:

„Aš apraudu mirusiąją ir sveikinu nemirtingąją... Ar mes jos netekome? Ne. Tokios kilnios asmenybės išnyksta, bet nežūsta. O ne! Beveik būtų galima pasakyti, kad jos persikūnija. Pasidariusios nematomos vienu pavidalu, jos pasirodo kitu. Didingas persikūnijimas. Žmogiškas pavidalas yra uždangalas. Jis slepia tikrąjį dieviškąjį veidą — idėją. Žorž Sand buvo idėja; dabar ji išėjo iš kūno, dabar ji laisva, ji mirė, o štai ji gyvena. *Patuit dea...*"[1]

Literatai net ir prie kapo negali klausytis teksto, jo neįvertindami profesionalų požiūriu. Floberas pasakė, kad Hugo kalba labai gera, Renanas — kad ji štampų raizginys. Abu buvo teisūs, nes Viktoro Hugo štampai ir daro Viktorą Hugo geru rašytoju. Bet staiga lakštingala ėmė taip žaviai suokti, kad daugelis tarė sau: „Ak, štai tikra prakalba, kuri labiausiai tinka."

Floberas Turgenevui, 1876 metų birželio 28 d.: „Vargšės motinos Sand mirtis mane be galo prislėgė. Blioviau per jos laidotuves kaip veršis, ir du kartus: pirmą kartą, kai pabučiavau jos anūkęOrorą (kurios akutės tą dieną buvo taip panašios į Sand akis, kad atrodė tartum ji pati būtų prisikėlusi), o antrąkart, kai pro mane nešė jos karstą... Vargšė brangi didi moteris!.. Reikėjo ją pažinti taip, kaip aš ją pažinojau, kad suprastum, kokia ji buvo moteriška, koks beribis švelnumas glūdėjo šitame didžiajame žmoguje, šitame genijuje... Ji liks viena iš didžiausių Prancūzijos garsenybių, jos šlovė nepakartojama."

Ar ji galėjo svajoti apie gražesnę gedulingą kalbą, kaip jos senojo trubadūro ašaros?

---

[1] Patuit dea — atsiskleidė deivė *(lot.)*, Vergilijus *Eneida*, I d.

VI

„Konsuela, koks keistas vardas!.. — pasakė grafas.
— Gražus vardas, jūsų šviesybe,— atkirto Andzoletas. Tai reiškia „paguoda".

ŽORŽ SAND

„Hugo morališkai stovėjo žemiau vyskupo Bjenveniu. Aš tai žinau. Tačiau iš kunkuliuojančių savo aistrų šis žemės sūnus sugebėjo sukurti tą antžmogišką šventąjį. Taip pat ir Žorž Sand iš savo pačios menko, sudarkyto, nenusisekusio gyvenimo, kaip ir kiekvienas gyvenimas, sugebėjo sukurti Konsuelą, nepakartojamą paveikslą, kuriame kiekviena moteris ras kuo pasekti, kuris kiekvienam vyrui padės suprasti ir mylėti moterį."

Kaip ir kiekviena moteris, Žorž Sand buvo žemės dukra. Gal net labiau negu kitos, dėl to, kad jos vaikystė buvo kupina nesantaikos, dėl to, kad joje vyko dviejų klasių ir dviejų šimtmečių kova. dėl to, kad ji labai anksti pasidarė savarankiška ir dėl to kad patyrė daug nuoskaudų santuokoje, kuri nebuvo verta jos talento. Taip, jos gyvenimas buvo nenusisekęs, kaip ir kiekvienas gyvenimas. Bet didžiai nenusisekęs!

Savo kūrybai ji skyrė mažai dėmesio, ji ieškojo absoliuto, iš pradžių meilėje žmogui, paskui meilėje liaudžiai, pagaliau meilėje savo anūkams, gamtai ir dievui. Tačiau didelė dalis tos kūrybos, apie kurią ji taip kukliai kalbėjo, lieka gyva. Nemirtingas yra Žorž Sand romanas „Konsuela", jos „Intymusis dienoraštis", „Keliautojo laiškai", milžiniška korespondencija, parašyta lengvu, tiksliu stiliumi, pasižyminti ryžtinga mintimi, taip pat amžina jos idėjų tiesa. Daugelį tezių, kurias ji gynė ir kurios anais laikais stebino vaizduotės neturinčius skaitytojus, šiandien geriausi žmonės priėmė kaip principą. Ji reikalavo lygybės moterims, moterys dabar jau beveik yra ją gavusios; ji reikalavo lygybės liaudžiai, visuotinio balsavimo teisės, teisingesnio gėrybių paskirstymo — šiandien nėra doro žmogaus, kuris šiuo klausimu su ja nesutiktų.

Daugelis smerkė jos meilės nuotykius, bet įnirtingą ieškojimų troškulį galima paaiškinti tuo, kad ji siekė nepasiekiamo tobulumo. Žorž Sand gyvenimas primena Gremo Grino romanus, kuriuose per tris šimtus puslapių nelaimingas herojus vaizduojamas tikru nuodėmių maišu, o paskutinėje pastraipoje skaitytojas sužino, kad išganytas bus ne fariziejus, o nusidėjėlis. Karštos sielos, vėliau tapusios šventaisiais, dažnai būdavo audringai praleidusios jaunystę.

Visą gyvenimą vairuoja paslėpta metafizika. Sand filosofija buvo paprasta. Pasaulį sukūrė geras dievas. Jis davė Meilės jėgą, glūdinčią mumyse. Vienintelė neatleistina nuodėmė — nutylėjimas ir melas meilėje, nes meilė turi būti visiškas sielų susijungimas. Aš nesakau, kad Sand visada gyveno pagal tuos principus; niekas iš mūsų negyvena nuolat pagal savo idėjas; bet žmones reikia vertinti daugiau pagal jų pasiektas aukštumas, o ne pagal jų nuopolius.

Palikuonys neapsiriko. Mes prisimename, kad 1830 metais mažas Beri provincijos miestelis, išsidėstęs netoli Noano, rūsčiai pasmerkė Ororą Diudevan. O ką šiandien matome La Šatro centre? Žorž Sand statulą. Atstumtoji nusidėjėlė virto krašto globėja. Jos bičiuliai — Nero, Papė, Diuvernė, Fleri — gyvena žmonių atmintyje šalia jos. O kur tie, kurie ją smerkė? Kas beprisimins jų vardus ir negatyvias jų dorybes?

1949 metais Šopeno mirties šimtųjų metinių proga visi beriječiai susirinko Noane. Atvyko ir Žorž Sand gerbėjai iš tolimų šalių. Vienadieniai svečiai su meile gėrėjosi juokingomis marionetėmis, kurių šokius kadaise stebėjo Diuma ir Floberas, ateljė, kurioje dirbo Delakrua, vėja, kurioje naktį pleveno balta ponios Mari d'Agu skara. O paskui jie nuėjo į tamsų, niūrų miškelį ir susimąstę stovėjo prie antkapinių akmenų, kurie pamokomai lakoniškai kaip mirtis pasakoja tą keistą ir gražią istoriją.

Marija Aurora Saksonietė, grafienė de Orn, Diupeno de Frankejo našlė, 1748—1821... *Morisas Diupenas, I husarų pulko pulkininkas leitenantas,* 1778—1808... *Antuanetė Sofi Viktorija Delabord,* įrašas apsamanojęs, šiandien nebeįsskaitomas... *Amantina Liusilė Orora Diupen, baronienė Diudevan,* ŽORŽ SAND, *gimusi Paryžiuje 1804 liepos 1 d., mirusi Noane 1876 birželio 8 d...* O šalia tų didžiųjų palikuonių kiti mirusieji: *Markas Antuanas Diudevanas* (tai Kokotonas); *Žana Gabrielė*

(tai Nini, o nekenčiama Klezenžė pavardė antkapyje neiškalta); paskui *Morisas Sandas, baronas Diudevanas* (1823—1889); *Lina Sand, mergautinė pavardė Kalamata* (1842—1901); *Solanža Klezenžė Sand, Žanos motina* (1828—1899) ir pagaliau *Gabrielė Sand, Palacio žmona* (1868—1909). Šią kitados vadino Titita.

O anūkė Lolo, tapusi ponia Orora Lauth-Sand, judri ir vikri, nors sulaukusi aštuoniasdešimt trejų metų, tipeno alėjomis, lengvai užlipdavo senaisiais akmeniniais laiptais, rodė staliaus Pjero Boneno pagamintą didelį apvalainą stalą, mažytį sekreterį, ant kurio buvo parašyta „Indiana", fortepijoną, kurį lietė Listo ir Šopeno pirštai, ir juodomis aksominėmis savo senelės akimis žvilgčiojo į susirinkusius garbingus svečius. Užėjus nakčiai, visi susėdo terasoje; mėnesienoje, priešais juodus kedrus ir gluosnius svyruoklius. Dar pačios Žorž sodintų rožių kvapas gaubė aistringus piligrimus. Pro atvertus mėlynosios svetainės langus į parką sklido Šopeno *Preliudų* ir *Noktiurnų* garsai; tuos kūrinius Šopenas parašė šiuose namuose, kai bičiulės ranka lietė poeto petį. Jie buvo tartum neaiškūs, melancholiški prisipažinimai, pašnabždėti su lengvu atodūsiu. Kiekvienas tyliai prisiminė savo nelaimes. Paskui pasigirdo svajinga gaida, o su ja viltis. Atrodė, kad du didingi balsai prabyla į susirinkusią minią: „O patikėkite, menko tikėjimo žmonės! Meilužių vaidai praeina, o meilės įkvėpti kūriniai išlieka. Šiame pasaulyje galimas švelnumas ir grožis." Konsuela nugalėjo Leliją. Toks yra nebylus kartų teismas.

PASTABOS DĖL SOLANŽOS DIUDEVAN-SAND GIMIMO

Dėl to gimimo egzistuoja dvi priešingos nuomonės. Ponia Orora Lauth-Sand mano, kad Solanža buvo teisėta Kazimiro Diudevano duktė. Tas teisėtas gimimas jai atrodo juo labiau akivaizdus, kad Solanža, jau suaugusi, buvo gerai priimta ir kilniai priglausta Gijeri dvare. Ten ji pagimdė dvi dukras iš santuokos su Klezenžė. Niekados baronas neteikė ypatingos pirmenybės Morisui. „Tikras dalykas,— sako ponia Orora Lauth-Sand,— kad 1827—1828 metais mano senelė paskutinį kartą mėgino susitaikyti su savo vyru."

Dabartinis grafas de Gransanis, „Trumpos Gransanių šeimos istorijos" autorius, yra priešingos nuomonės. Jis remiasi į akis krintančiu panašumu tarp jo dukters, vikontienės de Manuar, ir dailininko Šarpantjė tapyto Solanžos portreto. Savo genealoginiame darbe, paminėjęs teisėtą Stefano sūnų (Polį Emilį Tankredą Ažasoną de Gransanį, mirusį 1902 metais), jis priduria: „Stefanas turėjo su Žorž Sand nesantuokinę dukterį, vėliau tapusią ponia Klezenžė, kuri mirė, nepalikusi palikuonių."

* *

Polis Emilis Ažasonas de Gransanis (1842—1902), Stefano sūnus, buvo Paryžiaus *Collège Chaptal* matematikos profesorius, paskui laikraščio *Moniteur de la Guerre* vyriausiasis redaktorius. 1876 metais jis tampa Paryžiaus miesto statybos valdybos oficialaus organo *Moniteur général* atsakinguoju redaktoriumi. Tame leidinyje buvo rubrika „Korespondencija ir keliami klausimai". 1900 metų sausio 6 d. numeryje skaitome tokį atsakymą į anksčiau „iškeltą klausimą":

„Kaip jau sakėme, mes turime 123 neskelbtus Žorž Sand laiškus, rašytus nuo 1820 ligi 1838 metų..., adresuotus tam, kuris jai buvo viskas; tam, kuriam ji buvo iš dalies dėkinga už savo žinias ir didžiulį rašytojos talentą. Beri provincijoje visi žino, kad nuo šešiolikos ar septyniolikos metų amžiaus Orora Diupen labai artimai draugavo su Stefanu Ažasonu de Gransaniu, liaudies bibliotekų kūrėju. (...) Minimi laiškai labai įdomūs, bet pernelyg keisti, kad galima būtų juos skelbti. Jeigu jie pasidarytų žinomi, sugriautų visas visuotinai pripa-

žintas pažiūras apie tos įžymios moters charakterį ir gyvenimą, o ta moteris buvo mūsų šimtmečio garbė (...) Tačiau mes galime pasakyti, kad šiuose laiškuose daug kartų kalbama apie Solanžą, Žorž Sand dukterį, kuri ištekėjo už skulptoriaus Klezenžė..."

Atrodo neabejotina, kad aukščiau minėtą žinutę parašė Polis Emilis de Gransanis, laikraščio, kuriame ji pasirodė, redaktorius. 1858 metais jis buvo pristatytas Žorž Sand. Būdamas Beri, jo dėdė, Žiulis de Gransanis, pasiėmė jį su savim į Noaną. (Jam tada buvo šešiolika metų). Vėliau jis vėl matėsi su Sand Paryžiuje, net Palezo. „Daug kartų ji išreiškė pageidavimą, kad jos korespondencija su Stefanu niekados nebūtų paskelbta", priduriama *Moniteur Général* žinutėje.

* * *

Štai keletas kitų duomenų. 1827 metų gruodžio 13 d., tai yra lygiai devynis mėnesius prieš Solanžos gimimą (ji gimė 1828 metų rugsėjo 13 d.), Orora Diudevan buvo Paryžiuje, iš kur rašė Kazimirui, likusiam Noane: *„Paryžius, 1827 metų gruodžio 13 d.:* „Rytoj pasimatysiu su Brusė, jeigu Stefanas tesės žodį. (...) Stefanas atvažiuoja šįryt, ir jeigu jis galės išvažiuoti pirmadienį, aš galbūt nebetęsiu gydymo..."

Vidurdienis. „Stefanas turi pasilikti čia visą pirmadienį; jis mane maldauja, kad išvažiuočiau tik antradienį. Tad privalau atidėti savo išvykimą..."

Po devynerių metų, vykstant sutuoktinių Diudevanų skyrybų bylai, Kazimiras surašė memorandumą, kuriame randame šią reikšmingą eilutę: *„1827 m. lapkritis.* Kelionė į Paryžių su Stefanu Ažasonu de Gransaniu sveikatos dingstimi!"

Dar kitą informaciją duoda Luiza Vensan savo daktarinėje disertacijoje: „Nerake dar prisimenama, kad 1837 metais, kai Žorž Sand atvyko į Gijeri atsiimti Diudevano pagrobtos Solanžos, ji pasakė: „Juokingiausia tai, kad jis reikalauja ne savo vaiko."

Atrodo, jog Ipolitas Šatironas taip pat girdėjo berijiečius kalbant, kad Solanža yra pavainikė. Viename laiške savo svainiui jis užsimena apie tą faktą. Šis dokumentas yra Šantiji.

Ipolitas Kazimirui, 1836 metų birželio 28 d.: „Dėl Solanžos globos, dievaži, tu turi su tuo susitaikyti. Toli neieškant... sprendžiant iš visko, ką esu girdėjęs žmones šnekant, tu turi lengvai su tuo susitaikyti!"

Pagaliau Luiza Vensan, neturėdama Sand laiškų Stefanui, galėjo susipažinti su kitais dokumentais, susijusiais su jų romantišku nuotykiu, nes ji rašo: „Laiškai neįeina į Spelberšo rinkinį. Nutraukusi santykius su Miusė, Žorž Sand dejuoja dėl savo nelaimių... *Dar prieš Žiulį Sand ji turėjo meilužį, apie kurį Žiulis nežinojo.* Kitame nepaskelbtame laiške ji atsiprašo ponios de Gransan. *Prašo jai atleisti, jog privertė ją kentėti, nes mylėjo jos vyrą.* Ji tiki, kad ši didžiadvasiškai atleis už tai, kuo yra jai nusikaltusi..."

KNYGOJE CITUOJAMI ŠALTINIAI

I. RANKRAŠTINIAI ŠALTINIAI

BIBLIOTHÊQUE NATIONALE — rankraščių skyrius.
COLLECTION SPOELBERCH DE LOVENJOUL.
Collection de M-me Aurore Lauth-Sand.
Collection de M-me Bonnier de la Chapelle.
Collection de M. Jacques Suffel.
Collection de Simone André-Maurois.

II. SPAUSDINTI ŠALTINIAI

ADAM (Juliette Lamber, Madame Edmond). *Mes Premières Armes littéraires et politiques* (Paris, 1904); *Mes Sentiments et nos Idées avant 1870* (Paris, 1905).

BALZAC, Honoré de. *Lettres à l'Étrangère*, t. I (Paris, 1899), t. II (1906), t. III (1933), t. IV (1950); *Béatrix* (Paris, 1839).

BARBEY D'AUREVILLY, Jules *Les oeuvres et les Hommes au XIXe siècle*, V. *Les Bas-Bleus* (Paris, 1878).

BARRETT BROWNING, Elisabeth: *Letters*, edited by Frederick G. Kenyon (London, 1898).

BAUDELAIRE, Charles. *Mon Coeur mis à nu* (Paris, 1946).

CASTELLANE, maréchal de. *Journal*, 5 vol. (Paris, 1896).

CHARPENTIER, John. *Alfred de Musset* (Paris, 1938).

CHOPIN, *Souvenirs inédits de Frédéric*, recueillis et notés par M. Karlowicz (Paris, 1904).

CLARETIE, Jules. *La Vie à Paris* (Paris, 1881—1884).

DELACROIX, Eugène. *Journal*, 3 vol. (Paris, 1932); *Correspondance générale* (Paris, 1936—1938).

DOUMIC, René. *George Sand* (Paris, 1908).

ESCHOLIER, Raymond. *Delacroix*, 3 vol. (Paris, 1926—1929).

FLAUBERT, Gustave. *Correspondance* (Paris, 1926—33).

FORGUES, Eugène. *Correspondance inédite entre Lamennais et le baron de Vitrolles* (Paris, 1886).

GAILLY DE TAURINES. *Aventuriers et Femmes de qualité*. Cf. *La Fille du Maréchal de Saxe* (Paris, 1907).

GANCHE, Édouard. *Frédéric Chopin* (Paris, Mercure de France, 1913).

GONCOURT, Edmond et Jules de. *Journal des Goncourt*, t. III (Paris, 1888).

GRANDSAGNE, Paul-Émile Ajasson de. *Correspondance et Questions posées (Le Moniteur général*, n° du 6 janvier 1900).

HEINE, Heinrich. *Sämtliche Werke* (Hamburg, 1874).

HEYLLI, Georges d', (Edmond Poinsot). *La Fille de George Sand* (Paris, 1900).
HOUSSAYE, Arsène. *Confessions. Souvenirs d'un demi-siècle.* (Paris, 1891).
JAUBERT, Caroline. *Souvenirs, Lettres et Correspondances* (Paris, 1881).
KARÉNINE WLADIMIR (Varvara Komarow). *George Sand, sa Vie et ses Oeuvres*, 4 vol. (Paris, 1899, 1912, 1926).
KARLOWICZ, Mieczyslaw. *Lettres inédites de Chopin et Souvenirs de Chopin (La Revue hebdomadaire*, n°8, 1902, et *Revue musicale*, janvier à septembre 1903).
LATOUCHE, Hyacinthe Thabaud de Latouche, dit Henri de. *Léo* (Paris, 1840).
LISZT, Franz. *Correspondance de Liszt et de Madame d'Agoult*, 2 vol. (Paris, 1933—1934).
LOVENJOUL, Charles, vicomte de Spoelberch de. *La Véritable Histoire de "Elle et Lui"* (Paris, 1897).
MAGON-BARBAROUX. *Michel de Bourges* (Marseille, 1897).
MARIÉTON, Paul. *Une Histoire d'amour: George Sand et Alfred de Musset* (Paris, 1897).
MAUGRAS, Gaston. *Les Demoiselles de Verrières* (Paris, 1890).
MAURRAS, Charles. *Les Amants de Venise* (Paris, 1903).
MÉRIMÉE, Prosper. *Correspondance générale* (Paris, 1941—52).
MOSER, Françoise. *Marie Dorval* (Paris, 1947).
MUSSET, Alfred de. *Confession d'un Enfant du Siècle* (Paris, 1836).
MUSSET, Paul de. *Lui et Elle* (Paris, 1860); *Alfred de Musset*, biographie (Paris, 1877).
PAILLERON, Marie-Louise. *George Sand*, 2 vol. (Paris, 1938—1942); *François Buloz et ses Amis.* I: *La Vie littéraire sous Louis-Philippe* (Paris, 1930).
PARTURIER, Maurice. *Une Expérience de Lélia ou le Fiasco du comte Gazul* (Paris, 1934).
PICTET, Adolphe. *Une Course à Chamonix* (Paris, 1938).
PLANCHE, Gustave. *Portraits littéraires*, 2 vol. (Paris, 1848).
ROCHEBLAVE, Samuel. *Une Amitié romanesque: George Sand et Madame d' Agoult (Revue de Paris, n°* du 15 décembre 1894); *George Sand avant George Sand (Revue de Paris*, n° du 15 mars 1896); *George Sand et sa Fille* (Paris, 1905).
SAINTE-BEUVE, Charles-Augustin. *Correspondance générale* (Paris, 1935—1949); *Portraits littéraires; Nouveaux Lundis* (Paris, 1870—1894).
SAND George. *Autour de la Table; Bulletins de la République; Le Compagnon du Tour de France; Consuelo; Correspondance*, 6 volumes publiés par Maurice Sand (1882—1894); *Correspondance de George Sand et d'Alfred de Musset*, publiée par Félix Decori (Bruxelles, 1904); *Dernières*

pages; Elle et Lui; La Fauvette du Docteur (*Almanach du Mois*, n° de novembre 1844); *François le Champi; Histoire de ma Vie*, 4 vol. (Paris, Calmann-Lévy); *Horace* (*Orasas*, Vaga, *1975*), *Impressions littéraires; Impressions et Souvenirs; Indiana, Isidora: Journal d'un Voyageur pendant la Guerre* (*Revue des Deux Mondes* 1871); *Journal intime et Journal à Musset; Lélia*, édition originale (1833); *Lettre à la Classe moyenne; Lettres au Peuple; Lettres à Marcie; Lettres à Alfred de Musset et à Sainte-Beuve*, avec une introduction de Samuel Rocheblave (Paris, 1897); *Lettres d'un Voyageur; Lucrezia Floriani, Mademoiselle la Quintinie, Nouvelles Lettres d'un Voyageur; La Petite Fadette*, préface publiée dans *Le Spectateur républicain* (septembre 1848); *Promenades autour d'un Village; Réponse à un Ami* (article publié dans *Le Temps*); *Revue politique et morale de la Semaine* (article réimprimé dans le volume intitulé: *Souvenirs de 1848*); *Le Roman d'Aurore Dudevant et d'Aurélien de Sèze*, ouvrage posthume publié avec une préface d'Aurore Lauth-Sand (Paris, 1928); *Le Secrétaire intime; Socialisme IV: La Majorité et l'Unanimité* (article réimprimé dans le volume intitulé: *Questions politiques et sociales*); *Simon; Souvenirs de 1848; Souvenirs et Idées; Spiridion; Teverino; La Tour de Percemont; Un Hiver au midi de l'Europe, Majorque et les Majorcains; Valentine; Voyage en Auvergne et en Espagne, 1825* (supplément littéraire du *Figaro*, n° du 4 et du 11 août 1888).

SANDEAU, Jules. *Marianna* (Paris, 1832).

SAXE, Maurice, comte de. *Lettres et Documents inédits* (Leipzig, 1867).

SAXE, Maurice, maréchal de. *Mes Rêveries* (Paris, 1757).

SÉCHÉ, Léon. *Sainte Beuve*, 2 vol. (Mercure de France, 1904); *Hortense Allart de Méritens* (Paris, Mercure de France, 1908).

SÉGU, Frédéric. *Henri de Latouche, (Paris, 1931); Le Premier Figaro* (Paris, 1932).

SEILLÈRE, Ernest. *George Sand, mystique de la passion* (Paris, 1920).

SELLARDS, John. *Charles Didier*, (Paris, 1904).

SILVER, Mabel. *Jules Sandeau, l'homme et la vie* (Paris, 1936).

STERN, Daniel (Marie de Flavigny, comtesse d'Agoult). *Histoire de la Révolution de 1848*, 3 vol. (Paris, 1851); *Nélida* (Paris, 1846); *Mémoires*, 1927).

TOCQUEVILLE, Alexis de. *Souvenirs* (Paris, 1893).

VINCENT, Louise. *George Sand et le Berry* (Paris, 1919); *George Sand et l' Amour* (Paris, 1917).

WODZINSKI, Comte. *Les Trois Romans de Frédéric Chopin* (Paris, 1896).

PAGRINDINĖS ŽORŽ SAND GYVENIMO IR VEIKLOS DATOS

1804.— Liepos 1 d. Morisui ir Antuanetei Sofi Viktorijai Diupen gimė duktė Amantina Liusilė Orora.

1808.— Birželio 12 d. gimė jaunesnysis Ororos Diupen brolis, kuris netrukus mirė.

1808.— Rugpjūčio mėn. mirė Morisas Diupenas, Žorž Sand tėvas.

1818—1820 pavasaris.— Orora Diupen mokėsi Augustinių vienuolyne.

1821.— Sausio mėn. mirė Mari Orora Diupen de Frankej, Ororos Diupen senelė. Orora tapo visavalde Noano šeimininke.

1822.— Rugsėjo 10 d. Orora Diupen susituokė su Kazimiru Diudevanu.

1823.— Birželio 30 d. sutuoktiniams Ororai ir Kazimirui Diudevanams gimė sūnus Morisas.

1828.— Rugsėjo 13 d. gimė Solanža.

1830.— Liepos 30 d. Orora susipažino su Žiuliu Sando.

1831.— Sausio 4 d. ponia Orora Diupen išvažiavo į Paryžių, iš kur ji vėliau grįžo garsi rašytoja Žorž Sand.

1831.— Sausio—balandžio mėn. Orora Diudevan ir Žiulis Sando pirmąkart drauge pasirodė periodinėje spaudoje bendru pseudonimu Ž. Sando.

1831.— Rudenį išėjo romanas „Roza ir Blanša", kurio bendraautoris buvo Žiulis Sando.

1832.— Gegužės mėn. išėjo romanas „Indiana". Tas romanas jau buvo pasirašytas „Žorž Sand".

1832.— Vasarą ir rudenį Žorž Sand bendradarbiavo žurnale *Revue des Deux Mondes*. Rašė romaną „Valentina".

1833.— Gegužės mėn Žiulis Sando išvažiavo į Italiją. Išėjo romanas „Lelija".

1833 gruodis — 1834 rugpjūtis.— Žorž Sand keliavo į Italiją su Alfredu de Miusė. Baigė rašyti romaną „Žakas", susipažino su Padželu.

1835.— Rudenį Žorž Sand rašė romaną „Mopra".

1836 metų pabaiga.— Įvyko teismo nuosprendis dėl sutuoktinių Diudevanų turto padalijimo.

1837.— Sausio mėn. Žorž Sand vėl rašė romaną „Mopra".

1837.— Rugpjūčio mėn. mirė Sofi Viktorija Diupen, Žorž Sand motina.

1837.— Spalio mėn. Žorž Sand susipažino su F. Šopenu.

1838 lapkritis — 1839 vasaris.— Su Šopenu ir vaikais keliavo į Maljorką, bendrai gyveno Valdemozoje. Žorž Sand rašė romaną „Spiridionas", perdirbinėjo „Leliją"

1843.— Žurnale *La Revue Indépendante* pasirodė romanas „Orasas". Išėjo romanas „Keliaujantis pameistrys".

1844.— Išėjo romanas „Žana", Žorž Sand rašė romaną „Lukrecija Floriani".

1846.— Šopenas išvažiavo iš Noano.

1847.— Gegužės 20 d. Solanža susituokė su Ogiustu Klezenžė.

1848—1850.— Žorž Sand rašė „Mano gyvenimo istoriją", išėjo romanas „Mažoji Fadetė".

1851.— Lapkričio 26 d. įvyko pjesės „Viktorinos vedybos" premjera.

1852.— Solanža paliko Klezenžė.

1854.— Gruodžio 16 d. teismas nutraukė sutuoktinių Klezenžė santuoką.

1855.— Sausio 13 d. mirė Žana, Solanžos duktė.

1855.— Išėjo romanas „Daniela".

1862.— Morisas vedė Liną Kalamatą.

1863.— Liepos 14 d. Morisui ir Linai gimė sūnus — Markas Antuanas Diudevanas-Sand.

1863.— Išėjo romanas „Panelė La Kentini".

1864.— Vasario 29 d. įvyko „Markizo de Vilmero" premjera — romano „Panelė La Kentini" inscenizacija.

1865.— Liepos 21 d. mirė anūkas.

1866.— Išėjo romanas „Ponas Silvestras".

1869.— Išėjo romanas „Riedantis akmuo".

1871.— Kovo 8 d. mirė Kazimiras Diudevanas.

1876.— Birželio 8 d. mirė Žorž Sand.

TURINYS

ŠEŠTOJI DALIS

Friderikas Šopenas

SEPTINTOJI DALIS

Angelų maištas

AŠTUNTOJI DALIS

Branda

DEVINTOJI DALIS

Mokėjimas būti senele

ИБ № 1221

Андре Моруа. ЖИЗНЬ ЖОРЖ САНД

Серия «Силуэты»

На литовском языке

Перевела с французского Она Катинскайте-Довейкене

Издательство «Вага», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

André Morua. ŽORŽ SAND GYVENIMAS

Redaktorė S. Banionytė
Dailininkė G. Jurkūnienė
Techn. redaktorė B. Slivinskienė
Korektorė L. Greblikienė

Duota rinkti 1979. VII 9. Pasirašyta spausdinti 1979. VIII 30. Leidinio Nr. 9478. Popierius spaudos Nr. 2. Šriftas 9 p. „Baltika". Iškili spauda. 23,5 apsk. sp. l. + 1,7 (ikl.). sp. l. 26,3 leid. l.

Tiražas 45 000 egz. Užsak. Nr. 728. Kaina 2 rb 80 kp.
Leidykla „Vaga" 232600. Vilnius. Lenino pr. 50
Spaudė K. Poželos spaustuvė. 233000. Kaunas. Gedimino 10